

NYELVEMLÉKEINK

87

A KÖNYVNYOMTATÁS KORÁIG

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

ZOLNAI GYULA

(HUSZONÖT MELLÉKLETBELI S EGY SZÖVEGKÖZI HASONMÁSSAL)

Ára 6 frt.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1894

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

NYELVEMLÉKEINK

A KÖNYVNYOMTATÁS KORÁIG

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

ZOLNAI GYULA

(HUSZONÖT MELLÉKLETBELI S EGY SZÖVEGKÖZI HASONMÁSSAL)

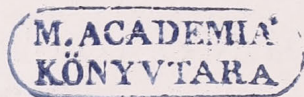
BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1894

Ut silvæ foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt: ita verborum vetus interit ætas.

HORATIUS, ad Pisones.

E L Ő S Z Ó.

A Magyar Tudományos Akadémia, 1892. december 19-iki összes ülésén, a Nyelvtudományi Bizottság előterjesztésére, elhatározta, hogy a régi magyar nyelvnek a mohácsi vész előtti korból fönmaradt fontosabb emlékeit teljesen hű photographiai hasonmásokkal, mutatványokkal, nyelvi és történeti magyarázatokkal közrebocsátja. Alkalmat ad ezzel arra, hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk régi állapotával: miként beszéltek és írtak eleink az Árpádi és vegyes házakbeli királyok korában; s másfelől módot nyújt, hogy az iskolák és tanulók az eredetivel teljesen megegyező hasonmásokat a magyar nyelv és irodalom tanításában és tanulásában fölhasználhassák.

E'öfizetési felhívásunkban (Akadémiai Értesítő IV. évf. 48. l.) mintegy húsz régi nyelvemlék fölvételeét ígértük; de a teljesség és a nyelvemlékek változatosságára való tekintet is szükségessé tette az eredetileg elgondolt terjedelem megnagyobbítását. Csakis a kitűzött czélt tartván szem előtt, huszonhat nyelvemlékről készítettünk fényképi hasonmásokat, ú. m. a következőkről:

Halotti Beszéd (a XIII. száz. harmadik tizedéből).

Königsbergi Töredék (a XIV. századból).

Beszterczei Szójegyzék (a XV. sz. első negyedéből).

Schlägli Szójegyzék (a XV. sz. első negyedéből).

Ehrenfeld-Codex (a XV. sz. második negyedéből).

Bécsi Codex (a XV. sz. második feléből).

Müncheni Codex (1466-ból).

Németújvári Glosszák (1470-ből).

Szabács Viadala (1476-ból).

Vér András menedéklevele (1493-ból).

Guary-Codex (a XVI. sz. elejéről).

Peer-Codex (a XVI. sz. elejéről).

Nádor-Codex (1508-ból).

Margit-Legenda (1510-ből).

Dóczy Ferencz kötelezvénye (1511-ből).

Czech-Codex (1513-ból).

Drágffy Mária kelengye-lajstroma (1516-ból).

Jordánszky-Codex (1516—19-ből).

Emlékdal Mátyás király halálára (a XVI. sz. első negyedéből).

Kesserő Mihály békelevele (1523-ból).

Vitkovics-Codex (1525-ből).

Thurzó Elek szerelmes levele (1525-ből).

Érdy-Codex (1526—27-ből).

Drágffy János testamentoma (1526-ból).

Kazinczy-Codex (1526—27-ből).

Érsekújvári Codex (1529—1531-ből).

Mindegyiknek nemcsak palæographiai, hanem a régi kiejtés szerinti olvasása is közölve van, s a fordításoknál, a mennyiben az eredeti ismeretes, a latin szöveg is mellékelve, s mindenik fölvilágosítva számos nyelvi és történeti megjegyzéssel.

Az ú. n. *Sajószentpéteri Végzést* e gyűjteményből ki kellett hagynunk; mert az állítólagos eredeti szöveg, a melyről 1837-ben Jászay Pál a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetében közölt hasonmást készíttette, minden bizonynyal XVII. századi átirat.

E munka szerkesztésére s a bevezető fejezetek, valamint a kíséző jegyzetek megírására a Nyelvtudományi Bizottság ZOLNAI GYULA tanár urat, a kiadás gondozására pedig a főtítkári hivatalt kérte föl.

Budapest 1894. november 15-én.

Szily Kálmán,

főtítkár.

ELSŐ RÉSZ.

NYELVEMLÉKEINKRŐL ÁLTALÁBAN.

ELSŐ FEJEZET.

A nyelvemlékek fontossága a nyelvbúvárlatra nézve. Teendőink tanulmányozásuk terén.

A régi korok emlékei között alig van nagyobb fontosságú azon maradványoknál, melyek valamely nemzet nyelvének őrizték meg hajdani állapotát. A nyelvnek e régi emlékei, a *nyelvemlékek*, irodalom- és művelődéstörténeti, sőt általános történelmi becsükön kívül első sorban mint olyanok, mint a nyelv régibb állapotának maradványai bírnak a tudomány előtt fontossággal.

A nyelv folyton változó, örökké fejlődő nyilatkozása az emberi szellemnek, a melyben gondolkodásunk módja, világnézetünk, nemzeti sajátosságaink, műveltségünk állapota kifejezésre talál, a melyben lelkünk tükröződik. A nyelv fejlődésének történetéből tehát az emberi lélek, az emberi gondolkodás és észjárás történetét is kiolvashatjuk. Hogy megérthessük nyelvünknek s ezzel együtt gondolkodásunk módjának, eszünk járásának mai állapotát és sajátosságait, ismerünk kell e nyelv, ez észjárás egész fejlődését, legrégibb nyomaitól fokozatos fejlődésén keresztül napjainkig. Csak arról lehet teljes ismeretünk, a minek keletkezéséről és fejlődéséről is fogalmunk van. Ezért nyelvemlékek nélkül valamely nyelv mivoltát, szerkezetének, alakjainak, szavainak és szólásainak eredetét tökéletesen meg nem ismerhetjük. Mennél gazdagabb valamely nyelv régi emlékekben, s mennél régibb korokból mutathat föl ilyen emlékeket: annál biztosabban rajzolhatja meg a tudomány e nyelv fejlődése képét, annál világosabban magyarázhatja meg egyes sajátosságait. Alig van e tekintetben szerencsesebb nyelv a francziánál. Nemesak hogy igen régi emlékekkel dicsekedhetik, melyekből az alakok átváltozása úgyszólván lépésről-lépésre kísérhető, hanem megvan, a latin szellem írott műveiben, az a nyelv is, a melyből eredetét vette: a rómaiak nyelve. Ezért van az, hogy a franczia nyelv fejlődésének történetében, vagyis e nyelv történeti nyelvtanában jelentékenyen csekélyebb a száma a megoldatlan kérdéseknek.¹

¹ Az ugor nyelvek közül a magyarnak vannak legrégibb emlékei, melyek, min látni fogjuk, a XIII. századig (Halotti Beszéd) mennek vissza. A finnek legrégibb nyelvemléke Agricola püspöknek kézikönyve és missaléja 1546-ból (l. *Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. köt. 435. l.). Az altáji népek nyelvemlékei között pedig általában legrégibbek ama török nyelvű (az ujgurhoz legközelebb álló) VIII. századi fölíratok, melyeket részint az Orkhon, részint a Jeniszej folyó mellett fedeztek föl s melyeknek megfejtése csak a legutóbbi időben sikerült (l. ugyanott XXIV. k. 1—5. l. és *Akadémiai Értesítő* 1894. évfoly. 138. s köv. ll.).

Hogy valamely nyelv szavainak, alakjainak, szerkezeiteinek és szólásainak eredetét megismerhessük, vissza kell mennünk e nyelv legrégibb nyomaihoz, legelső fönmaradt nyilatkozásaihoz; mert mennél régibb korokhoz juthatunk vissza, annál közelebb értünk a teljesen meg nem közelíthető eredet forrásához. Ez okból, az alakok és sajátságoknak főképp eredetére nézve, legfontosabbak a legrégibb emlékek. Mikor nyelvhasználatról van szó, mikor a rokon nyelvek szavait és szerkezetét vetjük egybe: multhatatlanul a legrégibb maradványok nyelvét kell elővennünk, mert ez áll legközelebb az egymástól elszakadt nyelvek közös ősalakjához. De fontos minden kornak minden maradványa, mert a nyelv szót, alakot és sajátságot minden korban teremthet, s mert csak az összes emlékek történeti egymásutánjából ismerhetjük meg a nyelv egész történetét. Sokszor alig kell egyeb, mint egymás mellé állítani valamely szónak vagy kifejezésnek fönmaradt történeti változatait: s előttünk a fejlődés világos képe, az eredet biztos magyarázata.

Mennyire fontosak a nyelvemlékek a nyelvbúvárlat minden kérdésére nézve, néhány példa eléggé meg fogja bizonyítani.

Nehezen adhatnók okát nyelvemlékeink nélkül ama hangtani jelenségnek például, hogy *é* hangzós töveink egy része e hangot a tárgyrag, a személyragok s a képzők előtt nyílt *e*-vel cseréli föl, míg a többiek az *é*-t minden alakban következetesen megtartják: *kéz*: *kezet kezem kezéd kezek kezes*, ellenben *méz*: *mézet mézem mézed mézek mézes* stb. Némely pontosabb helyesírású emlékeink megadják e kérdésre a kellő feleletet. A Bécsi és a Münchener Codex például a *kéz* és hasonló szók *é*-jét *è*-vel, a *méz*-ét s rokonaiét *ê* betűvel jelöli. Amaz a rövid és hosszú nyílt *e*-nek (*e* és *ê*), ez a rövid zárt *è*-nek s a hosszú *ê*-nek rendes jele eme codexekben. Ugyane szókat némely régibb nyomtatott emlékeinkben, pl. a XVI. századbeli Heltai Gáspárnál és Dávid Ferencznel, *e*-vel és *ê*-vel találjuk megkülönböztetve, s *ë*-jük a Bécsi és Münchener Codex *è*-jének felel meg. Világos tehát, hogy e különböző módon viselkedő *é* hangzós szókat régente kétféle hosszú hanggal ejtették, és pedig, a mint nem volt nehéz megállapítani, a *kéz*: *kezet*-féleket hosszú nyílt *ê*-vel (*kêz*, régi írással *kêz* és *kez*), a *méz*: *mézet*-féleket ellenben a ma is divatos hosszú *ê*-vel (írva *mêz* és *mêz*).* Amazoknak nyílt *ê*-je később a ragok és képzők előtt rövid nyílt *e*-re változott, ragtalan alakjukban s bizonyos ragok előtt ellenben *ê*-vel cserélődött föl (*kêz*, *kêzen*, *kêzből* stb.). Viszont a régi zárt *è*, a mennyiben néha megrövidül, szintén zárt *è*-nek ad helyet; így *êlég*: *êlêget*, *lêlêk*: *lêlkem*, *szêp*: *szêbb* (ebből *szêp-b*).

Hogy ragjaink egy része nem ős eredetű, vagyis nem ugor örökség, hanem nyelvünknek későbbi, különvált korszakában keletkeztek, világosan mutatják legrégibb emlékeink. A Halotti Beszéd a *-tól*, *-nek* és *-ért* ragokat egy pár helyen még külön szónak írja és sor végéről minden választójel nélkül viszi át a következő sorba. Ugyan e nyelvemlékünk a *-ből* ragot *belől*, a *-be* ragot pedig *belé* és *beli* alakban tartotta fön; sőt ez utóbbit mélyhangú szókon találjuk ilyen

* L. BUDENZ JÓZSEF: A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú *e*, azaz *ê* és *è*-ről, *Magy. Nyelvészet* V. 389. SIMONYI ZSIGMOND: A régi nyelvemlékek olvasásáról 14. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 7.

alakkal, holott ma hasonló esetben *-ba* a hangzása. Mindez világos bizonyossága annak, hogy a *-ből* és *-be* ragok nem egyebek, mint ama határozószók, melyeket ma leginkább személyragozva használunk: *belőlem, belőled, belém, beléd* stb. Az eredeti *-belől* és *-belé* ragok később megrövidültek s mélyhangú szóknál az illeszkedésen is keresztül mentek.

Összehasonlító nyelvészetünk halhatatlan mestere, Budenz József már régen kimutatta, hogy a *-ság -ség* képző eredetileg egy önálló magashangú szó volt: **ség*, mely a finn *sää* (ejsd *sze*) 'idő, időjárás' szóval azonos és ennek hangtanilag épen olyan mása, mint a *jég* a finn *jää*-nek.¹ Budenz e nézetének történeti igazolása végett még nem tudott egyébre hivatkozni, mint a XV. századi Bécsi és Müncheni Codex efféle alakjaira: *magasségő, gazdagségő*, azaz *magas ség-ű, gazdag ség-ű* (am. magasságos, nagyon magas; gazdagságos, nagyon gazdag). S íme a nem sokkal halála után közzé került Besztercei Szójegyzékben, mely ama két codexet több mint egy negyed századdal megelőzi, a *-ság -ség* képző, egy példa (*rokonsag*) kivételével, csak magashangú *-ség* és *sig* alakban fordul elő mélyhangú szóknál is, sőt legtöbbször még egybe sínes írva alapszavával: *ag sig* 'aggsig' aggság, *aleth seg* 'alattség' alattság, *ember sig* emberség, *nemseth sig* nemzetség stb. Külön szónak írja a *-ság -ség* képzőt egy párszor a legutóbb felfedezett Schlägli Szójegyzék is s a mit eddig figyelemre nem méltattak, a Königsbergi Töredék is e kifejezésében: *scuz segnec* 'szüz ségnek', azaz szüzes-ségnek, a mi most már az előbb említett két nyelvemlék adatai után nem lehet pusztán írásbeli különösség. A *-ség* képző eme példája ékesen szóló bizonyossága a nyelvtudomány biztos módszerének is, melynek előre következtetett alakjait később napfényre jutó nyelvemlékek ily meglepően igazolják.

A vonatkozó mondatokat bevezető névmások (*a ki, a mi, a hol* stb.) eredetére nézve szintén nyelvemlékeink mutatnak útbaigazító nyomokat. Legrégibb emlékeinkben egyszerű *ki, mi, hol* stb. névmások állanak az ily mondatok élén. Később *az ki, az mi* stb. tűnnek elő, a melyekből a mai *a ki, a mi* stb. névmások keletkeztek. De nyelvemlékeinkben még több oly összetett mondatot találunk, a melyekben az *az ki, az mi*-féle névmások első eleme a főmondat alanyának is tekinthető, ilyféleként mint pl. «az számvetésnek rövid és hasznos vta auagy módgya, melyből igen könnyen meg tanólhattya *az ki* számvetésnek dolgaiban foglalatos akar lenni» (Magyar Arithmetika 1591-ből, A2.). Tehát az *az* eredetileg mutató névmás volt, s később a vonatkozó mondat kezdő névmásával (*ki, mi* stb.) egybekapcsolódott s a két szó egységes vonatkozó névmássá vált.²

Szavaink jelentésének fejlődését, némely mai különösebb használatukat nyelvemlékeink nélkül meg nem magyarázhatnók. Nyelvemlékeink ismerete nélkül például visszatetszőnek találjuk az Angyali Üdvözlétnek itt-ott, öregek ajkán, ma is hallható eme kifejezését: «te vagy áldott az *asszonyi állatok* között», a mi egyébiránt ez imádságon kívül is ismeretes kifejezés.³ Nyelv-

¹ Vö. *Nyelvtud. Közlemények* XV. 401.

² L. *Mondattani búvárlatok* (e könyv szerzőjétől), 51. s köv. ll.

³ Pl. «Szép állat az *asszonyi állat*, Szép és veszedelmes» (PETŐFI: *Az őrvölgy*).

emlékeink fölvilágosítanak róla, hogy régen az *állat* szónak tágabb körű s ennél fogva magasabb jelentése is volt, mint a mit ma értünk rajta. Egyebek közt egyszerűen „lényt, dolgot” jelentett. A Debreczeni Codexben pl. azt olvassuk: «Isten nagy tiszta állat»; Heltai Gáspár Bibliájában: «Minemű állat és ki légyen az igaz isten»; másutt meg ugyan ő nála: «Jó állat a só», stb. Később a szónak jelentése megszűkült s ma csak „animal, thier” értelemmel használjuk.

Szavaink eredetét a nyelvemlékek alakjain keresztül nyomonzhatjuk ki legbiztosabban. E nyomok, mint már mondtuk, sokszor oly világosak, oly határozott irányúak és oly messze menők, hogy visszavezetnek bennünket egészen a szók eredeti forrásaihoz. A *hébe hóba* „olykor” szónak eredete például egyszerre világos lesz előttünk, mihelyt nyelvemlékeink adatait meghallgatjuk. Egy XVI. századi írónál, Ádámi Jánosnál azt olvassuk: «Télben, Nyárban, *Hében, Hoban*, hidegben, Készec szolgálni egymásnac mindenben.» Kétségtelen hogy a «hében, hóban» kifejezés nem egyéb mint: *hévben* (azaz *hőben*) és *hóban* „melegben, hidegben”, szóval „mindenkor, bármikor”. Ma azonban „olykor, néha” jelentéssel használjuk, ép úgy mint a *koronként* szónak is régen „mindig” (vagyis „minden korban”) volt az értelme (vö. *naponként* annyi mint „mindennap”) s ma szintén csak néhát, olykort jelent.¹

Utbaigazítanak nyelvemlékeink a mai nyelvjárások szavainak és sajátosságainak magyarázatában is.

A göcseji nyelvjárásban például a több. 1. személyű birtokosrag *-ank -enk*: *házank, kertenk*, e helyett *házunk, kertünk*. E föltünő nyílt magánhangzót a tulajdonképi rag (*-nk*) előtt csak nyelvemlékeink segítségével lehet megmagyaráznunk; a mai köznyelvi alakból kiindulva nem adhatnók helyes megfejtését. Tudjuk pedig, hogy a régi nyelv az ily személyragos szokat *-onk -önk* és *-enk* végzetűnek mutatja: *házonk, kertönk* és *kerténk*. Midőn tehát a göcseji nyelvjárás e régi ejtéssel (*o* és *ö*) szemben nyílt *a* és *e* kötőhangzót használ, magánhangzóinknak amaz általános fejlődését követte csupán, mely szerint ejtésük egy fokkal nyiltabbá lett. (L. a következő fejezetben.)

Hogy tájszavaink egy részét a nyelvemlékek ismerete nélkül szintén alig fejthetnők meg, azt bizonyítani sem kell. Nyelvjárásaink tudvalevőleg a nyelv-sajátságok mellett számos régi szót is megőriztek, melyek a köznyelvben már elavúltak és ismeretlenek. E tekintetben nyelvjárásaink valóságos élő nyelvemlékek s a régi nyelv megértését is viszont megkönnyítik. Elég lesz egyszerűen fölemlítenünk néhányat ama tájszók közül, melyek csak a legutóbbi időben kerültek napfényre, meglepő igazolására régi emlékeink ritkaságainak. Ilyenek: *évad* (idő, időszak), *gyappánik* (gyullad), *kisálkodik* (czivódik, ingerkedik), *lolu*, *lolva* és *lolja* (sonka), *kótog* (régen *koltog*, annyi mint „zörög”), *lévél* (régen *lével*, am. van, szokott lenni) stb. stb.² És hogy nyelvjárásaink behatóbb tanulmányozása minő meglepő fölfedezésekre vezethet a régi nyelv szavait és

¹ L. *Magy. Nyelvőr* XXI. 99.

² L. e ritkaságokról SIMONYI ZSIGMOND: «Ritka szók és szólások» *Magy. Nyelvőr* XVII. 8. és *A magyar nyelv*, I. 192. s köv. II.; továbbá e könyv szerzőjétől: «Visszagazított sajtóhibák» *Nyelvőr* XIV. 365. és «Népnyelv és nyelvtörténet», uo. XXI. 6.

szóhasználatait illetőleg, csak egy legújabb példára hivatkozunk, Balassa József bűvárkodására a szlavóniai magyarok közt, kiknek nyelvéből egyebek közt néhány olyan szót is följegyezhetett, a melyekről régi nyelvmemlékeinkben is csak egy-két adat tesz tanúságot. Ilyenek *bese* am. kánya, *ere* gyeplő, *zele* hím.¹

Nyelvjárásaink története szempontjából is fontosak nyelvmemlékeink. Látni fogjuk, hogy egyes emlékeink határozott nyelvjárási sajátságokat mutatnak s hogy például hangbeli tekintetben egy részük *ö-ző*, más részük *ë ző* nyelvjárási jellegét viseli. Érdekes továbbá tudnunk, hogy a mai nyelvjárási sajátságok minő korig vezethetők vissza; egészen újabb fejlemények-e, vagy megtalálhatók-e már századok előtt is. Azt már tudjuk például, hogy az úgynevezett *ízés* (*szíp*, *níz* e h. *szép*, *néz* stb.) a tiszavidéki beszédnek már a XVI. század elején kifejezett vonása volt. Bizonyosságot tesz erről az 1508-ban készült Döbrentei-Codex leirója, «Bereg vármegyei Halabori faluból nemzett Bertalan pap», ki könyve másolásában sok szót ösztönszerűleg *i-s* alakkal irt át, a maga nyelvjárása szerint. És csak nem rég adtak ki a Nemzeti Múzeum kéziratai közül egy 1681-ből való labanczverset, melyben már ilyen ismert nyelvjárási sajátságokat találunk, mint *baráttjo* barátja, *diktálnok* diktálnak, *üldöztö* üldözte, *belüle* belőle, *élnyi* élni stb.² Az *üldöztö*-féle alakok előfordulnak már a Bécsi és Müncheni Codexben is s általában azt tapasztaljuk, hogy a mai nyelvjárási sajátságok nagy részt igen régi eredetűek. Azonban a mi a nyelvmemlékek nyelvjárásait illeti, e kérdés terén még igen habozók és tévedezők a kutatások.

Hogy a nyelvhasználatra nézve mennyire fontosak különösen legrégibb emlékeink, alig kell hosszabban bizonyítani. Nyelvünk legrégibb állapotát legelső nyelvmemlékeink őrizték meg s e legrégibb állapot áll legközelebb a fejlődésnek ama pontjához, a melyen nyelvünk rokonaitól elszakadt volt. Ha például a legtöbb mássalhangzós végű névszónkat a megfelelő ugor szókkal egybevetjük, ezeket amazoknál egy-egy magánhangzóval hosszabbnak találjuk. A *hal* neve finnül *kala*, a *tél* cseremisül *tele*, a *fül* (régen *fil*) mordvinul *pile* stb. De tudjuk, hogy a Névtelen Jegyző s a Halotti Beszédet, legelső összefüggő nyelvmemlékünket is megelőző latin oklevelek számos magyar névszót egy-egy szóvégi hangzóval teljesebb alakban őriztek meg. Például e szót *hadút* egy 1055-iki oklevél így írja: *hodu vtu* azaz *hodu-útu*, Anonymusnál pedig az *álom* szó még *almu* azaz *álmu* stb. E legrégibb adatok tehát szótöveinket még ama teljesebb alakban tartották fenn, a melylyel nyelvünk őket az ugor őskorból örökségül hozta. És hasonlóképp áll a dolog a nyelvtani alakokkal, a képzőkkel és ragokkal is. Hogy csak egy példát említsünk, az igeragozás több. 1. személyű ragja, valamint az azonos hangzású birtokos személyrag ma tulajdonképp csak *-nk* (*adu-nk*, *kérü-nk*, *házu-nk*, *ösü nk*), de a Halotti Beszéd korában még *-muk-* és *-mük-*nek hangzott, tehát csaknem egészen úgy, a mint a lapp nyelvnek egyik nyelvjárása ma is mutatja, az úgynevezett finnmarki lapp, a hol e ragot *-mek* alakban használják.³

¹ L. Akadémiai Értesítő 1893. évf. 611, 612. 1. Vö. még *Magy. Nyelvőr* XXII. 497.

² L. SZEREMLEY BARNA közlését, *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 323—329.

³ L. BUDENZ hagyatékában, *Ugor alaktan* 59. §., *Nyelvtud. Közlemények* XXII. 430, 431.

Némely ugor nyelvi szóknak magyar másait már csakis nyelvemlékeinkben találjuk meg, mai nyelvünk előtt vagy teljesen ismeretlenek, vagy csak némely nyelvjárásokban és származékszókban maradtak fenn. Így a finn *kisa* szónak (olv. *kisä*, annyi mint 'játék, táncz, lárma, tombolás') ma nem találjuk mását a köznyelvben; de legrégibb magyar bibliánkban, a Münchener Codexben még előfordul ez a főnév *késa* s azt teszi 'lázadás'. Származékaiban (*kisál*, *kisálkodik* stb.) más emlékek is megőrizték e szót, sőt a *kisálkodik* ige több vidéken, a *kisál* pedig Csémen (Komárom m.) napjainkig fönmaradt.¹

Azonban még az idegen nyelvek bűváira nézve is fontosak olykor a magyar nyelvemlékek. Valamint nem ritka dolog, hogy egyik-másik idegen származású szavunk eredetére a ránk hatással volt nyelveknek valami régi emléke vezet,² úgy viszont az az eset is előfordult már, hogy velünk érintkező nyelvek némely szavuknak eredetét régi nyelvemlékeink szavaiban találták meg. A sárosmegyei tótok pl. a falut *valál*-nak nevezik, s e szót hasztalan iparkodnánk a szlávtság szókincséből megmagyarázni. Nyelvünk sem ismer ma hasonló főnevet, melyből a tót szót származtatni lehetne. Ellenben régi nyelvemlékeink szeltében használnak egy *valál* főnevet, mely 'birtokot, helységet, falut' jelentett s mely *Volál* alakban ma is megvan még néhány erdélyi falu nevében. A *valál* szó nyelvünkéből már világosan meg is magyarázható; a *vall* (régén am. birni) igéből származik ugyanis (*vall-ál*), olyan képzéssel, mint *halni*-ből *halál*, *fon*-ból *fonál* stb. és hosszú *ll*-je ugyanazon rövidülésen ment keresztül, mint a régi *hallad* és *szallad* szóké, a melyeket ma *halad* és *szalad*-nak ejtünk.³

A nyelv történeti buvárlására nézve ennyire fontosak lévén nyelvemlékeink, önként következik, hogy tanulmányozásuk minden nyelvészeti kutatásnak mulhatatlan föltétele. Szükség van nyelvemlékeink alapos és teljes feldolgozására. Ez oly feladat, melyhez mennél több munkaerő kívánatos. E könyv előtt épen az a fő czél lebeg, hogy nyelvi erekyeink iránt szélesebb körben érdeket keltvén, tanulmányozásukra kedvet ébresztszen s ekként megnyerjen oly tehetségeket, a melyek különben ez irányban értéktelenül vesznének el. Azért föladata megadni ama legszükségesebb útbaigazításokat, melyek ismerete nélkül nyelvemlékeink tanulmányozásához hozzá nem foghatni.

Mert nyelvemlékeink tanulmányozásában jóformán még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Alig van egy-két nyelvemlékünkéről beható tanulmányunk s ezek is részben rendszertelenek és hibákkal telik. Sőt van több nyelvemlékünk, a melyeknek őrzésük helye ismeretes és hozzáférhető s mégis mind e mai napig kiadatlanok. Ezekre a maguk helyén külön is felhívjuk az olvasó figyelmét. Teljesen földolgozatlan még ama becses anyag, a melyet Árpád-kori s későbbi latin okleveleink rejtenek magukban. E hiány annyival érezhetőbb, minthogy az oklevelek magyar szavait, épen alkalmas munkaerők híján, a

¹ L. *Magyar Nyelvőr* XIV. 367. és XXIII. 79.

² Az *érsek* szó eredetét megmagyarázó szláv szóra pl. csak nem rég bukkant rá ÁSBÓTH OSZKÁR egy XV. századi cseh-morva kéziratban. (L. *Hunfalvy-Album* 1. l.)

³ L. BUDENZ cikkét, *Magy. Nyelvőr* III. 291, és SZARVAS GÁBORÉ a *vellal* mellék-alakról, uo. XXI. 28.

Nyelvtörténeti Szótár sem használhatta föl. Valóban itt volna ideje, hogy — mint a *Történelmi Tár*-ban¹ Sasinek már megpendítette — okleveleink magyar szavairól külön glosszáriumot készítsünk.

Némely nyelvemlékünknel, mint a rendkívül fontos Ehrenfeld-Codexnél, az eredetiül szolgáló latin munkának kiadása is kívánatos volna. E nyelvemléknél e kívánság annyival okadatoltabb, mert a fordítás gyarlóságával fogva eredetije nélkül számtalan helyen meg sem érthető. Néhány nyelvemlékünknek kiadása is átvizsgálandó, mert első közlőjük és ismertetőjük több helyet megfejtetlen hagyott, másokat meg hibás olvasással adott közzé. Ezt a Németujvári Glosszákról s a nem rég fölfedezett Besztercezi Szójegyzékről mondhatjuk. Nem teljesen megbízható a magyar szók olvasása ama régibb oklevélkiadásokban sem, melyekhez Czinár Mór és Kovács Nándor különben becses indexeiket készítették.

Nem sorolhatunk itt föl minden részletes tennivalót, nem hívhatjuk föl a figyelmet a nyelvtörténeti kutatás minden egyes függő kérdésére. Csak egyet emelünk ki, a mely irányban eddigelé úgyszólván semmi munkálat nem történt, a magyar helyesírás eredetének és fejlődésének történetét. Mert orthographiánknak még csak a kulcsa van eddig megtalálva: az, hogy az írást-olvasást velencei származású olasz papoktól tanultuk.² Azonban írásunk minden egyes sajátága még e kulccsal sincs föltárva, a fejlődés története pedig teljesen ismeretlen.

Könyvünk abban fogja legnagyobb érdemét találni, ha e föladatok végzéséhez elméket mozdít, ha alkalmas tehetségeket nyerhet meg ily nemzeti érdekű munkára.

¹ 1893-diki évf. 1. l.

² L. VOLF GYÖRGY akadémiai értekezését: *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?* Budapest, 1885. (*Értekezések a nyelv- és széptud. osztály köréből* XII. k. 6. sz.)

MÁSODIK FEJEZET.

Nyelvemlékeink olvasása.

Nyelvemlékeink megértéséhez és czélszerű hasznosításához első föltétel helyes olvasásuk. Nem palæographiai olvasásukról, kibetűzésükről szólunk, hiszen ez önmagából folyó alapkövetelmény, a mit nem is hagyott még senki figyelmen kívül. Nyelvészeti olvasásukat értjük, azt t. i., hogyan kell az írott szót nyelvemlékeink korának kiejtéséhez híven olvasnunk. E helyes olvasás ép oly fontos, mint természetes követelmény. Avagy nem forgatja-e ki sokszor a legesekélyebb kiejtésbeli különbség is a szót a maga eredeti mivoltából? Gondolnánk-e várra vagy derült égre például, ha 'var', 'derült eg' hangzanék fülünkbe. Bizony épen így nem ismernének rá elnyugodott őseink a maguk *lők, közzélék* (levék, közülük) szavaira, ha hallanák a mai iskolákban közönséges ejtismódot: *lök, kezzelek*¹ s több efféjét. Irodalomtörténeti chrestomathiáink, sőt Szilády Áronnak különben kitünő kiadása, a *Régi Magyar Költők Tára* kötetei is telvék ilyenmü hibákkal, őseink kiejtésének szándéktalan meghamisításával. Mindjárt az első költői maradvány, a *Pannóniai Ének* ismeretes kezdő sorát ekként hangoztatja a *Költők Tára*: *Emlékezzünk régiekrel*, holott nyelvtörténetileg megállapítható kiejtése a maga korában csak ez lehetett: *Emlékezzünk régiekrél*. De nem igazíthatunk helyre egyenkint minden ilyen tévedést, hisz a lehető pontos olvasással és megokoló jegyzetekkel kísért szemelvények a könyv használójának elegendő okulást nyújthatnak s alább a nyelvemlékek olvasására nézve néhány általános elvet és útbaigazítást is megkisértünk. Azonban fölemlítünk még egyet a közkeletű hibás olvasatok közül, a melyet az tesz érdekessé s egyszersmind örökké hagyományossá, hogy egy nagy drámairónktól ered, a *Bánk bán* szerzőjétől, ki e maradandó becsü tragédiájával egy elferdített névnek is életet adott: a *Petur* névnek.² E név semmi egyéb, mint *Péter*, a melyet régi okleveleink, a honnan Katona József vette, a maguk helyesírása szerint *Petur*-nak írtak, azonban *Pétör*-t akartak vele kifejezni s Katonánál a betűszerinti olvasás folytán mélyhangú név lett belőle (*Peturnak, Peturon* II. felvonás, stb.).³

¹ L. BEÖTHY ZSOLT: *A magy. nemzeti irodalom történeti ismertetése* (6. kiad.) I. 272, 202.

² ARANY JÁNOS *Bánk-bán* tanulmányaiban már pláne *Petúr*-nak írja (I. ARANY JÁNOS *Összes Munkái*, V. köt.)

³ Hasonló betűszerinti olvasás KATONÁNÁL a «*Szepüsi föld*» is (II. felv. *Petur* beszédjében), e h. *szezüsi* v. *szezüsi*, azaz *szezüsi*.

Hogy mennyire fontos a nyelvemlékekbeli szók egykor ejtésének pontos megállapítása, azt a hangtani, alaktani és szófejtő kutatások számtalan tanulságos példával igazolják. Hogy csak az imént idézett alakok mellett maradjunk, mily téveteg magyarázatot kellene például kiszelnünk, ha a mai *levék*-nek a régi ejtésben *lök*, a *-ról* ragnak *rel*, a *közülük*-nek *kezelek* hangzását fogadnók el; holott a *lök*, *-rél*, *kézzélék* ejtés fölvételével ez alakok minden ízéről pontosan számot adhatunk s a történeti fejlődés biztos útján kísérhetjük el őket mai hangzásukig. A *lök* a *lenni* (töve szerint *löv-*) igének olyan múltalakja, mint a *ma* is használatos *lön* és *lőnek*. Ez utóbbit még teljesebb *lővének* alakkal is használjuk, a mi mindjárt útbaigazítást is ad alakjaink magyarázatához. Valamint *lőnek* annyi mint *lővének*, épúgy *lön* és *lök* is régibb **lövén* és *lővék*-ből vannak összevonódva.

Emezt ma is használják, amaz nem fordul elő, de biztosan kikövetkeztethető a többi személyalakok s a jelen idő alakjainak mintájára:

<i>lészē-k</i>	<i>lővé-k</i>	<i>lök</i>
<i>lészē-l</i>	<i>lővé-l</i>	<i>löl</i> ¹
<i>lészē-n</i>	<i>(*lővé-n)</i>	<i>lön</i> stb.

A *-rél* ragról és a *kézzélék* ejtésről alább szólunk, s hasonló példákat idézhetnénk fölös számmal a szófejtés tanulságai közül is.

Most már az a kérdés: mik a régi ejtés mód megállapításának forrásai?

Első sorban maguk a nyelvemlékek. És e tekintetben nyelvemlékeink egymásról kölcsönösen adnak fölvilágosítást. A mit egyikből tökéletlen vagy következtetlen helyesírása miatt meg nem állapíthatunk, meghatározhatjuk a másiktól, a mely a kérdéses szó és alak felől biztos utasítást adhat. Ennél fogva a régi ejtés megállapításához mennél szélesebb körű s mennél alaposabb nyelvtörténeti ismeret szükséges.

E föltétellel szorosan összefügg a helyes ejtés másik forrása: a magyar hangfejlődés története. Nyelvészetünk a szók hangbeli alakjának történeti fejlődéséről — a nyelvemlékek korától kezdődőleg — meglehetősen világos képet szerzett, egyes részletekre nézve pedig az elérhető legnagyobb biztossággal is eljutott már. Ez eredmények fölhasználásával már legtöbb esetben biztosan megállapíthatjuk ezen vagy azon alaknak ejtése módját.

Legelső teendőnk azonban minden egyes emlekek írásmódjával, orthographiájával jönni tisztába, a mennyiben sokszor a nyelvemlékek önmagukból adnak kulcsot egyik-másik szó helyes ejtéséhez.

Segítségünkre jönnek — mint már fentebb megjegyeztük — a mai nyelvjárások is, a melyeknek megőrzött eredetiségei, sőt általában ejtési és alaktani sajátosságai is útbaigazítók, irányadók voltak már nem egy kérdéses esetben.

Végül a szófejtés eredményei s a rokon nyelvek vallomásai is számbaveendő tényezők, s csak mindezen segédeszközök és források együttes figyelembevételével juthatunk a régi ejtés legvalószínűbb megállapításához.

¹ Ez, valamint a több. sz. *lönk* és *lötök* is mind előfordulnak nyelvemlékeinkben.

Hogy minden eszközünk daczára számos kétség marad még fönn nyelvemlékeink olvasása terén, az a kérdés természetéből könnyen érthető. Legnagyobb bizonytalanságot a nyelvfejlődés ingadozó, átmenetes természete okoz. Tudjuk, hogy a régi alak sok ideig együtt él még az újjal, küzd lételeért, míg végre kénytelen ez elől teljesen kiszorulni. De azt is tudjuk, hogy e fejlődés nem minden vidéken megy egyszerre végbe. Némely sajátságot egyik-másik nyelvjárásunk ma is azon a fokon mutat, a melyen a köznyelv csak nyelvemlékeink korában ismerte. A göcseji nyelvjárás némely ragot ma is illeszkedés nélkül használ, mint legelső nyelvemlékünk. S minthogy az új alakok és sajátságok teljes kifejlődésének idejét pontosan meg nem állapíthatjuk, számos alak olvasásában nem juthatunk határozott eredményre. Nem ismerjük biztosan nyelvemlékeink nyelvjárását sem, a mi némi tekintetben segítségünkre lehetne, s ha ismernők is, miből következtethetnők, hogy ezen vagy azon tájnyelvi sajátosság ebben vagy abban a korban már ki volt-e fejlődve. Csak egy ilyen nyílt kérdésnek tekinthető esetet említünk föl. A *Halotti Beszéd* írásmódja rövid és hosszú magánhangzó közt nem tesz különbséget. De még némely későbbi emlékeinkben is azt látjuk, hogy pl. az alanyi ragozású elbeszélő múlt 3. személye ketős *aa* és *ee*-vel van írva (*maradaa* marada, *felelee* felele) s a többi személyalakok mai napig is megtartották az időképző e hosszú hangzóját (*felelek*, *felelél*, *maradánk*, *maradátok*). Nagy a valószínűsége tehát, de biztossággal még sem állíthatjuk, hogy a HB. *vola* (vala) és *engede* igealakjai péld. szintén hosszú véghanggal (*volá*, *engède*) olvasandók. Ugyanezt mondhatjuk a HB. olvasásában föltételezett többi hosszú hangzóról is. Nem állíthatjuk a hosszanejtést teljes biztossággal, mert nem lehetetlen, hogy a HB. nyelvjárása már nem ismerte azt, noha ama későbbi emlékek nyelvjárása továbbig is megőrizte.

E nehézségek daczára a fönt elősorolt források és segédeszközök nagyjában lehetővé teszik, hogy nyelvemlékeink ejtését — némelyekét s főkép az újabbakét a legnagyobb biztossággal is — megállapíthassuk. Hogy a régi nyelv iránt érdeklődők e tekintetben a legszükségesebb tudnivalók felől tájékozva lehessenek, kifejtünk itt néhány fontosabb általános elvet és adunk néhány útmutatást a részletekre nézve.

Minő elveket tartsunk tehát szem előtt nyelvemlékeink olvasásában?

Fő elvünk az legyen, hogy a nyelvemlékek szavait és alakjait úgy ejtsük ki, a mint a maguk korában a megállapítható legnagyobb valószínűséggel ejtették. Ne vigyük bele tehát a régi írott szóba *a priori*, minden körületek nélkül mai ejtésünket. Hiszen lehet-e józanul föltennünk, hogy mikor régibb századok embere a maga szavait a maga kiejtése szerint papírra vetette, azt az ejtést akarta volna betűkbe foglalni, a melyet ma használunk, a melyet előre nem is képzelhetett? Pedig e hibával, főkép történetbúvárainknál, olykor még ma is találkozunk.

Ne is olvassuk a betűket — betűről-betűre — azon érték szerint, a melylyel manap divatoznak. Hanem vegyük tekintetbe, hogy az írásmód, a betűk és kapcsolataik jelentése az idők folyamán nem egy változást is szenvedhetett. Olvassuk tehát őket olyan érték szerint, a minővel a maguk korában bírniok kellett.

Tartsuk szem előtt, hogy némely betűket, különösen a magánhangzókat, az orthographia kezdetlegesebb korában egymás mellett többféle hangnak a kifejezésére is használhatták s hogy e lehető jelentéseik közül esetenként azt kell választanunk, a melyet a nyelvtörténeti ismeretek javasolnak.

Végül általában arra is legyünk figyelemmel, hogy a hangok ejtésének időtartamát emlékeink számtalanszor jelöletlen hagyják, hogy tehát a magán- és mássalhangzók rövidségét vagy hosszúságát a nyelvemléken kívül álló forrásokból kell megállapítanunk.

Ez általános elvek mellett különösen a magánhangzók olvasásában szorulunk néhány szintén általánosabb érvényű útbaigazításra. Magánhangzóinknak pedig nemcsak rövidsége és hosszúsága, hanem hangszíne vagyis nyíltsága és zártsága is pontosan megállapítandó a régi olvasásban. Hogy ez utóbbi tekintetben is minden csekély tévedés már megmásítná a régi ejtési módot, alig kell bizonyítani.

Az egyes betűk és betűkapcsolatok értékéről — mind a magán-, mind a mássalhangzók kifejezését illetőleg — alább le az olvasó némi összefoglaló általános tájékozást, a bemutatandó egyes maradványok előtt pedig mind-egyiknek orthographiájából megemlítve veszi a nevezetesebb sajátosságokat.

Itt a magánhangzók olvasásának említett két pontjára, az időmérték és hangszín megállapítására, főképp a magyar hangfejlődés történetéből merített tanulságok alapján adunk útmutatásokat. Ki kell tehát térnünk előbb néhány biztosabb észleletre, melyet magánhangzóink fejlődése terén a nyelvtörténeti kutatás már megállapíthatott.

Szóljunk előbb azon szabályszerűségről, melyet magánhangzóink hangszínbeli fejlődésén észlelhetünk nyelvünk történeti korszakában.

Mindenekelőtt egy általános s mai nyelvünkben is következetes hangbéli szabályszerűséget kell észrevennünk, a mely a történeti fejlődés vizsgálatában is biztos útmutatónk lesz. E szabályszerűség a magas- és mélyhangok párhuzamos fejlődése a nyelvválás* és időmérték változásaiban, a mit különösen képzőinkben és ragjainkban tapasztalunk a legszembeszökőbb pontossággal. A felső nyelvválású mélyhangnak hasonló nyelvválású hang felel meg a képző magashangú alakjában; a középső nyelvválásúval szemben középső nyelvválású, az alsó nyelvválásúval szemben pedig alsó nyelvválású hang mutatkozik. Csak egymás mellé kell állítanunk néhány képzőnknek és ragunknak magas- és mélyhangú alakját, s azonnal láthatjuk e pontos szabályszerűséget:

-gat	-dokol	-at	-alom	-tok	-nak	-hoz	-tól v. -tul
-get	{ -dēkēl -dōkōl	-et	-elēm	{ -tēk -tōk	-nek	{ -hēz -hōz	-től v. -tül stb.

Pl. *irogat* — *kéréget*, *haldokol* — *érdēkēl* — *öldököl*, *állat* — *élet*, *hatalom* — *félelēm*, *várnak* — *kérnek*, *vártok* — *kértēk* — *ültök*, *falhoz* — *kerthēz* — *földhōz*, *faltól* — *földtől* stb.

* Vö. BALASSA JÓZSEF: *A phonetika elemei*, 39. l.

És e szabályszerűség uralkodó vonása volt magánhangzóinknak a nyelvtörténet egész folyamán át. Pontos helyesírású emlékeink bizonyosságot tesznek róla, hogy a képzők és ragok magas- és mélyhangú alakjai régiebb időkben is párhuzamosan feleltek meg egymásnak s párhuzamosan is fejlődtek előbbre. E fontos észleletet mármost mindig szemünk előtt kell tartanunk, valahányszor oly magashangú képző vagy rag alakját kell a régiségben megállapítanunk, a melynek hangzóját a szóban levő nyelvmélek nem különböztette meg pontosan más hasonló magas hangoktól.

Ez általános hangtörténeti jelenség után lássuk, minő irányokat mutat magánhangzóink fejlődése a nyelvtörténet folyamán.

A fejlődés két iránya tűnik itt mindenekelőtt szemünkbe: a rövid magánhangzók fokozatos nyiltabbá válása vagyis a nyelv állásának alacsonyodása, s másrészt a magashangok törekvése az ajakos (labialis) ejtés vagyis az úgynevezett ajakhangzók¹ felé. Ha például a Halotti Beszéd vagy az Árpád-kori oklevelek szavait a mai ejtéssel egybe hasonlítjuk, azt találjuk, hogy akkor még *pur* volt, a mi most *por*, *nop* volt a *nap*, *iggy* volt az *eggy* (egy), *Lindva* volt a zalamegyei *Lendva* folyó² stb. Másrészt még codexeink korában is *kild* volt a *küld*, *szíz* volt a *szűz*, *zeld* volt a *zöld*, *erē* volt az *erő* stb. Azonban már e két utóbbi fajta példákban, minthogy emlékeink valamennyit egyszerűen *e* betűvel írják, más úton kellett a régi ejtés minő voltára reájönnünk. Itt részint némely máig fönmaradt régies alakok, részint a magashangok phonetikai minősége vezettek rá ama minden kétségen felül álló föltevése³re, hogy a mai *ö* és *ő* hangoknak is csak a megfelelő nyelvállású zárt *ē* és *ē* hangok felelhettek meg a régiek ejtésében. Az *elő* és *előbb* mellett még ma is megvan a régi *elē* és *elēbb* ejtés; az *idő* szót, mely régente évet is jelentett, még mai nap is régi *ē* hangzós alakjával használjuk e határozószóban: *idē* am. ez évben stb. Hogy az *ő* is előbbi zárt (s nem nyílt) *e* helyébe lépett, bizonyítják olyan ejtésváltozatok, mint *csēnd* és *csōnd*, *fēl* és *fōl*, *fēdēz* és *fōdōz*; *nēztēk*, *kērtēk* és *fōztōk*, *ültōk*³ stb.; továbbá némely régies alak a népnyelvben, mint pl. a *köt* igének zárt *ē*-s alakja a *főkötő* szóban: *fikētō* és *fikētō*⁴; általában pedig bizonyítja az a tapasztalat, hogy az úgynevezett *özö* nyelvjárások mindig köznyelvi zárt *ē* helyén mutatják a maguk ajakhangú, *ö* hangzós ejtismódját.

Viszont a föntebb idézett zártabb ejtésű példák (*pur*, *nop*, *iggy*) alapján, a magas- és mélyhangok párhuzamos fejlődésénél fogva arra az eredményre jutunk, hogy a HBeszéd és az oklevelek korában, mint a mai *u*-nak *ō*, úgy az *ö*-nek is — a mennyiben már ajakhangú ejtés található — szintén zártabb *ū* hangzó felelt meg, s hogy ennél fogva az orthographiailag kettős (*ü*, *ö*) értékű *u*

¹ Vö. BALASSA JÓZSEF: *A phonetika elemei*. 40. l.

² Az eredeti írásmód szerint *Lyndua* egy 1239-iki oklevélben (l. JERNEY JÁNOS: *Magyar Nyelvkínészek*, I. 85). A *pur*, *nop* és *iggy* (írva: *ig*) a HBeszédben fordulnak elő. E hangfejlődés bővebb tárgyalását l. SIMONYI ZSIGMOND dolgozatában: *A régi nyelvmélek olvasásáról*.

³ Régebben az efféle ige alakok is *ē*-vel voltak: *fōztēk*, *ültēk*.

⁴ Mezőtúron, *M. Nyelvtör* VIII. 359, 443, IX. 179.

betűt ily szó¹okban habozás nélkül *ü*-nek kell olvasnunk. Tehát *urdung* a HBe-
 szédben annyi mint *ürdüg*, mert ma *ördög*-nek mondjuk; *cuzicun* meg
küzikün, mert ma *közükön*-nek hangzik stb. S az analogia biztos útmutatásával
 kiterjeszthetjük ez észleletet még egy hangra, melyet nyelvemlékeink pontosan
 nem jelölnek, a mai nyílt *e*-nek megfelelő zárt *ë*-re is, s ezzel a hanggal olvas-
 hatjuk legrégibb emlékeink azon szótagjait is, melyekben ma nyílt *e* hangzik s
 melyekben eredetibb hosszú hangzó fölvétele nem volna megokolható.

Ennélfogva rövid magánhangzóink nyiltabbá fejlődéséről a következő
 táblázat adhat áttekintést:

I.	Régi	Mai
	<i>u</i>	<i>o</i>
	<i>o</i>	<i>a</i>
	<i>i</i>	<i>ë</i>
	<i>ë</i>	<i>e</i>
	<i>ü</i>	<i>ö</i>

Magashangú rövid és hosszú magánhangzóink másik irányú fejlődését, az
 ajakhanggá változást pedig ilyen képen foglalhatjuk össze:

II.	Régi	Mai
	<i>i</i>	<i>ü</i>
	<i>i</i>	<i>ű</i>
	<i>ë</i>	<i>ö</i>
	<i>é</i>	<i>ő</i>

Míg rövid magánhangzóink az alacsonyabb nyelvállású ejtés vagyis a
 nyíltság felé hajlanak a történeti fejlődésben, addig a hosszú hangzókat ellen-
 kező irányban a magasabb nyelvállás felé vagyis a zártabb ejtéshez látjuk
 törekedni. Különösen szóvégi hangzóokban, képzőkön és ragokon tapasztaljuk e
 fejlődést, de tőszótagokban sem ismeretlen. A mai *-ül* igeképző pl. régibb emlé-
 keinkben *-ól*-nak van írva, a mit a későbbi, nyomtatott emlékek pontosabb
 helyesírása (*-ól*) alapján s a képző eredeténél fogva is csak hosszú *ó*-val olvas-
 hatunk: *fordól—fordul*, *tanól—tanul* stb. A pontosabb orthographiájú írott
 nyelvemlékekből pedig, melyek az *ö* és *ü* (illetőleg *ő* és *ű*) hangokat egymástól
 megkülönböztetik, így a Bécsi és a Münchener Codexből azt tanuljuk, hogy
 e képzőnek magashangú alakja is hasonló hangszínbeli különbséggel *-öl*-nek
 hangzott; tehát *kerül* régen *keröl* volt, *szépül—szépöl*, *erősül—erösöl* stb. Így
 az *-ü* *-ű* melléknévképzőt is régen *-ó* *-ő*-nek ejtették: *lábó—lábú*, *kező—kezü*
 stb. E változással lett az aránylag nem rég elavult *tő* alakból *tű* (acus) s ez úton
 terjed a régibb s irodalmilag még hagyományos *-ból* *-böl*, *-ról* *-röl* helyett a
-búl *-bül*, *-rúl* *-rül*, sőt rövidülve *-bul* *-bül*, *-rul* *-rül* ejtés. Hasonló változás a
 régi *é*-nek *i*-vé fejlődése is, a mely némely nyelvjárásokban aztán nagyobb mér-

teket is öltött s kiválóan jellemző sajáttság lett.¹ Köznyelvi *i* hangzós szavaink és alakjaink közül ily eredetűek: *iz* — régen *éz*, *iny* — régen *ény*; *tanít*, *fordít* — *tanét*, *fordét*; *szerint*, a melyben az *i* már meg is rövidült — régen, sőt még ma is *szerént* stb. stb. Ugyane zártabbá fejlődésnek egyik jelensége az is, hogy a régi hosszú nyílt *é* helyét *é* váltotta föl az oly szókban mint *kéz*, *tél*, *jég* stb., melyeket ma *kéz*, *tél* és *jég*-nek mondunk, a mint már fentebb fejtegettük.² Hosszú magánhangzóink e zártabbá fejlődését tehát a következő képbe foglalhatjuk:

III.

Régi	Mai
ó	ú
é	í
ő	ű
ê	é

Szemben a rövid magánhangzóknak fentebb tárgyalt nyíltabbá fejlődésével néhány esetben az ellenkező irányú változásra is mutat példát nyelvünk története. E jelenség azonban csaknem kivétel nélkül szóvégen, ragokban mutatkozik. A többes első személy ragja ma *-unk* és *-juk* az alanyi, illetőleg tárgyas ragozásban. Ezeket régebben *-onk*, *-jok* alakokkal találjuk. Ennélfogva ugyanazon korban a megfelelő magashangú ragokat is *ö*-vel kell olvasnunk: *-önk*, *-jök* és *-ök*. Pl. *adonk*—*adunk*, *kérönk*—*kérünk*; *adjok*—*adjuk*, *kérjök*—*kérjük*; *adtok*—*adtuk*, *kértök*—*kértük*. Ugyane változással lett a régi *váras*-ból *város*, a *csillag*, *pillag*-féle igékből *csillog*, *pillog* stb. Ez utóbbi adatok alapján tehát ugyanazon korokban a mai *lebeg*, *kesereg* s egyéb hasonló magashangú igék is *lebeg* és *kesereg*-nek hangozhattak. Töszótagban ilyen fejlődés a régi *mënd*-nek *mind*-re változása.

Rövid magánhangzóink e zártabbá fejlődését ekként foglalhatjuk össze:

IV.

Régi	Mai
a	o
o	u
e	ë
ê	í
ö	ű

Vannak végre esetek, melyekben magas hangzóink a fejlődésnek két különböző irányán mentek keresztül: a nyíltabbá váláson s egyúttal az ajakhanggá változáson. E kettős fejlődés pedig két egymással ellentétes sorrendben

¹ Különösen a debreczeni és szatmármegyei nyelvjárásban (vö. BALASSA JÓZSEF: *A magy. nyelvjárások osztályozása és jellemzése*, 66. l.).

² L. 4. l.

történt: némely alakokban a nyiltabbá válás ment végbe előbb s aztán következett az ajakhangú ejtés föllépése; másokban viszont az ajakhangú ejtés fejlődött ki először s aztán lett zártabbá a magánhangzó. Az előbbi jelenség példajaként a köznyelvből a *köz* és *sötét* szavakat említhetjük. Ezek megelőzőleg *köz*-nek és *sötét*-nek hangzottak, sőt az utóbbi alak még ma is egészen közönséges. Azonban legrégebben *i* hanggal ejtették őket: *kiz* és *sítét*,¹ a mint hogy emezt ma is több helyen *sítét*-nek és *sítit*-nek mondják.² Nyelvjárásokban, melyek a zárt *ë*-t *ö*-vel cserélik föl, e jelenség még több példában igazolható, a mennyiben ezek a köznyelvnek régebbi *i*-ből származott zárt *ë*-s szavaiban is (minők *hëgy*, *mëgy*, a *mëg* igekötő stb.) ajakhangot, *ö*-t ejtenek. Az ellenkező sorrendű fejlődésre főképp ama képzők és ragok magashangú alakjai szolgáltatnak példákat, a melyeknek mélyhangú párjaiban föntebb a zártabbá válás tüneményét láttuk (l. a III. és IV. sz. táblákat az elejük bocsátott fejtegetéssel). Így pl. az *-ül-ül* igeképzőnek legrégebben *-el* volt a magashangú alakja, később ajakhangú ejtést vett föl (*-öl*) s aztán zártabbá lett (*-ül*). Az igeragozás több. első személyében is a magashangú igéket *-enk* végzettel találjuk régebbi emlékeinkben, a mit a mélyhangú *-onk* s a később kifejlődött magashangú *-önk* alapján csakis zárt *ë*-vel (*-enk*) olvashatunk.³ E kettős és ellentétes sorrendű fejlődést ekként szemléltethetjük:

V.	Régebbi	Későbbi	Mai	VI.	Régebbi	Későbbi	Mai
	<i>i</i>	<i>ë</i>	<i>ö</i>		<i>ë</i>	<i>ö</i>	<i>ü</i>
					<i>é</i>	<i>ő</i>	<i>ű</i>

E hangfejlődések ismerete nyelvemlékeink olvasásában számtalan elterjedt tévedéstől visszatartat bennünket. Hogy mégis néhány részletre nézve is tájékozást nyerjenek, a kik nyelvemlékeink iránt érdeklődnek, felsorolunk egy pár utasítást, a miben legnagyobb a szükség, a régi szók magánhangzóinak olvasását illetőleg.

1. Az *e* betűt azon szótokban, a melyeket ma a tárgyrag, a személyragok és a képzők előtt nyílt *e*-vel, a többi alakokban pedig *é*-vel ejtünk, ez utóbbiakban régebbi nyelvemlékeinkben hosszú nyílt *ê*-vel olvashatjuk. Tehát pl. *kez*, *kezben*, *közep* stb. így olvashatók: *kêz*, *kêzben*, *kôzep*, am. *kéz*, *kézben*, *közép* stb. (Vö. fönt 4. l.)

2. Zárt *ë*-vel kell olvasnunk régi nyelvemlékeinknek ama tőszótagjait, kötőhangzóit és képzőit, a melyek azóta magánhangzójukat a köznyelvben rövid *ö*-re változtatták. Ilyen szók pl. *zeld*, *feld*, *kez* olv. *zêld*, *fêld*, *kêz*, ma *zöld*,

¹ Vö. *Keth-you-kyzi* azaz *Kêt-jou-kizi* (egy 1246-iki oklevélben), annyi mint két folyó köze' (l. *Magy. Nyelvőr* VII. 219), továbbá *Kyzép* (olv. *kizép*) *Korompa* (1256-ból l. JERNEY: *Nyelvkincsek*, I. 80) am. *Közép-Korompa*. A *sítét* alakot l. a Nyelvtört. Szótárban.

² Pl. *sítét*-nek ejtik Nógrádban (l. *Nyelvőr* VI. 85). Borsodban (uo. IX. 332), *sítit*-nek Pécskán (Arad m., uo. VII. 122), Bánffy-Hunyadon (uo. X. 21), stb.

³ L. mindezen fejlődésekre több példát s bővebb magyarázatot a Németújvári Glosszákról írt nyelvemlék-tanulmányunkban (*Magy. Nyelvőr* XIV. köt. 203. 252. és köv. ll.).

fold, köz stb. Ezeknek kötőhangzójuk is zárt *ë*-vel olvasandó, valamint más hasonló szóké is, tehát: *kezett* (*kezet, kezeth* stb.), olv. *këzett*, am. között; *ketez*, olv. *këtëz*, am. kötöz stb. Képzőben: *diheskedik*, olv. *dihëskedik*, am. dühökodik stb. (Vö. fönt 15. l.)

3. Zárt *ë*-t kell olvasnunk azon régi alakokban is, a melyeket későbbi emlékeinkben *ö* hanggal találunk, ma pedig *ü*-vel ejtünk. Ezt a magashangú *-ünk* és *-ük*, *-jük* személyragokban tapasztaljuk. Tehát pl. *feletenk*, a mely am. fölöttünk, így olvasandó: *fëlettënk*. Hasonlókép: *bennek*, olv. *bennëk*, am. bennük; *verjek*, olv. *verjëk*, am. verjük stb. (Vö. fönt 17. l.)

4. Zárt *ë*-vel (illetőleg *é*-vel) olvashatjuk a mai *-ít* képzős igéknek régi *-ejt* (*-eyt, eyth* stb.) végű alakjait; tehát pl. *taneyt*, olv. *tanëjt* (vagy *tanëjt*), am. tanít stb.

5. Hosszú *é*-vel kell olvasnunk nyelvméleink *e*-jét általában azon szótokban, ragokban és képzőkben, a melyekben ma hosszú *s* esetleg már megrövidült *i*-t ejtünk. Tehát pl. az *ez, ezellen* szókat, melyek annyit tesznek mint *íz, izetlen* (v. *izellen*), így olvassuk: *éz, ézellen* stb. Hasonlókép *-ént*-nek olvassuk a mai *-int* ragot, *-ég*-nek a mai *-ig*-et; pl. *zerent*, olv. *szërënt*, am. szerint; *valteg*, olv. *váltég*, am. váltig stb. Az *-ent*, ha a mai *-int* igeképzőt jelenti, szintén *-ént*-nek olvasandó, pl. *legyenth*, olv. *legyënt*, am. *legyint* stb. Hosszú *é*-vel kell olvasnunk a nyelvméleinkben közönségesen *-et*-tel irt igéket, a mely végzetben a mai *-üt* képző régibb alakja mutatkozik; tehát *tanet, fordet* olv. *tanët, fordët*, am. tanít, fordít stb. Ugyanezen igéknek *-ehék, -ehen, -ehetek* stb. végződésű fölszólító alakjaiban is hosszú *é*-nek olvassuk a *h* előtti betűt; tehát pl. *epehek, epehen, epehetek*, a mik azt teszik *építsek, építsën, építseték*, így olvasandók: *épéhek, épéhën, épéheték* stb.

6. Hosszú *é*-t olvassunk azon szókban és alakokban, melyeknek régi *é*-jével szemben ma hosszú *ö* hangot találunk. Tehát pl. *zele*, ha szőlőt jelent, *szëlë*-nek; *ten, len*, ha azt teszik *tön, lön, tén* és *lën*-nek; *elet* v. *eleth*, ha am. „előtt”, *elëtt*-nek; *ele, ege*, ha azt teszik „élő, égő”, *ëlë, égë*-nek; a *-rel, -tel* és *-bel* ragok (ma *-ről, -től, -ből*) *-rël, -tël* és *-bël*-nek olvasandók. (Vö. fönt 15. l.)

7. Hosszú *é*-vel kell olvasnunk a magashangú igék tárgyrag zású föltételes módjának teljesebb *-neje* (*-neye, -neie*) végződésében a *-je* személyrag előtti magánhangzót. Tehát *megmenteneye* pl. így olvasandó *mëgmentenëje*, am. *megmentenë* stb. (Vö. *mentenëm, mentenéd* stb.)

8. Hosszú *é*-vel olvassuk azon töszótagokat, képzőket és ragokat is, a melyeknek régi hangzójával szemben később *ö*-t s ma *é : ö : ü* fejlődés útján *ü* hangot találunk. Tehát pl. a régi *zenni* ige, melyet később az első szótagban *ö* hanggal irtak s ma *szünni*-nek ejtünk, ama régibb emlékeinkben *szënni*-nek olvasandó. Így a *zerne-t*, mely ma „szörnyű”, *szërnyë*-nek, *fel hithe-t*, mely félhitűt (schismaticus) jelent, *fëlhité*-nek, a régi *kivel-t* (ma „kívül”) *kivël* v. *kivël*-nek olvassuk stb. (Vö. fönt 17. l.)

9. Hosszú *ó, ő*-vel kell olvasnunk a mai *-ít* képzős igéknek régi *-ohak, -ohék, -ohon, -ohön* stb. végződésű fölszólító alakjait (vö. az *-ehék, -ehen* stb. végzettel, az 5. pont alatt). Tehát pl. *tanohon* olv. *tanöhön*, *eköshön* olv. *ekösöhön*, azaz tanítson, ékesítsen stb.

10. Hosszú *ó* *ő*-vel olvasandók a mai *-ú* *-ű* képzőnek, valamint az *-ül* *-ül* igeképzőnek és névragnak régi *o*, *o* (*ew* stb.)-vel irt alakjai, pl. *labo* olv. *lábó*, am. *lábú*; *feyew*, olv. *fejő*, am. *fejű*; *fordol*, *keröl*, olv. *fordól*, *keröl*, am. *fordul*, *kerül*; *santaol*, *vendeghol*, olv. *sántaól*, *vendégől*, am. *sántaül*, *vendégül* stb.

Főntebb már megjegyeztük, hogy a nyelvfejlődés ingadozó voltánál fogva és mert nyelvmemlékeink nyelvjárását pontosan meg nem határozhatjuk, több szó és alak olvasására nézve eldönthetetlen kétségek is maradnak fenn. Hogy az alábbi szemelvények olvasásában előzetes mentségünk legyen és a magyarázatokban fölös ismétléseknek elejét vegyük, megemlítünk itt néhányat a leggyakrabban előkerülő kétes olvasású szók és alakok közül.

A magánhangzók közül nem tudni pl., melyik nyelvmemlék nyelvjárása ejtette még hosszan, melyiké már röviden a *mēr*, *nyēr*, *vēt*, *széd* illetőleg *mer* (audere), *nyer*, *vet*, *szed* igéket; melyik ejtett *kivül*-t, melyik *kivül*-t, melyik *męgyęn*, *lęszęn*, *vęle*, *nękęm*, melyik *męgyęn*, *lęszęn*, *vęle*, *nękęm* alakokat; a jövő idő jelét melyik mondotta *-ánd* *-ęnd*-nek, melyik *-and* *-end*-nek; az ingadozó ejtésű *e* hangzóban melyik ejtett nyíltat (*e*), melyik zártat (*ę*) bizonyos esetekben, különösen kötőhangzóknál. A mássalhangzóknál biztosan nem tudhatni, melyik emlékünknél mondott pl. *királ*-t, melyiké *király*-t; melyiké *erőssen*-t, melyiké esetleg *erősen*-t; hol volt még meg az eredetibb *mikoronn*, s hol uralkodott már az újabb *mikoron* ejtés, stb. Ép így nem tudhatjuk pontosan, mikor, melyik nyelvmemlékünknél kezdődik az újabbszerű *jobb*, *szębb* ejtés a régi *jőbb*, *szębb* alakok után; mikor lép föl a rövid *a*, *e* az eredeti hosszú *á*, *ę* után, vagy hogy melyik nyelvmemlékünknél ejtett még hosszú nyílt *ę*-t azon tőalakokban, a melyekben ma *ę* és rövid nyílt *e* váltakoznak (pl. a *kęz* : *kezet*-ben), stb.

E kétségek terén részint a valószínűség szerint kellett az olvasásban eljárunk, részint egyszerűen a mai alakot vettük föl, mint közömbös kisegítőt.

A következő két táblában befejezésül megkísértjük összefoglalni nyelvünk hangjainak leggyakrabban előforduló régibb jelölésmódjait, másrészt a mai értékűktől eltérőleg alkalmazott betűknek s a betűkapcsolatoknak leggyakoribb jelentéseit, megjegyezvén, hogy mivel orthographiánk története még kinyomozatlan, a hangjelöléseknek, valamint a betűk és betűkapcsolatok értékének csoportosításában pontos történeti egymásutánt nem adhatunk.

A föl nem vett hangok illetőleg betűk jelölés és érték tekintetében megjegyezték a maiakkal.

I. Hangjaink régi jelölésmódjai.

Hang	Régi jelölésmódjai	Hang	Régi jelölésmódjai
á	a, aa, ^a á, ^á á, ^ä ä	m	m, -, - (pl. nē v. nē=nem)
cz	c, cz, ch, chy	n	n, -, - (pl. sēki v. sēki = senki)
cs	s, sc, ch, cz, c, x, L, < (Sándor-Cod.), é, chy, chi, chj	ny	n, nh? (HB.), ni, ny, n ⁱ , n̄, n̄, n', n̄, n'', in
e	e, è, e	ó	o, oo, ^o o, ^ö ö
ë	e, é	ö, ö	u, v, eu, ev, ew, e ^w , "w, w̄, w, eo, eo, eó, o, ó, ó, o, o, ^o o (Batthyány-Cod.), ^ö ö (=ö, Krisztina-Leg.)
ê	e, è, e		s, f, sc, z, sch
é	e, é, ee, e, ^e e, ^ě ě	s	s, c, sc, z, sz, z̄, zs, (z̄, z̄ = ssz hang)
f	f, ff, ph	sz	th, thy, tthy, thi, ch, chi, chy, ti, t̄, ty, t̄, t̄, gy, t', t''
g	g, g, g', gh	ty	u, u
gy	g, g, g', ḡ, ḡ, g'', gi, gj, gy, gi, gh, ḡ, d	ü, ü	u, v, w, u, u'
h	h, ch		u, v, w, iu, iv, ú, v̄, w̄, v̄, v̄, u, u', v', w', v̄, w̄, w̄, ev, eu, ^e u, ^e v, ew, o, ö, ó, ^ö ö, yw
i	i, y, ȳ, ȳ, j	v	v, u, w
j	i, j, y, ȳ, ȳ, h, ih, yh, hy, ' (pl. z'=zj), '' (pl. r''=rj), (pl. z̄=zj; ḡ=gj)	z	z, s, sz
k	c, k, ch, kh, qu	zs	s, z
l	l, l'		
ly	l, ly, li, l̄, l', l̄, l'', yl, il		

II. Régi betűink és jelentéseik.

Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke	Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke	Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke
a	a, â, â, á	ghy	gy	qu	k
â	á	gi, gi	gy, gj	s	s, sz, zs, z
ă	á	gj	gy, gj	sc	sz, s, cs
ā	á	gy	gy, ty	sch	s
aa	á	h	h, ch, (néha más-salhangzó-nyújtást jelent)	sz	sz, z
c	cz, cs, k			t, t', t''	ty
é	cs	hy	j	th	ty, t
ch	cz, cs, ch, h, k, ty	i	i, j	thi	ty
chi	cs, ty	ih	j	thy	ty
chj	cs	il	ly	ti, ti	ty
chy	cs, ty	in	ny	tthy	ty
cz	cz, cs	iu, iv	ü, ű	u, v	u, ú, ü, ű, v, ö, ő
L és <	cs	j	i, j	û, v, ú, v', u', v', v, v, y	ü, ű
	gy, dj	l	l, ly		
d	gy, dj	l'	ly, l	u'	u, ú
e	e, ë, ê, é	l, l''	ly		
è	ë, é	n	n, ny	ŷ	ü, ű
ê	e, ê, é	ñ, ñ, n', ñ, n''	ny	w	v, ü, ű, ö, ő, (vu-vü-, pl. <i>zawnk</i> szayunk, <i>new</i> nevű)
ě	é	nh ?	ny		
ē	é	ni, ni	ny	w̃, w̃, w̃	ü, ű
ee	é	o	o, ó, ö, ő		
eo, eo, eó	ö, ő	ô	ó	w̃, w̃	ü, ű, ö, ő
eu, ev	ö, ó, ü, ű	ö	ó	w̃	ü, ű
eu, ev	ü, ű	ó	ö, ő, ü, ű	x	ks, cs
ew	ö, ő, ü, ű	o	ö, ő, ü, ű	y, ŷ, ŷ	i, j
eŵ	ö, ő	ó	ö, ő	yh	j
g	g, gy	ö	ü, ű	yl	ly
ġ	gy, gj	ø	ö, ő	yw	ü, ű
g', g'	gy, g	ö	ö, ő	z	z, sz, s, zs
g'', g''	gy	ő	ő	z̃	sz, ssz
gh	g, gy	ph	p, f	zs	sz

HARMADIK FEJEZET.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

Bár a nyelvemlékek fogalma nincs ezen vagy azon korszakhoz kötve s a legújabb kor nyelvbéli nyilatkozásain kívül minden régi irat és könyv már nyelvemlék számba jön a nyelvész előtt: mégis kétségtelen, hogy legnagyobb fontosságuknál fogva κατ' ἐξοχήν azon irott maradványokat foglalhatjuk e név alá, melyek a hitujítás és könyvnyomtatás elterjedése előtt készültek, tehát politikai történetünkben keletkezésük szerint körülbelül a mohácsi vész idejéig sorakoznak.

Könyvünk sem akar a nyelvemlékek e legfontosabb korszakán túl terjeszkedni, azonban igyekszik ez időbeli határon belül rövid tájékozást adni összes hiteles nyelvemlékeinkről, a melyek t. i. az első magyar nyomtatott könyv, Komjáthi Benedeknek *Szent Pál Levelei fordítása* (1533.) előtt keletkeztek, akár eredeti alakjukban maradtak fenn, akár e koron belül készült másolatban. Nem szólunk tehát olyan emlékekről, minő például a maga nemében eredete szerint legrégibb korú *Pannóniai Ének*, minthogy ez csak XVIII. századi másolatban maradt fenn,¹ vagy a milyen egy Nagy Lajos korából való eskümintas és Hunyadi János esküje, melyeket mind csak későbbi, korszakunkon innen eső följegyzések őriztek meg.² A codexeket kivéve, tizenhatodik századi irott emlé-

¹ L. *Régi Magyar Költők Tára*, I. köt.

² L. DÖBRENTÉI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek*, IIb. 336. 355. és SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv*, I. 162. — Hasonló okokból maradtak ki könyvünkben még a következő nyelvemlékek: 1. *Balladatöredék a XIV. századból II. Károly király megöléséről*, melyet Liszti János veszprémi püspöknek a XVI. század második feléből eredő följegyzése tartott fenn (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 22). — 2. *Belkeny Péter záloglevele* állítólag 1452-ből, a melynek hitelességéhez kétség fér (l. *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 359. és IIIb. 138). — 3. *Pesti gyerekek utcai éneke Mátyásnak királylyá választásáról* 1458-ból, mely csak Székely István Krónikájában (1559.) maradt följegyezve (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 23). — 4. *Népének töredéke* 1463-ból, melyet a költő Zrínyi Miklós (XVII. száz.) jegyzett föl (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 23). — 5. *Albert tihanyi apát levelkéje* 1486-ból, melyet csak egy múlt századi följegyzés alapján ismerünk (l. *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 359). — 6. *Sajószentpéteriek végzése boraik árulása felől* 1503-ból. E nyelvemléket, melynek eredetijét azóta megtalálni sem tudják, előbb 1403-ból származottnak tartották, azonban írásának jellege s részben nyelvének sajátosságai alapján még 1503-ig se vihettjük vissza s valószínűleg a XVI. század második feléből vagy épen végéről keltezhető; tartalmilag lehet valamely valóban régibb eredeti végzésnek másolata. (Közlve *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 1—3. l. Tanulmányt írt róla FOGARASI JÁNOS, *Nyelvtud. Közlemények* III. 190—209. Koráról szól MÁTYÁS FLÓRIÁN *Magyar nyelvritkaságok* cz. ezik-

keinket sem soroljuk föl egyenkint Komjáthiig, minthogy e századból már nagyobb számmal maradtak kisebb és nagyobb, jelentősebb és kevésbé jelentős kéziratok; de utalunk legalább kiadásaira. Legrészletesebben a legfontosabbakat, a XV. század végéig menő emlékeket ismertetjük, külön hiva fel a figyelmet közülük azokra, a melyek még nincsenek közzé téve.

Tekintsünk tehát végig a megjelölt határok és kiszabott korlátok között ama körülbelül félezed évnvi idő emlékein, a mely a magyar kereszténység kezdetétől a könyvnyomtatás koráig lefolyt, s kísértük meg őket némileg csoportosítani.

a) Nyelvelméleink kereszténységünk első két századából.

Tulajdonképeni legrégibb nyelvemlékünk, a *Halotti Beszéd* a XIII. század első negyedéből származik ugyan, mindazonáltal őseink nyelve nem benne nyilatkozik meg először. Már a XI. és XII. század *latin okleveleiben* számos magyar tulajdonnévvel és köznévvvel találkozunk, melyekben szavaink legrégibb alakja és jelentése van megőrizve. Határleiró oklevelekben gyakran kerülnek elő különféle helynevek, utak, vizek, fák s egyebek nevei, melyek részint minden magyarázat nélkül, részint latin fordítással vannak a latin mondatba beleszőve. Például: «Prima meta incipit a *cutfev* (olv. „kútfő“) ... Inde (vadit) ad *kueshyg* (olv. „küeshigy“ vagyis köveshegy) ... Inde ad *keures bocor* (olv. „körös bokor“ v. i. körös bokor) ... Inde ad *lovacol* (am. lóakol) ... Uadit ad *hygh holm* (olv. „higyhalm“, am. hegyhalom)» egy 1193-iki eredeti oklevélből. «Et ibi stat meta lapidea que (am. quae) *Baluan* (v. i. bálvány) uocatur» egy 1109-iki eredeti oklevélből.¹

Végrendeletekben, inventáriumokban, számadásokban másféle szókat találunk, melyek leginkább a gazdaságra, háztartásra vonatkoznak. Pl.: «*Tres carratas lignorum que vocantur eulfa*» azaz *ölfa* stb.² S ilyen oklevelekkel és iratokkal a későbbi századokban is találkozunk, a melyekből már összefüggő nyelvemlékek is maradtak fenn. Mint már könyvünk első fejezetében mondtuk, igen kíváncsi volna ez elszórt nyelvmaradványokat mielőbb összegyűjteni és hozzáférhető közkincsé tenni.

Kiadások és közlések. Használható, de távolról sem teljes és nem is minden tekintetben megbízható gyűjteményt birunk e XI—XII. századi magyar nyelvmaradványokból a következő munkákban és közlésekben: JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvemlékek Árpád-kor szakából.* (Pest, 1854.) I. és II. köt. Az Árpád-kori oklevelekből s egyéb nyelvemlékekből a tulajdonnevek és köznevek betűrendes összeállítása és magyarázata.—CZINÁR MÓR: *Fejér György Magyarországi Okmánytárának betűrendű Tárgymutatója.* (Pest, 1866.) Tárgymutató Fejér György *Codex Diplomaticus Hungariae* cz. 40 kötetes oklevélgyűjteményéhez, s benne számtalan magyar tulajdonnév és köznévv van összegyűjtve az

kében, ugyanott IV. 196—199. és HUNFALVY PÁL *Hegyaljai oklevelek* cz. czikkében, ugyanott VI. 328. s köv. II.)

¹ Mindkét idézet az *Országos Levéltár Diplomatikai Osztályában* (27. illetőleg 11. sz. a.) őrzött eredeti oklevelekből SZAMOTA ISTVÁN volt szives velünk közölni.

² L. SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* I. 152.

Árpádok kora utáni oklevelekből is. — KOVÁCS NÁNDOR: *Betűrendes Névmutató Wenzel Gusztáv Árpád-kori Új Okmánytárához* (Budapest, 1889.). Az előbbihez teljesen hasonló munka, a mely azonban csupán Árpád-kori adatokat tartalmaz. — ORTVAY TIVADAR: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig* (Budapest, 1882.), I. és II. köt. Számos régi adat a hely-, illetőleg víznevekről. — PESTY FRIGYES: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* (Budapest, 1888.). A helynevek történeti és nyelvi magyarázata, számos régi adattal. — KUBINYI FERENCZ: *Nomenclator Hungarorum Antiquorum. A régi magyarok személynévei.* (Budapest, 1892.) I. k. 1. füz. Az Árpádok és Anjouk alatt használatban volt régi magyar személynévek betűrendes gyűjteménye és magyarázata. — Kisebb közlések: PESTY FRIGYES: *Okiratbeli személynévek* (*Magyar Nyelvőr* V. 509—511). Kisebb részben Árpád-kori adatok is. — NAGY GYULA: *Okiratbeli magyar szavak* (*Magyar Nyelvőr* VII. 173. 218. 267. 317. 415. 516. I. VIII. 548. I.) — KUBINYI FERENCZ: *Magyar keresztnévek* (*Magyar Nyelvőr* XVIII. 86—89. I.). A latin keresztnévek megismertető alakjainak összeállítása Árpád- és Anjoukori oklevelekből.

Repertorium. SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.). I. 151, 152. E munkában ama nyelvtörténeti tanulságokat is fejtegetve találja az olvasó, a melyeket a szétszórt szavakból meríthetett a tudomány. — BEÖTHY ZSOLT: *A magy. irodalom története. Képes díszmunka a művelt közönség számára.* 74. s köv. II. (*Legrégibb nyelvemlékeink cz fejezet SIMONYI ZSIGMONDTÓL.*) — SASINEK F.: *Glossarium, Történelmi Tár* 1893. évf. 1—32. I. A latin oklevelekben előforduló nem latin szóknek, köztük több magyar szónak is, magyarázata.

b) Nyelvemlékeink a XIII. és XIV. századból.

E két század a latin okleveleken és iratokon kívül már két, szövegre terjedő emléket is felmutat. Ezek a

1. *Halotti Beszéd*, a XIII. század harmadik évtizedéből. (L. a szemelvények közt, I. fejezet.) És a

2. *Königsbergi Töredék*, a XIV. századból. (L. a szemelvények közt, II. fejezet.)*)

A szöveg nélküli, pusztán egyes szókra terjedő maradványok közül külön említésre méltó a VÁRADI REGESTROM és a NÉVTELEN JEGYZŐ (ANONYMUS) krónikája, mindkettő a XIII. századból. A *Várad Regestrom* istenítéletek jegyzőkönyve Sz. László sirjánál 1209 és 1235 között kelt ítéletekről, melyeket, azóta elveszett eredeti okiratokból, Fráter György nyomtatott ki 1550-ben Kolozsvárt. A *Névtelen Jegyző* egyik Béla királyunknak jegyzője volt; krónikája, a *Gesta Hungarorum*, írásából ítélve, a XIII. század végéről, vagy a következőnek első feléből származik.

Kiadások és közlések. E korból okiratbeli maradványok a következő művekben és közlésekben találhatók, ú. m. CZINÁR MÓR, ORTVAY TIVADAR és PESTY FRIGYES idézett műveiben (I. az előbbi szakasznál), továbbá a következő kisebb közlésekben: PESTY FRIGYES: *Okiratbeli személynévek* (I. az előbbi szakasznál). NAGY GYULA: *Okiratbeli magyar szavak* (*Magyar Nyelvőr* VI. 35. 78. 168. és VIII. 78. 548). — KUBINYI FERENCZ id. munkája és közleménye (I. az előbbi szakasznál). — DEÁK FARKAS: *Személy- és egyéb nevek* (*Magyar Nyelvőr* XVI. 131). — A VÁRADI REGESTROM kiadásai: *Rites explorandae veritatis stb. Colosuarij 1550.* (FRÁTER GYÖRGY-féle kiadás.) BÉL MÁTYÁS: *Adparatus ad historiam Hungariae. Posonii 1735.* ENDLICHER ISTVÁN: *Rerum Hung. Monumenta Arpadiana. St. Gallen 1849.* — A NÉVTELEN JEGYZŐ legkitünőbb kiadása: *Béla király Névtelen Jegyző*

*) A szemelvények közé fölvetett nyelvemlékek kiadásai és irodalmuk repertoriuma is az illető fejezetek végén keresendő.

jének könyve a magyarok viselt dolgairól. (A bécsi cs. kir. udv. könyvtárban levő kézirat hasonmása.) Budapest, M. T. Akadémia, 1892. Hozzá két melléklet: I. a kézirat palaeographiai olvasása Fejérpataky Lászlótól. II. Anonymus fordítása Szabó Károlytól. (A codex első lapjának hasonmását l. BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében és a Pallas Nagy Lexikonában* is, Anonymus alatt.)

Repertorium. VAJDA GYULA: *A Váradi Regestrum. 1209—1235.* (Budapest, Athenaeum, 1880.) — SZABÓ KÁROLY: *Régi Magyar Könyvtár* II. 10—11. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv*, I. 152. s köv. II. — BEÖTHY ZSOLT: *A magy. irodalomtörténete. Képes díszmunka a művelt közönség számára.* I. k. 74—78. I. Legrégibb nyelvemlékeink cz. fejezet SIMONYI ZSIGMONDTÓL. — JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából.* I. k. előszó. — FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, a Névtelen Jegyző olvasásához írt előszavában (l. a Kiadások közt). — MARCZALI HENRIK: *A magyar történet kútjai az Árpádok korában* (Budapest 1880), 65. s köv. II. UGYANAZ: *Béla király jegyzője, Egyetemes Philologiai Közlöny* I 357—371.

c) XV. századi nyelvemlékek.

A XV. század nyelvemlékekben már meglehetősen gazdag s csak a legutóbbi időben is három igen fontos maradvány került e korból napfényre (a 3. 4. és 5. alatti). E századi emlékeink időrendben a következők:

3. *Besztercezi Szójegyzék*, a XV. század első negyedéből. (L. a szemelvények között, III. fejezet.)

4. *Schlägli Szójegyzék*, 1400—1410 közötti időből. (L. a szemelvények közt III. fejezet.)

5. *Schlägli Glosszák*, 1420—1433 közötti időből. A schlägli (Felső-Ausztria) premontrei kolostornak egy *Hortularium* nevű codexében, mely nem egyéb, mint latin szótár latin magyarázatokkal, néhány szó után a megfelelő magyar kifejezés is oda van vetve (*glosszák*). A codex, két latin megjegyzéséből következtetve, 1420 és 1433 között készült. E magyar glosszákat tartalmazó *Hortularium* nevű codexszel volt eredetileg egybekötve a Schlägli Szójegyzék (l. 4. alatt), melyet azóta elkülönítettek tőle.

Kiadva az előbbivel együtt SZAMOTA ISTVÁN-tól. (L. ott.)

Repertorium. A schlägli latin-magyar nyelvemlékek (főtitkári jelentés), *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 638—639. I. — SIMONYI ZSIGMOND: *A schlägli szójegyzék, Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. 474. — SZAMOTA ISTVÁN bevezetése a *Schlägli Magyar Szójegyzék* kiadásához. (L. e fejezet végén, a kiadások között.)

6. *Ehrenfeld-Codex*, a XV. század első feléből. (L. a szemelvények közt IV. fejezet.)

7. *Kolozsvári polgárok lajstroma*, 1453-ból. Az akkori kolozsvári magyar polgárság névlajstroma, melynek vezetékneveiben számos magyar névszó van megőrizve. Nagyajtai Kovács István hagyományából a *kolozsvári unitárius főiskola* könyvtárában.

Közölve SZABÓ KÁROLYTÓL, *A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ból* című alatt, *Történelmi Tár* 1882. évf. 525—541. és 729—745. I.

Repertorium. A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ban, *Századok* 1882. évf. 71. I.

8. *Magyar szitkozódás*, az 1458-ból való *Dubniczi Krónikában*. E szitkozódással rontottak a *Dubniczi Krónika* 82b. lapja szerint Nagy Lajos magyar gyalogjai az 1353-iki hadjáratban a bajorokra. A Krónika maga, melyet a *Nemzeti Múzeum* (*Cod. Lat. 165.* alatt) őriz, egy 1370 előtti eredeti után készült.

Közlve MARCZALI HENRIKTŐL *Magyar Nyelvőr* VI. 81. (A második és harmadik szó helyesen így olvasandó: *Kurwanewfya.*)

9. *Bécsi Codex*, a XV. század második feléből. (L. a szemelvények közt, V. fejezet.)

10. *Müncheni Codex*, 1466-ból. (L. a szemelvények közt, V. fejezet.)

11. *Apor-Codex*, a XV. század második feléből. (L. a szemelvények közt V. fejezet.)*

12. *Csízio a XV. század második feléből*. A legrégebbi fönmaradt magyar csízio, az *Akadémiai Könyvtár* egy 1462-iki latin codexének (*L. Cod. 4-edrét 12. sz. alatt*) 123. és 124. lapján.

Kiadva mai helyesírással és magyarázatokkal SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* II. k. 367—368. l. (jegyz. 487—488. l.).

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története rövid előadásban* (4. kiad. Budapest, 1878.) 39. l.

13. *Németújvári Glosszák*, 1470-ből. (L. a szemelvények közt, VI. fejezet.)

14. *Budapesti Glosszák*, az előbbivel körülbelül azonos időből. Szövegközi, sorközi és lapszéli magyar értelmezések (glosszák) az *Egyetemi Könyvtárnak* egy latin prédikációkat tartalmazó XV. századi codexében (*Cod. Lat. Sacc. XV. N°. 98.*). Kiadása Szilády Árontól jelenleg készülöben.

Repertorium. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A német-újvári ferenczrendi zárda könyvtára* (Budapest, 1883.), 14. l. és *Magyar Könyvszemle* 1883. évf. 111. l. — Röviden ismertetve még, néhány szó és kifejezés közlésével, *Századok* 1880. évf. 525—526. l.

15. *Birk-Codex*, 1474-ből. (L. a szemelvények közt VII. fejezet.)

16. *Szabács Viadala*, 1476-ból. (L. a szemelvények közt, VIII. fejezet.)

17. *Köszöntő* 1485-ből. Egy Paksy Lajostól és Enyinghy Török Imrétől 1485-ben Kállay Jánoshoz irt latin levélnek két sornyi magyar záradéka, mely versnek mutatkozik. Csontos János fedezte föl 1876-ban a Kállay-család levéltárában, mely jelenleg a *Nemz. Múzeumban* van letéve.

Közlve betűszerint: *Századok* 1877. évf. 94. l. és *Magyar Nyelvőr* VI. 110., ahol NAGY GYULA és SZARVAS GÁBOR kísérik egyes magyarázatokkal. Mint vers kiadva és tárgyalva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 199. és 373.

* A TOLDYTÓL *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 100. lapján idézett s elveszettnek hitt *Aranyosi Gellértfi János codex* 1469-ből, mint CSONTOSI JÁNOS kimutatta, nem magyar, hanem latin kézirat; csupán ennyi magyar megjegyzés van benne: *hamar Jambor Ember*. (L. *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 69—83. l.)

18. *Nyirkállai Tamás glosszái és egy verses jogi szabálya*, 1475—1487 közötti időből. A *pécsi püspöki könyvtárnak* egy XV. századi codexében (*Dobai Sámuel-féle codex*), melyet a benne előforduló följegyzések szerint 1475—1487 között irt Nyirkállai Tamás, Mátyás király jegyzője. Kivánatos volna e glosszák újabb átvizsgálása és kiadása, mert első közlőjük néhol úgy látszik nem betűszerint közli s nem is tette közzé valamennyit.

Köszölve KOVACHICH GYÖRGY *Formulae solennes styli* (Pest, 1799.) cz. munkájában. A verses jogi szabály kiadva és magyarázva még SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, Tára I. 28. és 300.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A' Nyir Kállói Tamás Styliádiumában előjövő Magyar Szavak, Tudom. Gyűjt.* 1835. évf. V. 101—102. — TOLDY FERENCZ: *A magy.* 1862.), II. 101. 124.

19. *Bagonyai ráolvasások*, 1488-ból. (L. a szemelvények közt IX. fejezet.)

20. *Magyar naptár és lapszéli jegyzetek Batthyány Boldizsár miséskönyvében*, 1489-ből. A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonát tevő Batthyány Boldizsár-féle 1489-iki Missaléban (386. Quart. Hung.), melyet Fánecs Antal irt; elején egy egészen magyar nyelven irt naptár áll s magában a miséskönyvben több lapszéli magyar jegyzet van. Kiadatlan és földolgozatlan nyelvemlék.

Repertorium. Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz (Budapest, 1882.), 24. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 101.

21. *Mátészalkai Zalka László glosszái*, 1489—90-ből. Az *esztergomi főegyházmegyei könyvtárnak* egy papir-kéziratában, melyet Mátészalkai Zalka László, a később Mohácsnál 1526-ban elesett esztergomi érsek, sárospataki tanuló korában másolt. Műveltségtörténeti szempontból is fontos emlék, mert magában foglalja nagy részét a sárospataki iskola akkori tanítási anyagának. Theodolus (v. Theodorus) Eklogájánál sorközi magyar értelmezések vannak a codexben, melyek nemcsak szótári, hanem phraseologiai becses is bírnak. Kiadatlan és földolgozatlan nyelvemlék.

Repertorium. LÁNYI KÁROLY: *Magy. Kath. Clerus érdemei* (Pozsony, 1848.) I. k. 155. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 101. és 125. — Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz (Budapest, 1882.), 19. l.

22. *Siralomének Both János veszedelmén*, 1490 előtről. Egy hét versszakra terjedő ének; «eredetije, vagy közelkorú másolata Pesten a *Kaposmérői Mérey nemzetség levéltárában*». Innen másolta le s adta ki Döbrentei Gábor. A szerző neve *Gregori(us)*, Gergely deák, a versefejekből tűnik ki.

Kiadva DÖBRENTEI GÁBORTÓL, *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 39. l. (a példányok egy részéből nyomtatói tévedés folytán hiányzik s teljesen más közlemény áll e lapon helyette); jegyzetek hozzá uo. 362.; továbbá SZILÁDY ÁRONTÓL *Régi Magyar Költők Tára*. 28. (jegyz. 302.).

23. *Vér András menedéklevele*, 1493-ból. (L. a szemelvények közt, X. fejezet.)

24. *Festetich-Codex*, a XV. század végéről, 1493 körül. Egy Kínizsi Pálné Magyar Benigna számára készült, gazdagon díszített, zsolozsmás könyv, igen szép gót írással hártýára írva. A legfényesebb magyar kézirat, mely a középkorból ránk maradt. A *keszthelyi Festetich-könyvtár* tulajdona. Korát a 177. lapon kezdődő *Paal wram betegseegerewl zerzet. Imaadsaag* árulja el. Minthogy ugyanis Kínizsi Pál 1494-ben május 3-án halt meg, a codexnek valamivel ez előtt kellett készülnie. Némi jelentéktelen kivétellel egészben egy kéz írása s mint íráshibáiból látszik, másolat. A benne előforduló zsolotárók minden régi zsolotárfordításunktól elütnek és így figyelmet érdemelnek.

Kiadva és bibliographiailag leírva VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* XIII. köt. — Másolata hasonmásokkal RÓMER FLORISTÓL az Akadémia könyvtárában *M. Cod. 8-r. 4. szám* alatt. — A benne található verses maradványok kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* I. köt. 189—190., 191—194., 195. és 219. ll. (XXXVII. XXXVIII. XL—XLII. XLVII. LXII. sz. a.). Díszes 2-ik lapjának hasonmását l. BEÖTHY ZSOLT *Kepes Irodalomtörténetében* (II. köt.), s színezetlen rajzban a *Könyvkiállítási Kalauzban*.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 78. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 24. l.

25. *Temesvári Pelbárt glosszái*, a XV. század végéről s a XVI. elejéről. Temesvári Pelbártnak, a híres Mátyás-kori egyházi szónoknak és írónak latin nyelvű munkáiban, melyek már nyomtatva jelentek meg, több magyar szó fordul elő elszórtan, melyeket a latin szók után ilyen megjegyzésekkel vetett a szerző: *vulgo, apud nos* stb.

Közölve s magyarázattal kísérve SZILÁDY ÁRON *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (Budapest, 1880.) cz. művében, 67—73. l. (E szók nagyobb része tulajdonképp már a XVI. század első éveibe esik, mert az *Aureum Rosarium* második részét, a melyben előfordulnak, Pelbárt 1503-ban fejezte be s 1504-ben került ki a sajtó alól.)

26. *Orvosi rendelvénnyel mellbaj ellen*, írásából ítélve a XV. század végéről, vagy a XVI. elejéről. A legrégibb magyar orvosi rendelvénnyel. Eredetije Nagy Gábor egykori pesti ügyvéd tulajdona volt. Jelenleg a *Nemzeti Múzeumban* őrzik (898. *Fol. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva NAGY GÁBORTÓL: *Tudományos Gyűjtemény* 1835. VII. 33—34. l., DÖBRENTÉI GÁBORTÓL: *Régi Magyar Nyelvmlékek* IIb. 4. és leghívebben GÉRESI KÁLMÁNTÓL *Nyelvtörténeti apróság* cz. alatt, némely magyarázatokkal *Magy. Nyelvőr* II. 68. (Mindaddig kellő alap nélkül 1416 előttről valónak tekintették e nyelvmléket.)

27. *Píry-hártýa*, a XV. század végéről vagy a XVI. elejéről. Egy hártýára írt, négy lapnyi codex-töredék, mely Krisztus halálának szükséges voltáról való beszélgetést tartalmaz. *Píry Czírjék* ferenczrendi szerzetes ajándékából az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona.

Közölve és ismertetve TOLDY FERENCZTÓL, *Magyar Akadémiai Értesítő* 1850. évf. 89—91. l. — L. még TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 80. l.

28. *Göttweigi Töredék*, a XV. század végéről. Egy 9 sorra terjedő imádság-töredék Szűz Máriához, melyet egy XV. századi latin kéziratban Rómer Flóris fedezett föl. A codex a *göttweigi benzés kolostor* (Alsó-Ausztria) tulajdona.

Közli Rómer Flóris *Könyvtári buvárlataim Altenburgban és Göttweighban cz. czikében*, *Magyar Könyvszemle* 1881. évf. 106—107. l.

Repertorium. Rövid ismertetése Volf Györgytől *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 31. l. (Volf a XVI. század első negyedéből valónak mondja.)

Az itt felsorolt nyelvmemlékeken kívül egyes szókat tevő adatok a XV. századból még a következő művekben és közlésekben találhatók:

CZINÁR MÓR id. munk. (I. az első szakasznál). — PESTY FRIGYES: *Okiratbeli személynemek*, *Magyar Nyelvőr* V. 509—511. — NAGY GYULA: *Okiratbeli magyar szavak*, ugyanott VI. 35. 78. 168. és VIII. 548. — DEÁK FARKAS: *Szemely- és egyéb nevek*, ugyanott XVI. 361.

d) XVI. századi írott nyelvmemlékek a könyvnyomtatás elterjedéseig.

A XVI. század elejéről az első fennmaradt magyar nyomtatott könyv, *Komjáthi Szent Pálfordítása* megjelenéseig is (1533.) a nyelvmemlékeknek egész halmozatával birunk. Ezek részint codexek, részint kisebb iratok: levelek, okiratok, verses maradványok stb. Ez utóbbiakat, minthogy számuk nagy, s nyelvük a codexekével általánosságban megegyezik, egyenkint mind nem ismertethetjük, csupán utalunk kiadásaira, melyekben a kutatók számára hozzáférhetővé vannak téve. Külön csoportba foglaljuk tehát előbb a codexeket, rövid ismertetés kíséretében, s aztán egyszerűen felsoroljuk egyéb e korból való emlékeinknek közléseit. A szemelvények közt azonban az utóbbiakból is talál mutatványokat az érdeklődő.

a) XVI. századi codexeink.

E századi codexeink közül a pontosabban megállapítható keletűek időrendben így következnek:

29. *Winkler-Codex*, 1506-ból. Kis nyolczadrét alakú, elején-végén csonka papiros-codex. Csekély kivétellel egy kéz munkája. Írása éve 1506, mely négyszer is világosan ki van téve benne. Tartalma: naptár, énekek, imádságok, tanítások, elmélkedések, a passió (egyező a Nádor-Codexbelivel), evangéliumi darabok és apáczákhöz intézett beszédek. Nevét egykori birtokosától, *Winkler Mihály* néhai pécsi kanonoktól kapta, kinek ajándékából jelenleg az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. No. 2.* jelzet alatt).

Kiadva a DÖBRENTAI GÁBOR-téle *Régi Magyar Nyelvmemlékek* IV. köt. 2. darabjában, melyet Döbrentei Gábor rendezett volt sajtó alá és nyomtatott ki *Egyházi Vegyeskönyv* címmel 1846-ban, azonban csak 1888-ban jelent meg. Volf Györgytől átnézve s előszóval ellátva. E kiadás végéhez szójegyzék s néhány latinizmus és egyéb nyelvsajátság

összeállítására van csatolva. — Második kiadása és rövid ismertetése VOLF Györgytől *Nyelvemléktár*, II. k. — A benne található verses maradványok kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 161, 162—174., 194. és 220. ll. Kettőt közül TOLDY is alábbi művében, I. 283—286. — Egy lap hasonmását l. HORVÁTH ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. VI. k.

Repertorium. HORVÁTH ISTVÁN: *A Pesti Fő Iskola Könyvtárának 1506-ik évi Imádságos Könyve, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. VI. k. 113—119. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 80. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 25. l.

30. *Nádor-Codex*. 1508-ból. (L. a szemelvények közt, XIII. fejezet.)

31. *Döbrentei-Codex*, 1508-ból. (L. a szemelvények közt, XIV. fejezet.)

32. *Példák Könyve*, 1510-ból. Kis negyedréti alakú papiros-codex. Három kéz írása, melyek közül az első, a Cornides-Codexszel való egybevetés alapján, Ráskay Lea nyulakszigeti dömés apáczáénak bizonyul. A másik két kéz írása szintén női írás, s valószínűleg szintén nyulakszigeti dömés apáczáké, de a leírók neve ismeretlen. Ráskay Lea a maga részének készülése évét (1510) a 28. lapon szavakkal mondja meg. E codex ama terjedelmes régi kéziratnak egy része volt, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi okból, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötféleképp elkeresztelt. (Vö. a Sándor-Codexnél, 67. alatt). A Példák Könyve részei ez együttes kéziratban eredetileg úgy következtek egymásra, hogy a mostani 1—68. lap hátul, a hatodik helyen, a mostani 69—86. lap pedig elül, az ötödik helyen állt. Tartalma: *erkölcsi példák*. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. No 3.* jelzet alatt).

Kiadva és röviden ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvemléktár* VIII. k. Az első lap hasonmása megjelent BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében* I. k. 112. l. és HORVÁTH CYRILL *Codex-irodalmunk példái és a Példák Könyve* cz. értekezése mellett (*Bajai kat. főgimnáziumi értesítő*, 1891/92.).

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 84. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 25. l. — VOLF György előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXVI. l. — HORVÁTH CYRILL: *Codexirodalmunk példái s a Példák Könyve*. (*Bajai kat. főgimnáziumi értesítő*, 1891/92. Ismertetve *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 118.)

33. *Szent Margit élete (Margit-Legenda)*, 1510-ból. (L. a szemelvények közt, XV. fejezet.)

34. *Nagyszombati Codex*, 1512. és 1513-ból. Nagy nyolczadrét alakú papiros-codex. Egy kéz írása, ismeretlen leírótól. Írása ideje, mint a 158. és 304. lapokon olvasható, 1513. és 1512. Tartalma valláserkölcsei elmélkedések és imádságok. Előbb az esztergomi káptalan *nagyszombati könyvtárában* őrizték, a honnan nevét is veszi. Jelenleg *Esztergomban* van a *főegyházmegyei könyvtárban*.

Kiadva rövid ismertetéssel KOMÁROMY LAJOSTÓL és KIRÁLY PÁLTÓL, *Nyelvemléktár* III. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 85. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 26. l.

35. *Czech-Codex*, 1513-ból. (L. a szemelvények közt, XVII. fejezet.)

36. *Lobkowitz-Codex*, 1514-ből. Nyolczadrét alakú papiros-codex. Három kéz írása. Leírói, valamint megrendelője is, valószínűleg- klarissza apácák voltak. Korát (1514.) a 244. lap mondja meg. Tartalma: imádságok, vallásos elmélkedések, példák és legendák. A mint íráshibáiból világosan látszik, másolat. A *Lobkowitz hercegi család raudnitz-i* (Csehország) *könyvtárának* tulajdona, a hol Csontos János fedezte föl 1878-ban.

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* XIV. k. — A 31. 244. és 309. l. hasonmásait l. *Magyar Könyvszemle* 1879. évf., a 309. lapét egyszersmind BEÖTHY ZSOLT: *Képes irodalomtörténetében* is I. k. 104. l.

Repertorium. Első ismertetője a fölfedező CSONTOSI JÁNOS, *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 189—207. l. mutatványokkal és az említett lapoknak hasonmásaival. Rövid ismertetés *Egyet. Philologiai Közöny* IV. 109. — HORVÁTH CYRILL: *Codex tanulmányok*. (I. Bod-codex, Lobkowitz-codex.) *Irodalomtörténeti Közlemények* IV. 60.

37. *Cornides-Codex*, 1514—19. közti időből. Kis negyedréti alakú papiros-codex. Ráskay Lea nyulakszigeti (ma Margit-sziget) dömés apáca keze írása, ki a Margit-Legendát, a Pélák Könyve első felét, a Domonkos-Codexet és Horvát-Codexet is másolta. A másolás évei szavakkal vannak az illető helyeken följegyezve: 1514, 1515, 1517, 1518, 1519; a 368. l. alján pedig a másoló magát is megnevezi. Tartalma: prédikációk és legendák. A codex tulajdonkép nem önálló könyv, hanem első és harmadik része azon terjedelmes régi kéziratnak, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi mi okból, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötfélekép elkeresztelt. (Vö. Sándor-Codex, 67. alatt). Nevét *Cornides Dániel* jeles múlt századi történettudós s «a régi magyar irodalom egyik első nyomozója» emlékezetére nyerte. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. No 4.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* VII. k. — Verses részletei kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 190—191. és 218—219. ll. (XXXIX. és LXI. sz. a.) — A codex négy utolsó sorának hasonmását lásd BEÖTHY ZSOLT: *Képes irodalomtörténet* I. 134.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 86. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 27. l.

38. *Gömöry-Codex*, 1516-ból. Tizenkettő réti papiros-codex. Ma alakjában 9 kéz írása. (Ezek közül az első csak a címlapot írta, a XVI. század végén; a barmadiknak írása a 4. l. tanúsága szerint 1555-ből való; a hetedik kéz csak egy latin bejegyzést írt, mely 1575-ből valónak mondja magát.) Legnagyobb részét egy betegeskedéséről több helyen panaszkodó,* Katalin nevű apáca írta, egy részét pedig Tetemi Pál vázsonyi vikárius; a többi leírók neve ismeretlen. Minthogy a java rész Katalin apáca írása, ki saját vallomása szerint (58. l.) 1516-ban fogott munkájához, a fönt említett későbbi eredetű részek pedig

* *Igen fay fejem* (73. l.), *Igen betek valem* (173. l. alján, piros betűkkel), *byzon Igen betek valem* (289. l. alján, hasonló módon).

tulajdonkép nem tartoztak a könyv eredeti testéhez, a codex igazi korául az 1516. évet kell tekintenünk. Tartalma: imádságok. Nevét *Gömöry Károly* egykori pesti gyógyszerészről veszi, kinek ajándékából 1821 óta a *Nemzeti Múzeum* könyvtáráé (18. Duod. Hung. jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* XI. k. — *Igen szép Imádságok szent leleknek ezimű verses darabja* kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 217. — Az 59. lap hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett a *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. X. kötetében.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A Magyar Nemzeti Museumnak 1516-dik évi Imádságos Könyve, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. X. k. 104—105. l. — TOLDY FERENCZ *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 86. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

39. *Jordánszky-Codex*, 1516. és 1519-ből. (L. a szemelvények közt, XIX. fejezet. Vö. *Csemez-Töredék* és *Jankovich-Töredék*, 41. és 42. alatt.)

40. *Domonkos-Codex*, 1517-ből. Nyolczadrétű papiros-codex. Egy kéz írása, Ráskay Lea nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáczáé, ki a Margit-Legendát, a Peldák Könyve egy részét, a Cornides-Codexet és a Horvát-Codexet is másolta. Kora, mely a 265. lapon van szóval följegyezve: 1517. Tartalma *Szent Domonkos* élete és csodatételei. Innen neve. A *Nemzeti Múzeum* könyvtárának tulajdona (143. Oct. Hung. jelzet alatt).

Kiadva és röviden ismertetve KOMÁROMY LAJOSTÓL és KIRÁLY PÁLTÓL, *Nyelvemléktár* III. k. — Részleteket mai helyesírással és nyelvi jegyzetekkel közölt belőle TOLDY FERENCZ *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. kötetében, 153. s köv. ll. — Egy lapnyi hasonmás HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudom. Gyűjtemény* 1836. évf. V. kötet. A 265. l. végső sorainak hasonmását l. BEÖTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténet* I. 135.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Szent Domonkos Élete 1516-dik évből, Tudományos Gyűjtemény* 1836. évf. V. k. 112—115. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 87. l. (*Sz. Domonkos élete* névvel). — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 28. l. (*Sz. Domonkos élete* névvel.) — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXIX. l.

41. *Csemez-Töredék*, 1519-ből. (L. a *Jordánszky-Codex*nél, a szemelvények közt, XIX. fejezet.)

42. *Jankovich-Töredék*, 1519-ből. (L. a *Jordánszky-Codex*nél, a szemelvények közt, XIX. fejezet.)

43. *Lányi-Codex*, 1519-ből. Kis nyolczadrét alakú, elején és végén csonka papiros codex. Három kéz írása, melyek közül csak a harmadikénak neve ismeretes, ki a 414. lapon nevezi meg magát. Ez Kálmáncsey László pap, ki a másik két leiróval együtt valószínűleg Ferencz-rendi szerzetes volt s a könyvet alkalmasint klarissza-apácák számára készítették. Készülése éve (1519.) ugyanazon lapon van számmal följegyezve. Tartalma: apácák ordináriuma. Másolat. Először *Lányi Károly* tett róla említést, s innen neve. Az ő ajándékából az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona. (*M. Cod. kis* 8-r. 11. jelzet alatt.)

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelveléktár* VII. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 87. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 28. l.

44. *Debreczeni Codex*, 1519-ből. Nyolczadrétű, több helyen csonka papiros-codex. Hat kéz írása, melyek közül az ötödik a Nádor-Codex (1508) és Simor-Codex leirójáéval egyezik. E leirók neve ismeretlen. A codexben igen sok későbbi, XVII. századi bejegyzés is van. Készülése évét (1519) a negyedik kéz egy helyéből (529. l.) lehet kikövetkeztetni. Tartalma: prédikációk, legendák (köztük a prózai Katalin-legenda), erkölestani példák, vallásos oktatások és Krisztus kinszenvedése. Az egész codex latinból való fordításnak és másolatnak látszik. A *debreczeni református kollégium* könyvtáré; innen neve.

Kiadva és behatóan ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelveléktár* XI. k. — Az első kéz legendáriumát ismertető bevezetéssel és rövid szótárral kiadta TOLDY FERENCZ, *Régi Magyar Legendák Tára* V. k. (Pest, 1858.); a negyedik kéz prózai Katalin-legendáját ismertető bevezetéssel és nyelvi jegyzetekkel ugyanő *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* (Pest, 1855.), 201—256. l.; továbbá ugyanő az ötödik kéz Passióját bevezetéssel és nyelvi jegyzetekkel *Régi Magyar Passió rajzokkal* (Pest, 1856.), 239—258. l., egy beszédet Szűz Máriának szeplőtelen fogantatásáról (a codex 21—26. l.) nyelvi jegyzetekkel *Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét szent beszédében* (Pest, 1855.) cz. munkájában 37—40. l., s végül Sz. Dorottya életét hasonlóképen *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 149—152. l. (valamennyi idézett Toldy-féle kiadás a mai helyesírással). — Az első lap hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudományos Gyűjtemény* 1836. VII. k.

Repertorium. Első ismertetője WESZPRÉMI ISTVÁN (kiról a Weszprémi-Codex neve származik), *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* cz. munkájának 1781-ben megjelent részében: *Centuria altera. Pars posterior*, 192—197. l. — További ismertetői: PODHRADCZYK JÓZSEF, *Tudományos Gyűjtemény* 1832. III. k. 82—86. l.; HORVÁT ISTVÁN (az első lap hasonmásával), ugyanott 1836. VII. k. 102—104. l. — Továbbá l. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 88. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 29. l. — VOLF GYÖRGY: *A Debreczeni Codex, Budenz-Album* (Budapest, 1884.), 125—137. l. — Legendáiról l. BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a magy. irodalomban* (Budapest, 1886.), I. 21.

45. *Pozsonyi Codex*, 1520-ból. Egyetlen codex, mely a Nyelveléktárban csak másolat alapján volt kiadható, az eredetinek ugyanis az 1837-ben történt lemásolás óta nyoma veszett. E másolat, mely mint Volf György nem alaptalanul sejtí, csupán nagyjában mondható hűnek, az Akadémia kéziratárában van (*M. Cod. 4-edrét* 11. sz. alatt), kétlapnyi hasonmással. A könyv Toldy szerint tizenkettő réttű papiros-codex; Volf a hasonmások alapján nyolczadrétűnek gondolja. Ugyancsak szerinte három kéz írása. A leirók közül csak az elsőnek ismeretes a neve, ki magát Mihály deáknak mondja. Írása ideje (1520) két helyen is föl van jegyezve. Tartalma: imádságok s néhány fő ünnepre való evangéliumi szakasz. Több helyről összemásolt compilációnak látszik és tartalma nagyrészt megegyezik a Gyöngyösi és Thewrewk-Codexével. Apácák számára készült. A *pozsonyi Ferencz-rendi kolostor* könyvtáré.

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelveléktár* XIII. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.), I. 180. — SCHMIDT Győző: *A Pozsonyi Codex nyelvi sajátosságai, Nyelvtud. Közlemények XXIV. 59—70. és 211—217.*

46. *Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról (Apostolok Méltósága)*, 1521-ből. Kis negyedréti papiros-codex. Egy kéz írása, valószínűleg egy nyulakszigeti (margitszigeti) dömés apáczáé, kinck neve azonban ismeretlen. Készülése éve (1521) az utolsó lapon van számmal följegyezve. Tartalma: egy prédikáció az *apostolok méltóságáról*. Eredetileg ama nagyobb régi kézirat negyedik része volt, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években öt részre szakított s ötfélekép elkeresztelt. (Vö. a Sándor-Codexnél, 67. alatt). Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 5.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvenléktár VIII. k.*

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 29. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvenléktár VII. k. XXXVI. l.*

47. *Horvát-Codex*, 1522-ből. Nagy nyolczadréti papiros-codex. Egészben egy kéz írása illetőleg másolata, Ráskay Lea nyulakszigeti (ma Margitsziget) dömés apáczáé, ki a Margit-Legendát, a Cornides-Codexet, Domonkos-Codexet és a Példák Könyve első felét is másolta. Írása évét (1522) a 220. lapon mondja meg, valamint másutt arra is utal, hogy a könyvnek nem maga, hanem más a szerzője. Tartalma: Isten fiának testfelvétele, Szűz Máriának halála és Sz. Bernát mondásai a szerzetes életéről. Latinból való fordítás. Toldy Ferencz nevezte el *Horvát Istvánról*, «a régi magyar irodalom iránti érdemeiért». A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (336. *Quart. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvenléktár VI. k.* — Az első lap hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudom. Gyűjtemény* 1836. évf. VIII. k.

Repertorium. RÉVAI MIKLÓS: *Antiqu. Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 27—28. l. «Sacri Sermones MSS. de B. V. Maria» stb. cím alatt. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 91. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 29. l. — HORVÁT ISTVÁN: *Elmélkedések Szűz Máriáról és Sz. Bernárd Szovai a szerzetes Életről, Tudományos Gyűjtemény* 1836. évf. VIII. 109—111. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvenléktár VII. k. XXXIX. l.*

48. *Keszthelyi Codex*, 1522-ből. Negyedréti alakú, teljesen hiánytalan papiros-codex. Pár későbbi eredetű lap kivételével egy kéz írása, Velikei Gergelyé, ki a 450. lapon levő följegyzés szerint 1522-ben Lékán (Vas m.) készítette. Tartalma: a zsoltárok, néhány hymnus és imádság. A zsoltárfordítás, valamint a *Te Deum laudamus* kezdetű hymnus s néhány imádság azonosak a Kulcsár-Codexbeliekkel (1539); a mi azonban a Keszthelyi Codex 413. lapján túl következik, az a Kulcsár-Codexben nincs meg. Mindkét codex egy közös eredetiből való másolatnak látszik, a mely alkalmasint maga is csak másolat volt. A zsoltárfordítás sok tekintetben emlékeztet a Döbrentei-Codex zsoltáira. A *keszthelyi Festetich-féle könyvtár* tulajdona.

Kiadva és ismertette VOLF Györgytől, Nyelveléktár XIII. k. — Mutatványokat adott belőle TOLDY FERENCZ: A magy. nemz. irodalom története (3. kiad. Pest, 1862.), II. 146. és 194. — Négy verses darabja kiadva és magyarázva SZILÁDY ARONTól, Régi Magy. Költők Tára I. 194., 220—223. l. (XLIII. és LXVIII—LXX. sz. alatt.)

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: Welikei Gergelynek Magyar Zsoltár Könyve, Tudom. Gyűjtem. 1836. évf. VIII. 111. — TOLDY FERENCZ: A magy. nemz. irodalom története (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához (Budapest, 1882.), 29. l. — SIMONYI ZSIGMOND: A magyar nyelv (Budapest, 1889.), I. 180.

49. *Vitkovics-Codex*, 1525-ből. (L. a szemelvények közt, XXIII. fejezet.)

50. *Miskolczi Töredék (Miskolczi Codex)*, 1525-ből. A kis nyolczadrét alakú, papirosra irt Vitkovics-Codexnek (1525) egy külön fölfedezett s 1882-ben, a könyvkiállítás alkalmával, ismertté vált 12 lapnyi töredéke. Helye a Vitkovics-Codex 72. és 73. lapja között van, a hol eddig csak két levélnyi (4 lap) hézag volt megállapítva. Írója és kora ennél fogva a Vitkovics-Codexével azonos és tartalma is (új szerzések regulája) beleillik e codex eddigi hézagába. Szeremley József ref. lelkész ajándékából a *miskolczi ref. lyceum* könyvtáré.

Kiadva és ismertette VOLF Györgytől, Nyelveléktár XIII. k.

Repertorium. Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához (Budapest, 1882.), 30. l. Miskolczi Codex cím alatt, néhány hibás adattal.

51. *Teleki-Codex*, 1525—1531-ből. Kis nyolczadrétű, több helyen csonka papiros-codex. Magában, a későbbi XVI. és XVII. századi bejegyzéseket nem számítva, négy kéz írása. Az első három kéztől eredő rész valószínűleg marosvásárhelyi klarissza-apácák műve, kiknek neve azonban ismeretlen. A negyedik leíró Sepsiszentgyörgyi Ferencz fráter, Ferencz-rendi szerzetes, ki magát a könyv végén megnevezi. Készülése évei: 1525, 1526, 1530, 1531, melyek a codexben föl vannak jegyezve. Tartalma: legendák, elmélkedések, erkölcstanító példák, imádságok és szerzetesi regulák. Az egész latinból való fordításnak, illetőleg átdolgozásnak látszik és másolat. A *marosvásárhelyi Teleki-könyvtár* tulajdona (374e szám alatt) s azonos a Toldytól úgynevezett *Aranka-Codex*-szel, melyet mint ilyent sikertelenül nyomoztak.

Kiadva és ismertette VOLF Györgytől, Nyelveléktár XII. k.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: Szentek Életeiről Magyar Kéziratok, Tudom. Gyűjtem. 1836. évf. XI. 93—94. — TOLDY FERENCZ: A magyar nemz. irodalom története (3. kiad. Pest, 1862.), II. 94. Az Aranka-Codexről ugyanott II. 100. — BALASSA JÓZSEF: Codexünk és a nyelvjárások, Hunfalvy-Album 7. l. A codex nyelvjárásáról szól.

52. *Érdy-Codex*, 1526. és 1527-ből. (L. a szemelvények közt, XXV. fejezet.)

53. *Kazinczy-Codex*, az 1526, 1527. és 1541. évekből. (L. a szemelvények közt, XXVII. fejezet.)

54. *Érsekújvári Codex*, 1530—31-ből. (L. a szemelvények közt, XXVIII. fejezet.)

55. Tihanyi Codex, 1530. 1531. és 1532.-ből. Kis nyolczadrétű papiros-codex. Egy kéz művének és másolatnak tekinthető. Leírója ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes, ki valószínűleg klarissza-apácák számára készítette. Készült az 1530. 1531. és 1532. években, a mint az író több helyen följegyzi. Tartalmát nagyobbára prédikációk teszik, s az egész könyv latinból való fordításnak látszik. A *tihanyi apátság* könyvtáré; innen neve.

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvemléktár* VI. k. — Két prédikációt (a codex 60—117. l.) mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel TOLDY FERENCZ is kiadott belőle *Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét szent beszédében* (Pest, 1855.) cz. munkájában, 3—34. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 96. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 31. l.

56. Thewreuk-Codex, 1531.-ből. Tizenkettedrétű papiros-codex. Hat kéz írása; közte némelyek már XVII. századbéliek. Leírói mind ismeretlenek. Készülésének éve 1531, mely két helyen is föl van jegyezve. Tartalma: imádságok. Nevezetes darabjai a Peer-Codexben is előforduló *Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához*, s a Czech-Codexben is meglevő *Szent Bernát hymnusa*. Nevét *Ponori Thewreuk Józsefről* viseli, ki először adott róla hirt. Az érsekújvári ferencziek adományából az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. kis 8-r. 17. jelzet alatt*).

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvemléktár* II. k. — Verses részei: *Vásárhelyi András éneke és Szent Bernát hymnusa* magyarázatokkal kiadva SZILÁDY ÁRONTól, *Régi Magy. Költők Tára* I. 206. és 208. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 96. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 31. l.

57. Kriza-Codex, 1532.-ből. Tizenhatodréti alakú kis hártya-codex, meglehetősen ügyesen rajzolt és csinosan festett kezdőbetűkkel és cifrázatokkal. Az első lap kivételével egy kéz írása, Garay Pál dömés szerzetesé, ki az utolsó lapon olvasható följegyzés szerint 1532-ben irta. Tartalma: imádságok. Nevét *Kriza Jánosról* veszi, mert az ő eszközzésére jutott az *Akadémiai Könyvtár* birtokába. (*M. Cod. kis 8-r. 14. alatt*.)

Kiadva és röviden ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvemléktár* II. k. — Colophonjának hasonmása látható BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében*, I. k. 133. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 97. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 32. l.

58. Kulcsár-Codex, 1539.-ből. Kis negyedréti alakú papiros-codex. Egy kéz írása, Pápai Pál szerzetesé, ki az utolsó két sorban nevét s a másolás évét is (1539) följegyezte. Tartalma: a zsoltárok fordítása, közben néhány egyéb darabbal (a Te Deum, az Athanasius-féle hitvallás, Deuteronomium 32. fejl., imádságok). A zsoltárok ugyanazon fordítás másolatának látszanak, mint az 1522.-ből való Keszthelyi Codexéi. Egykori birtokosáról s első ismertetőjéről,

Kulcsár Istvánról kapta nevét. A *Nemzeti Múzeum* könyvtáré (450. *Quart. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvlektár* VIII. k.

Repertorium. Első ismertetése KULCSÁR ISTVÁNTÓL, *Hasznos Mulatságok* 1817. évf. I. félév, 1. és 2. sz. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 99. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 32. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.), I. 180.*

59. Batthyány-Codex, 1541 és 1563 közötti időből. Ivrétű, több helyen hézagossal végén csonka papiros-codex, izléses, néhol túlságos gazdagon díszített kezdőbetűkkel («díszcodex», mint Toldy mondja). Mind végig egy kéz írása. Leírója ismeretlen. Kora csupán tartalmából és egy idegen, de azon korbeli kéz bejegyzése (1563) alapján tehető az 1541 és 1563 közötti évekre. Tartalma szerint református rituális énekeskönyv, úgynevezett graduál, s nemcsak e nemben legrégibb, hanem egyáltalában a legrégibb magyar protestáns énekeskönyv. A Keserői Dajka János és Geleji Katona István szerkesztette *Öreg Graduál*-nak egyik, még pedig legrégibb forrása. Gróf Batthyány Ignác szerzeményéből a *gyulafehérvári püspöki Batthyány-könyvtár* tulajdona.

Kiadva és behatóan ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvlektár* XIV. k. — Két darab mai helyesírással kiadva TOLDY FERENCZTŐL, *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 196.

Repertorium. TOLDY FERENCZ idézett műv. II. 99. és 117. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 32. l. — VOLF GYÖRGY: *A Batthyányi-Codex irodalomtörténeti és liturgiai fontossága, Egyetemes Philologiai Közöny* XIV. 174—192.

Pontosabban meg nem határozható korúak:

60. Guary-Codex, a XVI. század elejéről. (L. a szemelvények között, XI. fejezet.)

61. Szent Krisztina élete (Krisztina-Legenda), a XVI. század elejéről. Negyedréttű, végén csonka papiros-codex, eredeti címlappal, ami codexeknél szokatlan. Egészen egy kéz írása, leírója azonban ismeretlen. Kora nincs följegyezve; ismertetőinek egyező véleménye szerint a XVI. század elejéről való. Tartalmát címe mutatja. Említést érdemel különös helyesírása. E codex ugyanis a hosszú magánhangzóknak a rövidektől való megkülönböztetésére a kettőzésen (aa, ee) s az egymás fölé való íráson kívül (ā ē) egy fölül alkalmazott ^v jegyet is használ, még pedig az ó és ő hangoknál is. A hosszú ó tehát e nyelvlektékben ō, az ő pedig ö betűvel van kifejezve. Ezen kívül a jés hangokat úgy fejezi ki, hogy a g, l, n, t betűk mellé fölül jobbra egy apró i-t ír. A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (403. *Quart Hung.* jelzet alatt).

* E codex, valamint a következő tulajdonkép már túl esik a szorosabb értelemben vett s könyvünkbe is fölvehető nyelvlekték korán; de minthogy a *Nyelvlektárba* is föl vannak véve, röviden ezeket is ismertetjük.

Kiadva ismertetéssel VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* VII. k. — Első kiadása, mai helyesírással, ismertető bevezetéssel és rövid szótárral TOLDY FERENCZTŐL, *Régi Magy. Legendák Tára* V. k. (Pest, 1858.)

Repertorium. Első ismertetője RÉVAI MIKLÓS, *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 28. l. és *Magyar Literatura, Tudományos Gyűjtemény* 1838. II. k. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 27. lap.

62. *Peer-Codex*, a XVI. század elejéről. (L. a szemelvények közt, XII. fejezet.)

63. *Simor-Codex*, a XVI. század elejéről. Kis nyolczadrétű hártya-codexnek 7 levélnyi töredéke. Egy kéz írása, mely azonosnak látszik a Nádor-Codex ismeretlen leírójával. Kora sokkal sem előbbi sem későbbi nem lehet, mint e keltezett codexé (1508). Tartalma: részletek assisi Sz. Ferencz életéből. *Simor János* volt bíboros primás, hihetőleg bajnai pap korában, kapta egy paraszt embertől Eppel esztergommegyei faluban; innen neve. Az ő ajándékából a *Nemzeti Múzeum* tulajdona (15. *Duod. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* VII. k.

Repertorium. Ismertette MÁTRAY GÁBOR, *Magy. Acad. Értesítő* 1850-ről, 8—10. l. és *Új Magyar Múzeum* 1850—51. II. k. VIII—X. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 26. l.

64. *Virginia-Codex*, a XVI. század elejéről. Negyedréti papiros-codex, mely több kéz írásának látszik; közte jóval későbbi folyóírás is. Leírója egy ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes, ki klarissza-apácák számára készítette. Kora nincs följegyezve, azonban a XVI. század elejére tehető. Tartalma: assisi Sz. Ferencz élete, vallásos oktatások és apácáknak való regula. 1844-ben fedezték föl a tiszalöki plébánián, honnan *Dessewffy Virginia* grófné küldte be az Akadémiának s innen kapta nevét. Az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. 4-r. 24.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel KOMÁROMY LAJOSTÓL és KIRÁLY PÁLTÓL, *Nyelvmléktár* III. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 80. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 27. l.

65. *Bod-Codex*, a XVI. század első negyedéből. Kis negyedréti alakú papiros-codex. Egy kéz írása, egy ismeretlen nevű nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáczáé. E codex is része volt ama nagyobb codexnek, mely ma öt részre van darabolva. (L. a Sándor-Codexnél, 67. alatt.) Kora szintén a XVI. sz. első negyedére tehető. Tartalma két vallásos elmélkedés, példákkal. «Régi irodalmunk érdemes bajnoka», *Bod Péter* nevéől Toldy Ferencz nevezte el. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. № 7.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* II. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 99. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához*

lútdshoz (Budapest, 1882.), 30. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelv-
emléktár* VII. k. XXXVI. l. — HORVÁTH CYRILL: *Codex tanulmányok. I. Bod-codex, Lob-
kowitz-Codex, Irodalomtörténeti Közlemények* IV. 60.

66. *Gyöngyösi Codex*, valószínűleg a XVI. század első negyedéből. (L. a szemelvények közt, XX. fejezet.)

67. *Sándor-Codex*, XVI. század első negyedéből. Kis negyedréti alakú papiros-codex. Leirója egy ismeretlen nevű nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáca. Tartalma: erkölcsanító példák. Toldytól kapta nevét *Sándor István* jeles bibliographus és szótáríró emlékezetére. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. No* 6. jelzet alatt). Kora magából pontosan nem volna megállapítható; azonban Volf György kiderítette, hogy e codex nem egyéb mint befejező része azon terjedelmes régi kéziratnak, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi okból, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötfélekép elkeresztelt. E részek így következtek egymás után: *Cornides-Codex* (egy része), *Bod-Codex*, *Cornides-Codex* (másik része), *Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról*, *Példák Könyve és Sándor-Codex*. A Bod-Codex és Sándor-Codex nem árulják el keletkezésük évét; minthogy azonban a többi részek írása a bennük levő évszámok szerint 1510 és 1521 közé esik, a befejező Sándor-Codex írása ideje sem eshetik túl, legrosszabb esetben sem, az 1530-dik éven.

Kiadva és röviden ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, Nyelvemléktár II. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 98. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 30. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelv-
emléktár* VII. k. XXXVI. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv*, I. 179. — MUNKÁCS BERNÁT: *Nyelvemléktanulmányok. III. Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexben* *Magy. Nyelvőr* IX. k. 300. és 345. l. és *Tanulmányok az egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zsigmond) I. 16—31.

68. *Weszprémi-Codex*, a XVI. század első negyedéből. (L. a szemelvények közt, XXII. fejezet.)

β) Egyéb emlékeink a XVI. század első harmadából.

A főntebb elsorolt codexeken és codextöredékeken kívül a XVI. század első harmadából, vagyis a könyvnyomtatás elterjedéseig menő időszakból, még a következő nyelvemlékeink vannak.

69. *Ének a kereszthez*, 1500—1505-ből. Négy soros versszak melyet a kaposméri Mérey nemzetség levéltárában (Budapesten) találtak, latin eredetijével együtt.

Kiadva DÖBRENTAI GÁBORTÓL, Régi Magyar Nyelvemlékek IIb. 7. és SZILÁDY ÁRON TÓL *Régi Magyar Költők Tára* I. 161.

70. *Vér András záloglevele*, 1504-ből. Írása azonos a szintén Vér Andrástól származó 1493-iki menedéklevélével. (Vö. fönt 23. alatt, és a szemelvények közt, X. fejezet.)

Közölve SZILÁGYI SÁNDORTÓL, *Századok* 1872-iki évf. 478. 1.

71. Virágének 1505-ből. Rövidke népdal (*Supra agnő* kezdettel), melyet *Körmöczbánya* városa 1505. évi jegyzőkönyvének czímlapján Križko Pál fedezett föl.

Közölve, az eredeti hasonmásával, a fölfedezőtől, *Századok*, 1876. évf. 328. 1. — Kiadva és magyarázva még SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 161.

Repertorium. SZILÁDY ÁRON fejtegetései, *Századok* 1876. évf. 330—337. 1. — BEÖTHY ZSOLT: *Supra agnő, Egyetemes Philologiai Közlöny* I. k. 142. 1.

72. Csízio a XVI. század elejéről. Magyar csízio, mely a *Peer-Codex* (1. fönt 62. alatt és a szemelvények közt, XII. fejez.) része volt, de a *Nemz. Múzeumban* elkülönítették tőle és *Imakönyv és Cisiokalendáriom* czímmel 16. *Duod. Hung.* jelzet alatt katalogizálták.

Közölve HEINRICH GUSZTÁVTÓL, *Egyetemes Philologiai Közlöny* IV. 141—142. — Kiadta SZILÁDY ÁRON is *Versbe szedett naptár* czímmel, *Régi Magyar Költők Tára* I. 223—224. — Az inádságokat a csízio nélkül közli VOLF GYÖRGY, *Nyelvemléktár* II. k. előszó VIII—XI. 1.

Repertorium. HEINRICH GUSZTÁV: *A Peer-Codexbeli cisióhoz, Egyetemes Philologiai Közlöny* IV. 287.

73. Babonás lóorvoslás, a XVI. század elejéről. A Jankovich Miklós birtokában volt eredetiből leírta Révai Miklós; tőle ered a kor megállapítása is.

Közölve Révai Miklósnak latin nyelven írt megjegyzéseivel együtt, HORVÁT ISTVÁNTÓL *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. VI. 112—113.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862), II. 102.

74. Orvosi jegyzet, a XVI. század elejéről. Az *Egyetemi Könyvtár* egy colligatumában talált magyar bejegyzés.

Közölve idősb SZINNYEI JÓZSEFTÓL, *Magyar Nyelvőr* VIII. 169.¹

75. Szegedi Balázs jegyzetei, a XVI. század elejéről. Temesvári Pelbárt *Sermones de Tempore* cz. munkájának egy 1498-iki kiadású s az *Egyetemi Könyvtár* birtokában levő példányán, a czímlapon néhány szónyi magyar jegyzet olvasható a könyv egykori tulajdonosától, *Frater Blasilius de Zeghedinotól*, a XVI. század elejéről.

Közölve SZILÁDY ÁRONTÓL, *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (Budapest, 1880.) 66. lap.²

76. Zalkay László levele Bánffy Ferenczhez, 1510-ből.

Közölve HORVÁT ISTVÁNTÓL, *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. IX. 34. hason-

¹ Ugyanazon colligatumban egy későbbi, de még a XVI. század első feléből való *orvosi jegyzet* is található (közölve ugyanott). Szintén a XVI. század első feléből való a Nemzeti Múzeumnak egy latin könyvében talált azon magyar *orvosi rendelvény* is, melyet CSONTOSI JÁNOS közölt, *Magyar Nyelvőr* VIII. 214.

² Temesvári Pelbárt magyar szavait a XVI. század elejéről 1. fönt 25. alatt.

mással; és GÉRESI KÁLMÁNTÓL, *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család Oklevéltára* III. 71—72. l. szintén hasonmással.

77. *Dóczy Ferencz kötelezvénye*, 1511-ből. (L. a szemelvények közt, XVI. fejezet.)

78. *Drágffy János levele Károlyi Istvánhoz*, 1512-ből.

Közölve GÉRESI KÁLMÁNTÓL, *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család Oklevéltára* III. 86. l. teljes hasonmással.

79. *Beriszló Péter éneke (Cantio Petri Berizlo)*, 1515-ből. Egy teljes eredeti szövegében csak 1888 óta ismert, 17 versszakra terjedő költemény Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bán haláláról («veszedelméről»), melyet az utolsó szak vallomása szerint Szabadkai Mihály szerzett 1515-ben. Minthogy Beriszló püspök 1520-ban halt meg, az ének szerzésének idejéül pedig határozottan az 1515. év van megnevezve, azt lehet következtetni, hogy Szabadkai Mihály jóltevőjének e megsiratását álhír alapján írta. A költemény Jankovich Miklós tulajdona volt, de elveszett s hosszú ideig csak a Toldy Ferencztől másolat alapján közzétett két utolsó versszaka volt ismert, míg előbb, 1879-ben, az egésznek teljes másolata, majd 1888-ban Schrauf Károly fölfedezésére teljes eredetije is megkerült s a fölfedező birtokában van.

Közölve egész szövege szerint, azonban csak a másolat alapján, SZILÁDY ÁRONTÓL, jegyzetekkel, *Századok* 1879. évf. 336—344. l. és *Régi Magyar Költők Tára* II. 365—367. (jegyz. 482—487.) l.; régebben is ismert két utolsó versszaka pedig szintén jegyzetekkel ugyanő tőle ugyanott I. 204. (illet. 376. l.) — Első lapjának hasonmását l. *Egyetemes Philologiai Közlöny* XII. 531.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. költészet története* (2. kiad. Pest, 1867.) 89. l. — ÁBEL JENŐ: *Beriszló Péter énekéhez*, *Egyetemes Philologiai Közlöny* XII. 529—534. lap (helyreigazítja az eredeti alapján a másolaton nyugvó Szilády-féle kiadás hibáit).

80. *Drágffy Mária kelengyéjének lajstroma*, 1516-ból. (L. a szemelvények közt, XVIII. fejezet.)

81. *Ráolvasások 1516-ból.* Két, 1516-ból keltezett magyar ráolvasás, melyeket az *Egyetemi Könyvtár*nak egy 1512-ben nyomtatott *Postilla Guillermi Super Epistolas et Evangelia* stb. cz. könyvében több XVI. századi magyar bejegyzés között találtak.

Közölve *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 122. l.

82. *Bodó Ferencz végrendelete*, 1517-ből.

Közölve BARABÁS S.-TÓL, *Történelmi Tár* 1890. évf. 558—560. l.

83. *Magyar följegyzések 1517-ből*, Kassa városa levéltárában.

Közölve Sz. S.-TÓL *Történelmi Tár* 1888. évf. 597. l.

84. *Kessereu Mihály és huga Krisztina békelevele*, 1523-ból. (L. a szemelvények közt, XXI. fejezet.)

85. *Geszthy László éneke*, 1525-ből. Egy, valószínűleg 16 versszakra terjedt éneknek 6 versszaknyi befejező töredéke, melyet 1877-ben

Nagy Imre fedezett föl. Szerzője, az utolsó versszak vallomása szerint, Geszthy László; készülése éve, ugyanazon versszak szerint, 1525. A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (1317. Quart. Hung. jelzet alatt).

Közölve betű szerint *Magyar Könyvszemle* 1877. évf. 72. l. «1525-ben készült magyar költemény» czímmel. — Magyarázatokkal kiadva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 205.

86. *Magyar levél* 1525-ből, Kassa városa levéltárában.

Közölve ifj. KEMÉNY LAJOSTÓL, *Történelmi Tár* 1890. évf. 200. l.

87. *Thurzó Elek szerelmes levele*, 1525-ből. (L. a szemelvények közt, XXIV. fejezet.)

88. *Drágffy János végrendelete*, 1526-ból. (L. a szemelvények közt, XXVI. fejezet.)

89. *Puthnoky Imre levele Rákóczy Ferenczhez*, 1527-ből.

Közölve THALY KÁLMÁNTÓL, *Századok* 1874. évf. 347—348. l.

90. *Magyar levél* 1528-ból, Kassa városa levéltárában.

Közölve ifj. KEMÉNY LAJOSTÓL, *Történelmi Tár* 1890. évf. 200. l.

91. *Laus Sancti Nicolai pontificis, Péchy Ferencztől*, 1529-ből. Verses maradvány.

Kiadva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* II. 6—10. (jegyz. 373. l.)

92. *Feledy Lesták levele Serédy Gáspárhoz*, 1530-ból.

Közölve Thaly Kálmántól, *Századok* 1874. évf. 348—349. l.

93. *Landorfejrwar el wezesse*, a XVI. század 30-as éveiből. A *Nemzeti Múzeumnak* egy irodalomtörténeti szempontból is becses kézirati emléke (*Fol. Hung.* 96. jelzet alatt), mely Nándorfehérvárnak a törököktől való elfoglalását (1521.) írja le s valószínűleg Zay Ferencztől, az 1530—1540. közötti évekből származik. (Kezdő szavai: *Az Landor fejrwar el wezessenek oka e woth es Igy essewth.*) Kiváncos volna pontos, betűhöz hű kiadása.

Kiadva mai helyesírással SZALAY LÁSZLÓTÓL, *Monumenta Hungariae Historica. Irók.* III. 123—185. — Első lapjának hasonmását l. BEÜTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténet* I. k. és THALLÓCZY LAJOS munkájában: *Csömöri Zay Ferencz* (Budapest, 1885.)

Repertorium. THALLÓCZY LAJOS id. munk. 75. l.

E nyelvemlékeken kívül a XVI. század első harmadából való maradványokat találni még a következő gyűjteményes munkákban:

DÖBRENTAI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. köt. 8—29. l. — *Magyar Leveles Tár* I. köt. 1—6. l. hasonmásokkal, és II. köt. 1—5. l. — BR. RADVÁNSZKY BÉLA: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* II. k. 3—6. l.

Egyes szókra vonatkozó adatokat pedig a következő közlésekben:

PESTY FRIGYES: *Okiratbeli személynevek, Magyar Nyelvőr* V. 509—511. — DEÁK FARKAS: *Személy- és egyéb nevek, ugyanott* XVI. 131.

Nyelvemlék-kiadások.

A kutatónak könnyebb tájékozódása czéljából lajstromba foglaljuk itt a) a nyelvemlékeinket tartalmazó gyűjteményes munkákat, b) a külön nyelvemlék-kiadásokat, c) azon műveket és közleményeket, melyek a régi nyelv ismeretéhez a XVI. század első harmadáig anyagot tartalmaznak.

A) Gyűjteményes munkák.

Nyelvemléktár. Régi Magyar Codexek. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. I—XIV. kötet. (Budapest 1874—1890.) Legmegbízhatóbb nyelvemlék-kiadások. Pontosan, betűhöz híven közlik a nyelvemlékek szövegét s az eléjük írt bevezetésekben ismertetik a codexek alakját, helyesírását, tartalmát és történetét. A KOMÁROMY LAJOS- és KIRÁLY PÁLTól közzétett III. kötetén kívül az egész gyűjtemény VOLF GYÖRGY munkája, ki nagy szolgálatot tett vele a tudománynak. Az egyes kötetek tartalma a következő:

I. kötet (1874.): *Bécsi Codex. Münchener Codex.*

II. k. (1874.): *Weszprémi Codex. Peer-Codex. Winkler-Codex. Sándor-Codex. Gyöngyösi Codex. Theurewk-Codex. Kriza-Codex. Bod-Codex.*

III. k. (1874.): *Nagyszombati Codex. Szent Domonkos élete [Domonkos-Codex]¹ Virginia-Codex.*

IV—V. k. (1876.): *Érdy-Codex.*

VI. k. (1877.): *Tihanyi Codex. Kazinczy-Codex. Horvát-Codex.*

VII. k. (1878:1881.)²: *Ehrenfeld-Codex. Simor-Codex. Cornides-Codex. Szent Krisztina élete [Krisztina-Legenda]. Vitkovics-Codex. Lányi-Codex.* Az Ehrenfeld-Codex mellett egy lapnyi hasonmás.

VIII. k. (1879:1881.): *Szent Margit élete [Margit-Legenda]. Példák Könyve. Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról [Apostolok Méltósága]. Apoc-Codex. Kulesár-Codex.*

IX—X. k. (1888.): *Érsekújvári Codex.*

XI. k. (1882:1884.): *Debreczeni Codex. Gömör-Codex.*

XII. k. (1884.): *Döbrentei-Codex. Teleki-Codex.*

XIII. k. (1885.): *Festetics-Codex. Pozsonyi Codex. Keszthelyi Codex. Miskolci Töredék.*

XIV. k. (1890.): *Lobkowitz-Codex. Batthyány-Codex. Czech-Codex.*

Régi Magyar Nyelvemlékek. Kiadta a Magyar Tudós Társaság Döbrentei Gábor mint szerkesztő felügyelése alatt. I—IV. kötet. (Buda, 1838—1846.) V. kötet, Toldy Ferencz és Volf Györgytől. (Budapest, 1888.) E gyűjtemény IV. kötetének második darabját (IVb.) még DÖBRENTAI GÁBOR nyomatta ugyan ki 1846-ban, azonban csak 1888-ban jelent meg VOLF GYÖRGY összeállításával és előszavával. A gyűjtemény folytatását DÖBRENTAI GÁBOR halála után TOLDY FERENCZ vette át, ki az V. kötet anyagát sajtó alá rendezte és ki is nyomatta; azonban kiadást e kötet is csak 1888-ban ért, VOLF GYÖRGY gondozása alatt, ki a Jordánszky-Codexnek már kinyomott szövegét (Jankovich-Töredék és Jordánszky-rész) az eredetivel összevetette, a Csemege-Töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta. Az egyes kötetek tartalma:

I. k. (1838.): *Temetési beszéd és könyörgés [Halotti Beszéd]. Ó testamentomi néhány könyv [Bécsi Codex].* A szöveget bő bevezetés előzi meg; a Halotti Beszédhez hasonmás és részletes nyelvi magyarázatok, a Bécsi Codexhez a betűk alakjairól s egy lapról hasonmás, végéhez pedig szójegyzék van csatolva, melyet néhány fontosabb nyelvsajátság ismertetése követ.

¹ A rekeszbe tett név a Nyelvtörténeti Szótárban használt elnevezés.

² E kettős évszámoknál az első a címlapon álló évet, a második az előszó keltét, a kötet tulajdonképi megjelenése idejét jelenti.

II. k. (1840.): 1) *Kinizsy Pálné Magyar Benigna imádságos könyve, 1513-ból* [Czech-Codex]. Bevezetéssel, szójegyzékkel, néhány nyelvi észrevétellel s a betűk és négy lap hasonmásával. 2) *Vegyes tárgyú régi magyar iratok 1342—1599*. Régi esküminták, hivatalos iratok, levelek, polgári ügyiratok, versek stb. Előszóval, jegyzetekkel és néhány hasonmással.

III. k. (1842.): 1) *Tatrosi másolat 1466-ból* [Müncheni Codex]. Bevezetéssel, a nyelvsajátságok fejtegetésével, szójegyzékkel s a betűk és a 15. lap hasonmásával. 2) *Vegyes tárgyú régi magyar iratok 1540—1600*. Hivatalos iratok, levelek, polgári ügyiratok, jegyzetekkel.

IV. k.: *Első darab* (1846.): *Góry Codex* [Guarg-Codex]. Részletes bevezetéssel, szójegyzékkel s néhány nyelvi észrevétellel. *Második darab* (1888.): *Egyházi vegyes könyv* [Winkler-Codex]. VOLF GYÖRGY előszavával és igazításaival s DÖBRENTETŐLÍRT szójegyzékkel és nyelvi észrevételekkel.

V. k. (TOLDY FERENCZ és VOLF GYÖRGYTŐL 1888.): *A Jordánszky-Codex bibliafordítása* [Csemez-Töredék, Jankovich-Töredék, Jordánszky-Codex]. Részletesen ismertető előszóval és igazításokkal VOLF GYÖRGYTŐL, ki a Csemez-Töredéket nyomatta eléje a TOLDYTÓL kinyomatott Jankovich-Töredék és Jordánszky-rész elé.

Magyar Leveles Tár. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. I. kötet (1861.): *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504—1560. Közli Szalay Ágoston.* Betűszerinti kiadás, a tulajdonnevek s az elavult és ritkább szók és szólásformák jegyzékével, kilencz könyvmatos hasonmással. — II. kötet (1879.): *Magyar hölgyek levelei. 499 darab. 1515—1709. Közli Deák Farkas.* A tulajdonnevek s néhány ritkább szó és közmondás összeállításával. E kötet nem tartja meg a levelek eredeti helyesírását.

Régi Magyar Költők Tára. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. I—V. kötet. (Budapest, 1877—1886.) E SZILÁDY ÁRONTÓL szerkesztett gyűjtemény a költői maradványokat mai helyesírással közli s minden kötet végén nyelvi és irodalomtörténeti magyarázatokat ad, az előbbiekhöz szömutatót is csatolván. Az egyes kötetek tartalma: I. k. (1877.): *Középkori költői maradványok.* Nagybbrészt codexeink verses maradványai; azonfelül a Pannóniai Ének, Szabács Viadala stb. — II. k. (1880.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1527—1546.* Az első két közlemény még a Komjáthi előtti korból való Végén pedig néhány pótlék az I. kötethez: két verses maradvány az Apocodexből, Beriszló Péter énekének teljes szövege s a XV. század második feléből való magyar csízió «Verse szedett naptár» cz. alatt. — III. k. (1881.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1540—1555.* Tinódi Sebestyén összes művei. — IV. k. (1883.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1540—1575.* Nagybánkai Mátyás, Siklósi Mihály, Battyáni Orbán, Tolnai György három névtelen és Ilosvai Selymes Péter művei. — V. k. (1886.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 154?—1560.* Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály.

Ezek mellé lehet soroznunk TOLDY FERENCZNEK következő kiadványait:

Alexandriai Szent Katalin verses legendája ugyanazon szentnek két kisebb prózai életével együtt. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. (Pest, 1855.) Az Érsekújvári Codex verses Katalin-legendájának s a Debreczeni és Érdey-Codexbeli prózai Katalin-legendáknak kiadása, mai helyesírással, a verses Katalin-Legenda első lapjának hasonmásával; pótlékkal Sz. Katalin élete Telegdi Miklós Prédikációinak III. kötetéből.

Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét szent beszédében. Régi codexekből, részben nyomtatványból, nyelvjegyzetekkel Toldy Ferenc által. Kiadta a Szent-István-Társulat. (Pest, 1855.) Szent beszédek a Tihanyi, Debreczeni és Érdey-Codexből és Telegdi Miklós prédikációiból, mai helyesírással.

Régi Magyar Passiók rajzokkal. Adalékul a középkori magyar irodalom és rajzművészet ismeretéhez. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. (Pest, 1856.) Passiók a Döbrentei-, Érsekújvári és Debreczeni Codexekből, mai helyesírással, az Érsekújvári Codex néhány rajzának hasonmásával.

Régi Magyar Legendák Tára. Régi codexekből, bevezetésekkel és szótárakkal kiadja Toldy Ferenc. V. kötet. *A Debreceni Legendás Könyv a Krisztina-Legendával együtt.*

(Pest, 1858.) Az egész Krisztina-Legendának s a Debreczeni Codex legendáinak kiadása mai helyesírással. E Legenda-Tárból több kötet nem jelent meg.

B) Külön nyelvemlék-kiadások:

Nádor-Codex. *A pesti egyetemi könyvtár eredetiéből bevezetéssel és szótárral kiadta Toldy Ferenc. (Buda, 1857.)*

Az Ehrenfeld Codex. *A legrégebb magyar könyv ismertetése és hű lenyomata. Közzéteszi Volf György. A codex 66. lapjának hasonmásával. Különnyomata a Nyelvemléktár VII. kötetéből. (Budapest, 1881.)*

A német-újvári ferenczrendi zárda könyvtára. *Ismerteti: Fejérfpataký László. Különnyomata a Magyar Könyvszemléből. (Budapest, 1883.)* A német-újvári Ferencz-rendi kolostor kéziratai és nyomtatványainak ismertetése után ismerteti és betűszerint közli a Német-újvári Glosszáknak nevezett nyelvemléket. Eredetileg a Magyar Könyvszemle 1883. évfolyamában, vagyis VIII. kötetében jelent meg, 100—134. l.

A Besztercei Szószedet. *Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szómutatókat készített hozzá Findly Henrik. A nyelvemlék hasonmásával. (Budapest, 1892.)* A nyelv- és széptudományi akadémiai értekezések XVI. kötetének 1. száma. A nyelvemlék leírását és történetét tartalmazó bevezetéssel.

A Schlágl Magyar Szójegyzék a XV. század első negyedéből. *Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. A szójegyzék fényképével. (Budapest, 1894.)* Magában foglalja a Schlágl Glosszákat is, vagyis az úgynevezett Hortuláriumban előforduló magyar szokat.

Béla király Névtelen Jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. *(A bécsi cs. kir. udvari könyvtárban levő kézirat hasonmása.) Budapest. A Magy. Tudom. Akadémia Könyvkiadó Hivatalának bizománya. 1892.* Anonymusnak e teljes fényképi hasonmásához két melléklet van csatolva: I. melléklet: a kézirat palaeographiai olvasása FEJÉRFPATAKY Lászlótól. II. melléklet: Anonymusnak SZABÓ KÁROLY-féle fordítása, FEJÉRFPATAKY Lászlótól javított kiadásban. (A codex első lapjának hasonmása látható BEÖTHY ZSOLT Képes irodalomtörténetében, I. köt. s a Pallas Nagy Lexikonában is, Anonymus alatt.)

A Váradi Regestrom kiadásai: Első kiadása 1550-ben jelent meg Kolozsvárt Heltai Gáspár nyomtatásában MARTINUZZI György nagyváradi püspök megbízásából *Rites explorandae veritatis* cím alatt. Ujra kiadta BÉL MÁTYÁS *Adparatus ad historiam Hungariae* (Pozsony, 1735.) és ENDLICHER ISTVÁN: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* (Szent-Gallen, 1849.) cz. munkájában, 640. s köv. ll. (L. SZABÓ KÁROLY: *Régi Magyar Könyvtár* II. 10—11.)

Ide sorozhatjuk TOLDY FERENCZnek következő kiadványait, melyek egyes codexekből nagyobb összefüggő részleteket közölnek:

Magyarországi Szent Erzsébet legendája. *(Pest, Szent-István-Társulat, 1857.)* Az Érdy-Codex Erzsébet-legendájának nagy díszszel kiállított, a betűk alakját utánzó képes kiadása; a szövegnek palaeographiai közlése és olvasása, bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel TOLDY FERENCZTől. Végén «Magyarországi Szent Erzsébet élete» DANIELIK JÁNOSTól.

Magyar szentek legendái a carthausi névtelentől. *Az eredeti codexből, bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel Toldy Ferencz által. (Pest, Szent-István-Társulat, 1859.)* Sz. István, Sz. Endre, Sz. Gellért, Sz. Iászló, Sz. Erzsébet és Remete Sz. Pál legendái az Érdy-Codexből, mai helyesírással.

C) Becses nyelvtörténeti anyagot találunk a magyar könyvnyomtatás koráig a következő művekben és közleményekben:

JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvinknek Árpádék korszakából. I. II. kötet. (Pest, 1854.)* Az I. kötet az Árpád-kori oklevelekből s egyéb nyelvemlékekből a tulajdonneveket és közneveket betűrendben összeállítja s olykor magyarázza. A II. kötet két I. Endre korabelinek tartott imádság magyarázatával foglalkozik (hasonmásukat is bemutatva), a melyek azonban Literáti Nemes Sámuel gyártmányainak bizonyultak. (Vö. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története rövid előadásban, 4. kiad. Budapest, 1878. 27. l.)*

CZINÁR MÓR: *Fejér György Magyarországi Okmánytárának betürendű Tárgymutatója.* (Pest, 1866.) A Fejér György készítette *Coder Diplomaticus Hungariae* című 60 kötetes oklevélgyűjteménynek anyagát foglalja e munka betürendbe és benne számos régi magyar tulajdon- és köznévv található.

KOVÁCS NÁNDOR: *Betürendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori Új Okmánytárához.* (Budapest, 1889.) Az előbbihez teljesen hasonló munka.

ORTVAY TIVADAR: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végeig. I. és II. kötet.* (Budapest, 1882.) Sok régi adat található benne hely- illetőleg vízneveinkről.

PESTY FRIGYES: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. köt.* (Budapest, 1888.) Több kötete nincs. A helynevek magyarázatainál, valamint a benne fölhasznált adatoknál fogva nyelvtörténeti szempontból is becses munka. (Ismeretve HUNFALVY PÁLTÓL, *Századok* 1888. évf. 448—462. l.)

KUBINYI FERENCZ munkája (l. a Repertoriumban, alább.)

CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet.* (Budapest, 1890.) Sok becses adat található benne régi helyneveinkről.

BR. RADVÁNSZKY BÉLA: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* (Budapest, 1879.) A munka II. és III. kötete adatgyűjtemény, azonban csupán a II. k. 3—6. lapjain vannak Komjáthi előtti nyelvemlék-közlések.

SZILÁDY ÁRON: *Temesvári Pelbárt élete és munkái.* (Budapest, 1880.) Tárgyalja Pelbártnak codexeinkhez való viszonyát is, s e mellett a munkáiban szétszórtan található magyar szokat is közli (l. a nyelvemlékek lajstromában 25. alatt) s ugyanitt teszi közzé Szegedi Balásznak a XVI. század elejéről származó jegyzeteit is (l. uo. 75. alatt). Függelékül mutatványok a verses Katalin-Legendának megfelelő latin szövegből.

Kisebb anyaggyűjtő közlemények:

PESTY FRIGYES: *Okiratbeli személynevek, Magy. Nyelvőr* V. 509—511. — NAGY GYULA: *Okiratbeli magyar szavak, ugyanott* VI. 35. 78. 168.; VII. 173. 218. 267. 317. 415. 516.; VIII. 78. 548. — DEÁK FARKAS: *Személy és egyéb nevek, ugyanott* XVI. 131. — KUBINYI FERENCZ: *Magyar keresztnévek, ugyanott* XVIII. 86—89. — SASINEK F.: *Glossarium, Történelmi Tár* 1893. évf. 1—32. l. A latin oklevelekben előforduló nem latin szók, köztük több magyar szónak is magyarázata.

Repertorium.

Nyelvemlékeinkkel általánosságban foglalkozó művek és értekezések.*

FÉVAL, NICOLAUS: *Antiquitates Literaturae Hungaricae. Volumen I.* (Pest, 1803.) Több nyelvemléknek rövid ismertetése után kimerítően foglalkozik a Halotti Beszéd magyarázatával. Fontos munka a nyelvészet történetében, mint a nyelvtörténeti módszer megalapítója. Ez első kötetén kívül több nem jelent meg.

HORVÁT ISTVÁN: *A Magyar Nyelv régi Maradványairól.* Régi nyelvemlékeinket ismertető nagyobb cikksorozat, számos hasonmással a *Tudományos Gyűjtemény*-ben: 1835. évf. I. k. 101—119.; II. 109—121.; III. 99—109.; V. 83—108.; VI. 110—119.; VII. 84—92.; VIII. 21—27.; IX. 33—35.; X. 104—105.; és 1836. évf. III. 113—117.; V. 112—115.; VI. 118—119.; VII. 102—104.; VIII. 109—111.; IX. 107—110.; X. 106—108.; XI. 91—94.; XII. 77—79. l.

TOLDY FERENCZ: *A magyar nemzeti irodalom története.* (Harmadik, javított, kiadás. Pest, 1862.) A II. köt. 77—102. lapjain a codexek és kisebb írott maradványok ismertetése.

Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz. (Budapest, 1882.) A 23—33. lapokon, «Magyar nyelven írt kéziratok mint nyelvemlékek» cz. fejezetben VOLF GYÖRGY röviden ismerteti az akkoriban kiállított nyelvemlékeket.

SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv.* (Budapest, 1889.) Az I. kötet 3. fejezete

* Az egyes nyelvemlékekre vonatkozó külön irodalmat l. az illető emlékek ismertetései, illetőleg a belőlük adott szemelvények után.

(«Nyelvtörténet és nyelvemlékek» 143—186. l.) behatóan foglalkozik a nyelvemlékek fontosságával; tárgyalja az Árpád-kori latin oklevelek, Anonymus és a Várad Regestrom magyar szavait; részletesebben foglalkozik a Halotti Beszéddel, az Ehrenfeld-, Bécsi, Münchener és Apocodexekkel, a Németújvári Glosszákkal s röviden ismerteti a többi emlékeket is. A fejezetet bő irodalmi tájékozás zárja be.

SIMONYI ZSIGMOND: *Legrégibb nyelvemlékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Törölk.)* Egy fejezet a BEÖTHY ZSOLT-féle *Képes Irodalomtörténetben* I. 74—78. — Ugyanó töle *A kódexek mint nyelvemlékek*, ugyanott I. 126—136.

SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvemlékek olvasásáról, fő tekintettel a Halotti Beszédről. A Halotti Beszédnek első fotocinkográfiájával.** (Budapest, 1880.) E füzet a *Magyar Nyelvőrben* megjelent következő cikkek lenyomata: *A régi nyelvemlékek olvasásáról*, VIII. 481, IX. 3. 53. 102. és *A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátosságai* IX. 145.

VOLF GYÖRGY: *Az egyszerű sziszegő hangok jelölése a régi magyar orthographiában*, *Nyelvtudományi Közlemények* XIX. 58.

SIMONYI ZSIGMOND: *Magyar nyelvemlékek, Budapesti Szemle* XIX. k. (1879.) 198—207. lap.

V.: *Magyar nyelvemlékek, Budapesti Szemle* XXI. k. (1879.) 184—198. l. A Nyelvemléktár bírálata. — VOLF GYÖRGY: *Válasz a Nyelvemléktár ügyében*, ugyanott 411—425. l. — GYULAI PÁL megjegyzései, ugyanott 425—434. l. — V.: *A Nyelvemléktár ügyében. Észrevételek Volf György válaszára*, ugyanott XXII. k. (1880.) 186—191. l. — VOLF GYÖRGY: *Mégis a Nyelvemléktár*, ugyanott 399—404. l.

MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Magyar nyelvtudomány. II. füzet. (Pécs, 1863.)* A Halotti Beszéd s egyéb nyelvemlékek egyes kifejezéseit magyarázza.

MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Magyar nyelvrítkaságok, Nyelvtudományi Közlemények*, IV. 188—208. Régi szók magyarázatával s a Sajószentpéteri Végzés korával foglalkozik.

MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Régi magyar család- és időnevezetek, Nyelvtud. Közlem.* III. 321.

FÁBIÁN ISTVÁN: *A magyar családnevek*, ugyanott 389.

KUBINYI FERENCZ: *Nomenclator Hungarorum Antiquorum. A régi magyarok személynevei.* (Budapest, 1892.) I. k. 1. füz. Az Árpádok és Anjouk alatt használatban volt régi magyar személynevek betűrendes gyűjteménye és magyarázata. (Ismertette NAGY GÉZÁTÓL, *Turul* X. k. 95—100. l.) — UGYANAZ: *A régi magyarok személynevei, Turul* III. k. 172—180. l.

NAGY GÉZA: *Árpádkori személyneveink és az Ost nemzetség eredete, Turul* IX. k. 49—57. és 112—130. l. — PÓR ANTAL: *Válasz Nagy Géza értekezésére*, ugyanott 179—188 l.

BALASSA JÓZSEF: *Codexeink és a nyelvjárások, Hunfalvy Album* (Budapest, 1891.) 5—11. l. A codexek nyelvjárási sajátosságaival s főképp az Ehrenfeld- s a Bécsi, Münchener és Apocodexek nyelvjárásával foglalkozik. — Némely nyelvemlékeink nyelvjárására nézve l. még DÖBRENTÉI GÁBOR: *Régi Magy. Nyelvemlékek* IVa. köt. XXXV. l.

Nyelvemlékeinkkel foglalkoznak még, bár inkább irodalomtörténeti és æsthetikai szempontból, a következő munkák és értekezések:

BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.* (Budapest, 1886.) Az I. kötet 1. fejezete («Legendák és példák» 3—49. l.) a legendákat és példákat tartalmazó codexekkel mint szépprózai termékekkel foglalkozik, tárgyalván egyúttal forrásaikat is.

HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig. Külön lenyomat a Katholikus Szemle V. kötetéből.* (Budapest, 1891.) Behatóan foglalkozik a fent említett szempontok szerint legrégibb irodalmunknak csaknem valamennyi termékével, különösen a codexek tartalmával és forrásaival. — Hasonló tárgyúak ugyane szerzőnek következő dolgozatai: *Pomerius.* (Budapest, 1894.) Temesvári Pelbárt életét tárgyalja és viszonyát codexeinkhez. A 9—91. lapokon kimutatja, hogy több codexünknek Pelbárt minő helyei szolgál-

* E hasonmásba egy hiba csúszott: a 18. sor első szavából (Es) a kezdő E betű hiányzik.

tak forrásul. — *Temesvári Pelbárt és beszédei, Pótkötetek az Egyetemes Philologiai Köz-
lönyhöz.* I. k. 145—233. 1. — *Pelbárt és Codex-eink, Budapesti Szemle* (1891.) LXV. k.
382—400.; LXVI. 21—43. — *Egy ismeretlen magyar codex nyomai, Irodalomtörténeti
Közlemények* I. 363—372. — *Codexirodalmunk példái s a Példák Könyve, Bajai ciszter-
czita rendi főgimnázium 1891/92. értesítője, a Példák Könyve egy lapjának hasonmása-
val.* (L. ismertetését *Irodalomtört. Közlemények* III. 118.) — *Codextanulmányok. I. Bod-
codex, Lobkowitz-codex. II. A tizenegyezer szűz legendája, Irodalomtört. Közlemények* IV.
60—68. — *Középkori költészetünk. I. Legendák és egyházi énekek. II. Világi költészet, a
BEÖTHY ZSOLT-féle Képes Irodalomtörténet-ben* I. 111—125. 1.

MÁSODIK RÉSZ.

SZEMELVÉNYEK RÉGI NYELVEMLÉKEINKBŐL.

ELSŐ FEJEZET.

Legrégibb nyelvemlékünk. A Halotti Beszéd.

Legrégibb összefüggő szövegi nyelvemlékünk az úgynevezett HALOTTI BESZÉD ÉS KÖNYÖRGÉS, melyet közönségesen csak HALOTTI BESZÉDnek hívunk. E nagy fontosságú első tulajdonképeni nyelvemlékünk egy régi latin könyvben maradt fenn, melyet a XII. század végén kezdtek írni s 1228 előtt végeztek be, s melyet fölfedezőjéről, Pray György múlt századi jeles történetíróról, Toldy után *Pray-codexnek* nevezünk. E codex, melyet a Nemzeti Múzeum őriz (*Quart. Hung. 387.* jelzet alatt), a magyarországi középkori könyvírás és könyvfestésnek is legrégibb ismert emléke s az egyedüli magyarországi misés-könyv, mely az Árpád-korból reánk maradt. Eredetileg a pozsonymegyei deákii vagy taksonyi egyház¹ tulajdona lehetett s miséskönyvön kívül egyházi rendszabályokat, naptárt, rövid egyházi krónikát, halotti szertartásokat stb. tartalmaz. Az utóbbiak között, a codex 154. levelén olvasható a nevezetes magyar nyelv-maradvány, a mi Halotti Beszédünk, melynek kora a ma uralkodó nézet szerint a XIII. század harmadik évtizedére tehető.² Szerzőjéről és keletkezése helyéről biztosat nem mondhatunk.

Először Pray György, a codex fölfedezője, szólt róla 1770-ben *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* című munkájában (249. l.), néhány sornyi mutatót közölve belőle. Azóta a HBeszéddel foglalkozó művek és cikkek egész irodalommmá szaporodtak,³ oly munka azonban, mely e nyelvemléket a nyelvtudomány mai színvonalán rendszeresen és kimerítően tárgyalná, eddigelé még csak a kívánságok közé tartozik.

Nyelvemlékünk, mint hű fényképi másolata mutatja, úgynevezett rideg gót betűkkel van írva, mely írásmódban a betűk nyomtatásszerűen, kapcsolás nélkül vetődtek egymás mellé. Két kidíszített vörös kezdő betűje (*Latiatuc*, az 1. sorban, és *Scerelmef*, a 27-ikben) mindjárt elárulja, hogy az emlék tartalma

¹ Az előbbi nézet mellett BÉKESSY EMIL foglal állást (l. *Figyelő* 1877. évf. 321. l.), az utóbbit PAULER GYULA tartja valószínűbbnek (*A magy. nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, I. 463. 662).

² Vö. Kalauz az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához (Budapest, 1882.) 7. l.

³ L. a fejezet végén lévő repertoriumot.

tulajdonkép két részre oszlik: a szorosabb értelemben vett *Halotti Beszédre* (1—26. sor) és a *Könyörgésre* (27—32. sor).

Amaz, a *Beszéd*, első szónoki emlékünknél, mely, akár eredeti, akár fordítmány, mint prózai mű is igen figyelemre méltó. Az előbbi esetet téve föl, mondatainak velős rövidsége, világossága, gondolatainak egyszerű és mégis meghatározó volta nem csekély szónoki tehetséget sugározhat elénk. Mint egy irodalomtörténet-búvárunk mondja: a *Halotti Beszéd* mai kiejtés szerint elmondva, jelenleg sem lenne egy-egy koporsónál hatástalan darab.¹

Ha fordításnak tekintjük, föléje emelkedik *Beszédünk* a későbbi, XV—XVI. századi fordítói munkálatoknak, melyeket codexeink tartottak fenn. Az egész műben nem találunk nagyobb számú kirívóbb idegenszerűséget,² s egészében azt mondhatjuk, hogy ha lebegett is a szónok előtt idegen szövegű beszédminta, általában népe nyelvének szellemében adott gondolatainak kifejezést. Eredetisége felől, illetőleg valamely eredetihez való viszonyának mivoltáról, csak annyit mondhatunk, hogy a codexben nyelvemlékünknél után olvasható latin halotti elmélkedés csupán egyes gondolatokban, de nem egész szerkezetében és szövegében egyezik magyar *Halotti Beszédünkkel*. A fényképi hasonmás alján olvasható pár sornyi latin szövegből is fogalmat szerezhethünk az elmélkedés és *Beszédünk* közötti eme tartalmi és alaki viszony felől. Megtaláljuk itt a *Halotti Beszéd* e mondatát: „menyi malasztban teremte eleve mi ösünket Ádámot”, ilyen formában: *quanta gratia dominus deus gratificauerat primum adam patrem nostrum*. Valamint a kezdő mondatot is: „látjátok feleim szemetekkel, mik vagyunk”, ilyképen: *ecce fratres uidetis oculis uestris*. Azonban e latin szövegrészlet is egészében véve különbözik *Beszédünknek* kezdetétől. A latin elmélkedés további részében pedig, a codex következő lapján, még ilyen egyezésekkel sem találkozunk.

A *Könyörgés* már határozottan fordításnak bizonyul. Ily könyörgéseknek a katolikus egyház szertartásaiban meghatározott hivatalos szövegük van, s előre is elvárható, hogy nemzeti nyelven való imádkozásukban is ragaszkodtak legyen papjaink eme szertartásos szövegekhez. Már Révai Miklós, nyelvemlékünknél első magyarázója, idézi e latin halotti könyörgésnek egy szövegét, melyet egy XIV. századi nürnbergi codexből jegyzett ki, s ekként hangzik:

«Oremus, fratres charissimi! pro spiritu chari nostri, quem Dominus de laqueo huius seculi liberare dignatus est, cuius corpusculum hodie sepulturae traditur: vt eum *pietas Domini* in sinu Abrahae, Isaac, et Jacob, collocare dignetur; vt, cum dies iudicii aduenerit, inter Sanctos, et Electos suos, eum in parte dextra collocandum resuscitari faciat.»³

Azonban a *Könyörgés* latin eredetije megvan magában a nyelvemléket tartalmazó codexben is, s itt a nürnbergi szövegtől csupán annyiban különbözik, hogy a *liberare* szó helyett *vocare*, *pietas Domini* helyett *pietas Domini*

¹ HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.) 23. l.

² Idegen és pedig latin mintára inkább csak a következő helyek vallanak: *munda neki élnie monda, hogy éljen; munda neki, mért nem énnék megmondá neki, miért ne eg;ék; kinek odutt hotolm kinek adatott hatalom.*

³ L. NICOLAUS RÉVAI: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Istini, 1833.) 42. l.

immensa és *sinu* helyett *sinum* olvasható.¹ Világos tehát, hogy a nürnbergi változat valamivel pontosabban felel meg magyar Könyörgésünk szövegének, s világos az is, hogy a Könyörgés némely kifejezéseiben mindkét latin változattól különbözik.

A Halotti Beszéd mint nyelvemlék a nyelvbúvárlatnak csaknem minden ágára nézve nagybecsű anyagot tartalmaz.

Helyesírása általában megegyezik a krónikásainkban és okleveleinkben mutatkozó általános Árpád-kori magyar írásmóddal. Írásmódjának legnagyobb gyengéje a magánhangzók kifejezésében mutatkozik, hiánya pedig abban, hogy e hangok hosszúságát egyáltalában nem jelöli.²

Az *a* betű tehát a HBeszédben hol rövid zárt *a*-t (idegen szókban, mint *paradisum*, *archangel*, esetleg nyíltat is), hol hosszú nyílt *á*-t (esetleg zárt *â*-t) jelenthet. Mint könyvünk általános részében (2. fej. 12. és 19. l.) kifejtettük, az *a* és *e* hangok pontos ejtését általában, s így a HBeszédben sem lehet mindig biztosan megállapítanunk. Az *e* betű a mai négyféle *e* hangnak valamennyijét jelentheti emléinkben: *e*, *ē*, *ê*, *ē*. Az *i*-nek magánhangzói (*i*) és mássalhangzói (*j*) értéke van, mint a latin írásmódban. A *latiatuc*, *zocoztia*-féle alakokban valószínűleg a jésitést (*ty*) fejezi ki (láttyátok, szakasztya). Ezt kell következtetnünk a *d* tövű igék felszólító alakjaiból, melyeket nyelvemlékünk *dj* helyett *gy*-t jelentő *g*-vel ír (*oggun* aggyon, adjon stb.); ámbár az sem volna hihetetlen, hogy e korban a tárgyas ragozás *j*-je — mint általában egyéb képző- és raglelemek is — a kiejtésben még nem forrt annyira össze a tövégi mássalhangzóval, hogy tehát a *t* és *j* hangok az ily alakokban két szótagba estek: *lát-játuk*, *szokoszt-ja* (vö. *helhezie*, *ilezie*). Az *o* csak *o* hangot, rövidet és hosszat, jelöl a HBeszédben. Az *u* a latin írásmódnak megfelelőleg hol *u* és *ú* hangzót, hol mássalhangzót, *v*-t jelent. Ezenkívül azonban a latin és olasz kiejtésből hiányzó *ü* (*ö*?) hangot is rendesen ezzel fejezi ki nyelvemlékünk: *urdung* 'ürdüg' ördög stb.

Ugyane czélokra szolgál a HBeszédben az *u*-val palaeographiailag rokon *v* betű is, noha természetesen legtöbbször *v* a jelentése. Pl. *u*-t jelent ezekben: *ozve* 'ozuk' azok, *ivtua* jutva; *ü*-t: *tumetive* 'tümetjük' temetjük, és a *-töl* ragban: *gimilce tvl* [így, két szónak írva] 'gyimilcsétül' gyümölcsétől, *ildetuitvl* 'ildétüitül' stb. Budenz nézete szerint *ü* hangot jelent a *miv*, *tiv*, *iv* (mi, ti, ő) alakok *iv*-je is (vö. *sciulhessen* szülhessen, a Königsbergi Töredékben).³

A *v* betű megkettőzéséből származott a *w*. E betűnek kis alakja a HBeszédben mindenütt úgy van írva, hogy mindkét *v*-je külön világosan kivehető; néhol (mint a 9. sor *vvl* szavában és a 32. sorban *vvt*) a szokottnál is messzebb áll a két betű egymástól. Nagy betűben egyszer fordul elő a *w*, a 16. sor *Wimagguc* alakjában, de itt a két betűelem egymást keresztező kapcsolatot alkot. Ez

¹ Vö. DÖBRENTAI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek*, I. köt. XCIX. l.

² Csak e két héber szóban találunk kettős *aa*-t: *abraam* és *ysaac*; de ezekben a Vulgata írásmódja (Abraham, Isaac) tükröződik.

³ L. Az Ugor Nyelvek Összehasonlító Alaktanához, *Nyelvtudományi Közlemények* XXII. 390.

utóbbi esetben *v* hangot, az *wl* v. *vvl*-ban (9. s.) *s* a *kinzotviatul* ragjában (24. s.) valószínűleg hosszú *ú*-t, a többi alakokban pedig (*w*, *wt* és a magashangú *twl* ragban) bizonyára hosszú *ű* hangot akar jelenteni. Az *w* és *wt* névmásalakokban a második *v* mássalhangzót is jelenthet (*űv*, *űvt*), erre mutat valószínűleg a 29. sorbeli *urt* változat, melynek szintén *’őt*, *eum*‘ az értelme (vö. *öv-ē*).

Az *ev* és *eu* kapcsolatok valószínűleg hosszú *ő* hangot jelentenek (*levn* lön 12, *timnucebelevl* tömlöczéből 28, *felevl* felől 32; *eleut* előtt 22).

Az *y* ritkán fordul elő; *i* hangot jelent az *ysa* (2. 6. 15. s.; egyszer *isa* 14), *ysaac* Izsák, *feleym*, *bratym* és *eneyc* (’ennéik’ 6) szókban; az egyetlen *menyi* alakban pedig (am. ’mennyi’ 2. s.) az *ny* hang jésítését fejezi ki, a *m* annyival föltünőbb, mert ezen kívül a jés hangok megkülönböztetésére semmi jelet nem találunk alkalmazva.¹

A mássalhangzók közül a következők jelölismódját kell megjegyeznünk.

A *c*z hangot egyszerű *c*-vel írja nyelvemlékünk, ez egy szóban, melyben előfordul: *timnucebelevl* tömlöczéből (28). A *c* betűt különben a *cs* és *k* hangok kifejezésére is használja.

A *cs* hang kifejezésében a HB. igen ingadozó. A *bocsát* igében egyszer *sc*-vel (*bulsassa* bocsássa), egyszer meg pusztá *s*-sel írja (*bulsassa*); a *gyümölcs* szóban kétszer *c*-vel: (*gimilcictul* gyümölcsöktől, *gimilce twl* gyümölcsétől), különben pedig szintén egyszerű *s*-sel (*gimilsben*, *gimilsnec*, *gimilstwl*) jelöli.² A *keassatuc* alakban is valószínűleg hosszú *cs* olvasandó: ’kéácsátuk’. (A *zoboducha* alakban a *ch* alig jelenthet *cs* hangot.)

A *gy* hangot mindig egyszerű *g*-vel találjuk jelölve, a *g* hangtól való minden megkülönböztetés nélkül, pl. *kegilmet* kegylmét stb. A hosszan ejtett *gy* (*ggy*) mindig gondosan meg van az egyszerűtől különböztetve, kettőztetés által (*gg*): *igg* ’eggy’; *oggun* ’aggyon’; *uimagguc* ’imágyyuk’; *uimaggonoc* ’imágyyanak’ stb.³ Mint az utóbbi igei példák mutatják, nyelvemlékünk fonetikai írásmódot követ (*odjun*, *vimádjuk* helyett).

Az *ly* hangra nézve mindenekelőtt azt kellene tudnunk, vajjon *ly*-ező vagy *l*-ező nyelvjárást beszélt-e nyelvemlékünk írója. Ez azonban el nem dönthető, tehát az *ly* hang jelöléséről csak föltételelesen lehet szólnunk, midőn megjegyezzük, hogy az *l*-től nincsen semmivel sem megkülönböztetve: *vvl* oly, *helhezie* helyhezze.

Az *ny* hangot is rendesen egyszerű *n* fejezi ki: *nugulmabeli* nyugalmbába.

¹ A 25. sor *munhi uruzagbele* kifejezésének első szavában nem bizonyos, mi czélja van a *h*-nak; a szó különben *menny*-et vagy *mennyei*-t jelent.

² A *gimils* szó véghangja egyébiránt *š* is lehet. Vö. csagatáj *jemiš*, kazáni tatár *jimes*, altaji tatár *jimiš* (l. *Nyelvtudom. Közlemények* XVIII. 109).

³ Érdekes, hogy míg a 15. sorbeli *egy* szót, mert magánhangzó előtt áll, kettős *gy*-vel írja (*igg ember*) nyelvemlékünk, addig az 5. sorban egyszerű *ig*-et találunk, mert, utána mássalhangzós kezdetű szó következvén, a *gy* hosszúsága a kiejtésben valóban elmosódik (*ig fa* egy fa). Az *orga* alak is ennél fogva talán *orggyá*-nak olvasandó s nem *ougggyá*-nak (*oudja*), mert ez esetben a *gy* hosszúsága meg volna jelölve.

Azonban a ,mennyi' szóban föltünőleg *ny*-t találunk: *menyi*; a ,mennyei' vagy ,menny'-ben pedig *nh* kapcsolatot: *munhi uruzagbele* mennyországba.¹

A *ty* hang csak ragozásban fordul elő s mindig *ti*-vel van írva, a mi azonban *t+j* hangcsoportot is jelenthet, mint föntebb az *i* betűnél megjegyeztük.

Az *s* hang következetesen *f* (= *s*)-sel van írva, s hosszú ejtését a *t* végű igék fölszólító alakjában mindig megjelöli nyelvemlékünk (*bulscassa*, *bulsassa*, *iorgossun*, *vezesse*). Ugyane betű egyébként, mint láttuk, a *cs* hang kifejezésére is szolgál.

Az *sz* hangot legtöbbször *z*-vel írja a HBeszéd. Ezen kívül a mai *sz* (*/sz*) kapcsolatot, továbbá az *sc-t* s egyszer, a *malaszt* szóban, a *t* betűvel való ligatúrában (*lt*) pusztán *s*-et használ kifejezésére. (Minden egyéb helyen *s* hangot jelent e ligatúrában levő *f* is: *iften*, *teftet*. A *szakasztja* szóban pedig nincs e ligatúra alkalmazva, hanem a *t* előtt is *z* jelöli a sziszegőt.)

A *z* hang, mint ma, kivétel nélkül *z* betűvel van írva.

A *zs* hang előfordulását nem lehet biztosan megállapítani a HBeszédben. Az egyetlen *Izsák* szóban fordulna elő (*ysaac*), de azon korban valószínűleg még *s* hanggal ejtették e bibliai nevet.

A mássalhangzókra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek hosszúságát a HBeszéd csaknem kivétel nélkül megjelöli: *vezesse*, *vimagguc* imágyguk stb.

Részletes és pontos leírást adtunk ezekben első nyelvemlékünk orthographiájáról. Egy részt, mert azt tartjuk, hogy minden nyelvemlék megértéséhez első teendőnk a helyesírásnak lehető legpontosabb megállapítása; e nélkül lehetetlen olvasnunk és magyaráznunk őket s az olvasás kérdése épen a HBeszédben egyike a legfontosabb kérdéseknek. Más részt első összefüggő nyelvemlékünk orthographiájában a magyar helyesírás bölcsőkoráról nyerünk úgyszólván teljes képet, a melylyel többi emlékeink írásmódját könnyebb és tanulságosabb lesz egybevetnünk.²

A Halotti Beszéd nevezetesebb nyelvi sajátosságait röviden a következőkbe foglalhatjuk.

1. Hangtani tekintetben legszembeszökőbb eltérése a HBeszédnek, a miben az Árpád-kori oklevelek magyar szavaival megegyezik, hogy a rövid magánhangzókat a mai ejtésnél egy fokkal zártabbnak mutatja. Példák: *pur* por, *pucul* pokol; *oz az, birsagnop* birságnap; *igg egy, mige* még; *urdung* ördög, *cuzicun* közükön, *num něm*, *vermut* vermét stb. E megfelelésekből bátran következtethetjük, hogy a mai nyílt *e*-nek is, a hol nyelvtörténeti okokból hosszú hangzót nem kell föltennünk, szintén zártabb hang, *ë* felelhet meg a

¹ Vö. föntebb az *y* betűnél tett észrevételünkkel.

² Ez egybevetésekre s általában nyelvemlékeink írásmódjának gondos megállapítására annnyival nagyobb a szükség, mivel — mint az általános részben (9. l.) megjegyeztük — orthographiánknak eddigelé csak kulcsa van megtalálva; minden részletnek magyarázatát, kifejlődése teljes történetének megírását tudományunk első teendői közé kell számítanunk.

HBeszédben. Tehát pl. az *isten*, *mennyi* stb. szavakban a HBeszéd *e* bettjé valószínűleg *ē*-nek olvasandó.

2. A HBeszéd korában számos magánhangzót bizonyára hosszúnak ejtettek, noha a megfelelő mai alakokban rövid hangzóval találkozunk. Nyelvemlékünknek e tekintetben tökéletlen írásmódja nem nyújthat ugyan maga bizonyítékokat e magánhangzók hosszúságára, azonban részint az oklevelek, részint a jóval későbbi codexek orthographiája, továbbá némely mai nyelvjárási adatok s a szóalakok egy részében még a köznyelvben is megőrzött hosszúság, valamint az összehasonlító nyelvvizsgálat eredményei e hosszú magánhangzók fölvételére följogosíthatnak. Így pl. a HBeszédbeli *fa* valószínűleg hosszú *á*-val olvasandó, mert még ma is minden ragos és képzős alakban *fá*- a töve: *fát*, *fás* stb. Az alanyi ragozású *engede* alak végső *e*-je is hosszúnak ejtethető: *ēngēde*, mert valamennyi többi személyalakban ma is hosszú ez a hangzó: *engedék*, *engedél* stb., s mert a Jordánszky-, Tihanyi és Érdy-Codexek az elbeszélő múltnak 3. szem. alakját még kettős *aa*, *ee*-vel írják: *felelee* felele, *maradaa* marada stb.¹ Azonban minthogy e hosszú magánhangzók mégis csak föltételesek s a nyelvfejlődés egyenetlen és ingadozó voltánál fogva nincs kizárva a lehetőség, hogy a HBeszéd nyelvjárása a XIII. század elején ilyen ejtésüket már nem ismerte²: czélszerűbbnek tartottuk e tekintetben az olvasást illetőleg a mai ejtémód mellett megmaradni.

3. A HBeszéd megőrzött eredetiségei között szokás említeni a nyelvünk-ből azóta elveszett *ch* hangot: *choltat* holtát, *charmul* 'hármul' háromszor, *chomuv* hamú, *ozchuz* 'azhoz' ahhoz. Ez a *ch* hang az épen idézett példákban átmenetül szolgált volna az eredeti ugor *k* és a mai *h* közt. Azonban, hogy valósággal *ch* hangot akart volna-e a HBeszéd írója ez alakokban kifejezni, az nézetünk szerint nem áll minden kétségen felül.

4. Nehány szóban és alakban megőrzött a HBeszéd egy azóta elveszett *v* hangot is, úgymint az *imád*³ szó elején (*uimagguc*, *uimadsaguc* stb.; az Ehrenfeld-Codexben is *vymad*), a *hamú*, *kesorú* és *jó* szók alanyesetében s az utóbbinak ragos alakjában is (*chomuv*, *kesoruv*, *iöv* és *iörben*), a folyó melléknévi igenévben (*iarov* járó, *uolov*⁴ való, *terumteve* 'törümtév-e' teremője) s talán az *uvt* 'üvt' öt névmásalakban (vö. *övé*). A *kinzotviatul* ('kinzotujátul' kínzatától), *intetvinec* ('intetüinek' intésének) és *ildetuiül* ('ildetüitül' üld[öz]etéstől) alakokban pedig egy elveszett *u*, *ü* (*ú*, *ű*?) magánhangzót tartott meg.

5. Hangtani szempontból említésre méltók még a HBeszédben az idegen szók. Azon idegen szavaink ugyanis, melyeket a magyar nyelv csak e hazába költözésünk után fogadott be szókincsébe, melyek tehát a HBeszéd korában

¹ L. ez Árpád-kori hosszú magánhangzókról SIMONYI ZSIGMOND értekezését: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 10. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 5.

² Vö. föntebb (12. l.) tett észrevételünkkel.

³ A *vize* alakra nézve nem bizonyos, hogy a mai *íze* szóval volna azonos, mint-hogy a *víz* 'aqua' szónak 'nedv, succus' jelentése is volt a régiségben; azonfölül az *íz* szó a rokon nyelvekben is kezdő *v* nélkül fordul elő.

⁴ L. ezekről SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 18. l.

még egészen új jövevények voltak, nyelvemlékünkben még részint eredeti idegen alakjukban, részint igen csekély változással fordulnak elő. Így: *bratym* barátim (vö. ószlovén *bratū*), *milostben* malasztban (vö. ószlov. *milostī*), *timnucelivel* tömlöczéből (vö. ószlov. *timinica*), *angelcut* angyalokat, *archangelt*, arkangyalt (vö. olasz *angelo*, *arcangelo*, isztriai ejtés szerint *angyel*, *arkangyel*). Az *angyel*, *arkangyel* és *miloszt* szókban tehát a magánhangzók illeszkedését még nem hajtotta végre a magyar ejtés; a *brát*-ban pedig még megtűrte a szó elején az idegen mássalhangzócsoporthoz.

6. Mára szótöveket nem őrizte meg a HBeszéd oly teljes alakjukkal, mint az oklevelek. A tövégi magánhangzót a ragtalan alakban — a mi az okleveleknek oly nevezetes régisége — itt egyetlen példában sem találjuk meg. Azonban ragos és képzős alakokban előfordul még néhányszor a teljesebb tö: *halalut* halált, *rezet* részt, *odutta* adta, *meret* 'mért' m(i)ért, *uruzagbele* országba.

7. A ragozás terén több nagy fontosságú tanulságot meríthetünk a HBeszéd alakjaiból. Nevezetesen azon névragjaink, melyeket a magyar nyelv a többi ugor nyelvektől való elszakadása után egyes névutókból alkotott meg, a HBeszédben részint még külön szóként szerepelnek az író nyelvtudata előtt, részint eredeti hangrendjüket még megőrizve, illeszkedés nélkül járulnak a töhöz. A -tól, -nek és -ért ragokat például a következő helyeken világosan külön szóknak írja nyelvemlékünk: *gimilce tvl* gyümölcsétől (5. sor), *muga nec* magának (11. s.), *lelic ert* lélekért (16. s.), *lilki ert* lelkéért (27. s.). Nem véletlen dolga az sem, hogy az egész emlékből csupán egy szó van sorvégen a szótó közepén elválasztva: *ui-madsagucmia* imádságuk miatt (22—23. s.), s ez a szétválasztás a ma is használt választójellel meg is van jelölve; másutt ellenben csak a ragot viszi át az író a következő sorba, de minden választójel nélkül: *gimils tvl* gyümölestől (6/7. s.) és *isten tvl* istentől (7/8. s.).

8. Nem illeszkednek még a HBeszédben a -nek, -ben és -be ragok: *halal-nec* halálnak, *iovben* jóban, *vilagbele* világba stb. A -ből rag véletlenül csak magashangú szóban kerül elő: *timnucelivel*, de bizonyára szintén illeszkedés nélkül járult a töhöz a nyelvemlék korában.

9. A -be és -ből ragok egyszersmind eredeti teljesebb alakjukat is megőrizték a HBeszédben: *vilagbele* világba, *uruzagbele* országba, *nugulmabeli* nyugalmába; *timnucelivel* tömlöczéből. E ragok ugyanis tudvalevőleg ama határozószókból lettek, melyeket személyre vonatkoztatva ma is így mondunk: *belé-m*, *belé-d*, *belől-em*, *belől-ed* stb.; valamint a -ben rag is nem egyéb mint a *benn* határozószó, mely a *benn-em*, *benn-ed* stb. alakokban is mutatkozik.

10. A -hoz rag -chuz alakban fordul elő: *ozchuz* ahhoz, *uromchuz* (e h. *uromchuz*) urunkhoz, s ez az alak kezdő *ch*-jával még közelebb áll a hasonló jelentésű osztják *χοζα* (olv. *chozja*) viszonyzóhoz (pl. *Ivan χοζα* annyi mint *Ivánhoz*).

11. A -vel ragot, sajátszerűleg, -hel alakban találjuk a HBeszéd ez alakjában: *kegilmehel* kegylémével, egy példában pedig a kezdő mássalhangzó nélkül: *halalal* halálával. A *zumtuchel*-ben a *h* vagy a *k* hang megkettőzését

akarja jelenteni, vagy csupán arra való, hogy a *c* betűnek *cz* vagy *cs* ejtésétől az olvasót visszatartsa. A *kegilmehel* alakban a *h* a *v* kiesése miatti hiatus betöltésére szolgál.¹

12. A birtokos személyragok közül említésre méltó a több. 1. személyű rag (-*nk*), melyet a HBeszédben egyszer egész szótagot tevő alakkal találunk: *isemucut* (olv. *isē-mük-üt*) ösünket; az *úr* szón ellenben már csak -*mk* alakban fordul elő: *uromc* urunk, *uromchuz* (e h. *uromc-chuz*) urunkhoz.

13. Az igeragozás terén szintén több fontos és érdekes alakkal találkozunk. Az alanyi ragozás több. 1. személyű ragja, a birtokos személyraghoz hasonlóan, megtartotta egész szótagot tevő alakját: *uogmuc*, *vogmuc*, *vogymuk* vagyunk, *uimaggomuc*, *vimádjomuk* imádjunk. Az utóbbi alak egyszersmind világossá teszi, hogyan léphetett az eredeti -*muk* helyébe később -*unk* végzet. E végzetben ugyanis az *u* nem a raghoz tartozik s nem is a -*muk* magánhangzójának átvetéséből magyarázandó, hanem a teljesebb tőnek véghangzója ez, az úgynevezett kötőhangzó, úgyhogy a mai *vagyunk* egy régiebb **vogyo-muk* alakból keletkezett (vö. *vimádjo-muk*), ilyen átmenetben: *vogyomk* — *vogyonk* — *vagyonk* — *vagynk*.

14. Megőrizte a HBeszéd az ikes ragozás -*ik* ragját a föltételes módban is teljes alakjában: *encyc* ,*ënné-ik*‘ ennék. Azonban a hasonló végződésű elbeszélő multban már csak a mai -*ék* végzetet találjuk: *evéc* évék, *horogurec* harag(u)vék. Ha az *ey* írás kettőshangzót (*éⁱ*, *eⁱ*) jelent, az *i* kapcsoló hang akkor is az -*ik* magánhangzójának a maradványául tekintendő.

15. Az egyes sz. 3. személyragot a tárgyas ragozású elbeszélő alakban még mindenütt megtaláljuk a HBeszédben, azonban a mai *j* helyett *v* hanggal. Ma így ragozunk: *vet-é-m*, *vet-é-d*, *vet-é*, a 3. személyű alakon tehát a múlt jelen, az *é*-n kívül egyéb elemet nem találunk; a személyre mutató ragnak, a melynek a jelen idejű alakok (*vár-ja*, *kér-i*) analógiája szerint -*je* (vagy *i*) alakban kellene jelentkeznie, a tárgyas ragozású elbeszélő multban nincsen nyoma, csupán az mutat egykori ottlétére, hogy az időképző *é*-je nem rövidült *e*-re, mint az alanyi ragozásban (*vet-é-k*, *vet-é l*, *vet-e*). A HBeszédnek azonban épen egyik nevezetes eredetisége, hogy ezt a tárgyas személyragot valamennyi elbeszélő alakján megőrizte; és pedig teljesebb alakban a *vetere*, *vetéve* veté, *feledere*, *feledéve* feledé, *terumtere*, *tërümtéve* teremté s a mélyhangú *hadlaua*, *hadláva* hallá szóban; hangösszevonással a *mundoa*, *mundóa* mondá és *tilutoa*, *tilutóa* tiltá alakokban. Maga a *v* hang nyilván csak a HBeszéd sajátja², mert a tárgyas személyragnak mindig *j* a mássalhangzója (*várja*, *várjuk*, *kérjük* stb.); azonban megmagyarázható a nyelvhasonlítás segítségével, a melynek eredményei szerint e ragnak eredetileg *l* hangja volt, ebből pedig a magyar hangfejlődésben *j* is, *v* is

¹ Vö. SZINNYEI JÓZSEF fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* XVII. 196.

² SZINNYEI JÓZSEF szerint a HB. ez alakjait eredetileg **hadlá-ja*, **feledé-je* előzték meg, melyekből a *j* kiesett (**hadláa*, **feledée*) s aztán a támadt hiatus *v*-vel töltetett be (l. *Magy. Nyelvőr* XVII. 196.) E nézetnek csak az szól ellene, hogy a mélyhangú -*áva* végzet (**mundáva*), ha a *v* ilyen újabbszerű fejlődmény, alig vonódott volna össze -*óa*-ra: *mundoa*.

származhatnak. A *mundoa* ,mundóa‘ és *tilutoa* ,tilutóa‘ alakokban az eredeti -ára végzet (vö. *hadlaua*) óa-ra, vagyis az *áv* hangpár ó-vá vonódott össze.

16. A fölszólító mód *j* képzőjét megőrizte még a HBeszéd a sziszegő tövek után is: *helhezie* ,hélhöz-je‘ helyezze, *ilezie* ,ilész-je‘ éleszsze, a mely eredetiség jóval későbbi emlékeinkben is megtalálható még.

17. A fölszólító módra nézve még egy fontos adata van HBeszédnek: *zoboducha* szabadítsa. Minthogy hasonló -ít végű igék későbbi nyelvmemlékeinkben is még *h*-val alkotják fölszólító módjukat (*tanohon*, e h. *tanítson* stb.), azt kell következtetnünk, hogy a HBeszéd idézett alakjában a *ch* a már tárgyalt *ch* (χ) hangot jelenti. Az alak így olvasandó: *szobodúχza* (azaz *szobodúchcha*). S e sajátságos fölszólító alakról, valamint a későbbi nyelvmemlékek hás fölszólító módjáról legvalószínűbb magyarázatot a jeles finn tudós, Setälä adott. Szerinte a kérdéses igék *t* véghangja után a fölszólító mód *j*-je (ugor *k*, *g*) zöngétlen palatalis spiransnak (ζ) hangzott: **tanójtζon*.¹ E *tζ* hangkapcsolatból némely nyelvjárásokban *cs* lett: *tanójcson* — *taniccson*, más nyelvjárásokban pedig hasonulás útján kettős *ζζ* keletkezett: *tanójζζon*, a miből *tanójjon* és *tanójon* származott. Föltehetjük a *tanójjon* ejtést is, s ezt kell látnunk a *zoboducha* azaz *szobodúchcha* alakban, míg viszont az egyszerű *tanójon* ejtést a későbbi *tanohon* írásmód alatt kereshetjük.²

18. A képzőkben tapasztalható sajátságok legnagyobb részt ama hangbeli eredetiségben állnak, a melyről már szólottunk. Így pl. a ható képző *ch* hanggal (*mulchotia* múlhatja), a míveltető képző -*tot* alakkal (*iochtotnia* iktatnia), a melléknévi igenévképző teljesebb rés alakkal (*uolor*, *iarov* való, járó) fordul elő. Ezeknél fontosabbak a következő sajátságok.

19. Az -*at* -*et* főnévképzőt teljesebb -*otu* -*ëtü* (vagy -*ëtv*) alakkal tartotta fenn a HBeszéd e három szóban: *kinzotviatul* kinzatától, *intetvinec* ,intetének‘ intésének, *ildetuitvl* üld(öz)etétől. Az összehasonlító nyelvészet kimutatta, hogy ez az elveszett *u*, *ü* illetőleg *v* volt tulajdonképpen a főnévképző elem s az előtte levő -*at* -*et* eredetileg mozzanatos igeképzői szerepet vitt. Máig e teljesebb alak csak a *hitves* szóban maradt fenn (vö. *hit*, *hites*). Hogy a mélyhangú *kinzotviatul* adatban a *v*-t magánhangzónak (*u*) s nem *v*-nek kell olvasnunk, azt az utána következő személyragnak jés alakjából (-*iatvl* ,*-játúl*‘) következtethetjük. Ha ugyanis a képző *v*-nek hangzott volna, a személyragos alaknak *kinzotvá*-nak kellene lenni, a mennyiben a 3. szem. birtokos személyragnak *j*-je a legrégibb nyelvmemlékekben csak magánhangzós végű töveknél tapasztalható. A magashangú adatokban ennek alapján szintén *ü*-t veszünk föl, de ezek az alak természeténél fogva *v*-vel is olvashatók.

20. Az -*alom* -*elëm* főnévképző a HBeszédben járulékhangzó nélküli -*olm* alakkal fordul elő e szóban: *hotolm* hatalom, melyet ragok és képzők előtt ma

¹ SETÄLÄ a képző magánhangzóját rövid *o*-val írja, de eredeténél fogva valószínűbb a hosszú ejtés.

² L. SETÄLÄ EMIL: *Zur Geschichte der Tempus und Modusstammbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen* (Helsingfors, 1886.) 142. l. Vö. SZINNYEI JÓZSEF ismeretében, *Nyelvtud. Közlem.* XXIII. 463.

is pusztá *lm* mássalhangzókkal ejtünk (vö. *hatalmat*, *hatalmas* stb.) A Névtelen jegyző az ily nominativusokat még *u ü* véghangzós alakokkal tartotta fenn: *almu* álom, *zerelmu* szerelem. A *hotolm*-on kívül e képző még a továbbképzett *scerelmes* szóban fordul elő, az *l* előtt a szabályosan megfelelő *ē* hangzóval, továbbá három ragos alakban, a melyeknél azonban az *l* előtti magánhangzó még zártabbnak mutatkozik: *nugulmabeli* nyugalma, *kegilmet*, *kegilmehe*l kegyelmét, kegyelmével.

21. A HBeszéd *tiluvt* alakjának a mai szóhasználat szerint *tiltott* felel meg; ez azonban alaktanilag nem azonos régi *tiluvt* igenévvel. Későbbi emlékeink ugyanis még föntartották a *til-t* ige tövének néhány olyan visszaható értelmű származékát, melyekből egy régi **tiloszik* (sz nélküli tö: *tilov-*) ige létezésére kell következtetnünk, úgymint: *tilovék* (Nádor-Codex 155), *tiloggyál* (Döbrentei-Codex 154b) stb. Ezek az alakok úgy viszonylanak a föltételezett *tiloszik*-hoz, mint a mai *aluvék*, *aluggyék*¹ az *aluszik*-hoz, *nyug(o)vék*, *nyugoggyék*¹ a *nyug(o)szik*-hoz, vagy mint a *hivék*, *higgyék*² a *hisz*-hez. Ennek a *tilov-*, *tilosz-ik* (régebben bizonyára **tiluv-*, **tiluv-szik*) igének az igenevét láthatjuk a HBeszéd *tiluvt*-jában, melyben a *v* még nem adott helyet a pótló nyújtásos hosszú *-tt*-nek (vö. *hisz*, *hiv-*: *hitt*; *visz*, *viv-*: *vitt*). Ugyanezt a **tiluv-* igetövet őrizte meg a HBeszéd a miveltető *tilt* igének eme teljesebb alakjában is: *tilutoa* tiltá. Ez a *tilut* pedig a mai *tilt* helyett olyan bővebb alak mint az *alszik* mai *alt(at)*³ miveltetőjének régibb *alut* változata (l. Nyelvtörténeti Szótár).

22. Még említésre méltó e két képzős ige: *zoboducha* szabadítsa és *kegigen* 'kégyidjén' kegyelmezzen. Az előbbi az *-ít* képzőnek **-újt* alakjára enged következtetni, a melyet a későbbi emlékekben *-ójt* alakokkal találunk. (Vö. föntebb 17.) A másik egy *kégyid-ni* igére mutat vissza, mely kellőleg nincsen eddig megmagyarázva; alapszavából való a *kégyilm* főnév is, hasonlóképen *i* hanggal az *-lm* képző előtt.

23. Mondattani tekintetben megemlítjük a következő sajátosságokat. Az *eszik* és *él* igéket a HBeszéd *-tól* ragos eredethatározóval kapcsolja: *evcc oz tiluvt gimils twl* evék a tiltott gyümölcsből; *mend paradisumben uolor gimilcictul munda neki elnie* az egész paradicsomban való gyümölcsökből (v. gyümölcsökkel) monda neki hogy éljen. Az *-ül* ragot a mai *-szor* értelmében használja e szóban: *charmul* 'hármul' háromszor.

24. Az *imád* igét tárgyatlan értelemmel használja a HBeszéd: *hug uimaggonoc erette* hogy imádjanak érette. Előfordul e használatmód későbbi codexekben is, pl. «Imágotok az titoket haborgatokert es ellentoc patuarcodokert» (Guary-Codex 41) vagyis imádkozzatok a titeket haborgatókért és ellentek patvarkodókért. Ma ily esetben az igének visszaható alakját alkalmazzuk:

¹ Ezeket a mai helyesírás *aludjék*, *nyugodjék*-nak írja, mert a nyelvtudat hajlandó őket az *aludni*, *aludnám*, *nyugodni*, *nyugodnám* stb. alakokkal hozni eredeti kapcsolatba.

² Írásunk szerint egészen önkényes alapon: *higgyék*.

³ Ebben t. i. a miveltető képző megkettőződött. L. erről SIMONYI fejtegetését *Magy. Nyelvőr* XIV. 30, 31. és e könyv szerzőjének *Elemisméltódás a szóalakulásban* cz. értekezését, *Hunfalvy-Album* 53. s. köv. II.

,hogy imádkozzanak érette' stb.; a népnyelv azonban néhol még megőrizte a régies használatot az Angyali Üdvözlésben: «Asszonyunk szűz Mária, Istennek szent anyja, *imádj* érettünk bűnösökért, most és halálunk óráján. Ámmen.»*

25. Az *is* kötőszó a HBeszédben még valószínűleg nem különült el alakilag sem a vele eredetileg azonos *és*-től; azért mindig a kapcsolt szó előtt áll az *és*-nek szórendje szerint: *hug es tiv latiatuc szumtuchel* a mint ti *is* látjátok szemetekkel. A *sem* kötőszót is ennél fogva, mely az *is* és *nem* szavak egybeolvadásából keletkezett, még *és nem* alakban találjuk a HBeszédben: *isa es num igg ember mulchotia ez vermut* bizony egy ember *sem* kerülheti el e vermet.

26. Szórend tekintetében jellemző még a *mind* szó viselkedése. Ezt mai nyelvünk csak határozónak használja, régen azonban melléknév volt s ugyanúgy használták mint ma a *minden* szót. Azonban személyragos főnév előtt megelőzte a birtokos névmást: *mend w foiance halalt evcc* az ő egész fájának halált évék stb.

27. Egyes szók jelentésére nézve is eltéréseket találunk a mai használat s a HBeszéd nyelve között. Így a *birság* (ebben: *birságnop*), *fél*, *hiün* (*heon*), *intet* (ma *intés*) szavak jelentésében.

28. Nehány egészen kiveszett szót, illetőleg szóalakot is mutat a HBeszéd. Ezek: *fész*, *ildētv* (*ildētvitül*), *isa*, *jorgot*, *kēgyiggyēn*, *ünütt*.

Ezekre valamint minden itt elő nem sorolható részletbeli sajátságokra nézve az alábbi jegyzetek adnak fölvilágosítást, melyeket a HBeszéd betűszerinti szövege s mai tudásunkkal megállapítható olvasása mellé magyarázatul csatolunk.

* Például Szentesen (l. *Magy. Nyelvőr* IX. 554).

A Halotti Beszéd betűszerinti szövege.

Latiatuc feleym zumtuchel *Sermo super sepulchrum*
 mie vogmuc. yfa pur ef chomuv uogmuc. Menyi miloftben
 teremteve eleve mív ifemucut adamut. ef odutta vola neki
 paradifumut hazóá. Ef mend paradifumben uolov gimilciatul
 5 munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge
 mundoa neki meret nū eneye. yfa ki nopun emdul oz gimilf
 twl. halalnec halalaal holz. Hadlaua choltat teremteve iften
 tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvinee. ef evec oz tiluvt
 gimilftwl. ef oz gimilfben halalut evec. Ef oz gimilfnec vvl
 10 keferuv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola.
 Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec.
 Horoguvec iften. ef veteve wt ez muncal vilagbele. ef levn
 halalnec ef puculnec feze. ef mend w nemenec. Kic ozve.
 mív vogmuc. Hug ef tiv latiatuc szumtuchel. ifa ef num
 15 igg ember mulchotia ez vermut. yfa mend ozchuz iarov
 vogmuc. Wimagguc uromc iften kegilmec ez lelic ert. hug
 iorgoffun w neki. ef kegiggen. ef bulcaffa mend w bunet.
 Ef vimagguc fzen achfein mariat. ef bovdug michael archangelt.
 ef mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Ef uimagguc
 20 szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. ef ketnie.
 hug ovga mend w bunet. Ef vimagguc mend szentucut.
 hug legenec neki leged uromc feine eleut. hug iften iv ui-
 madfagucmia bulcaffa w bunet. Ef zoboducha wt urdung
 25 ildetuitvl. ef pucul kinzotviatvl. ef vezeffe wt paradifū
 nugulmabeli. ef oggun neki munhi uruzagbele utot. ef
 mend iovben rezet. Ef keaffatuc uromchuz charmul. *Kirl.*
 Scerelmef bratym uimagg[ue]omuc ez feegin ember lilki ert
 kit vr ez nopun ez homuf vilag timnucebelevl mente.
 kinec ez nopun testet tumetívc. Hug ur uvt kegilmehel
 30 abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezíe. hug birlagnop
 ívtua mend w szentii ef unuttei cuzicun iov
 felevl iochtotnia ilezie wt. Ef tiv bennetuc.

A magyar szöveg után következő latin rész, a lap alján, ekként olvasandó kis betűk a fölöldott rövidítéseket jelentik):

Latitue feleym z umtuchel **Sermo sup sepulchrum.**
 me vogimue. ysa pur es chomiv uogimue. Menyi milostben
 terumteve deve niv isemucut adamit. es odutta vola neki
 paradifumut hazoa. Es mend paradifumben uolov gumilactul
 munda neki elme. Heon tilutoa wt ig fa gumilce tvl. Ge
 munda neki meret nu eneje. ysa ki nopun endul oz gumil
 tvl. halahet halalaat holz. Hadlana chohtat terumteve isten
 tvl. ge feledve. Engede urdung intervinec. es evec oz tiluyt
 gumilstv. es oz gumilben halahet evec. Es oz gumilfnee vvl
 keseruv uola vize. hug turebucat mige z ocoztia vola.
 Nam heon muga nec. ge mend w foianec halahet evec.
 Horogu vet isten. es vetere wt ez muncas vilagbele. es levin
 halahet es puculnet feze. es mend w nemenee. Kac oz ve.
 niv vogimue. hug es tiv latitue szumtuchel. isa es num
 igg ember mulchoria ez vermut. ysa mend oz chuz iarov
 vogimue. **W**imaggue uromc isten kegimnet ez lelic ert. hug
 iorgossun w neki. es kegiggen. es bulscassa mend w bunet.
Es vimaggue szen achkan mariat. es bovdug michael archangel.
 es mend angelus. hug vimaggue erete **E**s vimaggue
 szent petter urot. kinet odut hotolm ordonia. es ketnet.
 hug ovga mend w bunet. **E**s vimaggue mend szentucut.
 hug legnet neki seged uromc scine cleut. hug isten iv u
 madlaguemia bulscassa w bunet. **E**s z oboducha wt urdung
 idetut tvl. es pucul kanzotvat tvl. es vezeste wt paradisu
 nugulmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele utot. es
 mend iovben rezet. **E**s keastitue uromchuz charmel. **kurt.**
Scerelmes braym uimaggue ez soegin ember lilki ert.
 kut vr ez nopun ez homus vilag timnacebelevl memc.
 Kinet ez nopun testet tumetive. hug ur uvt kegibnehel
 abram. ysaac. iacob. kebeleben helhezic. hug birsagnop
 ivtua mend w szentii es unuttet cuzicun iov
 felevl iochtorma ilezie wt. **E**s tiv bennetue. clamate ui. **k**
Optime nostris frs km dei nra. **Hic faciat sacerdos s. mone pto**
 quanta gra dñi dñi grauficauerat pñum adam patre
 nrm. si diabolo suadente dñi peccavit. quid sibi et oib' suis
 posteris tē pñerunt. ecce frs iudicis oculis uestris

A Halotti Beszéd olvasása.

(Az elégett csillag azt jelenti, hogy a szó olvasása meg nem állapítható.)

Látjátuk felëim szümtükkel, [*Latin* cím: Sermo super sepulcrum.]
 mik vogymuk! *Isa pur és chomuv vogymuk. Mënni milosztben
 tërümtëve élëve mü isëmüküt, Ádámüt, és odutta vola néki
 paradisumut házóá. És mënd paradisumben volov gymilesiktül
 munda néki élnie; héón tilutóá üt iggy fa gymilesé túl. Gye 5
 mundóá néki, mérëtt nüm ënnéik: *Isa ki nopun ëmdül oz gymiles
 túl, halálnék haláláál holsz. Hadláva choltát tërümtëve Istën
 túl, gye fëlédëve. Èngëde ürdüng intëtüinek és ëvék oz tiluvt
 gymilestül, és oz gymilesben halálut ëvék, és oz gymilesnek ully
 késëriüv vola vize, hugy turchukat migé szokosztja vola. 10
 Nüm héón mugá nek, gye mënd ü fojánék halálut ëvék.
 Horoguvék Istën, és vetëve üt ëz munkás világbelé, és lön
 halálnék és pukulnek fésze és mënd ü nëmének. Kik ozuk,
 mü vogymuk, hugy és tü látjátuk szümtükkel. *Isa és nüm
 iggy ëmbër mülchotja ëz vërmüt, *isa mënd ozchuz járov 15
 vogymuk. Vimádjuk úromk Istën këgyilmét ëz lélik ért, hugy
 jorgossun ü néki és këgyiggyën és bulcsássa mënd ü bünét.
 És vimádjuk szënt achszin Máriát és boudug Micháél arkángyëlt
 és mënd ángyëlkut, hugy vimádjonok érëtte. És vimádjuk
 szënt Pëtër úrot, kinek odutt hotolm oudonia és këtnie, 20
 hugy oudja mënd ü bünét. És vimádjuk mënd szëntüküt,
 hugy légyënek néki sëgéd úromk színe ëlött, hugy Istën ü vi-
 mádságuk miá bulcsássa ü bünét. És szobodüchcha üt ürdüng
 ildëtüitül és pukul kinzotujátül, és vëzësse üt parádisum
 nyugulmábeli, és odjun néki münyhi (münni) úruszágbelé ütöt és 25
 mënd joyben részët. És këássátuk uromkehuz chärmül: *Kyrie eleison*.
 Szërëlmës brátim, vimádjomuk ëz szëgíny ëmbër lilki ért,
 kit Úr ëz nopun ëz homus világ timnücébelöl mënthe,
 kinek ëz nopun tëtëtt tümetjük; hugy Úr üt këgyilméhel
 Ábrám, Izsák, Jákob këbélëben hëlhezje, hugy bírságnop 30
 jútva mënd ü szëntii és *ünüttei küzikün joy
 fëlöl jochtotnia ilëszje üt és tü bennëtük.

Clamate III [am. ter] Optime nostif fratref karissimi dei miseria. *Hic faciat
 facerdos sermonem populo* *) quanta gratia dominus deus gratificauerat primum
 adam patrem nostrum. sed diabolus suadente dum peccauit. quid tibi et omnibus
 tuis posteris [igy!] tunc promeruit. ecce fratres uidetis oculis uestris.

* E vörössel írt szavak a szertartásra való utasítást foglalják magukban s tulaj-
 donkép szakaszczimnek tekintendők, ép úgy mint az 1. sorban *Sermo super sepulchrum*.

Jegyzetek.

(1. sor.) *feleym* olv. 'felëim', am. felebarátim. A régi nyelv gyakran használja a *fél* szót ilyen értelemmel; később az idegen eredetű *barát* szóval egyesítve azt mondták: *fele-barátja*, s e harmadik személyragos alakból állt elő a mai *felebarát* nominativus. Az első szótag hosszú nyílt *é*-vel is olvasható, mert *é*-je helyett ma is nyílt *e* van a ragos és képzős származékokban (vö. az I. rész 1. fejezetébeli fejtegetést, 4. l.). A második szótag magánhangzójának zárt hanggal való (*ë*) olvasását azon általános hangmegfelelés teszi okadatolttá, mely szerint rövid hangzóink a HBeszédben egy fokkal zártabbnak mutatkoznak (vö. bevez. 1.).

zumtuchel 'szümtükkal', am. szemetekkel. A mai *szëm* a magyar magánhangzó-fejlődés főntebb tárgyalt menete szerint (l. 15. l.) régen **szim*-nek hangozhatott; a HB. írójának nyelvjárása azonban, mely a magas hangok labialis ejtését kedvelte, ezen *i* helyett *ü* hangot ejtett. — A *-tük* személyrag szabályos megfelelője a mai *özö* 'vidékek' *-tök* ragjának, épúgy mint a *-tuk* (*lätjätuk*) a mai *-tok*-nak. (Vö. fönt, 15. l.) A rag maga e szóban mindig a teljesebb tőhöz járul: *szemetek*, de némely szónál ma is közönséges az ilyen ragozásmód: *nagyságtok*, *kevélységtok* stb. — A *ch* e szóban minden valószínűség szerint kettős *kk*-t jelent, bár a *-vel* ragot a HB. írója *v* helyett *h*-val írja ez alakban is: *kegilmehel* 'kegyelmével'. (L. ezt.) — A rag magánhangzóját tulajdonképp hosszú nyílt *é*-vel olvashatnók (*-kél*); hosszú hanggal, mert ma is *vélem*, *véled* stb. hangzik a személyragos alakokban; nyílt hanggal pedig, mert rövidült alakja (*velem* stb.) ma is nyílt hangú s némely régi írónk helyesírása határozottan e nyílt *é*-vel (*e*) tartotta fenn.

(2. s.) *vogmuc* 'vogyumuk', am. vagyunk. (L. bevez. 13.)

isa és *ysa*. Kihalt és ismeretlen eredetű szó; biztosan ejtését sem határozhatjuk meg. Jelentése 'bizony' vagy 'ugyanis', lat. *enim* (l. SZARVAS fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* XVI. 217).

chomuv olv. 'chomuv', am. hamú. A *ch* hangról l. a bevezetést. A szóvégi *v* a régi teljesebb tőalak megőrzött mássalhangzója, a mely a ragos és képzős származékokban ma is előtűnik: *hamvat*, *hamvas*, valószínűleg ezek helyett **hamvat*, **hamvas*.

milostben 'milosztben', am. malasztban. A *miloszt* alakról l. bevez. 5. A *-ben* ragot tulajdonképp szintén hosszú nyílt *é*-vel olvashatnók, minthogy a *bél* (*belet*, *beleik* stb.) főnévből származik (**bēlen* v. **bēl-n*; **benn*: *-ben*). SIMONYI *-bēn* nek olvasta a mai nyílt hangnak egyszerűen megfelelő zárt hangzóval (A régi nyelvm emlékek olvasásáról 27. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 148).

(3. s.) *terumteve* 'tërumtéve' am. teremté. A második szótag *ü*-je a mai *é*-hez úgy viszonylik, mint a fentebb (1.) tárgyalt *szüm* a *szëm*-hez. A tárgyas ragozású elbeszélő múlt 3. személye itt teljesebb alakban mutatkozik. (L. bevez. 15.) Az időképző *-te* szótag tulajdonképp hosszú nyílt *é*-vel volna olvasható.

eleve 'élëve', am. eleve. Jelentése valószínűleg 'először, kezdetben'; tehát az egész mondat azt teszi: 'mennyi malasztban teremte (Isten, e szó azonban kimaradt) kezdetben a mi ösünket, Adámot'. Kiténik ez a nyelvm emlék alatt levő latin szöveg következő mondatából, a melyben nyilván mondatunknak eredetije látható: «*quanta gratia dominus deus gratificauerat primum adam patrem nostrum*». A végső magánhangzó talán még hosszú nyílt *é* volt a HBeszédben.

miv olv. 'mü' ('miv'?), am. mí. A többes számú személyes névmások a HBeszédben *miv*, *tiv* és *iv*-nek vannak írva s ezekben eddig mind az *i*-t, mind a *v*-t külön ejtett hangoknak volt szokás tekinteni. Budenz figyelmeztetett először arra, a Königsbergi Töredék *sciulhessen* 'szüülhëssën' szava alapján, hogy az *iv*-et egyszerűen *ü* hangnak kell olvasnunk (l. fönt a bevez.). A *miv*-féle olvasást csupán az a körülmény ajánlhatná, hogy egyedül e három névmási többes alakban találjuk itt az *ü* hangot *iv* írással, holott másutt mindig *u*, *v* vagy *u*-vel fejezi ki azt a HBeszéd. Ez azonban merő véletlenség is lehet.

isemucut 'isëmüküt', am. ösünket. A szó kezdő magánhangzója ilyen fejlődés-menet után jutott a mai *ö*-höz: *i-ë-ö-ö*. Az utolsó változás, az *ö* megnyulása csak nem régen mehetett végbe, nyilván a hangsúlyos helyzet hatása alatt, mert még Aranyánál is

előfordul a rövid *ösi* (e h. *ösi*) alak, a melyhez költönnk a *Toldi Szerelme* Glossariumában ezt jegyzi meg: «a nép így, rövid *ö*-vel ejti». Megerősíti a költőnek e megfigyelését egy legutóbbi népnyelvi közlemény is, a mely szerint Halason is mindig *ösi*-t mondanak és sohasem *ösi*-t (*Magy. Nyelvőr* XXIII. 192). A tövégi hangzó, az *e* zártnak olvasandó, mert csak ennek léphetett helyébe, *ë-ö-ü* fejlődéssel, a mai *ü* hang: *ösünk*. Codexeink még *-önk -onk* végzettel mutatják az ily személyragos alakokat, melyeknek *o* *ö* kötőhangzója később zártabb *u ü* ejtésnek adott helyet. A birtokos személyragról (*-mük*) l. bev. 12. A tárgyrag előtti *ü* kötőhangzó pontos megfelelője a mai nyelvjárási *ö* hangzós ejtésnek: *münköt* minket (mélyhangú szóban pl. *hárodot*, Háromszékben, l. *Magyar Nyelvészet* VI. 211, 212).

odutta, 'odutta', am. adta. Ma a teljesebb tőalak a múlt jele előtt az *ad* igében csupán az alanyi ragozású 3. személyű alakon tűnik elő: *adott*, de: *adtam*, *adtál* stb. Más igéken még ma is megtalálható, pl. *mondotta* és *mondta* stb. A végső hang talán még hosszúnak hangzott a HBeszéd nyelvjárásában, mert némely személyalakban ma is *á* hangot ejtünk: *adtátok*, *adták*. (Vö. bevez. 2.)

vola, 'vola', am. vala. Szintén még *volá*-nak is hangozhatott (vö. *valál*, *valánk*, *valátok*, *valának*).

neki, 'néki', am. neki. Első szótagja talán hosszú nyílt *é*-vel hangozhatott (vö. *nekém* és *nekem* stb.). Az *i* is hosszúnak volna vehető (*nekí*) mert nem egyéb mint a régi *-é* lativusi rag (vö. *föl*: *föl-é*: *köz*: *köz-é*), s nyilván azért tartotta meg a *neki* máig is az *i*-t s nem változtatta nyiltabb *ë*-re, mert a HBeszéd körében még *i*-vel hangzott.

(4. s.) *paradisumut*, am. paradicsomot. A népnyelv bizonyára már akkor is zárt *a*-t ejtett a két első szótagjában, a prédikáló pap azonban latinosan nyílt *á*-val *parádi-sum*-ot is mondhatott. Az *s* betű az olaszos latin ejtés *s* hangját jelenti (ma *sz*-nek, illetőleg *z*-nek ejtjük a latin olvasásban), a mely később *cs*-re változott, épúgy mint pl. a latin *globus* (ejtsd *glóbus*)-ból *golyóbis* és *golyóbies* lett. Az *-um* az accusativus végzete, mert mint több más latin szót, ezt is accusativusi alakkal vette át nyelvünk a latinból. (Lásd SZARVAS GÁBOR cikkét a *paradicsom* szóról, *Nyelvőr* VI. 387.)

házóá, 'házóá', am. házává. A szabályos *ház-á-vá* alak helyett a HBeszéd itt dialektikus sajáttságot mutat, a mennyiben a személyrag *á*-ja s a rag *v* hangja hosszú *ó*-ba olvadt (vö. *mondóá*, *tilutóá*, l. bevez. 15).

mend, 'mënd', am. mind. E szóban a HBeszéd a mainál nyiltabb rövid hangzót mutat. E jelenség azonban rokon az *-nk* rag előtti nyiltabb ejtéssel (régí *mondonk*, *kérünk*: ma *mondunk*, *kérünk*). A szó jelentése itt és a többi hasonló helyeken: 'egész' (vö. bevez. 26).

uolov, 'volov', am. való. (L. bevez. 4.)

gimilciutul, 'gyimilesiktül', am. gyümölcsöktől. Az első szótag *i*-je a köznyelvben nem vált nyiltabb ejtésűvé, csupán ajakhangzó, *ü* lett belőle; de vannak nyelvméleink, melyekben a nyiltabbá fejlődött ejtés is előtűnik (*gyēmölcs*, *gyēmölcs*, l. Nyelvtört. Szótár). A második és harmadik szótag *i*-je kettős fejlődésen ment át: *i-ë-ö*. A rag valószínűleg *-tül*-nek olvasandó, a mi a HBeszédnek ismét külön tájnyelvi sajáttsága, mert jóval későbbi emlékekben a rag magashangú alakja még *-tel*-nek hangzik s ezt az ejtést kétség kívül eredetibbnek kell tartanunk. A raghasználatra nézve (*gyümölcstől élni*) l. a bevez.

(5. s.) *munda*, 'munda', am. monda. Itt az alanyi ragozású elbeszélő alak áll, melynek ragját a HBeszéd korában még valószínűleg hosszú *á*-val (*mondá*) ejtették (vö. *mondál*, *mondánk*, *mondátok*, *mondának*). Az egész kifejezés: *munda neki élnie*, 'monda neki élnie' ma szokatlan mondatszerkezet volna, a mennyiben a főnévi igenév helyett főlszólitó mondatot használnánk: 'mondta neki, hogy éljen'. Latinosságnak látszik.

elnie, 'élnie'. Az *él* ige ugyan minden alakjában *é*-vel hangzik s a Bécsi és Müncheni Codex is zárt *é*-vel (a mely *é*-t és *ét* jelent) jelöli, azonban mivel ilyen származékai is vannak: *eledel*, *eléség*, hosszú nyílt *é*-vel is olvashatók (*élnie*). Az *é*-s olvasást az a tény ajánlja, hogy igénknek egy származéka *i*-vel fordul elő a HBeszédben: *ilezie*, 'ilészje', azaz

éleszsze. Az *e* személyrag a HBeszéd nyelvjárásában talán még hosszú *é*-nek (*élnié*) hangzott (vö. *kezét, kezével, kezének* stb.).

heon ,héon', tulajdonkép am. hiún; jelentése: ,csupán', s ily használatnál csak a HBeszédben fordul elő. A *hiú* melléknévnek eredetibb alakját őrizte meg e szó, -*n* módhatározó raggal. Első szótagja *é*-vel olvasandó, mert még KÁROLYI Bibliájában is *héuság* (hiúság) fordul elő. Ez ejtés helyébe *é-i-i* fejlődéssel rövid *i* hang lépett. A tövégi *ú ü* hangzók egy része pedig rendszeren régiebb *ó ő*-ből keletkezett, tehát a magánhangzó kiejtése ily esetekben zártabbá lett mint kezdetben volt. (Vö. I. r. 2. fej. 15. l.)

tilutoa ,tilutóa', am. tiltá. (L. bevez. 15. 21.) Érdekes, hogy az ige egyszerűen, igekötő nélkül áll, holott ma csak így mondhatnók: *eltiltá*. A HBeszédben tényleg csak egyet találunk meg a mai igekötők közül, a *meg-et* e kifejezésben: *turchucat mige zocoxtia rola* torkukat megszakasztja vala.

fa, vö. bevez. 2.

gimilce tul ,gyimilesé túl', am. gyümölcsétől. (L. bevez. 7.)

ge ,gye' (valószínűleg még hosszú hanggal ejtve), am. de. A *d* helyett álló *gy* palóczos Jesúsnek látszik. (Vö. BARTHA JÓZSEF: *A palócz nyelvjárás* 26. l.)

(6. s.) *mundoa* ,mundóa', am. mondá. (L. bevez. 15.)

meret ,mérét', am. miért, mért. A kérdő névmás *i*-je ez alakban már a HBeszéd korában is kiesett; de viszont az *-ért* rag azzal a teljesebb alakjával mutatkozik benne, a melyet ma csak személyragozva használunk: *értem, érteed* stb. (de így is: *értem, érteed* stb.).

nū olv. ,nüm', am. nēm. Az *ü* a népnyelvben ma néha hallható *ö*-s ejtésnek pontos megfelelője. (Vö. bevez. 1.) E *nöm* alakot egy göcseji mesében olvassuk néhány-szor (l. *Magy. Nyelvőr* II. 370. 371), s azonfelül állandóan *nöm*-öt ír ama két régi levél, melyeket JÁSZAY PÁL közöl a Münchener Codexről írt tanulmányában (*Régi Magyar Nyelvmélekek* III. köt. XIII. XIV. l.); ezekben a *semmi* (eredetileg **és-nem-mi*) szó is következetesen *sömmi*-nek van írva.

eneyc ,ännék', am. ännék. (L. bevez. 14.)

ki nopun, am. a mely napon. A *ki* névmásnak ily melléknévi használata más nyelvmélekekben is előfordul. Pl. «*Ki napocban paranlola egbé gvlni gtehétsegenec minden sèrègèt*» in *quibus diebus* (Bécsi Codex 15). «*Az ky leweleket be adot wala a mely leveleket* (RMNyelvmélekek IIb. 151). A HBeszédben a vonatkozó névmás még mindig a (*az*) nélkül áll, a mi csak később tapadt a relativumhoz (l. *Mondattani búvárlatok* 54. lap).

emdul ,émdül', am. eendél. Az *eszik* igének jövő alakja, melyben a tö *é*-je a jövő képzőnek kezdő nyílt *é*-jével összeolvadt (tehát *évend* helyett). Az időképző *n* helyett *m*-et mutat, a mi eredetibbnek látszik s azt a nézetet támogatja, hogy e képző voltaképpen nem egyéb, mint az *-ámodik, -amodik* mozzanatos-gyakorító képzőbokr (l. SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. gyakorító és mozzanatos igék képzése* 26. l.). — Az utolsó szótag *ü*-je a mai *ö* hangzós ejtésnek (*eendöl*) megfelelő zártabb hangzó.

oz gimils tul ,oz gyimiles túl', am. azon gyümölcsből. A HBeszédben az *oz* (az) még inkább mutató névmás mint névelő; mind a négy helyen, a hol előfordul (a 6. 8. és 9. sorban, ez utóbbi helyen kétszer), nehézség nélkül mutató névmással fordítható. A *-től* ragnak a HBeszédben mutatkozó önálló voltára l. bevez. 7.

(7. s.) *halalnec* ,halálnék', am. halálnak. (L. az 5. sor *neki* alakjára tett megjegyzést és bevez. 8.)

halalaal ,haláláal', am. halálával. Ez alakban a *-vel* rag *v*-je kiesett, s a hiatus nincs pótolva, mint az alábbi *kegilmechel*-ben. A *v* kiesése előfordul a *-vá -vé* ragban is a Bécsi Codexben, pl. *fiaid, semmivé* fiaivá, semmiré (vö. SIMONYI: *A magy. nyelv* II. 51). A rag magánhangzójának hosszúságára vö. *vélem véled* stb. A *halalnec halalaal holz* ,halálnak halálával

hadlawa ,hadláva', am. hallá. A *dl* a közönséges *ll* helyett valószínűleg tájnyelvi sajátság, a mint pl. a villát ma a palóczságbán *vidlá*-nak mondják (l. *Magy.*

Nyelvör VIII. 566; IX. 478; XVIII. 459). Hasonló alak az Ehrenfeld-Codexben *vadlany* (154. l.) e h. *vallani*. A tárgyas ragozás teljesebb alakjára nézve 1. bevez. 15.

choltat 'choltát', am. holtát, halálát. A *ch*-ről 1. bevez. 3. A *hadlaia choltat* 'hallá holtát' kifejezés annyi mint 'hallá halálát', azaz: hallá Istentől, hogy meg kell halnia. A *-t* képzős főnévnek e pragnans használata másutt is előfordul a régiségben, pl. a Münchener Codexben: *koldóltomat általlom* e h. restellem, hogy kolduljak; *ígyen akarom ő néki maradtát* e h. azt akarom, hogy ő így maradjon (I. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 160).

terumteve 'terümtëve', am. teremője. Ez alak így elemzendő: *tërümtëv-e*. Az *-ëv* az igenévképzőnek régi teljesebb alakja (vö. *iarov*, *uolor*, 1. bevez. 4.), az *e* pedig a 3. szem. birtokosragnak eredetibb *j* nélküli ejtése (vö. SZINNYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvör* XVII. 195).

terumteve isten tvl. E kifejezést ma így mondanók: 'teremtőjétől, Istentől, vagy 'teremtő Istenétől'. A HBeszéd e helyén a személyragos főnév egyszerű jelzőül van használva. Ilyen ma is: *fele királyságotat*; lőtt egy *fia* verebet; *java* részben stb.

(8. s.) *feledeve* 1. bevez. 15. Ma e helyen is inkább az igekötős *elfeled* et használnók.

urdung 'ürdüng'. A mai *ördög* szónak eredeti teljesebb alakja, melylyel Árpád-kori sőt későbbi oklevelek tulajdonneveiben is találkozunk (*Urdung* családnév, *Urdungmalna* helynév, 1. Nyelvtört. Szót.). A régi *n* megvan ma is az *ördöngös* szóban (e h. *ördögös*).

intetvinec 'intetüinek' (1. bevez. 4. és 19). Személyragját hosszú *i*-vel is olvashatnók, a mennyiben a mai *e*-nek felel meg: *intetének*, *intésének*. Annyit jelent mint 'csábításának', *tiluvt*, 1. bevez. 21. Vö. «Parancholwan ewnekyk: hogy ne ennenek az *megh tylloth* gyemelczbe» (Debreczeni Codex 509).

(9. s.) *evéc oz tiluvt gimilstuvt* évék a tiltott gyümölcstől. (1. bevez. 23.)

halalut 'halálut'. A mai tárgyragos *halált*-nak teljesebb alakja, mely a tövégi magánhangzót (*u*) is megőrizte. Vö. alább *rezet* 'részt', ma *rész*t, és a Königsb. Töredékben: *ozut*, ma *azt*; *bynut*, *biniüt*, ma *bünt*.

uvt (*uvtl*) 'ully', am. oly. E zárt magánhangzóval egyéb nyelvemlékekben is előfordul (1. Nyelvtört. Szót.). Mássalhangzója pedig tulajdonkép a mai kiejtésben is hosszúnak hangzik még s csupán a legújabb helyesírás vitte végbe rajta az egyszerűsítést.

(10. s.) *keseruv* 'kësëriuv', am. keserű. Minthogy a HBeszéd szóközepe a mássalhangzók hosszúságát rendszerint megjelöli (pl. *vezesse*, *uimagguc* stb.), a *keseruv* alak valószínűleg rövid *s*-sel olvasandó, bár némely nyelvemlékeink két *s*-sel írják s e kettős *ss*-et a szófejtés is igazolja. A tö vége egybevetethető a *keserv-es*, *keserv-ében* alakokkal (vö. fönt *chomuv*, 2. sor).

vize 'vize', valószínűleg am. vize. A *víz* szó itt 'nedv, succus' értelemmel volna használva, a mi a régi irodalomban nem ritkaság (1. Nyelvtört. Szót.). Ha a mai *íz* szóva-veszszük egynek, akkor olyan teljesebb alak volna, mint *vimád* a mai *imád*-dal szemben (vö. bevez. 4).

hug 'hugy', am. hogy. Hosszú magánhangzóval is olvasható, a mennyiben a megfelelő mutató névmások (*úgy*, *így*) hangzói ma is hosszúak. A zárt ejtés a *hogyan* változatban némely nyelvjárásokban ma is megvan: *hugyan* (1. pl. *Mátyusföld nyelvjárása* 57. l.)

turchucat 'turchukat', am. torkukat. E szóban a *ch* mai *k*-val áll szemben. Nem lehetetlen, hogy egyszerűen *k*-nak kell olvasni is (vö. *zumtuchel* = 'szümtükkel'); azonban lehetett e szóban a *ch* hang a HBeszédnek tájnyelvi sajátága is (vö. SIMONYI: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 22. l.).

mige zocoztia vola 'mígé szokosztja vola', am. megszakasztja vala, azaz meg. szakasztotta. A *mígé* szó a HBeszédnek egyetlen igekötője. Alakja a szóvégi *é* hanggal teljesebb a mainál, a mely *é* lativus rag s ma is megvan az igekötővel azonos *még-é-m*, *még-é-d*, *még-é(-je)* stb. személyragos határozószóban. A *mégét* és *mégül* szókkal együtt a régi *még*, *mög* (a HB. ejtése szerint *mig*) főnévnek származéka, mely hátsó részt jelen-

tett (l. Nyelvtört. Szót.). Magát a *megé* szót még személyragtalanul is használja a régi nyelv hátra, vissza, retro határozói értelemmel, pl.: «Ettől fogván ő tanéjtványi közöl sokak *ménének mēge* [am. hátramenének, hátraállának] és immár nem járnak vala ő vele» (Münch. Codex 182). — *Megszakasztja vala* régi múlt alak, mely rendszerint folyó múltat fejez ki; itt egyszerűen elbeszélő múlt értelme van.

(11. s.) *muga nec* ,mugá nek', am. magának. E szóban a HBeszéd a rendesnél is zártabb magánhangzót mutat, *u-t* a várható *o* helyett. (Vö. *Hygmugos* egy 1082-iki oklevélben, ma Hegymagas, falucska Zalában, l. JERNEY: *Magyar Nyelvkincsek* I. 53. l.). A *-nek* ragra nézve l. bevez. 7. és 8.

mend w foianec. Ma ily szórenddel mondjuk: ,az ő egész fájának'. Ilyen még alább: *mend w nemence* sz. ő egész nemének, *mend w bunet* az ő minden bűnét.

(12. s.) *veteve* ,vetéve', am. veté. Az első szótagot hosszú nyílt *é*-vel is olvashatnók, a mennyiben az ige *vét* alakkal ma is ismeretes (vö. «fényt a késő századokra *vét*» KÖLCSEY: *Zrínyi dala*). A teljesebb alakra nézve l. bevez. 15.

vilagbele ,világbelé', am. világba. Vö. fönt *milostben* (2. sor) és bevez. 9.

(13. s.) *feze* ,fésze', am. fészke. Valószínűleg a kicsinyítő alaknak látszó *fészek* alapszavát (*fész*) őrizte meg itt a HBeszéd. Vö. finn *pesä*, mordvin *piza*, lapp *pesse*. (L. SIMONYI: *A magy. nyelv* II. 205. és 112.) A szó használatához hasonló BALASSA BÁLINTnak következő helye: «Üristen hogy lehet Az kegyetlenségnek Ilyen nagy szépség *fészke*?» (*Esdeklés Juliához*).

Kic ozve. miv vogmuc. Kissé homályos hely. Kétféleképen magyarázható, a szerint a mint a *kik* szót kérdő vagy vonatkozó névmásnak tekintjük. Az előbbi felfogás szerint a hely ezt tenné: «Kik azok? (t. i. kik tartoznak Adám fájához?) Mi vagyunk azok!» A másik szerint, a mi kevésbbé valószínű: «A kik azok, mi (is azok) vagyunk.»

(14. s.) *Hug es tiv latiatuc*, am. a hogy (a mint) ti is látjátok. A vonatkozó névmásra vö. fönt *ki nopun* (6. sor). Az *is* szórendjére l. bevez. 25.

(14–15. s.) *es num igg ember mulchotia ez vermut*, am. egy ember sem kerülheti el e vermet. *Es nüm* am. *sem* (l. bevez. 25). A *múlni* igének régebben ,praeterire, mellette elmenni' jelentése is volt s *el* igekötős alakját ,elkerülni' értelemmel áthatólag is használták. Pl. «Mikoron iesus mienne Ierusalembe es *mulneik* samaria es galilea *kozot*» *transibat* per mediam Samariam et Galilaean (Döbrentei-Codex 371). «Nem *mula el* az isteni bozzu allast» nem *kerüle el* az isteni bosszúállást (Debreczeni Codex 78). Itt az egyszerű *múl* ige áll az utóbbi (,elkerülni') jelentéssel. — A *verem* szó ,sír' értelemmel másutt is előfordúl, pl. «az holtnak testet az *verembe*l ky hozvan» (Domonkos-Codex 69); «a serbe [olv. *sérbe*, e h. *sírba*] vitetl a zoros *verembe*» (Nádor-Codex 315). A *vermüt* alak tövégi hangzója (*ü*) az *ö-ző* ejtés mai *ö-jének* megfelelő zártabb hang. (Vö. *szüntükkel*, *isémüküt* stb.)

ozchuz ,ozchuz', am. ahhoz. A mutató névmás *z*-je itt még hasonulás nélkül áll, mint a következő régi példákban is: *azrol* arról (Domonkos-Codex 14), *aznak* annak (Nagyszombati Codex 63) stb.

(15–16. s.) *mend ozchuz iarov vogmuc*, am. mind ahhoz járók vagyunk, mindnyájan *sírba* jutunk. A kiegészítő nincs többes számba téve, mint ma mondanók. Hasonló mondatok a népnyelvből: «hadd legyünk *okos és böcs*» (KÁLMÁNY LAJOS: *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból* I. 171); «hogy ne legyünk *rongyos*» (*Magy. Nyelvőr* III. 31) «csak úgy leszünk *boldog*» (uo.) stb. (Vö. SIMONYI cikkét, *Magy. Nyelvőr* IX. 227.)

(16. s.) *wimagguc* ,vimádjuk' am. imádjuk. A szókezdő *e*-re l. bevez. 4. Az *imád* igének jelentése a HBeszédben ,kér, könyörög', holott ma az imádás fogalmába nem foglaljuk be okvetlenül a kérés képzetét.

uromc urunk. A birtokos személyrag itt már csak *-mk* és nem *-muk* (vö. *isémüküt* és az igeragban *vogymuk*).

kegilmet ,kegyilmét', am. kegyelmét. A mai nyílt *e*-vel szemben ez alaknak *i-jét* a denominális *j* igeképző lappangásából magyarázza SIMONYI, *Magyar Nyelvőr* XIV. 26).

(17. s.) *iorgossun*. Egy kiveszett *jorgot* műveltető igének fölszólító alakja; alapszava (*jorg-*) ugyanaz, mint az *irg-alom* főnévé. A két szó kezdete úgy viszonylik egymáshoz, mint a régi *jonkább* s a mai *inkább*, tovább *juharfa* és *iharfa*, *juhász* és *ihász*. A *jorgot* és a fölvehető **jorgalom* közt pedig ugyanaz a viszony, mint az *alkot* és *alkalom* s a régi *nyugot* (am. nyugtat) és *nyugalom* közt.

kegiggen, l. bevez. 22.

butscassa 'bulesásssa', am. bocsásssa. Első szótagjának teljesebb alakja egybevethető a vele egy töről fakadt *búcsú* szónak *l*-es változataival: *bolczo* (olv. 'bolesó'), *bolczu*, *bulcho*, *bulesu* (l. Nyelvtört. Szót.).

(18. s.) *szen*, olv. *szént*, ma: szent. A *t* betűt bizonyára feledésből hagyta el az író.

achscin 'achszin', am. asszony. A szónak ez alakja föltűnően egybevág még eredetijével, az azonos jelentésű összest *axsîn* szóval (l. MUNKÁCSI BERNÁT cikkeit, *Ethnographia* V. 20. és 136. l.). Egy nyelvemlékünkkel egykorú latin oklevélben is előfordul «Villa ohzynfolua» azaz Asszonyfalva (l. Nyelvtört. Szótár).

boudug. Ez alak *boudug*-nak vagy *bordug*-nak olvasható, am. *boldog*. A codexek korában *bódog*-nak hangzott e melléknév s később első szótagjában *l*-lel gyarapodott. (Vö. SIMONYI: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 18. l.) Hasonló fejlődésen mentek keresztül a mai *Szolnok* és *Miskolcz* helynevek is, melyeket a XIII. században még *Zoumuk*, *Zounok*, *Miscoutz*, *Miskouch* alakokban találunk.

archangelt, olv. 'arkángyelt' vagy 'arkangyelt', am. arkangyalt. (L. bevez. 5.)

(19. s.) *angeleut* 'angyélkut' v. 'angyélkut', am. angyalokat. (L. bevez. 5.) Föltűnő a többesképzőnek a rövidebb tőhöz való járulása, e l. *angyélukut*. (Vö. *vogyumuk* vagyunk.) A tárgyrag előtti *u* a mai tájnyelvi *angyalokat* ejtésnek felel meg.

uimaggonoc erette, am. imádkozzanak érette (l. bevez. 24).

(20. s.) *szent peter urot*, am. szent Péter urat. Az *úr* szó használata e helyen ma szokatlan volna. Vö. *Úr Isten*, *Krisztus urunk*. Régen ezt is mondták: «Romaban meent *ur* papához» Rómába ment *úr* pápához (Erdy-Codex 528b.).

kinec odut hotolm ovdonia es ketnie, am. kinek hatalom adatott oldania és kötnie. Az *odutt* szenvedő alaknak tekinthető s a jelen idő 3. személyében bizonyára **od-ik* azaz *adik*-nak hangzott. Ép így viszonylanak egymáshoz: *tör* és *törík*, *hall* és *hallík* (l. BUDENZ: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* 105. l.), sőt Lozsádon, Hunyad megyében az egyetlen népies szenvedő alak, *születik* helyett is azt mondják: *szülik*, pl. «minden ember *szülik* valamire» (l. *Magy. Nyelvőr* XXII. 410). Az *ovdonia* alakra nézve a mai *old*-dal szemben l. a *boudug*-ra tett megjegyzést (18. s.).

(22. s.) *legenec neki seged uromc scine eleut*. A *segéd* szó régen segítséget jelentett s csak az újabb nyelvben lett metonymia útján személyt, segítőt jelentő névvé. Vö. olasz *podesta* polgármester = lat. *potestas* hatalom.

(22—23. s.) *iv uimadsagucmia*, am. az ő imádságuk miatt. Az *iv* alakról l. fönt a *mir* szónál (3. sor). *Miá* am. a mai *miatt*. Gyakori alak a régiségben, pl. «nem szólhatok a faidalom *miá*» (MELIUS: *Jób* 14), stb. A mai népnyelv is ismeri még, pl. Nográd, Borsod, Fehér megyékben (de személyraggal *miattam* stb., míg régen így is: *miám*).

(23. s.) *zoboducha*, l. bevez. 17.

(24. s.) *ildetuitul* 'ildétüitül', am. üldözésétől. A frequentativ képzésű *üld-öz* (régén *ildéz*) igének tövéből, egy régi **ild-* igéből származik *-at -et* főnévképzővel, mely itt teljesebb alakban jelentkezik (l. bevez. 19).

kinzotviatul, l. ugyanott.

(25. s.) *nugulmabeli* 'nyugulmábeli', am. nyugalmába. Az *-lm* képző előtti hangnak feltűnő zártságát a mai *a*-val szemben az ige reflexív képzésű tövéből (**nyuguszik*, ma *nyugszik*) magyarázhatjuk. Ezért van, hogy a codexekben is még *nyugolm-* alakkal járatos e főnév, holott a többi hasonló képzések általában *-alom* mal végződnek. (L. SIMONYI fejtegetését, *Magyar Nyelvőr* XIV. 26.) — A *beli* ragról l. bevez. 9.

munhi uruzagbele, am. mennyországba. A *munhi uruzag* talán összetett szó, mint a mai *menny-ország* s akkor az előtag *i*-jében a *tő* véghangja volna megőrizve;

vö. *mennye-i*, pedig pl. *hegy*: *hegy-i* stb. (I. SIMONYI: *A régi nyelvmélekek olvasásáról* 20. l.). Az *uruzag*-ban az *ország* szó teljesebb alakját láthatjuk, a képző előtt a tövégi magánhangzóval (vö. *ura-ság*, mely elemei szerint azonos vele, de más a jelentése); *uruszág* és *ország* pedig úgy viszonylanak egymáshoz, mint *aluszik* és *alszik*, vagy mint a HBeszédbeli *odutta* és *adta*; *tilutóa*: *tiltá*.

(26. s.) *iouben* 'jovben', am. jóban. A *jov*-ra nézve vö. valaminek a *java*, *javak*, *javas* asszony, *javall* (l. bevez. 4). A *-ben* ragról l. bevez. 7.

rezet 'részét', am. részt. Codexeinkben is többször előfordul még e kötőhangzós tárgyragos alak (l. Nyelvtört. Szót.).

keassatuc 'kéassátuk' vagy 'kéácsátuk', am. kiáltsátok. Ha hosszú *s*-sel olvassuk, az igét *kéat*-nak kell fölvennünk (vö. *lát*: *lássátok*), s akkor a mai *l*-es alak olyan bővülés volna mint *boldog* a régi *bódog*-gal szemben.

uromchuz, e helyett: *uromechuz*, olv. 'uromkehuz', am. urunkhoz. Az *uromk* alakról l. föntebb 16. sor. A *-chuz*: *-hoz* ragról l. bevez. 10.

charmul 'chármúl', am. háromszor. Az *-ül* ragnak e számhatározói használata nem ritka a régiségben, pl. az Ehrenfeld-Codexben *eggyél* (irva *egyel*), azaz *eggyül*, am. *egyszer*; Zvonaricsnál *többlül* am. *többször* stb. (I. SIMONYI: *Magyar határozók* I. 336).

(27. s.) *uimaggomuc*, am. imádjunk, azaz imádkozunk (vö. fönt *uimaggonoc* 19. sor). A rag alakjáról l. bevez. 13.

scegin 'szegíny' v. 'szégín', am. szegény. A mai *é* helyetti *í* a HBeszéd tájnyelvi sajátága.

(28. s.) *homus*, ma *hamis*. A mély hang az *s* előtt azóta *i*-re változott, mint nyelvjárásaink *kódís* és *lapís* szavaiban is, ezek h. *koldus*, *lapos*.

timnucebelevl, am. tömlöczéből. A *timnuc*-ről l. bevez. 5; a *belevl* ragról uo. 9. *mente*, ma igekötővel mondanók: *kimente*.

(29. s.) *tumetive*, olv. 'tümétjük'. Az első szótag *ü*-je a mai ejtésnek régibb *i*-ből való származására mutat, a melyet a HBeszéd nyelvjárása ajakhangzóval cserélt föl.

uvt, olv. 'üt' v. 'üvt', am. öt. Az utóbbi esetben azon *v* volna megőrizve, mely ma is előtűnik az *-é* birtokképző előtt: *övé*. (Vö. bevez. 4.)

kegilmehel 'kégyilméhel', am. kégyelmével. A *kegilm*-tőről l. fönt 16. sor. A *-rel* rag *-hel* változatát a kezdő *v* kieséséből magyarázhatjuk, a mit később a hiatus betöltésére *h* hang pótoltt (vö. fönt *zumtuchel*-nél, 1. sor).

(30. s.) *kebeleben*, am. kebelében. A *-ben* rag használatát *-be* helyett a *helyez* ige magyarázza meg, mely itt tulajdonképp *elhelyezni* értelemmel áll.

helhezie, olv. 'hélhözje', ma: *helyezze*. A *h* hangban a tulajdonképeni denominális igeképző van megőrizve, mely a mai igékben már nem található (*bot*: *botoz*, *hely*: *helyez* stb.). A fölszólító mód eredetibb alakjáról l. bevez. 16.

(30—31. s.) *birsagnop iútvá*, am. a birságnap eljutván, azaz: elérkezvén az ítélet napja. A nép ma is mondja még: *idő jutva*. (Vö. *idő múlva*, *egy év múlva* stb.) A *birság* szónak itteni jelentése ('ítélet') más emlékeinkben nem fordul elő.

(31. s.) *szentii* 'szentii', am. szentjei. Az *i* hang (szentii) a mai *-je*-hez úgy viszonylik, mint *lilki ért* a *lelkeért*-hez. A régi nyelv egyébként a mai *-jai* *-jei* birtokosragok helyett egyszerű *-i*-t mutat, pl. *tagira* *tagjaira*, *szentidnek* *szentjeidnek* stb. (L. SZINYEI: *A birt. személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 243.)

unutteí 'ünutteí', valószínűleg am. boldogultjai. A szó ma teljesen ismeretlen; azonban RÉVAI e század elején még azt írja: «Auditur apud nos quoque, licet rarius, in nonnullis tantum partibus, idem hoc vocabulum, significatione aliquantulum translata: *megnem önött*, non successit, non ex voto cessit» (*Antiquitates literaturae Hungaricae* 317. l.). RÉVÁI-nak e halomása azóta nem nyert semmi megerősítést.

cuzicun 'közükün', am. közükön, ma: *között*. *Szentjei közükön* olyan ragozásmód mint a régi, sőt nyelvjárásokban (pl. Székesfehérvárt) ma is hallható szerkezet: a *Péterék házuk* e h. a *Péterék háza* stb. A mai *-ük*-nek régibb *-ik* alakja van most is megőrizve az *egyik*, *melyik*, *negyedik*-féle szavakban, a melyek tulajdonképp azt teszik: *egyjük* azaz

„egyikük”, *melyjük* „melyikük”, *negyedjük* „negyedikük” stb. (vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 167).

(31—32. s.) *iov felevl* „jov felől”, ma: jobb felől. Régen a pusztá jó melléknév is használatos volt „dextra” jelentéssel, pl. «jó fele es bal fele» a dextris et a sinistris (Döbrentei-Codex 301). A *jov* alakra l. fönt 26. sor.

(32. s.) *iochtotnia*, am. iktatnia. Később is még így találjuk ez igét: *ihtat* (Döbrentei-Codex 108, 392). A szókezdő *jo* és *i*-re nézve vö. fönt *iorgossun* (17. sor).

ilezie „ilészje”, am. éleszsze. Az *é-i* változás a HBeszéd tájnyelvi sajátága (vö. fönt *szégin* e h. *szegény*, 27. sor). A fölszólító alakra l. bevez. 16. Az egész kifejezés (*jov felöl jochtotnia ilészje üt*) értelme: „támaszsza föl őt, hogy jobb felől iktassa”.

tiv bennetue, am. ti benneteket. A *tiv* alakról l. fönt *miv*-nél (3. sor). A *benneteket* névmás itt még eredeti tárgyrag nélküli alakjával fordul elő (l. *Szómagyarázatok* 4. l. és *Budenz-Album* 152. l.).

Repertorium.

A Halotti Beszéd legelső fölemlítője a fölfedező PRAY GYÖRGY volt, a ki *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* (Tyrnaviae, 1770.) cz. művében a 249. lapon szól róla először, néhány sort is közölve belőle. — Az egész nyelvemléket először SAJNOVICS JÁNOS adta ki *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (Nagyszombati kiad. 1770.) cz. munkájában, 4—5. l., FALUDI FERENCZ olvasásával. — Utána KÖLLER JÓZSEF: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum* (Pozsony, 1782.) I. k. 414. l. — Legbehatóbban RÉVAI MIKLÓS magyarázta *Antiquitates literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.) cz. munkájában, mely csaknem teljesen a HBeszéd fejtegetésének van szentelve. (Vö. fönt, 46. l.)

Ezekon kívül a Halotti Beszéddel általánosságban a következő könyvek és értekezések foglalkoznak:

HORVÁT ISTVÁN: *A' Magyar Nyelv régi Maradványairól, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. I. k. 101—119., hasonmással. — NAGY GÁBOR: *A' két legrégibb Magyar Halotti beszédről*, ugyanott 1836. évf. I. k. 120—125. l. — DÖBRENTAI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek* I. köt. (Buda, 1838.) A kötet első fele egészen a HBeszédnek van szentelve; részletesen elmondva a HBeszéd története s addigi irodalma, behatóan ismertette O. A. tól (Ocskay Antal) a Pray-Codex, s magyarázva a nyelvemléknek nyelvi sajátágai; hasonmással. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) I. k. 93—119. l. — OSKAR BLOMSTEDT: *Halotti Beszéd, ynnä sen johdosta vertaillevia tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin kielissä* (Helsingfors, 1869.). Finn munka; czímének értelme: A Halotti Beszéd s vele kapcsolatban összehasonlító nyomozások a magyar finn és lapp nyelvben. Benne a HBeszédnek olvasása BUDENZ JÓZSEF szerint. — BÉKESI EMIL: *A Halotti Beszéd kora és hazája, Figyelő* III. k. (1877.) 321—327. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvemlékek olvasásáról, fő tekintettel a Halotti Beszédre. A Halotti Beszédnek első fotocinkografiájával.** (Budapest, 1880.) Külön lenyomata a *Magyar Nyelvőr*-ben megjelent következő értekezéseknek: *A régi nyelvemlékek olvasásáról*, VIII. k. 481. IX. k. 3. 53. 102. l. és *A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátágai*, IX. k. 145. l. — UGYANAZ: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. k. 158—161. l. (Irodalmi tájékozás uo. 183—184. l.) — UGYANAZ: *Legrégibb nyelvemlékeink. (Oklevelek magyar szarai. Halotti Beszéd. Königsbergi Törödelk.)* Egy fejezet BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében*, I. k. 74—78. l., a HBeszéd kitünő színnyomatú hasonmásával. — PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* (Budapest, 1893.) I. k. 463. és 662. l.

A Halotti Beszéd egyes szavaival és nyelvsajátágaival foglalkoznak a következő munkák, czikkek és értekezések: MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Magyar nyelvtudomány* (2. füzet, Pécs, 1863.). A II. fejezet (36—57. l.) «Magyar ősnyelv-tanulmányok» czím alatt a HBeszéddel foglalkozik. — ERDÉLYI JÁNOS: *Feze, Budapesti Szemle* 1865. évf. III. k. 465—470. l. —

* E hasonmásnak egy hibájáról l. fönt 47. l.

HUNFALVY PÁL: *Feze*, *Nyelvetudományi Közlemények* IV. k. 443—449. l. — UGYANAZ: *Régi magyar szók*, ugyanott V. k. 246. s köv. ll. A cikknek III. fejezete (257—266. l.) a HBeszéd következő kifejezéseit tárgyalja: *odutta, vola, tilutoa, tilurt, gimils, odut hotolm*. — UGYANAZ: *Még egyszer 'feze'*, ugyanott VI. 238—245. l. — UGYANAZ: *Iktat = iochtat-e?* ugyanott VII. 254—259. l. — UGYANAZ: *Magyar mythologiai adatok és egyéb*, ugyanott XII. k. 81—86. l. A cikk 4. pontja a HBeszéd *eleve* szavával foglalkozik. — BUDENZ JÓZSEF: *Pogány szók. I. Eleve (elere) 'isten'?* *Egyetemes Philologiai Közöny* I. k. 145—150. l. — JANCsó BENEDEK: *Hogyan kell olvasni a Halotti Beszéd eh-ját?* *Középiskolai Szemle* 1882. évfolyam, 40—50. l. — NÉGYESY LÁSZLÓ: *Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből*, *Magyar Nyelvőr* XV. k. 198. és 245. l. Egyebek közt a Halotti Beszéd nyelvjárásával is foglalkozik. — KORDA IMRE: *Ysa, Magy. Nyelvőr* XVI. 175. — SZARVAS GÁBOR: *Ysa*, ugyanott 217. l. — VASVERŐ RAJMOND: *Felső nyelvdílsú rövid magánhangzóink eredetéhez*, ugyanott XVII. 489. A HBeszéd egyes alakjainak kiejtését tárgyalja. — STEUER JÁNOS: *Még egyszer 'isten'*, ugyanott XVII. 536. — BALASSA JÓZSEF: *Az 'isten' szó i-je*, ugyanott XVIII. 27.

A *Pray-Code*-ről szólnak az idézett általános értekezések egy részén kívül: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *Vallásirodalom az Árpádok alatt*, *Figyelő* III. k. (1877.) 93. s köv. ll. — FRANKÓI VILMOS: *A Pray-Code*, *Magyar Könyrszemle* 1879. évf. 275—278. — CSONTOSI JÁNOS: *Magyarországi Missale 1228 előtt, más néven Pray-code*, *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 7. l.

MÁSODIK FEJEZET.

Legrégibb verses maradványunk. A Königsbergi Töredék.

A XIII. század első harmadából való Halotti Beszéd után két évszázadon keresztül más összefüggő nyelvemléket föl nem mutathatunk, mint ama rövid kézirat-töredéket, melyet a *königsbergi egyetemi könyvtárban* egy XIV. századbeli, theologiai tartalmú latin codexnek a szövege elé kötött pergamenlapján Dr. Zacher Gyula germanista 1862 végén vagy talán 1863 legelején fedezett föl, az úgynevezett KÖNIGSBERGI TÖREDÉKET. E nyelvemlékről a hirt Pott Ágoston hallei egyetemi tanár küldte meg Toldynak a hasonmással egyetemben s ez az Akadémiában 1863. július 13-án szólt róla először, a róla ígért tanulmányt azonban nem készítette el. Mindeddig összesen 9 sor volt e nyelvemlékből ismeretes. Azonban a folyó évben könyvünk előkészítése alkalmával Szily Kálmán, az Akadémia főtítkára, könyvészeti és palæographiai fölvilágosításokat kérvén a fontos emlék felől a königsbergi egyetem könyvtár-igazgatóságától, innen Dr. Schwenke tanártól, a jelenlegi igazgatótól többek között azt az érdekes értesítést is nyerte, hogy a pergamenlapnak a kötésbe becsíptetett részén, kissé kifeszítve, még több magyar szó is előtűnik, a melyek eddig láthatatlanok voltak. E hírre Szily Kálmán a könyvtártól a kötés fölfejtését kérte, valószínűnek tartván, hogy a könyvkötő a szétvagdalt pergamenlap többi darabjait is fölhasználta. E sejtélem nem is volt alaptalan, mert azóta a könyvből öt pergamenszalagot fejtettek ki s ezeken több világosan olvasható magyar szót lehetett fölfedezni. Így: *tahat* 'tahát' tehát, *scent leluc* 'szent lelük' Szent Lélek, *ur istennec* 'úr Istennek', *aniahuz* 'anyjáhu' anyjához, *scuz maria* 'Szűz Mária', *vilag világ*, *ne legen* 'ne légyen', *vymadsag* 'vímádság' imádság (vö. HB.), *bodug* 'bódug' boldog. Több helyen egész kifejezések is kivehetők, mint pl.: *ur . . . veled vagion* 'Úr véled vagy' 'aldut uog' 'áldott vagy' 'aldott vagy', *es te mihudnec gumulche* 'és te mihüdnek gyümölcsé' és a te méhednek gyümölcsé (e három kifejezés nyilván az Angyali Üdvözlétből való), *tartia uleben* 'tartja ülében' tartja ölében, *pukulnac setit sege* 'pukulnak sötét sége' pokolnak sötét-sége stb.

Világos, hogy e pergamenszalagokon valamikor összefüggő magyar szöveg, töredékes nyelvemlékünknek többi része foglalt helyet, a mit azonban ma már alig lehet teljesen rekonstruálni. Azonban nem lehetetlen, hogy magába a különben is magyarországi származású latin codexbe is kerülhetett valami

magyar szöveg, mint a Halotti Beszéd a Pray-Codexbe, vagy legalább egyes szavak, glosszák, mint a schlägli Hortulariumba s a Nemetújvári és Budapesti Glosszákat tartalmazó codexekbe. Mindenesetre igen kíváncsi, a mit Szily Kálmán az Akadémiában indítványozott is, hogy a nevezetes codex alkalmas csere útján valamelyik hazai könyvtárunknak jusson mielőbb birtokába. Beható tanulmányozása csak így válhatik lehetségessé.

Maga a Königsbergi Töredék egyúttal legrégibb verses maradványunk, s egy Szűz Máriáról szóló ének töredékének látszik, melynek ritmusa a betoldások rontásai daczára a három utolsó sorban még tisztán érezhető:

De ki légyen | néki atyja, || ozut nem tud | hotjuk.
 Ez oz Isten, | mint (öt) esmérjük, || kit szeplő nem | illehet;
 Mert ha Isten | ő nüm volna, || (ö) benne bínüt | lelhetnéink.

Helyesírása nagyjában megegyez a Halotti Beszédével. Sajátságai közül, a fő töredék alapján, megemlítjük a következőket.

Az *ü* hangot a rendes *u* és *v* betűkön kívül egy helyt (*sciulhessen* szülhessen) *iu*-val fejezi ki, mint a HBeszéd *iv*-vel a *miv*, *tiv*, *iv* szókban (l. fönt 64. l.), *w*-vel azonban soha sem írja; ez utóbbi betű itt csak *v* mássalhangzót jelent.

A *cs* hangot a KTöredék *ch*-val jelöli, a mi a HBeszédben ily értékkel nem fordul elő.

A *j* és hangok közül csak a *gy*, *ny* és *ty* fordul elő. A két elsőt a KTöredék pusztán *g*-vel és *n*-nel írja, az utolsót — a mennyiben mind a két betű külön nem hangoztatandó — *ti*-vel: *latiuc* látjuk, *tudhotiuc* tudhatjuk; kétségtelen a *ty* hang ebben: *atia* atyja; a *furiscite* (olv. „fürisztje”) alakban pedig úgy látszik pusztán *t* fejezi ki e hangot.

Az *s* betűt egyszer szóvégén *s*-nek (*chudaltus*), különben mindig *f*-nek találjuk. Az egyszerű *s* betűvel mindig *s* hangot jelöl e nyelvemlék, kivéve a *t*-vel való ligaturában, hol *sz*-et jelent, ez egy szóban: *tistan* (de: *ysten* isten, s viszont *furiscite* fürösztí). Az *sz* hangot e *tistan* szó kivételével *sc* jelöli: *scuz* szűz stb. A *z* betű pedig mindig *z* hangot jelent. (A *zs* hang nem fordul elő.)

A mássalhangzók hosszúsága itt is rendesen jelölve van (kettőztetéssel, pl. *benne* stb.; kivétel: *levt wala lett vala* és *atia attya* = *atyja*), a magánhangzóké azonban jelöletlen.

Ezekon kívül csak azt kell megjegyeznünk, hogy egy adatban a *h* betű *ch* hangot látszik jelenteni: *rohtonc* „rochtonk” rajtunk; hogy a *k* hangot a *ki* névmásban, nyilván a latin *qui* mintájára, *qu* fejezi ki (*qui*, *quit*) s hogy a *w* csupán *v* hangot jelöl.

Nyelvi tekintetben a Königsbergi Töredéknek jelentékenyen csekélyebb a nevezetessége mint a HBeszédnek; nyelve mindazonáltal átmeneti állapotánál fogva figyelemre méltó.

A zártabb magánhangzókat itt már részben a mai nyílt ejtés váltja föl. Pl. *wala* (holott a HBeszédben *vola*); *maradhassun*, de *tudhotiuc*; *leannac* és *wylagnoc*. Ennélfogva a megfelelő magashangú alakokban nem dönthetni el,

nyílt vagy zárt *e*-t kell-e olvasnunk: *leyessen* = *lējēssēn* v. *lējessēn* lehessen *scuz segnec* (így!) = *szűzségnek* v. *szűzségnek* stb. A Königsbergi Töredékben már kevésbé valószínű a hosszú magánhangzó fölvétele azon alakokban, melyek a HBeszédben *e* hosszúságot még megőrizhették (vö. a HB. bevezetésében, 2. pont). A *nem* tagadó szó hol *ē*-vel, hol *ū*-vel fordul elő. A *lelhetneyn* (lelhetnénk) alak végződésében valószínűleg kettőshangzót kell olvasni. A *h* helyett a hatóképzőben *j*-t mutat a *leyessen* (lehessen) alak. A *ch* hangot pedig csak a *rohtonc* alakban találjuk meg (ma: *rajtunk*).

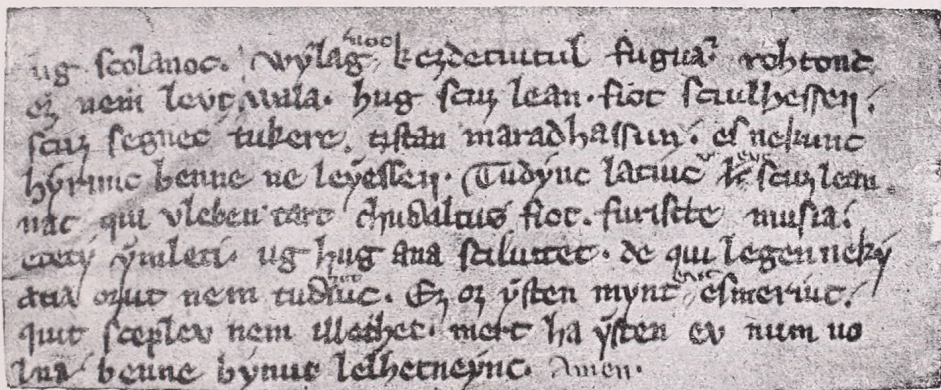
A szótövek teljesebb alakjai itt is megtalálhatók az *ozut azt* és *bynut* ,bínüt' bünt alakokban.

A névragozásban semmi említésre méltó sajátosság nincs; a *-nok* (*wylagnoc* világnak) kivételével mindenütt a mai alakokkal találkozunk. Az igeragozás csupán a *musia* ,musja' *j* hangjában (e h. *mossa*) mutat régiséget. Kétes a föl-tűnő *furiscte* (olv. *fürisztje*?) alak.

A szóképzés terén a *kezdetuital* ,kezdetüitül' *ū* (vagy *v*) hangja érdemel említést, mely a HBeszéd hasonló alakjait megerősíti; továbbá a *chudaltus* ,csudáltus' (csudálatos) alak és a *-ság* *-ség* képzőnek önálló volta a *scuz segnec* szűzeségnek kifejezésben. (Vö. fönt, 5. lap.)

Mondattani tekintetben sincs semmi figyelemre méltó eltérés. Elavult szava pedig csupán egy van: az *imlet* ige.

Nyelvemlékünk hasonmása betűszerinti olvasásával és kiejtésével együtt itt következik:

A KÖNIGSBERGI TÖREDÉK HASONMÁSA. (XIV. SZÁZAD.)

Eredetije a Königsbergi egyetemi könyvtárban.

*A K. Töredék betűszerinti szövege.**

Eredeti kiejtése.

1 ug scolanoc. Wylag ^{uo} kezdetuital	1 Úgy szólánok: Világnok kezdetüitül
fugua. rohtonc	fugva rochtonc
2 ez nem lev ^t wala. hug scuz lean.	2 ez nēm lött vala, hugy szűz leány
fiot sculhessen.	fiot szűlhessen,

* Az apróbb betűvel szedett szók és szótagok utólagos beszúrások; az utolsó sorbeli *eu* a lapszálon, a többiek az illető szók fölé a sor között vannak beékelve.

3 scuz segnec tukere. tistan marad-
hassun. es nekunc
4 hyrunc benne ne leyessen. Tudyuc
latiuc ^{evt} scuz lean
5 nac qui vleben tart chudaltus fiot.
furiscte musia.
6 etety ymleti. ug hug ana sciluttet. de
qui legen neky
7 atia ozut nem tudhotiuc. Ez oz ysten
mynt ^{evt} esmeriuc.
8 quit sceplev nem illethet. mert ha
ysten ev num uo
9 lna ^{eu} benne bynut lelhetneyn. Amen.

3 szűz ségnek tükere tisztán marad-
hassun, és nekünk
4 hírünk benne ne lējessē. Tudjuk,
látjuk őt szűz leány-
5 nak, ki üleben tart csudáltus fiot,
fürisztje, musja
6 éteti, imleti, úgy hogy anya szil-
lüttét; de ki légyēn néki
7 atyja, ozut nem tudhotjuk. Ez oz
Isten, mint őt ősmérjük,
8 kit szeplő nem illethet; mert ha
Isten ő nüm vol-
9 na, ő benne bínüt lélhetnéink.
Ámen.

Jegyzetek.

(1. s.) *kezdetuitul*, am. kezdetétől. Vö. a HBeszéd *kinzotriatut* stb. alakjaival (1. a HB. bevezetését, 19. alatt).

(1 — 2. s.) *rohtonc ez nem lev wala*, am. rajtunk ez nem történt, nem esett meg. Vö. «Szol azokrul, mellyec *let-tene* Christuson» arról, a mi Krisztussal történt (ZVONARICS: *Postilla* I. 175.) «Kimerénec látni, a mi *lött volna*» a mi történt (HELTAI: *Új Testam.* R1).

(2. s.) *fiot*, *fiat* és *fiót* (fiút)-nak olvasható. Az utóbbi olvasás azzal támogatható, hogy a mai *-ú -ű* melléknévképző s egyéb hasonló végződésű szavaink is régebben *-ó -ő*-vel hangzóttak. (Vö. fönt 19. l.)

(3. s.) *scuz segnec* 'szűz ségnek' azaz szűzeségnek, ma: szűzességnek. A képző önálló voltáról lásd fönt 5. l.

(4. s.) *leyessen* 'lējessē' v. 'lējēs-sē', am. lehessen. A képző *h*-ja helyett *j* hangot találunk, a mi tájnyelvi sajátyságra mutat.

(5. s.) *chudaltus*, am. csodálatos. Az *-at-et* főnévképző rövidebb alakjával van e képzésben, mint a *jártas* (vö. *járatos*), *éltes* (vö. «vért s *éltet* áldozott neked» GARAY *Kontjában*), *győztes*, *nyertes* szavakban. (L. a képző e rövidebb alakjáról a *Defectivumok a magyar nyelvben* cz. értekezést, *Egyetemes Philologiai Közöny* XV. 1053.)

furiscte 'fürisztje' (?), am. fürösztí. Az igeképző a mai *ő*-vel szemben *i*-t mutat, mint a HBeszéd *gyimiles*-e ma gyümölcs. (Vö. fönt 65. l.) A ragban föltűnő az *e* a rendes *i* helyett (vö. *etety*, *ymleti*), s azért csak *-je*-nek olvasható, a miben a mélyhangú *-ja* ragnak pontos megfelelőjét láthatjuk.

(6. s.) *ymleti* 'imleti'. Kihalt szó, azon régi *emlik* igének műveltető alakja (*iml-et*), a melyből az *eml-ő* (tulajdonképp am. szopó, szopni való) melléknévi igenév is származik. A codexekben, sőt később is, *emlet* (olv. *emlet*) alakban még elég gyakori volt. Az *em-l-ik* gyakorító származéka a szintén kiveszett régi *em-ik*-nek, melyet máig csak a *csecs-emő* szóban tartottunk fönn. (Vö. *Nyelvtört. Szótár.*)

ug hug, am. úgy hogy, vagyis: úgy, a hogyan; ma: úgy, mint.

(6—7. s.) *de qui legen neky atia, ozut nem tudhotiuc* am. de hogy ki az atyja, azt nem tudhatjuk. A *légyen* latinos módhasználat.

(9. s.) *lelhetneyn* 'lélhetnéink' v. 'lélhetnéink', am. lelhetnénk. Első szótagja hosszúságát a mai népnyelvi *lél* ejtéssel igazolhatjuk. Végzetében (*-néink*) valószínűleg kettős hangzót ejtett az író, a miben tájnyelvi sajátyságot láthatunk.

Repertorium.

A Königsbergi Töredéket először TOLDY FERENCZ közölte és magyarázta *Irodalomtörténeti olvasókönyvében* (Pest, 1868.), I. k. 18. l. Utána az Ehrenfeld Adolftól készített heliogravure alapján PONORI THEWREWK EMIL adta olvasását, *Egyetemes Philologiai Közlöny* III. k. 401. l. és SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. 161—162. l.

Hasonmása először az *Oszták-Magyar Monarchia Írásban és Képen* cz. képes vállalatban jelent meg, a Magyarországról szóló rész III. kötetének 247. lapján s aztán BEÖTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 76. l.

A nyelvelmlékről szó van a következő helyeken: *Budapesti Szemle* XVIII. k. (1863.) 129—130. l. — VOLF GYÖRGY: *Nyelvelmléktár* VII. k. XXVII. l. jegyzetében. — SIMONYI ZSIGMOND: *Legrégibb nyelvelmlékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.)* Egy fejezet BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 74—78. l. — NÉGYESY LÁSZLÓ: *Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből, Magyar Nyelvőr* XV. k. 203. l. A Königsbergi Töredék özéséről szól. — SZILY KÁLMÁN: *A Königsbergi Töredékről, Akad. Értesítő* 1894. évf. 399—402. l.

Magát a latin codexet, melyhez a nyelvelmlék hozzá van kötve, STEFFENHAGEN írta le 1864-ben az *Altpreussische Monatsschrift* I. kötetének 751. lapján. L. még SCHWENKE leírását SZILY KÁLMÁN id. cikkében, 400. l.

HARMADIK FEJEZET.

Szótárirodalmunk legelső zsengéi. A Beszterczei és Schlágli Szójegyzékek.

1. A Beszterczei Szójegyzék.

A Königsbergi Töredék után a következő, XV. század elejéig az oklevelek magyar szavain kívül ismét nem találunk magyar nyelvemléket. E század első negyede azonban két fontos szójegyzékkel gazdagítja nyelvtörténetünket, melyek csak a legutóbbi években kerültek napfényre, s melyeket a magyar szótárirodalom kezdeteinek tekinthetünk. Ezek: a BESZTERCZEI SZÓJEGYZÉK és a SCHLÄGLI SZÓJEGYZÉK.

A BESZTERCZEI SZÓJEGYZÉKET 1891-ben fődözte föl Berger Albert tanár a *beszterczenaszód-megyei levéltárban*, s jelenleg a megye ajándékából a *M. Tud. Akadémia* tulajdona.

Az egész emlék 10 negyedréttü papirlevélből áll, melyből maga a szójegyzék a 16. lap első soráig terjed; a hátralevő rész tisztán latin szöveg. A Beszterczei Szójegyzék, mint neve mutatja, nem összefüggő nyelvemlék, hanem egyike ama latin-magyar kéziratos szójegyzékeknek, melyek középkori iskoláinkban forgalomban voltak s melyeket *nominal** vagy *nomenclator* néven neveztek. E szójegyzékekből fejlődtek ki legrégibb szótáraink. Szójegyzékünkben tehát, a Schlágliével egyetemben, egyszersmind legrégibb iskolai kézikönyveinket bírjuk. A szók azonban itt még nem betűrendben, hanem fogalmak szerint vannak csoportosítva. Összesen 21 szó csoport van, s ezek a következők: 1. *a világ* (1. lap), 2. *harczosok* (2. l.), 3. *földek* (3. l.), 4. *vizek és hajók* (uo.), 5. *halak* (4. l.), 6. *füvek* (uo.), 7. *házak* (6. l.), 8. *ruhák és díszek* (7. l.), 9. *posztók és érczek* (8. l.), 10. *szekerek* (9. l.), 11. *kutyák* (uo.), 12. *szőlők* (cízm nélkül, uo.) 13. *gyümölcsök* (10. l.), 14. *fák* (uo.), 15. *lovak* (11. l.), 16. *barmok* (12. l.), 17. *vadállatok* (uo.), 18. *férgek* (13. l.), 19. *madarak* (14. l.), 20. *asztali eszközök* (15. l.), 21. *konyhaeszközök* (uo.).

Mind e szók akként vannak írva, hogy a nagyobb betűvel s fekete tintával egyfolytában írt latin szavak fölött azonos jellemű de kisebb és vörös betűkkel a megfelelő magyar szavak állanak. A 12. szó csoport kivételével mindegyik elé latinul a fogalomkör nevét is kiteszi az író, ilyenformán: *Nomina militum*, vagy *Sequuntur nomina fructuum* stb.

* Így nevezi kéziratunkat maga az írója, illetőleg másolója a 16. lapon. (Idézve alább.)

A szójegyzék írója, helyesebben másolója — mert ennek bizonyúl — bizonyos *Tótország György*, ki magát a szótár záradékában ekként nevezi meg: «Explicit nominal per manus *Georgy De regno dicto Sclauonye.*» E György bizonyára vándortanító volt, a ki azonban mind a latin mind a magyar szavakban igen sok hibát ejtett. A legközelebbi eredeti pedig, melyből György tanító a maga szójegyzékét másolta, német ember munkája lehetett, a mint a némely fogalomcsoportok után vetett német mondattöredékekből látszik.

Korát papirosának és írásának minőségéből Zsigmond király idejére s minden valószínűség szerint a XV. század első negyedére tehetni.

A Beszterczi Szójegyzéknek nyelvészeti becsén kívül műveltség-történeti fontossága is van. Különösen fontosak a fegyverek elnevezései, a mennyiben a Zsigmond korabeli magyar fegyverzetről ennyire teljes és világos képet sehonnan sem szerezhettünk.¹

Nyelvi tekintetben szótári voltánál fogva főképp a szókincs, szavaink jelentéstörténete, továbbá a hangtan és szóképzés szempontjából nyújt a Beszterczi Szójegyzék becses adalékokat.

Számos ritka, sőt eddigelé egészen ismeretlen szót is találunk a jegyzékben, a mely azonban hibáinál fogva sok megfejtethetlen rejtvényt is ad a búvárlónak. Nem ismertük eddig a *hort* szót, mely agarat jelent, s az *athval*-t,² mely am. mostoha atya. Ritkább szavak: *egyceng*, am. testvér, egytestvér; *fial* mostoha fiú²; *higy* fülönfüggő; *ágylep* ágynemű; *szalú* bárd; *rér* sógor stb.

Hangtani tekintetben még sok benne a zártabb ejtési magánhangzó: *iszop* iszap, *sum* som, *lopus* lapos stb., épúgy mint a HBeszédben és Königsbergi Töredékben. A szóvégi *ó* helyett, mint az Árpád-kori oklevelek, gyakran kettőshangzót mutat nyelvmemlékünk: *thow* tó, *low* és *lou* ló, *aythou* ajtó stb. Ennélfogva lehetséges, hogy a megfelelő magashangú szók is hasonlóképp kettőshangzóval ejtendők: *seprew* seprő, *menyekezer* menyekző stb. Előfordul még a Szójegyzékben egy pár ilyen alak is: *halm* (de mindjárt mellette *halom*), *therm* (és *terem*), mint a HBeszédben *hotolm* hatalom.

A szóképzés szempontjából legfontosabb a *-ság* *-ség* képzőnek illeszkedés nélküli *-ség*, *-sig* alakja és önálló szóként való viselkedése, a miről már az általános részben megemlékeztünk (l. fönt 5. l.). Viszont a *tar* és *szir* szavak arra mutatnak, hogy a mai *tarka* és *szürke* mellékneveinknek vég-szótagja tulajdonképp kicsinyítő képző; a Szójegyzék amaz alakjai tehát oly viszonyban vannak a mai *tarka* és *szürke* szavakkal, mint a HBeszéd *fész* főneve és a mai *fészek*.

Helyesírásából följegyezhetjük a következő említésre méltó sajátosságokat. A *c* hangot a *c*-n kívül *ch*-val is írja a nyelvmemlék: *capcha* és *capca* kapeza, *rach* rácz, *chimer* czímer. A *ch* egyébként a *cs* hang rendes jele benne (pl. *chap* csap); olykor azonban, mint az egyszerű *c*, *k* hangot is jelent:

¹ L. TAGÁNYI KÁROLY tanulmányát, *Századok* 1893. évf. 309. l.

² Az *athval* és *fial* szók eredetéről igen valószínű magyarázatot adott legutóbb SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Nyelvőr* XXIII. k. 145. s. köv. ll.

chouach kovács. Valamint e példában, úgy egyéb esetekben is gyakran szerepel a *h* fölös járulékul. Igen gyakori a *th* az egyszerű *t* helyett, de olykor a *p* hangot is *ph* fejezi ki: *cheph* csép, *phoztou* posztó. A *ph*-t természetesen a latin írásmód szerint az *f* hang kifejezésére is használja szójegyzékünk: *saphran* sáfrán, *phathyal* fátýol. A szíszegő hangok közül az *s*-et a rendes *s* betűn kívül többször *z*-vel, néha pedig *sch*-val írja: *vizelew* viselő, *dedeuz* dédős; *farcasch* farkas, *schator* sátor. Az *sz*-et rendszeren *z*-vel, néha *s*-sel *s* a régies *sc*-vel jelöli. A *z* hang jele rendszeren *z*, rikán *s*. A *j* és hangok közül a *gy* *t* csaknem kivétel nélkül pusztá *g*-vel írja; az *ny*-et, *ly*-et és *ty*-t azonban (s főkép az utóbbit) már gyakran megkülönbözteti az egyszerű *n*, *l* és *t*-től. Az *ny*-et *ny*-nal, az *ly*-et *li*-vel és *ly*-nal, a *ty*-t pedig *ti*, *ty*, *thi*, *thy* kapcsolatokkal, olykor pedig mint az egyszerű *t*-t, *th*-val jelöli. A mássalhangzók hosszúságát csak ritkán fejezi ki, a magánhangzókét jelöletlen hagyja. A magánhangzók írásmódjából mint az eddigi emlékektől eltérőt, csupán az *ő* hangnak *ew*-vel való írását említhetjük: *belchew* böleső stb. (épúgy mint ma is a *Dessewffy* 'Dezsőfi' családnévben).

A hasonmásban Szójegyzékünk 7. lapját mutatjuk be, melyen — az első sort kivéve — a *ruhák és diszek* fogalomesoportjába tartozó szavak állanak. E kis mutatványból is eléggé látható, mennyire tele van nyelvemlékünk hibákkal, úgy hogy miattuk sok a meg nem fejthető szó, mind a latin mind a magyar részben. E homályos adatok egy részére nézve a gondosabb írású Schlágli Szójegyzék ad útmutatást és fölvilágosítást, a melyben a megfelelő szócsoporthoz a 8. és 9. lapokon található.

Mutatványunk betűszerinti olvasása, az eredeti lapsorait megtartva, a következő. (A latin szókban az apróbb betűk a föloldott rövidítéseket jelentik.)

A Besztercei Szójegyzék 7. lapjának betűszerinti olvasása.

		<i>forbath</i>	<i>pahar</i>	<i>vyueg</i>	<i>cuppall</i>	<i>kenecelew</i>
	rium	asitus	chyphus	vitrum	cuppa	reclinatorium
	Secuntur	nomina	vestium	et	ornamentorum	
		<i>ag</i>	<i>ag</i>	<i>ag</i>	<i>kypa(r)n</i>	<i>ag fel idem</i>
	Lectus	cubile	grabatum	lectile	supellectile	
		<i>ag fedel</i>	<i>zeneg</i>	<i>lazznak</i>	<i>nemes</i>	<i>nemezt</i>
	superlex	capete	lodex	filtrum	filtrum	scal-
		<i>gyken</i>	<i>gyken</i>	<i>zaponá</i>	<i>parná</i>	<i>parná hay</i>
5	trum	matta si	storum	cortina	pluinar	pluinarium
		<i>vankas</i>	<i>lelah</i>	<i>vankas</i>	<i>matraz</i>	<i>karpit</i>
	Ceruile	lintiamen	cusinus	matrozyum	carpoltios	
		<i>homny</i>	<i>aglep</i>	<i>bibor bereth</i>	<i>schathor</i>	<i>kenthes ruha</i>
	limbude	canapea	papilio	Tentorium	dypolis	ves-
		<i>ruha</i>	<i>metelt ruha</i>	<i>idem</i>	<i>kiues</i>	
	tis	vestimentum	polimita	katabieta	spatulosus	
		<i>fuselth</i>	<i>rokolya</i>	<i>kozorou palast zel</i>	<i>engual</i>	<i>pochno</i>
	timdata	irista	Crinale	frat?a	armilla	neglicium
		<i>phathyal</i>	<i>orchon</i>	<i>chepez</i>	<i>idem chepez</i>	<i>va(r)roth-chepez</i>
10	fala meterela	fascica	vitta	mutrum	Aucupeta	pi

fordat pagar vpuerj tuppai teneclow

rius aficus hyphus vitus cuppa redinatorium

Seant nomia vestium z orna

agg agg agg hypan ag fel idm

Stus cubile grabatus lectile supellectile

agg fedel zencez laznal nemes infemest

Suplex capete loder filius filitum scal

gyben gyben zapona parna parna

tus matta storus toroma pluuiant pluuiant

vankas letas vankas malaz karpis

Terule lincianc asinus matrozimus carpolos

sonny agler bitor belos schabhor belibos ruba

limbude canapea papilio tentorius hypolis ves

rua meteltruga dem blues

is vestimentus polimma katabicta spatulosus

fuscelos roborat boforon palastzel emyal poryno

timdata trista lunale frata armilla negligia

phagypul orison heper idem heper vatoth weper

salametroela fastica victa nubius duapeta pi

sonny syuegy idem aranzonal araynas fedel szemegen

lionus aritra ciara nubius limbus axonile

aramigen sygy fexer fedel fexer fedel orison say

Spino iauris galleus maionus flammola dist

keczel parisa zencez aran parisa szemec alastalbu vyzel

nale fusia aratatum aurifusia limba pulide

rezco sporlans bozno vedelch sygy belos ruba

Torques velum sertus serpata durifilia sbicta

syran gengy belahengy feicigengy sapzol miligen

Amulla gema berilus pma schaphius rubing

topozis ornatus pappon idem lepeden

Pemica sana apthibedum thozale aulac lincian

tanpa calyi ruba zaru zebemec theca fexa

sub pellicauy podus saltus citra albica ipedius

<i>konth</i>	<i>syueg</i>	<i>idem</i>	<i>aran fonal</i>	<i>aranyas fedel</i>	<i>kezentheu</i>
<i>lionum</i>	Mitra	<i>ciara</i>	<i>nimbus</i>	<i>linilius</i>	Monile
<i>arantheu</i>	<i>hyg</i>	<i>feyer fedel</i>	<i>feyer fe fedel</i>	<i>orchon</i>	<i>hay</i>
Spinter	<i>inauris</i>	<i>gallerium</i>	<i>mauornum</i>	<i>flamiola</i>	discer-
<i>kethel</i>	<i>partha</i>	<i>zeues</i>	<i>aran partha</i>	<i>keznye</i>	<i>akasztalou vy hel</i>
<i>nale</i>	<i>fusia</i>	Mataxium	<i>aurifusia</i>	<i>lunula</i>	periclidris
<i>rezes</i>	<i>soporlach</i>	<i>kozoro</i>	<i>redelth</i>	<i>hyg</i>	<i>beles ruha</i>
Torques	<i>velum</i>	<i>sertum</i>	<i>serpata</i>	Aurifilia	sabietta
<i>gyrow</i>	<i>geng</i>	<i>berla geng</i>	<i>feier geng</i>	<i>saphol</i>	<i>rulthen</i>
15 Annulus	<i>gemma</i>	<i>berilus</i>	<i>perma</i>	<i>schaphirus</i>	rubinus
<i>soporlah</i>	<i>garnatus</i>	<i>paplon</i>	<i>idem</i>	<i>lepedeu</i>	
Pemicascina	<i>aphithedium</i>	<i>thorale</i>	<i>culcitra</i>	<i>lintiamen</i>	
<i>camza</i>	<i>tabyr ruha</i>	<i>zaru</i>	<i>zekernye</i>	<i>therek</i>	<i>few</i>
<i>subpellicium</i>	<i>podus</i>	Calteus	<i>citrta</i>	<i>albuca</i>	præpedium.

Jegyzetek.

Itt következő jegyzeteink élén a magyar szót lehetőleg az eredeti kiejtés szerint, a latin szókat pedig — a mennyiben ismeretesek — rendes helyesírásukkal közöljük.

(1. sor.) Az első sor a 7. szócsoport (házak, házrészek, házi eszközök) befejezése. Az első négy betű (-rium) nem egyéb mint az előbbi lapon megkezdett *peccarium* pohár szónak két utolsó szótagja. A többi itt előforduló latin és magyar szók a következők:

forbát — (asitus?) *cratus*. Eddig ismeretlen magyar szó, a mely azonban nyelvemlékünkben alább is előfordul s megvan a Schlägli Szójegyzékben is *cratus* jelentéssel (1. a kiadásban 1122. sz. alatt). Minthogy itt a pohárnevek közt áll, TAGÁNYI véleménye szerint csalóka poharat jelent s az olasz *furbo* s talán *forbato* 'csaló' szóval volna összefüggésben. (Századok 1893. évf 321. l.) A latin szó *asitus* alig lehet egyéb mint a Schlägli Szójegyzékbeli *cratus* elferdítése, ez pedig a *crater*-nek középkori mellékalakja (Du CANGE: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*).

pahár — *scyphus*. Am. pohár. Ugyanezen alakkal s latin megfelelővel fordul elő a 10. lapon is. A Szójegyzék *chyphus* (az utóbbi helyen *chiphus*) szava a *scyphus* (gör. σκύφος) szó elrontása.

üveg (viveg?) — *vitrum*. Lehetséges, hogy *yueg* helyett írt *vyueg*-et a másoló tévedésből. A Schlägli Szójegyzékben *iueg* (a kiadásban 1123. sz. alatt).

kuppal? — *cuppa*. A *kupa* szónak

ilyen *l* végű alakja ismeretlen; talán csak tollhiba. A kettős *p* a latin ejtésben is megvan (*cupa* és *cuppa*).

Könyöklő — *reclinatorium*. Am. könyöklő, a min könyökölnek, pl. a korlát felső lapja, ablak párkánya. Vö. ARANYNÁL: «Könyöklön várnak az udvari cselédek» (Mátyás anyja).

(2. s.) *Sequuntur nomina vestium et ornamentorum*. Fejezet-cím. Az új szócsoport tartalma.

(3. s.) **ágy** — *lectus*.

ágy — *cubile*.

ágy — *grabatum*.

kis párna? — *lectile*. A magyar szóban *kypan* betűk állanak, az *a* és *n* között egy rövidítő jellel.

ágyfél? — *supellectile*. Annyi volna mint 'ágy fölé'. Azonban nem lehetetlen, hogy *ag fedel*-ből van a szó elrontva, a mint a Schlägli Szójegyzék írja (1135. sz.), s a mint a következő szónál itt is találjuk. A latin szót Du CANGE csak *superlectile* alakban ismeri s így értelmezi: «stragulum, quod lecto insternitur, vel etiam id omne quo lectus instruitur». A magyar szó után *idem*-et írt az író, utalva az előbbi szóéhoz hasonló jelentésre.

(4. s.) **ágyfedél** — *superlex*. A latin szó a *supellex*-ből való etymologizálásnak látszik s ezért van *ágyfedél* lel fordítva.

szénnyeg — tapete. Am. szőnyeg, az ő hangnak megfelelő régibb *é*-vel (vö. fönt, 15. l.) A latin szó első betűje (*t*) helyett a másoló *c*-t írt, a mi — viszont is — egyike a legközönségesebb másolói tévedéseknek a régi iratokban. Érdekes ezekben s a következő szókban a szójegyzék tartalmának egyezése a Schlägliével.

lasnak v. *lazsnak* — lodix. A Nagy Szótár szerint a ma is élő *lasnak*, *lazsnak* szó 'fürtös, gubás, kőzosz pokróczot' jelent. (Vö. Tájsszótár és Nyelvtört. Szótár.)

nemez — filtrum. Eddig csak a XVI. századtól kezdődő adatokból volt ismeretes.

nemez(t) — filt(u)rum. Fölösnek látszó ismétlés. Az első betű eredetileg *m*-nek volt írva, de harmadik szára utólag ki van törölve. A szóvégi *t*-nek alig van jelentősége. — Az utána következő s magyar jelentés nélkül álló latin *scaltrum* ismeretlen alak; azonban valószínűleg azonos a Schlägli Szójegyzék *sultrum*-ával (1139. sz.), a mely szintén nemezzel van fordítva, s mindkettő a *filtrum* elferdítésének látszik.

(5. s.) *gyikény* — matta. Am. gyékény. Ilyen alakkal előfordul más nyelvemlékben is. (L. Nyelvtört. Szótár.)

gyikény — sistorium. A latin szó rendes alakja *storia* és *storea*. Azonban a középkori latinságban *sistorium* is előfordul (Du CANGE). A *si* szótag utólag van beszúrva. A Schlägli Szójegyzékben is *sistorium* (1141. sz.).

zápona — cortina. A Besztercei és Schlägli Szójegyzéken kívül sem a régiségben sem a mai nyelvben nem fordul elő. Nem egyéb mint az ószlovén *zapona* 'kárpit' s a tót *zápona* 'kötény' szó. (Vö. ÁSBÓTH OSZKÁR cikkét, Magyar Nyelvőr XXII. 226.)

párna — pulvinar. A latin szó eredetileg még hibásabban *pluvianar*-nak volt írva.

párnahaj — pulvinarium.

(6. s.) *vánkas* — cervile? Am. vánkós. A latin szónak helyes alakja *cervical* v. *cervicarium* volna. A Schlägli Szójegyzék a megfelelő helyen tényleg *cervical*-t ír (1144. sz.).

lélah v. *léllah* — linteamen. E lepedőt, vitorlát, kárpitot jelentő régi szó a codexek korán túl ismeretlen. A német *leilach*, lepedő' szó átvétele.

vánkas — cusuus. A latin szó (így

a Schlägli Szójegyzékben is, 1147. sz.) FRÁNYI szerint a francia *coussin* 'vánkós' latinosításának látszik, a mit a középkorban magyar szókkal is megtettek (vö. *jobbágyio jobbágonis jobbágy* stb.).

mátrász v. *mátráz* — matrozynum? Am. mátrácz. A latin alak másuuan ismeretlen s bizonyára a középkori *matracium*, *matratium* v. *materacium*, *materatium* (Du CANGE) elferdítése. (Vö. német *matratze*.) A Schlägli Szójegyzékben *matrasium* (1148. és 1189. sz.).

kárpit — carpoltios? A latin szónak tulajdonképi alakja *carpita*, a mely maga is az olaszból van véve. A Schlägli Szójegyzékbeli *tapoletus* (1150. sz.) szintén ismeretlen.

(7. s.) *honmi*? — limbude? A magyar szó határozottan *homny*-nak van írva, a mi azonban nem zárja ki, hogy az eredetiben *honny* lehetett legyen, a mint TAGÁNYI KÁROLY olvassa is (Századok. 1893. évf. 322. l.). Ez esetben *hon-mi* azaz *hol-mi*-nak magyarázhatnók. A *hol* névmásnak tényleg előfordul a régiségben *hon* alakja is (l. Nyelvtört. Szót.). A latin *limbude* szó ismeretlen. (Vö. *limbus*? Ez a középkori latinságban egyebek közt katonaköpenyeget, ruhaszegelet és ruhát is jelentett, l. Du CANGE.)

ágylep (*agler*?) — canapea. Az *ágylep* (*aglep*) SIMONYI olvasása (Nyelvtud. Közlemények XXII. 525). E szó a régi nyelvben másutt nem fordul elő; azonban a székelyeknél ma is megvan és ágyneműt jelent (l. Magyar Nyelvészet VI. 316). SZAMOTA ISTVÁN (a Schlägli Szójegyzék 1152. számához írt jegyzetében) megmarad FRÁNYI *agler* olvasása mellett, egy 1277-ből való oklevéli adattal (*agleria*) támogatva magyarázatát. A latin szó rendesen *conopeum*, *canopeum* és *canapeum* alakban fordul elő s eredetileg szunyoghálót jelent. Belőle veszi eredetét a *kanapé* szó.

bíbor beret? — papilio. A második szó határozottan *bereth*-nek van írva; mivolta azonban nem tudható. A latin *papilio* pillangót és sátrat jelent. A Schlägli Szójegyzékben *panpilio* (azaz *pampilio*) áll, a mi szintén sátrat jelent, de föléje csak a *bíbor* szó van jegyezve.

sátor — tentorium.

köntös — diplois. Am. köntös. A latin szó el van ferdtve.

ruha — vestis.

(8. s.) *ruha* — vestimentum.

metélt ruha — polymita. A latin (illetve görög) *polymitus* melléknév soknyüstöset (*nyüst* am. fonal), soknyüstösen szőtt dolgot jelent. (Vö. *Polymita vestis*: multis varisque coloris filis et liciis contexta et variegata. DU CANGE.) A *metélt* jelző talán e többféle színű fonal miatt van használva s annyit tesz mint 'csikos'. — A következő latin *catabicta* szó a Schlägli Szójegyzékben *catabicta*-nak van írva. (Vö. *Mantellus catabriatus*. *Catabriatus*: ex albo et nigro vel etiam aliis coloribus alternatim distinctus. DU CANGE.)

kives (vagy *kües*?) — spatulosus. Am. köves. A latin *spatula*, a melyből a *spatulosus* származik, egyebek közt lapátalakú határkövet is jelent, s így a *kives* 'köves' ennek a fordítása volna. TAGÁNYI azt hiszi, hogy a *spatulosus* a *spatium* elferdítése, a mely karpereczet jelent. Ezzel a *köves* (azaz drágaköves) szó meg volna egyeztethető. A *köves* szót tényleg használja a régi nyelv 'drágaköves' értelemben. Töszótagbeli magánhangzója — ha ugyan az *iu* a Königsbergi Töredék orthographiája szerint *ü*-nek nem olvasandó — úgy viszonylik a mai *ő*-höz, mint pl. a régi *sítét* a mai *sötét* hez. *kizép* a *közép*-hez stb. (I. fönt, 17. l.)

(9. s.) *fuselth*? — cindata. A latin *tindata* alak, valamint a Schlägli Szójegyzékbeli *tindata* is (1160. sz.) a *cindatus* szó elferdítése lehet, a mely fél selymes, igen vékony gyolcsot jelent (vö. FINÁLYNÁL a kiadás 696. száma alatt). A *fuselth* ugyanitt *faselth*-nek van írva s nem egyéb mint a középföldnémet *fazelet* 'zsebkendő' szó (vö. olasz *fazzoletto*).

rokolya — irista? Minthogy a *rokolya* vászon szoknyát jelent (I. Nagy Szótár), a latin *irista* FINÁLY szerint talán az *instita* szó ('fodros szegély, kötő, póla, heveder') eltorzítása lehet. A Schlägli Szójegyzékben *rusta* áll (1161. sz.), a mi szintén ismeretlen alak.

koszoróu — crinale. Am. koszorú. A szóvégi *ú*, illetőleg régiebb *ó* helyett kettős-hangzó áll (I. bevez.).

palást-szél — forratura. A latin szó tulajdonképp *fratura*-nak van írva s a Schlägli Szójegyzékben is *faratura* áll (1165. sz.); mindkettő azonban nem egyéb mint *forratura* ('pellitium, quo vestis ornatur' DU CANGE).

éngváll — armilla. Am. ingváll. Az *armilla* tulajdonképp karpereczet, övet vagy általában karikát jelent. Az *ing*-nek *éng* alakja még csak az Ehrenfeld-Codexben fordul elő. A Schlägli Szójegyzékben *imegval* (1166. sz.).

pocsnó? — negligium. A latin szó ismeretlen. A *pochno* alakban TAGÁNYI szerint a cseh *poučnik* szónak a mása volna keresendő, a mely 'pókhálószerű finomsággal szőtt fátylat' jelentett.

(10. s.) *fátyal* — falameterela? Am. fátyl. A latin szó ismeretlen. (Talán e h. *phaleramentum*, am. 'ornatus mulierum' DU CANGE.) A Schlägli Szójegyzékben *flameola*, 1168. sz. (Vö. *flammeolum* DIEFENBACH *Novum Glossarium*a szerint am. fátyl, DU CANGE szerint: püspöksüveg, fejdísz, fejtakaró.)

orczon? *orton*? — fascia. A Schlägli Szójegyzékben *orton*-nak van írva, itt azonban két sorral alább is *orchon* áll s talán az *orca* szóval függ össze. TAGÁNYI figyelmeztetése szerint ugyanis (*Századok* 1893. évf. 322. l.) a nők még a XVI. és XVII. században is *orczatarakó*-t viseltek. A *fascia* íráshiba *fascia* 'szalag' helyett, a mint a Schlägli Szójegyzék írja is.

csepesz — vitta. A régiségben csak itt s a Schlägli Szójegyzékben kerül elő, azonban a székelyek ma is *csepsz* és *csepesz*-nek hívják a fejkötőt. A szó különben szláv eredetű. (I. SIMONYI, *Nyelvtud. Közlemények* XXII. 525.)

csepesz — mutrum? A latin szó ismeretlen. A Schlägli Szójegyzékben *mucrum* és *mucrum* (1172. 1173. sz.). A magyar szó elé írt *idem* az előbbivel való azonos jelentésre utal.

varrott csepesz — aucupeta? A latin szó (így a Schlägli Szójegyzékben is, 1174. sz.) valószínűleg az *acu picta* kifejezés elferdítése, a mint a Schlägli Glosszáokban olvasható is (*acupicta*: *hymmel varrot*, 2162. sz.).

(11. s.) *konty* — pilonium? A latin szó ily alakban ismeretlen. A Schlägli Szójegyzékben *piliolum* áll (1175. sz.), s ez nem lehet egyéb mint a *pileus* kicsinyítője: *pileolus*.

siveg — mitra. Am. süveg, az *ü*-nek megfelelő régiebb *i*-vel (vö. fönt, 15. l.), a mely alakkal általános régiebb nyelvmemlékeinkben; a Schlägli Szójegyzékben is *siveg* (1176. sz.). Az utána következő latin *ciara* szó *tiara* helyett áll közönséges másolói hibával.

arany fonál — nimbus. A latin szó FINÁLY szerint arany fonalból való fonadékot is jelentett a középkorban. Ugyane latin megfelelője van az *aran fonal*-nak a Schlágli Szójegyzékben is, csak hogy itt a *nimbus* szónak *limbus* változata áll, íráshibából *hinibus*-ra és *linibus*-ra fordítve (1178. 1179. sz.).

aranyas fedél — limbus. Am. arany-i fedél, aranyos fejkötő. Az *aranyas* alak úgy viszonylik a mai *aranyos*-hoz, mint a régi *váras* a mai *város*-hoz. A latin szó nyelvemlékünkben *linilius*-ra van fordítve.

kössentyő v. *késentyő* — monile. Am. kösöntyű, nyaklánc. Ma már elavult szó, a mely régen igen közönséges volt. Lehetséges, hogy még *t*-vel *kössöntő* v. *késöntő*-nek olvasandó. A Schlágli Szójegyzékben *kesente* (1180. sz.).

(12. s.) *arany tű* — spinter. Nem lehetetlen, hogy *arany* (*kössen*)*tű* helyett áll hibából. A Schlágli Szójegyzék a *spinter*-t a *monile*-vel azonos jelentésűnek jelzi (1181. sz.).

hígy — inauris. A fülbevalónak elavult régi neve, a mely a két Szójegyzéken kívül még csak a Bécsi Codexben fordul elő (vö. Schlágli Szójegyzék 1182. sz.).

fejér fedél — gallerium. Ugyane latin szó a Schlágli Szójegyzékben *fátyol fédfél* azaz f. főfedéllel van fordítva (1183. sz.).

fejér félfedél — mavorum? Am. fehér főfedél. A *fő* szó itt azzal az eredetibb ejtéssel áll, a mely a *főkötő*-nek népies *félkötő* változtatásban mai napig is megmaradt (vö. fönt, 15. l.). A latin szó a Schlágli Szójegyzékben *moarcium*-nak van írva (1184. sz.), ez pedig valószínűleg nem egyéb mint *moarium*, francia *mohère*, *mouaire*, *moire*, 'ein festgeschlagener seidener oder halbseidener stoff' (DIEZ).

orczon? *orton?* — flamiola? (Vö. fönt, 10. sor.) A latin szó talán a *flammeolum* v. *flameolum* szó elferdítése, a mely püspöksüveget, fejdísz, fejtakarót jelent (DU CANGE; vö. a 10. sorbeli *fátyal*-hoz való jegyzetet).

hajkötél — discernale? Am. hajkötél, hajkötő. Az *e*: *ö* hangviszonyra nézve l. fönt, 15. l. A latin szó a Schlágli Szójegyzékben *discrinale*-nak van írva s mindkettő valószínűleg vagy a *discerniculum* (szőrzsineg v. hajtű) vagy a *discriminale* (hajtű) szó elferdítése.

(13. s.) *párta* — frisia? A szójegyzék la-

tin *fusia* alakja bizonyára *frisia* helyett áll. A Schlágli Szójegyzék ugyanazon magyar szó megfelelőjeül *fascia*-t ír (1186. sz.). A *frisia*-ra vö. *frisium*: limbus, fimbria, francia *frange* (DU CANGE).

*szévé*s — mataxium? Am. szövés. A Schlágli Szójegyzékben a hely szavai között *matras*, 'matrasium' áll (1189. sz.). A latin *mataxium* azonban itt a *matara* v. *metara* selyemszövet' szóval látszik összefüggésben lenni (vö. DU CANGE).

arany pártá — aurifrisia. A Schlágli Szójegyzékben *aranas parta* aurifica (1188. sz.). Mind az *aurifica* mind a szójegyzékünkbeli *aurifusia* a középkori *aurifrisia* v. *aurifrigia* 'aranyos rojt' szónak elferdítései (vö. DU CANGE).

kössenté (?) *akasztaló* — lunula. Am. kösöntyű-akasztaló, kösöntyű-akasztó. A Schlágli Szójegyzékben *kesen kete* áll, valószínűleg *kesente kete*, 'kössenté-kété' azaz kösöntyű-kötő helyett (1193. sz.). Vö. föntebb, 11. sor.

vijel (*vihel*?) — periclides. A magyar szó eddig teljesen ismeretlen volt. Nem egyéb mint a németből átvett középkori cseh szó *vijel* vagy *rej*l 'apáczaafátyol' (l. TAGÁNYI *Századok* 1893. évf. 322. l.). A Schlágli Szójegyzékben (1194. sz.) ugyanazon latin szó a *fris* szóval van magyarra fordítva (l. ezt *Nyelvtört. Szótár*).

(14. s.) *rezes* — torques. Am. rezes (t. i. nyaklánc, nyakperecz). A Schlágli Szójegyzékben ugyane latin szó *rez*, 'réz'-zel van fordítva (1195. sz.).

soporlach — velum. Am. superlát, kárpit. A 16. sorban is előfordul *soporlah* alakkal, nem különben a Schlágli Szójegyzékben is (*soporlath* 1196. sz. és *soporlah* 1206. sz.) Elavult szó. (Vö. *Nyelvtört. Szótár*.)

koszoró — sertum. Am. koszorú.

redélt? — serpata? Am. redélt? A latin szó ismeretlen. Ugyanígy a Schlágli Szójegyzékben is, a magyar szó azonban *regleth*-nek van írva (1198. sz.).

hígy — aurifilia? L. fönt, a 12. sornál. A latin szó ismeretlen.

béllés (?) *ruha* — subiecta. Am. bélléses v. belső ruha?

(15. s.) *gyűrő* — anulus. Am. gyűrű. A szó vége íráshibából van bizonyára *ow*-vel írva *ew* (ö) helyett.

gyöngy — gemma. Am. gyöngy.

bérlagyöngy — beryllus. A magyar szó

máshonnan ismeretlen, azonban nyilván összefügg a latin *beryllus*-sal, a mely egy indiai drágakőnek a neve.

fejér gyöngy — perna. A Schlägli Szójegyzékben is megvan (*feir geng* 1203. sz.) A latin *perna* egyebek közt egy kagyló nevét is jelenti.

safol v. *sáfol* — sapphirus. Am. zafir. A Schlägli Szójegyzékben *saphel* (1204. sz.). Hasonló *l*-es alakokban (*sajfill, sáfily*) előfordul e drágakő neve egybeült is a régi-ségben (l. *Nyelvtört. Szótár*).

ruben v. *rubin* (*rutten*?) — rubinus.

(16. s.) *soporlah* v. *soporlach* — *pe-miscascina*? A latin szó ismeretlen. A magyarra nézve vö. föntebb 14. s.

gárnátus — *epitogium*. A latin *aphithedum* alak mivoltára a Schlägli Szójegyzék *epitodium*-a vezet rá (1207. sz.). A magyar *gárnátus* TAGÁNYI szerint a francia *garnache*-ből átvett régi német *garnatsch* v. *garnasch*-sal (felöltő, többnyire ujjak nélkül) függ össze (Századok 1893. évf. 322. l.). SZAMOTA régi oklevelekből egy latin *garnacia* alakot is idéz a Schlägli Szójegyzék kiadásában (1207. sz. alatt). Ugyan e Szójegyzékben a magyar szó *garnatus*-nak van írva.

paplon — *thorale* (*torale*). Am. paplan. A következő latin szó, *culcitra* is ugyanezen jelentésűnek van jelezve.

lepődő — *linteamen*. Ugyane latin szó fönt a 6. sorban *léllah*-hal volt magyarázva.

(17. s.) *kámzsa* — *suppellicium*. Ma is ismeretes szó. A Schlägli Szójegyzék a latin szónak *superpellicium* változatát használja (1212. sz.).

tábír (v. *tabír*) *ruha* — *podus*? (*poderis*). Ez utóbbi latin szó bokáig érő hosszú papi öltönyt, *talárt* jelent. Ezzel függ-e össze a *tabír ruha*, avagy a köpeny jelentésű olasz *tabarro*-val (DIEZ), nem tudni. A Schlägli Szójegyzék különben ugyane latin szót *kabaricha*-val fordítja (1213. sz.; vö. hozzá SZAMOTA észrevételét és TAGÁNYI magyarázatát, Századok 1893. évf. 322. l.).

saru — *calceus*.

szekérnye — *ocrea*. Elavult, csizmát, szárharisnyát stb. jelentő szó (l. *Nyelvtört. Szótár*.) Szláv eredetű (l. TAGÁNYI id. h.).

cserék — *albuca*? A magyar szó világosan *t*-vel van ugyan írva (*therék*), de ez egyszerű íráshiba *c* helyett. A szót TAGÁNYI a tót *črevik* (lábbeli)-ből származtatja (id. h.). Máshonnan eddig ismeretlen. (Vö. régi *cserge*?) A latin *albuca* bizonyára a cipőt, sarut jelentő *albutum* szó (DU CANGE) elferdítése.

fő — *præpedium*. Am. lábfej.

Kiadás. A Besztercei Szójegyzéket ismertető bevezetéssel, magyarázó jegyzetekkel, teljes latin és magyar szömutatókkal és az egész emlékek fényképi másolatával az Akadémia kiadásában FINÁLY HENRIK tette közzé, a következő cím alatt: *A Besztercei Szószedet.* Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. (A nyelvemlék hasonmásával.) Budapest, 1892. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVI. k. 1. szám.)*

Repertorium. *A Besztercei Szójegyzék, Akadémiai Értesítő* 1892. évf. 659—662. l. — *A Besztercei Szójegyzék műveltség-történeti jelentősége*, ugyanott 1893. évf. 224—227. l. (Vö. még no. 1891. évf. 688. l.) — SIMONYI ZSIGMOND: *A Besztercei Szójegyzék, Nyelvtudományi Közlemények* XXII. 523—526. l. és XXIII. 230—231. l. — KALMÁR ELEK: *A Besztercei Szójegyzék*, ugyanott XXIII. 232—236. l. — MELICH JÁNOS: *A Besztercei Szójegyzék, Magyar Nyelvőr* XXII. 117—124. l. és 173—182. l. — PETTKÓ BÉLA: *A besztercei vocabularium, Századok* 1893. évf. 82—84. l. — TAGÁNYI KÁROLY: *A Besztercei Szószedet kulturtörténeti jelentősége, Századok* 1893. évf. 305—327. l. Számos szónak műveltségtörténeti és nyelvi magyarázata. — SIMONYI ZSIGMOND: *A kódexek mint nyelvemlékek*, BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 126—128. l. (a Szójegyzék 8. lapjának hasonmásával). — Egyes szókról szólottak: PÓR ANTAL: *Az «ayancha» szó értelmezése, Századok* 1893. évf. 167. l. ZOLNAI GYULA: *Velez, Magy. Nyelvőr* XXII. 135. ÁSBÓTH OSZKÁR: *Zapona*, no. XXII. 226. SZINNYEI JÓZSEF: *Athual, fial*, no. XXIII. 145.

* Mi e kevésbbé megfelelő nevet az általánosabban használt *Szójegyzék* elnevezéssel cseréltük föl.

2. A Schlägli Szójegyzék.

A Besztercei Szójegyzékkel körülbelül egykorú s vele nagyrészt tartalmilag is egyező az a másik nyelvemlékünk, melyet a *schlögli premontrei rendház könyvtárában* (Felső-Ausztria) Vielhaber Gottfried könyvtárnok 1890-ben fedezett föl s mely nálunk csak Szamota István múlt évi tanulmányútja óta lett ismeretessé.

E latin-magyar szójegyzék 14 negyedréti oldalon mintegy harmadfél ezer magyar szót tartalmaz s beosztására, valamint nagyrészt tartalmára nézve is, megegyezik a Besztercei Szójegyzékkel, azonban mind magyar mind latin írása és orthographiája hasonlíthatatlanul jobb emennél, s azért, mint láttuk, ennek megértésére nézve is nagy szolgálatot tesz. A Besztercei Szójegyzékben elő nem forduló szócsoportjai a következők: *Isten és a világegyetem, időjárás, testrészek, lelki és testi tulajdonságok, egyházi és világi méltóságok, hangszerek és játékszerek, betegségek, mesterműszók, igék, mellékevek és számnevek*. E mellett a többi fejezetei is terjedelmesebbek.

Szójegyzékünk eredetileg egy *Hortularium*-nak nevezett latin kéziratához volt csatolva, a mely nem egyéb mint latin szótár latin magyarázatokkal s itt-ott a megfelelő magyar kifejezések kitételével. (L. fönt 25. l. 5. alatt.) E *Hortularium* 1420 és 1433 közt készült, a hozzá kötött s tőle legújabbban elválasztott Szójegyzék azonban orthographiájánál fogva régibbnek mutatkozik s kora valószínűleg az 1400. és 1410. évek közé tehető.

A rajta látható törlések, valamint íráshibái arra vallanak, hogy Szójegyzékünk is, mint a Besztercei Szójegyzék, másolat és nem eredeti szógyűjtemény.

Ez a nyelvemlék is igen becses adalékokkal gyarapítja régi szókincsünket. Mint egyik fontos nyelvi sajátosságát említhetjük, hogy a *-tyű -tyű* képző *-te*-vel van írva benne, a mi bizonyára *-tē*-nek olvasandó; pl. *sorcante* 'sorkanté' sarkantyú, *pathtante* 'pattanté' pattantyú stb. Ez alakokat több mai népnyelvi adattal is igazolhatjuk; ilyenek: *cságté* e h. *cságtattyú*, *csurgaté* ereszt, e h. *csurgattyú* stb. A zárt magánhangzók e szójegyzékben is igen gyakoriak, pl. *harum* három, *orrus* orros, *habus* habos stb. A *-ság -ség* képző többször itt is külön szónak van írva. Általában pedig nemcsak tartalmára, hanem nyelvére nézve is megegyezik a Besztercei Szójegyzékkel.

Figyelemre méltók benne ama nem csekély számú kihalt szók, melyeknek helyét ma szláv eredetű szókkal pótoljuk. Ilyenek: *verő*, ma *kalapács*; *ágas* és *köláb*, ma *oszlop*; *álltetem*, ma *állkapecza* stb.

Hasonmásunk e szójegyzék 7. lapját mutatja be, mely a növények és lakóhelyek szócsoportját tartalmazza s melynek betű szerinti olvasása a következő.

A Schlägli Szójegyzék 7. lapjának betűszerinti olvasása.*

zaporá fiw	zama(r)tuise	cecla	ezer io fiw	nadal fiw	beruk	hasalo fiw	berwk
verbena	cartago	bleta	paliurus	calmandria	ticuta	silio	cicota
zanuth	kek	hagma	fog hagma	par	monyaro	hagma	id(em)
citisus	lactuca	cepe	aleum	porulus	porum	ascola	pastinaica

* A kis betűvel szedett magyar szók sorában a föloldott rövidítések rekeszbe () vannak foglalva. A páros sorokban levő latin szók rövidítéseit a kisebb betűk jelzik.

^{gabona fiv} Verbena ^{zamátkisq} cartago ^{ceda eker u fiv} bleca ^{madal fiv} palulq ^{berent} calmdora ^{gabalo fiv} traua ^{berent} filio ^{gabalo} acota
^{gabona} obsus ^{kek} laticia ^{gabma fiv} cepe ^{gabma fiv} alciun ^{gabma fiv} porulq ^{gabma fiv} porim ^{gabma fiv} astola ^{gabma fiv} pasindica
^{gabona} rapa ^{gabona} rapula ^{gabona} raphanus ^{gabona} libulq ^{gabona} olis ^{gabona} taulis ^{gabona} pepe ^{gabona} ammer
^{gabona} maubita ^{gabona} radix ^{gabona} magnuderis ^{gabona} nascentu ^{gabona} rosa ^{gabona} lilu ^{gabona} viola ^{gabona} amando
^{gabona} radolco ^{gabona} uita ^{gabona} alga ^{gabona} bilulus ^{gabona} smigus ^{gabona} luba ^{gabona} boleta ^{gabona} burto ^{gabona} luberto
^{gabona} xemiu ^{gabona} strigulis ^{gabona} acuum ^{gabona} acuis ^{gabona} capoca ^{gabona} manptq ^{gabona} gelma
^{gabona} palea ^{gabona} pita ^{gabona} arisa ^{gabona} seramen ^{gabona} stipula ^{gabona} pmiua ^{gabona} agricola ^{gabona} ex
^{gabona} colator ^{gabona} arator ^{gabona} aratu ^{gabona} burris ^{gabona} atcabulu ^{gabona} antabulum
^{gabona} vomer ^{gabona} cultz ^{gabona} uiger ^{gabona} ager ^{gabona} semiator ^{gabona} sulcus ^{gabona} nouellq ^{gabona} seges
^{gabona} semen ^{gabona} granu ^{gabona} messis ^{gabona} messor ^{gabona} frumetu ^{gabona} siligo ^{gabona} ammona ^{gabona} oden
^{gabona} auenu ^{gabona} papulis ^{gabona} brasu ^{gabona} miluo ^{gabona} trimiliu ^{gabona} alphita ^{gabona} fallera
^{gabona} tanayus ^{gabona} simphorizator ^{gabona} limu ^{gabona} lens ^{gabona} cesatica ^{gabona} accipim
^{gabona} abulq ^{gabona} foribus ^{gabona} fabu ^{gabona} papauer ^{gabona} salumica ^{gabona} cultu ^{gabona} et multa
^{gabona} casta ^{gabona} furca ^{gabona} palla ^{gabona} scoba ^{gabona} sapa ^{gabona} canstrum ^{gabona} metecta ^{gabona} mo
^{gabona} dms ^{gabona} garlea ^{gabona} tubulq ^{gabona} ebula ^{gabona} exta ^{gabona} extabulu ^{gabona} simulus
^{gabona} szama ^{gabona} cophing ^{gabona} luctq ^{gabona} lutens ^{gabona} margiu
^{gabona} vna ^{gabona} castrum ^{gabona} mureq ^{gabona} turris ^{gabona} pallatu ^{gabona} aula ^{gabona} meria
^{gabona} ballus ^{gabona} carcer ^{gabona} domiq ^{gabona} domicta ^{gabona} ptoriu ^{gabona} apoteca ^{gabona} cella
^{gabona} ru ^{gabona} penus ^{gabona} gliau ^{gabona} pmluaxu ^{gabona} camenata ^{gabona} camenun
^{gabona} solne ^{gabona} canarea ^{gabona} latema ^{gabona} stuba ^{gabona} pscuca ^{gabona} balneu ^{gabona} finnu

	repa	kis repa	retek	veres hagma	cauzta	id(em)	dinne	ugu(r)ca	dinne
	rappa	rapula	raphanus	tibulus	olis	caulis	pepo	cucumber	
	thwk	geker	torsa	torma	rosa	liliu(m)	viola	vad	
	cucurbita	radix	maguderis	nastrucium	rosa	lilium	viola	arundo	
	rosa viz	vas	lapis vas	hapo(r)ya	gomba	id(em)	gilua	zeme(r)chek	
5	radoleo	iunccus	alga	birulus	smigus	luba	boleta	burto	luber twplo
	tepe(r)te	vacaro	zewre	aztag	kepe	kerte	id(em)		
	cremium	strigilis	areum	aceruus	capecia	manipulus	gelima		
	polwa	buza few	eg zal	zalma	koro	zenge	zanto		
	palea	spica	arisca	stramen	stipula	primicia	agricola	ex-	
	id(em)	idem	eke	eke zaru	eke tarto	idem			
	colator	arator	aratrum	burris	aticabulum	ancabulum			
	zanto vas		hold	meze	maucte	barazda	ugar	vetes	
	vomer	cultum	iuger	ager	seminator	sulcus	nouellus	seges	
	mag	id(em)	aratas	arato	gabona	ros	idem	arpa	
10	semen	granum	messis	messor	frumentum	siligo	annona	ordeum	
	az	zab	zalad	kwles	lwkuth	po(r)ga	kwlw		
	aenuum	papulis	brasium	miliu(m)	trimilium	alphita	fallera		
	kender	chepes	len	lenche	vizi lenche	chicer	borso		
	canapus	simphorizator	linum	lens	cefatica	cicerpisum			
	bagol bo(r)so	bab hiuel	bab	mak	vad mak	miuelth	miueltelen		
	citrus	forulus	fabum	papauer	salunica	cultum	et	inculta	
	gereblye	villa	lapat	sepre	zapu	vyca	merche	ako	
	rastrum	furca	palla	scoba	sapo	canistrum	metreta	mo-	
		gerla	kubel	chep	id(em)	chep hadaro	ezten		
15	dus	garlea	cubulus	tribula	exta	extabulum	stimulus		
	concol	cosar		zel					
	zizania	cophinus	luctus	lutens	margium.				
	rduar	var	kufal	toron	palota	terem	varfog		
	vria	castrum	murus	turris	pallacium	aula	menia		
	plank	temelch	haz	kis haz	pituar	patica	pinche		
	vallus	carcer	domus	domicula	pretorium	apoteca	cella-		
		penche torok	kiliuth	idem	kemenus	kemen			
	rium	penus	glicium	promtuarium	camenata	camenum			
	terem	[arnik haz]*	arnik haz	zoba	zegenhaz	ferdew	kemen		
20	soliu(m)	camara	latrina	stuba	proseuca	balneum	fumoriu(m)		

Jegyzetek.

E lap tartalmának a Besztercei Szójegyzékben az 5. és 6. lapé felel meg, a mely-
lyel nemcsak érdekes, hanem szükséges is egybevetnünk. A magyar szokat itt is, mint

* Utólag keresztülhúzva.

a Besztercei Szójegyzékben, az eredeti kiejtés szerint, a latin szokat pedig, a mennyiben ismeretesek, rendes írásmódjukkal és alakjukkal közöljük.

(1. sor.) *szapora-fív* — verbená. Am. szapora-fű. Közönséges növénynév a régiségben. A *fív* régiebb alakja a *fű* szó *fív*-tővének (vö. *füvet*, *füek* stb.). Előfordul a Jordánszky-Codexben is (l. *Nyelvtört. Szótár*), sőt a szlavóniai nyelvjárásban ma is *fív*-et mondanak (l. *Magy. Nyelvőr* XXIII. 215).

szamártü(v)isk — cartago? Am. szamártüvis. A latin alak ismeretlen. Bizonyára a *carduus* változata vagy elferdítése. Így a Besztercei Szójegyzékben is (a kiadás 402. száma alatt). A *tüisk* v. *tüvisk* (mert a régi írás két egymás után következő *u* v. *v* közül az egyiket gyakran elhagyja, tehát *tuisc* e helyett is állhat: *tuisc*) régi teljesebb alakja a *tövis* szónak, a mint hogy továbbképezve még ma is sok helyen *tövishesk*-t mondanak.

czékla — bleta. A latin alak a közönséges *beta* szónak középkori változata (DIEFENBACH). A Beszt. Szójegyzékben *laboda*-val van fordítva (395. sz.).

ezérjófív — paliurus. Am. ezerjófű.

nadályfív — calmandria? Am. nádalyfű. Közönséges fűnév a régiségben. (Vö. *Nyelvtört. Szótár* és *Nagy Szótár*.) A latin alak ismeretlen. (Vö. *calamenta*, *calmenta*? DIEFENBACH.)

bërük v. *bërök* — cicuta. Am. bürök. A sor végén még egyszer előkerül *berük* alakban. A latin szó kezdőbetűje íráshibából *t*-nek van írva. A magyar alakra nézve vö. *berök* a *Nyelvtört. Szótár*ban. A Beszt. Szójegyzékben *belend* azaz 'belénd' áll (406. sz.).

hasaló-fív — silio. Ismeretlen magyar szó. A Beszt. Szójegyzékben is *hasalou fíu*. A *silio* szó az olaszban kecskerágót jelent.

bërük v. *bërök* — cicota. Vö. föntebb. (2. s.) *zanut* — cytissus. Am. zanót. A Beszt. Szójegyzékben *zanolt* (407. sz.).

kék — lactuca. Valószínűleg am. kék saláta. A főnév a Beszt. Szójegyzékben is kimaradt (408. sz.).

hagyma — cepe. A latin szó rendes alakja *cepa*. A Beszt. Szójegyzékben is *cepe* (409. sz.).

foghagyma — allium. Am. fokhagyma.

pár — porrulus. Am. pár(hagyma). A következő latin szó, *porrum* itt magyarázat nélkül áll. A Beszt. Szójegyzékben *paray*-jal van fordítva (411. sz.), bár tulajdonkép

szintén párhagymát jelent (FINÁLY: *A latin nyelv szótára*).

monyaró-hagyma — ascola. Am. mogyoró-hagyma. A latin alakra vö. *ascolinum* és *ascolonium* (DIEFENBACH). A *monyaró* a *mogyoró* szónak közönséges régi alakja (l. *Nyelvtört. Szótár*). A következő *pastinaica* azaz *pastinaca* szó fölött az *idem* arra utal, hogy magyarul is hasonlóképp nevezik, tehát am. *pasztindk*.

(3. s.) *répa* — rapa.

kis répa — rapula.

reték — raphanus.

vörös hagyma — cibulus. A szójegyzékben tulajdonképp *tibulus*-nak írva; a Beszt. Szójegyzékben *cibula* (413. sz.). Középkori latin szó. (Vö. német *zwiebel*.)

káposzta — olus. Am. káposzta. A szójegyzék magyar szavában a *p* íráshibából maradt ki. Hasonló hiba *olis* e h. *olus*. A következő *caulis* szó azonos jelentésűnek van jelezve.

dinnye — pepo.

ugurka-dinnye — cucumer. Am. ugorka. A Beszt. Szójegyzékben ugyane szó *gérög dinnyé*-vel van fordítva (418. sz.).

(4. s.) *tök* — cucurbita.

gyékér — radix. Am. gyökér.

torsa v. *torzsa* — maguderis. A latin alak középkori (DIEFENBACH); vö. *magudaris* (FINÁLY: *A latin nyelv szótára*).

torma — nasturtium. A latin szó rendes alakja *nasturtium*; azonban ez zsákszát jelent (DIEFENBACH, FINÁLY).

rósa v. *rózsa* — rosa.

lilium — lilium. Am. lilium.

viola — viola.

nád — arundo. A szójegyzékben a *v* másolói hiba *n* helyett. A Beszt. Szójegyzékben *nad* (428. sz.).

(5. s.) *rózsavíz* — radoleo? A latin szó bizonyára am. *rhodium oleum*.

sás — iuncus. A szójegyzék íráshibából *vas*-t ír.

lapis sás — alga. Am. lapos sás. A *lapis* a *lapos* szónak olyan változata, mint a mai *hamis* a régi (HB.) *homus*-nak, vagy a tájnyelvi *kódís* a közönséges *koldus*-nak. A Beszt. Szójegyzékben *tengeri lopus zaz* (430. sz.).

háporja — biulus? A latin szó ismer-

retlen. A magyar szó ily alakban csak egy helyről van idézve a Nyelvtört. Szótárban. Azonos vele a borsodmegyei *háportya*, mely békasást, békabuzogányt, vízi tövises disznót jelent (KASSAI: *Magyar Diák Szókönyv*).

gomba — smigus? A latin szó bizonyára a *fungus* elferdítése. A következő *luba* (a Beszt. Szójegyzékben *lupa*, 433. sz.) azonos jelentésűnek van jelezve.

gilva — boleta. A latin szó rendes alakja *boletus*, egy gombafaj neve. A magyar *gilva* máshonnan ismeretlen. (Vö. *gelyva-fű?* Nyelvtört. Szótár.)

szēmēresēk — burto. Am. szömöresök; egy gombafaj (l. *Nagy Szótár*). A latin szó ismeretlen. Mind a magyar mind a latin szó ugyanígy van a Beszt. Szójegyzékben is (435. sz.).

tupló — tuber. Am. tapló. (A magyar szó itt kivételesen utána s nem föléje van írva a latinnak.) Az *u* hang föltűnő ugyan benne a mai *a*-val szemben, de nem kell okvetellenül íráshibának néznünk, mert előfordul *topló* alakkal is, Molnár Albertnél. Az *u* és *a* viszonyára vö. a HBeszt. *muđának* (am. *magának*) alakjával. (L. fönt, 68. l.) A Beszt. Szójegyzékben *taplow* (436. sz.).

(6. s.) *tēpērtē* — cremium. Am. tepertő. Tulajdonképp nem illik a szócsoporthoz.

lővakaró — strigilis. Szintén nem illik a lap szavai közé.

szőré — area. Am. szérű. Az első szótag *ő* hanggal más nyelvmélekekben is előfordul (l. *Nyelvtört. Szótár*); a szóvégi *é* pedig a mai *ű*-vel szemben általában nem szokatlan a régiségben (vö. fönt, 17. l.), s maga a *szérű* szó is előkerül még *sziré*, *szüré* alakokkal (l. *Nyelvtört. Szótár*).

asztag — acervus.

kepe — capecia. Így a Beszt. Szójegyzékben is (441. sz.).

kéve — manipulus. A nyelvmélekbeli *kerte* alak minden bizonynnyal íráshiba *keue* azaz „kéve” helyett, a mint a Beszt. Szójegyzék írja is (442. sz.). A következő latin *gelima* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve (vö. Du CANGE).

(7. s.) *polyva* — palea.

búzaľő — spica.

ēggy szál — arista. A Beszt. Szójegyzékbeli *ed zar* is valószínűleg *ēggy szál*-nak olvasandó (445. sz.).

szalma — stramen.

kóró — stipula. A Beszt. Szójegyzékben *theurek* azaz törek (417. sz.).

zsēnge — primitia. Am. a gabona első termése.

szántó — agricola. A következő *excolator* és *arator* latin szók jelentése azonosnak van jelezve.

(8. s.) *eke* — aratrum.

ekeszarv (v. -szaru) — buris.

eketartó — aticabulum (BARTAL szerint e h. *sticabulum*). A következő *ancabulum* szó is ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

(9. s.) *szántóvas* — vomer. A Beszt. Szójegyzékben *lemes vas* azaz lemezvas (454. sz.). A következő *cultrum* szónak magyar jelentése nincs kitéve. A Beszt. Szójegyzékben *culter* am. *chorozlauas* azaz csoroszlya-vas (455. sz.).

hold — iuger(um).

mezé — ager. Am. mező.

magveté — seminator. Am. magvető. A *g* az *u* előtt íráshibából maradt ki. A Beszt. Szójegyzékben *maguethew* (458. sz.).

barázda — sulcus.

ugar — novellus.

vetés — seges.

(10. s.) *mag* — semen. A következő *granum* ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

aratás — messis.

arató — messor.

gabona — frumentum.

ros v. *rozš* — siligo. A latin szó a középkorban rozstot jelentett (DIEFENBACH). A következő *annona* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

árpa — hordeum.

(11. s.) *asz* — avena. A Beszt. Szójegyzékben *ozt* (valószínűleg *oz* helyett, 470. sz.). Máshonnan ismeretlen szó, a mely nyilván a szláváságból került hozzánk. Vö. tót *oves* v. *ovos* zab.

zab — pabulum. A latin szónak tulajdonképp takarmány, eleség a jelentése s a magyar *zab* ezt az általánosabb jelentést a szláváságtól örökölte, a hol a *zob* még általában takarmányt is jelent.

szalađ — brasium. Ma is használatos főnév (mesterségesen kicsiráztatott gabonát jelent, melynek levéből italt vagy bizonyos ételt készítenek, l. *Nagy Szótár*). A latin szó középkori (DIEFENBACH).

köles — milium.

lűkött — trimilium. A népnyelvben ma

is élő neve egy kölesfajnak. (Vö. *lüköt*, köles' *Magy. Nyelvr.* IV. 521.; *lükött*, köles kása' uo. III. 283.; SZINNYEI JÓZSEF *Magy. Tájszótár*-ának adatai.) A Beszt. Szójegyzékben *liketh* azaz 'likett' (473. sz.), a latin szó pedig *termilium*.

porga — alphita. A latin szó a középkorban a gabonának friss érett szemeit vagy a megszáritott szemekből készült lisztet jelentette (DIEFENBACH, DU CANGE). A magyar szó sláv eredetű; vö. ószlovén *prga* am. novella tritici grana. Szatmár megyében ma is *pirgamdlé*-nak nevezik az ily módon nyert kukoricalisztet. (Vö. *purgamdlé* am. száritott éretlen málé, kukoricza, *Nyelvtud. Közlemények* II. 379.)

kölyű v. *kölyü* — fallera. A *kölyü* v. *kölü* ma is élő szó; törő, zúzó készüléket, kézi malmot jelent (l. *Nagy Szótár*). A latin szó értelmezése DU CANGE-ban egyszerűen 'instrumentum rusticum'.

(12. s.) *kendër* — cannabis.

csepés — symphorizator? BARTAL szerint a latin alak *stupanizator* helyett áll, a mely csepűcsinálót, csepűst' jelent. A *csepé*: csepű viszonyára nézve vö. fent 17. l. az *é*: *ö*: *ü* hangfejlődésről.

len — linum.

lencse — lens.

vízi lencse — cefatica? A latin szó ismeretlen.

csicsér-borsó — cicer, pisum. Am. csicsér-borsó, csicséri borsó.

(13. s.) *bagoly-borsó* — citrullus. A latin szó középkori (DIEFENBACH).

babhively — forulus. Am. babhüvely. Az *i-ü* hang-megfelelésről l. fent, 15. l. A latin szót l. DU CANGÉNÁL.

bab — faba.

mák — papaver.

vad mák — salinca. A latin szó azonban másutt nem fordul elő ilyen jelentéssel.

mívelt, *míveltelen* — cultum et inculta. Am. mívelt és míveltelen, t. i. mák. A *míveltelen* alakra nézve vö. *fő-telen*. A két jelző az előttük álló két főnévre vonatkozik mintegy magyarázatul. Ezért a latin mellékevek közül is az első (*cultum*) a *papaver*-rel, a második (*inculta*) a *salinca*-val van egyeztetve.

(14. s.) *gereblye* — rastrum.

villa — furca.

lapát — pala.

sépré — scopa. Am. seprő, söprű.

szapu — sapo. Ma is élő szó, mely gabonamérő faedényt jelent (l. *Nagy Szótár*). A latin szó előfordul középkori latin okleveleinkben (l. példákat SZAMOTA jegyzetében, 1020. sz. alatt).

vika — canistrum. Tulajdonkép am. kosár. Székesfehérvárt a *vika* szón ma is kosarat értenek. A Beszt. Szójegyzékben is *veka* ugyanazon jelentéssel (487. sz.).

mércze — metreta.

akó — modius.

(15. s.) *gërla* — garleta. Bizonyos gabonamérték. Előfordul ugyanígy a Beszt. Szójegyzékben (490. sz.), a Németújvári Glosszákban s a Bécsi és Döbrentei Codexekben, *girla* alakkal pedig a Müncheni Codexben (l. *Nyelvtörténeti Szótár*). Olasz eredetű szó. A latin *garleta* előkerül középkori oklevelekben (l. FINÁLY észrevételét).

köbél — cubulus. Am. köböl. A Beszt. Szójegyzékben *kebel* azaz 'kébél' (491. sz.).

csép — tribula. A latin alak középkori (DIEFENBACH); am. tribulum. A következő, ismeretlen mivoltú *exta* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

cséphadaró — extabulum? Ma is így nevezik a csépnek forgékony végeit, a melyekkel a szemet kiverik (l. *Nagy Szótár*). A latin alak BARTAL szerint *extribulum* helyett áll. Mind az *extabulum*, mind pedig az előbbi *exta* szó megvan ugyanazon jelentéssel a Beszt. Szójegyzékben is (492. 493. sz.).

ösztén — stimulus. Am. ösztön. A mai irodalmi nyelv csak átvitelesen használja (állati ösztön stb.), eredetileg azonban, mint e helyen is, bizonyos ingerlő szerszámot jelentett, az állatok ösztökélésére.

(16. s.) *konkoly* — zizania.

kosár — cophinus. A következő két latin szó jelentés nélkül áll és mivoltuk is ismeretlen.

szél — margium (am. margo).

(17. s.) *udvar* — curia. A latin szó kezdőbetűje nincs kiírva, a másoló ugyanis díszesebb betűt akart utólag az üresen hagyott helyre rajzolni, minthogy e szóval egy új fogalomcsoport (lakóhelyek) kezdődik. A *curia*-nak 'udvar' jelentése középkori (l. DIEFENBACH).

vár — castrum.

kőfal — murus.

torony — turris. (E szó SZAMOTA kiadásában véletlenül kimaradt.)

palota — palatium.

terem — aula.

várfok — mœnia.

(18. s.) *plánk* — vallus. Am. palánk, erődítésül szolgáló czölöpzet. A két alak úgy viszonylik egymáshoz, mint a latin *planta* és a magyar *palánta*.

tömlöcz — carcer. Am. tömlöcz. Ha nem tollhiba, hangátvetést mutat *tömlöcz* helyett.

ház — domus.

kis ház — domicula.

pitvar — prætorium.

patika — apotheca.

pincze — cellarium.

(19. s.) *pönczetorok* — penus. Am. pönczetorok. A latin szónak e jelentése középkori (DIEFENBACH). A *pincze* hasonló *pöncze* változattal előfordul MOLNÁR ALBERT-nél is (I. Nyelvtört. Szótár).

kiliut? — glicium. A magyar szó olvasása pontosan meg nem határozható. Jelentése: pincze, éléskamra. A Beszt. Szójegyzékben *keleth* (511. sz.), E máshonnan ismeretlen *kelet* v. *kilit* szó az ószláv *kljetj*-ből származik, mely ott házat, az új szlovénben pedig pincét, kamrát jelent (I. TAGÁNYI magyarázatát, Századok 1893. évf. 321. l.). A latin *glicium* (*clcium*) is nyilván ennek a származéka (SZAMOTA, a kiadás 1049. sz. jegyzetében). A következő latin

promptuarium szó ugyanezen jelentésűnek van jelezve.

kéményös v. *kéményüs* — caminata. A középfőlnémet szó, a melylyel DIEFENBACH-nál a latin *caminata* értelmezve van, tűzhelylyel, kéménynyel ellátott szobát jelent. A magyar szó vége *-üs*-nek is olvasható, a mennyiben az *-s* képző előtt a mélyhangú szókban *u* hangot mutat nyelvmélikünk (I. a bevezető ismertetést).

kémény — caminus.

(20. s.) *terem* — solium. A latin szónak e jelentése középkori (DIEFENBACH). Bizonyára belőle van elferdítve a Beszt. Szójegyzéknek hasonló jelentésű latin *sobam* alakja (512. sz.). A következő latin *camara* szó fölé *arnik ház* 'árnyikház' volt eredetileg írva, de később keresztülhúzta az író.

árnyikház — latrina. Am. árnyekház, ma árnyékszék.

szüba — stuba. A latin szó középkori, a német *stube* latinosítása.

szegényház — proseucha. A latin szó PÁPAI PÁRIZ szerint kéregető koldusok szállását jelenti. A Beszt. Szójegyzékben tévedésből *ferdő*-vel van értelmezve (516. sz.).

férdő — balneum. Am. fürdő. Zárt *ē*-vel még ma is járatos némely vidéken a *fürdik* ige: *féredni*, *féredő* stb.

kémény — fumorium.

Kiadás. SZAMOTA ISTVÁN: *A Schlägli Magyar Szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta.* — (*A szójegyzék fényképével.*) Budapest, M. T. Akadémia, 1894. A Hortulariumban előforduló magyar szavak is vele együtt vannak kiadva. A jegyzetekben SIMONYI ZSIGMONDTól is olvashatók észrevételek. A közlést teljes szövegmutató követi.

Repertorium. SZAMOTA ISTVÁN jelentése tanulmány-utjáról, *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 585—586. l. — *A Schlägli latin-magyar nyelvmélek*, ugyanott 638—639. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A Schlägli szójegyzék, Nyelvtudományi Közlemények XXIII.* 474—475. l. — MELICH JÁNOS: *A Schlägli magyar szójegyzék, Erdélyi Múzeum*, XI. k. (1894. évfolyam) 236. l. — SZINNYEI JÓZSEF: *Athual, fial, Magyar Nyelvőr XXIII.* 145. — BARTAL ANTAL: *A Schlägli szójegyzék (bírálat), Nyelvtud. Közlem.* XXIV. 245—249. — KALMÁR ELEK: *A Schlägli szójegyzék (bírálat), ugyanott* 249—255. l.

NEGYPEDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar könyv. Az Ehrenfeld-Codex.

A tulajdonképeni legrégibb magyar könyv s egyszersmind elbeszélő irodalmunknak is legrégibb terméke az EHRENFELD-CODEX. Egy csonkán fönmaradt, jelenben 162 lapra terjedő, kis negyedréti alakú papiros codex ez, melyet dr. *Ehrenfeld Adolf* bécsi jogtanácsos hazánkfi 1851-ben Nyitrán, tanuló korában fedezett föl, midőn társai őt vele lecke előtt mulatságból vállon dobták. A codex jelenleg is az ő tulajdona s róla van elnevezve. Elejétől végig egy kéz írása. Készülése évét pontosan meg nem határozhatni, azonban írásából ítélve a XV. század első feleből, szorosabban második negyedéből származhatik. Nyelve még e kornál is jóval régiesebb. Tartalma Assisi Szent Ferencz élete, s mint a léptenyomon mutatkozó latinizmusokból s egyes félreértésekből látjuk, határozottan latinból való fordítás, s íráshibáiból kitetszőleg másolat. A latin Ferencz-legendának egy XVI. századi velencei kiadása, *Speculum uite beati Francisci et Sociorum eius* (1504-ből) két példányban máig fönmaradt: egyik példány a lipcei egyetemi könyvtár, a másik Ehrenfeld Adolf tulajdona. E latin legendával codexünk tartalma nagyjában azonos, egy része pedig Szent Bonaventura *Vita beati Francisci*-jéből való s csak mintegy harmadfél lapnyi (87. és 153—154. l.) magyar szövegnek nem találták meg eddig latin eredetijét. E latin eredetinek ismerete a codex megértéséhez, számos fordításbeli hibáinál fogva is, multhatatlanul szükséges, azért kiadása a nyelvtudományra nézve kétségtelenül nyereség volna.

Az Ehrenfeld-Codex nyelve, régiességénél fogva, igen fontos. Legnevezetesebb sajátosságait a következőkbe foglalhatjuk.

H a n g t a n i szempontból nevezetes a zártabb magánhangzók gyakori előfordulása, pl. *husszú* hosszú, *lábaihu* lábaihoz (mint a HBeszédben *ozchuz*) stb. Sőt megőrizte az Ehrenfeld-Codex számos alakban a szóvégi magánhangzót is, a mit a HBeszéd nem mutat föl. Ilyenek: *olyw* (olv. *ollyu*) oly, *eze* (olv. *ezé*) ez, *ehsege* éhség, *mongyw* mondj; ragok előtt: *fferenczenek* Ferencznek, *zolgálatonak* szolgálatnak stb., a minőket a HBeszédben és KTöredékben is találunk (*halalut*, *bynut*). Ide tartozik az Ehrenfeld-Codexnek ama külön sajátossága, hogy a múlt jele előtt a tárgyatlan alakú 3. személyben, illetőleg a befejezett cselekvés igenevében teljesebb tőt mutat: *vonott* vont, *felelött* felett, *nyomorólt* nyomorúlt stb.

Eredeti nyiltabb magánhangzót mutat a codex az *onszol* unszol igében s a több. sz. 1. személy ragjában: *vagyonk* vagyunk, *mondonk* mondunk stb.

Nyiltabb hangú még az *-ül -ül* igeképző és a hasonló hangzású névrag is, melyek *-öl -öl* alakkal fordulnak elő, sőt az utóbbi helyett *-él* sem ritka: *fordól, véresöl, repél* fordul, véresül, repül, *félöl* és *félél* fölül stb.

Megőrizte az Ehrenfeld-Codex az eredeti *m* hangot a következő szókban: *romt* ront, *hint* hint, *czimterem* cziinterem (vö. *romlik, himlő*, népies latin *cimiterium*); továbbá a kezdő *v-t* a *rimád* igében, mint a HBeszéd.

Az igeragozásban külön sajátága az Ehrenfeld-Codexnek, hogy a mélyhangú ikes igék az elbeszélő alak s a föltétes mód 3. személyében nem *-ék* hanem *-ák* raggal végződnek: *lakozák* e h. *lako-zék, laknák* laknék stb. Ejelenséget ma csak a gyermeknyelvben találjuk meg, természetesen nem a harmadik hanem az első személyben és csak a föltétes módban, mind az ikes mind az iktelen igéknél. Feltűnő igealakja az Ehrenfeld-Codexnek a *jutandana*, mely többször előfordul, továbbá az összetett igealaknak e kettős ragozása: *tudom valék* e h. *tudom vala*. Megemlítendő még a határozó igenévnek teljesebb *-vel* és *-vala* alakja is: *ewreuluel* örülve, *nylua* nyilván.

A névragozásban említést érdemel a *-ből* ragnak *-belől* és mélyhangú szókhoz illeszkedett *-balól* alakja; továbbá az *-ént* rag: *szája kedvént* szája kedve szerint, *istenént, világént* stb. (ma e rag a köznyelvben csak a *részint, szerint* és *alkalmasint* szókban van meg). A *-vel* rag teljesebb *-vala* alakkal is előfordul: *alamyznauala* alamizsnával stb., s *v*-je még többnyire meg van őrizve. Gyakran használja az Ehrenfeld-Codex a *-t* módhatározó ragot az *s* végű mellékneveken, mint: *alázatost* alázatosan, *mélységést* mélységesen stb.; ma úgy szólván csak két ilyen határozó alakunk van a köznyelvben: *örömet* és *vegyest*, melyekhez még a *képest* (ehhez képest stb.) névutót csatolhatjuk (e h. *képesen*).

Mondattani sajátágai közül megemlítjük e szerkezetet: *ez első tizenkettőnek egyike* (90. l.), *barátoknak valamellyik* barátoknak valamelyike (119. l.). E régi kifejezés mód tulajdonképp azt teszi: „a tizenkettőnek egyjük”, „a barátoknak valamelyük”, s az *egyik, valamelyik -ik* ragja nem is egyéb mint a mai *-juk -jük* személyrag. A *kül, kívül* „kívül” névutó ragtalan főnévhez járul még az Ehrenfeld-Codexben: *ajtó kül* ajtón kívül, *föld kívül* földön kívül. E szerkezet máig csak a *rendkívül* (azaz „renden kívül”) szóban maradt fenn és Vörösmarty Szózatában: „A nagy világon *e kívül* Nincsen számodra hely”. A *nélkül* névutó az Ehrenfeld-Codexben a következő eredeti szerkezetet mutatja, pl.: *ezüstnek változásánál kül* vagyis „változásánál kívül”. E kifejezés módból a *-nál* rag az eredeti *kül* névutóval egy szóba olvadt s külön névutóvá lett.*

Az Ehrenfeld-Codexnek szókinése is igen fontos. Ugyanis számos kihalt szót találunk benne, a melyeket részben többi régibb emlékeink sem ismernek. Csak itt fordulnak elő: *hogyhana* mintha, *leuzat* és *lewzat* scandalum (egybetartozik a Németujvári Glosszák *lewsag* szavával és Temesvári Pelbárt *leubezes*-ével), *csittenet*, *csittchenet* hallgatás, *csittchenedni* elhallgatni. Igen érdekes, hogy több mai idegen eredetű szavunk az Ehrenfeld-Codexben még ismeretlen s helyettük, mint a Schlägli Szójegyzékben is (l. fönt, 86. l.), a régi

* Vö. Mondattani bűváratok, 7. l.

magyar kifejezések járatosak; így a *templom* még *egyház*, a *puszta* még *kietlen*, a *katona* még *vitéz* stb.

Orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *i* hangot rendszeren *y*-nal írja; az *ö* és *ü* közt nem tesz különbséget, a mennyiben mindkettőt rendszerint *ew*-vel jelöli; hogy mind a *cz* mind a *cs* hangot *cz*-vel fejezi ki s hogy az *f* betűt néha minden jelentőség nélkül megkettőzteti (*ff*erencz Ferencz, *ff*arkas farkas).

Szövegmutatványul a farkas megszelidítéséről szóló részt közöljük (a codex 146—153. lapjairól), hasonlóan pedig a 66. lapot mutatjuk be, minthogy a fölvevett szövegből facsimilét nem szerezhettünk.

1. A farkas megszelidítése.

(Ehrenfeld-Codex 146—153. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

Az fordolt farkasrol: ky
bodog ferencznek myatta
fordola nagy zewledsegre

TEwrtenek nemy czudalatossag es
tyztes emlekezésuel melto Eugubia
varasaban mykoron meglen eluala zent
Attya Mert vala Eugubia varasanak
tartomanyaban egy [f] zernyw farkas
testenek nagysagaua! es gywlhewzes-
nek ehsegeuel kemenseges: ky nemczak
baromy lelkeseket veztualael De embe-
reket es azonhokot es: megmaruala
vgy hogy mend az polgarok tartat-
nakuala azanna dewgben es felelemben
hogy mend fegyuerkeduen mednek
uala mykoron yarnakuala azuaras
fewlden hogyhana kellett volna men-

A szöveg eredeti kiejtése.

Az fordólt farkasról,¹ ki bódog Fe-
rencznek miátta² fordóla nagy szöléd-
ségre.³

Történéknémi csudálatosság⁴ és tisz-
tēs⁵ emlékezésvel méltó⁶ Eugubia vára-
sában,⁷ mikoron⁸ méglen⁹ el vala szent
attya.¹⁰ Mert vala Eugubia városának
tartományában¹¹ egy szernyű farkas
testének nagyságával és gyűlhözésnek
éhségével¹² keménségēs,¹³ ki nemcsak
baromi lélkésēket¹⁴ vesz vala el, de em-
bēreket és asszonyokat¹⁵ és megmar
vala, úgyhogy mend az polgárok tartat-
nak vala azannyá¹⁶ dögben és felelēm-
ben, hogy mend fegyverkedvén mednek
vala,¹⁷ mikoron járnak vala az város
földén, hogyhana¹⁸ kellett volna mēn-

A mutatványnak megfelelő latin szöveg.

¹⁵⁵ De lupo redacto per beatum Franciscum in magnam mansuetudinem.

Accidit quoddam mirabile et celebri memoria dignum in ciuitate eugubi
dum adhuc sanctus Franciscus viueret. Erat namque in territorio ciuitatis
eugubie quidam lupus terribilis magnitudine corporis et ferocissimus rabie famis.
qui non solum animalia destruebat sed et homines et feminas devorabat: ita
quod omnes ciues in tanta peste ac terrore tenebat quod omnes ibant muniti
cum egrediebantur terram: ac si deberent ad bella funesta procedere.

* A kettős függő vonal (||) után álló számok a codex lapszámai; a függő vonalak
tehát a codex eredeti lapjainak végét jelzik. A szögletes rekeszbe [] tett szók vagy
betűk az eredetiben keresztül vannak húzva vagy feléjük írt pontokkal (l. a hasonmást)
vannak törlendőknek jelezve. A kisebb betűk föloldott rövidítések, a ritkított szók pedig
a codexben színes betűkkel vannak írva.

nyek erewshadra De maga fegyueresek sem arthatnakuala az mondot farkasnak fogay ellenn ky gonoz zerenczenek myatta elewllewlyual nem menekethetykuala fene gyewlhewtsegetewl Azert ezenne felelm mend meghata ewkewt: hogy valaky nagy elyg mer uala ky-menny az varasnak kapuya kewl Azert vr ysten akara meg yelenteny ez felewl mondot polgaroknak || ¹⁴⁷ zent fferencznek zentseget Mykora lakoznak vgyanottan meg mutata czudalatos myelkedetnek myatta Mert zent ferencz kewnyewrewluen raytok: zerze magat az mondot farkasnak eleybe menny Azt az polgarok meg ertuen mondnakuala neky Attyamfya ferencz az kapukewl ne meny Mert az farkas ky ymmaran sok embereket megmart mendenestewlfoguan tegedet megewl De zent ferencz hyuen vr iesus cristusba ky minden testy lelkeseknek vralkodoya nem payzual fegyuerkedet auagy pykonhokual De zent kerestnek yegyuel yegyzuen magat ky mene az kapon: [mend] tarsaual minden byzodalmat vete vr istenbe kyk ewbenne hyendnek tezy ewkewt minden seregnelkewl nyomtatny es yartatny bazaliscoson es [Es] yaspiskyon nemczak farkason De es

niék erős hadra. De maga¹⁹ fegyverésék sém árthatnak vala az mondott farkasnak fogai ellenn;²⁰ ki gonosz szerencsének miatta előllóli vala,²¹ nem menekethetik vala²² fene²³ gyűlhötségétől.²⁴ Azért ezennye²⁵ félelm²⁶ mēnd mēghatá²⁷ őket, hogy valakinagy elig²⁸ mér vala kimēnni az városnak kapúja kül.²⁹ Azért úr Isten akará mēgjelēnteni³⁰ ez felőlmondott polgároknak Szent Ferencznek szentségét, mikora lakozná³¹ ugyanottan, mēgmutatá csudalatos mivelkedetnek miatta.³² Mert Szent Ferencz könyörölvén rajtok, szerzé magát az mondott farkasnak eleibe mēnni.³³ Azt az polgárok mēgjertvén, mondnak vala³⁴ néki: Attyámfia Ferencz, az kapú kül nē mēnjē,³⁵ mert az farkas, ki immáran³⁶ sok embērēket mēgmart, mēndēnēstől fogván³⁷ tégēdet mēgöl. De Szent Ferencz hívén úr Jēzus Krisztusba, ki mēndēn testi lēlkēsēknek³⁸ uralkodója, nēm paizsval fegyverkedett³⁹ avagy pikonhokval,⁴⁰ de szent kērēsztnak jegyével jegyzvén⁴¹ magát, kimēne az kapón [mēnd] társával, mēndēn bizodalmtát vete úr Istenbe. Kik őbenne hiendnek, tēzi⁴² őket mēndēn sereg nélkül⁴³ nyomtatni és jártatni⁴⁴ bazaliskoson⁴⁵ és [és] jáspis-kijón,⁴⁶ nēmcsak farkason, de és

Nec tamen sic armati valebant dicti lupi mortales dentes ac truculentam rabiem euadere. Qui eidem per infortunium obuiaabant. Verum tantus terror omnes inuasit, quod vix aliquis extra portam civitatis audebat exire. Volens autem deus notificare sanctitatem sancti Francisci ciuibus supradictis: cum sanctus moraretur ibidem ostendit per effectum mirabile. Nam sanctus Franciscus compatiens illis disposuit exire obuiam dicto lupo. Cui ciues sentientes hoc. Frater Francisce ne portam ex eas: quia lupo qui iam multos homines deuorauit: penitus te occidet. Sanctus vero Franciscus sperans in domino iesu christo qui vniuerse carnis spiritibus dominatur. non clypeo protectus aut galea: sed signo sancte crucis se muniens exiuit portam cum socio totam fiduciam iactans in domino: qui credentes in eo facit sine lesione aliqua super basiliscum et aspidem ambulare et conculcare non solummodo lupum sed et

orozlanyon es sarkanyon Es ezkeppen cristusnak hywseges zolgaya fferencz Nem panczelual ewltewztetuen auagy tewruel nem yuet vyseluen auagy hady fegyuereket De zentseges hytnek ver-teuel kereztnek yegyuel yegyzettett-uen Ragada vtat eleybe Es ew felelm-nelk ||¹⁴⁸ ewl alhatatost kezde elmenny Es yme sokaknak latasara az helyek-rewl kykre nezny felhaktakuala Az zewrnyew farcas mendenestewlfoguan zaya felnyttuan zent ferencz ellen futt-uala: ky ellen zent fferencz vete ke-reztnek yegyett ewtewlees tarsatoles farkast meg ehnyettuen es fvtamasat meg tarta ysteny erewnek myatta: es kemenen meg nytot zayat belrekezte Es annakutanna hozza hyuan ewtett monda neky: yewy ydee Attyamfya ffarkas es cristusnak felewle paranczo-lok neked hogy sem nekem sem egyeb-nek valakinek arcz: Chuda: legottan kerezte leuen bel rekezte ew zewrnyew zayat: es az paranczolat leuen legot-tan magat feye haytuan leteryezte zent ferencznek labayhoz: farkasbalol lewn baran De ezkeppen fekewnek monda Attyamfya farkas te tewtell sok kart ez tartomanyban yzanyw gonoz tetelme-keket tewkellel: Teremtettek yrgal-

oroszlányon és sárkányon. És ezkeppen Krisztusnak hívségös szolgálja, Ferencz, nem pánczéval öltöztetvén avagy tör-vel, nem ívet viselvén avagy hadi fegy-verékét, de szentségös hitnek vértével,⁴⁷ kérésztnek jegyivel jegyzettettvén,⁴⁸ ragadá útát eleibe és ő félelm nélkül állhatatost kezde elmönni. És ímé⁴⁹ sokaknak látására, az helyekről, kikre nézni félháltak vala, az szörnyő farkas mendenestől fogván szája félnyitván⁵⁰ Szent Ferencz ellenn fut vala, ki ellenn Szent Ferencz veté kérésztnek jegyét, ő töle és,⁵¹ társától és farkast meg-ehnyétvén,⁵² és futamását⁵³ megtartá,⁵⁴ isteni erőnek miatta, és keményen⁵⁵ megnyitott száját belrekeszté.⁵⁶ És annakutánna hozzá híván ötet, monda néki: „Jöj ide,⁵⁷ attyámfia farkas, és Krisztusnak felőle⁵⁸ parancsolok né-ked, hogy sém nekém sém egyébnek valakinek árts.”⁵⁹ Csuda: legottan kérészt lévén,⁶⁰ belrekeszté ő szörnyő száját, és az parancsolat lévén,⁶⁰ legot-tan magát feje-hajtván lőterjeszté Szent Ferencznek lábaihoz. Farkasbalól lön bárány. De ezkeppen fekőnek⁶¹ monda: „Attyámfia farkas, tē töttel sok kárt ez tartományban, iszanyú gonosz tételme-ket⁶² tökélléttel,⁶³ teremtettek⁶⁴ irgal-

leonem et draconem. Et fidelissimus christi miles Franciscus non lorica succinctus uel gladio. non archum baiulans uel arma bellica: sed scuto ||^{155b.} sanctissime fidei signo munitus iter aliis dubium ipse carpere constanter incepit. Et ecce multis cernentibus de locis in quibus aspectandum ascenderant. Lupus ille terribilis contra sanctum Franciscum aperto totaliter ore cucurrit: contra quem sanctus Franciscus opposuit signum crucis et tam a se quam a socio virtute diuina lupum compescuit: et cursum retinuit ac os crudeliter apertum conclusit. Et advocans lupum illum ait. Ueni huc frater lupe: et ex parte iesu christi tibi præcipio quod nec mihi nec alteri noceas. mirabile dictu: statim facta cruce clausit os terribile. Et facto mandato statim se ad pedes sancti Francisci inclinauit. De lupo iam factus est agnus capite inclinato prostrauit. Sic autem iacenti dixit sanctus Franciscus lupo. Frater lupe tu facis magna damna in partibus istis: et horrenda maleficia perpetrasti creaturas dei sine mise-

massagnalkewl elueztuen De nemezac
 oktalantermezeteket el ueztettel es meg
 ewlel [ewl] es meg maral De es embe-
 reket ystennek zemelyere teremtet-
 ket Azert te melto uagy zewrnyew halál-
 ual mykeppen gonoz toluay gyol ||¹⁴⁹
 kos: kyert mend te ellened ewuewlt-
 nek es zugnak Es teneked mend ez
 varas ellensseged De Attyamfiam far-
 kas en akarok tekewzted es ez embe-
 rekkewzt bekeseget tenny. Vgyhogy te
 tewled touaba megne sertessenec Es
 teneked menden el mult vetkedett meg
 boczatyak vgyhogy sem ebek sem em-
 berek tuaba nem ewzewznek Es az
 farkas testenec es farkanac es fyleynek.
 es feynek haytasaua mutattyaua
 menden keppen fogadny azokat kyket
 zent ferencz monduala Es monda zent
 ferencz Attyamfiam farkas De hogy
 kelteneked ez bekeseget tenned. en fo-
 gadom te nekéd hogy addeglan adatok
 nekéd eleg eleséget. ez varasnak em-
 beri myatt myglen elz Vgyhogy touaba
 ehseget nem vallaz Mert en hyzem
 hogy te valamyt gonozol tewtel: te [h]
 ehsegednek gyewlhewzsegeert tewted:
 De en attyamfya farkas. myert en te-
 nekéd keresek yly kegyelmet akarom
 hogy fogagyad ennekem hogy sonha

masságnál kül⁶⁵ elvesztvén. De nem-
 csak oktalan természeteket elvesztettél
 és megölél és megmarál, de és embere-
 ket,⁶⁶ Istennek személyére teremtette-
 ket. Azért té méltó vagy szörnyő halál-
 val, miképpen gonosz tolvaj gyolkos.⁶⁷
 Kiért⁶⁸ mēnd té ellened üvöltnek és
 zúgnak, és té nekéd mēnd ez váras
 ellenségéd. De attyámfiám⁶⁹ farkas,
 én akarok té közted és ez emberek közt
 békességét tenni, úgyhogy té tőled to-
 vábbá még né sértessenek, és té nekéd
 mēndēn elmúlt vétködēt megböcsátják,
 úgyhogy sēm ebek sēm emberek to-
 vábbá⁷⁰ nēm őznek.⁷¹ És az farkas
 testének és farkának és fileinek és fei-
 nek⁷² hajtásával mutatja vala mēndēn-
 képpen fogadni⁷³ azokat, kiket Szent
 Ferencz mond vala. És monda Szent
 Ferencz: „Attyámfiám farkas, de hogy
 kell té nekéd ez békességét tenned.⁷⁴ Én
 fogadom té nekéd, hogy addéglan ada-
 tok nekéd elég eleségēt ez várasnak em-
 bēri⁷⁵ miátt, miglen élsz, úgyhogy to-
 vábbá éhségēt nēm vallasz;⁷⁶ mert én
 hiszēm, hogy té valamit gonoszól töt-
 tēl,⁷⁷ té éhségēdnek gyűlhözségēért⁷⁸
 tötted. De én attyámfia farkas, miért⁷⁹ én
 té nekéd keresēkilly kegyelmet, akarom,
 hogy fogadjad én nekēm, hogy sonha⁸⁰

ricordia destruendo. Non solum autem irrationabilia destruis: sed quod detestabi-
 lius est occidis et deuoras homines ad imaginem dei factos. Unde tu es dignus hor-
 renda morte mutilari tanquam prædo et pessimus homicida. propter quod clamant
 omnes contra te et murmurant: et est tibi tota ciuitas inimica. Sed frater lupe
 ego uolo inter te et homines istos facere pacem ita quod ipsi a te amplius non
 ledantur: et tibi omnem offensam præteritam dimittentes: nec canes nec homi-
 nes te amplius persequentur. Et lupus gestibus corporis et cauda et aurium et
 capitis inclinatione monstrabat illa: que sanctus dicebat omnimode acceptare.
 Et ait sanctus Franciscus. Frater lupe ex quo tibi pacem placet facere istam.
 Ego promitto tibi quod faciam tibi dari expensas continuas donec vixeris per
 homines ciuitatis istius: ita quod nunquam famem patieris amplius: quia ego
 scio quod quicquid mali facis: facis propter rabiem tue famis. Sed frater mi
 lupe ex quo ego acquiram tibi talem gratiam. Uolo quod promittas mihi

valamely lelkest meg ne szerz. auagy embert. sem valamely kart mendennew allatban tenny ne mery fogadod ennekem vgy Es az farkas tettetes yegyet kyt feye hay ||¹⁵⁰ tuan fogaduala tenny mend azt kyk neky paranczoltatnakuala Es zent ferencz monda Attyamfya en akarom hogy te agyad ennekem hitedet hogy byzuan hyhetnec annak kyt fogacz Es mykoron kiteryeztetteuala zent ferencz kezét hytuetelert: az farkas fel emele elsew yob labat es zepen vete zent ferencznek kezébe az hogy yegyet adhattyauala Tehat zent ferencz monda Attyamfay farkas en paranczolk tenek vr yesus cristusnak neube hogy yewel uelem es ma semmyt ne ketelkegyel hogy mennyewnkel ez bekeseget tenny vrnak neube Es az farkas legottan el megyenuala zent ferencznek vtanna mykeppen zeled baran: kyt latuan az varasbelyek kezdenek ygen czudalkodnya Es az hyr legottan mend az varaszerte meg hyrhewuek Vgyhogy mend aggok es hewsek ferfyak es azony emberek nemesek es nemtelenek az varasnak vezayara gyewlekezenek: holot zent ferencz lakozykuala az farkasual De ez nepnek sokassaga

valamelly lelkest⁸¹ még nem sértsz, avagy embért, sém valami kárt mēdennēmő állatban⁸² tēnni nē mérj. Fogadod én nekēm úgy? És az farkas⁸³ tettētēs⁸⁴ jegyēt, kit feje hajtván fogad vala tēnni mēnd azt, kik néki parancsoltatnak vala. És Szent Ferencz monda: „Attyámfia, én akarom, hogy tē adjad én nekēm hitēdēt, hogy bīzván hihetnēk annak, kit fogadsz.”⁸⁵ És mikoron kiterjesztētte vala Szent Ferencz kezēt⁸⁶ hitvételért, az farkas fēlemelē első jobb lábát és szépen vetē Szent Ferencznek kezébe, az hogy⁸⁷ jegyēt adhatja vala. Tēhāt Szent Ferencz monda: „Attyámfia⁸⁸ farkas, én parancsolok tē nekēd⁸⁹ űr Jēzus Krisztusnak nevēbe, hogy jōvel⁹⁰ vēlem és ma sēmmit nē kétēlkēdjēl, hogy mēnjōnk el ez bēkessēgēt tēnni űrnak nevēbe.” És az farkas legottan elmēgyēn vala Szent Ferencznek utānna, mikēppen szēléd bārāny. Kit látván az városbēliek, kezdenek igēn csudālkodnia.⁹¹ És az hír legottan mēnd az város szērtē⁹² mēghīrhōvēk,⁹³ űghogy mēnd aggok és hōsēk,⁹⁴ férflak és asszony-embērēk, nēmēsēk és nēmtelenēk az városnak ucczājāra gyūlekezēnek, holott⁹⁵ Szent Ferencz lakozik vala az farkasval. De ez népnek sokassága

quod ||¹⁵⁶ nunquam aliquod animal ledas uel hominem nec etiam damnum in cunctis rebus inferre præsumas: promittis mihi ita? Et lupus signum evidens inclinato capite fecit quod promittebat facere illa que ei imponebantur. Et sanctus Franciscus ait. Frater lupe ego uolo quod tu des mihi fidem ut possim confidenter credere quod promittis. Et cum extendisset sanctus Franciscus manum pro recipienda fide. Lupus etiam leuauit pedem anteriorem dextrum et blande posuit super manum sancti Francisci signo quo poterat fidem dando. Tunc sanctus Franciscus ait. Frater lupe præcipio tibi in nomine iesu christi quod uenias amodo mecum nihil dubitans: ut eamus ad faciendum pacem istam in nomine domini: et lupus obediens statim ibat cum sancto Francisco tanquam mansuetus agnus. Quod videntes illi de ciuitate ceperunt uehementer mirari: hec nouitas statim per totam insonuit ciuitatem: ita quod omnes tam senes quam iuvenes tam mulieres quam mares tam populares quam nobiles ad plateam

gyülekezuen: feltamada bodog ferencz
stewn czudalatos predicaciót mond-
uan: hogy lelkesek kewzybe ysten-
tewl bewnert boczattatnak ||¹⁵¹ ilyen
halalok es hogy vezedelmesb legyen
pocol tewzenek telhetettlen langa ky
val ewrewkewl ewrewke karhoztakot
marny hodnem mynt farkasnak gyewl-
hewtsege ky lelket megnem ewlhet
hanemczac testet Es mynt kel felny
embernek pocol kynyaba merewlestew:
haegy kewsded lelkes ezenne sokassa-
got yly felelemben es vezedelben tart-
uala Azert en dragolatosim fordolyatok
ystenhez es tegyetek penetenczet es a
farkastol meg zabadoyt tyteket vr ysten
ez vylagan es yewuendewn meg maro
pocolnak tewzetewl Es ez monduan:
monda: halgassatok en dragalatosim
ez farkas ky yt elewtetek al. fogada
ennekem es fogadasabalol hytet ada:
ty veletek bekesseget tenny Es sonha
meg nem sert tyteket valamyben ha
mynden napon fogattok neky adnya
eleg eledelt Es en az farkasert kezes-
lezek hogy bekessegnek kewtelett erew-
sen meg tartya Tehat mend az gyew-
lekeztek: nagy ewueltesuel fogadak:
egyetlenben eltetny az farkast: Es te

gyülekezvén, feltamada⁹⁶ bódog Ferencz
s tön csudalatos prédikációt,⁹⁷ mond-
ván: hogy lélkésék közibe Istentől bü-
nért bocsáttatnak ilyen halálok és hogy
veszédelmesb légyen pokol tűzének tel-
hetetlen lánga,⁹⁸ ki vall örököi öröké
karhoztakot marni,⁹⁹ hodnem mint¹⁰⁰
farkasnak gyűlhöttsége, ki lélkét még
nem ölhet, hanem csak testét; és mint
kell félni embernek pokol kínjába merő-
léstől, ha éggy küsded¹⁰¹ lélkés ezeny-
nyé sokaságot illy félelemben és veszé-
del(m)ben¹⁰² tart vala. Azért én drágo-
latosim, fordóljatok Istenhez és tē-
gyeték penetenczét,¹⁰³ és a farkastól
megszabadojt¹⁰⁴ titékét úr Isten ez
világon¹⁰⁵ és jövendőn megmaró pokol-
nak tűzétől. És ez mondván, monda:¹⁰⁶
,Hallgassatok, én drágalatosim: Ez
farkas, ki itt előttetek áll, fogadá én
nékem és fogadásabalól¹⁰⁷ hitét ada, ti
véletek békességét tenni, és sonha még
nem sért titékét valamiben, ha min-
dén napon fogadtok néki adnia¹⁰⁸
élég eledelt. És én az farkasért kezes lé-
szék, hogy békességnek kötelét¹⁰⁹ erősen
megtartja.‘ Tehát mend az gyülekez-
tek¹¹⁰ nagy üvöltésvel fogadák, éggyet-
lenben¹¹¹ éltetni az farkast. ,És tē

ciuitatis simul conuenerunt ubi beatus franciscus morabatur cum lupo. Congre-
gata vero populi multitudine surgens beatus franciscus fecit praedicationem illis
mirabilem dicens inter alia. Quomodo propter peccata tales pestilentie a deo per-
mittuntur. Et quomodo sit periculosior flamma uorax gehenne que habet in eter-
num deuorare damnatos quam rabies lupi qui non potest occidere nisi corpus. Et
quam sit pauendum in hiatum infernale demergi quando tantam multitudinem
vnum paruum animal in tanto pauore et periculo uos detinebat. Reuertimini
charissimi igitur ad dominum et facite penitentiam dignam: et a lupo liberabit
uos dominus in presenti et in futuro ab igne baratri deuorantis. Et hys dictis
ait. Audite charissimi frater lupo qui hic coram uobis astat promisit mihi et
de promissione fidem exhibuit |^{156b} facere pacem uobiscum: et nunquam uos
in aliquo ledere. Si autem promittitis sibi omni die expensas necessarias exhi-
bere: et ego pro ipso lupo fide iubebo quod pactum pacto firmiter obseruabit.
Tunc omnes ibi congregati cum clamore ualido promiserunt lupo nutrire

attyamfya farkas fogadod tartany ez zegewdest ez polgaroknak hogy sem lelkest sem valumynemew ||¹⁵² allatot meg ne sercz Es az farkas yelentuen feyenek haytasauul testenek farkanak es fyleynek zep mutatasyual: magat yelennen mutattyauala az fogadast tartany Es zent ferencz monda Attyamfya farkas en akarom hogy mykeppen adad nekem hytewdewt mykoron meglen valank az varasnac capuya kewl azonkeppen yt mynd ez nepnek elewte agyad nekem hytedet hogy ezeket tarzad es engem te erted kezesleuen el ne hagy Tehat az farkas yo laba fel emeluen ada hytytt zent ferencznek kezebe ew kezesenek: Mend ott allok-nak elewte Es lewn oly czudalatossag es ewrewm zent ferencznek mynd yly aytatossagaert es czudanak vysagaert Es farkasnac es nepnek bekessegert hogy mend ewuewltenek hugyokra gyczerue es alduan vr iesus cristust: ky boczata nekyk bodog ferenczet es ewkewt ew erdelme myatt az kemen gonoz vadnak zayabalol meg zabadoyta Es yly zernyew halalbol bekesegbe es nywgodalomba vette Azert az naptolfoguan az farkas es az nep. zent ferencznek myatta zerzet bekesegert tar-

attyámfia farkas, fogadod tartani ez szegődést ez polgároknak, hogy sēm lēlkēst, sēm valaminēmő állatot¹¹² mēg nē sérts'. És az farkas jelēntvén fejének hajtásával, testének, farkának és fileinek szép mutatásával, magát jelēnven¹¹³ mutatja vala az fogadást tartani. És Szent Ferencz monda: „Attyámfia farkas, én akarom, hogy miképpen adád nekēm hitödöt,¹¹⁴ mikoron méglen valánk az várasnak kapúja kül, azonképpen itt mind ez népnek előtte adjad nekēm hitödöt,¹¹⁴ hogy ezēkēt tartsad és engēm, tē értēd kezes lévén, el nē hagyj'. Tēhāt az farkas jó lába¹¹⁵ fēl-emelvén adá hitit Szent Ferencznek kezébe, ő kezesének, mēnd ott állóknak előtte. És lōn oly csudalatosság¹¹⁶ és örōm Szent Ferencznek mind illy ájtatosságáért és csudának újságáért, és farkasnak és népnek békesség(é)ért,¹¹⁷ hogy mēnd üvöltének hūgyokra,¹¹⁸ gyicsérven és áldván űr Jēzus Krisztust, ki bocsátá¹²⁰ nekik bódog Ferenczēt és ōkōt ő erdelme¹²¹ miátt az kemény gonosz vadnak szájábólól megszabadojtá, és illy szērnyő halálból békességbe és nyugodalomba vettē. Azért az naptól fogván az farkas és az nép Szent Ferencznek miátt szērzett békességēt tar-

quotidie. Et sanctus franciscus coram omnibus dixit lupo. Et tu frater lupe promittis seruare pactum istis scilicet quod nec animal nec personam aliquam ledas. Et lupus insinuans cum inclinatione capitis et gestibus corporis et cauda et blandimentis se seruaturum pacta promissa omnibus euidenter monstrauit. Et sanctus franciscus ait. Frater lupe ego uolo quod sicut tu dedisti de hoc mihi fidem cum extra portam essemus. Ita hic coram toto populo des mihi fidem quod ista seruabis: et me in fideiussione pro te facta minime derelinques. Tunc lupo leuato pede dextro dedit fidem in manu sancti Francisci fideiussoris sui coram cunctis astantibus. Et facta est tanta admiratio et gaudium omnium tam pro deuotione sancti francisci quam pro nouitate miraculi quam insuper pro pace lupi et populi: ut omnes clamarent ad sydera laudantes et benedicentes deum qui misit eis sanctum franciscum: et eos meritis ipsius de ore fere pessime liberauit: et de tam horrenda peste in pace reposuit et quiete. Ex illo ergo

tak: Es az farkas ket ezde eztendeyg eluen az varas zerte aytoral aytora megyenua ||¹⁵³ koldolny senkyt meg nem sertuala sem meg nem sertettetykuala valakytewl: tyztesen eltetuen es hogy czuda sonha sem egyeb ew ellene nem vgatuala Az vtan az farkas meg aguan meg hala Mert ez mondot farkasnac bekeseges es engedelmes bekesegen az polgarok ygen bankodanac: mert valamykoron zent ferencznek vezayan yaruala zent ferencznek jozogat es czudalatos zentseget elmeyekbe hywyakuala iesos cristusnak gyczere-tyre amen:

ták. És az farkas két¹²² esztendeig él-
vén, az váras szerte ajtóról ajtóra mé-
gyënvala koldólni; sönkit még nem
sért vala, sém még nem sértettetik vala
valakitől, tisztésen éltetvén.¹²³ És hogy
csuda: ¹²⁴sonha sém eggy eb¹²⁵ ő
ellenne nem ugat vala. Az után az far-
kas mögaggván,¹²⁶ meghala. Mert ez
mondott farkasnak békességös és engé-
delmés békességén az polgárok igen
bánkódának, mert valamikor Szent
Ferencznek uccáján jár vala, Szent
Ferencznek jóságát¹²⁷ és csudalatos
szentségét elméjébe hívják vala Jézos
Krisztusnak gyicséretire. Ámën.

die lupus populo populus lupo pacta per sanctum franciscum ordinata seruauit
et lupus per duos annos viuens: et per ciuitatem ostiatim victimas neminem
ledens: nec ipse lesus ab aliquo fuit curialiter enutritus. et quod mirum est
nunquam latrabat canis aliquis contra eum. Tandem frater lupus seniens
mortuus est. de cuius absentia ciues plurimum doluerunt: quia dicti lupi
pacifica et benigna patientia quandocunque per ciuitatem pergebat sancti
francisci virtutem et sanctitatem mirificam in memoriam reuocabant. Ad laudem
domini nostri iesu christi.

Jegyzetek.*

1. *fordólt farkas*, am. megtért, meg-
szelidült. Vö. ma is *Pál fordulása* am. Pál
megtérése.

2. *Ferencznek miáttá*, ma: *Ferencz
miatt*. A névutónak hasonló szerkezete
többször olvasható régi emlékeinkben, az Eh-
renfeld-Codexben pedig egészen közönséges.
Ma is mondjuk: *ennek utána* e h. *ez után*. Vö.
«imádva férfiaknak általa» (VÖRÖSMARTY:
Az úri hölgyhöz). A *miatt* az Ehrenfeld-
Codexben a mai *által*-nak felel meg. Má-
sodik szótagja valószínűleg *á*-val olvasandó,
mert a pontosabb helyesírású nyomtatvá-
nyokban sok helyütt *miátt* alakot találunk
(1. *Nyelvtört. Szótár*).

3. *szölédségre*, am. szelídségre. Az első

szótag *ö*-je a zárt *ë* helyett a codexíró nyelv-
járásának sajátja. Az *é* a mai *é*-nek sza-
bályszerű megfelelője (v. fönt, 16. l.).

4. *némi csudálatosság*. A *némi* szónak
itt 'quoddam' jelentése van, mint a latin
eredeti is mutatja. Ma ritkán használjuk;
általánosabb használata csak a *-leg* ragos
némileg szóban van, magában pedig kezd
'egy kevés, csekély' jelentést venni föl; pl.
némi jutalom reményében stb.

5. *tisztés*, itt annyi mint 'celeber'.

6. *emlékezésvel méltó*. Maa *méltó* mel-
lett *-ra -re* ragot használunk. Itt nyilván a
latin ablativusnak ügyetlen fordításából ma-
gyarázható.

7. *várasában* v. *várassában*. E régi

* Innen kezdve jegyzeteink címzavában a régi szókat, a mennyiben megállapít-
ható, kiejtésük szerint írjuk; az eredeti írásmódot csak ott tartjuk meg, a hol a kiejtés
biztosan meg nem határozható, vagy a hol épen az orthographiára nézve kell észrevételezt
tennünk.

váras-ból (azaz ,várral ellátott hely') lett a mai város, a: o változással (l. fönt, 16. l.). Vár-ból váras olyan mint ház-ból házas.

8. *mikoron* v. *mikoronn*, a *mikor* köztöszónak teljesebb alakja: *mi koron*, vagyis ,a mely időn, a mely időben'. (Vö. *midön*, ebből: *mi időn*.) A ragnak kettős *nn* el való ejtését más nyelvmélekeknek pontosabb írása alapján tehetjük föl. (Vö. fönt 19. l.)

9. *méglen*, am. *míglén*. Vö. *holtomíglén*. A *még* ugyanis nem egyéb mint a *mi* névmásnak -*ig* (régében -*ég*) ragos alakja: **mi-ég*: *még*: *míg*.

10. »*zent Attya*», *szent attya*, am. *szent atya*, t. i. Sz. Ferencz. Az *atya* szót úgylátszik hosszú *ty*-vel ejtette az író, mert állandó *ty*-nal írja. Harmadik személyraggal ma is *atya* azaz *attyá*-nak ejtjük s az ilyen fogalmak épen 3. személyű raggal vannak leginkább használatban.

11. *tartományában*, am. határában, vidékén. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

12. »*gywlhewzesnek*» *éhségével*, olv. ,gyülhözésnek (v. gyülhözésnek) éhségével'. A latin eredeti szerint (rabie famis) helyesebb volna: *éhségnek gyülhözésével*. A szó e helyén kívül másutt nem fordul elő, azonban összefügg az alábbi *gywlhewtség* és *gywlhewzseg* főnevekkel, melyek szintén csak az Ehrenfeld-Codex sajátjai.

13. *keménségés*. A lat. *ferocissimus*-t fordítja vele, a mint hogy általában ilyen -*ságos* -*séges* vagy -*ságú* -*ségű* melléknevekkel (szépségű stb.) adja vissza codexünk a felsőfokot, a melynek *leg*-gel szerkesztett kifejezés módja csak később fejlődött ki.

14. *baromi lélkésékét*, am. állatokat. Magát a puszta *lelkes* szót is használja codexünk s egyéb codexek is ,állat' értelemmel, s nyilván a latin *animal* mintájára képezték régi íróink, a mely hasonlóképp a lelket jelentő *anima*-ból származik.

15. *aszonyokot*, am. asszonyokat. A tárgyrag előtti magánhangzónak e zártsága a több. számú és személyragos névszókön jellemző sajátja az Ehrenfeld-Codexnek. Ilyenek pl. *magamot*, *fiadot* stb. s alább öket öket.

16. »*azanna*», olv. ,azannya' v. ,azanná', akkora, annyi. Voltaképen am. *az annyi*. Az *annya*-ban az eredeti *nyáj* szó (az *nyáj*) még egészen fölismerhető; később *annyé* és *annyi* lett belőle. Az egész szóban tehát a mutató névmás kétszer fordul elő (az-az-

nyáj). A Bécsi és Münchener Codexnek *n*-es írása, a hol pedig *n* és *ny* (ü) meg vannak egymástól különböztetve, az *azanná* olvasást teszi ajánlatosabbá. (Vö. alább 114. l.)

17. *médnek vala*, am. *mennek vala*. Az Ehrenfeld-Codexnek egyik sajátja a *megy* igének ez az alakja, mely valószínűleg *megynek*-ből származik *gy: d* változással, mint *vagnak* helyett *vadnak*.

18. *hogyhana*, am. *mintha* (vö. bevez.). Alakjáról l. *Nyelvtud. Közlem.* XXIV. 30. és SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 148.

19. *de maga*, am. *de*, azonban. Régi nyelvünkben a *maga* ,azonban' jelentésű kötőszó is volt, a melyet *de*-vel kapcsolatban is használtak. (Vö. SIMONYI: *Kötőszók* I. 197.)

20. *ellenn*, am. *ellen*. A szóvégi kettős *nn* nem pusztán orthographiai fölösleg, a meny nyiben más emlékekben is előfordul (pl. a Némétújvári Glosszáknak 363. l.), s bizonyára eredetibb ejtismódot jelez. Egybevethető régi íróink *utánn* írásával, a melyet személyragozva ma is így ejtünk: *utánnam* stb. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIV. 306.)

21. *előllőli vala* (az utolsó betű, a csak tollhibából maradhatott el), am. előlelte, előtalálta, találkozott vele. Előfordul még a Virginia-Codexben. A *lel* ige régebben s néhol ma is *lél*-nek hangzik s ez utóbbi ejtésnek tájnyelvi változata (*é: ő*) az Ehrenfeld-Codex *löl* alakja.

22. *menekéthetik vala*, am. menekedhetik vala. Az író a *d* helyett a kiejtést követve *t-t* írt.

23. *fene*. Itt melléknévül van használva ,vad, kegyetlen, iszonyú' jelentéssel, a mi igen közönséges régi emlékeinkben. E melléknévi használat maradványa a mai *fene gyerek* kifejezés.

24. »*gywlhewtsegetewl*», olv. gyülhöttségétől v. gyülhöttségétől, ugyanazon alapszóból, a melyből a föntebbi *gywlhewzes* származik. Ha ez utóbbinak alapszava egy **gyülhözszik* ige volt, akkor ehhez a *gyülhöttség* úgy viszonylik, mint *nyugodtság* a *nyug(o)szik*-hoz.

25. »*ezenne*», olv. ,ezennye' v. ,ezenné', am. ennyi (vö. fönt *azanna*).

26. *félelm*, am. félelém. Vö. *hotolm* hatalom a HBeszédben.

27. *mégthatá*, am. megszállta. Ez ígét ma hasonló kifejezésben nem használnók, noha mai jelentése sem egyéb voltaképen, mint ,megszáll, átjár'.

28. *nagy elig*, am. nagy alig, alig-alig. Az *elig* szót *alig* helyett használja ARANY JÁNOS is *Kereház*-ban: «Sötét az éj: *elig-elig* Hogy a vízfény fehérelik» (9. verssz.) A *nagy* melléknév használatára nézve vö. *nagy búsan*; «szarvát öklelőre *nagy-le* bocsátotta» (ARANY: *Toldi* IX. é.) stb.

29. *kapuja küll*, am. kapuján kívül (l. bevez.).

30. *mégjelteni*, am. megmutatni. Közönséges ily jelentéssel a régiségben.

31. *lakoznák*, am. lakoznék (l. bevez.). Az igemód használata itt, mint számos mellékmondatban, latinos és codexeinknek ez általános jellemző vonása.

32. *csudálatos művelkedetnek mi-átta*, am. csudálatos *mívelkedet* (művelkedés) v. i. csodatétel által.

33. *szérzé magát az mondott farkasnak eleibe menni*, am. elhatározta magában, hogy elébe megy a mondott farkasnak. A *szerez* ige hasonló jelentéssel többször is előfordul nyelvemlékünkben. A főnévi igenév (*menni*) használata latinos (*ecire*). Az *eleibe* (e h. elejébe) a 3. szem. birtokosragnak régibb alakját mutatja, a melyet a népnyelvben ma is megtalálunk. (Vö. SZINNYEI: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 150—151. és 201.)

34. *mondnak vala*, am. szólnak vala. A mondán igének e tárgyatlan használata ma is megvan az *úgy mond* kifejezésben. Vö. még: «*Monda* Hunor: itt leszálljunk, Megitasunk, meg is háljunk; *Monda* Magyar: víradattal Visszatérjünk a csapattal» (ARANY: *Rege a csoda-szarvasról*). Említésre méltó a *-nak* előtti csonka tö; ma a köznyelv *mondanak* alakot használ, de a népnyelvben megvan a *mondnak*, *monnak* ejtés is.

35. «*ne menyé*» ,nē mēnjē», am. ne menj. Teljesebb alak (l. bevez.). Az elveszett véghangzó bizonyára zártnak hangzott, mert ez könnyebben eltűnhetik, mint a nyílt e.

36. *immáran*, am. immár. Olyan megtoldott határozó alak, mint *mostan* (*most*), *mígen* (*míg*), *onnaton* (*onnat*, *onnan*) stb. (Vö. SIMONYI: *A magy. névragozás* 91. l.)

37. *mëndēnēstől fogván*, am. teljesen, egészen. Gyakori szava az Ehrenfeld-Codexnek s általában a régi nyelvnek (l. *Nyelvtört.* Szótár).

38. *testi lélkésének*, am. élőlényeknek. A *lelkes*-ről l. föttebb (14. jegyz.).

39. *fegyverkédett*. Ma *fegyverkezett*. *gondolkodik* és *gondolkozik*.

40. *pikonhokval*, a latinban *galea*. A *pikonhok* szó ezen kívül még csak a Besztercei és Schlägli Szójegyzékekben fordul elő *pikonhog* illetőleg *piconhog* alakkal s a sisaknak bizonyos nemét jelenti, melyet a németek *beckenhaube*-nak vagy *pickelhaube*-nak neveznek s a magyar szó nem is egyéb, mint az előbbinek átalakulása. A *beckenhaube* rajzát l. BOEHEIM *Handbuch der Waffenkunde* (Leipzig, 1890.) cz. művében, 34. l.

41. *jegyzvén*, ma segédhangzóval: *jegyészvén*. A tö régi alakját mutatják még: *jegyző*, *jegyzt*, *jegyzték* stb. E kifejezésben ma inkább a *jelöl* igét használják.

42. *tészi*. Valószínűleg így, hosszú *é*-vel olvasandó a *tezy* alak. Vö. *teszen* még a későbbi emlékekben is.

43. *mëndēn sereg nélkül*. Érdekes példája a bevezetőleg említett fordítói félreértésnek. Az eredetinek *laesio* (írva *lesio*) szavát nyilván a *legio*-val tévesztette össze a fordító s azért használja az ide nem illő *sereg* szót. Az sem lehetetlen egyébiránt, hogy az eredeti magyar codexben e helyen a régi *sérés* (írva *seres*, am. *laesio*) főnév állott s ezt értette félre a másoló.

44. *tészi ökö*t ... *nyomtatni és jár-tatni*. Szolgái fordítás, latinizmus.

45. *bazaliskoson*, am. basiliscuson. A *basiliscus*-t a régiek kakas testű állatnak képzeltek, három csúcsú kigyófarkkal, fején koronával s tekintetét halálosnak tartották. Ma a vastagnyelvű gyökök egy nemét nevezik így.

46. *jáspiskijón*, tulajdonképp *áspiskión* azaz *áspiskigyón*, de előfordul ilyen jés kezdettel az Erdy-Codexben is: *iaspis kegyo* (640b). Az *áspis* (*Vipera aspis*) egyiptomi viperafaj, a szemüveges kigyók családjába tartozik. A nép ma is használja átvitt értelemben a megférhetetlen emberekről, különösen aszszonyokról.

47. *vértével*, ma vértjével. A 3. személyű birtokosrag eredetileg *j* nélkül hangzott s e hangot csak később vette föl analogia útján (l. SZINNYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 149.).

48. *jegyzettettétvén*, e h. *jegyezettétvén*, am. jegyezve, megjelölve. A műveltető képző — ha ugyan nem tollhiba — fölös ismétléssel fordul elő e szóban, a mi régi íróinknál nem szokatlan. (Vö. *Hunfalvy-Album* 70. l.)

49. *ímé*. Valószínűleg mindkét hangzója hosszú volt még a codex korában. A Debreczeni Codex pl. rendszeren *imeh*-nek írja. Vö. még: «Az kit ígért, *ímé* vigre megadta fiát» (ERDŐSI SYLVESTER distichonjaiban).

50. *szája félnyitván*, am. száját felnyitván. A határozó igenévnék e régen közönséges szerkezete ma csak a *-va -ve* képzős igenévvel fordul elő néhány kifejezésben: *szem-lesütve*, *térd-hajtva* stb.

51. *ő tőle és*. Ma a köznyelv hasonló esetben visszaható névmást használ: *magától és*. A népnyelv azonban még igen szereti ilyenkor is a közönséges személyesnévmás alkalmazását: *elvitte vele a fiát is* e h. *elvitte magával*.

52. *mégehnyétvén*. Ma hangátvetéssel *enyhít*-nek ejtjük ez igét. (Vö. *konyha* régen *kohnya* s az újszlovénben *kuhnya*.) Jelenése: megfékez, megszelidít.

53. *futamását*, am. futását. A *futamás* a régi *futamik* (ma csak *futamodik*) igének rendes *-ás* képzős származéka.

54. *megtartá*, am. visszatartá. Vö. ma is megfordul am. visszafordul, *megjött a háborúból* visszajött stb.

55. *keményen*, am. kegyetlenül. Vö. «*Ke-men* kegyetlen feyedelm» (Domonkos-Codex 226). «Meg az vadaknal is vadab *kememb* te vagy» (BORNEMISZA: *Énekes könyv* 503).

56. *belrekeszté*, am. berekeszté. A *be* igekötőnek teljesebb alakját mutatja ez ige; eredetileg *belé* volt, mint a hasonlóképp rövidült *-be* rag is.

57. *idé*. Az *ide* szónak eredetibb alakja, melynek hosszú hangzója a középfokban ma is megvan: *idébb*.

58. *Krisztusnak felőle*, am. Krisztus részéről, Kr. nevében.

59. *sém nekém sém egyébnék valakinek árts*. Latinizmus e h. *ne árts*. E helyett *egyébnék valakinek* ma így is mondhatjuk: *egyéb valakinek* (l. erről *Mondattani búvárlatok* 20. l.).

60. *kérészt lévén ... parancsolat lévén*. A latin *abl. absolutus*-ok fordításai.

61. *fekőnek*, am. fektőnek. Vö. *fek-tet* sőt *fek-et* (Nagybánya, Szatmár m.). Ez a *feket* műveltető alak a régiségben is gyakori (l. *Nyelvtört. Szótár*).

62. *tételmekét* am. téteményeket, tetteket. Képzése ugyanolyan, mint az *ór* igéből az *ótalom*-é. Az Ehrenfeld-Codexen kívül nem fordul elő; azonban valószínűleg belőle rö-

vidült a Németújvári Glosszák *tétem* szava, mely amazzal oly viszonyban áll, mint a mai *érdem* s az Ehrenfeld-Codex *érdelm* alakja (l. alább).

63. *tökélléttél* am. cselekedtélt. Ma a *tökél* ige csak az *eltökél* (v. i. elvégez magában) szóban s a *tökéletes* és *tökéletlen* melléknévekben van meg; ez utóbbiak pedig a latin *perfectus* és *imperfectus* régi fordításainak látszanak (vö. *perficere* megtenni).

64. *teremtettekét*, am. teremtményeket. A tárgyrag előtt rendszeren nyílt *e* van ily esetekben, az Ehrenfeld-Codex nyelvjárása azonban valószínűleg zárt *ë*-vel ejtette. (Vö. fönt *asszonyokot*, és alább *kárhoztakot*.)

65. *irgalmasságnál kül*, am. irgalmasság nélkül. A névutóról l. a bevez.

66. *és embérékét*, am. embereket is. Vö. a HBeszédben *es tiv ti is*.

67. *gyolkos*, am. gyilkos. Eredeti mélyhangú magánhangzóját a német szó magyarázza meg, a melyből származott (*dolch*) A *gyolkos* megvan még HELTAINál is s a Döbrentei-Codexben *gyalkos* változata is előkerül.

68. *kiért*, am. a miért. A *ki* névmást dolognévre vonatkoztatva a népnyelv még ma is használja.

69. *attyámfiám*, e h. atyámfia. Az alapszón levő l. személyű birtokosragot az analogiával magyarázhatjuk, a mennyiben a birtokos személy jele rendszerint a szó végén foglal helyet, pl. *nagyanyám* stb. Hasonló jelenség a népnyelvben: *a magam lovam* e h. *a magam lova*.

70. *továbbá*, am. többé. A *továbbá* szót ma csak felsorolásban használjuk.

71. «*ewzewznek*», tollhiba e h. *ewznek*, «öznek» v. «üznek», am. üznek. A hosszú *ő*-s olvasás is lehetséges, a mennyiben az *őz* alak másutt is előfordul a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

72. *feinek* v. *fejinek*, am. fejének. Vö. föntebb (33. jegyz.) *eleybe* s az alább közlendő mutatványban (a 67. lapról): *ydeyt*, «ideit», am. idejét, stb. A népies ejtésben ma is *fejít* fejtét, *idejibe* idejébe stb.

73. *mutatja vala ... fogadni*. Latinizmus.

74. *de hogy kell té nekéd ez békeségét tennéd*. E mondat értelme, illetőleg az előbbiekkal való összefüggése nem világos. A latin eredeti szerint azt kellene jelentenie: «ennélfogva tetszik neked e békes-

ség megtétele. A *kell* itt tetszik, placet' jelentésű, a mi a régi nyelvben közönséges.

75. *embëri*, am. emberei. A több birtokra vonatkozó birtokosragnak eredetibb alakja *i* (Vö. SZINNYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 242).

76. *éhségét nem vallasz*. A *vall* igének e régebben közönséges használata ma csak a *kárt vallani* ('kárt szenvedni'), *kudarcot vallani* és *szégyent vallani* kifejezésekben maradt meg.

77. *valamit gonoszól töttél*. A *vala-mi-t*, quidquid, a mi csak, a mi' jelentéssel is használta régi nyelvünk. Ma ily használata ismeretlen.

78. *gyewlhwzsegeert*, olv. gyűlhöz-ségéért. Ugyanazon igének -*ség* képzős származéka, amelyből a föntebbi azonos jelentésű *gyulhwzes* származik (12. jegyz.). Vö. még *gyewlhwstseg* (24. jegyz.).

79. *miért*. A *mert* kötőszónak eredeti teljes alakja. (Vö. SIMONYI: *A magyar kötőszók* III. 229.)

80. *sonha*. A *sohaszó* régibb alakja, a mely *a sem* és *ha* szók összetételéből származott. Vö. *sem-mi* és *sen-ki* azaz *sem-ki*.

81. *lëlkest*, am. állatot. Vö. fönt *baromi lelkes* (14. jegyz.), *testi lelkes* (38. jegyz.).

82. *mëndënnëmő állatban*. A *mëndënnëmő* szóval a *cunctus*-t fordítja az író szolgailag, a mennyiben nyelvünk itt istagadó névmást kíván: 'semmiféle dologban'. Az *állat* 'dolog, res' jelentéssel áll, a mi a régiségben közönséges. (Vö. fönt, 6. l.)

83. *az farkas . . . fogad vala tenni mënd azt*. Értelmetlen fordítás vagy hibás másolat. A latin szerint a *jegyget* 'jegyvet' után még egy igét várnánk (*fecit*).

84. *tettetës* v. *tetetës*, am. evidens, látható. Közönséges szó a régi nyelvben.

85. *annak, kit fogadsz*, am. annak, a mit fogadsz. (Vö. fönt 68. jegyz.)

86. *kiterjesztette vala kezét*, am. kinyújtotta kezét, hogy t. i. a farkastól biztosítást (hitet) nyerjen.

87. *az hogy*, am. a hogy, a hogyan. A vonatkozó névmás *a*-ja nem egyéb mint a mutató névmás *s* a régi nyelvben még teljes az alakjával járult az egyszerű relativum elé. Említésre méltó, hogy e codexben az *az*-zal bővült alak már mutatkozik. (Vö. HB. és KTör., I. fönt, 5. l.)

88. *attyamfyay*. A szövégi *y* csak tollhiba lehet.

89. *tenek*, am. te néked. Hasonló alakok még: *ewnek*, 'őnek' illius (77. l.) és *tynek*, 'tinek' vobis (145. l.). Azonban mindezek valószínűleg csak íráshibák *teneked*, *ewneky*, *tynektek* helyett, mert más példája is van annak, hogy a szó végéről egy-két betű az írónak tollában maradt, pl. szövegünkben *elewllewllyual* e h. *elewllewllyuala* (l. 21. jegyz.), *megyenua* e h. *megyenuala* (l. alább), s egyebütt e névmásainkat is mindig mai alakjukban találjuk a codexben.

90. *yewel*, olv. jövel', am. jöjj el. Az *ew* arégi írásmódban sokszor rövidítésképpen *ewu* v. *euw* (tehát *yewuel*) helyett áll. A *jövel* alakot olykor ma is használja az irodalom. Valószínűleg ebből származik: **jör(j) el*.

91. *kezdének igen csudálkodnia*, am. kezdének nagyon csudálkozni. Föltűnő a többes számú alany mellett az igenévnek *-nia* végzete, a mely ma csak egy. 3. szem. alanyra vonatkozhatik. E sajátság azonban közönséges a régi nyelvben, sőt más (1. v. 2.) személyre való vonatkozással is használják a *-nia -nie* igenevet (vö. alább, 108. jegyz.). Példánk olyan jelenségnek is tekinthető, mint a HBeszédben *ozchuz járov vogymuk* e h. *járok*, vagyis hogy az állítmány kiegészítő részeire a számbeli egyezés nincs átvive.

92. *mënd az váras szërte*, am. egész város szerte, az egész városban, per totam civitatem. A *szerte* tulajdonkép annyi mint valaminek során (szerén) végig'. Hasonló kifejezések a régi nyelvben: *ez világ szërte*, *ucczák szërte*, *nípek szërte* stb. (l. Nyelvtört. Szótár).

93. *mëghírhövék* v. *mëghírhüvék* (az hír), am. elhírhedett, elterjedt a hír. A kihalt *hírhöszik*, *hírhüszik* igének elbeszélő alakja. Vö. *nyugoszik*: *nyugovék*; *aluszik*: *aluwék*.

94. *hösök*, am. ifjak, a szónak régi jelentésével.

95. *holott*, am. a hol. Ma általánosan csak mint megengedő kötőszót használjuk, de régen közönséges volt kérdő és vonatkozó használata is. Vö. 'Belül, a kertben volna jobb nekem, *Holott* hű gond s szorgalmatos kezek Ápolgassanak és növeljenek' (TOMPA: *Az ibolya álmai*).

96. *fëltáma*, am. fölkel, fölállt. Vö. 'Meg latogatót mynket [Isten], *fel tamadwan* a magassagból' (Jordánszky-Codex 521). 'Az nyavalyas ember föl zókölleek agyabol es nagy ywóltest kyaytast kezdé

teenny wgy hogy az egheez wdwar mynd
ffel tamada» (Erdy-Codex 633b.).

97. *s tön csudálatos prédikációt*,
 am. s csudálatos prédikációt tartott. Vö.
 «*Tun* nagi czodalatos *predicaciót*» (Virginia-
 Codex 75). «Ezutan nagi zep *predicaciót tön*
 nekik» (Weszprémi-Codex 51), stb.

98. *lánga*, ma: lángja. A birtokosrag-
 nak *j* nélküli alakjára vö. fönt 47. jegyz.
 Codexünk azonban már a *j*-és alakot is
 ismeri, pl. alább *kynyaba* 'kinjába'.

99. *ki vall örököl öröké kárhozta-*
kot marni. A *vall marni* a latin *habere devo-*
rare fordítása, a *vall* igének régi 'habere'
 jelentésével (l. *Nyelvtört. Szótár*). *Örököl*
öröké v. *örökké* am. öröktől örökké. Az *-öl*
 rag ugyanaz benne mint e honnan kérdésre
 felelő határozószókban: *mell-öl*, *al-öl* stb.;
öröké pedig olyan mint *sok-á*. *Kárhoztakot*
 ma *kárhozottakat*, s ez épen ellentéte az
 Ehrenfeld-Codex főntebb tárgyalt *vonott, fe-*
lelett (vont, felelt)-féle alakjainak (l. bevez.).

100. *hodnēm mint*, am. hogyansem mint,
 mintsem. Maga *hodnem* am. *hogynem*,
 ugyanazon hangváltozással, mint a főntebbi
mednek e h. *megynek* (17. jegyz.).

101. *küsded*, am. kisded. Tájnyelvi ejtés-
 mód, *i:ü* változással.

102. «*vezedelben*». Valószínűleg tollhiba
vezedelmben, 'veszédelmében' helyett. Am. *ve-*
szedelēmben.

103. *penetēnczét*, am. penitencziát. Olyan
 magyarosodott alakja a latin *poenitentia*-nak
 mint a régi *Veneccze* (Erdy-Codex 395b.;
 ma *Velenceze*) *Venetia*-nak. Ilyen még *beste*
 (ma is a népnyelvben, l. SZINNYEI: *Magy.*
Tájszótár) a lat. *bestia*-ból.

104. *męgszabadojt*, am. megszabadít. Az
-ít képzős igék régi általános alakja *-őjt*, *-ęjt*,
-őjt vagy *-ojt -őjt*, *-ęjt*, s valószínűleg az *-ól -öl*
 (ma *-ül -ül*) képzős visszaható igékből szár-
 maztak *-t* műveltető képzővel, tehát *szabad*:
szabad-ól: *szabad-ól t*: *szabadójt* (szabadójt):
szabadít. (Vö. SIMONYI ZSIGMOND fejtegetését,
Magy. Nyelvőr XIV. 29, 30.)

105. «*vylagan*». Valószínűleg hiba *vyla-*
gon 'világon' helyett.

106. *ez mondván: mondá*. Az *ez mond-*
ván a *his dictis* fordítása; ma: *ezt* v. *ezeket*
mondván. A szerkezetre nézve l. fönt *szája*
főnyitván (50. jegyz.).

107. *fogadásábólól*, am. fogadásából
 (lásd bevez.).

108. *fogadtok neki adnia*. A régi

nyelvben nem ritka a *-nia -nie* végű főnévi
 igenévnek ilyen, első és második személyre
 való vonatkoztatása, a mi némi kétséget
 támaszt: valóban személyrag-e az *-a -e* vég-
 zet. Azonban megmagyarázható a harmadik
 személyű alaknak analogikus elhatalmazá-
 sából.

109. *békességnek kötelét*, am. a békes-
 ség kötését, a békekötést. Ma a *kötél* szót csak
 tárgyi ('funis') értelemben használjuk, de régi
 elvont jelentésének maradványát láthatjuk a
köteles, *kötelesség* és *kötelez* szavakban. A *bé-*
kesség kötele kifejezés előfordul másutt is a
 régi irodalomban (l. *Nyelvtört. Szótár*).

110. *gyülekeztek*, am. gyülekezettek. Vö.
kárhoztak (99. jegyz.).

111. *ęgyetlenben*. A latin mondatban
quotidie van; azonban azt látszik jelenteni:
 együttesen, egyetemben, hasonlókép. Elő-
 fordul még a codex 12. és 92. lapjain. A
 nép ma is használja: *ęgyetlenbe ecczer*
 egyetlen egyszer (Nagybánya, Szatmár m.;
 l. még SZINNYEI: *Magy. Tájszótár*).

112. *sēm lęlkęst sēm valamınēmő*
állatot, am. sem állatot sem semminemű
 személyt. Érdekes ellentét a mai szóhasz-
 nálattal, hogy épen az *állat* szó jelenti a
 személyt s a *lękęs* az állatot. A *valamınēmő*
 e h. áll: *semminēmű*. (Vö. fönt *mędęnnēmő*
 82. jegyz.).

113. *jelęnnen*, am. világosan, láthatólag,
 evidenter. Gyakori szava az Ehrenfeld-Codex-
 nek, s általában régi nyelvünknek.

114. *hitödöt* és *hitędęt*. Az ily hangbeli
 változatok arra látszanak mutatni, hogy az
 eredeti codex írója — mert emlékünknél csak
 másolat — és a fönmaradt kéziraté nem
 tartoztak ugyanazon nyelvjáráshoz.

115. *jó lába*, am. jobb lába. Vö. *iov felevl*
 jobb felől (HBeszéd). «*Sem yora*, sem bal
 felee nemt erwńk» nec ad dextram nec ad
 sinistram (Jordánszky-Codex 161). «*Io fele*
 es bal fele» (Döbrentei-Codex 301), stb.

116. *csudálatosság*, am. csodálkozás.
 A főnévnek e jelentése másnnan nem is-
 meretes; a *Nyelvtört. Szótár* csak 'mirabilitas,
 wunderlichkeit' értelmét idézi.

117. *Szent Ferencznec mind illy aj-*
tatosságáért és csudának újságáért
és farkasnak és népnek békességéért.
 Ma itt a második és harmadik okhatározó
 előtt is megismételjük a *mind* szót (*mind* —
mind), úgy hogy valóságos kötőszó lett
 belőle. A régi nyelvben még sokszor csak

Azent sebekew hialo zuda
 ene gualato squal legeneb qz
 azent ferengneb zent seby melior.
 Tegye az nemynemew esmeretes zudabon
 yelenfegest mutatuan Nemynemew flap
 dicalo featerelneq gylebezseben meo vlla
 az gylebezseben nemynemew predicalo
 fater by bodeq ferenget ez kepen gylor
 uala eo yonhabon gogy sem yastan eo
 tett latya sem bezedben hallanya sem
 zjueben bybetynala zent sebekneq hely
 uel ekeffekneq lenye Juxta myloron
 emondot barat latornak begyeb eluev ez
 mondot quentben: kynek ebellex hazaban
 meg yuakualat zent ferenget eo zent
 sebekneq helyuel: bytetlen sequel es gylor
 sequel yndolatoroz foz fater el mene ty
 eon te es az zent atyának zent sebyhe
 lyet keffuel eluakara vgy gogy mende
 nestew boguan in semmy meg non yek
 nnek foz masod napon myloron azon fa
 ter colne az dotalnal: neze zent fereng
 nek keperetoz lata ot at az helyeten y
 ab sebekett holott el uakualala ment
 cleztes uolabuehna Es gondoluan meg

egyszerű határozószó, mely a fől sorolandó páros mondatrészek elé volt bocsátva összefoglalásúl. (Vö. SIMONYI: *Magyar köztársaság* I. 103.) A *Szent Ferencznek* ügyetlen fordításból került a *mind* elé. A *bekessegert* alak utolsó *e*-jében két *é*-t (-*éért*) foglalt egybe az író.

118. *húgyokra*. A *húgy* kihalt régi szó s csillagot jelentett.

119. *gyezerue*. Valószínűleg tollhiba *gyezerue* azaz *gyezeruen* helyett; am. dicsérvén. A kezdő *gy* e szóban jellemző vonása az Ehrenfeld-Codexnek (vö. *gye* am. de HB.). Palóczos sajátosság.

120. *bocsátá*, am. kiüldé.

121. *érelme*, am. érdeme. Az *ér* igéből

olyan képzés, mint *fáj*-ból *fájdalom*. Az Ehrenfeld-Codexen kívül nem fordul elő.

123. *ezde*, a két szó után kihuzatlan tollhiba.

124. *éltetvén*, am. tápláltatva.

és hogy csuda. Előrevetett következményes mondat, am. és egy eb sem ugatta meg, *hogy csuda*.

125. *sēm ēggy ēb*, am. egy eb sem. Vö. *es num igg ember* (HB.).

126. *mēgaggván*, am. előregedvén. A *megagg* már-már alig használatos, de az *agg* igéből való a ma is közönséges *elaggott* szó.

127. *yozagat*, olv. jóságát. A *z itt s-et* jelent, mint többször a Besztercei Szójegyzékben.

2. A hasonmás szövege.

(Ehrenfeld-Codex 66. l.)

Betűszerinti olvasás.

Zent sebekrewl ualo czuda

MEne czudalatossagual legenek Az zent ferencznek zent seby meltoc: Teczyk az nemynemew esmeretes czudaban yelensegest mutatuan Nemy-nemew [fra] predicalo fratereknek gylekezetyben Mer vala az gylekezesben nemynemew predicalo frater ky bodog ferenczet ez keppen gylewly uala ew jonhaban hogy sem yrasban ewtett latnya sem bezedben hallanya sem zyueben hyhetyuala zent sebeknek helyuel ekessewltnek lenye Azert mykoron emondot barat lakoznak hegyek-eluewl ez mondot conuentben: kynek ebellew hazaban meg yrtakuala Zent ferenczet [ew] zent sebeknek helyuel: hytetlensseguel es gylewseguel yndoltatott Az frater el mene tytkon [ke] es az zent attyanak zent seby helyet kesyuel eluakara vgy hogy men-denestewlfoguan m semmy meg nem yellenek De masod napon mykoron azon frater ewlne az aztalnal: neze

Eredeti kiejtés.

Szent sebékről való csuda.

Mennye csudálatossággal légyenek az Szent Ferencznek szent sebi méltók, tetszik az néminēmő¹ észmeretēs csudában, jelenségést mutatván² néminēmő prédikáló frátereknek³ gyülekezetében. Mert vala az gyülekezetben néminēmő prédikáló fráter, ki bódog Ferenczét ez képpen⁴ gyilöli vala ő jonhában,⁵ hogy sēm írásban⁶ őtét látnia, sēm beszédben hallania, sēm szívében hiheti vala szent sebeknek helyivel ékēsöltnek lēnnie. Azért mikoron e mondott barát lakoznák⁷ hegyek elvöl⁸ ez mondott konvēntben, kinek ebéllő házában⁹ megirták vala¹⁰ Szent Ferenczét szent sebeknek helyivel,¹¹ hitetlenséggel és gyilóssággal¹² indóltatott¹³ az fráter, elméne titkon az szent attyának szent sebi¹⁴ helyét késivel elvakará, úgyhogy mēndenestől fogván sēmmi¹⁵ még nēm jelēnnék.¹⁶ De másod napon,¹⁷ mikoron az fráter űlne az asztalnál, néze

zent ferencznek kepere es lata ot [al]
az helyeken vyab sebekett holott el
uakartauala ment elezteb uoltakuolna
Es [gondoluan] meg

Szent Ferencznek képeré és láta ot
az helyékén újabb sebékét, holott el-
vakarta vala, mént¹⁸ eleztébb¹⁹ voltak
volna. És még-

[*Eddig a fényképen levő 66. lap. A szöveg folytatása, az eredeti kiejtésre átírva: ||*⁶⁷ haraguván gondolá, hogy eleztébbe (?) ²⁰ tékéletést nem vakarta volna el. És ideit várván, mikoron sënki jelen nem volna — mert ki gonoszt mivelkédik, világosságot útál — másodezor ²¹ elméne és Szent Ferencznek sebi helyit azannyéban ²² vakará el, ²³ hogy az képnek alatta való meszeit is ²⁴ elromtá. ²⁵ De harmad napon, hogy mikoron ²⁶ azon fráter az asztalnál ülne, tekinté Szent Ferencznek képeré, és ímé látá az szent sebéknek helyét oly szépen ²⁷ és újan, hogy sonha újabban még nem jelentek vala, ²⁸ mént tē hát. ²⁹ Tēhát az fráter álnokságnak miatta mēgsētētēssōle ³⁰ és kēgyetlenségnek miatta rēzszeszteték, ⁴¹ ő bünéhēz tōn harmad bűnt. És monda ő szivében: Istenre mondom, hogy én az sebéknek helyit úgy vakarom el, hogy sonha továbbá még nem jelēnnék. És miképpen szokta vala várni idejét, ki időben embērēknek szēmi nem látnák, és elfeledvén, hogy Isten szēmeinek ³² mēndēnek nyilván ³³ vadnak, ³⁴ és mēgjelēnvén hirtelen haragval vevé késit és kivájá az képről sebéknek jegyit, fēsētēkēt ³⁵ és meszet is kivájá. De legottan, mikoron kezdé vájni, kezdé az vájásokbalól ³⁶ eleven vér kiszármazni, ³⁷ || ⁶⁸ és az vér hirtelen kibuzdólván, ³⁸ mēgvérēsējtē ³⁹ az mondott fráternek arczáját ⁴⁰ és kezét és köntösét. — stb.]

Jegyzetek.

1. *nēminēmō*, am. bizonyos. Hasonló összetétel eredetileg a mai *minő* is, mely régen *mi-nēmō*, *mi-nēmū* volt.

2. *jelēnségēst mutatván*. E szavak helyett magyaros fordításban vagy jelzői kifejezés (vö. a latin eredetiben: quodam nobili miraculo... *ostenso*), vagy vonatkozó mondat állana. A kifejezés különben az Ehrenfeld-Codex szóhasználatára szerint am. különösen megmutatván.

3. *prédikáló frátereknek*. *Prédikáló fráter* am. prédikáló szerzetbeli, vagyis Dommonkos-rendi.

4. *ez képpen*. Tulajdonkép *az képpen*, am. úgy, annyira.

5. *ő jonhában*, am. szivében, cordialiter. A *jonh* általános régi szó, mely belső részeket, különösen szívet jelent. Mellékalakjai *joh*, *juh*, *éh*, *ih* (l. *Nyelvtört. Szótár*). Vö. ARANYNÁL Buda *halálá*-ban: «Bőréte lefeszíték, *johait* földmetszék» (I. é.).

6. *írásban*. Az *írás* szó itt régi, festés, festmény' értelmével van használva (az eredetiben *pictura*). Az *ír* igének e régi

,pingere' jelentése máig csak a *képirás* és *képiró* szókban maradt fenn.

7. *lakoznák*, am. lakoznék. (Vö. bevez.)

8. *hēgyek elvöl*, am. hegyeken túl, a latin eredetiben *ultra montes*. E kifejezésben a régi *elv* (*elü*) főnévnek -öl ragos alakja látható, a mely valamin túl levő részt, túlsó oldalt jelentett s ma csak a háromszéki nyelvjárársban (l. SZINNYEI: *Magy. Tájszótár*) és Kolozsvárnak egy városrésze nevében *Hidelve* (am. a hídon túli rész) van megőrizve. Ezen *elv* szóból való az *Erdély* szó (eredetileg *erdölve* azaz 'erdőn túli rész', *Transsilvania*) és Oláhországnak régi neve: *Havasalföld* (ebből *Havaselve*, *Havaselföld*).

9. *ebēllő házában*, am. ebédülő házában, v. i. ebédülőjében. A *dl* helyett *ll* tájnyelvi hangváltozás. (Vö. *palló* e h. *padló* stb.) A *ház* pedig itt szobát jelent, mint a régi nyelvben s néhol még ma is közönséges.

10. *mēgírták vala*, am. megfestették, lefestették; a latin eredetiben *depictus erat*. (Vö. fönt *írásban*, 6. jegyz.)

11. *szent sebéknek helyivel*, am. szent

sebeknek helyeivel. A régi nyelvben a birtok többségét jelentő 3. személyű birtokosrag egyszerű *i*-nek hangzott; így alább is *sebi* e h. *sebei* stb. (Vö. SZINNYEI: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 242.)

12. *gyűlöségvel*, am. gyűlöléssel. Az *l* kiesése a *gyűlölség* főnévben hajdan igen gyakori volt (l. *Nyelvtört. Szótár*).

13. *indóltatott*, am. indíttatott, indítatva, indítva. Az ily alakok megerősítik az *-ít* képzőnek azt a magyarázatát, melyet főntebb előadtunk (l. a *mégszabadojt*-hoz való jegyzetet, 104. alatt).

14. *sebi*, am. *sebei*. Vö. főntebb *helyivel* (11. jegyz.).

15. *«m semmy»*. A *semmy* előtti *m* kihúzatlan tollhiba.

16. *még nem jelennék*, am. meg nem látszanék, magyaros módhasználat: meg nem látszott (úgyhogy semmi sem látszott belőle). A *megjelenik* ige ilyen értelemmel közönséges a régiségben.

17. *másod napon*. Ma rendesen: másodíkon. A sorszámnévnek e régies *ik*-telen alakját azonban olykor még ma is használjuk: *harmad napra*, *negyed napos*, *harmad rendű*, *másod osztályú* stb. Egyébként az egyszerű *-ad -ed* képző ma csak a törtek kifejezésére szolgál.

18. *mént*, am. *mínt*. E kötőszó eredetileg **mí-ént* volt (vö. *szer-ént*) s ebből úgy lett *mént*, mint a *miért*-ből *mért* a népnyelvben. Az *é*-nek (*i*) *i*-re változásáról l. főntebb, 16. l.

19. *«elezteb»*. Biztosan meg nem állapítható az olvasása (*eleztébb* v. *elésztebb*?). Jelentése: előbb. Csupán a codexek korában fordul elő a régiségben is.

20. *«eleztebe»*. Az előbbinek teljesebb alakja, melyet csak az Ehrenfeld-Codex ismer (l. *Nyelvtört. Szótár*).

21. *«masodezor»*. Félig elemző (*masod-*), félig phonetikus (*-czor*) írásmód.

22. *«azanneban»*, am. annyira, úgy. Vö. az előbbi szemelvényben *azanna* (16. jegyz.). A *-ben* ragot az *annyi* szón ma is használjuk némileg hasonló értelemmel: *annyiban* — a mennyiben.

23. *vakará el*. Mai szórend szerint: elvakará. (Ugyanígy alább is *vakarom el*.) Hasonló szórenddel különösen a Jordánszky- és Érdy-Codexekben találkozunk. (L. alább, XIX. fej.)

24. *meszeit is*. A latin eredetiben *caementum* áll, a mi a középkorban meszet is jelentett (l. DIEFENBACH).

25. *elromtá*, am. *elrontá*. A közönséges régi alakja a *ront* igének, ép úgy mint *ímt* a mai *ímt*-nek, *hímt* a *hímt*-nek. Hogy az *m* eredeti bennük, kitűnik a *romlik*, *himlik* (kihalt szó, vö. *himlő*) alakokból is.

26. *hogy mikoron*, am. a mikor. Olyan mint a régi nyelvben közönséges *hogy ki* vonatkozó névmás e h. *a ki* (l. *Nyelvtört. Szótár*). A *hogy* kötőszónak a relativum elé járulására még ma is van egy példánk, a *hogyha* e h. *ha*, a mennyiben e föltételes kötőszónk eredetileg szintén vonatkozó névmás.

27. *«zeppen»* (az eredetiben), olv. szépen. A *p* megkettőződésének alig lehet jelentősége.

28. *«ylentekuala»* (az eredetiben) tollhiba *yelentekuala* 'jelentek vala' helyett. Jelentését l. főntebb (16. jegyz.).

29. *té hát*. A két szóba való írás, *te hat* talán nem pusztán véletlenség. A szó ugyan is e helyen annyit tesz: azon alkalommal, akkor, v. i. az(on) koron, s a *tehát* (régén *tahát* is) eredetileg valóban két elemből áll: a mutató névmásból (**ta- *te-*, a mely megvan a *to-ra* és *túl* szókban is) és az időt jelentő *hát* szóból. (Vö. BUDENZ: *Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár* 8. és 761.) A következő szó, a melylyel az új mondat kezdődik, szintén *tehát*, itt azonban mint kötőszó áll s azért alkotó elemei nincsenek külön hangsúlyozva mint az előbbi hangsúlyos határozói kifejezésben.

30. *mégsötétössőle*, am. megsötétesüle; el volt vakítva álnokságától. Az *-s* képzőt bizonyára kettősen ejtette az író, minthogy még ma is általános az ilyen ejtés: *sebesen*, *erőssek* stb.

31. *rözszeszteték*, am. indíttatott, izgatott; a latin eredetiben *incitatus*. A *rözszeszt* ige csupán a codexek korából ismeretes s egy eredetű a mai *rezeg*, *rezdül* és *rezzen* igékkel.

32. *«zemeynynek»* (az eredetiben) tollhiba *zemeynek* 'szémeinek' helyett.

33. *«nyaluan»* hasonló hiba (a kiadás hibái?) *nyiluan* 'nyilván' helyett.

34. *nyilván vadnak*, am. nyilván van-nak, vagyis mintegy nyilván, kitarva; a latinban *aperta sint*. A *nyilván* szót még ma is használjuk így a *nyilván való* kifejezésben. A *vadnak* a régi *vagnak* ejtésnek olyan

hangbeli változata, mint a föntebbi *mednek*, *megynek* mennek helyett (l. 102. l.).

35. *fésétékét*, am. festéket. A *-ték* képző előtt még a *tő* teljesebb alakja van meg (vö. bevez.). Figyelemre méltó a névelő régies hiánya. (Vö. a HBeszéd jegyzeteiben, 66. l.)

36. *vájásokbalól*, am. vájásokból, a rag-
nak régi teljesebb alakjával (vö. bevez.).

37. *kiszármazni*, am. kibuzogni, kiömleni; a latin eredetiben *emanare*. Közönséges régi szó.

38. *kibuzdólván*, am. kibuggyanván, kiszökellvén; a latin eredetiben *prosiliens*. Sziutén gyakori régi szó. A *buzdul* szót ma már csak átvitt értelemben használjuk: *föl-buzdulni* stb.

39. *mégvéréséjté*, am. megvéresíté. (Vö. fönt *mégszabadojt*-nál, 106. l.).

40. *arczáját*, am. arczát, vagy a mint a nép ma is mondja: *orczáját*.

Kiadások. Az Ehrenfeld-Codexet VOLF GYÖRGY adta ki beható ismertetéssel a *Nyelvemléktár* VII. kötetében, a 66. lap hasonmásával. E kiadás különnyomatban is megjelent ilyen címmel: *Az Ehrenfeld Codex. A legrégebb magyar könyv ismertetése és hű le-nyomata. Közzéteszi Volf György. A codex 66. lapjának hasonmásával.* (Budapest, 1881.) Ugyane lapnak hasonmása látható BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében* is, I. köt. 130. lap.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 78. A codex itt hibásan Ehrenreich-codexnek van nevezve. — SZARVAS GÁBOR: *A Ferencz legenda, Magy. Nyelvőr* I. k. 215, 263, 316, 366, 411. ll. Főkép a szókinset ismertetési nagy gonddal. — DEÁK FARKAS: *Észrevételek a Ferencz legendához*, ugyanott I. 322. — ZÁVODNIK MIHÁLY: *Az Ehrenfeld codex nyelvi sajátosságai.* (Egri kat. főgimnáziumi értesítő az 1887—88. évről.) — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar szótók.* (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, XIV. k. 7. sz.) 18. l. Az Ehrenfeld-Codex teljesebb tőalakjainak tárgyalása. — UGYANAZ: *A magyar nyelv*, I. k. 163—168 l. A codex nyelvének bő ismertetése. — SZINNYEI JÓZSEF: *Hibás olvasás, Magy. Nyelvőr* XX. 180. — VOLF GYÖRGY: *Hibás olvasás*, ugyanott XX. 235. — BALASSA JÓZSEF: *Codexeink és a nyelvjárások, Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 8. l. Az Ehrenfeld-Codex nyelvjárásának tárgyalása. — A fönt (92. l.) említett latin Ferencz-legendának 1752-iki győri kiadása (*Antiquitates Franciscanae seu Speculum vitae beati Francisci et sociorum ejus* stb.) megvan a Nemzeti Múzeumban, V. S. S. 579n. jelzett alatt.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar biblia maradványai. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex.

A Biblia legrégibb magyar fordításának töredékei három XV. századi codexben maradtak fenn: a BÉCSI CODEXben, a MÜNCHENI CODEXben s az APOR-CODEXben. Ez utóbbiról csak újabban derítette ki Simonyi Zsigmond, hogy zsoltárai szintén ezen első bibliafordításból való másolatok.

Ez első bibliafordítást Döbrentei Gábor nyomozásai szerint valószínűleg két huszita eretnekséggel vádolt ferenczes pap, bizonyos Tamás és Bálint készítette Moldvába való menekülésük után, a mely 1436 és 1439 között történt. Innen az elnevezés: *ferencziek bibliája*. Mind a Bécsi, mind a Müncheni, mind az Apor-Codex azonban csupán másolatait tartották fenn az eredeti bibliafordításnak.

Mielőtt az egész fordítás s főkép a két fontosabb töredék, a Bécsi és Müncheni Codex nyelvét jellemeznők, szóljunk egyenkint a három codexről.

A BÉCSI CODEX (másképen, Révai Miklós emlékezetére, RÉVAI-CODEX) hosszukás negyedréti alakú papiros-codex. Három egykorú kéz írása. Leíróinak nevét s készülése évét nem tudjuk, azonban korát az írás jellegéből ítélve, a XV. századba kell tennünk, s minthogy a pontos keletű Müncheni Codexszel egy időben kellett készülnie, vele körülbelül egykorúnak is tarthatjuk (1466.). Tartalmát az ó-szövetség következő könyvei teszik: Rút, Judit, Eszter, a Makka-beusok (töredék), Baruk, Dániel, Ózeás, Joel, Ámos, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Szofóniás, Aggeus, Zakariás és Malakiás könyvei. Minden valószínűség szerint azonban csak másolat, valamint a másik két codex is. A *bécsi udvari könyvtár* tulajdona.

A MÜNCHENI CODEX (másképen, Jászay Pál emlékére, JÁSZAY-CODEX) negyedréti alakú s az első 8 hártylevél kivételével papirosra irt codex. Egy levelet kivéve egészen Németi György keze írása, ki az utolsó sorokban tett vallomása szerint 1466-ban végezte be Moldvában, Tatros városában.* Tartalma: a négy evangélista könyvei, melyeket egy hártýára írott teljes kalendárium, a *legrégibb magyar naptár* előz meg. Másolat. Legrégibb kideríthető gazdája a 15. lapon olvasható följegyzés szerint Widmanstadius, egy XVI. századi nyelvtudós volt. Jelenleg a *müncheni udvari könyvtár* tulajdona, hol 1834-ben Fejérváry Miklós fedezte föl.

* Ma inkább csak falu Moldva szélén. Oláhul *Totrus*.

Az APOR-CODEX középszerű nyolczadrét alakú, több helyen esonkült papiros-codex. Három kéz írása, melyek közül az elsőét nyelve alapján határozottan a Bécsi és Münchener Codexben fönmaradt bibliafordítás töredékének kell tekintenünk. Az írók neve, valamint a codex készülése ideje ismeretlen. Ez utóbbit azonban az írás jellege alapján a XV. század második felére és pedig inkább a végére mint közepére kell tennünk. Tartalma: a zsoltárok fordítása, himnuszok, imádságok és elmélkedések. Íráshibáiból kitetszőleg szintén csak másolat. Nevét egykori tulajdonosától, *Apor Pétertől*, illetőleg az Apor-családtól kapta. Jelenleg Cserey Farkasné ajándékából az Imecsfalván levő *Székely Nemzeti Múzeum* tulajdona.

E három codexben fönmaradt első bibliafordításunk legfontosabb nyelvemlékeink közé tartozik, s a Bécsi és Münchener Codex következetes és czélszerű helyesírásánál fogva is igen nevezetes. (Az Apor Codexben ez írásmód már némileg rongálva van.)

A Bécsi és Münchener Codex helyesírásáról megjegyezzük a következőket.

Legnevezetesebb ama sajátosságuk, hogy minden hangot, a mai kétjegyű mássalhangzókat is egyszerű jeggyel írják. A *cs* hangot a mai nagy *L*-hez hasonló jeggyel fejezik ki, az *sz*-et egyszerű vagy pontozott, illetőleg vonásos *z*-vel vagy *z'*-vel, a *jés* hangokat pedig, a *gy*-t kivéve, mellékjegyes *l*, *n* és *t* betűkkel írják. A *gy* hangnál megfordítva járnak el: az egyszerű *g*, *gy'* hangot, a vonásos *g* ellenben *g*-t jelent. Csak következetlenségből fordul elő az egyszerű *g* betű a *g* hang jelentésével is. A mássalhangzók közül még a *j* hang kifejezése érdemel említést, a melyet szövégen az *i*-től való megkülönböztetés kedvéért *ih*-val írnak, pl.: *akarih* akarj stb. A magánhangzók írásában nagy fontosságú a nyílt *e* és zárt *ë* megkülönböztetése. Amazt tompa ékezetű *è*-vel, ezt pontozott *é*-vel jelölik codexeink. E jelek azonban nemcsak rövid, hanem hosszú magánhangzókat is jelentenek; az *è* tehát annyi mint *e* vagy *ê*,* az *é* pedig *ë* és *é*. Kár, hogy a nyílt és zárt hang *e* megkülönböztetése nincs mindenütt keresztülvéve. A Bécsi Codexben pl. a második kéz *é*-t nem használ, a harmadik pedig igen hanyag a megkülönböztetésben. S még ott is, a hol *e* megkülönböztetés pontosabb, nem lehet minden egyes jelölést föltétlen hitelűnek tekintenünk. Az Apor-Codexben pedig a pontozott *é*-nek csak gyér nyomai mutatkoznak. Az *ö* és *ü* (illetőleg *ö'* és *ü'*) szintén meg vannak egymástól különböztetve; amannak alúl farkos *o*, ennek fölül pontozott *ö* vagy *ü* (illetőleg *u'*) a jele.

A három codex nyelvi sajátosságai közül kiemeljük a következőket.

Hangtani szempontból legjellemzőbb a szövégi *e* hangnak *ö*, *ü* után *ö*-re való változtatása, pl. *földö*, *ülö* ezek helyett: *földe*, *üle* stb. E sajátosság előfordul a Vitkovics-Codexben s a XVII. századi Zvonaricsnál is; ma csak a göcseji és rábavidéki nyelvjárásban találjuk meg. Ez az ajakhangú ejtésre való hajlandóság magyarázza meg, hogy a Bécsi és Münchener Codexben már *ü* hang van olyan szókban, melyek jóval későbbi emlékekben, sőt részben még ma is az eredeti *i*-t mutatják, pl. *üdvöz*, más emlékekben *idvöz*; *üdö*, *küded*, még ma is *idö*, *kisded* stb.

* E hosszú nyílt *é*-nek fontosságáról az általános részben szólottunk (4. l.).

Az -*ú* -*ű* és -*ül* -*ül* képzők meg az -*ül* -*ül* névrag nyiltabb *ó*, *ő* hangzóval állanak: *nevő* nevű, *fordól* fordúl, *lyányáól* lányául stb.

Nem illeszkedik még codexeinkben a -*szër* rag: *hányszër*, *háromszër* hányszor, háromszor, s a -*ság* -*ség* képző a tovább képzett -*ságű* -*ségű* melléknevekben, melyek itt mindig -*ségő* alakkal fordulnak elő: *magasságő* e h. *magasságű*, annyi mint 'magasságos', nagyon magas, stb. A képző eredetére nézve azért is fontosak az ily melléknevek, mert az -*ú* -*ű* csak jelzős főnévhez járulván nyelvünkben, a *magasságő*-féléket is nyilván még két szónak kellett a codexíróknak érezniük: *magas ségő*, mint pl. *magas termetű* stb. Maga az illeszkedetlen -*ség* mélyhangú szókon, mint a Besztercei Szójegyzékben, itt nem fordul elő.

Megőrizték még codexeink a *j* hangot az *aszjú*, *hoszjú*, *hozjám*, *hozjád* stb. alakokban s szintígy a sziszegőn végződő igék fölszólító módjában: *emlékezzél* emlékezzél, *vadászja* vadászsa stb.

Teljesebb rés alakjukban maradtak fenn az -*ó* -*ő* végű melléknevek és ige-nevek azon esetekben, midőn az *ó*, *ő* után ma magánhangzó következik, például *dicsővek* (vagy *dicsővek*) ebből *dicső*, ma *dicsők*; *dicsővajt* v. *dicsővajt*, ma *dicsőit* stb.

A -*alom* -*elēm* képzős főnevek, valamint az úgynevezett hangvesztő* ige-tövek ragtalan alakjukban s mássalhangzón kezdődő ragok és képzők előtt is segédhang nélkül állanak: *értelm* értelēm, *lakodalmnak* lakodalomnak, *vesztegl* vesztegl, *országglván* országlván stb. Ép így kötőhangzó nélkül állanak a *t* végű igék befejezett cselekvéstí alakjai, mint ma is a keleti székely és palóc nyelvjárásokban: *futtam*, *futtál* stb. ezek helyett: *futottam*, *futottál*. Ellenben megőrizték codexeink a tövégi hangot a *ri*, *hi*, *ri* igék alakjaiban: *viu* vi, *vioná-nak* vi(v)nának, *viován* viván, *rejo* ri stb.

Az igeragozás nevezetesebb sajátosságai még az említetteken kívül, hogy az *alszik* *fekszik* igék iktelenül vannak ragozva: *aloszok*, *aluszsz* (e h. *alszol*), *aloszon* alszik, *fekszën* fekszik stb.; hogy az -*ít* végű igék fölszólító módja, mint az Ehrenfeld-Codexben s egyéb codexekben is, *h*-val hangzik, sőt mint a HBeszédben, *ch*-val írva is előfordúl: *zabadoch* és *zabadëch* szabadíts; továbbá az összetett *ir volt* alak (rendesebb alakja *ir vala*) s az ilyen kettős ragozás: *fizetem valék* e h. *fizetem vala*, a mit az Ehrenfeld-Codexben is megtalálni.

A birtokos személyragok rendesen *j* nélkül vannak, mint az Árpád-kori oklevelekben s a codexek nagy részében, pl. *úta* útja, *papa* papja, *földő* földje; *karimon* karjaimon, *tagid* tagjaid, *napiban* napjaiban, *napitokban* napjaitokban stb.

A szóképzésre nézve fontos a ható igeének következő eredeti szerkesztésmódja: 'nem *hatsz* egy fürtöt fejérré *tenned*' e h. nem *tehetsz*; e példa világosan mutatja, hogy a -*hat* -*het* igeképző nem más mint a *hatni* ige. Jellemzi codexeinket az -*at* -*et* főnévképző nagy kedvelése, a mai -*ás* -*és* helyén is: *születet* születés, *futat* futás stb., továbbá a kicsinyítő -*csa* -*cse* a mai -*cška* -*cške* helyett: *királycsa*, *oroszláncsa* királyocska, oroszlánocska, stb. A -*nyi* képző itt

* SZINNYEI JÓZSEF: *Rendszeres magyar nyelvtan*, 4. kiad 53. §.

ny helyett *n* hanggal fordul elő: *anné* annyi, *enné* ennyi; ragozásban pedig teljesebb alakját mutatja: *annéiat*, *annéjat* annyi, *meneiet* mennyit stb.

Mondattani tekintetben legjellemzőbb a *-va -ve* képzős igenévnek személyragos használata: *írvám, írvád, írvája* stb., a mi e három codexen kívül másutt ismeretlen, pl.: «kit én *megesmervém* elfuték», «tévelyetek nem *tudvátok* írást». Másik hasonló nevezetessége a befejezett cselekvés igenvének következő személyragos használata: «láttonk tégedet *éhezetted*», annyi mint «éhezve»; «látám a szelletet (am. lelket) *leszállatta* mennyből», vagyis «leszállva».

Szókinccse e három codexnek szintén igen fontos, a mennyiben sok olyan szót mutatnak, a mely más emlékeinkben vagy éppen nem vagy csak ritkán fordul elő. Csak a legrégebb bibliának sajátjai: *monnál* mintegy, *mintha*,¹ *midenem* nemde (másutt *minem* és *minemde*), *rütet* extasis, *csajva* cserebogár (másutt *csaja*), *himlet* elhintés (vö. *himlő*), *elmetv* elmetszé, *gördőlet* mennydörgés stb. Egyéb ritka, kihalt szók: *valál* birtok, *mégvanal* meggyógyul (különben csak a Budapesti Glosszában fordul elő: *nem vanaltatik* non dirigetur 16. l.; *vanalat* és *vanalatus* származékai pedig a Németújvári Glosszában), *venerék* ital stb.

Még egy nevezetessége van e legrégebb bibliafordításnak, hogy készítőjét nevezhetjük legelső nyelvújítóknak is. Világosan látszik számos szaván, hogy maga alkotta őket, a Vulgata szavainak lefordítása végett. Ilyenek: *császárlat* imperium, *czímerlet* titulus, *ezerlő* tribunus (vö. *ezredes*), *negyedlő* tetrarcha (másutt *negyedes fejedelem*) stb.

A Bécsi Codexből szövegmutatványul *Eszter* könyvének I. fejezetét s hasonmásban a 97. lapot (*Baruch* könyvének kezdetét) adjuk; a Münchener Codexből hasonmásban a 169. lapot (*János* evangéliomának kezdetét) mutatjuk be s közöljük még azt a részt, a melyben a *Miatyánk* legrégebb magyar szövege maradt fenn (*Máté* VI. 9—13); az Apocodexből való mutatványunk a 138. zsoltár fordítása.

1. Eszter könyvének I. fejezete.

(Bécsi Codex 47—50. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.*²

Régi ejtése.

1] ASuerusnac napiban ki orzag-
lot indiatolfoguan Etiopiaiglan zaz
huzon hèt vidékeken | 1. Asvérusnak napiban, ki ország-
lott Indiától fogván Etiopiaiglan
százhuszonhèt vidékékén, |
|---|--|

A Vulgata szerint.

1. In diebus Assueri, qui regnavit ab India usque Aethiopiam, super centum viginti septem provincias:

¹ Egyszer előkerül még az Érsekújvári Codexben (533b.).

² A codexet itt a betűk alakjában is követjük s ezért szövegünk a Nyelvméltár szövegétől külsőleg lényegesen különbözik. A Nyelvméltár ugyanis, hogy a codexek kiadásában lehetőleg egyöntetűen járjon el, a *l* betűt *č*-vel, az *è*-t *e*-vel, a jelöletlen *e*-t *e*-vel, a *g*-t *g*-vel, a *gy* jelentésű *g*-t *g*-vel, a *g* jelentésű *g*-t bokkrétája fosztott *g*-vel, az *o*-t *ó*-vel s az *u*, *v*-t *ú*, *é*-vel cserélte föl, a mi nem mondható minden tekintetben sze-

2] mvdon volt o orzaganac zèki-
bèn o orzaganac kèzdètè volt Susa
varos

3] Azert o vralkodattanac harmad
èztendèiebèn tøn igèn nag vendégse-
gèt o menden feiedèlminèc es gèrmè-
kinèc persayaknac èrössègöynèc es
Medosiac fenesinèc. es o videkibèli[nèc]
feiedèlmèknèc ||⁴⁸ o èlöttö

4] hog megmutatna o orzagi di-
lössègènc kazdagsagit es o hatalmarac
nagsagat es felmagasztatasat soc vd-
bèn tudña mert zaz es noic zaz na-
pocban.

5] Es mvdon bètèllèsednenèc a
vendégsegnèc napi vendéggè hiuata
menden nepet ki lèlèttètèc Susisban
a nagtolfoguan mēd a küsdèdiglèn.
es hēt napocban paranlola a' vendég-
seget kézeitètni a kèrtnèc es az èrèz-
uenèc gadoraban ki kirali oltö-
zèttèl es kèzzèl èkèsen plantaltatot
vala

6] es menden fèlöl satoroc füg-
gèztèttènèc vala èg zinquèc es la-
cinctus zinquèc es aran zinquèc

2. Müdön volt ö országának szè-
kiben, ö országának kezdete volt Susa
város.

3. Azért ö uralkodtjának harmad
esztendéjében tön igen nagy vendég-
ségét ö mēdēn fejedelminek és gyer-
mekinek, pērsaiaknak erősségőinek
és mēdosiaiak fényēsinek és ö vidéki-
beli fejedelmeknek ö elöttö,

4. Hogy megmutatná ö országi di-
csőségének kazdagságát és ö hatalmá-
nak nagyságát és fēlmagasztatását sok
üdöben, tudnya mert száz és nyolcz-
száz napokban.

5. És müdön betelleyesēdnének a
vendégységnek napi, vendéggè hivata
mēdēn népēt, ki lēlèttèték Susisban,
a nagytól fogván mēd a küsdediglen :
és hēt napokban parancsolá a vendég-
séget készjètetni a kertnek és az
eresztvénynek gadorában, ki királyi
öltözèttel és kèzzel èkèsen plántaltatot
vala.

6. És mēdēn fèlöl sátorok füg-
gesztèttenek vala èg színövek és já-
czinktus színövek és arany színövek,

2. Quando sedit in solio regni sui, Susan civitas regni eius exordium fuit.

3. Tertio igitur anno imperii sui, fecit grande convivium cunctis princi-
pibus, et pueris suis, fortissimis Persarum, et Medorum inclitis, et præfectis
provinciarum coram se,

4. Ut ostenderet divitias gloriæ regni sui, ac magnitudinem, atque iactan-
tiam potentiæ suæ, multo tempore, centum videlicet et octoginta diebus.

5. Cumque implerentur dies convivii, invitavit omnem populum, qui
inventus est in Susan, a maximo usque ad minimum : et iussit septem diebus
convivium præparari in vestibulo horti, et nemoris, quod regio cultu et manu
consitum erat.

6. Et pendebant ex omni parte tentoria ærii coloris, et carbasini ac hya-
cinthini, sustentata funibus byssinis, atque purpureis, qui eburneis circulis

rencsés eljárásnak. Még megemlítjük, hogy a rövidítésképen mellékjegyekkel írt betűket,
melyek szövegünkben apróbb szedésűek, a Nyelvelméktár alul pontozott betűkkel jelöli.
Szövegünkben a szögletes rekesz [] olvasható törlést, a fél rekeszbe tett számok pedig
a biblia verseit jelentik, a melyek az eredetiben folytatólag, kikezdés nélkül követik
egymást.

bibor es barson kötèleckël kötöz-
tétét ki Elefant tètèm[mèl] karikac-
kal valanac toldattattac es Marmor
ozlopoekal tartattatnakuala Es arañ
es ezust zèkèc zèrzèttètèkuala a
pagimentomon ki Smaragdus es Pe-
rimis kòuèl tórleitètètuala Kit irat-
nac Ludalatus külömbözètè èkéseit-
uala

7] Kie hiuatalasoc valanac kedég
arañ edènecből iznakuala. es ètkèc
kylömb es kylömb edènecbèn hozat-
tatnakuala Es bor böuön es aiob vèt-
tètikuala ment kirali nagságnac melto
vala

8] es nèm vala ki[n]a' nem akarókat
inna kézereitèné De kiral ig zerzettè
vala egmenden aztalokra o feièdèlmi-
ből zerzèt vala hog egmenden vennè
mèllet akarna

9] Vasti kiralné es vèndégségèt tön
nèmbèrièknèc a polotaban hol ||⁴⁹ As-
uerus kiral zoktauala lakoztat

10] Es vg hètèd napon mvdön
kiral víg volna es annag ital vtan
borral mëghèuoltuolna paranLola Ma-
namannac es Bozatanac es Arbona-
nac es Gabathanac es Algatnac es

bibor és bársony kötelekkel kötöz-
tetett, ki(k) éléfánttetem karikákkal
valának toldattattak és mármor osz-
lopokkal tartattatnak vala. És arany
és ezüst székek szerzettettek vala a
págyiméntomon, ki smaragdus és pe-
rimis (?) kövel törlejtetett vala: kit
iratnak csudálatos külömbözete èké-
sajt vala.

7. Kik hivatalasok valának kedég,
arany edényekből isznak vala, és étkek
külömb és külömb edényekben hozat-
tatnak vala. És bor bővön és a jobb
vettetik vala, mént királyi nagyság-
nak méltó vala.

8. És nèm vala, ki a nèm akarókat
innya készèrjètené, de király így szer-
zettè vala, èggymèdèn asztalokra o
fejèdèlmiből szerzettè vala, hogy èggy-
mèdèn vennè, mèllyet akarná.

9. Vasti királyné és vendégségèt
tön nèmbèrieknek a palotában, hol
Asvérus király szokta vala lakoztat.

10. És úgy heted napon, mvdön
király víg volna, és an nagy ital után
borral mëghèvölt volna, parancsola
Manamannak és Bozatának és Arboná-
nak és Gabathának és Algatnak és

inserti erant, et columnis marmoreis fulciebantur. Lectuli quoque aurei et
argentei, super pavimentum smaragdino et pario stratum lapide, dispositi erant:
quod mira varietate pictura decorabat.

7. Bibebant autem qui invitati erant, aureis poculis, et aliis atque aliis
vasis cibi inferebantur. Vinum quoque, ut magnificentia regia dignum erat,
abundans, et præcipuum ponebatur.

8. Nec erat qui nolentes cogeret ad bibendum, sed sicut rex statuerat,
præponens mensis singulos de principibus suis, ut sumeret unusquisque quod
vellet.

9. Vasthi quoque regina fecit convivium feminarum, in palatio, ubi rex
Assuerus manere consueverat.

10. Itaque die septimo, cum rex esset hilarior, et post nimiam potationem
incaluisset mero, præcepit Mauman, et Bazatha, et Harbona, et Bagatha, et

Zaratnac es Carhasnac èhèt mèddòk-
nec kic oземèlè èlòt zolgalnak-
uala

11] hog Vasti kiralnèt bèhoznac
kiral èlèibè vètuèn koronat o feierè
es mëgmutatna minden népeknek es
feiedèlmèknec o zepségèt Mert igen
zépuala

12] ki nem akara es kiralnac pa-
raⁿLolattara kit a' mèddòctòl para-
Loltuala iotèt mëgutala Azert a kiral
megharaguèc es igen nag hirtèlènkè-
dètèb gerièdè.

13] mëgkèrde a bõlèkèt törüè-
nèkèt es õrègbèknèc zèrzesit tudokat
kic kirali zokasbol mindenkor vèlè
èggesõlnec vala es mindenèkèt azoc
tanallaul tezen vala

14] Valanac kedeg èlòc es rokom-
bac Tarsena es Sechar es Admatha es
Tarsis es Mares es Marsara es Manucha
Persayaknac es Medosiaknac [kirala]
hèt feiedèlmi kic kiralnac orèaiat
lattakuala es èlòc o vtanna zoktanak-
uala vlni

15] kic itélésenèc Vasti kiralnè
èngèzteltètènèc. Ki Asuèrus kiralnac
paraⁿLolattat kit a mèddòc miat
paraⁿLoltuala tenni nem akarta-
uala

Zaratnak és Karhasnak, e hèt med-
dőknek, kik õ személye előtt szolgál-
nak vala,

11. Hogy Vasti királynèt behoznák
király eleibe, vetvén koronát õ fejére
és mëgmutatná mëndèn népeknek és
fejèdelmeknek õ szépségèt: mert igen
szép vala.

12. Ki nèm akara, és királynak
parancsolatjára, kit a meddòktòl pa-
rancsolt vala, jöttèt mëgutálá. Azért a
király mëgharagvèk és igen nagy hir-
telenkèdetbe gerjede,

13. Mëgkèrdé a bölcseket, törvé-
nyèket és õregbeknek szèrzesit tudó-
kat, kik királyi szokásból mëndènkor
vele èggyesõlnèk vala és mëndènèket
azok tanácsával tészèn vala.

14. Valának kedég èlòk és rokon-
bak Tarsèna és Lèchár és Admatha és
Társis és Márès és Marsara és Ma-
nucha, pèrsaiaknak és mëdosiaknak
hèt fejèdelmi, kik királynak orczáját
látják vala, és èlòk õ utánna szokta-
nak vala ülni.

15. Kik itélésének Vasti királyné
engeszteltètènék, ki Asvèrus királynak
parancsolatját, kit a meddők miatt
parancsolt vala, tenni nèm akarta
vala.

Abgatha, et Zethar, et Charchas, septem eunuchis, qui in conspectu eius ministrabant,

11. Ut introducerent reginam Vasthi coram rege, posito super caput eius diademate, ut ostenderet cunctis populis et principibus pulchritudinem illius: erat enim pulchra valde.

12. Quæ renuit, et ad regis imperium, quod per eunuchos mandaverat, venire contempsit. Unde iratus rex, et nimio furore succensus,

13. Interrogavit sapientes, qui ex more regio semper ei aderant, et illorum faciebat cuncta consilio, scientium leges ac iura maiorum:

14. (Erant autem primi et proximi, Charsena, et Sethar, et Admatha, et Tharsis, et Mares, et Marsana, et Mamuchan, septem duces Persarum atque Medorum, qui videbant faciem regis, et primi post eum residere soliti erant.)

15. Cui sententiæ Vasthi regina subiaceret, quæ Assueri regis imperium, quod per eunuchos mandaverat, facere noluisset.

16] Es fêlêlê nêki Manucha kiral
es a fêiedêlmêc halvan. Vasti kiralne
nem Lac [a fêiedêlmêkê] kiralt sêr-
têttê [uala] meg Dê es minden fêiedêl-
mêkê es nêpêkê ||⁵⁰ kic vadnac Asuê-
rus kiralnac [napiban] minden vide-
kibên

17] Mert ki mēgen kiralnenac
bêzedê minden nêmbêriêchêz hog meg-
utallac ô feriekê es monganac Asue-
rus kiral paranLola[ala] hog Vasti
kiralne bêmenne phoziaia es az nem
akarta.

18] es êzpeldaua Persay es Medosi
fêiedêlmêknêc minden fêlêségêc mēg-
sêmmêitêc ô ferieknêc paranLolatit
Azert kiralnac haragia igaz

19] Es ha te nêked kel mênên ki
paranLolat te oráttol es irattassecmeg
Persayaknac es Medosyaknac tōruênê
zerênt mēllêtmulni nem illic hog
Vasti sêmmikêppen touabba kiralhoz
bê nê mennen Dê mas vêgê ô orzagat
ki tōllêtmul iob.

20] es êz paranLolat ki igên zelês-
ségô te minden vidêkidbên mēghirdêt-
têssêc es minden fêlêségêc mēnd nagoc
es mēnd kûsdêdêc tiztêssêget ioglanac
ô ferieknêc

16. És felele neki Manucha, király
és a fejedelmek hallván: Ném csak a
királyt sértette meg, de és mēndēn
fejedelmeket és népêket, kik vadnak
Asvêrus királynak mēndēn vidékiben.

17. Mert kimégýēn királynénak
beszédê mēndēn nêmbêriêkhêz, hog
mégutálják ô férjeket és mondjanak:
Asvêrus király parancsolá, hog Vasti
királynê bêmēne ô hozjája és az nêm
akarta.

18. És ez példával pērsai és mēdosi
fejedelmeknek mēndēn feleségêk mēg-
sêmmêjtik ô férjeknek parancsolatit:
azért királynak haragja igaz.

19. És ha tē nekêd kēll, mênjēn ki
parancsolat tē orzádtól és irattassêk
mēg pērsaiaknak és mēdosiaknak tör-
vénye szêrênt, mēllyet elmúlni nêm
illik, hog Vasti sêmmikêppen továbba
királyhoz be nê mênjēn, de más vêgye
ô orzagát, ki tōllêtmul jobb.

20. És ez parancsolat, ki igên szêl-
lêsségô, tē mēndēn vidêkidbên mēg-
hirdettessêk és mēndēn feleségêk,
mēnd nagyok és mēnd kûsdêdêk, tiz-
têssêgêt jogljanak ô férjeknek.

16. Responditque Mamuchan, audiente rege, atque principibus: Non solum regem læsit regina Vasthi, sed et omnes populos, et principes, qui sunt in cunctis provinciis regis Assueri.

17. Egrediatur enim sermo reginæ ad omnes mulieres, ut contemnunt viros suos, et dicant: Rex Assuerus iussit ut regina Vasthi intraret ad eum, et illa noluit.

18. Atque hoc exemplo omnes principum coniuges Persarum atque Medorum, parvipendunt imperia maritorum: unde regis iusta est indignatio.

19. Si tibi placet, egrediatur edictum a facie tua, et scribatur iuxta legem Persarum atque Medorum, quam præteriri illicitum est, ut nequaquam ultra Vasthi ingrediatur ad regem, sed regnum illius, altera, quæ melior est illa, accipiat.

20. Et hoc in omne (quod latissimum est) provinciarum tuarum divulgatur imperium, et cunctæ uxores tam maiorum, quam minorum, deferant maritis suis honorem.

21] Ő tanálta kèlletec kiralnac Es
tön kiral Manuchanac tanálta zè-
rènt

22] Es èrèztè lèuèlèkèt ő orzaga-
nac minden [videkè zèrent] vidékibè
kvlomb kvlomb nèluèken es bötökon
hog mikent egmeden nemzèt halhatna
es oluashatna hog ohazocban fèièdèl-
mèc es nagobbac ferfiac lennenec Es èz
menden nèm[p]èkneac ki hirdèttètneac.

21. Ő tanácsa kèlleték királynak,
és tön király Manuchának tanácsa
szèrènt;

22. És ereszte leveleket ő országá-
nak mèndèn vidékibe külomb-külomb
nyelvekèn és bötökön, hogy mikent
èggymèndèn nèmzet hallhatná és ol-
vashatná, hogy ő házokban fejedelmek
és nagobbak férfiak lènnènek: és ez
mèndèn nèmeknek kihirdettètnék.

21. Placuit consilium eius regi, et principibus: fecitque rex iuxta consi-
lium Mamuchan;

22. Et misit epistolas ad universas provincias regni sui, ut quæque gens
audire et legere poterat, diversis linguis et litteris, esse viros principes ac
maiores in domibus suis: et hoc per cunctos populos divulgari.

Jegyzetek.

1. vers. *Asvérus*, am. Xerxes.

hèt, am. hét. Ezen és hasonló hosszú
nyílt *é*-s alakokra nézve l. fönt 4. l.

vidékèkèn, am. tartományokon, super
provincias. A *provincia* egyik jelentését (a
mi a fővárosokon kívül van) ma is a *vidék*
szóval fejezzük ki.

3. v. *tön vendégségèt*. Vö. *prédikációt*
tön az Ehrenfeld-Codexben (fönt 106. l.).

pèrsaiaknak, am. perzsáknak. Alakja
így is magyarázható: *perzs(i)aiaknak*, az *i*
kiesésével. Azonban a következő *médosiak*
szó azt mutatja, hogy egyszerűen a nép-
névhez (*médus*: *médos*: *médosi*) van az *-i*
képző függesztve.

erősségőinek. A *-ségü* képző a felsőfok
(*fortissimis*) fordítása (vö. bevez.).

fényésinek. Az *inclytus* 'híres' szó for-
dítása, mely jelentéssel másutt is előfordúl
régibb emlékeinkben.

4. v. *fèlmagasztatását* iactantiam.
A *felmagasztat* (am. 'fölmagasztal') igének
-ás képzős származéka. Ma csupán a *ma-
gasztal* használatos, mely a *magaszt* igéhez,
a *magaszt-at* alapszavához ép úgy viszony-
lik, mint *marasztal* a *maraszt-hoz*, *nyugasz-
tal* a *nyugaszt-hoz*.

tudnya mert, e h. *tudnia mert* (a mint
a codex más helyein elő is fordul), am.
tudniillik. Elliptikus kifejezésből magyaráz-
ható: *tudnia* (illik), *miért*. Az Ehrenfeld-

Codexben *tudni melt*. (Vö. SIMONYI: *A magy.
kötösök* I. 262.)

nyolczszáz. A fordító itt nyilván félre-
értette az *octoginta* szót s azért írt *nyolczvan*
helyett *nyolczszáz*-at.

5. v. *betelleyesèdnének*. Ma csak jö-
vendőlésről mondjuk a *beteljesedni* igét. A
kifejezés azt teszi: midőn elmúltak a ven-
dégység napjai.

vendéggé hívata. Ma a *-vá -vé* rag
helyett hasonló kifejezésben csak az *-ül -ül*
és a *-nek* rag használatos: *vendégül hívni*,
meghívtam vendégemnek. A régi nyelv azon-
ban az *-ül -ül-ön* kívül a *-vá -vé* ragot is
gyakran használja. (Vö. SIMONYI: *A magy.
határozók* I. 318.)

*a nagytól fogván mènd a kúsde-
diglen*. A *mind* szónak hasonló használata
ma is megvan az ilyen kifejezésekben mint:
'kezdetől fogva *mind* ez ideig'. Vö. még *mind*
e mai napig, *mindeddig*, *mindaddig* stb.

eresztvénynek. Az *eresztvény* már az
oklevelekben is előforduló régi szó, am.
növendék erdő, liget, berek.

gádorában, am. csarnokában. Ma is
élő szó; mellékalakja *gátor* (l. *Nagy Szótár*).

öltözzettel. A *cultu* szó ügyetlen fordí-
tása, a mely itt tulajdonkép megmunkálást
(vö. utánna: *kézzel manu*), vagy ékességet
jelent.

6. v. *szinövek*, am. színűek (l. bevez.).

ki(k) elefánttetem karikákkal valának toldattattak. A *ki* az eredetiben tollhibából áll *kic* azaz *kik* helyett. *Elefánttetem* am. *elefántcsont*. Ma csak halottról használjuk a *tetem* szót, azonban régi értelmének maradványa a *tetemes*, igen nagy melléknév, mely eredetileg csontost jelentett.

mármor oszlopokkal. A *mármor* egyszerű átvétele a latin szónak. A mai *márvány* alakhoz német révén jutottunk, a mennyiben nem lehet egyéb mint a bajor *marwel* ejtésnek magyarosodása (l. SZARVAS GÁBOR fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* VI. 440).

págyiméntom. Ma *pádiméntom*. A codex *gyés* alakját *d:gy* változással magyarázhatjuk s olyan tájnyelvi ejtésnek kell tartanunk, mint *gyió* e h. *dió*, *gyinyye* e h. *dinyye* stb. a palócoknál. (Vö. *gye* de HB., *gyicsér* dicsér Ehrenfeld-Codex.)

«*Perimis*» *kő*. Ismeretlen név. A Vulgatában *lapide pario* áll (v. i. pároszi *kő*, azaz *márvány*); nem lehetetlen tehát, hogy a latin *parius* melléknevet fordította erre a másoló.

törléjtetett vala. A *törléjt* kihalt régi szó, am. szerkeszt, csinál. Előfordúl az Ehrenfeld-Codexben is *törlöjt* alakkal.

iratnak csudálatos külömbözete. *Irat*, főnév, am. festés, festmény, az *ír* igének régi, 'festeni' jelentéséből, a mi a *képirás* és *képiró* szavakban máig is fennmaradt. (Vö. fönt. 108. l.) Az egész kifejezés azt teszi: csudálatos változatosságú festmény.

7. v. «*hiuatalasoc*» talán csak tollhiba *hiuatalasoc* 'hivatalosok' helyett.

kedég. A *pedig*-nek közönséges régi alakja (l. SIMONYI: *Magy. kötőszók* I. 134). A Bécsi és Münchener Codex rendszeren rövidítve (*ked.*, *kéd.*, *ke.* és *ké.*) írja. L. pl. a Münchener Codex hasonmásán.

külömb és külömb edényekben. A *külömb és külömb* régi szokott kifejezőmódja a *különféle*-nek. Így is: *külömb-külömb és külömb-külömb-féle* azaz 'külömb-külömb fajta.' Az utóbbiból származik a mai *különféle*. Az *edény* szó *é*-je e helyen nyílt *é*-vel van ugyan írva, de bizonyára tévedésből, mert néhány szóval előbb *edénecből* áll s az íző nyelvjárású ERDŐSI JÁNOS is *edín*-t ír (l. *Nyelvtört. Szót.*).

királyi nagyságnak méltó. A *-hoz és -ra* helyett néha *-nek* ragos határozó is

előfordul régen a *méltó* mellett. Pl. «*Méltó lészén itéletnek*» e h. *ítéletre* (Münchener Codex 21). «*Kiknek nem vala méltó ez világ*» (Érdy-Codex 522).

8. v. *készérjtené.* A *kénszérít* (ma inkább *kényszerít*) igének régi közönséges mellékalakja *készérjé*, *készérít* volt.

szérzetté vala, am. rendelte, elrendelte.

éggymendén, am. mindegyik. Csak e bibliafordításban fordul elő. Nyilván a latin *unusquisque* fordítása.

9. v. *nembérieknek*, am. asszonyoknak. A *nembéri* szó csupán a Bécsi és Münchener Codex sajátja. Innen eleveníthették föl valószínűleg az ismeretes *nember* alakkal.

szokta vala lakoztát, am. szokta lakozását vagyis szokott lakni. E bibliafordításnak jellemző vonása az *-at -et (-t)* képzős főnév használata a közönséges *-ni* végű főnévi igenév helyett.

10. v. «*annag*», olv. 'an nagy' a nagy A névelő *z*-jének kiesését a névszó kezdő mássalhangzójának kettőzése pótolja, mint a mai népnyelvben is. Ennélfogva valószínűleg valamennyi a névelőt ily módon ejthette hasonló helyzetben nyelvemlékünk írója.

ital, am. ivás. Régi közönséges jelentése a szónak.

méghevölt, am. fölhevült.

Manaman, Bozata, Gabatha, Al-gat, Zarat. Többé-kevésbé elferdítései a Vulgatabeli zsidó neveknek.

meddőknek. Az *eunuch* szót fordítja codexünk a *meddő*-vel. Ma csak nőről és nőtény állatokról mondjuk.

12. v. *a meddőkől parancsolt vala.* A mai nyelvszokásban egyre jobban terjed hasonló kifejezésekben az *dítal* névtű használata (vö. latin *per*). Régen s a népnél ma is a *-től* rag járja. (Alább a 15. versben miatt névtűtől: *meddők miatt*).

jöttét megutálá. Szolgai fordítása a latin *contempsit venire* kifejezésnek, mint-hogy *contemno* rendszeren am. megvet, megutál. Tulajdonképp azt teszi: nem törődött a jövetellel, nem akart jönni. (Vö. még fentebb: *szokta vala lakoztát*, 9. sor.)

hirtelenkédetbe gerjede, am. dühre gerjedt, haragra gyúlt. A *hirtelenkédet*, *furor* csak e három codexben fordul elő.

13. v. *öregbeknek*, am. *öregbébeknek*. Régi nyelvünk a középfok-képzőt igen sze-

reti a rövidebb tőhöz függeszteni. E képzésmód maradványa a mai *szebb*, mely ebből lett: *szépb* (e h. *szépéb*). Az *öregbek* szó itt a *maiores* (tkp. elődök, ősök) szószerinti fordítása.

szérszét. A *szérszét*-nek a régi nyelvben intézmény, határozat, rendelet, hagyomány, s hasonló jelentései is vannak.

tanácsával, am. tanácsával. Az *t*-es alak közönséges régebbi emlékeinkben.

14. v. *előlk*, am. elsőlk. Régen gyakori e melléknévi használat. A mai nyelvben az *előszó*, *előresz* szavakban tekinthetni még melléknévnek.

rokonbak, e h. *rokonabbak*. (Vö. fönt *öregbek*). Am. közelebbek. A *rokon* szónak ez közönséges jelentése volt a régiségben.

«*Tarsena*», «*Sechar*», «*Manucha*». A Vulgatabeli *Charsena*, *Sethar*, *Mamuchan* neveknek elferdítései. Az előbbi kettő közönséges másolói hiba (*c* helyett *t* és megfordítva).

szoktanak, am. *szoktak*. A több 3. személyű multnak régi teljesebb alakja, melyet még VÖRÖSMARTY is használ Szózatában: «Itt küzdenek honért a hős Árpádnak hadai», e h. *küzdtek*. «S elhulltanak legjobb jaink A hosszú harc alatt» e h. *elhulltak*.

15. v. *kik ítélésének Vasti királyné engeszteltetnék*, am. a kik ítéletének V. királyné alávetetnék. Az *engesztel*-nek eredeti régi jelentése 'alávet, megigáz', s minthogy a *megengesztelés* (eredetileg 'leigázás, alávetés') megfélekezéssel, megszelídítéssel jár, ezért beszélünk ma a haragvó ember megengeszteléséről, kiengeszteléséről, Istennek bemutatott engesztelő áldozatról stb.

a meddőlk miatt per eunuchos. Vö. fönt *a meddőtől* (12. v.).

16. v. *és mēndēn fejēdelmeket és népēket*. Az első *és*-nek (am. *is*), a második *és*-nek (et) olvasandó. Az *is* kötőszó eredetéről l. a HBeszédnél (61. l.).

18. v. *męgsęmmęjtik*. Itt azt teszi 'semmibe sem veszik', nem sokat hajtanak

rá. Azonban rendszeren 'megsemmisít' értelemmel használja bibliafordításunk a *semeit* (más helyeken *semmieit*) szót, mely egyéb emlékeinkben ismeretlen. A nyelvújítás valószínűleg e codexek ismerete nélkül alkotta meg az azonos igei alaptól kiinduló *semmítősélek*-et.

19. v. *męllyet elmőlni nēm illik*. Az *elmőlni* igének itt 'elkerülni' jelentése van, a mi igen gyakori a régi nyelvben. (Vö. «es num igitur homo mulchotia ez vermut» HB.) Az *illik* is egyik régi s már elavult jelentésével áll: 'licet, szabad'.

tőllétől, e h. *tőle*. Érdekes példája a ragisméltásnak, melyet nyelvünknek ama természete magyaráz meg, mely szerint a viszonyjelölő elemet a szövegben világosan érezni kívánja. Hasonló a mai köznyelvben nálánál s némely nyelvjárásban: *veletekkel*. (L. Elemisméltás a szóalakulásban, *Hunfalvy-Album* 57. l.) — A középfok (*jobb*) mellett a régi nyelv *-tól* ragot használt a mai *-nál* (fálnál fehérebb) helyett. Ma e régi kifejezésmódnak nyoma csupán a *mentől* (pl. *mentől jobban* stb.) szóban van meg, a mely annyi mint *mēnd-től* azaz *mindtől*, ma *mindnél*, *mindennél*.

igēn szélēsęgő. E *-ségű* képzős melléknév előtt az *igen* határozó szó használatát csakis úgy magyarázhatjuk, hogy a képzőt elődeink még némileg főnévnek érezték (l. fönt 113. l.), vagyis a kifejezés az ő nyelvvezékük előtt azt tette: *igen szélēs ségő* mint ma is mondjuk: *igen éles eszű* stb. Az effélékben ugyanis az *igen* tulajdonkép csak a melléknévnek (*éles*) szolgál erősítésére.

«*ioglanac*», tulajdonkép *iogl'anac*, azaz *joglanac*. A kifejezés azt teszi: 'tisztességet tartozzanak mutatni, tisztelettel tartozzanak viselkedni'. A *jogl*-ige csak ez egy helyen fordul elő az egész régi irodalomban.

ereszte, am. küldte.

bőtőkön, am. *bētūkön*. Teljesen azonos (*bőtő*) alakkal előfordul még LÉPES BÁLINT XVII. századi írónál is.

2. Baruch könyve I. fejezetének 1—9. verse.

(A Bécsi Codexből való hasonmás szövege.)

*A hasonmás betűszerinti olvasása.**Eredeti kiejtése.*

It kezdetic Baruth prophetanac
koñuo

Itt kezdetik Baruch prófétának
könyvö.

1] ES èzèc a koñonèc igèy mèl'èkèt
irt Baruch Nerienèc fia Maasie fiaie
Sedechie fiae Sedey fiae Elchie fiae
Babilloniaban.

1. És ezek a könyőnek igéi, mely-
lyeket irt Baruch, Neriének fia, Másie
fiájé, Sedeczie fiáé, Sedei fiáé, Elezie
fiáé, Babilloniában,

2] ötöd. èztendøbèn a' honac hètèd
napian az v'døbèn kibèn a Caldeusoc
Ierusalemèt megv'ottékuala. es. mæg-
gèrièztèttékuala ötèt t'vzzèl.

2. Ötöd esztendőben, a hónap heted
napján, az üdőben, kiben a káldëusok
Jërusalèmet mæg'v'otték vala és mæg-
gërjesztètték vala ötet t'vzzel.

3] Es mægolvasa Baruch è koño-
nec igèyt Iekoniasnac Ioachim fianac
Iuda kiralanac f'vlèibè mënd. annèpnèc
a' koñohoz iquoknac f'vlèibè

3. És mægolvásá Baruch e könyő-
nek igéit Jëkoniasnak, Joákim fiának,
Júda királyának f'üleibe, mënd an
népnek, a könyőhöz jövőknek f'üleibe

4] es a hatalmasoknak kirafoc [f'vlèi-
nec] fiaynac f'vlèibè. a' k'v'sdèdt'ol fog-
uan mënd a' nagiglan [Babillo-] mën-
dènnèc Babilloniaban lakozoknak
Svdinac fofoianal

4. És a hatalmasoknak, királyok
fiainak f'üleibe a küsdèdt'ol fogván
mënd a nagyiglan, mëndènnècnek,
Babilloniában lakozóknak Sudinak fo-
lyójánál.

5] kie haluan sirnakuala boit'olnec
vala es imadkoznakuala vrnac zémèlè
èl'ot

5. Kik hallván, sírnak vala, b'öjtöl-
nek vala és imádkoznak vala Úrnak
szémélye èl'ött.

6] Es penzt zèdenec mikent egmen-
dennèc kèzè. tètètè

6. És pénzt szèdènek, miként èggy-
mëndènnèc keze tètètè,

7] es èrèztèt Ierusalemè Ioachim
paphoz [Ech] Elchie fiahhoz Saloèl

7. És ereszték Jërusalèmbè Joá-
kim paphoz, Elezie fiához, Saloel

A Vulgata szerint.

1. Et hæc verba libri, quæ scripsit Baruch filius Neriae, filii Maasiae, filii Sedeciae, filii Sedei, filii Helciae, in Babylonia,

2. In anno quinto, in septimo die mensis, in tempore quo ceperunt Chaldaei Jerusalem et succenderunt eam igni.

3. Et legit Baruch verba libri huius ad aures Jechoniae filii Joakim regis Juda, et ad aures universi populi venientis ad librum,

4. Et ad aures potentium filiorum regum, et ad aures presbyterorum, et ad aures populi, a minimo usque ad maximum eorum omnium habitantium in Babylonia, ad flumen Sodi.

5. Qui audientes plorabant, et ieiunabant, et orabant in conspectu Domini.

6. Et collegerunt pecuniam secundum quod potuit uniuscuiusque manus,

7. Et miserunt in Jerusalem ad Ioakim filium Helciae filii Salom sacerdo-

fiáiehoz es az egéb papokhoz es mend
annéphéz kie o velè lelettettènèkuala
Ierusalemèn

8] mikoron vennéc vr templomanac
èdénit mëllec èl vétettènec vala
a templombol mèghioni Iudanac
földébè Sibán honac X napian az
ezüst edenékèt mëllekèt alkotot vala
Sedechias Iosie fia[ie] Iuda kirala

9] mi vtan elvöttö volna Ierusalem-
ból Nabuhodonozor babillonianac ki-
rala Iekoniast es a feidèlmèkèt es a
foglyokat es a hatalmasokat es a
földnec népèt es viue ökèt mégkötz-
uèn Babilloniaba

fiájéhez és az egyéb papokhoz és mēnd
an néphöz, kik ő vele lélettettének
vala Jërusalēmben :

8. Mikoron vènnék Űr tēplomá-
nak edényit, mēllyek elvettettének vala
a tēplomból, mēghíoni Júdának
földébe Sibán hónap tized napján, az
ezüst edényeket, mēllyeket alkotott
vala Sēdēcziás, Jósie fia, Júda királyáé,

9. Miután elvöttö volna Jërusalēm-
ből Nabuhodonozor, Babilloniának ki-
rálya, Jēkoniást és a fejedelmeket és a
foglyokat és a hatalmasokat és a föld-
nek népét, és vivé őket mégkötzvén
Babilloniába.

tem, et ad sacerdotes, et ad omnem populum, qui inventi sunt cum eo in
Jerusalem :

8. Cum acciperet vasa templi Domini, quæ ablata fuerant de templo,
revocare in terram Juda decima die mensis Sivan, vasa argentea, quæ fecit
Sedecias filius Josiæ rex Juda,

9. Posteaquam cepisset Nabuchodonosor rex Babylonis Jechoniam, et
principes, et cunctos potentes, et populum terræ, ab Jerusalem, et duxit eos
vinctos in Babylonem.

Jegyzetek.

1. vers. *könyőnek*, am. könyrenek. *Könyő* a *könyv*-nek régibb alakja, mely még nyomtatványokban is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

fiájé, am. fiáé, a két magánhangzó között hiatusöltő *j* hanggal. A következőkben már egyszerűen *fiáé* áll.

Babilloniában. Alább is így (4. és 9. v.), e h. Babiloniában.

2. v. *mēgvötték*, am. elfoglalták. *Megvenni a várat* stb. e h. 'elfoglalni' általános régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szótár*).

mēggērjeszt, am. fölgýjt, a szónak közönséges régi jelentésével. Ma a *gerjeszt* igét csak átvitelesen használjuk: *haragra, szerelemre gerjeszteni* stb.

3. v. *mēgolvasá*, am. felolvasá. A *megolvas* igét 'elolvas' értelemben még olykor ma is megtaláljuk az irodalmi nyelvben.

4. v. *küsded*, am. kisded. (Vö. bevez., 112. lap).

7. v. *az egyéb papokhoz*, am. a többi papokhoz. Az *egyéb* szónak ily használatára vö.: «Az szizesség Istennél nēm kedves az *egyéb* jószágos mivelkōdetōknél kil» (Tihanyi Codex 2. l.). A Vulgátában csak *ad sacerdotes*.

8. v. *mēghioni*. Teljesebb tőalak *meghíni*, *meghívni* helyett. (Vö. bevez., 113. lap.) A *meghi* ige itt 'visszahí' jelentéssel áll (vö. *megtér* e h. *visszatér*), pedig a *revocare* e helyen voltaképen visszavívással fordítandó.

Sibán hó, am. Sirán hó, a zsidó időszámítás egyik hónapja, mely a mi május-június hónapjainkra esik. A *Sibán* alakváltozatra nézve vö. *bakter* = ném. *Wächter* (Wächter); *czibil* e helyett *czivil* stb.

9. v. *mēgkōtzvén*, am. megkötzve. A *-vén* *-vén* igenévi alak a mai *-va* *-ve* helyett általános a régiségben.

3. János Evángéliumának kezdete.

(A Münchener Codexből való hasonmás szövege.)¹*A hasonmás betűszerinti olvasása.*1] KEzdetben vala íge es íge vala
istennél es isten vala ígè

2] Ez vala kèzdètben istènnél

3] Mèndènèc ɔ miatta lɔttènec es
ɔ nalanalkül semmi nèm lɔt Mèl lɔt4] ɔ benne èlètuala es az èlèt vala²
èmbèrecnec fenèssege,5] es a' fenèsseg sètétècbèn fènlíc
es a sètétèc ɔtèt megnem foglaltac6] Volt istèntől èrèztetèt èmber ki-
nec nèue vala Ianos7] Ez ɔt tanosagba hog tanosagot
uallana a' vilagrol9] Igaz vilag vala ki meguilagosejt
mèndèn èmbert è világba ɔuɔt10] E vilagban vala es è vilag ɔ
miatta lɔt es è világ ɔtèt megnem ès-
mèrte*Eredeti kiejtése.*1. Kezdetben vala íge és íge vala
Istennél és Isten vala íge.

2. Ez vala kezdetben Istennél.

3. Mèndènèk ɔ miatta lɔttenek és
ɔ nálánál kül sèmmi nèm lɔtt, mèlly
lɔtt.4. Ő benne élet vala és az élet
vala embèrèknek fényessége:5. És a fényesség sètétèkben fény-
lik és a sètétèk ɔtèt mæg nèm foglalták.6. Volt Istentől eresztetèt èmbèr,
kinek neve vala János.7. Ez jött tanóságba, hog tanósá-
got vallana a világról.9. Igaz világ vala, ki meguilagosèjt
mèndèn èmbèrt, è világba jòvòt.10. E világban vala és e világ ɔ
miatta lɔtt és e világ ɔtèt mæg nèm
esmerte.*A Vulgata szerint.*1. In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat
verbum.

2. Hoc erat in principio apud Deum.

3. Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil, quod fac-
tum est.

4. In ipso vita erat & vita erat lux hominum:

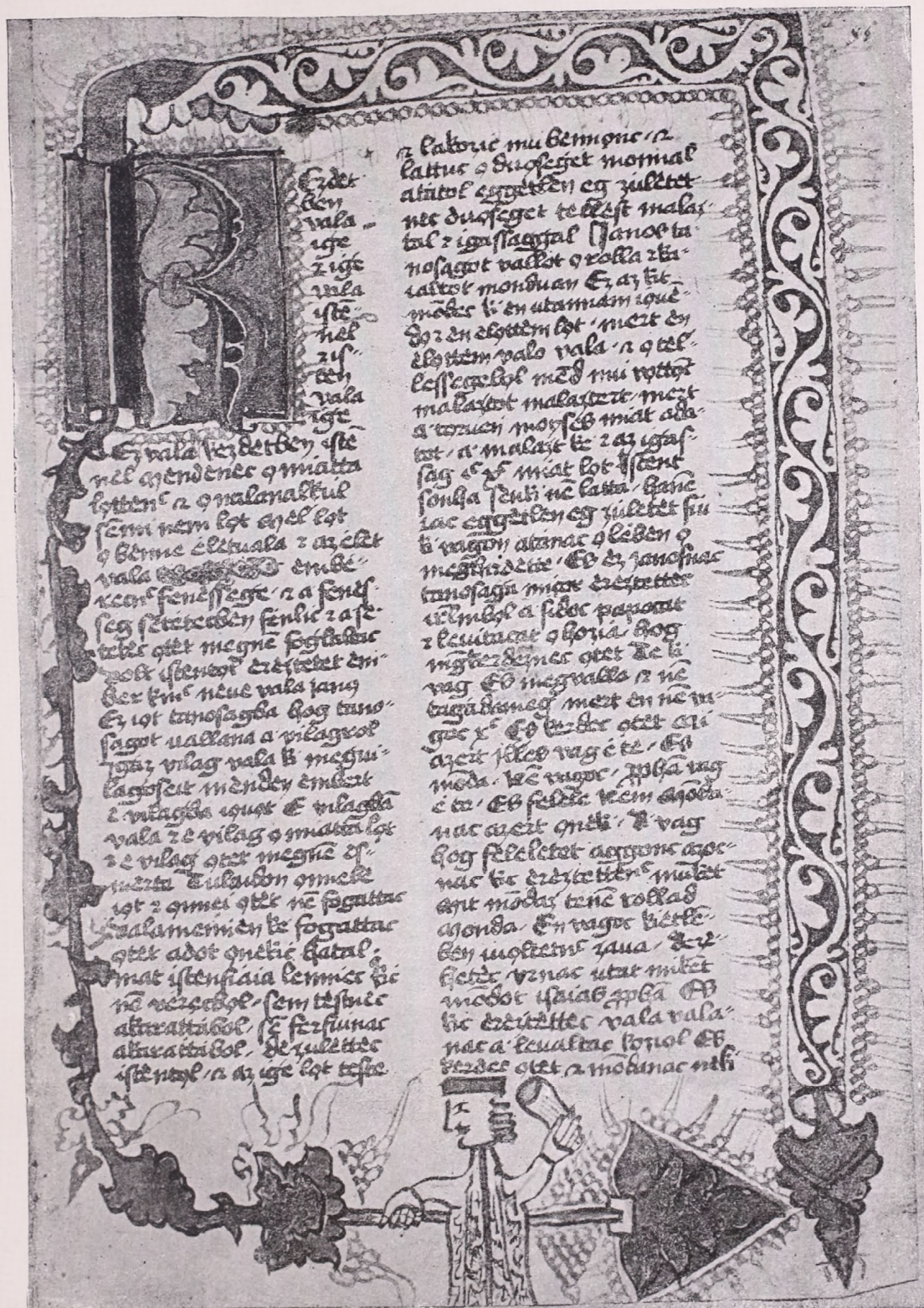
5. Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.

6. Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes.

7. Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut
omnes crederent per illum.

8. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.

9. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc
mundum.10. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non
cognovit.¹ Az egyes függő vonal (|) a hasáb végét jelenti. Egyebekben átirásunk meg-
egyezik az előbbi szemelvényekével.² E szó után olvashatatlan törlést látni.

11] Tulaidon onnebè iot es onnèi
ötèt nem fogattac

12] Valamenhèn kedeg fogattac ötèt
adot onèkic hatalmat istènfiaia len-
niec

13] Kic nem vérecböl, sem tèsznèc
akarattabol, sem ferfiunac akarattabol,
dè zülèttèc istèntöl,

14] es az íge löt teste | es lakozic
mü bènnonc, es lattuc o dílösegèt
monnal atától eggètlen eg zülètètnèc
dílöseget tèllèst malažtal es igasság-
gal

15] Ianos tanosagot vallot o rolla
es kaialtot monduan Ez az kit mon-
dec ki èn utannam iouèndö es èn
elöttèm löt, mert èn elöttèm valo
vala,

16] es o tèllyessegeböl mend mü
vöttönc malažtot malažtert,

17] mert a' törueñ moyses miat
adatot, a' malažt kedeg es az igassag
iesuS xristuS miat löt

18] Istènt sonha sènki nem latta
hanem lac eggètlen eg zülètèt fiu
ki vagon atānac olèbèn o meghir-
dètte,

11. Tulajdon önnébe jött és önnéi
ötet nem fogadták.

12. Valamennyen kedég fogadták
ötet, adott ő nekik hatalmat Isten
fiaia lenniék :

13. Kik nem vérekből, sém testnek
akaratjából, sém férfinak akaratjából,
de születtek Istentől.

14. És az íge lött testté és lakozik
mü bennönk és láttuk ő dicsőségét
monnal atyától egygyetlen egygy szüle-
tèttnek dicsőségét, tellyest malasztal
és igassággal.

15. János tanóságot vallott ő rólla
és kajáltott mondván : Ez az, kit mon-
dék, ki èn utannam jövendő és èn
előttem lött, mert èn előttem való
vala.

16. És ő tellyességéből mēnd mü
vöttönk malasztot malasztért.

17. Mert a törvény Mojsēs miatt
adatott, a malaszt kedég és az igasság
Jézus Krisztus miatt lött.

18. Istent sonha sènki nem látta,
hanem csak egygyetlen egygy született
fiú, ki vagon atyának ölében, ő meg-
hirdette.

11. In propria venit, & sui eum non receperunt.

12. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius :

13. Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.

14. Et verbum caro factum est, & habitavit in nobis : & vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a patre, plenum gratiæ et veritatis.

15. Joannes testimonium perhibet de ipso, et clamat dicens : Hic erat, quem dixi : Qui post me venturus est, ante me factus est : quia prior me erat.

16. Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia.

17. Quia lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est.

18. Deum nemo vidit unquam : unigenitus filius, qui est in sinu patris, ipse enarravit.

19] Es ez Iánosnac tanosága micor èrèztettèc ierusalem-ból a sidoc papocat es leuitacat o hozia, hog megkèrdez nec ötèt Te ki vag

20] Es megvalla es nem tagadameg mèrt èn nem vagoc xristus

21] Es kèrdec ötèt Mi azért Illes vag è tè, Es monda, Nem vagoc, propheta vag è te, Es fèlèle Nem

22] Mondanac azért onèki, Ki vag hog fèleletet aggone azocnac kie èrèztettènec mu'nekèt Mit mondaž tenen rollad

23] Monda, En vagoc kietlenbèn iuoltèt nec žaua, Kèzèhetèc vrnac utat mikent mondot isaias propheta

24] Es kie èrèztettèc vala valanac a leualtac kozzól

25] Es kèrdec ötèt es mondanac nèki

19. És ez Jánosnak tanósága, mikor eresztettek Jërusalëmből a zsidók papokat és lëvitákat ő hozjá, hogy megkèrdeznék ötet: Të ki vagy?

20. És megvallá és nëm tagadá még: Mert èn nëm vagyok Krisztus.

21. És kèrdék ötet: Mi azért? Illyés vagy-è tè? És monda: Nëm vagyok. Prófëta vagy-è tè? És felele: Nëm.

22. Mondának azért ő neki: Ki vagy, hogy feleletet adjonk azoknak, kik eresztëttenek münket? Mit mondasz tennèn röllad?

23. Monda: Én vagyok kietlenben ivöltetnek szava. Készèhèték Úrnak útát, miként mondott Isaiás prófëta.

24. És kik eresztettek vala, valának a lëváltak kozzól.

25. És kèrdék ötet és mondának neki:

[Eddig a hasonmás szövege. Folytatása az eredeti kiejtés szerint:

¹⁷⁰ Azért tè mit kërëstëlsz, ha tè nëm vagy Krisztus és sëm Illyés sëm prófëta?

26. Felele ő nekik János, mondván: Én kërëstëlëk vízben; tû közöttetëk kedég állott, kit tû nëm tudtok.

27. Ő az, ki èn utánnam jövendő, ki èn elöttëm lött, kinek nëm vagyok méltó, hogy megöggyam ő sarujának sziját.]

19. Et hoc est testimonium Joannis, quando miserunt Judæi ab Jerosolymis sacerdotēs et Levitās ad eum, ut interrogarent eum: Tu quis es?

20. Et confessus est, et non negavit: et confessus est: Quia non sum ego Christus.

21. Et interrogaverunt eum: Quid ergo? Elias es tu? Et dixit: Non sum. Propheta es tu? Et respondit: Non.

22. Dixerunt ergo ei: Quis es, ut responsum demus his, qui miserunt nos? quid dicis de teipso?

23. Ait: Ego vox clamantis in deserto: Dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias propheta.

24. Et qui missi fuerant, erant ex Pharisæis.

25. Et interrogaverunt eum, et dixerunt ei: Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?

26. Respondit eis Joannes, dicens: Ego baptizo in aqua: medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis.

27. Ipse est, qui post me venturus est, qui ante me factus est: cuius ego non sum dignus ut solvam eius corrigiam calceamenti.

Jegyzetek.

1. vers. *Kezdetben vala ige* stb. A mai bibliafordítások szerint: Kezdetben vala az ige stb. (Vö. a HB. jegyzetei közt, 66. l.)

Istennél, am. Istennél, hosszú nyílt *é*-vel a mai *é* helyén. (Vö. fönt, 4. l.)

3. v. *„mëndènèk*», am. „mëndènèk» mindenek. A codex itt valamennyi *e*-t nyílt *é*-vel jelöli ugyan, de nem valószínű, hogy valóban ilyen ejtése lett volna a szónak. A mennyiben az író mégis nyílt *e*-vel ejtette volna, egyszerű nyelvjárási különösségnek kellene tekintenünk.

„nèm», am. nèm. Szintén valószínűleg zárt *è*-vel olvasandó.

ő miatta, ma: ő általa. Vö. a Bécsi Codexben: *a meddők miatt* (fönt, 121. l.)

mëlly lött. Ma hasonló kifejezésben a dologra vonatkozó főnévi visszahozó névmást, a *mi*-t használjuk, míg a *mely* csak melléknévi használatos.

5. v. *sètétèkben*. A codex az első szótagban nyílt *è*-t ír, a *mi*, ha nem tollhiba, csupán különös tájnyelvi sajátosság lehet, mert a mai *sötét* ejtésnek a régi köznyelvben csak *sètét* felelhetett meg. (Vö. fönt, 15.)

1.) A többes szám (e h. *sötétség*) a latin *tenebrae* szolgai fordítása.

mæg nèm foglalták, am. be nem fogadta, *tenebrae eum non comprehenderunt*

8. v. E vers, valamint a 7-diknek befesző mondata nincs meg bibliafordításunkban.

9. v. *igaz világ vala*, am. igaz világosság vala. A *világ* szót ily értelemmel még ma is használjuk. Vö. «Edes anyám, gyűjts *világot*! Nem tudom én, jaj, mit látnok!» (GYULAI: *Éji látogatás*).

mægvilágosèjt, am. megvilágosít, az-ít képzőnek régi alakjával. (Vö. fönt 106. l.)

11. v. *tulajdon önnèbe*, am. tulajdonába, tulajdon magába, in propria. *Ön* v. *önn* a régi nyelvben am. „suus, eius, eorum, (1. *Nyelvtört. Szótár*). Ma is használjuk az *önmaga*, *önmagának* stb. kifejezésekben. A német *sie* és francia *vous*-nak megfelelő használat csak a nyelvújítás óta van divatban. A következő *önnei* is azt teszi tehát: övéi.

12. v. *valamennyen*, am. valamennyien. Olyan hangkiesés, mint *penetencze* e h. *penetencia* (1. fönt 106. l.).

fiadá, am. fiairá. A *-vá -ve* rag a régi nyelvben, sőt néhol a mai népnyelvben is *v* nélkül áll. Pl. igen gyakori a *mié* alak e h. *mivé* a codexekben s a háromszéki nyelvjárásban (1. SIMONYI: *A magy. névragozás* 27. 28. l.).

13. v. *de*. Ma az irodalmi nyelv hasonló tagadás után ellenmondóul a *hanem* kötőszót használja; a népnyelv azonban ma is él még a régies *de* kötőszóval. (Vö. SIMONYI: *Magy. kötőszók* I. 159. s köv. ll.)

14. v. *monnál*, am. quasi. Minden valószínűség szerint így kell olvasnunk legrégibb bibliafordításunknak e jellemző szavát (írva *monnal*), s alig lehet egyébként tartanunk, mint a *mond* ige 2. személyű föltétes módú alakjának, e h. *mondndál*, azaz *mondandál*. Hasonló alak ma is a népnyelvben *monnak*, e h. *mondnak* azaz *mondanak*. A *monnál* (mondanál) alak tulajdonképp azt teszi: úgy mondanál, úgy szólnál, úgyszólván. (A *mond* igének ily tárgyatlan használatára nézve vö. fönt, 103. l.) A kötőszóról 1. SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 175.)

15. v. *kajáltott*, am. kiáltott. A *kidlt* igének e régi teljesebb *kajált* alakja a népnyelvben még ma is ismeretes (vö. *Nagy Szótár*).

én, am. én. Hosszú nyílt *é*-jére nézve vö. a ma is kezdő nyílt *e*-vel ejtett *engem*, *nyém* alakokat.

18. v. *sènki*. Minthogy a *sèm*-ből (*sèm-ri*), ez pedig a *nèm* tagadó szóból (= *isnèm*, *s nèm*) származik, zárt *è*-vel olvasandó, bár codexünk *sènki*-t ír.

születètt. Utolsó szótagját codexünk szintén nyílt *é*-vel írja; mindazonáltal alig lehetett ilyen ejtése. (Vö. külföldről hozott árú, stb.)

19. és 21. v. *kèrdeznék*, *kèrdék* am. kérdeznék, kérdék. Első szótagjuk hosszú nyílt *é*-vel olvasandó, mert HELTAY is rendszeren *é* betűvel írja a *kèrd* igét (1. *Nyelvtört. Szót.*).

21. v. *tè*. Zárt *è*-vel olvasható az általános kiejtés szerint, bár codexünk *tè*-t ír.

23. v. *ivöltetnek*, am. üvöltetnek, üvöltésnek. A latinban *clamantis* melléknévi igenév áll, a mint a mai bibliafordítások is fordítják.

készéhetőek, am. készítsétek. A fölszó-
lító mód ez alakjára nézve vö. fönt, 59. l.

útát, am. útját (l. fönt, 113. l.). Vö. «Ren-
getegekre nem egy *uta* téved» (PETŐFI:
Temetőben).

24. v. *eresztettek vala*, am. küldettek
vala, missi fuerant.

leváltak között, am. a farizeusok kö-
zül. A *farizeus* szónak eredeti jelentése am.
,különvált'. E jelentést akarja bibliafordí-
tónk a *levált* szóval visszaadni. (A *Nyelvtört.*
Szótár e szót nem említi.) A *között* kettős
z-je a *köz* szónak eredeti teljesebb alakját
mutatja, a mely a mai kiejtésben is meg

van még őrizve (*közül*, *közzé*, helyesírá-
sunk szerint *közül*, *köze*).

25. v. *Illyés* (írva *Il'es*). Ma inkább
Illés. A hosszú *lly*-es alak azonban, mely
még szintén használatos, pontosan megfe-
lel a latin *Elias*-nak.

27. v. *mégóggam* (írva *me'j oggam*),
am. megoldjam. Az *old* ige általánosan *l*
nélküli alakban fordul elő régiebb nyelv-
emlékeinkben. (Vö. *ovdonia*, *or'ga* a HBe-
szédben, l. fönt, 69. l.)

kinek... ő sarujának szíját. A
latin mondatnak szóról-szóra való fordítása:
cuius ego non sum dignus ut solvam eius
corrigiam calceamenti.

4. A Miatyánk legrégibb magyarázat szövege.

A Münchener Codex 23. lapjáról. (Máté VI. 9—13.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

9] Miatyánk ki vagy mennécben, Szen-
teltessék tenéud

10] Igyon te országod Legen te aka-
ratod, miként mennén és azonként
földön,

11] Mi testi kenyerenc felet való
kénérèt aggad münèkenc ma

12] És bolassad münèkenc mü vé-
tetonkèt, miként és mü bolatonc nè-
kenc vétettecnec,

13] És ne vig münket késértètbe,
de zabadoch münket gonoztol Amen.

Eredeti kiejtése.

9. Miatyánk, ki vagy mennyekben
szenteltessék te neved.

10. Jöjjon te országod. Légyen te
akaratod, miként mennyen és azon-
ként földön.

11. Mi testi kenyerünk fölett való
kenyeret adjad mü nekünk ma.

12. És bocsássad mü nekünk mü
vétetönket, miként és mü bocsátonk
nekünk vétetteknek.

13. És ne vigy münket késértetbe.
Deszabadoch münket gonosztól. Ámën.

A Vulgata szerint.

9. Pater noster, qui es in cælis: sanctificetur nomen tuum.

10. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in cælo, et in terra.

11. Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.

12. Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.

13. Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos a malo. Amen.

Jegyzetek.

9. v. *szenteltessék*, ma: *szenteltessék*
meg. E kifejezés, valamint a következő
mondatokban *jöjjon* (ma *jöjjön el*), *legyen*
(ma így is: *legyen meg*), *adjad* (ma *add meg*),
bocsássad (ma *bocsásd meg*), *bocsátonk* (ma

megbocsádtunk), *szabadoch* (ma *szabadíts meg*)
érdekesen mutatják, hogy az igekötők csak
újabb fejlődmények nyelvünkben. (Vö. a
HBeszédnél *mige* alatt, fönt 67. l.)

te neved. Ma a személynévmással kapcsolt

személyragos főnevek elé az élőbeszéd névelőt is tesz: Szenteltessék meg *a* te neved. Jöjjön el *a* te országod, stb.

10. v. *mënnÿen*, ma: mennyben. Az -*nrag*-nak régen általánosabb helyhatározó jelentése volt s általában *hol?* kérdésre felelő locativust jelentett. E használat maradványai például a mai nyelvben: *falun* (ellenben: *városban*), *Budapestn* (de: *Pozsonyban*) stb., s ilyen codexünk *mënnÿen* kifejezése is. Azonban ma már rendszeren csak a tárgyak fölszínére való vonatkozással használhatjuk: *asztalon*, *földön* stb. (*asztalban*, *földben* mást jelentenek).

azonként, am. azonképen. Vö. *máskent*, *másképen*; *ekként*: *ekképen*.

11. v. *testi kënyerönk fëlëtt való kënyeret*. A latin *panem supersubstantialem* fordítása. Ez utóbbi szó helyett Lukács XI. fejezetének 3. versében *quotidianum* áll s az egyház ezt iktatta be az imádságba. A Müncheni Codex megfelelő helyén (135. l.) e mondat így hangzik: *Mü mënnënnapi kënyerönket adjad münekönk ma*. Ennélfogva Máté VI. fej. 11. verse helyett a mindennapi imádságban őseink is ez utóbbi mondatot imádkozták.

12. v. *vétetönket*, ma: vétkeinket A Müncheni Codexben e bibliafordítás nyelvének megfelelőleg (l. fönt 113. l.) *vétés* helyett *vétet* áll.

5. A 138-dik zsoltár.

(Az Apor-Codex 108—110. lapjairól.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Dávidnak psalmosa CXLVIII ez psalmos megh tanyth arra hogy az ysten myndenewth yelen wagyon, es mynden gondolatok, czelekewdetek, es tytkos dolgok twdwan wadnak ew nala

1] Vram meg bizoneitottal engemet es meg esmertel engemet:

2] te meg esmerted en vlesemet es en fel keletemet,

3] Meg ertetted mend en gondolatimat tauol en osuenimet: es en kötelemet meg erte ||¹⁰⁹ tted.

4] Es mend en vtaimat meg lattad: mert nincs bezed en neluemben,

5] Ime te vram meg esmertel mendeneket Vtolsokat es regieket: te zerzettél engemet es vetted en ream te kezedet,

A szöveg eredeti kiejtése.

Dávidnak pszálmosa. 148. [Helyesen 138.] Ez pszálmos megtanít arra, hogy az Isten mindenütt jelen vagyon és minden gondolatok, cselekedetek és titkos dolgok tudván vannak ő nála.

1. Uram, megbizonyíjtottál engemet és megésmértél engemet:

2. Tő megésmérted én ülésemet és én fölkeletemet.

3. Megértetted mēnd én gondolatimat távól: én ösvényimet és én kötelemet megértetted.

4. És mēnd én útaimat megláttad, mert nincs beszéd én nyelvemben.

5. Íme tő Uram, megésmértél mēndeneket, utólsókat és régieket: tő szerzettél engemet és vetted én rēám tő kezedet.

A Vulgata szerint.

1. Domine probasti me, et cognovisti me:

2. Tu cognovisti sessionem meam, et resurrectionem meam.

3. Intellexisti cogitationes meas de longe: semitam meam, et funiculum meum investigasti.

4. Et omnes vias meas praevidisti: quia non est sermo in lingua mea.

5. Ecce Domine tu cognovisti omnia, novissima et antiqua: tu formasti me, et posuisti super me manum tuam.

6] Czudalatus löt te tudomanod en belöllem meg erőssöltetetes nem hatok ő hozia,

7] Houa megek te zelletedtől: es houa fussak te orczádtól,

8] Ha fel menendek menbe te ot vag: Ha lezállandok pokolba ielen-uág,

9] Ha veendem en tollaimat vilámodat: es lakandom tengernek vegeiben,

10] Es mert oda te kezeid viznek engemet: es tart engemet te iogod

11] Es mondek talantal setetsegek meg nomodnak engemet: es en világosolatom en generkedetemben,

12] Mert setetsegek nem setetöltenek meg te tölled: es ey miként nap meg világosoltatik miként ő setete vgan es ő világa,

13] Mert te birtad en veseimet: fogattal engemet en ańamnak meheből,

14] Vallok teneked mert yedetesöl fel magasztattal czudalatosok te művelkedetid: es en lelkem igen meg esmerete,

15] Nem reitetet el en zam te tölled kit tötöl reitekben: es en iom föld ||¹¹⁰nek allaiban,

6. Csudálatos lött tē tudományod én belöllem: megerössöltetett és nēm hatok ő hozjá.

7. Hová mégyek tē szelletedtől és hová fussak tē orczádtól?

8. Ha fēlmēnendēk mēnnybe, tē ott vagy: ha lēszállandok pokolba, jelēn vagy.

9. Ha vēendēm én tollaimat, villámodat(tal) és lakandom tengernek végeiben:

10. És mert oda tē kezeid viznek engemet és tart engemet tē jogod.

11. És mondek: talántál sētētsegek mēgnyomodnak engemet: és én világosolatom én gyēnyerkēdetēmben.

12. Mert sētētsegek nēm sētētöltenek mēg tē tölled, és ēj miként nap mēgvilágosoltatik: miként ő sētete, úgyan és ő világa.

13. Mert tē birtad én veséimet: fogadtál engemet én anyámnak méhéből.

14. Vallok tē nekēd, mert ijedetēsöl fēlmagasztattál: csudálatosak tē művelkedetid, és én lelkēm igen mēg-ēsmerte.

15. Nēm rejtetett el én szám tē tölled, kit tötöl rejtēkben: és én jóm földnek aljaiban.

6. Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, et non potero ad eam.

7. Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam?

8. Si ascendero in cælum, tu illic es: si descendero in infernum, ades.

9. Si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris.

10. Etenim illuc manus tua deducet me: et tenebit me dextera tua.

11. Et dixi: Forsitan tenebræ conculcabunt me: et nox illuminatio mea in deliciis meis.

12. Quia tenebræ non obscurabuntur a te, et nox sicut dies illuminabitur: sicut tenebræ eius, ita et lumen eius.

13. Quia tu possedisti renes meos: suscepisti me de utero matris meæ.

14. Confitebor tibi, quia terribiliter magnificatus es: mirabilia opera tua et anima mea cognoscit nimis.

15. Non est occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto: et substantia mea in inferioribus terræ.

16] En tökelletlensegemet lattak te zemeid, es te könvedbe irattatnak mendenek: napok alkottatnak es senki ő benne,

17] En nekem kedig igen tisztelendők te barátid isten: igen meg erősejtetett ő fedelmségek,

18] Meg zamlalom azokat es főnenek felette meg sokasoltatnak: felköltem es méglen véled vagok,

19] Ha meg ölenesz, Isten, bűnösöket: Vereknek férfiai távozzatok el én töllem,

20] Mert mondotok gondolatokban: meg vegek hiúságban ő varosokat,

21] Nem de kik gyűlöltek tegedet vram: gyűlöltem e: es te ellenségidén meg leletezemuala,

22] Tökélletes gyűlösséggel gyűlöltem azokat: ellenségim löttének én nekem

23] Bizonyeh meg engemet isten es tudjad én szüvemet: kerdj meg engemet es esmérd meg én ösvényimet,

24] Es lassad ha vagon hamisságnak útja én bennem: es vigy engemet az örök útba

16. Én tökelletlenségemet látták te szémeid és te könyvedbe irattatnak mendenék: napok alkottatnak és sënki ő bennék.

17. Én nekém kedig igen tisztelendők te barátid, Isten: igen megerősséjtetett ő fedelmségök.

18. Megszámlálom azokat és fővénynek felette megsokasoltatnak: felköltem és méglen véled vagyok.

19. Ha megölenesz, Isten, bűnösöket: véreknek férfiai távozzatok el én töllem:

20. Mert mondotok gondolattokban: Megvégyék hiúságban ő városokat.

21. Némde kik gyűlöltek tégedet, Uram, gyűlöltem-é: és te ellenségidén megléletezém vala.

22. Tökéletös gyűlölséggel gyűlöltem azokat: ellenségim löttének én nekém.

23. Bizonyéh még engemet, Isten, és tudjad én szüvemet: kerdj még engemet és esmérd még én ösvényimet.

24. És lássad, ha vagon hamisságnak útja én bennem: és vigy engemet az örök útba.

16. Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes scribentur: dies formabuntur, et nemo in eis.

17. Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus: nimis confortatus est principatus eorum.

18. Dinumerabo eos, et super arenam multiplicabuntur: exurrexi, et adhuc sum tecum.

19. Si occideris Deus peccatores: viri sanguinum declinate a me:

20. Quia dicitis in cogitatione: Accipient in vanitate civitates tuas.

21. Nonne qui oderunt te Domine, oderam: et super inimicos tuas tabescebam?

22. Perfecto odio oderam illos: et inimici facti sunt mihi.

23. Proba me Deus, et scito cor meum: interroga me, et cognosce semitas meas.

24. Et vide, si via iniquitatis in me est: et deduc me in via æterna.

Jegyzetek.

pszálmos. A latin *psalmus*-ból olyan változás mint *plébános* a *plebanus*-ból és más egyebek (vö. fönt 15. l.). Az *ez psalmos* szavaktól a zsoltár kezdetéig (*Vram meg bizoneitottal*) terjedő mondatok az eredetiben mint lapszéli bejegyzés állanak s a zsoltár rövid tartalmát foglalják magukban.

mindenött, am. mindenütt. Az *ö-s* alak előfordul még a nyomtatványokban is.

tudván vadnak, am. tudva vannak. (Vö. fönt *mégkötozven*, 123. l.)

1. v. *mëgbizonyëjtottál*. Itt, valamint a zsoltár utolsóelőtti versében, a latin *probo* igét, melynek „megvizsgál, megkísért” és „bizonyít” jelentése is van, hibásan fordítja codexünk az utóbbi értelemmel. A Kulcsár-Codex megfelelő helyén mindkét versben a helyes *mëgkesért*, *mëgkísért* ige van használva (346. és 350. l.).

3. v. *távól*, ma: távol. Régen hosszú *ó-val* kellett hangzania, mert az *-ól -öl* helyhatározó rag van meg benne (vö. *al-ól fel-ól* stb.).

5. v. *vetted*, am. vetetted. (Vö. bevez. 113. l.).

6. v. *mëgerössöltetett*, am. megerősített. Az ily igealakok támogatói ama nézetnek, hogy az *-ít* (régen *-ojt*, *-ëjt*, *-öjt*) képzős igék nem egyebek mint az *-ül -ül* (régen *-ól -öl*) képzős visszaható igéknek míveltetett továbbképzései. Tehát *erös-öl-tet-ik* am. *erösöjtetik*, s érdekes, hogy alább, a 17. versben ugyane kifejezést már valóban így találjuk: *mëgerössëjtetett*. (Vö. fönt 106 l.) Az *erösöl* ige hosszú *ss-ére* vö. *erössen*, *erössek* a mai népnyelvben.

7. v. *szellet*, am. lélek, spiritus. E bibliafordításnak jellemző szava; de előfordul egyéb emlékekben is.

9. v. *«villamodat»*. Valószínűleg *villamodattal* vagy *villamodatkor* helyett, s a rag csak tollhibából maradt ki; *villamodat* pedig annyi mint „diluculum, pitymallat” s e három codexen kívül másutt nem fordul elő, tehát szintén bizonyítja az Apocodexnek a Bécsi és Münchener Codexszel való eredeti rokonságát.

10. v. *és mert*. Az *etenim* szó szerinti fordítása, a mely tulajdonképen annyi mint:

ugyanis, mindenesetre, valóban. Itt egyszerű *is-nek* felel meg (*etenim illuc* oda is).

jogod. *Jog* a régi nyelvben jobbot, jobb kezét jelent s igen gyakori szó.

mëgnyomodnak, am. letipornak, letapodnak. E régi *nyomod* ige olyan gyakoriságú alakja a *nyomni*-nak, mint pl. *lököd*, *bököd* a *lök* és *bök* igéknek.

11. v. *talántál*, am. talán. Gyakori a régiségben. Ma csak a *netalántán* szóban használjuk általánosabban e bővebb határozószót.

és én világosólatom. Az eredetinek *noa* szava hiányzik. A Kulcsár-Codex megfelelő helye szerint: „es eey lezen en vylagossagom” (348. l.). *Világosólat* azaz „világosulat” am. világosság.

12. v. *mëgvilágosóltatik*. Vö. fönt *mëgerössöltetett* (6. v.).

úgyan, am. úgy. Vö. *hogyan* és *hogy*. *és ő világa*, am. az ő világa is. (Vö. fönt 61. l.)

14. v. *«vallok»*. Itt és több helyen az *l* mellett levő jel fölösen van alkalmazva, tehát a szó egyszerűen *ll-lel* olvasandó.

ijedetösöl, am. rettenetesen. *Ijedet* ma *ijedés*. (Vö. Nyelvtört. Szót.)

müvelkedetid, am. műveid. Vö. *müvelkedet* az Ehrenfeld-Codexben (fönt, 103. l.).

15. v. *«töttöl»*. Kétségtől íráshiba *töttel* azaz *töttél*, *tettél* helyett.

jóm, am. javam. A szónak ily személyragos alakjai (*jóm*, *jód*, *jónk* e h. javam, javad, javunk) igen közönségesek a régi nyelvben. Itt a latin *substantia*-t fordítja vele a codex. A Kulcsár-Codex a megfelelőbb *állatom* szót használja (348. l.).

17. v. *fëdelmségék*. Összevont alak e h. *fëjedel(ë)mségék*.

19. v. *véreknék férfiai*. A latin *vir sanguinum* szó szerinti fordítása. A Kulcsár-Codexben: *verenglew emberek*, *vérenglő emberek*, mai nyelvünk szerint: *vérengző emberek* (349. l.).

mëglëletezëm vala, am. elemésztődöm, elsenyvedek, tabesco. Ez a *lëletözik* ige is, Calepinus *lëletezés-én* kívül, csupán e három codexben fordul elő.

Kiadások. A *Bécsi Codex* kiadva: DÖBRENTAI GÁBORTÓL a *Régi Magyar Nyelvelmélek* I. kötetében *Ó testamentomi néhány könyv* név alatt, részletes bevezetéssel, a betűk alakjainak s egy lapnak hasonmásával, néhány fontosabb nyelvsajátság ismertetésével és szójegyzékkel; és VOLF GYÖRGYTŐL beható ismertetéssel, a *Nyelvelméltár* I. kötetében. Rút könyvét mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel közölte TOLDY FERENCZ, *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) I. 226—236. Első lapjáról hasonmásat adott HORVÁT ISTVÁN a *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évi II. kötetében megjelent ismertetése mellett. — A *Müncheni Codex* kiadva szintén DÖBRENTAI GÁBORTÓL, a *Régi Magyar Nyelvelmélek* III. kötetében *Tatrosi másolat* név alatt, a codex nyelvének JÁSZAY PÁLTÓL eredő ismertetésével, s ugyan ő tőle készített szójegyzékkel, DÖBRENTAI némely jegyzeteivel s a betűk és a 15. lap hasonmásával; és VOLF GYÖRGYTŐL ismertető bevezetéssel a *Nyelvelméltár* I. kötetében. Egy részletet, Krisztus hegyi beszédét mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel közli TOLDY FERENCZ, id. munk. I. 236—246. A könyvünkben adott hasonmás látható BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* is, I. köt. — Az *Apor-Codexet*, ismertető bevezetéssel, kiadta VOLF GYÖRGY a *Nyelvelméltár* VIII. kötetében. Két verses részlete közölve SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* II. k. 363—365. l.; jegyzetek hozzá a 480—482. l.

Repertorium. RÉVAI NICOLAUS: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.) 21—23. l. A *Bécsi Codex* rövid ismertetése. — A' *müncheni magyar codex, Tudománytár* I. k. (1834.) 235. l. — HORVÁT ISTVÁN: A' *Mária Királyné alatt fordított Ó-Testamentomi Töredékek, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. II. k. 116—121. l. — UGYANAZ: A' *Müncheni Magyar Evangeliumok 1466-dik évből*, ugyanott 1835. évf. V. k. 93—95. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad., Pest, 1862.) I. k. 171—177. l. Bécsi és Müncheni Codexről, és II. k. 78. l. a Jászay- azaz Müncheni Codexről. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 23. l. a Müncheni Codexről. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. köt. 168—176. l. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex nyelvének beható ismertetése. — UGYANAZ: *Nyelvtörténeti közlések, Akadémiai Értesítő* 1884. évf. 195—202. l. és *Nemzet* 1884. novemb. 9. sz. tárczaczikk. — SZÁNTÓ KÁLMÁN: *Nyelvelmélek-tanulmányok. A Bécsi és Müncheni codex hosszú é-jéről*, *Magy. Nyelvőr* IX. 388. és *Tanulmányok az Egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta SIMONYI Zs.), 32—37. l. — BALASSA JÓZSEF: *Codexeink és a nyelvjárások, Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 9. l. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex nyelvjárásának fejtegetése. — SÁNDOR JÓZSEF: *A Bécsi és Müncheni codexek eredetéről*, *Magy. Nyelvőr* XXI. 124.

HATODIK FEJEZET.

A Németújvári Glosszák.

Glosszáknak vagy glosszáriumoknak nevezzük a nyelvmemlékeknek azt a nemét, a mely lapszéli, sorközi vagy szövegeközi jegyzetekben és magyarázatokban tartott fönn régi nyelvünkben adatokat. Legrégibb ilyen emlékünknél a Schlägli Glosszák, azon Hortulariumnak nevezett latin kéziratban, a melyhez a Schlägli Szójegyzéket csatolva találták. (L. fönt, 25. és 86. l.) Minthogy azonban e latin kézirat csak igen szétszórtan, itt-ott ad ilyen magyarázatokat, hasonló természetű nyelvmemlékeink közül ¹ a pontos keletű Németújvári Glosszákat találtuk szemelvényül legalkalmasabbnak.

E glosszák egy 1470-ből való latin szentbeszéd-gyűjteményben találhatók, melyet a németújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában Fejérpataky László történettudósunk 1883-ban fedezett föl. A szentbeszéd-gyűjtemény magyar papok számára készült s azért névtelen írójuk czélszerűnek látta a szöveg némely szavai és kifejezései után egyfolytában a megfelelő magyar kitételeket is odavetni, hogy a prédikátor munkáját a magyar szónoklatra való előkészülésben megkönnyítse. Ezek az úgynevezett *szövegeközi* jegyzetek. Később a codex valamelyik használója, de írásából és a nyelvből ítélve még szintén XV. századi kéz, a szók fölé s a lapszélekre jegyezgetett ilyes kisegítő értelmezéseket. Ezek az úgynevezett *sorközi* és *lapszéli* jegyzetek, melyek az első kéztől, a codex írójától eredőket számra nézve jóval felülmúlják.

Az ily nyelvmemlékek, valamint a már bemutatott szójegyzékek is, ² nem összefüggő szövegek ugyan, mindazonáltal sok becses anyagot foglalnak magukban régi nyelvünket illetőleg s amazokat fölül is múlják annyiban, hogy nemcsak szókat, hanem kifejezéseket, szólásokat, sőt néha egész mondatokat tartalmaznak.

Nyelvmemlékünknél nyelvi tekintetben sok érdekes régiséget őrzött meg, különösen a magánhangzók hangszínét illetőleg, a melyeket azonban itt részletesen nem ismertethetünk. ³ Említésre méltó három ritka szava: a *lew-*

¹ Ilyen régibb glosszáink még a XV. századból, a Németújvárival rokon és kiadatlan *Budapesti Glosszák* (l. fönt 26. l.), továbbá *Nyirkállai Tamás* (l. 27. l.), a *Baththyány-féle miséskönyv*, *Mátészalkai Zalka László* (mindkettő szintén kiadatlan, l. uo.) és *Temesvári Pelbárt glosszái* (l. 28. l.).

² L. a III. fejezetben, 78. s köv. ll.

³ L. rendszeres tárgyalásukat e könyv szerzőjének a *Magy. Nyelvőr* XIV. kötetében megjelent nyelvmemlék-tanulmányában.

sag (am. szégyen, összefügg az Ehrenfeld-Codex *leuzat*, *lewzat* 'scandalum' alakjaival, a melyek még maguk is homályosak), *meraz* (hitványat jelent, igei származéka, *merazul* 'vilescit' megvan a Budapesti Glosszáokban s ezenkívül csupán Melotai Nyilasnál fordul elő még egy hozzá hasonló jelentésű *mera* alak) és *vanalat* (jelentése: siker, a Münchener Codex *vanal* igéjének származéka, mely előfordul a Budapesti Glosszáokban is: *nem vanaltatik* non dirigitur).

Hasonmásunk a codex 363. levelének első lapját mutatja be, a melyen több szövegközi és sorközi magyar jegyzet látható, amazok az első, ezek a második kéztől. Valamennyit, hogy szembeszökőbbek legyenek, vörös vonalak közé foglalták íróik.

A magyar jegyzetek betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése a következő:*

- 1 *w atya azaz a keral* (pater) ő atyja, azaz a kőrály
kikben (in qua) kikben
vrunk idvezytenk e regel (dixit ei Jesus) Urunk Idvöziténk e reggel
te fiad (filius tuus) tē fiad
- 5 *eel* (vivit) él
w (ipse) ő
mind w hoza mind w haza nepe (domus eius tota) mind ő
háza mind ő háza népe
**zynrel zynre nem lathyok most ** (non per speciem) színrel
színre nem látjok most
**egert azerth ** (tum quia) äggyért azért
- 10 **serrel wagyon ** (est ordinata) szerrel vagyon.

Jegyzetek.

1. *kőrály*, am. király. Általános régi alak.

2. *kikben*. Tulajdonkép *kiben* kellene, minthogy a prédikációban ez áll: quia illa hora erat, in qua stb.

3. *idvöziténk*, am. üdvözítőnk. Az ajakhangú magashangok helyett az egyszerű *i*, *ë*, *é*, *ü*, *ö*, *ő* általános sajáttsága nyelvemlékünknek. (Vö. fönt, 15. l.)

7. *«hoza»*, bizonyára tollhiba *haza*, háza' helyett.

8. *színrel színre*, am. színről-színre.

9. *látjok*, am. látjuk. (Vö. fönt, 16. l.) FEJÉRPATAKY olvasásában hibásan *lathyak* áll. Az első személyű alak a latin szövegnek is inkább megfelel.

10. *szerrel vagyon*. A latin *ordinata* est kifejezés fordítása, a *szer* főnévnek régi, sor, rend' jelentésével.

Kiadás. Nyelvemlékünket fölfedezője, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ adta ki rövid bevezető ismertetéssel *A Német-újvári Sz. Ferenczrendi zárda könyvtára* cz. dolgozatában, *Magyar Könyvszemle* 1883. évf. 114—134. l. Megjelent különnyomatban is (Budapest, 1883.).

Repertorium. ZOLNAI GYULA: *A Német-újvári Glosszák*, *Magy. Nyelvőr* XIV. 149. 200. 252. 297. A nyelvemlék nyelvsajáttságainak rendszeres tárgyalása. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. nyelv* I. 177—178. l.

* A latin szót vagy kifejezést, a melynek föléje vagy utána jegyezvék, rekeszbe, a szövegközi glosszákat két csillag közé teszszük.

HETEDIK FEJEZET.

A Birk-Codex.

Egy hosszú ideig elveszettnek hitt emlék ez, melyet a *bécsi császári udvari könyvtár* (Suppl. 3426. jelzet alatt) őriz s mely 1889-ben lett újra ismeretessé, midőn mi voltát Kluch János meghatározta s róla írt értekezését a Történelmi Társulatnak ugyanazon évi január 3-iki ülésén fölolvasták. Nevét *Birk Ernő*ről, a bécsi udvari könyvtár nemrég elhunyt nagyérdemű igazgatójáról kapta, kinek szíveségéből a Magyar Könyvszemle két lapnyi fényképi hasonmást is készíttethetett róla.

E tartalmánál fogva is érdekes maradvány összesen 4 papírlevélből álló s 1474 évszámmal ellátott kézirat-töredék; elejétől végig egy kéznek írása. Tartalma tulajdonkép két részből áll: az első Szent Ágoston réguláit, másika a Domonkos-rendi apácák szabályait foglalja magában, úgy hogy a kettő eredetileg egy egészet tett, a mennyiben Szent Ágoston régulája a tulajdonképeni apáczarégulák közé egyszerűen minden változtatás nélkül bele van illesztve.

Szerzője Kluch János szerint bizonyos Pál barát, kit szülővárosáról Váczi Pál néven neveznek s ki az esztergomi főegyházmegyei könyvtárnak egy 1480-iki latin codexét is festette (*Frater Paulus de Wacia*), a ki tehát mint könyvfestő és másoló, de egyúttal mint fordító is helyet követel magának a hazai középkori műveltség történetében. Mert e latinból fordított régulák, melyekben a legrégibb magyar nyelvű szerzetesi szabályokat is bírjuk, Kluch szerint egyenesen e Pál barát eredeti fogalmazványát mutatják, a mennyiben törlései és javításai oly számosak és oly neműek, hogy okvetetlenül a fordítóra s nem egyszerű másolóra engednek következtetni.

Orthographiájából megemlíthjük, hogy az *ö* hangot középen keresztülhuzott *o*-val, a *j* és *h* hangokat pedig a betűk fölé tett ponttal jelöli, mely pont azonban általában az *i* és *j* betűk pótlására is szolgál, úgy hogy például a *z* annyi mint *zj*, a *g* néha *gj* (pl. *haborogjanak* = háborogjanak stb.; vö. *latanila* = látandja, holott rendesen *ja* a *gy* hang jele). Érdekes különössége még hogy a *ch* helyett gyakran egyszerű *x*-et ír, a mi nyilván a görög *χ* (*ch*) utánzása, épúgy mint az ismeretes *xpc* (*Christus*) rövidítésben is, a hol azonfölül a *p* is nem egyéb, mint a görög *ρ*-nak (*P* és *ρ*), a *c* pedig a *ς*-nak graphikus

áttétele.¹ Az *x* ennél fogva, mint a *ch* jele, nyelvemlékünkben sokszor *cs* hangot jelent.

Mutatványunk a 2. levél első lapjának teljes szövegét adja, melyben a dült betűs helyek az eredetiben aláhúzott latin szavakat jelentik, ama szavakat tudniillik, a melyekkel a latin regulákban az egyes szabályok kezdődnek s melyeket a fordító figyelmeztetőül minden egyes magyar szabály elé kiírogatott.

*A szöveg betűszerinti olvasása.*²

Quod si aliqua. Hogy ha valamely soror neki adott marhat el éneztend, vrozásnak íteleteu el karhoztassek. *Indumenta vestra.* Eltözetek apacafeiedelm akarata zerent meg mostassanak, akar ti toletok, akar ruha mosoktol, hog tizta ruhanak [nağ] felette valo kiuanansaga belol meg ne zennesohe az lelket. *Lauacrum etiam corporum.* Testeknek mosasa es ferdonek feredesnek gakor volta ne legen, de az ido kozben, kibe zokas, ferdő adassek: kit kedigen corsagnak zvksege ketheleneit [me hozza ne] rea, hog meg ferreggiek, hozza ne halazzak. *Fiat sine murmure.* Legen morgas nakvl [vr] oruos tanalchaul, az mi egesseget ualo, vg hog meg ha nem akarna es az soror, feiedelm azzon parancholattiaual meg tege, ammit tenni kell egesseget; ha kedig az soror akarna, de talam nem alkozik, o kiuanattianak ne engeggenek; mert nemicort meg ha artana es, hizi hog haznalion ammi edeskettet. *Denique si latens est.* Ha kedig az serelm tesben titkon vagon, isten zolgalo leanianak ha mondanga, [hog] mie seri serzik, ketsegekvl higgenek, de maga [ha] ammi edeskettet, ha haznal az serelm[ek meg vigasztani] vigasztasara auag nem, ha nem bizonyosok benne, oruostol kerdeztek. *Neque cant*

Eredeti kiejtése.

Quod si aliqua. Hogyha valamelly soror neki adott marhat¹ elenyésztend,² urozásnak³ ítéletével kárhoztassék.⁴ *Indumenta vestra.* Eltözettek⁵ apácafeiedelm akarata szerint megmostassanak⁶ akár ti töletök, akár ruhamosóktól, hogy tiszta ruhának fölötté való kívánsága belől még ne szennyesőhe az lélkét. *Lauacrum etiam corporum.* Testeknek mosása és ferdőnek, feredésnek gyakor volta⁷ ne légyen, de az idő közben, kibe⁸ szokás, ferdő adassék; kit kedigen⁹ kórságnak szüksége kételeljt¹⁰ réa, hogy megferdjék, hossz¹¹ né halaszszák. *Fiat sine murmure.* Légyen morgás nélkül,¹² orvos tanácsával, az mi egességért való, úgyhogy még ha nem akarna és az soror, fejedelmasszony parancsolatjával megtégye, ammit tenni kell egességért. Ha kedig az soror akarna, de talám¹³ nem alkoszik,¹⁴ ő kívánságának né engedjenek, mert némikort,¹⁵ még ha ártana és, hiszi, hogy használjon,¹⁶ ammi edéskettet.¹⁷ *Denique si latens est.* Ha kedig az sérelm¹⁸ tesben¹⁹ titkon vagyon, Istenszolgálóléányának ha mondandja, mie séri(?) sérszik,²⁰ kétség nélkül higgyenek, de maga ammi edéskettet, ha használ az sérelm vigasztására²¹ avagy nem, ha nem bizonyosok benne, orvostól kérdezzék. *Neque cant*

¹ L. SICKEL: *Lehre von den Urkunden der ersten Karolinger* (Wien, 1867.), 309. l.

² A szögletes rekesz olvasható törlést jelent. A közönséges rekeszbe tett helyek az eredetiben elmosódott betűk pótlásai.

ad balneas. Se ferdőbe ne menjenek, sem egyéb herre háromnak kevesben. *Nec illa.* Az es kinek naualaia volna vala houa menni, ne azokval menjen, kikuel ő akarna, de kikuel fejedelm azzon [p] mondanga, tartozzek menni. *Egrotantium cura.* [Koroknak gondia] korokual valo banas akar corsagnak vtanna eltetendőknek, akar meg hidegleles nekl vala mierotelenségbe naualgoknak, vala kinek hağassek, hoğ ő kerie az pinczebol, kinek mire zvkszeget latanda. *Siue autem que cellario.* Akar kedig kik pinczen, akar ruhacon akar keñueken, tiztol zerzetteknek zugodas nekik zolgalianak atokfiainak az sororoknak. *Codices certa hora.* Keñue (ket) minden napon egğ bizon oraba kerienek, vde kiuel kik kerendik, [nekik] ne [adassek] vehessek. *Vestimenta vero.* Zuhakat kegig es sarukat, minden [ken] zvkeseknek kellettendnek, ne halazzak adni, kiknek ezok orizeti alatt vannak. *Lites autem.* Pertek auag sem egğ ne legen koztetek, auag mint hamarabb meg vegezsetek, hoğ az harag guloşegre ne noien, es gerendat tegien zalkabol es lelket [golga] gelkossa tegen. *Neque enim ad sol(os).* Mert nem chak ferfiakat illet az iras, ki vgmond gvloli attafiat, gelkos, de ferfiuban, kit isten elozer teremtet, azonallat es parancholatot vett. *Quaecunque conuicio.* Valamel soror ozzo zitzkozodassal, vag atokkal, auag meg bynek [zembe] zemre veteseuel mast meg sertend, emlekeziek elegtetellel mint hamarab meg vigaztani, am mit tett, es az ki meg serult, poroitass nekl meg bochatni. *Si autem inuicem.* Ha kedigen egmast meg sertendik, egmasnak vetket tartozzanak meg engedni ti imadsagtokert, kiket bizonal mint [gakor tab tezték] incab gakorlotok, attol

ad balneas. Se ferdőbe ne menjenek, sem egyéb herre²² háromnál²³ kevesben. *Nec illa.* Az es, kinek nyavalyája²⁴ volna, valahová menni ne azokval menjen, kikvel ő akarna, de kikvel fejedelm asszony mondandja, tartozzék menni. *Aegrotantium cura.* Kórokval²⁵ való bánás. Akár kórságnak utánna éltetendőknek, akár még hideglélés nélkül valami erőtelenségbe nyavalygónak, valakinek hagyassék, hogy ő kérje az pinczéből, kinek mire szükségét látandja. *Sive autem quae cellario.* Akár kedig kik pinczén, akár ruhákon, akár kényveken tisztól szerzettetnek,²⁶ zúgódás²⁷ nélkül²⁸ szolgáljanak atyjokfiainak, az szororoknak. *Codices certa hora.* Kényveket minden napon eggy bizony²⁹ órába kérjenek; üdő kívül³⁰ kik kerendik, ne vehessék. *Vestimenta vero.* Ruhákat³¹ kegyig³² és sarukat, midén³³ szükségűsűeknek³⁴ kellettendnek,³⁵ ne halasszák adni, kiknek ezök őrizeti³⁶ alatt vannak. *Lites autem.* Pérték³⁷ avvagy sém eggy³⁸ nélégyn köztetek, avvagy mint hamarabb³⁹ megvégezzéték, hogy az harag gyűlőşegre ne nőjen és gerendát tégyen szálkából és lélkét gyélkossá tégyen. *Neque enim ad solos.* Mert nem csak férfiakat illet az irás, ki úgy mond: «Ki gyűlőli atyjafiát, gyélkos»; de férfiuban, kit Isten először teremtett, asszonyállat és parancsolatot vett. *Quaecunque conuicio.* Valamelly szoror összöszitkozódással,⁴⁰ vagy atokkal, avvagy még bűnnek szemrevetésével⁴¹ mászt megsértend, emlékezőjek élégtétellel mint hamarabb megvigasztani,⁴² amittett, és az ki megsérült⁴³, porojtás⁴⁴ nélkül megbocsátani. *Si autem inuicem.* Ha kedigen eggy mászt megsértendik, eggy másznak vét két tartozzanak megengedni ti imadságtokért, kiket bizonynyal mint inkább⁴⁵ gyakorlotok [gyakortább⁴⁶ tészték], attól

incab zente tarchatok. *Melior est autem.* Jobb kedig az soror ki iollehet gakorta haragra kesertetik, de maga siet meg kerni, hog megbocassa neki, az kinek osmeri hog vetett, hog nem mint az, ki kesoben haragozik, es bochanat keresre nehezeben haiol; ki nem akar megbochatni sororának, ne remenle, hog imadsaganak haznat vege. *Que autem nunquam.* Az mel soror kedig sonha nem akar kerni bochanatot, auag nem lelkeient keriochoatlan.

inkább⁴⁵ szentté tartsátok.⁴⁷ *Melior est autem.* Jobb kedig az szoror, ki jólléhet gyakorta haragra késértetik, de maga siet megkérni, hogy megbocsássa neki, az kinek ösmeri,⁴⁸ hogy vétett, hogyaném mint az, ki későbbben haragoszik és bocsánatkérésre nehezebben hajol. Ki nem akar megbocsátni szororának, nem reménylje,⁴⁹ hogy imádságának hasznát vegye. *Quae autem nunquam.* Az mëlly szoror kedig sonha nem akar kérni bocsánatot, avvagy nem lelkejént⁵⁰ kéri, oktalan.⁵¹

Jegyzetek.

1. *marhát*, am. tárgyat, dolgot, a szónak ismeretes régi jelentésével (l. *Nyelvtört. Szót.*).

2. *elenyészten*d, am. eltüntet, elsikkaszt. Vö. «Az isten az csillagot ismét *elenyészti* az pásztorok elől» (MOLNÁR ALBERT, Scultetus fordításában).

3. *urozásnak*, am. orozásnak, lopásnak. A zártabb kezdő magánhangzóval codexinkben közönséges.

4. *kárhoztassék*. A régi *kárhoztatik* ige nek fölszólító alakja. Ma inkább azt mondanók: *kárhoztattassék*.

5. *öltöztették*, am. öltözteték. Vö. szümtükkel a HBeszédben, am. szemetekkel.

6. *mëgmotassanak*, a *mos-tat-ik* szenvedő alakból. Ma: *megmosassanak* vagy *megmosattassanak*.

7. *gyakor volta*. *Magyakori volta*. A régi *gyakor* melléknevet ma csak a határozói *gyakran* alakban használjuk, a melyhez úgy viszonylik, mint *bátor* a *bátran*-hoz. (Vö. *Defectivumok a magy. nyeleben*, Egy. Philol. Közl. XV. 1066.)

8. *kibe*, e h. kiben, melyben.

9. *kedigen*, am. pedig. Az *-en* nyomósító toldalék, mint *fontebb úgyan* e h. *úgy* (132. l.), ma *hogyan*: *hogy*, *majdan*: *majd*, régen *onnaton* is e h. *onnat* stb. (l. SIMONYI: *A magy. névragozás* 91. l.).

10. *kételenéjt*, am. kénytelenít. Épen olyan orrhang nélküli alak, mint a *fontebbi készü-réjt* e h. *kényszerít*. A *Nyelvtört. Szót.* csupán MIKES *Törökországi Leveleiből* idézi.

11. *hosszá*, a *hosszú* melléknévből *-á* *-é* lativusraggal, mint *sok-ból soká*, mely utóbival jelentése is megegyezik. Előfordul a Bécsi és Teleki-Codexben is. Már az író korában sem lehetett gyakori szó, mert a közönségesebb *mezzet* jónak találta fölébe jegyezni.

12. *nákül*, am. nélkül. A mélyhangú alakot megmagyarázza a névutó eredete (l. fönt, 93. l.).

13. *talám*. A népnyelvben ma is közönséges eredetibb alakja a *talán* szónak, mely nem egyéb mint a *taldom* igealak összevonása. Vö. *hisz(en)* ebből *hiszem*.

14. *alkoszik*. Itt nyilván azt teszi, illik, mely jelentéssel ez ige szintén előfordul régi irodalmunkban (l. *Nyelvtört. Szót.*).

15. *némikort*, am. némelykor. A szó így elemzendő: *némi kor-t* azaz 'némi korban, némi korban'. A *-t* ragot időhatározói jelentéssel a mai *-n* vagy *-ben* helyett magán a *mikor* kötőszón is használja régi nyelvünk, pl. «*mykorth* az tewb sororok aloznak» mikor a többi szororok alusznak (Virginia-Codex 132).

16. *használjon*. Latinos módhasználat.

17. *edëskëdtet*, am. gyönyörködtet. Az *edëskëdik* a régi nyelvben am. gyönyörködik, s ebből való az *edëskëdtet* gyönyörködtet.

18. *sérelm* sérelem. Ma csak átvitt, erkölcsi értelemben használjuk. Itt am. testi bántalom, baj.

19. *tesben*, e h. testben. Pontos követése a

kiejtésnek, mely a két mássalhangzó közötti *t-t* ma is elejti.

20. *mie «seri» (?) sérszik.* *Mie* am. mije. (Vö. fönt 67. és 103. l.) A *seri* kétes alak, talán csak kihuzatlan tollhiba. Van ugyan egy *sér* ige s egy *sér* főnév is a régiségben, de csak újabb korú adatokban s ide egyik sem illik. *Sérszik* közönséges régi szó, am. megsérül, megsebesül. Itt inkább 'fáj' a jelentése.

21. *vigasztására.* A *vigaszt* kihaltige; jelentése 'gyógyít'. Belőle származik az átvitt értelmű *vigasztal* (vö. *marasztal*: *marasztal*). Érdekes, hogy a fordító az eredeti infinitívusos szerkezetet (*serelmek meg vigasztani*) czélszerűnek látta a magyarosabb főneves kifejezéssel cserélni föl.

22. *herre*, e h. helyre. Ma is közönséges hasonulás a népnelyvben.

23. *«haromnak» kevesben.* A *tollhiba* l helyett: háromnál kevesben azaz kevesebben.

24. *nyavalyája*, egyszerűen am. betegsége. Ma többnyire csak *epilepsia* jelentésben használják.

25. *kóroknak, kórokval.* Ma, a nyelvújítás átvitelével, főnévileg használjuk, a régi *kórság* szó értelmében (*vízkórság* ma *vízkór*). Tulajdonképp melléknév (am. beteg) s főnévi jelentését a régi irodalomban csupán MOLNÁR ALBERT szótára ismeri.

26. *tisztől szerzettetnek.* Az eredetiben másolói hibából *zerzettetnek* áll. Hogy hiba, bizonyítja a lapszéli változat: *felvettetnek* azaz 'felvétetnek'. *Szerzettetnek* am. szereztetnek, rendeltetnek; a *tisztül* szerez kifejezés pedig nyilván azt teszi: tisztviselőül rendel.

27. *zúgódás.* A kihalt *zúgódik* ige származéka. Ma *zúgolódik*, *zúgolódás*.

28. *«nekil», tollhiba nekil, nékil* (am. nélkül) helyett. Vö. föntebb is *haromnak* e h. *harommal*.

29. *bizony.* Ma csak határozó a *bizony*, régén melléknévül is használták 'bizonyos' értelemmel.

30. *kívél*, am. kívül. (Vö. az *é : ő : ű* változásról fönt, 17. l.)

31. *«zuhakat», tollhiba ruhakat* helyett.

32. *kegyig.* Jésvült alakja a közönségesebb *kedig*-nek. Vö. a Bécsi Codexben *págyiméntom* (l. fönt 120. l.).

33. *midén*, am. midőn.

34. *szűkösöknek.* *Szűkös* (ma *szűkös*) am. valamire rászoruló, szűkölködő. Olykor ma is használjuk: *szűkösén* élnek.

35. *källetendnek.* A *kell* ige szenvedő alakja még ma is szokásos, különösen némely vidékeken, s főképp a multban és a fölszólító módban: *källetett, kellessék*. Vö. «Szinészsze lettem. Megkapám Az első szerepet, S a színpadon először is Nevetnem *källetett*» (PETŐFI: *Első szerepem*).

36. *örizeti*, ma *örizete*. A népnelyv a 3. szem. birtokosrag ez alakját több helyen most is használja: *kezi* keze, *füli* füle stb.

37. *pérték*, am. përeték, pörötök. Vö. föntebb *öltöztetik* (5. jegyz.).

38. *sēm éggy*, am. egy sem. Előfordul más codexeinkben is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

39. *mint hamarább.* A *mint* (e h. *mend-től, mentől*) talán a latin *quam* utánzása (pl. *quam brevissime* stb.). Alább a mai *minél* (latin *quo*, vö. *eo*) jelentésében is előfordul.

40. *össző*, e h. *össze*. Olyan alak, mint a Bécsi és Müncheni Codexben *földő* stb.

41. *szēmrevetésével*, am. szemrehányásával.

42. *mégvigasztani.* Rendes jelentése 'meggyógyít'. (Vö. föntebb *vigasztás*, 21. jegyz.) Itt azonban am. 'jóvá teszi', a mi könnyen érthető, mert a *gyógyít* is (ebből *jóg-ít*) tulajdonképp am. 'javít'.

43. *megsérült.* A *megsérül* ige ma csak krét, testi értelemben használatos. Itt am. megsértetett, megsértődött. Ejelentésfejlődés épen ellentéte a *sérelem* szóénak (l. fönt, 18. jegyz.).

44. *porojtás*, am. szégyen, szégyenkezés, a *pírít* igének sajtáságos régi alakjából, mely még csak a Bécsi, Müncheni és Döbrentei Codexben fordul elő *porëjt* változattal.

45. *mint inkább . . . attól inkább*, minél inkább annál inkább. (A *mint*-ről l. föntebb, 39. jegyz. A középfok melletti -tól ragról l. 121. l.)

46. *gyakortább* (a kitörölt kifejezésben), am. gyakrabban. Közönséges régi középfoka a ma is használatos *gyakorta* szónak.

47. *szentté tartásatok*, am. szentnek tartásatok. A -vá -vé ragnak e prädicativusi használata -nek helyett a régi irodalomban nem szokatlan (l. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 318); a mai nyelv nem ismeri.

48. *ösmeri*, am. elismeri, beismeri.

49. *reménylje*, am. remélje. Ilyfélealakok

(mint még *káromlja* káromolja stb.) közön-
ségesek a régi nyelvben.

50. *lélkéjént*, am. lelke szerint, szívből,
a régi *-ént* raggal (vö. *szerént*), melynek egy-
kor kiterjedtebb használata volt. A *j* a két

magánhangzó közötti hiatus kitöltésére
szolgál.

51. «*hotalan*», e h. *otalan* ,oktalan',
a *h* betűnek a régieknél gyakran előforduló
fölös használatával. Vö. pl. *heultetetyk* ,öltöz-
tetik' (Lányi-Codex 420).

Kiadás. A Birk-Codex szövegét betűszerint közölte KLUCH JÁNOS a *Magyar Könyvszemle* 1889. évf. 8—21. l. az 1a. és 4b. levélnek hasonmásával.

Repertorium. KLUCH JÁNOS: *Ismeretlen magyar nyelvemlék 1474-ből a bécsi udvari könyvtárban*, *Magy. Könyvszemle* 1889. évf. 1—23. l. Beható ismertetés rövid szójegyzékkel. — A nyelvemlék azonos a Váczi Pál-féle apáczarégulákkal, melyeket TOLDY FERENCZ elveszettnek tartott, l. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 100. Ugyane nyelvemlékről szól már HORVÁT ISTVÁN czikke: *Váti Pál Magyar Kézirata, Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. V. k. 99—100. l.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Szabács Viadala.

Eredetiben fönmaradt históriás énekeink legrégebbike¹ a *Nemzeti Múzeum* ama kézirat-töredéke, melyet a Magyar Történelmi Társulat 1871-dik évi vidéki kirándulása alkalmával az ungmegyei Csicseren a Csicsery-család oklevelei között Véghely Dezső történettudós, jelenleg Veszprém megye alispánja, fedezett föl s ugyanazon társulat 1872. évi január 4-iki ülésében Thaly Kálmán ismertetett és bemutatott. E fontos emlékünkn egy hosszában ketté hajtott s ennél fogva négy lapot képező, de erősen megrongált nagy félvívből áll s a dicső emlékü Mátyás királynak egyik nevezetes hadi tettét, a Mohamet szultán építette, Száva-menti erős Szabács várának ostromát és megvételeét beszéli el. Legterjedelmesebb — 150 sorra terjedő — történeti énekünk, mely Mátyás korából ránk maradt, a melynek azonban, kezdő szavaiból kitetszőleg (*De az fellywl mondot pal kezezy*), eleje hiányzik. Fontossá teszi az is, hogy gyakori és egykorú törléseinél és javításainál fogva eredeti fogalmazásának látszik. Toldy Ferencz véleménye szerint, melyet a Történelmi Társulat emléttett gyűlésén kifejezett, ez ének egyike lehet azoknak, melyeket Galeotti szerint a nagy király hőstetteiről ennek asztalánál énekeltek.

E költői maradvány történetileg is becses, a mennyiben a vár vívásának több eddig ismeretlen részletét tudhattuk meg belőle, minők Ali bég érkezése, a dob- és trombita-epizód, a török ifjú kiszökése, Várdai Simon elesése stb. Az elbeszélés leginkább azon leírással egyez meg, melyet gróf Teleki József *Hunyadiak kora* cz. munkájában² Curæus *Annales Silesiae*-je után közöl. Az előadás közvetlensége pedig arra enged következtetni, hogy az ismeretlen szerzőtől eredő költemény még az ostrom esztendejében, 1476-ban keletkezhetett.

Költői becsét egyszerű, természetes előadása, tömörsége s ritmusának meglehetősen folyékonyága teszik, mely utóbbi tekintetben jóval fölötte áll a XVI. század költői maradványainak. Sorai általában 10 szótaguak, csak néhol találunk kilenczest vagy tizenegyest s egy helyen tizenkettést.

¹ A legrégibb eredetű *Pannóniai Ének*, valamint néhány szintén régibb korból való kisebb töredék (l. a *Régi Magy. Költők Tára* I. köt. 1. 6. 8. és 9. sz. közleményeit) csak későbbi, részben múlt századi följegyzésekben jutottak hozzánk, ennél fogva gyűjteményünkben nem foglalhatnak helyet.

² IV. köt. 441. s köv. ll.

[illegible][illegible]

Afon kjet mundy vorkedny
 Over fno hayrafen fny chedny
 Afert ygy effyir Iwank hanka
 Gendelmay hgy velt raggaryas hafa
 lews oaktchal Iwankusk kufrol
 Nagij fytet ffigwel byfukny kufrol
 byfukny foygofta bykalky ynta
 hgy away nety vgheltg mnta
 Homerg alkob Sakugots vortgny
 to krommed lefy nety mgy vghetny
 Af beland kjet fuvnygy vortgny
 Ajund kurnirol ngy amftry vortgny
 Jelliget affelrol velt jek kufrol
 De afert ygy mundy mudy velt
 ayent avrel ymar Iwankusk kufrol
 hnt nety mundy velt ngy velt
 xyl De ^{nagy} mondhatatlay vghetlunk
 lunk af vnt ro kgyt kgyetlunk
 avet fivert hgy mgy ne byghetnyak
 Over vghetlunk af mgy fny yghetnyak
 Afert mgheltg ranaht hnt kufrol
 hgy mundy fubad lewre nnt kufrol
 by abarna af velt vghetlunk
 mgy mgy mgy avetnyas bykalky
 De af kufrolky ogy vghetnyak vghetnyak
 Ogy vghetnyak kufrol af ne vghetnyak
 Afonfret fubad hgy hadnak
 to fubadnyas bykalky mgy adnak
 ayent fuydlnuk belrol vghetnyak
 Eft fny bykalky mgy fny mghetnyak
 avet fubad hnt nnt vghetnyak
 bykalky kufrol ngy kufrol
 Over yont hnt ne fuydlnuk
 to hgyt vghetnyak kufrol
 avet ngy mnt af mnt fuydlnuk
 ngy kufrol hgyt vghetnyak
 vghetnyak kufrol mnt afonak
 bykalky kufrol fny fubad

Az emlék egész terjedelmében itt következik s hű fényképi mása is itt látható.*

Az ének betűszerinti szövege.

- De az fellywl mondot pal kenezy
 Aroknak melyseget ygen nezy
 Ky Sabach erws voltat elmelle
 Honneg mynemw algyw kelmelle
 5 Zorgosth megyen Nandorfeyervarra
 Holy kyal errwl byzon hyrt vara
 Leg ottan zamtalan sok hayokath
 Feyer varnal az Dunan valokoth
 Nagy hamar fel vontata az zawan
 10 Es Sabach vartayath hoztata zaman
 Nep zamtalansaga kwrnywl alwan
 Nagy erwsseget vyz felwl chynalwan
 Hayokath mond arokba vontathny
 Kwrnywl pattantywkwal falt bon-
 tathny
 15 De ment az hayokoth fel vontata
 Sok felwl Sabach falath bontata
 Wyz arokból wyadalth es tartothtak
 Azzal Sabachnak ygen sem arthat-
 tak
 Mert mondhatatlan zakalosokwal
 20 Sok nyilakwal swt zamtalan fokwal
 Kezy pwskakwal, nagy pattantywk-
 wal
 Es kwlwmb kwlwmb algywkwal
 Sebes es gyuan zwnetlen lwttek
 *Swt meaden ereyekwel raytonk
 lwttek
 25 Nwazert strwmlottak kemellethlen
 Hogy belwl serelm lwt mertekleth-
 len
 Affelet sokzer harcholasth twttek
 Azzal magoknak sok sebet wuttek
 Halalth es vallottak hat nemellyek
 30 Kyraly nagy tistesseget melleth
 Elw Eg yffyw varday Symon
 Kynek annya enaponked syrhon

Az ének eredeti kiejtése.

- De az félyöl mondott Pál Kenézi
 Ároknak mélységét igen nézi ;
 Ki Sabác sz erős voltát elméllé :
 Honnég minémő álgú kell mellé.
 Szorgost mégyen Nándor-Fejérvárra,
 Hol király erről bizony hírt vára.
 Legottan számtalan sok hajókat,
 Fejérvárnál az Dunán valókat,
 Nagy hamar félvontata az Száván
 És Sabác szvár tájatt hoztatá számán.
 Nép számtalansága környöl állván,
 Nagy erősségét víz felől csinálván,
 Hajókat mond árokba vontatni,
 Környöl pattantyúkkal falt bontatni.
 De mént az hajókat félvontatá,
 Sok felől Sabác sz falát bontatá.
 Vízárokból viadalt és tartottak :
 Azzal Sabác sznak ígyen sém árthattak ;
 Mert mondhatatlan szakálosokkal,
 Sok nyilakkal, sőt számtalan fokkal,
 Kézi puszkákkal, nagy pattantyúkkal
 És külömb-külömb álgúkkal
 Sebes(t) és ugyan szönetlen löttek,
 Sőt mēndēn erejēkkel rajtonk löttek.
 Nu azért strumlottak kémélletlen,
 Hogy belől sérelm lött mértékletlen.
 Affélēt sokszēr harcölást töttek.
 Azzal magoknak sok sebet vöttek,
 Halált és vallottak hát némellyek,
 Királyi nagy tisztēsségēt melleth.
 Elő ēggy ifjú, Várdai Simon,
 Kinek anyja énaponkéd sirjon !

* A betűszerinti közlésben csupán annyi változást tettünk, hogy az *y*-ról a több helyen meglevő de lényegtelen két pontot — mint ez eddigi nyelvmélekeknél is — egyszerűen elhagytuk. A feloldott rövidítések itt is apróbb betűkkel szedvők. A hasonmásan a lapok sorrendjét római számokkal megjelöltük.

Byzon w keges wrfww vala
 Ky pattantywmia oth hala
 35 Mas Cheh vytez francz few tystes
 hadnag
 Kyk byzon keges istennel vadnak
 Ebbe sonha senkynek nynecz kethseg
 Vag tistwlyth helen wkwt erczek
 Es az twbby othrolyal kyk haltak
 40 Isten . . . zeretetesek kyk voltak
 Ma ymar w erettek ymagyon
 Affelet istennek nag halat agyon
 Mendennemw nag sok yo tetelervl
 Es erws Sabach meg vetelerwl
 45 Ky alath volt nepnek valogatotta
 Dolgat minden ment vytez tartotta
 Kyth meg nem mondhat embery
 allath
 Mely nagy harcholas volt Sabach
 alath
 Menden ot vytezegeth mutatta
 50 Mert kyral kwth hozza nugatta
 Eg jden nagy yeles strwmlasth twnek
 Azzal magyarok yo newet wwnek
 Kyn hat Cheh wyteznepek nem
 voltak
 De azokba osthán sokan holtak
 55 Mert twlaydon hat wnmagok mykor
 Volt volna seteth elw alom kor
 Sabachba nagy vezteges lwt volna
 Vytez Chehnep azért bel ywth volna
 Zerthelen magokoth oth rekezthwen
 60 Egh hazath vyadalhoz geryesthwen
 Leg ottan twlbelwl Twrwknepek
 Nagy vyadalth velekwrtletenek
 Sok kwzwlywk kyk ott ben valanak
 Nelyk kezen nelyk vyzbe halanak
 65 Oh nawalyas hythwan kemenseg
 Myt twn nelyk es az kewelseg
 Meg halanak nag vak merwsegbe
 Byzon nem vytezew meressegbe
 Ezt mi hagywk mynd vgyan azonba
 70 Mert semmit nem hoz nekwnk
 hazonba
 De yelenchwk Alybeg ywueseth
 Es onnaton ment valo seth

Bizon, ő kégyés úrfiú vala,
 Ki pattantyú miá ott hala.
 Más cseh vitéz, Fráncz, fő tisztes had-
 nagy,
 Kik bizon kegyes Istennél vadnak.
 Ebbe sonha sênkinek nincs kétség,
 Vagy tisztulathelyén ököket értsék;
 És az többi, ott ralylyal(?) kik haltak,
 Isten[nek] szeretetésekkik voltak.
 Ma immár ő érettek imádjón,
 Affélőtt Istennek nagy halát adjon.
 Mëndennemő nagy sok jótételéről,
 És erős Sabáczz megvételezéről,
 Ki alatt volt népnek válogatotta,
 Dolgát mëndén mént vitéz tartotta,
 Kit még nēm mondhat embéri állat,
 Mëlly nagy harcizolás volt Sabáczz alatt!
 Mëndén ott vitézségét mutatta,
 Mert király ököket hozzá nügatta.
 Éggy idén nagy jelés strumlást tőnek,
 Azzal magyarok jó nevet vőnek,
 Kin hát cseh vitéz népek nēm voltak,
 De azokba osztán sokan holtak;
 Mert tulajdon hát őnmagok, mikor
 Volt volna sētét előálomkor,
 Sabaczba nagy veszteges lött volna;
 Vitéz cseh nép azért beljött volna,
 Szértelen magokot ott rekesztvén,
 Éggy házat viadalhoz gerjesztvén,
 Legottan túlbelől török népek
 Nagy viadalt vélék tőrlétének.
 Sok közzölők, kik ott benn valának,
 Nékik kézén, nékik vízbe halának.
 Oh nyavalyás, hitvány keménség!
 Mit tőn nékik és az kevéség!
 Mēghalának nagy vak merőségbe,
 Bizon, nēm vitézlő merességbe.
 Ezt mi hagyjuk mind ugyanazonba,
 Mert sēmmit nēm hoz nekünk ha-
 szonba;
 De jelētsük Ali bég jōvését
 És onnaton mént való [érkēzé]sét.

Wolt olyha tyzenewt ezer lowal
 Mynd valogatotnep lowaglowal
 75 Sabachhoz nem messe eg kys
 halmon

Meg seregleg hog bezedet halyon
 Sabachba nag fel zowal kyalthnak
 Arrol bwlchesege lwn kyalnak
 Hagya nag sok doboth doboltatny

80 Trombytakwal es trombytalttatny
 Olyha hasad volt eg mynd ezektwl
 Es volt nag' kyaltas vytezektwl
 Hog zozathoth wk ne vehessenek
 Onnathon annalkwl mehessenek

85 Alybeg ywthw lwn chak wn kara
 Meg sem fardola semmy munkaya
 Oth ezen wk nagyon ohaytanak
 Egenbe es mynd feyet haytanak
 Nagy bws yonhal meg vyzza terenek

90 Vyadalt kezdeny sem merenek
 Az few haytasrol vewek ezekbe
 Hog nynec segedelm mar twbezekbe
 Azon kezde minden velekedny
 Swt few haytason sem elegendny

95 Azert ygen yffyw Twrkw hamza
 Gondolwan hog volt Magyarath
 haza

Erws Sabachbol Twrkwkw kwzwl
 Nagy sytetessegwel ky zwkny
 kezwl

Ky zwkwen zorgosth kyalhoz ywta
 100 Leg ottan neky egeleth muta
 Honneg alkob Sabachoth verethny
 Es kwnweb lezen wth meg vehethny
 Az helrwl kezdek zwrnyen verethny
 Mynd kwrynl nag erwssen tw-
 rethny

105 Jollchet affelwl volt sok kwtez
 De azert yngen minden minden
 vetez

Ment arrol ymar Twrwnep bezel
 Lwt nekyk minden vetez nagy vezel

Mel nagy mondhatatlan vezedelmbe
 110 Lwnek az vtan es keges kegelmbé

Volt olyha tizënöt ezër lóval,
 Mind válogatott nép, lovag lóval.
 Sabácshoz nem messze éggy kis hal-
 mon

Mégsereglik, hogy beszédét halljon.
 Sabácshba nagy felszóval kiáltnak,
 Arról bölcsesége lön királynak.
 Hagya nagy sok dobót doboltatni,
 Trombitákval és trombitáltatni.

Ollyha hasad volt ég mind ezéktől,
 És volt nagy kiáltás vitézektől.

Hogy szózatot ők ne vehessenek,
 Onnaton annálkül mēhessenek.

Ali bég jöttö lön csak ön kára:
 Még sēm fordóla sēmmi munkája!

Ott ezen ők nagyon óhajtának,
 Éggyembe és mind fejet hajtának.

Nagy bús jonhhal még visszatérének,
 Viadalt kezdeni sēm merének.

Az főhajtásról vevék eszébe,
 Hogy nincs segédelm már több ezekbe;

Azon kezde mēndēn vélekēdni,
 Sőt főhajtáson sēm élégēdni.

Azért igēn ifjú török Hamza

— Gondolván, hogy volt magyar —
 ott haza

Erős Sabácshból törökök közzöl
 Nagy sietetességgel kiszökni készöl.

Kiszökvén, szorgost királyhoz juta,
 Legottan néki éggy helyēt muta(ta),
 Honnég alkóbb Sabácshot veretni,
 És könnyűebb lészēn őt mēgvēhetni.
 Az helyről kezdék szörnyen veretni,
 Mind környől nagy erőssen töretni.

Jöllēhet affelől volt sok kötēs,
 De azért ingyēn mēndēn, mēndēn ve-
 tez(?) —

Mēnt arról immár török nép beszēll —
 Lött nekik mēndēn vetez(?) nagy ve-
 szēly.

Mēlly nagy mondhatatlan veszēdelmbē
 Lōnek azután és kēgyēs kēgyēlmbē,

Mert esmerek hog meg nem byr-
hattyak
Swt Chazarnak azt meg sem yr-
hattyak
Azert twkelleth tanalcz lwn kwztk
Hog minden szabad lenne wn kwz-
twk
115 Ky akarna az valnek Chazarhoz
Awagy magyary Mathyas kyralhöz
Az kenczeth ky oth Chazarth il-
lethne
Sem egh kez kwztk azt ne illethne
Azon zerent Zabachba ben hadnak
120 Es Zabachoth kyralnak megadnak
Ment feyedelmnek belwl tolma-
czollya
Ezt senky kywul meg se masollya
Mert ez lwn nalok hat twkkeltes
Kyralnál kedgy nagy kellemetes
125 Swt yonak tetek w felsegenek
Es hozzya tartonep kwssegenek
Mert nag milto az minden felsegnek
Nag kegelmes legyen ellensegnek
Jelezwl kedyglen mynd azoknak
130 Kyk keges kegelmnnek esny zoknak
Akarattyak zerent twn kegelmeth
Es nag myltosagos engedelmmeth
Ig meg adak zabacz erwsegeth
Benne hagyak algywnak bwhsegeth
135 Mely algywtak kyrál twbbwhthete
Es nagyon Sabachoth erwsswhthete
Hagywan benne vitezeknek yauath
Hogy ne lathna towabba az karath
Ez mynd ezen zerent hat meg lewe
140 Twrwknek es mindennek kegel-
met tewe
Kyrál vygan Budara eredwen
Twrwk Sereg kwrnywlv teryedven
Hat valanak nekyk nagy chwdaba
Hogy Budanak minden wchayaba
145 Jelennen kyralnak odwaraban
Lathnak Twrwknepeth kazdagh
rwhaban
Kyralnak ekessen odwarlany
Ment kel piaczon varban allani

Mert észmerek, hogy még nem bír-
hatják,
Sőt császárnak azt még sem írhatják.
Azért tökéllött tanács lön köztök,
Hogy mindén szabad lenne ön köztök:
Ki akarna, az válnék császárhoz,
Avvagy magyarai Mátyás királyhoz;
Az kéncset, ki ott császárt illetné,
Sém eggy kéz köztök azt né illetné.
Azon szérént Sabácza benn hadnák
És Sabáczt királynak megadnák.
Mént fejédelmnek belől tolmácsolja,
Ezt senki kívül még se másolja,
Mert ez lön nálok hát tökélletés,
Királynál kedig nagy kellemetes;
Sőt jönak teték ő Felsőségnek
És hozjá tartó nép kösségének.
Mert nagy miltó az mindén felségnek:
Nagy kégyelmes légyen ellenségnek!
Jelésöl kediglen mind azoknak,
Kik kégyes kégyelmnek esni szoknak.
Akaratjok szérént tön kégyelmet
És nagy miltóságos engedelmet.
Igy megadák Sabác erösségét,
Benne hagyák algyúnak böségét,
Melly algyukat király többöjteté
És nagyon Sabáczt erőssöjteté.
Hagyván benne vitézének javát,
Hogy né látná továbbá az kárát.
És mind ezen szérént hát meglëve,
Töröknek és mindénnek kégyelmet
tëve.
Király vigan Budára eredvén,
Török sereg környölő terjedvén,
Hát valának nekik nagy csudába,
Hogy Budának mindén ucczájába,
Jelennen királynak odvarában
Látnak török népet kazdag ruhában
Királynak ekessen odvarlani,
Mént kell piaczon várban állani.

Ezt meg hallak mynd Twrwk- orsagba
 150 Twrwk Chazar lwn nagy bosso- Török császár lön nagy bosszóságban.
 sagban.

Jegyzetek.

1. s. *fellyől mondott*, am. fönt említett, fönt nevezett. E régi hosszú *lly*-es *felylöl*, *fellyül* alakból magyarázódik a mai népnyelvi hosszú *jés* ejtés (*fëjjetl*, *föjjetl* stb., l. SZINNYEI: *Magy. Tájszót.*). Hogy ez énekben a szó vége *-öl* vagy *-ül*-nek olvasandó-e, el nem dönthetni, mert a *w ö*-tis *ü*-t is jelent benne.

Pál Kenézy, am. *Kinizsi Pál*, Mátyás királynak ismert hadvezére. A tulajdonnév utánvetése előfordul egy alábbi szemelvényünkben is: *En Ferench Dochy*, e h. én Dóczy Ferencz (l. XVI. fej.).

3. s. «*Sabach*». A vár neve általában így van írva emlékünkből, s ezt az ének orthographiája szerint inkább *Sabác*-nak kell olvasni, a mi az eredeti ejtésnek (*šabac*) is megfelelőbb s a mint a nép, értesülésünk szerint, ejti is. *Sabác*-nak írja ZAY FERENCZ is *Landorfejűrvár elveszésének oka* cz. emlékiratában (idévezve *Régi Magy. Költők Tára* I. 384), és *Sabacz*-ot (olv. *Sabác*) ír három XVI. századi latin oklevél is (közölve *Történelmi Tár* 1880. évf. 800—801. l.), a melyek a *cs* hangot *ch*-val jelölik (pl. *Kaydach* Kajdacs). Az, hogy énekünkben alább kétszer *Zabach* (119. és 120. s.) s egyszer *zabacz* írásmód (33. s.) fordul elő, nem dönti meg a *Sabác* olvasás helyességét, mert nyelvemlékünkből a *z* kivételesen *s*-et is jelent (*jelezwł* jelesől jelesül 129. s.), a mint egyéb nyelvemlékekben is láttuk, a *cz* pedig (ép úgy mint a *ch* is) *cs*-t és *cz*-t vegyesen jelöl. E régi és eredetibb *Sabác* ejtésből hangátvetéssel olyas módon lett *Szabács*, mint a latin *processio* szónak magyaros *prozessió* ejtéséből a mai *prozecszió*.

elméllé, am. eszébe vevé, fontolóra vevé. Ez az *elméll* ige (az *elme* főnévből) nem egyéb mint a mai *elmélkedik*-nek kihalt alapszava. (A Nyelvtört. Szótárból kimaradt.)

4. s. *honnég*, ma: *honnét*, *honnan*. Eneünkbeli alakja előfordul egyéb régi emlékekben is s a mai *tés* ejtéshez úgy viszonylik, mint *ismég* és *ismét*, *sög* és *sőt*.

álgyú. Teljesebb alakja a mai *ágyú*-nak.

5. s. *szorgost*, am. szorgosan, gyorsan, hirtelen. (A *-t* módhatározó ragról lásd fönt 93. l.)

6. s. «*holy*». Az *y* valószínűleg csak minden jelentőség nélküli járulék, a szó tehát egyszerűen *hol*-nak olvasandó.

8. s. *Dunán*, E szó helyett eredetileg *vyzen* 'vizen' volt írva.

valókot, am. valókat. Vö. *ököt*, fönt 102. l.

10. s. *tájatt*. Ma rendesen csak *tájt* és csupán időhatározói értelemmel járatos: *dél tájt*, *éjjel tájt*. Helyről azt mondjuk *táján* v. *tájékán*. A *tájatt* alak a mai ejtéshez úgy viszonylik, mint a HB. *mérött* szava a mai *mért*-hez, vagy *között* a *közt*-höz stb.

hozattá, ma: *hozattatá*. Az Ehrenfeld-Codex is így írja a megfelelő szenvedő alakot: *hozattyk* (60. l.) e h. *hozattatik*.

számán. THALY hibásan *zawcan*-nak olvasta, mint az előbbi sorban van. A *számán* kifejezés am. szám szerint, valamennyit, egytől-egyig. Ennélfogva a *hozatta* tárgyias igealaknak olvasandó.

11. s. *környől* v. *környül*. Régi alakja a *körül* határozószónak, mely a *környék*, *környéke*z szavak tövével van összefüggésben.

13. s. *hajókat mond árokba vontatni*. Vö. *munda neki elnie* HB. A *mond* igének itt 'parancsol'-forma jelentése van.

14. s. *pattantyúkkal*. *Pattantyú* az *ágyú* egyik régi neve. Vö. föntebb *álgyú* (4. s.).

17. s. *viadalt és tartottak*. A *viadalt tartani* ma nem használatos kifejezés; régen közönséges volt (vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 287). Olyan egyébként, mint *tanácsot tart*, *lakodalmat*, *nénapot tart* stb.

18. s. *ígyen sém árthattak*, am. így sem. Vö. *úgyan* e h. *úgy*, fönt 132. l. Olvas-hatjuk így is: *íngyën sëm* (ha t. i. az első *n* csak tollhibából maradt ki), s akkor azt teszi 'korántsem'.

19. s. *szakdólosokval*. A *szakdólos*, *szakdólos* régebbi szerkezetű lövő szerszám *szakdó*llként lecsüngő *kampó*val.

20. s. *•fokwal*. Így olvasható a nyelvemlékben. THALY *sokwal*-nak nézte s e szó jobban is beillene a mondat értelmébe. A *fok*-ot nehéz kellőképp magyarázni.

23. s. *•sebes*. Bizonyára íráshiba e h. *sebest*, azaz *sebesen*.

•gyuan. Szintén íráshibának látszik *ugyan* helyett.

szönnetlen v. *szünetlen*. A *szünikigé*-nek *ö* hangzós ejtése más emlékeinkben is előfordul, pl. a biztos orthographiájú Müncheni Codexben *o*-vel írva: *zönnel* szünjél (18. l.).

25. s. *•nu azért*, am. *no azért*. A *no* indulatszónak *u* hangzós alakja előfordul SZTÁRAI MIHÁLYNÁL is: «Nu fel kopasz, nu fel!» (Régi Magy. Költők Tára V. 131).

strumlottak, am. *ostromoltak*, az eredeti német *sturm* szóhoz még közelebb álló alapszóval (*strum*-), a mely azonban maga így nem fordul elő.

26. s. *mértékletlen*, am. rendkívül nagy. Ma csak az élvezetekről (ételben, italban stb.) használjuk a *mértékletlen* szót.

28. s. *sebét vöttek*, ma: sebet szereztek. Vö. «sem eg *érdemét* nem vöt» egy érdemet sem szerzett (Bécsi Codex 61); «magoknak nag *bölcséget* vötténec» nagy bölcseséget szereztek (uo. 307).

30. s. *királyi nagy tisztességét mellett*. Mai beszédünk szerint így várnök *e mellett*, vagyis «ezenkívül». — SZILÁDY ÁRON szerint e sor után való az ív szélére fölfelé menve írt *elw Eg yffyu*... kezdetű versrészlet, melyet THALY KÁLMÁN a maga olvasásában (Századok, 1872. évf. 15. l.) a költemény végéhez vett.

31. s. *elő*, am. első. (Vö. fönt 121. l.)

énaponkéd, mintegy «éj-naponként», e h. éjenként és naponként, vagyis éjjel-nappal. Az *éj* és *nap* szók annyira összeforrtak a régi nyelvben, hogy egybeült is találkozunk az *éj*-nél a rag elhagyásával, pl. «betyewle negyuen *e nappot*» v. i. éjet és napot (Ehrenfeld-Codex 27) stb. Az *-nkéd* rag kivesztett régi alakja a mai *-nként*-nek (lásd SIMONYI: A magy. névragozás 48. s. köv. l.).

32. s. *•syrhon* olv. «sirjon». A *h*-nak e világos *j* jelentése alapján azt gondolhatjuk, hogy az *-ít* végű igék ismeretes *-hon*, *-hén*, *-hön* stb. (pl. *tanohon*) alakjai is egy-

szerűen *j*-vel olvasandók, a mint némely nyelvjárások ma is ejtik: *taníjon* tanítson stb.

35. s. *más cseh vitéz, Fráncz*. E *Fráncz* nevű vitéz nem más, mint *Hag Ferencz*, Mátyásnak egyik jeles vezére, ki valóban Szabács viadalánál esett el (I. TELEKI JÓZSEF: A Hunyadiak kora IV. 441).

fő tisztés hadnagy. A *tiszt* szó itt főnévül áll, tehát a kifejezés am. fő tisztet viselő hadnagy.

38. s. *vagy tisztulathelyén ökök értsék*. E helyet azelőtt homályosnak tartották, míg SZINNYEI JÓZSEF meg nem fejtette (I. Magy. Nyelvőr XIX. 518). *Tisztulathelyen* am. a purgatóriumban.

39. s. *•othrolyal*. SZILÁDY olvasása szerint «ott ralylyal» azaz: ott rajjal, vagyis nagy számmal. Azonban mintha *t* látszanék az *r* helyett, s akkor *othtolyal* «ottolyal» nem volna egyéb mint az *ottogyal* szó (am. ott) változata.

40. s. *Isten*... A szó vége már olvashatatlan. Valószínűleg *-nek* rag állt e helyen.

szeretetések. *Szeretetés* régi szó, am. szeretett, kedvelt, kedves.

41. s. *ő érétték imádjón*. Vö. *uimagonoc erete* HB.

42. s. *afflét*, am. azon fölül, azon kívül.

43. s. *mendőnnemő* stb. Az itt következő két sor a lap tetejére van fordított állással átvive.

nagy sok, am. nagyon sok. Vö. fönt, 103. l.

46. s. *dolgát mendenként mint vitez tartotta*. A *menden* am. mindenki. A *dolgát tartani* gyakori régi kifejezés; ma: *dolgát végzi*.

47. s. *embéri állat*. Vö. fönt 5—6. l.

48. s. A *volt* szó után keresztülhúzva az áll.

50. s. *núgatta*, am. *nógatta*. Vö. *nu no* (25. sor). A *hozzá nógat* kifejezést megmagyarázza TINÓDINAK következő helye: «No hozzá, no hozzá, hajdúk mondják vala» (Szegedi veszedelem).

51. s. *éggy idén*, am. egy időn, egy időben, egyszer.

52. s. *vőnek*, am. vevének. Az egy sz. *vön* alakot néha ma is használjuk. (Vö. lön fönt, 11. l.)

54. s. *azokba osztán sokan holtak*,

am. azok közül stb. A *-ben* ragnak e régi partitívusi használatáról I. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 79. s. köv. 11.

55. s. *tulajdon... önmagok*. Vö. «kérdje még *tulajdon önnön magát*» (Nagyszombati Codex 139).

56. s. *volt volna sötét előálmokor*. A *volna* után az eredetiben *nag* (nagy) van betoldva, de aztán kitörölte az író; az *elw alomkor* helyett pedig először *effely kor* (éfélikor azaz éjféli kor) állott. Az *előálmokor* (vagyis az első álom ideje v. idején) közönséges régi kifejezés. A kitörölt *éféli kor* szintén. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

57. s. *vesztegség*, am. csendesség, hallgatás. Ma is mondjuk: *ülj veszteg!* azaz ülj csendesen.

58. s. *beljött*, am. bejött. A *be* igekötő nem egyéb, mint a *belé* határozószó. Ennek még teljesen meg nem kopott alakja a régibb emlékekben előforduló *bel*. A *félél, fölé*-ből a rövidülés nem ment ennyire s a *bel*-hez hasonló *fél, föl*-nél már megállapodott, a minek az lehet az oka, hogy a *belé* egyúttal névrág is volt (*uruzagbele országba*) s mint ilyen természetesen jobban megrövidülhetett. — A következő két sor a lap-szélen van, lefelé haladólag, bejegyezve.

59. s. *szértelen*, am. szertelenül, szerfölt, igen nagyon. A régi nyelvben a *-talan* végű fosztó melléknévek határozók voltak, s csak a mióta melléknévvé váltak nyelvérzékünk előtt, azóta teszszük hozzájuk az *-ül, -ül* határozói ragot. Vö. ma is: *hirtelen* ott termett. (L. *Mondattani búvár-latok* 46. l.)

60. s. *gerjesztvén*, am. fölgýjtván, mely jelentéssel ez ige közönséges a régi nyelvben. Vö. ma is: *tüzet gerjeszteni*. A hely értelme tehát: egy házat fölgýjttak a viadalhoz, hogy t. i. az éj sötétségét eloszlassák.

61. s. *túl belől*. Ma szokatlan kifejezés. Vö. «*Túl más felől Achilles is indul*» (DÁLNOKI J.: *Trója veszedelme*). *Túl felől* ma is közönséges.

62. sor. *törlétének*. A föntebb már előfordult régi *törléjt, törléjt* igének tovább fejlődött alakja: *törlét*, mint *készéjt: készét: készít*.

64. s. *nékik*, am. némelyek. Kihalt névmás; elemeire nézve olyan mint *né-mi, né-mely, né-hol* stb.

kézén, am. kéztől, kéz által.

65. s. *keménség* v. *kemenység*, am. makacsság.

68. s. *merésségbe*, am. merészségbe (a kiejtést követő írásmóddal). Helyette eredetileg ez állt: *husesegbe* azaz *hőseségbe*.

69. s. *hagyjuk... ugyanazonba*, am. hagyjuk abba. Az *ugyanazon* szó az az mutató névmásnak csak nyomatékosabb kifejezése.

72. s. *onnaton*, am. onnat. Vö. fönt, 193. l. 36. jegyz.

«*ment való... seth*». Olvashatatlan hely. Valószínűleg *érkezését* az a szó, a melynek csak négy utolsó betűje vehető ki. Am. mint való (miként való) érkezését.

73. s. *ollyha*. Régi szó, am. mintha, mintegy, majdnem.

74. s. «*lowaglowal*». Valószínűbb, hogy két szónak olvasandó *lovag lóval*. *Lovagló* is lehetne ugyan, de ez alak régibb emlékeinkben nem igen fordul elő.

76. s. *męgsereglék*, am. összesereglett, összegyűlt.

«*bezedet halyon*». Először így állt: *bezedet adgyon*.

77. s. *fělszóval*. Régi alakja a mai *fenszóval* kifejezésnek. A *Sabachba* helyett ugyane sorban eredetileg *onnaton* volt írva.

78. s. *arról bölcsesége lőn királynak*. SZILÁDY a jegyzetekben így magyarázza: tudomása lőn. Helyesebb azonban e mondatot a következő sorokhoz fogni értelmileg, úgy hogy azt tenné: A királynak bölcs gondolata volt erről, nagy zajt ültetett stb.

79. s. *hagya nagy sok dobót doboltatni*. A *hagy* ige a szláv eredetű *parancsol* helyett gyakori a régi nyelvben. Vö. ma is *meghagy, meghagyás* am. megparancsol, parancsolás.

83. s. *szózatot ők ně věhessenek*, am. ne hallják meg a szót. Vö. *hírt venni vmiről, neszt venni vminek*.

85. s. *jöttő*, am. jötte. (Vö. Bécsi és Münchener Codex, l. fönt 112. l.)

86. s. *męg sēm fordóla sēm mi munkája*, am. nem is volt sikere semmi munkájának. (A *fardola* az eredetiben íráshiba, e h. *fordola*.) Értelmét megvilágítják a következő mai népies kifejezések: *jócskán fordult rajta* (t. i. haszon), *alig fordult rajta valami*.

87. s. *óhajtának*, am. sóhajtának, a szónak kihalt, régi jelentésével.

88. s. *éggyembe*. Kihalt szó, am. együtt, egyetemben.

89. s. *még*, am. megint. Ma is használatos, különösen a népnyelvben.

93. s. *azon vélekedni*, am. azon gondolkodni.

94. s. *főhajtáson elégedni*. Ma azt mondjuk *vmivel megelégedni*, *vmivel beérni*. A mondatunkbeli szerkezet *vmi-n elégedni*, *megelégedni* másutt is előfordul a régi irodalomban.

95–98. s. *azért igen ifjú török Hamza* stb. E sorokban egy szökés és árulás epizódja van megénekelve, melyről a történetírók nem tesznek említést. E szerint Mátyás egy hozzá szökött hamzától (THALY szerint 'török tiszt', SZILÁDY szerint csupán am. pajtás, földi) tudja meg, hogy honnan lesz könnyebb a vár bevétele. A *hamza* szó utóbbi értelmezéséből s e szavakból: *gondolván, hogy volt magyar*, azt következteti SZILÁDY, hogy az áruló török ifjú magyar születésű volt, a ki vagy reneget lett, vagy úgy rabolhatták el még gyermek korában.

98. s. *sietetösséggel*, am. sietséggel, gyorsasággal. A *sietetős* (mintegy 'sietéses', am. *festinans*, *sollicitus*) melléknévnek -ség képzős származéka. Alapszavával együtt közönséges régi szó.

100. s. *«muta»*. Valószínűleg íráshiba *mutata* helyett.

101. s. *alkóbb*, am. alkalmasabb, tanácsosabb. Régen az *alkú*, *alkó* szót melléknévül is használták, ilyen jelentéssel.

102. s. *könnyűebb*, ma *könnyebb*. Vö. *szomorú*: *szomorúabb* és *szomorúbb*, de *hosszszú*: *hosszabb*.

105. s. *«kwtez»*. Az emlék orthographiája szerint (l. a *Sabach*-ra tett észrevételt) bizvást *kötés*-nek olvasható s akkor THALY szerint vesszőfonadékból, czölöpökből és földből készített harczátat jelent. SZILÁDY azonban úgy sejtí, hogy valami török szó lappang benne. (Vö. török *kütük* fatörzs, göcs.)

106. s. *«vetez»*. THALY *vitéz*-nek magyarázza. SZILÁDY szerint azonban itt is török szóval volna dolgunk. (Vö. arab-török *veted*, *vetid* karó, czölöp.) Tény, hogy ugyane szó alább is *vetez*-nek van írva s jelentése is

az, a mi ebben a sorban; a *vitéz* szó pedig kevésbé illik a hely értelméhez.

109. s. *mélly nagy*. E szavak helyett eredetileg *de ez állott*.

110. s. *kégyes kégyelmbe*. A *kegyes kegyelem* többször előkerülő alakzat a régi nyelvben (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 298).

113. s. *tökéllött tanács*, am. eltökélt, elvégzett tanács, eltökélt határozat. A *tökél*-ről l. fönt 104. l. A *tanács* az itteni (végzés, határozat) jelentésben régebben igen közönséges volt.

115. s. *válnék*. A *válnék* itt azt teszi, átmehet, átpártolhat.

116. s. *magyari*. A régi nyelvben közönséges a *magyari* alak *magyar* helyett, s tulajdonképpen Magyarországhoz tartozót jelentett.

117. s. *kéncset*. A *kénc* közönséges régi alakja a *kincs* szónak; a székelységben ma is hallható. A névelő (*az*) előtt eredetileg egy *de* kötőszó is állt.

118. s. *illetné*. E szó másodszori előfordulása helyén (mert az előbbi sorban a mai jelentésével áll) azt teszi: érintené. Így fordul elő pl. a Bécsi Codexben is: «mél'l'ékét kézeccel sem kel *illetniek*» (34. l.).

119. s. *azon szérént*, am. azon módon. *hadnák*, e h. hagynák. Vö. *radnak* vagy *nak* (l. fönt, 109. l.).

123. s. *«ez lwn»*. Eredetileg így állt: *ez bezed lwn*.

tökélletés, am. elvégzett, elhatározott dolog, mely jelentéssel másutt is előkerül a régi nyelvben. Vö. a fentebbi *tökéllött tanács* kifejezéssel (113. s.).

125. s. *tetek*, am. tetszék. A régi *tet-ik* igének elbeszélő alakja, melynek tövéből a mai *tet-ő* (háztető, a mi a házból messzire ellátszik) s a *tetszik*-nek fölszólitó alakjai (*tessék*, ebből **tetjék*, mint **nevetjen*-ből *nevesen* stb.) származnak. Ebből való tulajdonképp a *teteti* magát (vminek) kifejezés is, a mi tehát am. láttatja magát föltünteteti magát vminek. A mai *tet-sz-ik* ugyane tőnek -sz képzős hajtása.

126. s. *hozzá tartó*, am. hozzá tartozó, hozzá hű. Vö. «mikoron valaki meghal, a ki ő rajta sír, jegye annak, hogy vagy az ő baráti közfűl való az, vagy házabeli, avagy rokonsága, vagy ő hozzá tartott» (Weszprémi Codex 2—3. l.).

127. s. *míltó*, am. *méltó*. Tájnyszerű változat.

130. s. *esni*, am. esdeni. Az esdeni jelentésű *esik* a régi nyelvben közönséges ige (l. *Nyelvtört. Szót.*).

135. s. *algywtak*, tollhiba *algywkat* helyett.

többitteté, am. *többitteté*, megszorítva. A *többit* régen nagyon közönséges ige. Ma szokatlan.

136. s. E sor eredetileg így állt: *es kurnyult Sabachoth nagyon erussen erusswhthete*. A *kurnyult* olv. „környölt” v. „környült” am. *környül*. (Vö. *körüle* és *körülte* v. *körülötte*.)

138. s. *az*, az eredetiben már el van mosódva.

139. s. *ezén szerént*. Vö. *azon szerént*, 119. s.

139—140. s. *meg lewe Twrwknek es mendennek*. Eredetileg: *meglewen lewe az kyral miltan* [am. *méltán*] *mendennek*.

141. s. *kyral*. Eredetileg *es nagy. eredvén*. am. *indulván*.

142. s. *környölő*. Vö. *fontebb jöttö* (85. sor). Ez alakok arra vallanak, hogy énekünk szerzője a legrégibb bibliafordítás szerzőivel egy vidékről való lehetett.

143. s. *hat valanak*. E helyett előbb *azon halwal*, majd *azon valana* állott.

nagy csudába, am. nagy csodálkozásban. Ma is élő kifejezés mód.

145. s. *odvarában*. *Odvar* közönséges régi alakja az *udvar* szónak.

146. s. *kazdag*. A *gazdag* szónak közönséges régi ejtés módja.

Kiadások. Szabács Viadala-t először THALY KÁLMÁN közölte, betű szerint és mai helyesírással, bevezetéssel és jegyzetekkel, *XV-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról* cím alatt, Századok 1872. évf. 8—22. l. — Második közlése, mely ezt több pontban helyreigazítja, SZILÁDY ÁRONTÓL, mai helyesírással és gazdag jegyzetekkel, *Régi Magyar Költők Tára* I. k. 23—27. l.; jegyz. 285—300. és 384—385. l. — Hasonmások láthatók belőle az *Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* cz. képes vállalatban, a Magyarországról szóló rész III. k. 253. l. és BEÜTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 122. l.

Repertorium. THALY KÁLMÁN és SZILÁDY ARON idézett jegyzetei. — G. K. (GÉRESI KÁLMÁN): *Levél a szerkesztőhöz* „Szabács viadalja”-ról, Századok 1872. évf. 119—121 l. Helyreigazítások a szöveg olvasásához. — SZILÁDY ÁRON: *Fac simile! Magyar Nyelvőr* I. 87—89. Hasonló helyreigazítások. — FOGARASI JÁNOS: *Észrevételek* „Szabács viadalja”-hoz, ugyanott I. 177—178. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 24. l. — SZINNYEI JÓZSEF: *Hibás olvasatok*, ugyanott XIX. 518. Egy homályos hely megfejtése.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Legrégibb ráolvasásaink. A Bagonyai Ráolvasások.

A babonákban hívő középkori szellemnek egy igen érdekes maradványát mutatjuk be itt legalább szövege szerint*, a melyben egyszersmind legrégibb ilynemű emlékünket is bírjuk. Három *ráolvasás* ez, a melyet családja *bagonyai levéltárában* b. Nyáry Jenő fedezett föl s mutatott be 1871-ben a M. Történelmi Társulatnak.

E rövid de becses mythologiai és nyelvemlék, a kézirat papírján levő eredeti évszám-jegyzésből következtetve, 1488-ban készülhetett s valószínűleg Esztergom vidékéről, Párkányból származik, minthogy a rajta levő nevek között olvassuk a kakati plébánost is (*plebanus de kakath*), Kakat pedig nem más, mint Párkánynak régibb neve.

Nyelvemlékünk három ráolvasást foglal magában. Az első lófekélyről való (*ffekel Equorum*), a második «szemdög» (*Semdege*), a harmadik pedig lómarjulás (*Meriules*) ellen. Utánuk egy latin kezességi nyilatkozat olvasható, a mely szerint a kakati plébános, Dénes eskütt, Egyed Imre és Ambarus (Ambrus) László Tót Györgyért 40 frtról Úrnapjáig kezességet vállalnak.

Nyelvemlékünk betűszerinti szövege s a magyar rész eredeti ejtése a következő.

A szöveg betűszerinti olvasása.

ffekel Equorum deperditur cum ista oracione. Item Inprimitus pro passione domini debet dicere quinque pater noster et pro septem fatigacionibus beate virginis septem Ave maria Incipiendo hanc oracionem cum signo dominice crucis.

Vrunk $\chi\pi c$ felden ha jar vala. Egy vton el megyen vala, prothomartir senth isthwanth Elel leltheuala, az soth monta vala vrunk $\chi\pi c$ En serethew senthem senth istwan prothomartir. Ez vth melleth latek egy veres pey

A magyar rész eredeti kiejtése.

Fekély

Urunk Krisztus földön ha¹ jár vala, äggy úton elmegyén vala, protomártir² Szent Istvánt eléllélte³ vala. Az szót mon(d)ta vala⁴ Urunk Krisztus: Énszeretö⁵ szentem, Szent István protomártir! Ez út mellett láték äggy vörös pej

* Eredetijére e könyv sajtóba jutásáig nem tudtak a családi könyvtárban rátalálni.

louath, Ew es ew hasath fekel
war fogta, menten mondiad zenth Janos
ewangelistanak hogh ez fekel war fo-
gota weres pey lo megh tistulion agh
kepen menth Jordany vize isten paran-
cholathiaerth vrunk $\chi\rho\epsilon$ filenek menden
joth then, hisegh istennek hogy ezt es
Joua tesi.

Semdege deperditur

Item tribus vicibus debet Juniperum
secare cum gladio et totidem vicibus
dicere hec verba

ffenie vaglak, mire arra hogy te vesey
Janosrol az semdegete

Meriules exit de pedibus Equorum

Vrunk $\chi\rho\epsilon$ samar hatan Ihrmba ha
menth ew samara megh santulth vala.
azt meglata bodog asson. az soth
monta vala, fiam ihe $\chi\rho\epsilon$ Nam megh
santhulth louad $\chi\rho\epsilon$ halla az soth monda
En edes silem aniam, meg santulth
merth laba ky mariultht En edes fiam
ihe $\chi\rho\epsilon$ parancholok the senth hiredel
es the akarathodual hogy az the louad
megh vigassek, procul dubio.

Item plebanus de

kakath

Item dionisius Ju-

ratus

Item Emericus

Egyed

Item Ladislaus

Ambarus

fidem iubeo vs-
que festum corpo-
ris christi pro fl.
quadraginta prop-
ter Georgium thot
In die beate So-
phie.

Jegyzetek.

1. *ha*, am. mikor. A *ha* kötőszónak
ez időhatározói használata közönséges a ré-
giségben. (Vö. *Nyelvtört. Szót. és SIMONYI:*
Magy. kötőszók III. 103.) Érdekes itt a
népies szórend is, mely a kötőszót a mon-
dat közepébe ékeli.

2. *protomártir Szent Istvánt*, ma:
Szent István protomártírt. Régies szórend,
a melynek ma is megvan nyoma a *gróf*
Károlyi, *báró Eötvös*-féle nevezésekben.

* Olvashatatlan szó.

lovat. Ő * és ő hasát⁶ fekélyvar
fogta.⁷ Ménten mondjad Szent János
évangelistának, hogy ez fekélyvar
fogotta⁸ vérés pej ló mégtisztuljon,
akképpen, mént Jordány vize Isten pa-
rancsolatjáért Urunk Krisztus filének
mëndén jót tén.⁹ Hiszék Istennek,¹⁰
hogy ezt és jóvá teszi.

Szēm dēge¹¹

Fenyé,¹² váglak. Mire? Arra, hogy¹³
tē veszējd¹⁴ Jánosról az szēmdēgēt el.¹⁵

Merjülés¹⁶

Urunk Krisztus számár hátán Jēru-
zsálēmba ha mēnt, ő számara mēgsán-
tult vala. Azt mēglátá Bódog Asszony.
Az szót mon(d)ta vala: Fiam Jézus
Krisztus! Nám¹⁷ mēgsántult lovad!
Krisztus hallá, az szót monda: Én édēs
szilém, anyám!¹⁸ Mēgsántult, mert
lába kimarjult. Én édēs fiam, Jézus
Krisztus, parancsolok tē szent hīrēd-
del¹⁹ és tē akaratodval, hogy az tē
lovad mēgvigaszsšék.²⁰

3. *elēllēlte* v. *elēllēlte*, am. előtalálta,
találkozott vele. (Vö. fönt *előllöl*, 102. l.)

4. *az szót mon(d)ta vala*, am. azon
szót mondta, így szól. Az eredetiben *monta*
kiejtés szerinti írásmód.

5. *szerető*, am. szeretett. Az -ó -ő végű
igenévnék hasonló szenvedő értelme ma is
megvan több kifejezésben, mint: *adó*, a
mit adunk az államnak; *szántóföld*, *vető-*
mag stb.

6. *ő... és ő hasát.* Az olvashatatlan helyen bizonyára szintén valami testrésznév állt.

7. *fekélyvar fogta*, am. *fekélyvar lepte* el. Vö. «E betegségtől *fogattatván* feküvék» (*Nyelvtört. Szót.* 5. alatt).

8. *fogotta*, ma: *fogta*. Vö. *mondotta* és *mondta*; továbbá az Ehrenfeld-Codexben: *vonott* vont, *nyomorított* nyomorúlt stb. (l. fönt 92. l.). Ez a hely is a mellett bizonyít, hogy az *isten adta*-féle jelzői kifejezések egész mondatból (az *Isten adta* stb.) keletkeztek, s nem ebből: *Isten adata*. (Vö. *Mondattani bírárlatok* 30. l.)

9. *tén*, am. *tön*.

10. *hiszek Istennek*. Olyan vonzat, mint a közönséges *hiszek valakinek, nem hiszek neked* stb.

11. *szēm dēge*, am. szem dōge. A *dōg* szó hasonló használatban előfordul MELIUS *Herbarium*-ában is: «A gyökere a holnod allyánac dōgét el viszi» (l. *Nyelvtört Szót.*). Úgy látszik, mérges kelevényt vagy valami hasonlót jelenthet.

12. *fenyé*, am. fenyű. Az *é:ű* hangfejlődésről l. fönt 17. l.

13. *mire? arra, hogy...* am. miért? azért, hogy... Egészen népies raghasználat.

14. «*vesey*». A szó végéről a *d* talán csak

tollhibából maradt el, ámbár mássalhangzós kezdetű szó előtt nem ritka a fölszólintó alaknak hasonló kopása. (Vö. alább, 166. l.)

15. «*semdegete*». Nem valószínű, hogy a szóvégi *e*-ben a teljesebb alak volna megőrizve, a minőket pl. az Ehrenfeld-Codexben nagyobb számmal is találunk. Inkább az *el* igekötőt kell keresnünk benne, a melynek *l*-je az írónak tollában maradt.

16. «*meriules*». Alább az ige mélyhangú alakkal áll: *ky mariulth*. Ha nem hibás olvasás, olyan magashangú változat volna, a minőt sok mélyhangú szó mellett találhatunk; pl. *kavar* és *kever*, *gyúr* és *gyűr*, *dulakodik* és a népnyelvben néhol *dülekedik* stb. Más nyelvmemlékünk különben a *marjul* szónak ily alakját nem ismeri.

17. *nám*, am. lám, ime. Igen közönséges szó a régiségben.

18. *szilém anyám*, am., szülöm, anyám. Ma rendszeren egyszerűen jelzőül használjuk a *szülő* szót e kifejezésben s azt mondjuk: *szü ő anyám*.

19. *tē szent hířéddel*, am. a te tudtoddal, akaratoddal. Ma is használja a nép: *el ne menj az én hírem nélkül!* stb.

20. *mēgvigaszzék*, am. meggyógyuljon. *Vigaszik*, meggyógyúl. közönséges régi ige. (Vö. fönt *vigaszt*, 140. l.)

Repertorium. Nyelvmemlékünket eddig egyedül IPOLYI ARNOLD közölte és méltatta, főkép mythologiai tekintetben, *Magyar ősvallási és nyelvmemlék* cím alatt, *Századok* 1872. évf. 1—7. l.

TIZEDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar nyugtatvány. Vér András menedéklevele.

A Magyar Tudományos Akadémia kéziratára örzi azt a pár sorra terjedő, de régiségénél fogva becses kis papírlapot, a melyen a legrégibb magyar nyugtatványt, Vér Andrásnak úgynevezett menedéklevelét olvashatjuk s a mely 1493-ból származik.

E nyelvemléket Gyömrőn a gróf Teleki család levéltárában találták még a múlt században és korára nézve a rajta levő évszámok különböző olvasása alapján háromféle nézet is uralkodott: 1473-ból,¹ 1423-ból² és utóbb 1493-ból³ valónak állították. Hogy a nyugtatvány keltének évszámai 1493-nak olvasandók, arról meggyőződhetik mindenki, ha a számoknak középkori alakjait nyelvemlékünk jegyeivel egybeveti.⁴ De megfelel e kor a Vér Andrásról ismeretes történeti adatoknak is. Vér András ugyanis II. Ulászló udvarnoka volt⁵ s ugyan ő tőle egy kilencz évvel későbbi keletű záloglevél is fönmaradt, melyet a Nemzeti Múzeum őriz (l. fönt 39. l.) s melynek írása nyelvemlékünkével teljesen azonos. Ez utóbbi, 1504-ben kelt nyelvemléken Vér András *muronyi*-nak nevezi magát s e *muronyi Vér András* névvel a XV. század utolsó három évtizedéből való okiratokban igen gyakran találkozunk.⁶ Megemlítjük még, hogy *Jenő* helység (*Kis Jenő*), a hol a nyugtatvány kelt, a Fehér-Körös másik partján épen szemben fekszik *Erdőhegy*-gyel, a honnan Erdőhegyi Balázs, Vér András adósa származhatott; a levélben említett *Székudvar* pedig Erdőhegytől nyugatra van.

Nyelvemlékünk — melyet hasonmásban is bemutatunk — betűszerinti szövegében és eredeti kiejtése szerint itt következik.

¹ Így HORVÁT ISTVÁN olvasta a nyugtatvány dátumát, l. *Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. V. 99.

² 1423-nak olvasta az évszámot JÁSZAY PÁL, l. *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. köt. XIII. és 348. l.

³ Ez olvasást palaeographiai hasonmások alapján magunk akartuk fölvetni, midőn utólag NAGY IVÁN cikkében is (*Századok* 1874. évf. 654. l.) ugyanezen nézetre táltunk.

⁴ L. pl. a HORVÁT ÁRPÁD *Diplomatikai Irástan*-ának (Budapest, 1883.) 62. l. vagy LEIST *Urkundenlehre*-jének (2. kiad., Lipcse, 1893.) 112—113. l. levő számjegy-hasonmásokat.

⁵ L. ENGEL: *Regestrum Erogationum Wladislai II. Regis Anni 1494.*; 167. és 169. lap.

⁶ L. pl. CSÁNKI DEZSŐ *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak kordában* (Budapest, 1890.) cz. művének I. k. 656. 659. 737. 749. 751. 755. 782. ll.

A menedéklevél betűszerinti szövege.

en ver andras adom en kezem iras-
sat hog ados volt volna en nekem
erdv hegy balas zaz forintal, zyk
vdvarnak [zalaga] zalagossag zerent
es az zaz forintnak hvzat meg adta
az hvz forintrvl en ver andras telyes
menedeket adtam ez erdv hegy ba-
lasnak, adatot yenvben kys karacson
estin, 1,4,9,3. ennek masya erdvhegy
balasnak adtam

Eredeti kiejtése.

Én Vér András adom én kezem írás-
sát, hogy adós volt volna én nekém
Erdőhügyi Balázs száz forinttal, Szík-
udvarnak [zálaga] zálagosság(a) szerént
és az száz forintnak húszát megadta;
az húsz forintról én Vér András tellyes
ménédekét adtam ez Erdőhügyi Ba-
lázsnek. Adatott Jenőben kiskarácsony
estin, 1493. Ennek másját Erdőhügyi
Balázsnek adtam.

Jegyzetek.

írását. Valószínűleg hosszú *s*-sel ejtve,
a mint a nép ma is hangoztatja a hasonló
s végű szókat. (Vö. alább *másja*, a mit ma
szintén így ejtünk: *másza*.)

*Szíkudvarnak (zálaga) zálagos-
ság(a) szerént.* A *Szíkudvar* (Székudvar)
után eredetileg, a mint még kivehetni, *za-
laga* 'zálaga' állt, tehát «Székudvarnak zá-
loga szerint». A helyébe írt *zálagosság* szó
végéről a birtokosrag csak tollhibából vagy

hibás fogalmazásból maradhatott el. A *zá-
logosság* egyébiránt maga is zálogot jelent
a régi nyelvben.

ménédekét adtam, am. nyugtatást,
nyugtatványt. A *menedék* szónak e jelen-
tése közönséges a régi nyelvben. Innen a
menedéklevél (am. nyugtatvány) kifejezés.

«*masya*», e h. *masyat* mását. A szó vé-
géről a *t* csak tollhibából maradt el.

Repertorium. E nyelvemléket eddig csak HORVÁT ISTVÁN közölte, ismertetés ki-
sérétében, *Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. V. 97—99. — Említés van róla a DÖBRENTAI
GÁBOR kiadta *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. k. XIII. és 348. l. (JÁSZAY PÁL véleménye).
— Koráról szólt NAGY IVÁN: *Vér András menedéklevele keltéről, Századok* 1874. évf.
654. l.

en vez andras adom en fezen igazat 500
adof volt volna en nekem ezdo helyi balaf 303
forinttal, 303 adof nekem 303 forinttal 303
az az 303 forinttal 303 adof nekem 303
forinttal en vez andras helyes menedéket
adom az ezdo helyi balafnak, adof nekem
500 forinttal 303, 1. d. 2. 3

ennek majja ezdo helyi balaf
500 adof nekem

VÉR ANDRÁS MENEDÉKLEVELÉNEK HASONMÁSA. (1493.)

Eredetije a M. Tud. Akadémia kéziratárában.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A Guary-Codex.

E nyelvmemléküink egy negyedréte alakú, gondosan írt, elején és végén csonka hártya-codex. Egészben egy kéz írása. Leírója egy névtelen Ferencz-rendi szerzetes. Készülése évét pontosan nem tudhatjuk, azonban valószínűleg a XVI. század elejéről származik. Tartalmát vallásos elmélkedések és tanítások teszik. Nevét egykori birtokosától, *Guary Miklós* táblabírótól kapta, kinek aján-dékából 1835 óta az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. 4-r. 25.* jelzet alatt).

Orthographiája sokban hasonlít a Bécsi és Münchener Codexekéhez. A *cs* hangot pl. egészen úgy jelöli, mint ezek: *l*-lel, az *ö* hangot alul farkas *o*-val, az *ü*-t fölül pontozott *ü*-vel vagy *ü*-vel, a *j*és hangokat pedig *g* (*g*), *n*, *l* és *t* betűkkel.

Nyelve határozottan az öző nyelvjárások közül való.

Mutatványul az *imádság dicsérete és haszna* című fejezetnek kezdő részét adjuk (51—52. levél), az 52. levél első felének hasonmásával.

A szöveg betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése itt következik.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnac neuebe kezdetic az zent imadsagnac dilezete es v neki nag haznalatt'a Bizon bizon mondom ti nectoc, valamit kertoc en at'amtul en neuembe, agga ti nectoc, zent Janus irta ewangelioymanac tizonhatod rezebe Az kegos xps, mi vronc ihus nag bizodal-mat ad mi nekoc ebbe, holoth ime hitere fogatta, monduan, bizon bizon mondom, az az, en istensegomre, es en emborsegomre fogadom ti nectoc, hog valamit kertoc en at'amtul en neuembe iduossegre valot, mind |^{51b}. meg agga ti nectoc Oh mel igon nagon orulne amaz carhozot cazdag, ki lazar-tul egh loppenet vizet ker vala, ha v mastan vronctul ez zent igeket

Eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik az szentimád-ságnak dicsérete és ő néki nagy haszná-latja.¹ «Bizon, bizon mondom ti néktök, valamit² kértök én Atyámtól én nevem-be, adja ti néktök». Szent Jánus³ írta évángyéliomának⁴ tizonhatod részébe. Az kégyös Kriesztus,⁵ mi urunk Jézus⁶ nagy bizodalmatád mi nekönk ebbe, ho-lott ime hitere fogadta, mondván: Bi-zon, bizon mondom, az az: én istensé-gömre és én embörségömre fogadom ti néktök, hogy valamit kértök én Atyám-tól én nevembe idvösségre valót, mind megadja ti néktök. Oh mëlly igön na-gyon⁷ örülne amaz kárhozott kazdag, ki Lázártól eggy csöppenet⁸ vizet kér vala, ha ü mastan⁹ Uronktól ez szent igeket

hallanaia neki mondanía, de örökke sohha nem erdömlí hallania, sem ű, sem kedég egeb carhozottac, de ez zentsegös ígeket, ez edössegös ihus mi nekönc mondotta, nem lak éggút, de zent lucal ewangéliomaba es vğ mond, Kerietöc, es vezitöc, keressetöc, es meg lelitöc, lerges-setöc, es be bolattatöc, az keres az zent imadsag, az kereses ayo miuelködet, az lergetes az tökeletös io acarát, es az zent kiüansag, kiuel embör igön acaria idüosseget, es igön kiüanña istennec zent malaztát, kiuel istent zerethesse, es hoğ mindömbö v zentacaratat tehesse De minec elötte zolnanc az imadsagnak dileretiröl, es v nag haznalatt'arol, annac elötte lassoc, es tanolöc azt meg hoğ mi legön az imadsag Az imadsagot doctoroc kilömb kilömb keppen vegeztec el hoğ mi legön Elezteb neuezöm damascosbeli Janos doctort, ki ug mond, hoğ az imadsag ez Az elmenec istenhöz fel emelese, auag alcalmasoknac, es illendökneec keresec, ¶⁵² Hugo new doctor kedeg ig mond, hoğ az imadsag ez, hoğ az elmenec neminemü aioytatossaga, ki zarmazie az tizta zivnec kiüansagabol, Casidoros new doctor kedeg ig mond, hoğ az imadsag, kegös, es alazatos elmenec istenhöz valo iarulatt'a, bizon hitnec, io remensegnec, es zent zeretetnec erössegeuel Zent bernard doctor kedeg mi legön az imadsag ezkeppen vegezi el monduan Az imadsag ez Aioytatos ziucl istenhöz valo ígeközes, es köñör-ges, mindön gonossagnac el tauoztatás-aert, es mindön ionac nereseiert Azert ig vegeztec el az zent doctoroc az zent imadsagnac mi voltat, es immar zoñonc ezön imadsagnac dileretiröl, es az v nag haznalatt'arol, Azert az zent imadsagnac hazanalatt'a ez, mert mindön valaki aioytatossaggal tezi, ezt mindön ve-

hallanája¹⁰ néki mondanía! De örökké sohha¹¹ nem erdömlí hallania sëm ű, sëm kedég egyéb kárhozottak. De ez szentségösígeket ez édösségös Jézus mi nekönk mondotta, nem csak éggüütt,¹² de Szent Lukács ewangéliomába es úgy mond: «Kérjetök es vészitök, keressetök es meglélitök, csörgessetök¹³ es bébo-csáttattok». ¹⁴ Az kérés az szentimádság, az keresés a jó mívelködet, az csérgetés az tökéletös jó akarat es az szent kívánság, kivel embör igön akarja idvösségét es igön kívánja Istennek szent malasztját, kivel Istent szerethesse es hogy mindönbe ű szent akaratját tēhesse. De minec elötte szölnánk az imádságnak dicséretiröl es ű nagy használatjáról, annak elötte lássok es tanöljok¹⁵ azt még, hogy mi légyön az imádság. Az imádsagot doktorok¹⁶ kilömb-kilömb keppen¹⁷ végezték el,¹⁸ hogy mi légyön. Eleztebb nevezöm Damaskosbeli János doctort, ki úgy mond, hogy az imádság ez: az elmének Istenhöz felemelése avagy alkalmasoknac es illendöknek kérése. Hugó nevü¹⁹ doktor kedég így mond, hogy az imádságez: hogy az elmének néminemü ájojtatossága,²⁰ ki származik az tizta szívnek kívánságából. Kassidoros²¹ nevü doktor kedég így mond, hogy az imádság këgyös es alázatos elmének Istenhöz való járulatja,²² bizon hitnek, jó remén-ségnek es szent szeretetnek erösségével. Szent Bérnárd doktor kedég, mi légyön az imádság, ez keppen végezi el, mondván: «Az imádság ez: ájojtatos szívvel Istenhöz való igyeközés²³ es köñörgés mindön gonosságnak eltávztatásáért es mindön jónak nyeréséért». ²⁴ Azert így végezték el az szent doktorok az szent imádságnak mivoltát, es immár szöljünk ezön imádságnak dicséretiröl es az ű nagy használatjáról. Azert az szent imádságnak használatja ez. Mert mindön, valaki²⁵ ájojtatossaggal tēszi, ezt mindön ve-

Bugo new doctor kedeg ig mōd/hog az imadság ez/
 hog az elmenec neminemü aiotatossága/ki zar-
 mazic az tizta zivnet kiuanfágabol/ **Cassidoros**
 new doctor kedeg ig mōd/hog az imadság/kegos/
 es alazatos elmenec istenhoz valo iaru lattü/bizon
 hitnet/ io remenségnet/ es zent zeretetnet erossege-
 uel **Bent bernard** doctor kedeg m legon az imadság
 ez keppen vegezi el mōduā **Iz** imadság ez aiotatos
 ziuul istenhoz valo igekozes/ es korigges/ mindon
 gonosságnac el tnuoztatasaett/ es mindon ionac
 iereseiert **A**het ig vegzettet el azzent doctorac az
 zent imadságnac m voltat/ es m mazi zolonc ezon
 imadságnac dueretiul/ es az v nag haznalattarol/
Ahet azzent imadságnac haznalattü ez/ mert
 mindon vilaki aiotatossággal tezi/ ezt mindon re-
 zedelmtül meg zabadeytü/ teshtet/ es leloknet tocsa-
 gat meg vigasztü/ emborner eletet meg hozeytü/ hadba/
 es via scodasba diadalmat/ es gozedelmet vezon/ ordo-
 goket el tnuoztat/ emborner zivnet/ es elmeiet meg
 velagofoytü/ istēnet zeretetire fel geneyt/ ellenségnet
 ellene meg erosyrt/ istēnel valo edoskodes ad/ istēnet
 haragiatul meg otalmaz/ istent meg engeszteli/ az

zedelmtől meg zabadeyt'a, testnec, es lelőknek corsagat meg vigaszt'a, embörnec életet meg hozeyt'a, hadba, es viascodasba diadalmat, es gőzedelmet vezon, ördögöket el tauoztat, embörnec ziuert, es elmeiet meg velagosoyt'a, istenec zeretettire fel geriezt, ellenseg-nec ellene meg erőseyt, istennel való edösködést ad, istenec haragiatul meg otalmaz, istent meg engezteli, az | ^{52b}. menneket atal hatt'a, az mennei oduart geñerköpteti, es az nag hatalmas istent v hatalmaba tart'a

szedelmtől megszabadéjtja, testnek és lelőknek kórságát megvigasztja, embörnek életét meghoszéjtja, hadba és viaskodásba diadalmat és győzedelmet vészön, ördögöket eltávoztat, embörnek szívét és elméjét megvelágosojtja, Istennek szeretettire félgerjeszt, ellensegnek ellene megerőséjt, Istennel való edösködést ad, Istennek haragjátul megótalmaz, Istent megengeszteli, az mennyeket átalhatja, az mennei odvart gyönyörködteti és az nagy hatalmas Istent ő hatalmába tartja.

Jegyzetek.

1. *és ű néki nagy használatja*, am. (az ő) nagy haszna. (Vö. alább *ű nagy használatjáról*.) A személyes névmás -nek ragos alakjának e kitétele a személyragos főnév elé közönséges vonása a régi nyelvnek. Így pl. mindjárt az Ehrenfeld-Codex első fejezetének címében ez áll: «bodog ferenczrewl es tarsyrol, ewnekyk czudalatos myuelkedetecrewl.» A *használat*-nak régente 'haszon' volt az értelme. Ma csak vminek használását jelenti.

2. *valamit*, am. a mit. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

3. *Jánus*. A mai *János*-nak régi zártabb hangzós ejtése. (Vö. *csudálatus: csodálatus* stb.) E régi *Ianus* írásmódból vette CSIKY GERGELY *Janus*-ának nevét, a mit azonban minden művelt ember bizonyára latinosan sz-szel ejt, akár csak a római *Ianus* istent. (Vö. még «Sabo *Janusch*» am. Szabó János, egy 1475-iki latin kötelezvényben, *Történelmi Tár* 1891. évf. 506. 507. 1.)

4. *évángéliomának*. Világos megjelölése őseink olaszos latin ejtésének: *evángéliom*, *gy*-vel a tulajdonképeni *g* helyett. (Vö. VOLF GYÖRGY: *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?*)

5. «*xps*», am. *Christus*. (L. fönt, 136 l.)

6. «*ihus*», am. *Iesus*. Mint a *Christus*-nak előbbi rövidítése, ez is a görög írás átvételéből származik. A *h* ugyanis nem egyéb mint a görög hosszú *é*-nek (*H*) átírása.

7. *melly igön nagyon*. A mai *mily* helyett egész e század elejéig az itt előforduló *mely* (*milly*) alak divatozott a fölkiáltó mondatokban is. A *mily* ki sem mutatható a régi irodalomból.

8. *csöppenet*, am. csöpp. Codexeink szava.

9. *mastan*. Közönséges régi változata a *mostan*-nak. Ép így *mast*, ma *most*.

10. *hallanája*, am. hallaná. A tárgyas ragozású föltétes módnak teljesebb 3. személyű alakja, mely a codexek korában még egészen általános volt. *Halla-ná-m*, *halla-ná-d*, *halla-ná-ja* úgy viszonylanak egymáshoz mint a jelen idejű *hallo-m*, *hallo-d*, *hall-ja*. Ily eredeti teljesebb alakjában őrizte még meg a régiség a föltétes módot a több. számú 1. és 2. személyben is: *halla-ná-juk* hallanók (vö. *hall-juk*), *halla-ná-ják* hallának (vö. *hall-ják*). Ma a göcseji nyelvjárás mutat még ily bővebb alakokat: *mékfódoznája* megföldözni, *hoznájik* hozni stb. (I. BALASSA JÓZSEF: *A magy. nyelvjárások osztályozása és jellemzése* 37. l.).

11. *sohha*. A kettős *h*-nak etymologiai alapja van, a mennyiben a *soha* szó *sonhá*-ból lett, amely alakkal már találkoztunk is. (Eredetileg **sēm-ha*.)

12. *ëggyütt*, am. egy helyen, egy helyütt, mely eredeti jelentésével gyakori a régi nyelvben. Ma csak 'una, miteinander' értelemmel használjuk. Alakja olyan, mint az *egyebütt*-é (v. i. egyéb helyen) az *egyéb*-ből stb.

13. *csörgessetők*, am. zörgessetek. Ma a *csörget* szót ily értelemmel nem használjuk.

14. «*bolattatoc*». Pontatlan írás *bolattatoc*, bocsáttatok helyett.

15. *lássok és tanóljok*, am. lássuk és tanuljuk. (Vö. fönt, 16. l.)

16. *doktorok*, am. egyháztanítók, egyházatyák.

17. *kilömb-kilömb képpen*, am. különbözöképen. (Vö. fönt 120. l.)

18. *végezték el*, am. határozták meg. A latin *definio* (ebből: *finis*) másolata. (Vö. *végzés* = *határozat*.)

19. *«neü»*, olv. *nevü*. A *w* ilyen értékkel (*v+u*) gyakori a nyelvemlékekben. (Vö. fönt, 21. l.)

20. *ájojtatossága*. *Ájojtatos* a mai *ájtatos* szónak közönséges régi teljesebb alakja. (Vö. régi *mezejtelen*: ma *meztelen*.)

21. *Kassidoros*. A latin név tulajdonkép *Cassiodorus*. Az író azonban végszótagját magyarosan nyiltabb hangzóval ejtette (vö.

föntebb *Damaskosbeli*), a latin *s*-eket pedig régi kiejtésünk szerint *s* (*š*)-nek, a mint ma is ejtjük a *Messias*-ban. (L. VOLF GYÖRGY föntebb idézett művét.)

22. *járolatja*, am. járulása. (Vö. Bécsi és Münchener Codex, fönt 113. l.)

23. *Istenhöz való igyekezés*. *Vmihez igyekezni* a régi nyelvben am. vmire figyelni, vmihez figyelmünkkel fordulni.

24. *nyeréséjért*, am. nyeréseért. (Vö. *lelkéjért* fönt, 141. l.)

25. *mindön, valakistb.*, am. mindenki, a ki csak... Vö. 105. l. 77. jegyz.

Kiadás. A Guary-Codexet kiadta DÖBRENTÉI GÁBOR, a *Régi Magy. Nyelvemlékek* IV. kötetében, részletes bevezetéssel és szójegyzékkel. Szerinte e nyelvemlék a XV. század végéről való. — Egy lapnyi hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett (l. Repertorium).

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Emlekbeszédek a' Pokol Kinyárol, a' Rágalmasságról, 's a' t. Tud. Gyűjtemény* 1835. évf. III. 99.—104. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához és a Peer-Codex.

A magyar vallásos lyrának egy jellemző és jeles darabját, *Vásárhelyi András énekét a Szűz Máriához*, a PEER-CODEXben bírjuk. A nemzeti fájdalom és remény szólal meg e borongós hangú költeményben, mely Szűz Máriához, Magyarország védőasszonyához fordul esdekelve (Mária-költészet), s mely még e század elején is kedvelt éneke volt a katolikus egyház híveinek. Az éneknek nemcsak keletkezése idejét, hanem szerzőjét és helyét is hitelesen tudjuk, a versből magából. Az utolsó előtti versszak tanúsága szerint ugyanis *Pestnek városában, ugyanottan Szent Péter ucczájában*, 1508-ban szerzették. Szerzője nevét a versfejek árulják el: *Andreas de Sasarhel*, a mi nem lehet más, mint *Andreas de Vasarhel* vagyis *Vásárhelyi András*. Pest városának *Szent Péter ucczája* a mai Kossuth Lajos-utca, s régi nevét az alcantarai Sz. Péterről nevezett Ferencz-rendi kolostortól kapta. Énekünk szerzője a rendnek valószínűleg tagja lehetett.

Maga a PEER-CODEX kis nyolczadrét alakú papiros-codex, három levélnyi hézaggal. Magyarját hat kéz írta; közöttük a harmadik és negyedik kéz folyó írás. Leirói ismeretlenek. Készülése éve sem állapítható meg biztossággal. Vásárhelyi András cantilenájában ugyan meg van említve az 1508. év, de ez csak az ének szerzése idejét jelenti. Egy másik évszám (1526, a 356. lapon) csupán az illető deák rész bejegyzésének idejére vonatkozhatik. Írása jellegéből ítélve, a codex fő részében a XVI. század elejéről való. Tartalma: Sz. Elek és Sz. Pál legendája, imádságok és énekek. Ez utóbbiak közül különösen kettő igen nevezetes: Vásárhelyi András fentebb tárgyalt éneke a Szűz Máriához*, melyet szemelvényül is adunk, és gúnyköltészetünk legrégibb terméke, *Apáti Ferencz feddő éneke*. Mindkettő a harmadik kéz írása. A codex a múlt század végén *Peer Jakab* kegyesrendi papé volt; innen neve. Jelenleg a *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*Duod. Hung.* 27. jelzet alatt).

E codexnek egy részét tette egykor ama néhány imádság és egy kalendárium, a mely jelenleg *Imakönyv és Cisiokalendárium* czíme alatt mint külön kézirat szerepel a Nemzeti Múzeumban. (L. fönt, 40. l.)

Orthographiájából megemlítjük, hogy a *cs* hangot részint a Bécsi, Münchener és Guary-Codexek *l*-jével, részint fölül vonásos *é*-vel jelöli; a *gy* hangot egyszerű *g*-vel, a *g*-t ugyanezzel, néha azonban s főkép magashangzók előtt (hogy

* Megvan későbbi másolata is a körülbelül negyedszázaddal fiatalabb, 1531-ből való Thewrewk-Codex 77—82. lapjain, a melylyel a nyelvfejlődés szempontjából is érdekes egybevetni.

gy-nek ne olvassák) fölül vonásos g-vel,* az ö-t alul, néha fölül vonásos o (o, ö)-val, az ü-t pedig mindig fölül vonásos ú, ű-vel fejezi ki.

Nyelvének nevezetes sajátága, hogy számos alakban eredeti hosszú magánhangzókat őrzött meg, a mennyiben e hangokat é-vel vagy kettős ee-vel írja, ámbár az ez irányú nyomozások még nem mondhatók egészen kétségtelennek.

Minthogy tulajdonképeni szemelvényünk, Vásárhelyi András éneke (330—337. l.), a harmadik kéznek folyó írásával van följegyezve, a mely hasonmásban való bemutatásra kevésbé alkalmas és érdemes, azért a legszebb jellegű első kéz írásából adunk egy lapnyi facsimilét (169. l.), közölve az egész kis imádságot, a melynek részét teszi. Hasonmásunk négy első sora azonban még egy előbbi imádság záradéka.

1. A hasonmás szövege és a benne kezdődő imádság.

(Peer-Codex 169—172. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Mykeppen wala kezdetben ees mostan ees mindenkor ees örökkön örökre: amen.

Idwez legh edesseges yz maria zent haromsagnak zolgaló leaña: Idwez leg zent leleknek yegyesé: Idwez leg az my wronk iesusnak cristusnak zentseges zwleze: Idwez legh angeloknak ||¹⁷⁰ hwga: Idwez legh profetáknak ígerethé Idwez legh patriarchakáknak keralne azzonnya: Idwez legh apostoloknak mestere: Idwez legh martyromoknak gozedelme: Idwez legh confessoroknak thwkore ees zepseghe: Idwez legh zyzeknek ekesseghe: Idwez leg eleweneknek ees megholtaknak megygaz ||¹⁷¹ taloya: en welem leg minden babwrwsagymban: es minden kesertetymben ees minden nyawolyamban: Azerth kerlek tegedet bodogsagws yz maria az the egetlen egh fyaderth: ky teneked illyen nag tyztességeth adh: hog té engemeth el né hagy: deh zegel megy engemeth minden swksegemben ||¹⁷² mykoron az en lelkem ky menendh az en testemből: hog en batoron yarolyak paradychomnak kapwyara:

Az eredeti kiejtés.

Miképpen wala kezdetben és mostan és mēndēnkor és örökkön örökké. Ámmēn.

Idvöz légy édességēs Szíz Mária, Szt. Háromságnak szolgáló leánya. Idvöz légy Szent Léleknek jegyese.¹ Idvöz légy az mi uronk Jézusnak Krisztusnak szentségēs szülēje. Idvöz légy angyéloknek húga. Idvöz légy profétáknak ígerete. Idvöz légy pátriárkáknak² kērályné asszonnya.³ Idvöz légy apostoloknak mestere. Idvöz légy mártíromoknak⁴ győzedelme. Idvöz légy konfēsszoroknak tükōre és szépsége. Idvöz légy szizeknek ékessége. Idvöz légy eleveneknek és megholtaknak megyvigasztalója. En vélem légy mēndēn háburúságimban⁵ és mēndēn kēsértetimben⁶ és mēndēn nyawolyámban. Azért kerlek tēgedet, bódogságus Szíz Mária, az tē ēggyetlen ēggy fiadért, ki tē nekēd illyen nagy tisztségēt ad: hoggy tē engemet el nē hagyj, de⁷ segelj mēg engemet mēndēn szükségēmben, mikoronn az én lēlkēm kimēnend az én testemből, hoggy én batoron⁸ járóljak paradicsomnak kapújára,⁹ Is-

* Ez utóbbi esetekben a Nyelvemléktár kiadása a dült g-t használja.

A PEER-CODEX 169. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XVI. SZÁZAD.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

ystennek zynenekh eleyben ees erdem-
lyem latnom az té zenth fyadoth : ees az
orok oromet wescedelemnel kwl walla-
nom Amen:

tennek színének eleiben¹⁰ és érdemljem
látnom az tē szent fiadot és az örök
örömet veszedelëmnél kwl¹¹ vallanom.
Ámmën.

Jegyzetek.

1. «*yegyese*», am. jegyese. Hasonló *é* van még codexünkben pl. pár sorral alább az *íferethe* 'ígérete', továbbá a *né* 'ne' szóban s többször a *té* 'te' névmásban. Minthogy pl. a 3. személyű alakokat más helyen kettős *ee*-vel is írja a codex (pl. *lelkee*, 10. l.), valószínűnek látszik, hogy a ragnak még megőrzött eredeti hosszúságát (vö. *jegyese-t*, *jegyese-vel* stb.) akarja vele kifejezni. (Vö. MUNKÁCSI BERNÁT: *Nyelvemlék-tanulmányok*, *Magy. Nyelvőr* IX.300. és 345.) Azonban az sem lehetetlen, hogy az *é* betű pusztán a zárt *ē* jelölésének a maradványa (vö. *ē* a Bécsi és Müncheni Codexben).

2. «*patriarchakaknak*». Nem egyéb mintegyszerű tollhibapatriarchának helyett.

3. «*azzonnya*». Lehetséges, hogy hosszú *ny*-nyel ejtették az *asszony*-t az író nyelv-járásában, a mint az alábbi énekben is találjuk: *azzonnyonkh* (13. vsz.). Codexünk ugyanis a hosszú mássalhangzók jelölésében következetesnek mutatkozik.

4. *mártíromoknak*, am. mártíroknak. A *mártírom*, *mártír* helyett, érdekes alak, a mennyiben valószínűleg a *mártíromság* főnévből van elvonva, a melyet a régi nyelv-érzék olybá vett, mintha melléknévből vagy személyt jelentő főnévből volna képezve, (mint *jó-ság*, *pap-ság*). Pedig a *mártíromság* alig lehet egyéb mint magának az elvont jelentésű, *-ium* képzős *martyr-ium*-nak a hasonló szerepű *-ság* képzővel való megtoldása. Hasonló alak az Ehrenfeld-Codexben: *cataniensis-beli* e h. Catania-beli (102. l.). Ilyen módon lett pl. a *francia* szó is személyt, népet jelentő névvé, illetőleg mel-

léknévvé, e kifejezésből: *Francia ország*, a melyben voltaképen a *Francia* szó már maga is *frank ország*-ot jelent (*Franc-us*: *Franc-ia*, mint *German-us*: *German-ia* stb.) s az *ország* szót csak nagyobb érthetőség kedvéért tette hozzá a magyar ember. A *szittyia* alak is a *Scythia* (magyarosan ejtve *Szittyia*) *ország*-ból vált ki, mert különben latinul *Scytha* volt a népnek neve.

5. «*baburwsagymban*». A szókezdő *b* tollhiba *h* helyett. A *háburú* alak a mai *háború* helyett közönséges volt a régi nyelvben, a *háborúság* pedig annyit jelentett mint viszátkodás, üldözés stb.

6. *késértetímben*. A *kísértet* szóban mai napig is fönmaradt az *-at -et* képzőnek nomen actionis jelentése. Mai nyelvszokásunk szerint annyi mint *kísértés*.

7. «*deh*». Talán az *e* hosszúságát akarja benne a *h* jelenteni (vö. *gyé* HB.), ámbár e betűt sokszor minden jelentőség nélkül használja codexünk s nyelvméleink általában.

8. *bátoron*, am. bátran.

9. *jároljak paradicsomnak kapújára*. Ma azt mondanók: kapujához (vagy kapuja elé). Régen a *-ra* ragnak ilyes használata is közönséges volt. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 118.)

10. *Istennek színének eleiben*. Ma ily kettős birtokviszony esetén az első birtokos jelzőt ragtalanul mondjuk: Isten színének eleibe. A régi nyelv épen nem idegenkedik a genitivus ragnak ez ismétlődésétől.

11. *veszedelëmnél kwl*, am. veszedelem nélkül. (L. fönt, 93. l.) Az *sc* (=sz) még a HB. korabeli orthographia maradványa.

2. Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához.

(Peer-Codex 330—337. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

cantilena

Angeloknak nagsagws azzonnya.

Wr ihusnak bodogsagws Annya:

meñorsagnak zephseges ||³³¹ aytoya [ŷ]

paradychomnak vagh zeles kapwya

Eredeti kiejtése.

Kántiléna.

1. Angyöloknak nagyságus azzonnya,

Úr Jézusnak bódogságus anyja,

Ménnyországnak szépségös ajtója,

Paradicsomnak vagy szélös kapúja.

Ÿ Neked zolonk zyzeknek viraga :
mend zenteknek oly nagh vigasaga
angeloknak o nagh tyztasaga
[paradychomnak] patriarchaknak o nagh
dychoseghe

Ÿ Dychekedyel angeli zekedben.
seraphynnak zenth zeretetyben.
kerwbynnak nagh bolchesegheben :
zekeseknek bolch yteletyben ||

Ÿ ³³² Read neznek zenteknek zemey :
es veneknek keserwes zűwey :
es arwakkak nyomorolth yhay :
bűnössöknök ohayto lelkey

Ÿ Esedezzel my nagh ygazsagonk :
hogy my zwonkert my nagh batorsa-
gonk :
zent fiadnak my nagh tyztessagonk :
halalunkrol[nak] my nagh remense-
ghonkh

Ÿ Aldoth the legh ihusnak daykaya
zenth athyanak draga kench tartoya :
zent leleknek o megh nywgoztoya
ygazsagnak megh vylagosoytoya ||

Ÿ ³³³ Scegeled megh the benned [bozo]
byzokot :
engeztel megh az apostolokoth
fordeych hozzank az martyromokoth :
tereych hozzank az confessorokoth

Ÿ Dychoseghes zenteknek mondasy
zenth haromsagnak nagh tythcus ta-
nacy :
apostoloknak zent predicalasy :
martyromoknak nagh zok kyn vallasy

Ÿ Emlkezzel angely esesrol :
emlkezzel ewanak vethkerol :
emlkezzel az || ³³⁴ nagh vyz ozonrol
nyer [yrgalmath] kegelmeth az nagh
vr ystentol

2. Nékéd szolonk szizeknek virága,
Mënd szenteknek oly nagy vígasága,
Angyéloknak ő nagy tisztasága,
(Paradicsomnak) pátriárkáknek ő nagy
dicsősége.

3. Dicsekédjél angyéli székedben,
Széráfinnak szent szeretetiben,
Kérubinnak nagy bölcseségében,
Székéseknek bölcs ítéletiben.

4. Réád néznek szenteknek szémei
És véneknek keserves szűvei
És árváknak nyomorolt ihai,
Bűnössöknök óhajtó lelkei.

5. Esedézzél mi nagy igazságonk,
Hogy mi szűvönkért mi nagy bátorsá-
gonk,
Szent fiadnak mi nagy tisztességönk,
Halálunkról (-nak) mi nagy remé-
ségönk.

6. Áldott té légy, Jézusnak dajkája,
Szent atyának drága kéncestartója,
Szent Leléknek ő megnyugosztója,
Igazságnak megvilágosójtója.

7. Segéljed még té benned bízókat,
Engesztelj(d) még az apostolokat,
Fordéjts' hozzánk az mártíromokat,
Téréjts' hozzánk az konfessorokat.

8. Dicsőségös szenteknek mondási,
Szent Háromságnak nagy titkus ta-
náci,
Apostoloknak szent prédikálási,
Mártíromoknak nagy sok kínvallási.

9. Emlékezzél angyéli esésről,
Emlékezzél Évának vétké-
ről,
Emlékezzél az nagy vízözönről,
Nyér' kégyelmet az nagy úr Istentől.

Ÿ Syradalmas nekönkh my elethönkh:
es mynekönk my sok vetkezetönk
rettenetes nekönk vetkezetönk
ha te nem lees nekönk my nagh see-
ghedelmonkh

Ÿ Arwasagnak kegyes taplaloya:
özvegeknek megh oltalmazoya:
zeghenyeknek megh gazdagheytoya:
zankyweteseknek megh bodogeytoya

Ÿ Syradalmas ||³⁸⁵ nekönk zwletetönk:
fwgelmes sok hywolkodasonk:
rettenes nekönk bay vywasonk:
ha the nem lees nekönk kegyes tapla-
lonk

Ÿ Azzonnyonkh zephseghes thwköre:
ferfiaknak tyztes gozedelme:
halottaknak nagh hyedelme:
ördögöknek o nagh töredelme

Ÿ Rolad zolnak zenteknek mondasi:
zenth haromsagnak nagh tythcus ta-
nacy:
apostolonak zent predycalasi:
martyromoknak dyadalmassaghy

Ÿ Halottaknak ||³⁸⁶ megh zabadeytoya
törököknek megh nyomroytoya
keralyoknak yo tanach adoya
magyaroknak megh oltalmazoya:

Ÿ Ezt zerzetek pestnek varosaban:
vgyan ottan zent peter vcayaban:
zwleteth vtan el mwlth ydöben:
ezer oth zaz ees nyolch estendöben

Ÿ Legen hala az zent haromsagnak:
azonkeppen az aldoth ihusnak
legen hala az zyz marianak:
velem ||³⁸⁷ özwe mend az bodogoknak
Amen

10. Siradalmas nekönk mi életönk
És mi nekönk mi sok vetkezetönk,
Réttenetös nekönk vétkezetönk,
Ha te nem léssz nekönk mi nagy segé-
delmönk.

11. Árvaságnak kegyes táplálója,
Özvegyeknek megoltalmazója,
Szegényeknek meggazdagéjtója,
Szánkivetéseknek megbódogéjtója.

12. Siradalmas nekönk születetönk,
Függelmes(?) sok hívolkodásonk,
Rétten(et)ös nekönk bajvivásonk,
Ha te nem léssz nekönk kegyes táp-
lálónk.

13. Asszonyok(nak) szépségös tüköre,
Férfiaknak tisztös győzedelme,
Halottaknak nagy hiedelme,
Ördögöknek ő nagy töredelme.

[dási,

14. Rólad szólnak szenteknek mon-
Szent Háromságnak nagy titkus ta-
náci,
Apostoloknak szent prédikálási,
Mártiromoknak diadalmassági.

15. Halottaknak megszabadéjtója,
Törököknek megnyomorójtója,
Kerályoknak jó tanácsadója,
Magyaroknak megoltalmazója.

16. Ezt szerzették Pestnek városában,
Ugyan ottan Szent Péter uccájában,
Születet után elmúlt időben,
Ezërötszáz és nyolcz esztendőben.

[ságnak

17. Légyen hálá az Szent Három-
Azonképpen az áldott Jézusnak.
Légyen hálá az Szíz Máriának,
Velem öszve mënd az bódogoknak.
Ámmën.

Jegyzetek.

1. vsz. *angyēloknak*. Vö. *angelcut*, *archangelt* HB. A Thewrewk-Codexben már *angialocnac*.

nagyságus, *bódogságus*. A Thewrewk-Codexben *nagysagos*, *bodogsagos*.

2. vsz. *mënd*, a Thewrewk-Codexben *münd*.

3. vsz. *szēráfinnak*, *kērubbinnak*. E héber többes számok itt még változatlanul állanak; a Thewrewk-Codex már megtoldja a többes képzővel, a mint ma is mondjuk: *seraphynoc*, *kerubinoc*.

székéséknek. A *székesek* am. *székes angyalok*, a mit az Érdy-Codex így magyaráz meg: «Harmad kar hely angyalok nevezetethnek *zekesoknek*, *kyknek* oly meeltóságus malaztityok vagyok [olv. vagyon] hogy az wr isten ew raytok Yllyon» (557. l.). A Németújvári Glosszák pedig latinul így értelmezi: «*Zekes angyalok* (throni) quorum officium est docere homines, quomodo iudicent» (217. l.).

4. vsz. *ihai*, am. szívei. A már tárgyalt *joh*, *joh* szónak továbbfejlett alakja. (Vö. fönt, 108. l.)

5. vsz. *igazságonk*, *reménségönk* stb. E többesszámú *-onk* *-önk* személyragok a Thewrewk-Codexben már a mai *u*, *ü*-vel állanak: *ygazsagunc*, *remensagunc*.

hogy mi szüvönkért stb. Romlott szöveg; a *hogy*-ra nincsen szükség. A Thewrewk-Codexben helyesebben: *sok by-neuencrul my nag batorsagunc*.

6. vsz. *áldott tē légy*. Inversio e helyett: áldott légy te.

nyugosztója. A *nyugoszt* igét ma úgyszólván csak e kifejezésben használjuk: *Isten nyugosztja meg*. (Vö. *Defectivumok a magyar nyelvben*, *Egyetemes Philol. Közöny* XV. 1062.)

7. vsz.) *segéljed mēg*, am. segítsd meg. A *segél* ige ma is él ugyan, de egyre nagyobb tért veszít.

«*engesztel' meg*», am. engeszteld meg; a Thewrewk-Codexben *engesztellyed meg*. Minthogy codexünk alakjában az *l* jé-sítve van, azt kell föltennünk, hogy a mai összevont *engeszteld*-féle alakokat (*engesztel-je-d-ből*) *engeszteld* = *engeszteld* ejtés előzte meg, ennek a *d*-je pedig példánkban a következő szó mássalhangzós kezdete mi-

att maradt ki. Vö. «jól meggondolj magad» a Pannóniai Eneken (101. s.), e h. *meggondolj(ad)*.

«*fordeych*», «*tereych*», am. fordítsd, térítsd. Szintén személyragja kopott alakok, a minők a *t* végű igékben a régiségben és a mai népnél is igen közönségesek.

8. vsz. *mondási*, *tanácsi* stb. am. mondásai, tanácsai. A többesszámú birtokos személyragnak eredetibb alakja az egyszerű *i*. Az a az egyes számú 3. személy *mondása*-féle alakokból hatolt át. (Vö. SZINYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 241. s. köv. ll.)

titkus, a Thewrewk-Codexben *tytkos*.

9. vsz. *angyēli esésről*, am. angyali bukás, angyalok bukása. A következő két sorbeli *emlekezzel* helyett a Thewrewk-Codexben a régies *emlekezzyl*, *emlékēzzyl'* áll.

«*nyer kegelmeth*», e h. nyerj kegyelmet, a kiejtést követő írásmóddal. Magánhangzója talán még hosszan hangzott, a mint a nép több helyen ma is ejti: *nyér*.

10. vsz. *siradalmas*, am. siralmas, s ennek olyan megfelelője, mint a *bizodalmas* a *bizalmas*-nak. A második szótagbeli *a*-ra nézve vö. *lakadalom* és *lakodalom*, *uradalom* és *uodalom*.

11. vsz. *szánkivetéséknek*. Kiejtés szerinti írás, am. *szánkivetése*eknek. A torokhangú *k* előtt az ajakhangú nasalis is torokhangúvá (*ñ*) változott.

12. vsz. *születetönk*, am. születésünk. A Thewrewk-Codexben már *-és* képzővel, de a tőszótagnak eredetibb *i* hangjával: *zyletesunc*.

«*fügelmes*», am. függelmes? Ismeretlen és értelmezhetetlen alak. Valószínűleg íráshiba. A Thewrewk-Codexben *feledelmes*, *féledelmes*, am. félelmes (vö. föntebb *siradalmas*).

hivolkodásonk, am. hivalkodásunk. E szó helyett a Thewrewk-Codexben *yzamatunc*, *iszamatunk* áll, a mi annyit jelent mint megbotlásunk, megsikamlásunk.

«*rettenes*». Íráshiba *rettenes* helyett, a mint a másik codexben áll.

13. vsz. «*azzonnyonkh*». Tollhiba *azzonnyokh* vagy inkább *azzonnyoknak* helyett. (A Thewrewk-Codexben *azzonyocnach*.) A kettős *ny*-ről l. 163. l.

hiedelme. Jelentése nem *fiducia* (a *hisz* igéből), hanem *refrigerium* 'enyhület', a *hűös*, *hűlni* szók tövéből. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

14. vsz. «*apostolonak*», tollhiba *apostolonak* helyett.

17. vsz. *vélem össze*, am. *velem együtt* Az *össze* a mai *össze*-nek régibb alakja, maga a kifejezés pedig igen gyakori a régi nyelvben. (Vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 246.)

1—17. vsz. Egybevetve a Peer-Codex és

Thewrewk-Codex énekét, azt tapasztaljuk, hogy amannak nyelve a Thewrewk-Codexnél általában régiesebb. Csak egy pontban mutat a Thewrewk-Codex cantilenája a Peer-Codexbelinél eredetibb nyelvvállapotot: a magashangzók labializálatlan ejtésében. A mi a Peer-Codexben már *bűnös*, *tűkőr*, *születet*, *győzedelm*, *töredelm*, *vízözön*, *ördög*, az a Thewrewk-Codex nyelve szerint *bínés*, *tükér*, *születés*, *gyézedelm*, *töredelm*, *vízözén*, *ördög*. Ezekben a két emléknél nyelvjárási különbsége is nyilatkozik.

Kiadás. A Peer-Codexet ismertető bevezetéssel kiadta VOLF GYÖRGY, *Nyelvemléktár* II. k. A bevezetésben közli a Codextől különszakított s a Nemz. Múzeumban *Imakönyv és Cisiokalendárium* cím alatt (l. fönt 40. l.) szereplő részeket is, a csízió kivételével. — Egyes részletei közölve a következő művekben: Vásárhelyi András cantilenája és Apáti Ferencz feddő éneke RÉVAI MIKLÓSNÁL, *Elegyes Versek* (Pozsony, 1787.) 288—300. l. a «Régiségek» közt; ugyanezek, valamint a Szent Lászlóról szóló ének, rövid nyelvi jegyzetekkel TOLDY FERENCZNÉL, *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 191. 199. 204. l.; összes verses részletei pedig, köztük a fönt említett csízió is, bő jegyzetekkel SZILÁDY ÁRONNÁL, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 20. 26. 49—51. 53. és 71. sz. alatt. — Egy lapja hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tud. Gyűjtemény* 1835. évf. V. k.

Repertorium. RÉVAI, NICOLAUS: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 23—26. l. (*Vita MS. S. Alexii. Vita MS. S. Pauli I. Eremitae. Precum Liber MS.* cím alatt.) — UGYANAZ az *Elegyes Versek*-ben (l. a kiadásoknál). — HORVÁT ISTVÁN: *Szent Elek és Remete Szent Pál Élete néhány Imádsággal és Énakkal, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. V. 102—106. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 83. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállítás-hoz* (Budapest, 1882.) 26. l. — MUNKÁCSI BERNÁT: *Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexekben, Magy. Nyelvőr* IX. 300. és 345. és *Tanulmányok az Egyet. Magy. Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zs.), I. 16—31.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A Nádor-Codex.

E nyelvemlékünk egy kis nyolczadrét alakú, elején csonka papiros-codex. A kisebb javításokat és pótlásokat nem tekintve egészben egy kéz írása. Leírója ismeretlen, de azonos a Simor-Codex írójával. Készülése éve a 657—658. lapon szavakkal ekként van kitéve: *Irtac ez konvet istennec ziletese utan, ezor kilencz az nyolcz eztendobe*, a mihez egy későbbi kéztől ez a szó van jegyezve: *erras* (tévedsz) s egyúttal az év számokkal 1508-ra van igazítva. Tartalma (a mi a Winkler-Codexével nagy részben megegyez): vallásos oktatások és elmélkedések, a passió, legendák, imádságok és énekek, hangjegyekkel. E hangjegyek egyszerűsmind legrégibb ily maradványok, miket magyar szöveggel találunk.* *József nádor* félszázados kormányzásának emlékére a *budapesti egyetem* Nádor-Codex-nek nevezte el s könyvtárában őrzi (*Cod. Hung. N^o I.* jelzet alatt).

Orthographiája főbb sajátágaiban a Guary-Codexével azonos, nyelve pedig határozottan az őzö vidékek nyelvjárásához tartozik.

Szemelvényül ama részeket közöljük, a melyekben az *Ave salutis hostia* és *Miserorum pia adiutrix* kezdetű latin hymnuszok állanak magyar fordításaikkal (*Iduozlej iduozseges hosta* és *Binosoknec kejos segedseg*) és hangjegyeikkel (a codex 695—696. és 701—703. lapjain, a 703. lapot hasonmásban is adjuk). Ezeknek elseje a codexben akként van leírva, hogy a latin éneket a magyar fordítás versszakonként váltja föl, a másikonál a két nyelvi szöveg külön következik egymás után. Ez utóbbinak magyar fordítása csak három versszakig terjed, s minthogy a codex épen ezzel végződik s utána 4 üres levél következik, valószínű, hogy a másoló úgy hagyta félben a munkát s ennél fogva a hymnus magyarjának másolata is töredék maradt. Ugyanez éneknek két első versszaka latinul s első versszaka magyarul a Peer-Codex *Cisio*-jának 18. lapján is megtalálható.

* Ezeket, mint TOLDY írja, MÁTRAY GÁBOR az ötvenes években átírta s nyilvános hangversenyeken nagy tetszéssel adatta elő (l. a codex-kiadás bevezetésében 48. l.).

1. Ave salutis hostia: Idvöz légy idvösségös hostya.

(Nádor-Codex 695—696. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Aue salutis hostia filij dei castaque matris Nam te fide apprehenso, sinceriter pleneque credo Iduozleg iduosszegos hosta istennek tiztha aňának fya, Mert tegödet hythben lathlak, tiztan es telyesseggel hizlek Nam tu es meus saluator, tociusque redemptor, qui es natus nimpha dei, qui in cruce expassum est Mert te vag en iduozitom mind ez velagnac megvaltoya, bizon || ⁶⁹⁶ isten-nec zent fia, ky a kereztfan fezültethek Dum sacerdos verba finit, Nil de pane remanebit, sed est verum corpus-xpi, quod in cruce ymolatum est Mikor a pap az iget el vegezi nem alhat kynernek alhattya hanem lezon cristus teste, ky a kereztfan aldoztathek. Deum meum te collaudo animo te magnifico, trinitatj recommenso, verbo isto quo assero En istenom tegod dilerlec, lelkömmel en fel magasztallak Zentharomsag dilertessec, es || ⁶⁹⁷ ez ige mia aldoztassec

A magyar ének credeti kiejtése.

1. Idvöz légy idvösségös hostya,
Istennek tiszta anyjának fia,
Mert tégödet hitben látlak,
Tisztán és teljességgel hizlek.
2. Mert te vagy én idvözítőm,
Mind ez vélágnak megváltója,
Bizony Istennek szent fia,
Ki a kérészfán feszültetek.
3. Mikor a pap az ígét elvégezi,
Nem állhat kinyérnek állatja,
Hanem lézön Krisztus teste,
Ki a kérészfán áldoztatek.
4. Én Istenöm tégöd dicsérlek,
Lélkömmel én felmagasztallak.
Szent Háromság dicsértessék,
És ez ige miá áldoztassék.

*A latin hymnus magában, mai latin írásmódunk szerint.**

1. Ave salutis hostia,
Fili Dei, castaeque matris,
Nam te fide apprehendo,
Sinceriter pleneque credo.
2. Nam tu es meus salvator,
Totiusque (mundi) redemptor,
Qui es natus nympha Dei,
Qui in cruce expassus est.
3. Dum sacerdos verba finit,
Nil de pane remanebit,
Sed est verum corpus Christi,
Quod in cruce immolatum est.
4. Deum meum te collaudo,
Animo te magnifico,
Trinitati recomendo,
Verbo isto quo assero.

* A codex latin orthographiája a középkori írásmódot mutatja, a mely a philologiai kutatások eredményein alapuló mai írástól némely pontokban különbözik. Nevezetesen az *ae* és *oe* helyett akkoriban egyszerűen *e-t*, az *i* helyett *j-t* vagy *ij-t*, a *cz*-vel hangzó *ti* szótagban *t* helyett *c-t* írtak. Ez ének szövegében hibák is vannak. Az 1. vszakban *castaque* e h. *castaeque*; a 2. vszakban kim aradt a *mundi* szó, *expassus* helyett pedig hibásan *expassum* áll.

Jegyzetek.

1. vsz. *hostya*, am. ostya. Az eredeti latin *hostia*-nak középkori magyarországi ejtésétől (*hoštia*, ma *hosztia* csak) annyiban különbözik, hogy a *ti* hangsoport már *ty*-vé változott benne (vö. *Matthias*: *Mátyás*). Ma a szókezdő *h* nélkül ejtjük: *ostya*.

2. vsz. *mind ez vélvőnek*, am. egész e világnak, az egész világnak. (Vö. fönt, 68. l.)

bizony Istennek szent fia. E sor nem pontos fordítása a latinnak. A *bizony* itt

am. igaz, a mely értelemmel régen közönséges volt. Talán e használat maradványa a mai elliptikus esküdőző szólás: *bizony Isten*.

feszülteték, am. feszítették, megfeszítették. (Az alakról l. fönt, 109. l.)

3. vsz. *nēm állhat kinyérnek állatja*, am. nem maradhat meg a kenyérnek előbbi mivolta. *Kinyér* ma is élő tájnyelvi alak. *Állat* pedig itt am. substantia (vö. *Nyelvtört. Szót.*).

2. Miserorum pia adiutrix: Bűnösöknek kégyős segítség.

(Nádor-Codex 701—703. l.)¹

A szöveg betűszerinti olvasása.

⁷⁰¹ Miserorum pia adiutrix et mestorum omnium tu consolatrix reparatrix esto mihi domina auxiliatrix atque curatrix. || ⁷⁰² Arcus meus male vexatur, morbo lupi venenosi sic sauciatur cruciatur non est per quem medetur seu leuetur, atque curetur Rogito te rosa virginum, que diceris graciosa mater omnium flebilium Interpella pro languore tuo filio vt curar morbo Ipse reum esse nosco, et hanc penam condignam mihi vendico sed supplico commenda me filio tuo vnico regi celico A reatu purget animam corporisque conferat piam medelam det graciam, per || ⁷⁰³ quam ex hoc adipiscar indulgenciam vitam eternam

Ma g a s a g a e z

Bűnösöknek kégyős segedség, es mindön nyomorultaknac vigasztaloia meg vytoya, Lé g enneköm azzoñom io segedségöm, es io vruosom Mert en testöm

A magyar ének eredeti kiejtése.

1. Bűnösöknek kégyős segítség
És mindön nyomorúltaknak
Vigasztalója, megújítója!
Légy én neköm, Asszonyom,
Jó segedségöm
És jó urvosom!

*A latin hymnus, mai írásmódunk szerint.*²

1. Miserorum pia adiutrix
Et moestorum omnium
Tu consolatrix, reparatrix.
Esto mihi domina,
Auxiliatrix
Atque curatrix.

¹ E részből való hasonmásunk, a 703. lapról. A lap alsó és bal szélén levő világos foltok könyvkedvelő molyok rágásait mutatják. A 701. lap szövege az eredetiben kétszeresen van meg: előbb hangjegyek alá jegyezve s aztán folytatólag külön is.

² A codexbeli latin szövegben két hiba van, a 2. vszakban *arcus* e h. *artus*; a 3. vszakban *curar* e h. *curer*.

quam ex hoc adipiscere in
 indulgentiam vitam eternam
Benedicere Magasaga 3
 Regis segedseg. es mindon
 nomorultaknac vigasztaloi
 megvőtoya. leg' ennekiom az
 3onon io segedsegom. es io
 vnosom. Xere en testom na
 gon kenzatik fene forhasnac
 sebevel. sephesultetir. es gottre
 tic. minlen kitol gogittassék
 sem segeltessék. es vigasztassék
Kerlek tegod zizekner rosaya
 hi mondatol mindonokner
 malasztos an'nak sivalma
 soknac. es edgyel corfagomere

Nyomat. Ullmann J. Budapest.

nağon kenzatik fene farkasnac sebeuel, sephesültetic, es góttretic, ninlen kitól
 gogíttassek sem segeltessek, es vigasztassek Kerlek tegöd zizeknec rosaya ki mon-
 datol mindönöknek malasztos ańńanak siralmasoknak, esedőzyel corsagomert ||
 704 iesus fyadnal gógyhon meg engom

2. Mert én testöm nagyon kénzatik
 Fene farkasnak sebével;
 Sebhésültetik és gyötretik.
 Nincsen, kitől gyógyíttassék,
 Sém segéltessék
 És vigasztassék.

3. Kérlek tégöd, szizeknek rózsája,
 Ki mondatol mindönöknek
 Malasztos anyjának!
 Esedőzjel kórságomért
 Jézus fiadnál:
 Gyógyíhon még engöm!

2. Artus meus male vexatur
 Morbo lupi venenosi;
 Sic sauciatur, cruciatur,
 Non est per quem medetur
 Seu levetur,
 Atque curetur.

3. Rogito te, rosa virginum,
 Quæ diceris gratiosa mater
 Omnium flebilium;
 Interpella pro languore,
 Tuo filio,
 Ut curer morbo.

4. Ipse reum esse nosco,
 Et hanc pœnam condignam
 Mihi vendico; sed supplico,
 Commenda me filio
 Tuo unico,
 Regi cœlico.

5. A reatu purget animam
 Corporisque conferat
 Piam medelam, det gratiam,
 Per quam ex hoc adipiscar
 Indulgentiam,
 Vitam æternam.

Jegyzetek.

1. vsz. *segédségöm*, am. segítségem. A *segédség* gyakori régi alak a hasonló jelen-
 tésű *segéd* szóból, a mely utóbbit ma csak
 konkrét értelemben, személyről használ-
 juk.

urvosom, am. orvosom. A székelység az
 első szótagot ma is *u*-val ejti: *urus*, *urusság*,
urusolni: orvos, orvosság, orvosolni (Táj-
 szótár).

2. vsz. *sebhésültetik*, am. sebesítettetik
 Minthogy ez az ige a *sebes* melléknévből, a

seb főnévnek -s képzős hajtásából származik,
 a *h*-t csak úgy magyarázhatjuk benne, hogy
 az író a *sebesül* igét a *sebeszik* alakjával
 összekeverte. Az utóbbiban a *h*-nak deno-
 minalis igeképzői szerepe van. (Vö. BUDENZ:
Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana 140.
 lap.)

gyógyíttassék, am. gyógyíttassék. A *gyó-
 gít*, *gyógúl*, második szótagjukban *g*-vel, kö-
 zönséges eredetű alakok a régi nyelvben.
 Ez igék ugyanis a régi *jog* (jóg?) szónak

származékai s valóban még *jógít, jógúl- segéltessék*, am. segítettessék. A *segéll* féle alakokkal is előfordúlnak nyelvelmé- igének szenvedő alakja. (Vö. fönt 166. l.) keinkben. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIV. 261.)

Kiadás. A Nádor-Codexet TOLDY FERENCZ adta ki, bő bevezetéssel, szótárral s az első lap hasonmásával: *Nádor-Codex. A pesti egyetemi könyvtár eredetiből bevezetéssel és szótárral.* (Buda, 1857.) Ugyan ő közölt belőle szemelvényeket is, mai helyesírással és rövid jegyzetekkel, alább idéz. munk. I. 261—270 ll. — A 6—109. lapig terjedő részt, mint a Guary-Codex hiányzó elejének megfelelő szöveget, e codex kiadása elé tűzve kiadta DÖBRENTAI GÁBOR, *Régi Magy. Nyelvelmékek* IV. k. I—XXII. l. — Verses részleteit közli és magyarázza SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 2—4. sz. alatt. — Az első lap hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett is (l. Repertorium).

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A' Pesti Fő Oskola Könyvtárának 1508-dik évi Elmelkedéskönyve 's Legendáriuma, Tudom. Gyűjtemény* 1835. évf. VII. 84—92. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 82. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 25. l. — ZOLTVÁNY L. IRÉN: *A Nádor-Codex nyelvi sajátosságairól, Nyelvtud. Közlemények* XVII. 190—246. és XIX. 1—57.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A Döbrentei-Codex.

E fontos nyelvemlékünk egy nyolczadrét alakú, elején csonka papiros codex. Elejétől végig Halabori Bertalan pap műve, ki a 320. lapon olvasható megjegyzés szerint a zsoltárok másolását 1508-ban írta: «*Bertalan pap bereg varmejei halabori falvbol nemzett: ez zoltart írta: ziletes vtan ezer öt záz nölcz eztendőben*». Tartalma: a zsoltárok fordítása, az Énekek éneke (végén egy *találós mese*, a legrégebbi ilyen mű maradványa), Jóh könyvének néhány része, a passió, prédikációk, breviáriumi dicséretetek és evangéliumi darabok. Íráshibáiból kitetszőleg másolat. Nevét *Döbrentei Gáborról*, nyelvemlékeink egykori buzgó gyűjtőjéről és kiadójáról kapta. *A gyulafehérvári püspöki könyvtár* tulajdona.

A Döbrentei-Codex nyelve két szempontból érdekes. Első sorban régieségénél fogva, a mennyiben több oly szót és alakot találunk benne, a minők csak régebbi emlékeinknek sajátjai; másodsor mert e codexben bírjuk a tiszavideki *íző* nyelvjárás legrégebbi emlékét.

Mutatványúl Máté evangélista passiójából közlünk egy részt (XXVI. fejj. 2—50. v.) a codex 431—435. lapjairól, egybevetve, a hol szükséges, legrégebbi bibliafordításunknak megfelelő helyével, a Münchener Codex evangéliumával.

A szöveg betűszerinti olvasása.

2] Az időben monda iesus v taneitvaninak Tvđgatok mert neğed nap vtan hvsvet lezen es embernek fia el aroltatik, hog meg fezeitessek

3] Tahat papoknak feiedelmi egbe gyülekeztek. es nepnek vembí: papok feiedelmenek pitvaraba ki mondatik vala kaifasnak.

A szöveg eredeti kiejtése.

2. Az időben monda Jézus ű tanéjtványinak: Tudjátok, mert negyed nap után húsvét leszén és embernek Fia eláróltatik, hogy megfeszéjtessek.

3. Tahát papoknak fejédelmi eggybe gyülekeztek és népnek vémbi, papok fejédelmének pitvarába, ki mondatik vala Kaifásnak:

A Vulgata szerint.

2. Scitis quia post biduum Pascha fiet, et Filius hominis tradetur ut crucifigatur.

3. Tunc congregati sunt principes sacerdotum, et seniores populi, in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas:

4] es tanalot tőnek. hog' iesust alsággal meg tartanaiak. es meg ölneiek

5] de mondonak vala Ne idnep napon. netalantan zöndöles lenne az nepben

6] holot kedeg volna iesus betaniaba: poklos simonnak hazaban:

7] hozia mene eg' azzon ember. draga kenet alabastrommal: es v' vlteben, feiere otte

8] latvan kedeg taneitvanok: megduzzadanak mondvan: Mi vezedelm lon ez:

9] Mert ezt sokon el arolhattak volna es adatott volna zegeneknek

10] Iesus kedeg tudvan monda nekik: Mit nehezelték az azzon emberre: mert io dolgot ton en bennem:

11] mert mindenkor zegenek vannak veletek. en kedeg nem minden idoben lezek:

12] Mert ez. az kenetet en testembe bolatvan. engem temetesre totte

13] Bizon' mondom nektek. vala hol hirdetendik. mind vilagot mia. ez evangelimot: meg mondatik ez es. mit ez azzonember tott v' emleitetere

4. És tanácsot tőnek, hogy Jézust alsággal megtartanájak és megölnéjék.

5. De mondonak vala: Nē idneppan, nētalántán zöndölés lenne az népben.

6. Holott kedeg volna Jézus Bétániába, poklos Simonnak házában,

7. Hozjá méne egy asszonyembēr drága kenet alabástrommal, és ű ültében fejére ötté.

8. Látván kedeg tanējtványok, megduzzadának mondván: Mi veszedelm lön ez?

9. Mert ezt sokon elárólhatták volna és adatott volna szegényeknek.

10. Jézus kedeg tudván, monda nékik: Mit nehezélték az asszonyembērre? Mert jó dolgot tőn én bennem.

11. Mert mindenkor szegények vannak véletek: én kedeg nēm minden időben lézék.

12. Mert ez az kenetét én testembe bocsátván, engēm temetésre tötte.

13. Bizony mondom néktek, valahol hirdetendik mind világot miá az évángyéli(o)mot, megmondatik ez és, mit ez asszonyembēr tött ű emléjterére.

4. Et consilium fecerunt ut Jesum dolo tenerent, et occiderent.

5. Dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo.

6. Cum autem Jesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi,

7. Accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, et effudit super caput ipsius recumbentis.

8. Videntes autem discipuli, indignati sunt dicentes: Ut quid perditio hæc?

9. Potuit enim istud venundari multo, et dari pauperibus.

10. Sciens autem Jesus, ait illis: Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.

11. Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis.

12. Mittens enim hæc unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.

13. Amen dico vobis, ubicumque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur et quod hæc fecit in memoriam eius.

14] Tahat el mene az tizenkettők-ből ég kinek || ⁴³² Neve skariot fia ivdas. papoknak feiedelmihez.

15] es monda nekik Mit akartok nekem adnotok es en vétet nektek adom Es tahat ok zerzenek neki harminc ezüst pénzt

16] Es attól fogván keres vala okos vétet, hog vétet be adhatnaia

17] húsvenetnek] kedég elő napján. taneitványok menenek iesushoz mondvan hol akarod zerziönk neked húsvenet enned

18] Es tahat iesus monda Menne-tek a városba nekihez. es mongatok neki Mester monga En idom közel vagon. te nálad tezek húsvenetet en taneitvanimval

19] Es taneitványok tőnek. mikent iesus zerze v nekik Es húsvenetet zerzenek

20] Est leven kedég. vl vala v tizenket taneitványival.

21] es v ettekben. monda nekik Bizon mondom nektek. mert éggiték engem el adando:

22] es igen meg zomorodvan. kezde ki mind mondania Vram mi nem en vagyok e

14. Tahát elméne az tizenkettők-ből egy, kinek neve Iskariót fia, Júdás. papok fejedelmihez:

15. És monda nekik: Mit akartok nekém adnotok, és én vétet néktek adom? És tahát ők szerzének neki harmincz ezüst pénzt.

16. És attól fogván keres vala okos ügyet, hogy vétet beadhatnája.

17. Húsvétnek kedég elő napján tanéjtványok ménének Jézushoz mondvan: Hol akarod szerziönk néked húsvétet ennöd?

18. És tahát Jézus monda: Menjetek a városba nékihez és mondjátok neki: Mester mondja: Én idom közel vagyon, te nálad tészek húsvétet én tanéjtványimval.

19. És tanéjtványok tőnek, miként Jézus szerzé ő nekik, és húsvétet szerzének.

20. Est lévén kedég, ül vala ő tizenkét tanéjtványival.

21. És ő ettekben monda nekik: Bizon mondom néktek, mert éggyiték engem eladandó.

22. És igen megszorodván kezde ki-mind mondania: Uram, mi-nem én vagyok-e?

14. Tunc abiit unus de duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes, ad principes sacerdotum:

15. Et ait illis: Quid vultis mihi dare, et ego vobis eum tradam? At illi constituerunt ei triginta argenteos.

16. Et exinde querebat opportunitatem ut eum traderet.

17. Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes: Ubi vis paremus tibi comedere Pascha?

18. At Jesus dixit: Ite in civitatem ad quemdam, et dicite ei: Magister dicit: Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.

19. Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Jesus, et paraverunt Pascha.

20. Vespere autem facto, discumbebat cum duodecim discipulis suis.

21. Et edentibus illis, dixit: Amen dico vobis, quia unus vestrum me traditurus est.

22. Et contristati valde, coeperunt singuli dicere: Numquid ego sum Domine?

23] Es tahat v felelven monda: ki kezvel en velem az talba nvl. engem az arol:

24] lehet embernek fia el megen. mikent irvan vagon v rola. de iai az embernek. ki mia embernek fia el aroltatik Io vala neki ha az ember nem ziletet volna

25] Felele kedeg ivdas ki vtet el arolta. es monda Mester mi nem en vagyok e Monda neki te mondad

26] V' valoraiok leven kedeg. iesus. fel von keheret || ⁴³³ es meg alda. es megtore. es ada v taneitvaninak Es monda Vegetek es egetek: ez en testem

27] Es poharth veven. halat ada. es ada nekik. es monda. Iगतok mind ebol

28] Mert ez en verem. vy hagasnak. ki sokert ki otletik binoknak bolanattfara

29] Mondom kedeg nektek. nem Izom. matol fogvan. ez zofo tonek sir-iabol: mind az napig: mikoron azt igam vviat. en atamnak orzagaban ti veletek.

30] Es edes Inek mondván el ki menenek olay fanak hegere

23. És tahát ű felelvén monda: Ki kézzel én velem az tálba nyúl, engem az áról.

24. Léhet, embérnek Fia elmégýen, miként írván vagyón ű róla: de jaj az embérnek, ki miá embérnek Fia eláróltatik: jó vala néki, ha az embér nem sziletött volna.

25. Felele kedég Júdás, ki útet eláróltá, és monda: Mestér, mi-ném én vagyok-é? Monda néki: Të mondád.

26. Ű vacsorájok lévén kedég, Jézus félvön kényeret, és megáldá, és megtöré, és adá ű tanéjtványinak, és monda: Végyéték és égyéték: ez én testém.

27. És pohárt vévén, hálát ada és adá nékik, és monda: Igyatok mind ebből.

28. Mert ez én vérém, új hagyásnak, ki sokért kiötletik bínőknek bolcsánatjára.

29. Mondom kedég néktek: Ném iszom mától fogván ez szőlőtőnek zsírjából mind az napig, mikoron azt igyam újat én Atyámnak országában ti véletek.

30. És édés inek mondván, el-kiménének olajfának hegýére.

23. At ipse respondens, ait: Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.

24. Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo: væ autem homini illi, per quem Filius hominis tradetur: bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille.

25. Respondens autem Judas, qui tradidit eum, dixit: Numquid ego sum Rabbi? Ait illi: Tu dixisti.

26. Cœnantibus autem eis, accepit Jesus panem, et benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, et ait: Accipite, et comedite: hoc est corpus meum.

27. Et accipiens calicem gratias egit: et dedit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes.

28. Hic est enim sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

29. Dico autem vobis: non bibam amodo de hoc genimine vitis, usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei.

30. Et hymno dicto, exierunt in Montem oliveti.

31] Tahat mond nekik iesus Ti mind meg tantorottok en bennem. ez eyel Merth irvan vagon Meg verem az paztort. es el ozolnak Lordanak Ivhy

32] Mi vtan kedeg fel kelendek (tamadandok). elöttetek galileaba megek

33] Felelven kedeg peter monda neki Es ha mind meg tantorodandonak te benned. en soha nem tantorodom

34] Monda neki iesus Bizon mondom neked. mert ez eyel. mi elot kakas ineklen: engem haromzer meg tagadsz

35] Monda neki peter Es ha ketelen volna nekem veled meg halmom teged meg nem tagadlak Azonkent mondanak mind az taneitvañok

36] Tahat iqve veleik iesus eg getseman nevo falvban Es monda v taneitvañinak Ith vlletek. mig amoda megek. es imadok

37] Es fel ||⁴³⁴ veven petert es zebedeos ket fiat. kezde zomorodnia: es kesergeni

38] Tahat monda nekik iesus Mind halalig zomoro en lelkem Zenveggetek itt. es vigaziatok velem.

31. Tahát mond nekik Jézus: Ti mind mégtántorodtok én bennem ez éjjel. Mert írván vagyom: Mégverem az pásztort és eloszolnak csordának juhi.

32. Miután kedég félkelendék (támadandok),* elöttetek Galiléába megyék.

33. Felelven kedég Pétér monda néki: És ha mind mégtántorodandonak té benned, én soha nem tántorodom.

34. Monda néki Jézus: Bizon mondom nékéd, mert ez éjjel, mielőtt kakas inekljén, engem háromszor megtagadsz.

35. Monda néki Pétér: És ha kéte-len volna nekém véled meghalnom, téged még nem tagadlak. Azonként mondanak mind az tanítványok.

36. Tahát jöve vélek Jézus eggy Gyetszémán nevő faluban és monda ű tanítványinak: Itt üljetek, míg amoda megyék és imádok.

37. És félvén Pétért és Zébédös két fiát, kezde szomorodnia és kesergeni.

38. Tahát monda nekik Jézus: Mind halálig szomoró én lelkem: szenved-jetek itt és vigyázatok velem.

31. Tunc dicit illis Iesus: Omnes vos scandalum patiemi in me, in ista nocte. Scriptum est enim: Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis.

32. Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam.

33. Respondens autem Petrus, ait illi: Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.

34. Ait illi Iesus: Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.

35. Ait illi Petrus: Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter et omnes discipuli dixerunt.

36. Tunc venit Iesus cum illis in villam, quæ dicitur Gethsemani, et dixit discipulis suis: Sedete hic, donec vadam illuc, et orem.

37. Et assumpto Petro, et duobus filiis Zebedæi, cæpit contristari et mœstus esse.

38. Tunc ait illis: Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hic, et vigilate mecum.

* Az előbbi szó fölé írva, vörös festéssel.

39] es onneiet. elo lepek. es orca-
iara essék Imadván es mondván En
aťam ha lehet: mvllek el en rolam ez
pohar. de maga bizony. ne miként en
akarom: de miként te

40] Es iove az taneitványokhoz: es
lele vket alottokban Es monda peter-
nek Így nem vigázhattál en velem eg
iden

41] Vigaziatok es imágátok. hog
kesértetbe ne menńetek: lehet a lelek
kezs de a test beteg

42] Esmeg maszer el mene. es
imada mondván En aťam ha ez pohar
el nem mvlhatik. ha nem ígam. legén
te akaratod

43] es iove esmeg. es lile vket [all]
allottokban: mert v zemek meg nehe-
zolt vala

44] es vket meg hagván. esmeg el
mene. es imadaa harmadzer. azon be-
zedet mondván

45] Tahat iove v taneitványihoz. es
mond nekik alogátok Immar es ív-
gogátok el Ime el kőzeleit idő. es em-
bernek fia adatik bínosoknak kezekbe:

46] kellett fel. menőnk el. Ime
el kőzeleit ki engem el arol

39. És onnéjett előlépek és orezá-
jára essék imádván és mondván: Én
Atyám, ha lehet, múlték el én rólam
ez pohár, de maga bizony né miként
én akarom, de miként té.

40. És jöve az tanéjtványokhoz és
lélé űket alodtokban. És monda Péter-
nek Így nem vigyázhattál én vélem
éggy idén?

41. Vigyázatok és imádjatok, hogy
késértetbe né menjeték. Léhét a lélek
kész, de a test beteg.

42. Ęsmég másszer elméne és imáda
mondván: Én Atyám, ha ez pohár el
nēm múltatik, ha nēm igyam, légyen
té akaratod.

43. És jöve Ęsmég és lilé űket alod-
tokban, mert ű szemék mēgnehezőlt
vala.

44. És űket mēghagyván, Ęsmég el-
méne és imáda harmadszer, azon be-
szédet mondván.

45. Tahát jöve ű tanéjtványihoz és
mond nekik: Alodjatok immár és nyu-
godjatok el: íme elközeléjt idő, és em-
bérnek Fia adatik bínosoknak kezékbe.

46. Kéljeték fél, mēnjönk el: íme
elközeléjt, ki engēm eláról.

39. Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans, et dicens:
Pater mi, si possibile est, transeat a me calix iste, verumtamen non sicut ego
volo, sed sicut tu.

40. Et venit ad discipulos suos, et invenit eos dormientes, et dicit Petro:
Sic non potuistis una hora vigilare mecum?

41. Vigilate, et orate ut non intretis in tentationem. Spiritus quidem
promptus est, caro autem infirma.

42. Iterum secundo abiit, et oravit, dicens: Pater mi, si non potest hic
calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua.

43. Et venit iterum, et invenit eos dormientes: erant enim oculi eorum
gravati.

44. Et relictis illis, iterum abiit, et oravit tertio eundem sermonem
dicens.

45. Tunc venit ad discipulos suos, et dicit illis: Dormite iam, et requies-
cite: ecce appropinquavit hora, et Filius hominis tradetur in manus peccatorum.

46. Surgite, eamus: ecce appropinquavit qui me tradet.

47] Meeg v zoltaba Ime Ivdas ti-
zenkettőnek éggyik. el ivta. es v vele
nagy sereg. törökel es dorongokkal. pa-
pok fejedelmítől bolattatak ||⁴³⁵ es
népnek vembítől.

48] ki kedég útet el arolt a vala:
nekik ielt ada mondvan Valamellet
meg apolandok (Lokolandok) v az.
tartatok útet

49] Es leg ottan iesushoz elo men-
ven monda Idvözleg mester es meg
apola útet

50] Es monda neki iesus Baratom
mire iöttel: tahat elo lepenek. es keze-
ket iesusra vetek. es meg tartak útet.

47. Még ű szoltába, ime Júdás, ti-
zenkettőnek éggyik, eljuta és ű véle
nagy sereg törökkel és dorongokkal,
papok fejedelmítől bocsáttattak és nép-
nek vémbítől.

48. Ki kedég útet elárólta vala, né-
kik jelt ada, mondván: Valamellyet
megapolandok (csókolandok),* ű az,
tartsátok útet.

49. És legottan Jézushoz előmön-
vén, monda: Idvöz légy, Mester. És
megapolá útet.

50. És monda neki Jézus: Barátom,
mire jöttél? Tahát előlépének és kezé-
ket Jézusra veték és megtarták útet.

47. Adhuc eo loquente, ecce Judas unus de duodecim venit, et cum eo
turba multa, cum gladiis et fustibus, missi a principibus sacerdotum, et senio-
ribus populi.

48. Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens: Quemcunque
osculatus fuero, ipse est, tenete eum.

49. Et confestim accedens ad Jesum, dixit: Ave Rabbi. Et osculatus
est eum.

50. Dixitque illi Jesus: Amice, ad quid venisti? Tunc accesserunt, et
manus iniecerunt in Jesum, et tenuerunt eum.

Jegyzetek.

2. v. *ű* am. ö. (Vö. HB. fönt 63. l.)

mert. A latin *quia* betűszerinti fordítása.

3. v. *tahát*, ma *tehát*; itt annyit jelent
mint „akkor”, a mint KÁLDI fordítja is. E
tahát a *tehát* szónak régi, eredetibb alakja.
Vö. fönt 109. l.

vémbi, azaz *vénbi*, am. *ven(e)bb(je)i*.

4. v. *tanácsot tőnek*, a Münchener
Codexben *tanácsot tartának*.

álsággal, am. hamissággal, csellel; az
ál melléknévből.

tartanájak, *ölnéjék*, am. tartának,
ölnék (vö. fönt 159. l.). A Münch. Codexben
már az összevont alakok vannak: *megfog-
hatnac*, *megölhetnec*.

5. vsz. *mondanak*. Ez alak *mondanak*
helyett egyik sajátosága a Döbrentei-Codex-
nek. Így alább: *tántorodandanak* e h. tánto-
rolandának (33. v.). Ma is hallható ily
ejtés némely vidékeken.

idneprapon, am. ünneprapon. Az *id-
nep* az *ünneprapon* szónak közönséges régi, ere-
detibb alakja. A Münchener Codexben már
hasonulással: *innep*.

zöndölés, am. zendülés. A Münchener
Codexben *háboró*.

6. v. *holott*, am. midőn. Helyjelentésével
együtt ily használata is közönséges a régi-
ségben. (Vö. fönt 105. l.)

7. v. *ötté*, am. önté. Az *önt* igének *ött*
az általános régi alakja, a mely ma is meg-
van az *ötvös* és *ötvény* szókban.

8. v. *mégduzzadának*, am. megha-
ragudtak, megbotránkoztak. A Münchener
Codexben: *meltatlankodanac*. Az arcz föl-
duzzadásáról vett képes kifejezés. (Vö.
duzzog.)

veszédelm, am. vesztegetés, perditio.
(Mire való a drága kenetnek e vesztegetése,
fecserlése?)

* Az előbbi szó fölé írva, vörös festékkel.

9. v. *sokon*, am. sok pénzen, drágán. Így a Münch. Codexben is.

10. v. *nehezelték*, am. nehezteltek. A *nehezel* ige közönséges régi szó. A Münch. Codexben ugyanígy.

én bennem. A latin *in me* fordítása. A Münch. Codexben: *én raitam*.

12. v. *engem temetésre tötte*, am. az én temetésemre. A latin *ad sepeliendum me* kifejezést próbálta a fordító utánózni vele.

13. v. *mind világot miá*, am. az egész világon keresztül, egész világ szerte. A *miá* névutó ily helyhatározói jelentéssel, -t ragos főnévvel kapcsolatban többször is előfordul a régi nyelvben: *ez világot miá*, *mind világot miá*, am. az egész világon (l. Nyelvtört. Szót.).

ű emléjtetére, am. az ő emlékezetére. Az *emléjtet* (említet, említés) a Döbrentei-Codexnek gyakori szava. Máshonnan nem ismeretes.

14. v. «*skariot*» tollhiba *Iskariot* helyett.

15. v. *akartok nekém adnotok*, ma: akartok nekem adni. Közönséges régi kifejezés mód.

szérzenek, am. megállapítottak, kitűztek. (Vö. fönt 140. l.)

16. v. *okos ügyet*, am. okúl szolgáló ügyet (dolgot), okot.

beadhatnája, am. beadhatná, átadhassa (ellenségeinek), elárúlhassa.

17. v. *húsvétnek*. Ma inkább így: *húsvétnek*, minthogy már nem érezzük összetett voltát s nem gondolunk a magashangú *vét* (vétél) alapszóra.

szérzjünk, am. szerezzünk, készítsünk. A *széröz* ige itt régiesen a rövidebb *szérz*-tővel áll (vö. *szérz-ő*, *szérz-és* stb.), a mi a fölszólító mód megőrzött *j* hangjával együtt mai nyelvrészünkre nézve szokatlan hangtorlódást (*rjz*) idéz elő.

18. v. *nékihéz*, am. valakihez. (Vö. fönt 149. l.)

tészék husvétet, am. tartok husvétet.

21. v. *ű ettékben*, am. ettükben, evésük közben.

eggyiték engem eladandó, am. egyitek elad (el fog adni) engemet. A latin igealak utánzása.

22. v. *ki-mind*, am. mindenki. A *mindenki* szó a régibb nyelvben nem fordul elő. Helyét a *kiki mind*, *ki-mind* vagy *minden* pótolta.

mi-nem én vagyok-é, am. vajjon én

vagyok-e. A *mi nem* (mi nem) kiveszett régi kérdő- és kötőszó.

24. v. *írván vagyon*, am. írva van. (Vö. fönt *tudván vadnak*, 132. l.)

jó vala neki, *ha...*, am. jobb lett volna neki, ha... A jelentő mód a latin *erat* utánzása.

26. v. *ez én testem*, am. ez az én testem.

28. v. *új hagyásnak*, am. új szövetségnek, új testamentomnak (t. i. vére; ma szokatlan volna a *-nek* ragos szót appositíóul így, birtokszava nélkül használni). A Münch. Codexben *vy toruennec*.

kiöttletik, am. kiöntetik. Az *önt* ige régi ött alakjának (vö. fönt 7. vsz.) továbbképzése. A *szembe ötlík*, *szembeötlő* kifejezésekben ma is megvan.

29. v. *zsírjából*. A Münch. Codex az eredetinek (*genimine*) pontosabban megfelelő *nemzeseből* szóval fordítja.

igyam. A latin coniunctivus szolgál fordítása. A Münch. Codexben *izom*.

30. v. *édés inek mondván*, am. édes éneket mondván. Az *inek* alak egyik példája az író ízésének, a mire a codex más helyein sokkal több példát találni. Az *édés inek*-kel a hymnust fordítja fordításunk. A szerkezetről l. fönt 104. l.

el-kiménének. A régi nyelvben az ilyen kettős igekötő igen gyakori.

31. v. *megtántorodtok én bennem*, am. megbotránkoztok bennem, scandalum patiemi in me. A régi nyelvben általánosan ez volt a jelentése a *megtántorodik* igének.

34. v. *mielőtt kakas inekljén*, am. mi előtt a kakas énekel. A módhasználat (*inekljén* = énekeljen) ismét latinos.

háromszér, am. háromszor. A *-szér* ragnak illeszkedés nélkül való előfordulása, a mit a népnyelv ma is több vidéken megőrzött.

35. v. *ha kételen volna nekém véled meghalnom*, am. ha kénytelen volnék veled meghalni. A *ké(ny)telen* itt állítmányul áll a meghalásra vonatkoztatva, holott ma mindig csak személyre alkalmazzuk (*kénytelen vagyok vmit tenni*). A *kételen* alakra vö. fönt *kételenjé*, 139. l.

36. v. *jöve*, am. jutott, érkezett. *imádok*, am. imádkozom. (Vö. HB. fönt 60. l.)

38. v. *szenvedjeték*. A latin *sustinete*

szónak betűszerinti fordítása, e helyett: vá-
rakozzatok, a mint KÁLDI fordítja. A Mün-
cheni Codex is helyesebben írja: *marag-
gatoe ith.*

39. v. *onnéjett*, am. onnét, onnan. Má-
sunnal ismeretlen és föltünő alak. Közön-
ségesen *onnejt* és *onnajt*-nak találjuk az
onnét szó jés alakját s ezekkel az *onnéjett*
oly viszonyban állhat, mint *közt* és *között*,
érte és *értette*, *bent* és a régi *bennét* stb.

előlépék. A lép igének ikes alakja (*lép-ik*)
közönséges a régi nyelvben.

essék, am. esék. Az *esik* igének e hosz-
szú s-es ejtése még ma is megvan némely
nyelvjárásokban. (L. SZINNYEI: *Tájszót.*)

40. v. *léléüket alodtokban*, am. alva
találta őket, lelé őket aludtukban, alvásuk-
ban. A Münch. Codexben *-ben* rag nélkül:
léle pket alattoc. Az *aluszik* régen *aloszik*-nak
is hangzott, s innen az igealak második
szótagjában az *o*.

ëggy idén, am. egy óráig. Az *idő* (*idé*)
szót régen 'óra' jelentéssel is általánosan
használták. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

42. 7. *ha nēm igyam*, am. ha ki nem
iszom. A latin *n'si bibam illum* szolgai for-
dítása.

43. v. *lilé*, am. lelé. A *lel* ige régen hosz-
szú hangzóval *lél*-nek is hangzott s ennek
tisztaias változata itt a *lilé*.

44. v. *mëghagyván*, am. ott hagyván,
hátrahagyván.

imadaa, olvashatni 'imádá' v. 'imá-
dá'-nak is. Am. imádkozék. Ha a kettős
aa-nak e helyen jelentősséget tulajdonítha-
tunk, az elbeszélő múlt 3. személyének ere-
deti hosszú hangzós alakja volna itt is meg-

örízve, mint a Jordánszky- és Erdy-Code-
xekben. (Vö. fönt, 12. l.)

azon, am. ugyanazon. Az *azon* névmás-
nak ez volt a régi nyelvben az általánosabb
jelentése. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

45. v. *bínösöknek kezëbbe*, am. bú-
nösöknek kezébe. Ily birtokviszony esetén
a régi nyelv a birtokszón is meg szokta je-
lölteni a birtokos személy többségét, s a nép-
nyelv ma is él a viszonyítás e nemével: a
Péterék házuk (így mondják pl. Székesfe-
hérvárt), e h. a Péterék háza.

47. v. *még ü szóltába*, am. adhuc eo
loquente, még az ő szóltában, még mialatt
beszélt.

tizenkettőnek ëggyik, am. a tizen-
kettőnek egyike, a tizenkettő közül egy. Vö.
fönt, 93. l.

eljuta, am. elérkezett, megérkezett.

törökkel, am. kardokkal. Az Ehrenfeld-
Codex is a *tör* szót használja a *kard* helyett.

48. v. *valamëllyet*, am. a melyet. A
valá-val kezdődő névmásoknak relativ hasz-
nálata közönséges régi nyelvsajátság.

mëgapolandok, am. megcsókolandók,
a mint az író a följé írt szóval maga is meg-
magyarázza. Az *apol* 'csókol' úgy látszik
nem más mint az *ápol* igének alakja és jelen-
tésbeli változata. Régi jelentését ma csak
a székelység őrzi: *apolyat* am. csókolgat
(l. SZINNYEI: *Magy. Tájszót.*)

tartsátok ütet, a Vulgátában *tenete eum*
Tulajdonkép: fogjátok meg őt. Igy az 50
versben is *mëgtarták ütet*, tkp. megfogták,
megragadták.

50. v. *mire*, am. ad quid, mi czélből
mi végre. (Vö. fönt, 154. l.)

Kiadás. A Döbrentei-Codexet ismertető bevezetéssel kiadta VOLF GYÖRGY, *Nyelv-
emléktár*, XII. k. — Passióit nyelvi jegyzetekkel, mai helyesírással kiadta TOLDY FERENCZ
Régi Magy. Passió rajzokkal (Pest, 1856.) cz. munkájában. Szemelvényeket pedig közölt
belőle alábbi művében, I. k. 247—261. l. — Verses részletei magyarázó jegyzetekkel kö-
zölvék SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára*, I. köt. XXVII—XXXV. sz. a. (jegyz. 353—
365. l.). — Egy lapjáról hasonmást ad BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténete*, I. 113.

Repertorium. A Döbrentei-Codexre először KAZINCZY FERENCZ tette figyelme-
ssé a tudósokat, *Tudom. Gyűjtemény* 1817. évf. IV. 35. — Röviden ismertette CSERESZNYÉS,
ugyanott 1819. évf. III. k. 75—81. l. és HORVÁT ISTVÁN, ugyanott 1835. évf. VIII.
25—27. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3-ik kiad. Pest, 1862.)
II. 81. — Kalauz az Orsz. Magy. Íparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállítás-
hoz. (Budapest, 1882.) 25. l. — PÁL ANTAL: *A Döbrentei-codex nyelvi sajátosságai, Gyulafehé-
vári kat. főgimnáziumi Értesítő* 1888/89-ről. (Ismeretve LEHR VILMÓSTÓL, *Egyetemes
Philol. Közöny* XIV. 837—846.)

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A Margit-Legenda.

Régi irodalmunknak egy kor- és műveltségtörténeti szempontból is igen nevezetes prózai maradványa a *Nemz. Múzeumban* (*Quart. Hung.* 406. jelzet alatt) őrzött MARGIT-LEGENDA. Egy magyar királyleánynak, IV. Béla leányának asketikus életét és csodatetteit beszéli el ez érdekes emlékün, mely e mellett az akkori kolostori életnek hű rajzát adja s bepillantást enged ama kor vallási fölfogásába, műveltségi viszonyaiba, sőt mellékesen az ország történetébe, irodalmunknak IV. Béla alatti állapotába s a hazai műtörténetbe is. Irodalmi vonatkozásai régi irodalmunk több, azóta elveszett termékének őrizték meg legalább emlékét. Fölötte érdekes a legenda ezeken kívül a főváros, különösen a Margit-sziget helyrajzára nézve is, melyet azon időben *Nyulak szigeté*-nek vagy *Boldogasszony szigeté*-nek nevezték.¹ Tárgyánál fogva mint tisztán magyar eredetű legenda is különös figyelmet érdemel, s valószínűleg egy régibb latin legenda után készült, melynek anyagául az V. Innocentius pápa küldöttjeitől, *Umbertus Blancus* és *Magister de la Corre*-től gyűjtött adatok szolgáltak.² E pápai követek a legenda szerint azért jöttek Magyarországba, «Nyulak szigetében, másképpen Bódogasszony szigetében, hol nyugoszik Szent Margit asszonynek teste, hogy ott megtudakoznának nagy erős bizonság alatt Szent Margit asszonynek szentséges életéről, csodatételéről, kit ez jámbor doktorok és kananokok híven mind megtőnek és mend végig elvégezék és híven megírák, pápának bevivék, nekünk es írva hagyák, miképpen jól látjátok, az ő legendáját.»³

A fönmaradt magyar szöveg is csak másolat, a mint törléseiből, igazításából és botlásaiból nyilván látszik. Másolója *Ráskay Lea*, a nagy szorgalmú margitszigeti dömés apáczsa, ki e legendán kívül a Cornides-Codexet, Szent Domonkos életét, a Példák Könyve első felét s a Horvát-Codexet is másolta,⁴ s Volf György szerint bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a

¹ Vö. «Parachola papa eztergamy fylep erseknek. es vacy pispeknek. es rakony apat vrnak. hog el junenek bodog azzonnak elastromahoz. nyulaknak zygeteben. maas keppen bodog azzon zygeteben» (Margit-Legenda 121. l.).

² L. BEÖTHY ZSOLT: *A magy. szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban*, I. 18.

³ L. a codex 122. és 123. lapján. Magáról Szent Margitról, ereklyéiről, szentté avatásáról és cultusáról l. NÉMETHY LAJOS és FRANKÓI VILMOS munkáját: *Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez* (Budapest, 1885.).

⁴ L. ezekről fönnt az általános rész III. fejezetében a 30. s köv. lapokon.

zemplénmegyei két Ráska faluról (Kis- és Nagy Ráska) kapta nevét, s melynek tagjai már II. Endre alatt s azután is majd a XVI. század végeig udvari és országos főtisztviségeket viseltek. Előkelő származására vall neméhez és korához mért nagy műveltsége s amaz élénk érdeklődés, melylyel az ország dolgait a kolostor falai közt is kíséri.

Azonban Ráskay Lea a legendának nem egyszerű gépies másolója. Kitűnik ez főképp sajátos orthographiájából, a melyhez kezdettől fogva hűségesen ragaszkodik, továbbá hogy több helyen megjegyzéseket is tesz munkája közben.

Maga a codex nyolczadrét alakú, elején csonka s végén befejezetlen papiros-codex, melyen az eredeti kötés maradványai is műtörténeti nevezetességűek. Egészben véve elejétől végig Ráskay Lea írása, ki e codexet Volf György megállapítása szerint 1510-ben írta. Tartalmát kizárólag a tárgyalta Margit-legenda teszi.

Orthographiája egyike a legkövetkezetesbeknek. Sajátságai közül megemlítjük, hogy az *ö* hangot, s néha az *ü*-t is *ev*-vel (az utóbbinak különben *v* a rendes jele), az *i*-t gyakran *j*-vel és *y*-nal, a *ty*-t pedig, mint a *gy* hangot, *gy*-vel fejezi ki. A *ch*-t a *cz* és *cs* hangok jeléül egyaránt használja.

Nyelve az őző nyelvjárások közé tartozik.

Szemelvényül két részletet közlünk. Az első, melyből mint lefényképezésre alkalmas részből egy lapnak, az 55-iknek hasonmását is adjuk, Szent Margitnak önfeláldozó betegápolásáról mond példát (a codex 54—56. l.). A másik (a codex 96—108. l.) Szent Margit halálát és temetését beszéli el.

1. Szent Margit mint betegápoló.

(Margit-Legenda 54—56. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.)*

Vala egy Soror. ky neuezetetyk vala soror evrsebet. ez vala jgen veen. Ez soror evrsebet esek nagy hozzv kor-sagban tyzen nyole eztendeyg. es juta annye erevtelensgre. es veer hasra. es vetesre semmyt nem emezhet vala. vgy hogy ev magat fel nem jnded-hagya az ||⁵⁵ agybol. tahat nemely napon az sororok jgen meg farattanak vala es senky nem akara neky segel-leny az az. az betegnek. de zent mar-git azzon mene az priorissához. es meg kere az priorissatvl engedelmes-segret hog ev bannyek az zegen bete-gel. Az priorissa kedeg neky meg

A szöveg eredeti kiejtése.

Vala äggy szoror, ki neveztetik vala szoror Örzsébet.¹ Ez vala igen vén. Ez szoror Örzsébet esék nagy hosszú kór-ságban tizënnnyolcz esztendeig, és juta annyé erötelensgre és vérhasra és vetésre,² sëmmit nem emészhet³ vala, ügghogy ő magát fél nem indét-hatja az ágyból.⁴ Tabát némëlly na-pon⁵ az szororok igen mëgfáradtanak vala és sënki nem akara néki segél-leni,⁶ az az: az betegnek. De Szent Mar-git asszon méne az priorissához⁷ és mëgkéré az priorissátúl engedelmes-séggel(?),⁸ hogy ő bánjék az szëgën be-teggel. Az priorissza kedëg néki mëg-

* A rekeszbe [] tett helyek olvasható törlést, az apró betűk föloldott rövidítést jelentenek.

engede. es hagyja hogy egy tarsot vegyen vele. Zent margit azzon kedeg hyva el vele Soror alinchat aykay pester vrnak leyanyat. Mykoron el mentenek volna mynd ketten. Tahat zent margit azzon fel emele az agybol az zegen regy veen beteget evnen kezeuel. es teue egy samel zekre [eg kerek veremre] es tahat az nagy dohossagert. es veer hasnak. es vetesnek vtalatossagaert Soror alincha fel fel[r]re vona magát. elnem zenvedhete az nagy dohossagot. Ezeket latuan zent margit azzon. Monda az sorornak. zeretev atyamfya ha te elnem zenuedhetevd menyel ||⁵⁶ fel fele. es hagyad ennekem ezt tennem. tahat zent margit azzon. az bete[d]gnek agya meg tyztehtuan Annak vtanna esmeg evnen maga fel veue ev karyayra az beteget. es be teue az agyban. Ezeket latvan ez soror jgen chudalkozyk vala. hogy zent margit azzon el zenuedhet vala il nagy dohossagot vtalatnekevl. es hogy el birhata jllyen nagy embert. mert ez betek evrsebet jgen nagy ember vala. Ezeknek vtanna zent margit azzon [ve] fel veue az zeket es Mind azokat kykre evltette vala. es vyve az vyzhez es evnen kezeuel mynd megmosa. Ezenkeppen zolgala ez betegnek zent margit azzon nagy sokzer. ez vala három eztendevuel ez zent zvznek halála [er] elevt.

engedé és hagyá, hogy egy társot vegyen véle. Szent Margit asszon kedég hívá el véle⁹ szoror Alincsát,¹⁰ Ajkay Péter úrnak lejányát. Mikoron elmén-tenek volna mind ketten, tahát¹¹ Szent Margit asszon félemelé az ágyból az szégén régi vén betegét önén¹² kezével és tévé éggy sámél-székre¹³ [éggy kerek verémre]. És tahát az nagy dohosságért¹⁴ és vérhasnak és vetésnek utálatosságaért szoror Alinsa fél félre¹⁵ voná magát, el nem szenvedheté az nagy dohossagot. Ezeket látván Szent Margit asszon, mondá az szorornak: Szerető atyámfia,¹⁶ ha té el nem szenvedhetöd, mēnj el fél felé és hagyjad énnékēm ezt tēnnēm. Tahát Szent Margit asszon az betegnek ágya mégtisztéjtván, annak utánna ősmég önén maga fél vevé ő karjaira az betegét és bétévé az ágyban.¹⁷ Ezeket látván ez szoror, igēn csudálkozik vala, hogy Szent Margit asszon elszenvedhet vala illy nagy dohossagot utálat nélkül és hogy elbirhata ilyen nagy embért,¹⁸ mert ez beteg Őrzsébet igēn nagy ember vala. Ezeknek utánna Szent Margit asszon félvévé az széket és mind azokat, kikre ültette vala, és vívé az vízhez és önén kezével mind megmosá. Ezēnkēppen szolgála ez betegnek Szent Margit asszon nagy sokszēr. Ez vala három esztendővel ez szent szűznek halála előtt.

Jegyzetek.

1. *ki neveztetik vala szoror Őrzsébet.* A -nek rag elmaradása, ha nem pusztá tollhibá (e h. *evrsebetnek*), a latin *Nominativus cum infinitivo* hatásából magyarázandó.

2. *vetésre,* am. hányásra. Másutt nem fordul elő hasonló jelentéssel. E szó után *hogy* kötőszót várnánk; valószínűleg csak feledésből maradt ki.

3. *emészhet.* Kiejtés szerinti írás, am. *emész(t)het.*

4. *ő magát fél nem indéthatja az ágyból,* am. föl nem mozdíthatja magát, föl nem kelhet.

5. *némelly napon,* am. egy napon.

6. *segélieni,* am. segíni, segíteni. Olyan teljesebb alak, mint *ajállani* e h. *ajálni*, *beszélleni*, e h. *beszélni*, *szólani* e h. *szólni*.

7. *«priorissa»,* am. főnöknő, perjelnö. A *priorissa* a *prior* (perjel) szónak olyan nőnemű alakja, mint az *abbatissa* (apáca) az *abbas*-nak.

agubol. talhat nemely napon az
sorprot igen meg farattanak vala
es senty nem akara nety segyellenij
az az. az betegnek. De zent margit
azzon mene az priorissához. es meg
leve az priorissal engedelmessegret
hog ev bannye az zegen betegél.
Az priorissa kedeg nety meg engede.
es hagyja hogy egy tarsot vegyen
vele. Zent margit azzon kedeg huj
na el vele Soror alinchat ayskay
peter vrnak lejanjat. Mykoron
el mentenek volna mynd ketten.
Talhat zent margit azzon fel emele
az agubol az zegen vogy ween be
teget evnen kezenel. es true egij
samel zekre ~~eg tenek verenne~~
es talhat az nagy dohossagert. es
veer hasnak. es vetesnek utala
tassagaert Soror alincha fel felv
re vona magat. elnem zenned
hete az nagy dohossagot. Ezeket
latuan zent margit azzon. Mond
az sorornak. zereben alyamfya
hate elnem zennedhetevd menyel

8. *«engedelmessegret»*. Iráshiba *engedelmesseggel* helyett.

9. *hívá el véle*, am. elhívá magával, magával hívá. Az igekötőnek e szórendje ma erdélyi sajátság.

10. *«Alincha»*. *Alinca* (v. Alineza?) nőnév, az *Alina* kicsinyítése.

11. *tahát*, am. akkor. A *tehát* szónak eredeti alakja, eredeti jelentésével. (Vö. fönt. 109. l.)

12. *önön*, am. önön, önnön. A régi nyelvben gyakori az egyszerű *n*-es alak, ma rendszeren *önnön*. De: «Szerette Rika asszonyt, önön szép s jó magát» (ARANY *Hátrah. Versei*, 184. l.).

13. *sámél-székre*, am. zsámoly-székre, zsámolyra. *Sámél* v. *sámely* (sőt *zs*-vel is ejthették már) a német származású *zsámoly* szónak (ném. *schamel* = *schämel*) eredetibb alakja.

14. *dohosságért*, am. bűzért. A *dohos* melléknevet némely dolgokról (pl. *dohos liszt* stb.) ma is mondjuk.

15. *fél félre*, tulajdonképp am. fél oldalra v. i. *félre*, a mint ma egyszerűen mondjuk. Alább *fél felé* szintén am. félre.

16. *szerető atyámfia*, am. szeretett atyámfia, a *szerető* igenévnek régi szenvedő értelmével, a mi a *szerető* szóban (am. a kit szeretünk) máig fönmaradt.

17. *ágyban*, e h. *ágyba*. A régi nyelvben gyakori összezavarása a *-ben* ragnak a *-be*-vel.

18. *embért*. Itt nőről van használva, a mi ma szokatlan. Hogy a régi nyelv az *ember* alatt férfit és nőt egyaránt érthetett, mutatja ez a megkülönböztető összetétel is: *asszony-ember*.

2. Szent Margit halála és temetése.

(Margit-Legenda 96—108. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Mykoron jutot volna ez zentseges zvz. az ev betegsegenek tyzen harmad napyara. egy zombat napon. completanac vtanna. Elev tykzo koron. kevrnyvl alvan fraterevknek es sororoknak sokassaga. cristus zvletetynek vtanna. Ezer. keet zaaz. hetven egy ez-tendevben. Ez zent zvznek kedeg huzon kylenec eztendeveben. februar hauanak tyzen evtevd napyan. Meg gyvlada ez melto||⁹⁷sagos zvz. Azmenyey jegesnek zerelmében. kyt kevan vala. kyt zolgal vala. kyt myndeneknek felette zeret vala. kynek zerelmeert mynd atyat anyat es ez velagy orzagnak byrodalmat el hatta vala. Az ev artatlan lelket. zentseges meltosagos lelket. ayalvan az ev teremteenek. az ev edesseges kevatos jegesenek. El nyvgovek vrban. oly jgen jdegen vala az ev teste mynden faydalmtvl ev halalanak jdeyen. mykeppen az ev elmeye. es az ev teste jdegen vala mynden testy romlastvl es fertezetevssegtevl.

A szöveg eredeti kiejtése.

Mikoron jutott volna ez szentségesszűz az ő betegségének tízénharmad napjára, egy szombat napon komplettának utánna,¹ elő tikszó koron,² környül állván fráteröknek és szororoknak sokassága,³ Krisztus születetinek utánna ezer kétszáz hetveneggy esztendőben, ez szent szűznek kedeg huzsonkilencz esztendőében,⁴ február havának tízénötöd napján meggyulada ez méltóságos szűz az mennyei jegyének szerelmében,⁵ kit kíván vala, kit szolgál vala,⁶ kit mindéneknek fölette szeret vala, kinek szerelméért mind atyját, anyját és ez vélági orzágnak birodalmát elhatta⁷ vala, az ő ártatlan lélkét, szentségös, méltóságos lélkét ajálván az ő teremteenek,⁸ az ő édességös, kívánatos⁹ jegyésének, elnyugovék Úrban.¹⁰ Olly igen idegën vala az ő teste mindën fájdalmtúl¹¹ ő halálának idején, miképpen az ő elméje és az ő teste idegën vala mindën testi romlástúl és fertezetösségtúl.¹²

legottan ez zentséges zveznek ev orchaya chudalatos fenesseggel meg fenessedek, es vala ev zemenek alatta oly jgen zep velagosság mynt ha meg aranyztak volna az ev orchayat zemenek alatta. Mykoron ez zentséges zvez ezen keppen halva fekeneyek az ev agyaban. legottan az vr isten ky nyta az ev jegesenek erdemének kenchet ||⁹⁸ betegvőknek meg gyogheztasaban. Mert azon jdevben fegzik vala egy Soror nagy nehéz korsagban. vgy hogy egyebeknek segedelme nekevl fel nem kelhet vala az ev agyabol. Mert zent levrinc napyatvl fogva zent prisca azzon napyayg. mely napon ez zent zvez ky mult vala ez velagbol. ez Sorort neged napi hydeg lelte vala. Mykoron ez zent zveznek halalat hallotta volna ez beteg Soror. az egyeb sororoktvl. meg keserevdek ev zvueben hog ev nem zolgalhatna ez zent zveznek ev testenel az egyeb sororokkal. es kezde gondolkodny ev zvueben. hog ha az vr isten evtet zent margyt azzonnak erdeme mya meg gyogheztanaya. tahat jgen evrevmest zolgalna zent margyt azzonnak testenel. legottan hog ez soror ezeket gondola. felkele mynden segedelmnekevl. es el mene zent margyt azzonnak testenek zolgaryara. es [zolgaryara]zolgala az ev testenel. es ky veue ez Soror az scapulart zent margyt azzonnak nya||⁹⁹ kabol mert jgen zevrnyv vala az kohnyan valo zolgalatert. es tyzta yo scapulart ada ev rea. Ezenkeppen fel evltevztetek nagy siralmakkal es faszkodasokkal. es mykoron volna jmmar veternyenek jdeye fel veueek ez zent zveznek ev zentséges testet es el hozak es le teuek az kar alat yol lehet altalyaban nem neuezy meg az legenda helyet. hanem

Legottan ez szentséges szűznek ő orcája csudalatos fényességgel megfényesédék, és vala ő szemének alatta olly igen szép vőlágosság, mint ha megaranyzták volna az ő orcáját szemének alatta. Mikoron ez szentséges szűz ezenképpen halva fekenéjék¹³ az ő ágyában, legottan az úr lsten kinyitá az ő jegyésének érdemének kénését betegőknek meggyógyjításában. Mert azon időben fekszik vala egy szoror nagy nehéz kórságban, úgy hogy egyebeknek segedelme nélkül fél nem kelhet vala az ő ágyából. Mert Szent Lőrincz napjátvl fogva Szent Priska¹⁴ asszon napjáig, mëlly napon ez szent szűz kimúlt vala ez vőlágból, ez szorort negyed napi hideg¹⁵ lelte vala. Mikoron ez szent szűznek halálát hallotta volna ez beteg szoror az egyeb szororoktvl,¹⁶ megkeserödék ő szüvében, hogy ő nem zolgalhatna ez szent szűznek ő testénél az egyeb szororokkal. És kezde gondolkodni ő szüvében, hogy ha az úr lsten ötet Szent Margit asszonnak érdeme miá meggyógyjtanája, tahát igen örömet szolgalna Szent Margit asszonnak testénél. Legottan hog ez szoror ezeket gondolá, félkele minden segedelm nélkül és elméne Szent Margit asszonnak testének zolgalatjára.¹⁷ És zolgála az ő testénél és kivévé ez szoror az skapulárt¹⁸ Szent Margit asszonnak nyakából, mert igen szörnyű vala az kohnyan¹⁹ való zolgalatert, és tiszta, jó skapulárt ada ő réá. Ezenképpen félöltöztetek nagy siralmakkal és faszkodásokkal.²⁰ És mikoron volna immár veternyenek²¹ ideje, félvévék ez szent szűznek ő szentséges testét²² és elhozák és létévék az kar alatt,²³ jól lehet általyában nem nevezi még az légenda helyét, hanem

chak zent egyhaznak mongya. De menere az legendanak folyasa tárgya. az kar allyat mongya zent egyhaznak. Oh zeretev atyamfay myndentevk meg gondolhagya mely jgen keserves processio vala ez az zegen sororoknak. mykoron lagyak vala hog evnekyk megkel valnyok az ev edesseges anyoktvl zentseges peldayoknak fenes tevkeretevl. es minden vigassagoktvl. jelesevl azoknak kyk ev kezzelek keues jdevuel ez zent zvznek halala elevt. evneky es ev rayta nagy bozzusagokat nyomorusagokat tevttenek vala bezedevkel es tetemenyekel. ||¹⁰⁰ gyakorta az Sororok mennek vala zent margyt azzonnak testehez. es meg nezyk vala. es lagyak vala hog zeeb piroseb vala. hognem elteben. Ezenképpen alla ez zent zvznek ev teste vasarnaptvlfogva keddyg. Mykoron ez zent zvz ky muleek ez velagbol legottan meg jzeneek mynden clastromokban hog az fraterok junenek tyztes tarsossagal ez zent zvznek temetesere. Tahat azon vasarnapon. mely vasarnap eyel ez zent zvz ky mult vala. ez gyarlo velagbol. nemevnemev frater petevr ky vala gevrevt lector. annak vtanna levn magerorzagban provincialis jllyen zozatot halla veternyenek vtanna. Az baran meg holt. Ennek fevlevtte meg jzeneek eztergamy fylep erseknek es egyeb egyhazy feyedelmeknek. Azert mykoron jmmar kedden el juttek volna az tyztelendev atyak es vrak eztergamy ersek. vacy pisppek. obuday prepost. be menenek az clastromba ||¹⁰¹ hol zent margyt azzonnak ev teste vala egy nemevnemev nozolyan. es fel emele az ersek zent margyt azzonnak orchayarol az velomot kyvel be fevttek vala az ev orchayat. es lata az ersek zent

csak szentgyháznak mondja. De mennyére az légendának folyása tartja, az kar alját mondja szentgyháznak. Oh szerető atyámfiai, mindöntök²⁴ meggondolhatja, melyl igen keserves procezsió vala ez az szegen szororoknak, mikoron látják vala, hogy ő nekik még kell válniok az ő édességűs anyjoktól, szentségűs példájoknak fényűs túlkérétűl és mēndēn vígasságoktól, jelēsűl azoknak, kik ő közöttűl kevés idővel ez szent szűznek halála előtt ő néki és ő rajta nagy bosszúságokat, nyomorúságokat²⁵ tētenek vala beszédőkkel és tētēmēnyēkkel.²⁶ Gyakorta az szororok mēnnek vala Szent Margit asszonnak testéhez és mēgnēzik vala és látják vala, hogy szébb,²⁷ piroseb vala, hogynēm²⁸ életben. Ezēnképpen álla ez szent szűznek ő teste vasárnaptól fogva keddig. Mikoron ez szent szűz kiműlök ez vēlāgból, legottan mēgizenēk mēndēn klastromokban, hog az frātērek jūnēnek²⁹ tīztēs tārsoossāggal³⁰ ez szent szűznek temetésére. Tahāt azon vasárnapon, mēlly vasárnap éjjel ez szent szűz kiműlt vala ez gyarló vēlāgból, nēmūnēmű³¹ frātēr Pētōr, ki vala Gyōrōtt lēktor, annak utānna lōn Magyērorszāgban³² provincziālīs, jllyen szōzatot halla veternyēnek utānna: Az bārān mēgholt. Ennek fōlōtte mēgizenēk ēsztērgami Filēp ērseknek és ēgyēb ēgyhāzi fejēdelmeknek. Azert mikoron immār kedden eljūttek volna az tīztelendō atyak és urak: ēsztērgami ērsek, vāczy pispēk, ōbudai prēpost, bēmēnēnek az klastromba, hol Szent Margit asszonnak ő teste vala ēggy nēmūnēmű nyoszolyán. És fēlemelē az ersek Szent Margit asszonnak orczájáról az vēlomot,³³ kivel befōdték vala az ő orczáját. És látā az ersek Szent

margit azzonnak orchayat fenleny. mykoron az Sororok nagy mondhatatlan keserevséggel syrnanak. [Monda az ersek] azonkeppen az fraterok es. jól lehet hog meeg az ersek. es pispék. prepost. es mynd evele valo nagy sokassag syratlan nem tevrhetyk vala ev nagy aytatosságoknak myatta. chudalkozvan zent margyt azzonnak ev nagy zepsegen. de maga az ersek vigasztalya vala az Sororokat es fraterevket mondvan. Nem kel tynektevk syrnatok ez evrek kyralnak leanyan. de jnkab evrevlnetek kel. mert jmmar az menyey evrek evrekseghnek jutalmat evtet vennie nylyan lagyvk. Oh mene nagy syralm vala ||¹⁰² ez jdevben. nem chak predictator zerzete bely fratereknek es Sororoknak kyk ot jelen valanak. de meeg ennek felette sok egyeb zerzetevsseknek es. kyk junek vala mynd az ev el temetese-nek napyaygla. Mygnem az ev tyztelendev zent teste. tyztelendev atyáknak es vraknak kezekmya. az az. eztergamy erseknek. es vacy pispéknek kezekmya. zent ferenc fraterinek es prepost zerzetinek fraterinek jelen voltakra. plebanosoknak. ferfyaknak. azzonyallatoknak. zege nyeknek es nemeseknek nagy soksaganak elevtte es jelen voltara. Nagy tyztességgel el temetteteek. Dychyrven es aldván az vr istent az nagy soksagu nep.

Zent margyt azzonnak ev testenek el temetese ezenkeppen levn. My[ko]koron ez zent zvz. ez gyarlo vilagbol [ky] ky mult volna. annak vtanna harmad napon az provincialis chinaltata fabol egy jgen erevs zekrent. es jgen erevssen meg ||¹⁰³ vasaztatya erevshtete vasakal. es vas karikakal. Ennek vtanna bele tevek zent margyt azzonnak ev zent testet. Ezenkeppen

Margit asszonnak orcáját fényleni. Mikoron az szororok nagy mondhatatlan keserűséggel sírnának, azonképpen az fráterek és, jól lehet hogy még az érsek és pispék, prépost és mind ő vele való nagy sokasság siratlan nem tűrhetik vala ő nagy ájtatosságoknak miatta, csudálkozván Szent Margit asszonnak ő nagy szépségén, demaga az érsek vigasztalja vala az szororokat és frátereket, mondván: Nem kell ti néktök sírnatok ez örök királynak leányán, de inkább örülnötök kell, mert immár az mennyei örök örökségnek jutalmát ötet vennie nyilván látjuk.⁸⁴ Oh mennyé nagy siralm vala ez időben nem csak prédikátor szerzetebéli⁸⁵ frátereknek és szororoknak, kik ott jelen valának, de még ennek felette sok egyéb szerzetősseknek és kik jünnek vala mind az ő eltemetése-nek napjáiglan, mígnem az ő tisztelendő szent teste tisztelendő atyáknak és uraknak kezek miá, az az észtergami érseknek és vácsi pispéknek kezek miá, Szent Ferencz fráterinek és prépost szerzetinek⁸⁶ fráterinek jelenvoltokra,⁸⁷ plébánosoknak, férfiaknak, asszonyállatoknak, szegényeknek és nemeseknek nagy sokságának⁸⁸ előtte és jelenvoltára nagy tisztességgel eltemettetek, dícsírvén és áldván az úr Istent az nagy sokágú nép.

Szent Margit asszonnak ő testének eltemetése ezenképpen lön. Mikoron ez szent szűz ez gyarló világból kimúlt volna, annak utánna harmad napon az provinciális csináltata fából eggy igen erős szekrént és igen erőssen megvasaztatja, erőséjteté vasakkal és vas karikákkal. Ennek utánna belé tévek Szent Margit asszonnak ő szent testét. Ezenképpen

veue eztergamy érsek. vacy pispék. obuday prepost. fraterevknek Sororoknak sokaságau. az zekrent kyben vala zent margyt azzonnak teste. az ev zent testével evzve. es vyvek az zent egy hazba az bodog azzonnak oltára eleyben. az nagy oltar eleyben. nagy tyztességgel. Az érsek fevl evltvzeek erseky tyztességgel az misere. es meg monda nagy tyztességgel es juneplessel. Annak vtanna az érsek evnen maga megzolgala ez zentsegevs zvznek ev testenek el temetésének mynden zolosmayat. Ezenképpen veueek az zekrent zent margyt azzonnak testeuel evzve. es be bochatak az fevldben egy verevmbé auagy sérben. kyt astanak vala az nagy oltárnak eleit. az ev zent testenek. es be nem fevdek fevldel. zent margyt azzonnak testet. sem ||¹⁰⁴ valamivel egyebél. hanem csak az ev zom fedelecheevel. Ezenképpen álla be fevdetlen zent margyt azzonnak teste tyzenkeet napiglan. Mykoron be bochattak volna az zent zvznek testet az sérben. kezde ez zent zvznek testebevl [ev] nagy edesleges illat ky juny. Tahat kezdenek az fraterevk ketevlkevdy. hog netalam az Sororok tevtenek valaminemű jó illatot auagy kenetevt zent margyt azzonnak testehez. es azért volna az nagy jó illat az ev zent testenél. Tahat az provincialis frater myhal. es frater marcellus egyeb fraterevkel evzve. zerelmest meg tudakozeeek Soror margaretatvl. zent margyt azzonnak evchetevl. ky vala bela kyalnak huganak. anna azzonnak leánya. es egyeb Sororoktvl. hog ha valaminemű kenettel meg kenteeek zent margyt azzonnak testet. Auagy ha az ev testehez tevtek valami jó illatot. Ezenképpen mondvan nekyk. Parancholonk nektevk nagy erevsseggel.

vévé esztérgami érsek, váczy pispék, óbudai prépost fráteröknek, szororoknak sokaságával az szekrént, kiben vala Szent Margit asszonnak teste, az ő szent testével öszve,³⁹ és vivék az szentéyházba az Bódogasszonnak oltára eleiben, az nagy oltár eleiben nagy tisztességgel.⁴⁰ Az érsek fölöltözék érseki tisztességgel az misére és megmondá nagy tisztességgel és innepléssel. Annak utánna az érsek önén maga megszolgálá ez szentségös szűznek ő testének eltemetésének minden szolomáját.⁴¹ Ezénképpen vevék az szekrént Szent Margit asszonnak testével öszve és bébocsáták az földben egy verömbe avagy sérben,⁴² kit ástának vala az nagy oltárnak előtt az ő szent testének. És bé nem földék földdel Szent Margit asszonnak testét, sém valamivel egyébbel, hanem csak az ő szőmfedelecsével.⁴³ Ezénképpen álla befödetlen Szent Margit asszonnak teste tizenkét napiglan. Mikoron bébocsátták⁴⁴ volna ez szent szűznek testét az sérben, kezde ez szent szűznek testéből nagy édes-ségös⁴⁵ illat kijünni. Tahat kezdenek az fráterök kétölködni, hogy nētalám az szororok töttenek valaminemű jó illatot avagy kenetöt Szent Margit asszonnak testéhez és azért volna az nagy jó illat az ő szent testenél. Tahat az provinciális, fráter Mihál és fráter Márczellus egyeb fráterökkel öszve szerelmest⁴⁶ megtudakozék⁴⁷ szoror Margarétátul, Szent Margit asszonnak öcsesétül,⁴⁸ ki vala Béla királnak hugának, Anna asszonnak leánya, és egyeb szororoktúl, hogyha⁴⁹ valaminemű kenettel megkenték Szent Margit asszonnak testét, avagy ha az ő testéhez töttek valami jó illatot, ezenképpen mondván nekik: Parancsolonk néktök nagy erősséggel,

zent engedelmessegnek eree ||¹⁰⁵ vel. es atoknak kennyia alatt. hog ennekevm errevl byzonsagot mongyatok. hog ha ty. auagy valaky egyeb ty tudastokra tevt valamynemev kenetevt auagy valamyl jó illatot. zent margyt azzonnak testehez. Tahat az Sororok mynd egetevmbe meg eskevnek nagy erevsen. hog sem evk. sem egyebek ev tudasokra. semmynemev kenetevt sem jó illatot oda nem tevttek. Ennek fevlevtte az provincialis az Sororoktvl meg tudakozeek. ez dologrol meeg gyonasokban es. de meeg ot es nem lele kevlemben. Ezenkeppen az sororok mynd az tyzenkeet napyg. meg maradának zent margyt azzonnak testenel. es az ev zent teste[nel]tevl. soha kevlemben el nem junek vala. hanem chak mykoron az orakat zolosmakat mongyak vala. es chak mykoron eeznek es aloznak vala. Hahem myndenkoron ez zent zvznek testenel alnak vala. jmadkoznak vala ||¹⁰⁶ nezyk vala. es lagyak vala az ev zerelmes annyokat az seerben fekeny. Ezen jdevben egy nemev nemev frater. kynek vala neve peter. es vala gevry lector. annak vtanna levn provincialis. hatod napon juta ez clastromhoz zent margyt halala vtan. mert hittak vala evtet ez zent zvznek temetesere. Mykoron jutot volna zent margyt azzonnak serehez. kezde erzeny nagy edes chudalatos illatot. Mykeppen ha ot vala mynemev yo illatv kenetevt tevttenek volna el. kezde ez frater jllatozny ez zent zvznek feyenel. es labaynal. es sokzer erzee ez chudalatos illatot. Monda ez frater peter. provincialisnak. Attyam ez hely chudalatos illattal illatozyk. lassad hog oda valamynemev illatot auagy kenetevt ne tevttenek legenek. Tahat monda az provincialis. az

szent engedelmességnek ereével⁵⁰ és atoknak kénja alatt, hogy én neköm erről bizonságot mondjatok, hogyha ti avagy valaki egyéb⁵¹ ti tudástokra⁵² tött valaminémű kenetöt avagy valamely jó illatot Szent Margit asszonnak testéhez. Tahát az szororok mind egyetömbbe megeskűnek⁵³ nagy erősen, hogy sém ők sém egyebek ő tudásokra sémminémű kenetöt, sém jó illatot oda nem töttek. Ennek fölötté az provincziális az szororoktól mégtudakozék ez dologról még gyónásokban és, de még ott és nem léle külömben.⁵⁴ Ezénképpen az szororok mind az tizenkét napig megmaradának Szent Margit asszonnak testénél és az ő szent testétől soha külömben el nem jönnek vala, hanem csak mikoron az órákat, szolosmákat⁵⁵ mondják vala és csak mikoron észnek⁵⁶ és alosznak vala, hanem mindénkoron ez szent szűznek testénél állnak vala, imádkoznak vala, nézik vala és látják vala az ő szerelmes anyjokat az sérben fekönni. Ezén időben eggy némünémű⁵⁷ fráter, kinek vala neve Péter és vala győri lèktor,⁵⁸ annak utánna lön provincziális, hatod napon juta⁵⁹ ez klastromhoz Szent Margit halála után, mert hitták vala őtet ez szent szűznek temetésére. Mikoron jutott volna Szent Margit asszonnak séréhez,⁶⁰ kezde érzeni nagy édös, csudalatos illatot. Miképpen ha⁶¹ ott valaminémű jó illatú kenetöt töttenek volna el, kezde ez fráter illatozni⁶² ez szent szűznek fejénél és lábainál és sokszer érzé ez csudalatos illatot. Monda ez fráter Péter provincziálisnak: «Attyám,⁶³ ez hely csudalatos illattal illatozik. Lássad, hogy oda valaminémű illatot avagy kenetöt né töttenek légyenek.⁶⁴ Tahát monda az provincziális az

fráternek. En ez dolgot meg tudakoztam nagy zerelmel. az priorisatvl. es olimpiadistvl. es az egyeb sororoktvl kyk jelen voltanak az ev ||¹⁰⁷ testenek el temeteseen. nagy erevs hytnek alatta. mynt jobban lehetevt. de en semmykeppen nem lelhettem hog az ev testehez valaky valamynemev illatot auagy kenetevt tevt volna. Ez jdeven az seerre meegkevuett nem tevttek vala. De zent margyt azonnak [h] el temetese vtan tyzenneged napon tevnek egy otromba faragatlan kevuett az [k] zekrenre auagy koporsora felyvl. vgy mondnak vala az kevmyves mesterek. kyket hoztak vala lombardiabol. egyknek vala neue albert masyknak petevr. hog mykoron az kevuett az serre teueek nagy edes illatot erzenek. Ennek vtanna ez felyvl meg mondot kevmyves mesterevk faraganak koporsot zent margyt azzonnak verevs marvanbol. kyben mastan es fekzyk ez zent zvz. Mykoron ez koporso meg kezevlt volna. keet auagy három holnap vtan. es mykoron az mesterevk el vettek volna az eleby faragatlan kevuett az seerrevl. es akarnayak az verevs marvan koporsot ||¹⁰⁸ az seerre tenny. legottan hog meg nytottak volna az seert. es akarnayak rea tenny az verevs marvant koporsot. oly jgen edes illatv para. fvst. es illat ju vala fel az zent margyt azzon koporsoyabol. mynt ha nagy sok rosag voltak volna ot. mykeppen ezen lombardiay kev myves mesterevk ezrely byzonsagot tevttenek. Ezenkeppen levn ez zentseges zvznek. zent margyt azzonnak temetese. bela kyalnak leanyanak. bodog azzonnak egyhazaban. bodog azzon oltara elevt. bodog azzon zygeteben ky mas keppen neuezetetyk nylaknak zy[z]getynek. Vr

fráternek: «Én ez dolgot mégtudakoztam nagy szerelmmel⁶⁵ az prioriszátúl és Olimpiádisztúl⁶⁶ és az egyeb szororoktúl,⁶⁷ kik jelen voltanak az ő testének eltemetésén, nagy erős hitnek alatta, mint jobban lehetött⁶⁸; de én sémmitképpen nem lelhettem, hogy az ő testéhez valaki valamienemű illatot avagy kenetöt tött volna.» Ez időben az sérre még követ nem töttek vala, de Szent Margit asszonnak eltemetése után tizénnegyed napon tőnek⁶⁹ egy otromba faragatlan követ az szekrénre avagy koporsóra félyül. Úgy mondnak⁷⁰ vala az kőmives mesterek, kiket hoztak vala Lombardiából⁷¹ — egyyiknek vala neve Albért, másiknak Pétör — hogy mikoron az követ az sérre tévék, nagy édés illatot érzének. Ennek utánna az félyül megmondott kőmives mestörök faragának koporsót Szent Margit asszonnak vörös márvánból, kiben mastan és fekszik ez szent szüz. Mikoron ez koporso megkészült⁷² volna, két avagy három holnap⁷³ után, és mikoron az mestörök elvették volna az elébbi faragatlan követ az sérrül és akarnáják az vörös márván koporsót az sérre tenni, legottan hog⁷⁴ megnytották volna az sért és akarnáják rëá tenni az vörös márván koporsót, oly igen édés illatú pára, füst és illat jú vala fél az Szent Margit asszon koporsójából, mintha nagy sok rózsák voltak volna ott, miképpen ezen lombárdiai kőmives mestörök ezről bizonsagot töttenek. Ezenkeppen lön ez szentségös szüznek, Szent Margit asszonnak temetése, Béla királynak leányának,⁷⁵ Bódogasszonnak egyházában, Bódogasszonnak oltára előtt, Bódogasszon szigetében, ki másképpen nevezetik Nyulaknak⁷⁶ szigetinek, Úr

istennek tiztessegere. zyz marianak
evrevmere. es zent margyt azzon
erdemenek ky mutatasara. Amen
alleluia. ihs. maria.

Istennek tisztességre, Szíz Mariának
örömére és Szent Margit asszon
éremének kimutatására. Ámmén.
Álléluja. Jézus. Mária.

Jegyzetek.

1. *komplétának utánna*. *Completa* v. *completorium* a breviáriumi imádság befejező része. Tehát *komplétának utánna* am. imádkozás, breviáriumozás után.

2. *elő tikszó koron*, am. első kakaszkor. Szokásos kifejezés régi emlékeinkben.

3. *sokassága*. Ma *sokaság*, azonban régi írónk közül többen bizonyára kettős *s*-sel ejtették. Vö. *vígasság*: *vígáság*: *vígáság*, épúgy mint *sokasság*: *sokaság*: *sokság*, mely utóbbi alak szintén előfordul a régiségben.

4. *esztendőében*, ma: esztendejében. A *j* nélküli alakra nézve vö. *türümtév-e* HB., fönt 67. 1.

5. *méggyúlada... az mennyei jegyesnek szerelmében*, am. szerelmére gyulada a mennyei jegyesnek, szerelemre gyuladt a mennyei jegyes iránt.

6. *kit kíván vala, kit szolgál vala* stb. Figyelemre méltó rhetorikai alakzat, mely a legenda prózájában művészi törekvés jelét mutatja.

7. *elhatta*, am. *elhagyta*. A kiejtés hű föltüntetése.

8. *teremteének*, am. teremőjének. Olyan alak mint a mai *erdeje* az *erdő*-ből, *veleje* a *velő*-ből stb., a két magánhangzó közötti hiatusöltő *j* nélkül. (Vö. SZINYEI JÓZSEF: *A bírtokos szemelyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 150.)

9. *«kevanatos»*, tollhiba *kevanatos* azaz 'kívánatos' kívánatos helyett.

10. *elnyugovék Urban*, am. meghalt.

11. *idegën vala az ő teste mindën fájdalmtúl*, am. nem érezett semmi fájdalmat, távol volt minden fájdalomtól.

12. *romlástúl és fertézetösségtúl*. Már az imént is úgy volt: *fáydalmtel* vagyis 'fájdalmtúl'. A *-tól* rag tehát zártabb színű a mélyhangú szókön s ennél fogva kétségtelen, hogy a magashangú szók *-tevl* végzetében is az *ev ü* hangot s nem *ő-t* jelent mint rendesen. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 154.) A *fertézetösség* (fertőzetesség) átvitelesen van használva, erkölcsi rom-

lottság vagy talán, mint egyéb codexekben, fajtalanság értelemmel.

13. *fekënnéjék*. A HB. *ënnéik*-je s a j-elentő módú alakok (*fekszik*, *alszik* stb.) analógiája szerint *fekënnéjék*-et várnánk a föltétes mód 3. személyében. E helyett bizonyára az egy fokkal nyiltabb zárt hangzós *-ék* olvasás veendő fel. Hasonlókép zárt *ë* van a föltétes mód képzője előtti szótagban is (*fekënném* stb.), a melyből két fokú fejlődéssel (*ë: ö: ü*) *fekünném* stb. lett.

14. *«prisca»*. E *Prisca* névből (ejtsd a régi deák kiejtés szerint *s*-sel: *Priska*), mely a latin *priscus* 'ösi' melléknévnek nőnemű alakja, később népetymologia útján *Piroska* lett, mintha a magyar *piros* szóból származott volna.

15. *negyed napi hideg*, ma: negyed napos hideg(lelés).

16. *az égyéb szororoktól*, am. a többi szororoktól.

17. *«zolgarya»*. Bár egymás után két ízben van ekként írva, még sem lehet egyéb íráshibánál *zolgarya* 'szolgálatjára' helyett.

18. *skapulárt*. *Skapulár*-nak (latinul *scapulare*) nevezik az apácák öltözetében a nyakon keresztül vető kötényt (ném. *schulterkleid* vállöltő, vállruha). A latin *scapula*, ae v. *scapulae*, *arum* (lapoczká, váll, hát) szónak középkori származéka.

19. *kohnyán*, am. *konyhán*. A codexbeli alak az eredetibb. (Vö. újszlovén *kuhinja*, ónémet *kuchina*, l. *Nyelvtudom. Közlem.* II. 471.) A hangátvetés úgy történt benne, mint a föntebb már előfordult régi *ehnyit*-ben, a melyet ma szintén *enyhit*-nek monduk (l. 1041.).

20. *fászzkodásokkal*, am. fohászkodásokkal. Esztót állandóan ezzel az összevont *fászzkodás* alakkal használja Ráskay Lea a többi töle másolt codexekben is, s más írónál nem is fordul elő. Olyan tájnyelvi összevonás ez, mint pl. a dunántuli *há* alak (Székesfehérvár) e helyett *hová*.

21. *veternyének ideje*. A *veternye* kihalt régi szó, am. reggel.

22. *ő szentségés testét*, ma csak *szentséges testét*. A személyragos főnév előtt a személyes névmásnak e régies kitétele maig fönmaradt a czímezésekben: *Ő Felsége, Ő Szentsége, Ő Méltósága, Ő Nagysága*.

23. *az kar alatt*, am. a karzat, chorus alatt. E hely többek között szintén egyik bizonyossága annak, hogy a codex írója, Ráskay Lea, maga is a margitszigeti kolostornak volt apácájája, mint Szent Margit. (Vö. VOLF GYÖRGY fejtegetését a Margit-Legendához irt bevezetésben, *Nyelvemléktár* VIII. k. XII. l.)

24. *mindöntök*. am. mindenitek.

25. *nyomorúságokat*, am. alkalmatlanságokat, kellemetlenségeket. Vö. «A házi gondviselésben segítsége légyen urának, nem terhe és nyomorúsága» (PÁZMÁNY: *Prédikációk* 249. l.).

26. *téteményekkel*, am. tettekkel, cselekedetekkel. E régi *tétemény* szót ma úgyszólván csak a *jó tétemény* kifejezésben használjuk.

27. «*zeeb*» olv., «szébb» vagyis, «szépb», «szebb». (Vö. ez alak keletkezéséről *Magy. Nyelvőr* XXI. 101.)

28. *hogynem*, am. mint. Másképp *hogynem mint* (I. fönt, 106. l.).

29. *jünnének*, am. jönnének. A zárt ü s ejtés ma is előfordul nyelvjárásokban: *gyün jön, gyüjjön jöjjön, gyünne jönne, gyütt jött stb.* Alább is *juttek* 'jüttek' am. jöttek; *junek* 'jünnek' v. 'jünek' (?), am. jönnek.

30. «*tarsossagal*», 'társossággal' v. 'társossággal', am. társasággal.

31. «*nemevnemv*», olv. 'némünemű', am. néminemű (azaz: némi nemű, némely fajú). Codexünk alakja (*némünemű* vagy valószínűbben *némünemű*) azon összetett szók közé tartozik, melyeknek tagjai idővel egymáshoz hasonultak. Ilyenek: *aprócseprő* e h. *apró-cseprű*, *szedett-vedett* e h. *szedett-rett* stb. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 25.)

32. *Magyërorságban*, am. Magyarországon. A *magyër* szónak általános régi alakja *magyër*, a miből — minthogy mélyhangú szótag után magashangú (ë) következik benne — azt lehet sejteni, hogy összetételes eredetű.

33. *velomot*, am. *velum*-ot, fátyolt, leplet. Az alakra nézve vö. lat. *templum*: magy. *templom* stb.

34. *az mennyei örök örökségnek jutalmát ötet vënnie nyilván látjuk*. Erős latinizmus. Am. látjuk, hogy a mennyei örök örökségnek jutalmát veszi.

35. «*predictator szerzete hely*». Az első szóban a *c* utáni *t* íráshibából csúszott be. A *prédikátor szerzet* am. Domonkos-rend.

36. *prépost szerzetinek*. A *prépost-szerzet* am. *premontrei rend*, a melyet *kanonok-rend*-nek is neveznek.

37. *jelënvoltokra*. Ma *jelenlétében*. Így pár sorral alább is: *jelënvoltára*.

38. *sokságának*, am. sokaságának. (Vö. föntebb *sokassága* alatt.)

39. *az ő szent testével öszve*, am. az ő szent testével együtt.

40. *érseki tisz'ësséggel*, am. érseki díszszel, érseki díszben.

41. *mëgszolgálá ... mindën szolomáját*, am. elvégezé minden szertartását, minden isteni tiszteletét. Itt *szolomá*-nak v. *szolozsmá*-nak olvasandó; ma *szolozsmá*-nak ejtjük és szent éneket értünk alatta.

42. «*serben*», alább «*seerben*», a miből világos, hogy hosszú *é*-vel olvasandó: 'sérben'. Am. sírban. A *sír* szónak legrégibb nyelvemlékeinkben magashangú ragozása volt.

43. *szëmfëdelecsével*. A *szëmfedél*-nek kicsinyített alakja: *szëmfëdelecs*. Másutt nem fordul elő.

44. *bëbocsátták volna*, e h. bebocsátották volna. Vö. Bécsi és Münch. Codex (fönt 113. l.).

45. *édësségës illat*, am. igen kellemes illat. Így a 106. lapon is *édës illat* am. kellemes illat.

46. *szerelmest*. Itt nem azt jelenti szerelmesen, szeretőleg, hanem 'szorgosan', a mint más codexekben is előfordul. Bizonyára a latin *diligens*, *diligenter* mintájára használták a *szerelmes* és *szerelmest* szókat, 'szorgos, szorgosan' értelemmel is, mint-hogy e latin szavak a *diligo* 'szeretek' ige-nek származékai.

47. *mëgtudakozék*, am. tudakozódott, a befejezettség, eredményesség árnyéklatával, a mit a *meg* igekötő fejez ki.

48. *öcscsëtül*, am. hugától. A nép mais használja az *öcs* szót nőkről is: *öcsémas*

szony-nak hívja pl. az idősebb asszony a fiatalabbat.

49. *hogyha*, . . . *mégkenték*, am., ha megkenték-e, vajjon nem kenték-e meg. A régi nyelvben általános a *hogyha* kötőszónak kérdő mondatban való ilyen használat. (L. SIMONYI: *Magyar kötőszók* III. 139, 140.)

50. *erejével*, am. erejével. Vö. föntebb *teremtének*.

51. *valaki egyéb*, am. valaki más. Vö. pár sorral alább: *sém ök, sém egyebek*, am. sem ök sem mások.

52. *ti tudástokra*, am. tudtokra, tudomásotok szerint.

53. *mégeskünek* v. *mégeskönek*, am. megesküvének. Mindkét olvasás lehetséges (vö. *esküszik* és *esküszik*, l. *Nyelvtört. Szót.*), az alak pedig olyan összevonást mutat, mint a már tárgyalt *lőnek* e h. *levének*, *tőnek*: *tevének* stb. (L. 11. l.)

54. *külömben*, am. másképen. A különben szót ma már inkább csak kötőszó-formán használjuk, ámbar még ma is járja ez a kifejezés, mely codexünk helyéhez egészen hasonló: *nincs különben*, am. nincs más-kép, úgy van. Pár sorral alább e szónak „máskor” a jelentése.

55. *az órákat, szolosmákat mondják vala*. A breviáriumi imádságok *órákra* (*horae*) vannak osztva; itt tehát ezeket az imádságokat kell az *órák* alatt érteni.

56. *észnek*, am. esznek. A hosszú hangzós ejtést megerősítik a nyomtatványok, a melyekben *észik*, *észnek* stb. alakokat találunk (l. *Nyelvtört. Szót.*).

57. *egygy némünemű fráter*, am. egy bizonyos fráter.

58. *lëktor*. A szerzeteseknél *lector*-oknak a theologia és philosophia tanárait nevezik (l. DU CANGE).

59. *juta*, am. érkezett.

60. *séréhöz*, am. sírjához. (Vö. föntebb *sérben*.)

61. *miképpen ha*, am. mintha. A *miképpen* ugyanis tulajdonképp magában véve is egyértelmű a *mint*-tel.

62. *kezde ez fráter illatozni*, am. kezde illatot érezni. Ma csak a tárgyról mondjuk, mely az illatot terjeszti, s mindjárt alább codexünkben is ezzel az értelemmel fordul elő. Hasonló kettős jelentése van a német *riechen*-nek is: „szaga van” és „szagot érez”.

63. *«attyam»*. Codexünk pontos orthographiája mellett az itteni kettős *tty* is megerősíti a szónak föntebb tárgyalt olvasásmódját: *attyám*. (Vö. fönt 102. l.)

64. *lássad, hogy oda valaminemű illatot avagy kenetöt nē tōttenek lëgyenek*, am. lásd, vajjon nem tettek-e oda valaminéle illatot vagy kenetet. A *tōttenek lëgyenek* e h. *tettek lëgyen* olyan kettős ragozású igealak, mint a föntebb már tárgyalt *tudom valék* (l. 93. 113. l.).

65. *nagy szerelmmel*, am. nagy buzgalommal. Ily jelentéssel egyéb codexekben is ismeretes. Vö. föntebb *szerelmes*, *szerelmest*.

66. *«olimpiadistvl»*. Bodoméri Olympiades Margit hercegnő udvarmesternője volt, kit vele együtt Béla király és neje, dalmáciai bujdosásukban tett fogadalmukhoz híven, kolostorba adtak.

67. *és az egyéb szororoktól*, am. és a többi sororoktól.

68. *mint jobban lëhetött*, am. mennél jobban lehetett. (Vö. fönt 140. l.)

69. *tőnek*, am. tevének. Vö. *lőnek* am. *levének* (l. fönt 11. l.).

70. *mondnak*, am. mondanak. A népnyelv ma is használja e rövidebb alakot, természetesen a kiejtés könnyítése végett a *d* elhagyásával: *monnak*.

71. *kőmives mesterek, kiket hoztak vala Lombárdiából*. Műveltségtörténeti adat, mely tanúskodik az ismeretes tényről, hogy Árpádjaink idejében az építőművészet olasz mesterek kezében volt.

72. *mégkészült*, ma. *elkészült*.

73. *holnap*, am. hónap, mensis. A mai irodalmi nyelv különbséget állapított meg *hónap* „mensis” (*hó-nap*) és *holnap* „cras” között. Régen a *mensis* nevét is gyakran *holnap*-nak találjuk. Mondták *holdnap*-nak is.

74. *legottan hogy megnyitották volna az sért*, am. a mint megnyitották a sírt, azonnal. A régi nyelvben gyakori kifejezőmódja az úgynevezett érintkező előidejűségnek. (L. SIMONYI: *Magyar kötőszók*, II. 120.)

75. *Béla királynak lëányának*. E kifejezés értelmezője a *Szent Margit asszonynak* kifejezésnek, bár közöttük áll a birtokszó: *temetése*.

76. *«nylaknak»*, íráshiba *nyulaknak* helyett.

Szemelvényünkkel egyszersmind Szent Margit élete történetét is befejezi a legenda. A következőkben csodáinak elbeszélése kezdődik.

Kiadások. A Margit-Legendának eddig három kiadása van, ú. m.: PRAY GYÖRGY: *S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* (Tyrnaviae, 1770.), 251—377. l., az eredeti orthographiával; VAJDA SÁMUEL tihanyi apáté: *Szűz szent Margit asszonynak élete* (Buda, 1782.) új helyesírással, s végül a VOLF GYÖRGY, beható bevezetéssel: *Nyelv-emléktár*, VIII. k. — Szemelvényeket mai helyesírással és jegyzetekkel adott belőle TOLDY FERENCZ, alábbi művében, I. 218—226. — Egy lapnyi hasonmását látni HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. VI. k. és BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalom-történetében*, I. 116.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Boldog Margit Apátságának, IV-dik Béla Magyar Király Leányának Élete Tudom. Gyűjtemény* 1835. évf. II. k. 109—116. és ugyanott 1836. évf. VI. k. 118—119. l. — TOLDY FERENCZTŐL rövid ismertetés, *Magy. Academiai Értesítő* 1850. évf. 11—14. l. — UGYANAZ: *A magyar nemzeti irodalom története*, (3. kiad. Pest, 1862.), II. 88. — VOLF GYÖRGY: *A Margit-legenda írója és kora*, *Egyet. Philol. Közöny* V. 97. — UGYANAZ: *A Margit-legenda és eredetije*, ugyanott V. 192. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 26. l. — NÉMETHY LAJOS és FRANKÓI VILMOS: *Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez.* (Budapest, 1885.) — BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.), I. 17. s köv. ll. — HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.), 71. s köv. ll.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Dóczy Ferencz kötelezvénye 1511-ből.

A vallásos tárgyú codex-szemelvények után bemutatunk itt egy érdekes okiratot, az *Országos Levéltárnak* legrégibb eredeti magyar oklevelét (*O. L. D. 22213.* alatt), melyben Dóczy Ferencz kötelezi magát, hogy a nádornak egy paplant ad, ha Dienesy Tamással és atyafiaival folyó perét kedve szerint intézi el. A paplant bizonyos Mendelnek, a zsidók akkori előjárójának kezéhez igéri juttatni. Ha azonban a per nem kedve szerint dőlne el, Dóczy Ferencz a nádor uramnak semmivel sem tartozik. Bizonyosan igen értékesnek kellett annak a paplannak lennie, hogy a nádor uram magát vele így kötelezvénytyszerűleg lekenyerezette.

Az érdekes okiratot teljes hasonmásban adjuk,* betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése pedig itt következik.

A kötelezvény betűszerinti szövege.

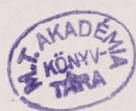
En Ferencz Dochy adom emlékezethre hogh en fogattam adnya nadrespan wramnak egh paplanth yllyen ok alath es zerzes alath hogh amy-nemw perry en welem wayon dyenesy Thamasnak az warady lectornak es az w atthyaffyaynak: zadorlaka es hozzyaya tharthozo wegyl ky zadorlaka masth en kezemnel wayon azth ew kegyelme nadryspan wram weleek megh zerzy es engemeth en akarathom zerenth weeek megh zerzetteth: kyrewl meges ffoghadok hythemre hogh ha az en akarathom zerenth ew kegyelme engemeth wee-

Eredeti kiejtése.

En Ferencz Dóczy¹ adom emlékezetre, hogy én fogadtam adnia² nádr-
őspán³ uramnak egygy paplant illyen
ok alatt és szerzés⁴ alatt: hogh a mi-
nömű pəri én vélem wayon Die-
nesy Tamásnak, az váradi lektornak⁵
és az ő atyjafiainak Zádorlaka
és hozjája tartozó végygyel⁶ — ki zá-
dorlaka⁷ mast én kezemnél wayon⁸ —
azt ő kegyelme nádrispán uram
vélek megszerzi⁹ és engemet én
akaratom szerént vélek megszer-
zödtet.¹⁰ Kiről még és fogadok¹¹
hitémre, hogh ha az én akaratom
szerént ő kegyelme engemet vé-

* Az okirat bal szélén levő koronás monogramm (AC) az Országos Levéltár jegye (am. Archivum Camerarium). Az ugyanott fölülről lefelé haladó elhomályosult írás egy régebbi levéltári jelzés: *NRA. Fasc. 1650. No. 10.* (Neoregistrata Acta, Fasciculus 1650, Numero 10.)

En Ferencz Dóczy Ádám Embeközre hogh en fogattam adni
Nadrissan meraknak egy paplant yllien of alath eo ferjo
alath hogh anjuntur pperj en velen waggion djenelj Channafnak
al waradij ledornak of al waltgjaffajnapl. Zadorlaka eo bojjaja
thartfoj waggel pü Zadorlaka most en pferumel waggion a fte
en pgyolun Nadrissan wam walep megh ferj eo engumth
en aparathom feruth walep megh ferfuntth: pgyemel megh
ffogadap hithemre hogh ha of en aparathom feruth en pgyolun
engumth walep megh ferfuntth of fellinel mundoth paplant
mundel pferi adom pü most of fjdopnak elwott p hjaröyof
had pedit en pgyolun en aparathom feruth megh nem
ferfunt eo engumth en walep of fellinel megh mundoth
perriffel megh nem ferfuntth en aparathom feruth Talath
en pgyolun p semmijal m thartfoj: pü lenal pwalte
thj fentgh fer fjos Napjan efer woth fad thj fentgh eftgendeb

lek megh zerzewtteth az fellywl mon-
doth paplanth Meendel kezebe adom
ky mosth az sydoknak elewtthek ya-
royok, hol kedygh ew kegyelme en
akarathom zerenth megh nem zerze-
neye es engemeth ew weekek az fel-
lywl meg mondoth peresekkel megh
nem zerzewttethne en akarathom ze-
renth Tahath ew kegyelmenek sem-
mywel ne tharthozzam: ky lewel
kewlth thyzeneghezer zyww napyan
ezer ewth zaz thyzenegh ezthendewbe.

lök megszerződttet, az fellyül mon-
dott paplant Méndel kezébe adom,
ki most az zsidóknak előttékjá-
rójok.¹² Hol¹³ kedig ő kegyelme én
akaratom szerént még nem szerze-
néje¹⁴ és engemet ő velök, az fely-
lyül megmondott përesékkal még
nem szerződttetne én akaratom szë-
rént, tahát ő kegyelmének sëm-
mivel në tartozzam. Ki levél
költ tizëneggyezër szüz napján¹⁵
ezër ötszáz tizëneggy esztendöbe.

Jegyzetek.

1. *Ferencz Dóczy*. Vö. *Pál Kenézy* a Szabács Viadalában (I. fönt. 147. l.).

2. *fogadtam adnia*, am. fogadtam adni; fogadtam, hogy adok. A -nia végű ige-névről vö. fönt 105. l.

3. *nádrëspán*, alább *nádrispán*, am. nádorispán, nádor.

4. *szërzës*, am. föltétel, a mely jelentéssel gyakori a régi nyelvben (I. *Nyelvtört. Szót.*). Egészen ez a kifejezés fordult elő pl. az Érdy-Codexben: «Monda az ew attyanak, hogy semyt ne feelne, yzennee meg akarattyaat az kyrálnak *cel* (olv. *ëly*, am. *ily*) *ok es zörzees alat* hog az kyrál ffw ew attyawal tyz zeeppseegew zyzekek kyldeneenek neky nya-yassagara» (591. l.).

5. *váradi lëktor*, a nagyváradi káptalan olvasó kanonokja.

6. «*wegyel*», így! Ha nem tollhiba, bizo-nyára *vëgygyel*-nek olvasandó s am. völggyel. A Németújvári Glosszában is előfordúl *vëgyek*, am. völgyek (136. l.).

7. *ki Zádorlaka*. Vö. *ki nopun* HB. (I. önt 66. l.)

8. *én kezemnël vagyon*, am. az én birtokomban van.

9. *mëgszërzi*, am. elintézi. Régibb nyelvünkben gyakori ily jelentéssel a *mëgszerez* ige (I. *Nyelvtört. Szót.*).

10. *mëgszërződttet*, am. egyezsëgre juttat. (Vö. *mëgszërzödik* paciscor, convenio, vertrag machen, *Nyelvtört. Szót.*)

11. *kiröl mëgës fogadok*, am. a mire nézve meg is fogadom. A *fogadok* itt tárgy nélkül áll, «fogadást teszek» értelemmel.

12. *az zsidóknak előttékjárójok*, am. a zsidók előljárója. A régi nyelvben az *előttjáró* szó még nem forrt össze teljesen összetett szóvá s előtagján, az *előtt* szón is mindig kifejezték a birtokoshoz való viszonyítást, ilyenformán: a népnek *előtte járói* a népnek előljárói, a mi *előttünk járónk* a mi előljárónk, stb. (I. *Nyelvtört. Szót.*)

13. *hol*, itt am. ha. A *hol*-nak e föltételes használata nem szokatlan a régi nyelvben. (I. SIMONYI: *Magyar kötszók*, III. 10).

14. *mëg nëm szerzenéje*, am. el nem intézné, t. i. a pört; a tárgy itt el van hallgatva, mert a föntebbi kifejezésből könnyen odaérthető.

15. *tizëneggyezër szüz napján*, am. október 21-én.

Repertorium. E levél először a NAGY IMRE, DEÁK FARKAS és NAGY GYULA szerkesztette *Hazai Oklevéltár*-ban (Budapest, 1879.), 452. l. van közölve VINCZE GÁBORTÓL.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

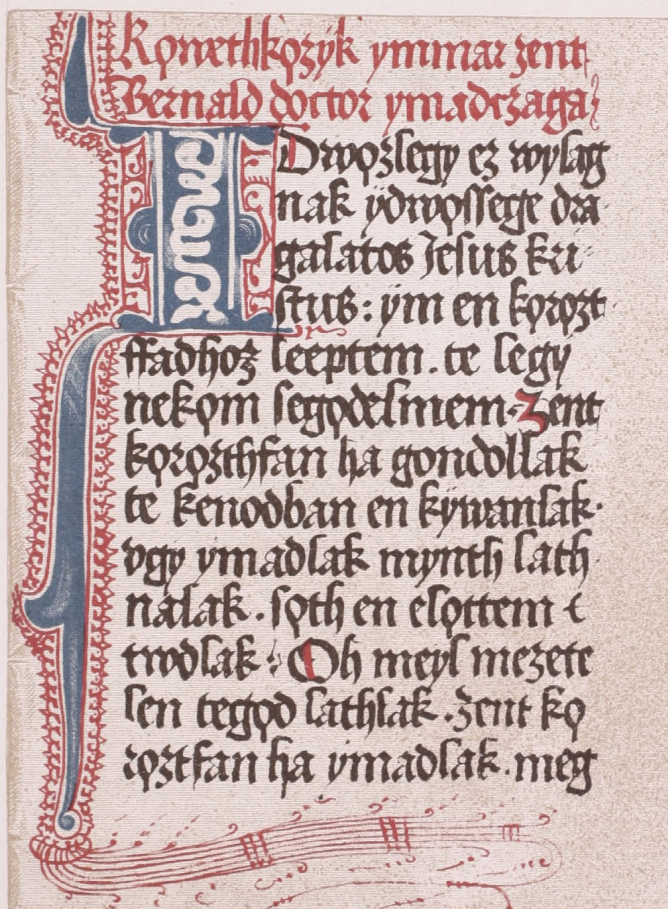
A Czech-Codex.

E nyelvemlékünk egy tizenhatodréti alakú, igen díszesen írott pergamen-codex. Elejétől végig egy kéz írása. Leíróját nem ismerjük, minthogy csak ennyit mond magáról (a 180. lapon): *Ez könyveth yrtha .F. .M. Nadsagos Benygna azzonnak. Nyhay kenesy paal thaarsanak, o nadsaaga klastromaban waasomban. Mykorth yrnaanak kristus zyleteesenek vtaanna. ezor oth zaaz. thyzon haarom eztendoben.* Az *F.* nyilván fráter-t jelent, az *M.* pedig bizonyára a kolostori névnek kezdő betűje. Korát e bejegyzésen kívül még a legvégül (198. l.) kitett arab szám is bizonyítja (1513). Az egész codex voltaképpen imádságos könyv, mely — mint az idézett szavak s a 126. lapon kezdődő litániának egyes számban írt könyörgései is bizonyítják — nem közhasználatra készült, hanem minden valószínűség szerint egyedül Kinizsi Pálné, Magyar Benigna számára. Az ő nagyvázsonyi pálos kolostorában írta a névtelen barát codexünket, ennél fogva maga is bizonyára pálos szerzetbeli volt. Ugyancsak Kinizsi Pálné számára készült már előbb, a XV. században egy másik imádságos könyv is, a díszes Festetich-Codex (l. fönt 28. l.). Írója azonban nem szerzője, sem nem fordítója a codexnek, hanem csak másoló, a mi ékes írásából, íráshibáiból s abból is kitűnik, hogy az imádságok legnagyobb részt megvannak régibb codexeinkben is: a Festetich-, Peer és Winkler-Codexben. Nevét fölfedezőjéről, *Czech Jánosról* kapta, ki az Érsekújvári Codexszel együtt az érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában fedezte föl. Jelenleg a szerzet ajándékából a *M. T. Akadémia könyvtáráé* (*M. Cod. 12-ed rét, 2. jelzet alatt*).

Nagy fontosságú darab benne *Szent Bernát hymnusa a fölfeszített Krisztushoz*, melynek két első szakaszát, a 43. l. hasonmásával, szemelvényül bemutatjuk. E hymnus Szent Bernát énekének nem sorról-sorra való s nem is minden versszakot magában foglaló fordítása. Inkább utánczát, melyben sok van a magyar szerzőnek vallásos költői ihletéből. Későbbi leírása megvan az 1531-ből való Thewrewk-Codexben is (283—297. l.), a melylyel helyenkint tanulságos lesz egybevetnünk.

A codex orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *ö* hangot már nem csupán az alul vonásos *o*-val, hanem olykor fölül jelezettel (*ô*) fejezi ki; az *ly* (illetőleg *l + j*) hangot pedig sokszor megfordítva *yl*-lel írja.

Nyelve az *özö* vidékek nyelvjárásához tartozik, míg a Thewrewk-Codexbeli másolat *özö* vidékről való írónak munkája.

A CZECH-CODEX 43. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1513.)

Eredetije a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

Szent Bernát hymnusa a fölfeszített Krisztushoz.

(Czech-Codex 43—49. 1.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

Kowethkozyk ymmar zent Bernald
doctor ymadczaga.

I.] Idwözlegy ez wylagnak ydwössege
dragalatos Jesus kristus:
ym en köröztffadhoz leepem.
te legy neköm segödelmem.
Zent körözthfan ha gondollak
te kenodban en kywanlak.
vgy ymadlak mynth lathnalak.
soth en elöttem twdlak:
Oh meyl mezetelen tegöd lathlak.
zent körözthfan ha ymadlak.
meg ||⁴⁴ werethwe. meg hwzlwla.
meg tőrethwe. meg vthalwa:
Kegyös pastor te kenodban
en ne legyek meg vthalwan.
esmerý engöm edös waaltom:
legyön te zent kenod gondom:
Keserwllek tyzta zywel.
kywanatos akarathwal.
nem farathczag sem nehesség:
de wygassag ees edössegh:
Ha kenodban őrizendlek.
körözthffadon őlelendlek.
kerlek vram meg ne vtaly.
meeltosaagosthengöm meg halgas: ||
⁴⁵ Közel vagyön te halalod
ym elöttes te zolgalo
zent feyedeth hozzám hayczad.
en őlembe meg nywgossad:
The bewsegös malasztodba
wongy te hozzad byzonsagban:
hogy lassalak kywanyalak.
zolgaylalak. nywgossalak.
O meyl kegyösseghben latlak.

A szöveg eredeti kiejtése.

Követközik immár Szent Bernárd dok-
tor¹ imádsága.

1. Idvözlégý² ez világnak idvössége³
Drágalátos Jézus Krisztus!
Ím én körösztfádhoz² léptem,
Té légy neköm segödelmem.
Szent körösztfán ha gondollak,
Té kénodban én kívánlak.
Úgy imádlak, mint³ látnálak,
Sőt én előttem tudlak.
Ó mély mezetelen⁴ tégöd látlak,
Szent körösztfán ha imádlak,
Mégveretve, meghúzálva,⁵
Megtöretve, megutálva!
Kegyös pásztor, té kénodban
Én né legyek megutálván.⁶
Ésmérj engöm, édös Váltóm!⁷
Legyön té szent kénod gondom,
Keserüllek⁸ tiszta szívvel,
Kívánatos akaratval.⁹
Nem fáradság sém nehesség,
Dő vígasság és édösség,
Ha kénodban őrizendlek,
Körösztfádon őlelendlek.
Kérlek, Uram, még né utálj,
Méltóságost engöm meghallgass.
Közel vagyön té halálod,
Ím előttes té szolgáló . . .¹⁰
Szent fejedet hozzám hajtsad,
Én őlembe megnugossad.¹¹
Te bévségös¹² malasztodba
Vongy¹³ té hozzád bizonságban,
Hogy lássalak, kívánjalak,
Szolgáljalak, nyugossalak!
Ó mély kegyösségben látlak,

* A verssorok az eredetiben nincsenek föltüntetve, hanem megszakítás nélkül folyik a szöveg.

merth keez wagy yonak ees gonoznak.

kegyötlennek ees kegyösnek.
te sebeydben mynd helth lelnyök.
merth zent werödnek ||⁴⁶ hwllasath
te önekyk yngyen adad:
Kegyös vram Jesus kristus.
ky weretettel. seböswltettel.
kesergettettel.
bethegökerth bethegwltel.
zegenyökon könnyörwltel:
Im en magam hozzád vettem.
koor woltomath hol esmertem.
Bynösökön ky könnyörwlz.
hyszom velem nem nehezwlz:

II. Idwözlegy ez wylagnak yo meg waltoya.

nehezwlteteknek kywansaga.
ky köröztfara emelteteel.
keth ||⁴⁷ kezedön figgezeteel.
Thw zent kezek ydwözlegyetök
vy rosawal meg töltetök.
kyketh elteryezthwen. agra kemenyön hwztak:
was zegekweel meg gyagdostak.
Kyköl gyöngyelö weröd hullot.
azzw földeth harmatozoth.
Latom hogy foly myndönwnnen
te zeep weröd nagy bewsegwel:
Pyros oyl mynth masth nyth rosa.
my lelkönknek walezagara.
Barson zynw werös ||⁴⁸ kezé
zerelmemben meg ölelöm:
Zomehozoth azzw zamwal.
yzom zent werödeth kywansagwal.
köröztfadath ha zoreytom
syrwa mondom wygasagom:
Kemensegös nagy kenoderth.
te zent weröd hwllasaerth.
adok halath könnyhwllatwa.
zent kezedet meg apolwa:
Zent werödben keserödwen.
remensegom beleed wethom.
the zenth kezé oltalmazzon
halalom koron

Mert kész vagy jónak és gonosznak,

Kegyötlennek és kegyösnek
Té sebeydben mind helyt lelőök,¹⁴
Mert szent vérödnek hullá-át
Té ő nekik ingyen adád.
Kegyös uram, Jézus Krisztus,
Ki verettettél,¹⁵ sebösültettél,
Kesergettettél,
Betegökért betegültél,¹⁶
Szegényökön könyörültél:
Ím én magam hozzád vettem,
Kör voltomat hol¹⁷ ésmertem.
Bínösökön ki könyörülsz,
Hiszöm, vélem nem nehezülsz.¹⁸

2. Idvözlegy ez világnak jó megváltója,

Nehezülteknek¹⁹ kívánsága,
Ki körösztfára emeltetél,
Két kezedön figgesztetél.
Tü²⁰ szent kezek, idvöz légyeték,
Új rózsával megtöltetök,
Kiket elterjesztvén²¹ ágra keményön húztak,
Vas szégekvel meggyakdostak,²²
Kikből gyöngyellő²³ véröd hullott,
Asszú földet harmatozott.²⁴
Látom, hogy foly mindönünnen
Té szép véröd nagy bévségvel.
Piros olymint²⁵ mast²⁶ nyilt rózsa
Mi lelkönknek váltságára.
Bárson színű vérös kezé
Szerelmemben megölelöm.
Szoméhozott²⁷ asszú számval
Iszom szent vérodet kívánságval.
Körösztfádat ha szoréjtom,
Sírva mondom vígaságom.
Keménségös nagy kénodért,
Té szent véröd hullásáért
Adok hálát könnyhullatva,²⁸
Szent kezedet megapolva.
Szent vérödben keserödven,
Reménségöm beléd vetöm.
Té szent kezé oltalmazzon
Halálomkoron.

ees te yogod engom ||

⁴⁰ hozzád fogadgyon.

És tē jogod engöm

Hozzád fogadjjon.

Jegyzetek.

1. *szenť Běrnáld doktor.* A Bernáld a mai Bernát-nak eredeti teljesebb alakja, mely az idegen eredetű névtől (olasz Bernardo) csupán a második szótagbeli *r* dissimilációjában (*r:l*) különbözik. A doktor itt egyházatyát, egyháztanítót jelent.

2. *idvöz légy, idvössége, körösztfádhoz* stb. Mindezek egyéb *ö* hangzós alakok a Thewrewk-Codexben zárt *ö*-vel vannak: *idwezlegy, ydweslege, kerezhtfaadhoz* (így, nyilván íráshibából) stb.

3. *mint,* am. mintha. A *mint* kötőszó a *ha* nélkül is használatos a régi nyelvben *mintha* értelemmel (l. SIMONYI: Magyar kötőszók III. 196).

4. *mezételen.* A *mezítelen*-nek eredetibb alakja. A Thewrewk-Codexben már *mezytelen.* Még teljesebb formája: *mezejtelen.*

5. *húzlalva,* am. húzva. A *húzlal* régi gyakoriság alak, olyan mint ma *fog-ból fog-lal, kér-ből kérl.*

6. *én nē légyék megutádván,* am. ne legyek megutálva. A régi nyelvben a *-ra* helyett közönséges a *-ván* *-vén* a határozó igenévben. A Thewrewk-Codexben az előbbi sorok *huzlalwa, meg torehwe* stb. szavai helyett is *-ván* *-vén* végű alakok állanak.

7. *Váltóm,* am. Megváltóm. Codexeinkben olykor a közönségesebb *Megváltó* helyett az igeikötő nélküli *Váltó* áll.

8. *keserüllek,* am. szánlak, sajnállak. Ma megkeserülni valamit am. megbánni valamit, megszenvedni valamiért.

9. *kívánatos akarattal,* A kívánatos itt nem tárgyi (a mit kívánunk), hanem alanyi értelemmel áll (a ki óhajt, kíván). Tehát e kifejezés azt teszi: kívánó, óhajtó akarattal.

10. *ím előtűd tē szolgáló.* Itt egy sort az író kifelegett. Pótolható a Thewrewk-Codexből, a *hol* a hely így hangzik: *ym eleuttet te zegeny bynes zolgaló leanyod.*

11. *mēgnyugossad,* am. nyugtassad. A közönséges régi *nyugot, megnnyugot* igeinek fölszólító alakja. A *nyugot* ige pedig a *nyugszik, nyugoszik*-kal olyan viszonyban áll, mint az *alkot* az *alkuszik*-kal.

12. *«bewsegos».* Valószínűleg *bévségös*-nek olvasandó, mert mint látni való, az *ö* hangnak rendesen *o* a jele. A Thewrewk-Codex *bewseges*-e azonban a maga orthographiája szerint *böségös*-nek ejtendő. A *bévség, bévségös* eredeti teljesebb alakja a *böség, böségös*-nek. A *tő v*-je ma is megvan a ragos és más képzővel ellátott alakokban: *böven, bövül* stb.

13. *vongy,* am. vonj. A *vongy* alak bizonyára tájnyelvi változat *j:gy* hangváltozással, a minővel a dunántúli vidéken ma is találkozunk: *vargya* várja, *dobgya* dobja stb. Így van alább is a vers 127. sorában: *wongyad* vonjad (52. l.). Érdekes, hogy a Thewrewk-Codex másolója is eredetileg gépiesen *wongy*-ot irt az előbbi helyen, de aztán a *g*-t kitörölte belőle, mert az *ö* ejtésével nem egyezett meg; az alábbi alak már *wonnyad*.

14. *kész vagy . . . helyt lēlniök,* am. kész vagy, hogy a te sebedben helyt leljenek. A Thewrewk-Codexben egyszerűbb mondat-szerkezettel *lelnek* (több. 3. szem.) áll, ha ugyan nem tollhiba *lelnyek, lēlniök, lelniük* helyett.

15. *«weretettel»,* tollhiba *werettettel* helyett. A Thewrewk-Codexben helyesen *veretettel*.

16. *betegültel,* am. beteg lettél, megbetegedtél.

17. *hol,* valószínűleg tollhiba. A Thewrewk-Codexben: *yol* jól.

18. *vēlem nēm nehezűlsz.* A kifejezésnek itt úgylátszik az az értelme: rám nem neheztelsz, nem haragszol. A *nehezül* ige ily jelentéssel előfordul a Nádor-Codexben is: *«igön megkeзде nehezűlni»,* am. igen kezdett ha ragudni (271. l.).

19. *nehezűlteknak,* am. nyomorúttaknak, nehéz bajba jutottaknak.

20. *tü,* am. ti. (Vö. HB., Bécsi és Münheni-Codex.)

21. *elterjesztvén,* am. szétterjesztve.

22. *mēggyakdostak,* am. megsúrkáltak, keresztül szúrtak. A régi s némely nyelv-járásokban ma is élő *gyak* 'szúr' igeinek

gyakorító alakja, mint *kap*: *kapdos*, *fog*: *fogdos* stb. Az eredetiben a kiejtést követve *gyagdos* áll.

23. *gyöngyellő*, am. gyöngyöző. BARÓTI SZABÓ DÁVIDNÁL *gyöngyöllik* (I. *Nyelvtört. Szót.*). Olyan képzés mint *rózsállik*, *tor-kollik*.

24. *asszú földet harmatozott*, am. az aszú (száraz, szikkadt) földet beharmatozta. *Aszú*, régiesen *asszú* am. száraz, kiszáradt, a mint pl. GYULAI PÁL *Gonosz mostohájában* is olvashatjuk: «Szikra szállott *aszú* füre.» Ma különben mint önálló melléknevet nem használják s csupán az *aszúszőlő* s az *aszú-*

bor szókban (mert aszú szőlőből készítik) maradt fenn.

25. *ollymint*, am. mint; tulajdonkép, oly(an) mint'.

26. *mast*, am. most. Altalános régi nyiltabb ejtésű alak.

27. *szoméhozott*, am. szomjuhozott, szomjas. A *szomjú*-nak régibb alakja *szomeh*. A Jordánszky-Codexben pl. «szomjan» így van írva *zomeehon*, «szoméhon». Ebből való a *szoméhoz* régi igealak.

28. *könnyhullatva*, am. könnyet hullatva, könnyhullatással. Vö. fönt 104. l. 59. jegyz.

Az ének e mutatványon kívül még négy, egyenetlen terjedelmű, szakaszból áll. (L. *Régi Magy. Költők Tára* I. 14—21.)

Kiadások. A Czech-Codexnek két teljes, betűszerinti kiadása van, ú. m.: DÖBRENTAI GÁBORÉ, a *Régi Magy. Nyelvmélekek* II. kötetében, beható bevezetéssel DÖBRENTAITÓL, a betűk s a főbb nyelvsajátságok ismertetésével és szójegyzékkel (CZECH JÁNOSTÓL, az utóbbihoz toldalékkal DÖBRENTAITÓL), négy lap (1. 16. 149. és 186.) hasonmásával; és VOLF GYÖRGYÉ, részletes bevezetéssel, *Nyelvmélektár* XIV. k. — *Szent Bernát himnuszát* csaknem teljes szövegével, mai helyesírással közölte TOLDY FERENCZ, *A magyar nemz. irodalom története* (3-dik kiad. Pest, 1862.) I. 271—282. Ugyanezt, valamint a codexnek egy másik verses részletét, az *Ave maris stella* fordítását egész szövegükben, jegyzetekkel kiadta SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költők Tára* I. 12—21. és 188. l. (jegyz. 255—274. és 365—366. l.). — A codexből hasonmások láthatók még az *Akad. Évkönyv.* alábbi kötetében, BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében*, I. 132. és a *Pallas Nagy Lexikonában*.

Repertorium. A' Magyar Tudós Társaság' *Évkönyvei*, II. k. (1835.) 8—11. és 64. l. — *Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. IX. 35. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3-dik kiad. Pest, 1862.) II. 86. — HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.), 47. l. Szent Bernát himnuszáról.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Drágffy Mária kelengye-lajstroma, 1516-ból.

Az *Országos Levéltárnak* egy (26367. sz. alatt őrzött) tárgyilag igen becses oklevelét mutatjuk be e fejezetben, DRÁGFFY MÁRIÁNAK KELENGYE-LAJSTROMÁT, melyet bátyja, Drágffy János, akkoriban főasztalnok, állított össze, pecsétjével is megerősítve. E Drágffy János később, 1518-ban tárnokmester, 1526-ban pedig országbíró lett s mint ilyen írta az alább (XXVI. fej.) közlendő érdekes végrendeletet aug. 27-én, Mohács mezején, a hol harmad napra a nemzet annyi kitűnőségével együtt ő is halálát lelte. Hogy Mária a lajstrom kiállítójának huga s nem lánya volt, épen e végrendeletből tűnik ki, melyben Drágffy János Katalint, Zsófit és Magdolnát említi lányaiúl, Mária asszonyról pedig mint hugáról emlékezik meg.

A lajstrom nagy félívje hosszában ketté van hajtva, s így a szöveg három hasábra oszlik. Az aláírás fölött viaszba nyomott pecsét áll, elmosódott címerrel és körirattal, mely utóbbiból az IOHAN DRAG . . . [IOHANNES DRAGFFY] betűk hasonmásunkon is láthatók. Az eredeti pecséten a DRAGFFY név még egészen is kivehető.

A kelengye-lajstrom a benne felsorolt ruhák és ékszerek neveinél fogva becses műveltségtörténeti emléket szolgáltat.

Íme betűszerinti szövege és eredeti kiejtése.

A lajstrom betűszerinti szövege.

1516 Az Maria azzonyal adoth marhanak zamanak Registroma:

Egy Nasfa kyben egh Rosa dya-manth wasyon. egh smaragd. egh gywngh sem. keth Rubynt Rosa

Maas Nasfa egh Rosa dyamanth egh lean. három gywngh sem. egh smaragdh keth Rubynth gywnghes lewegewel.

Harmad Nasfa egh saffyl, egh Jachynkth három Rosa gywngh, keth Rosa Rubynt, egh lean, es egh ferfio az Nasfaban. gyewngyes lewegewel.

Eredeti kiejtése.

Ezërötszáztizénhat. Az Mária asz-szonynyal adott marhának¹ számának rëgistroma.²

Ëggy násfa,³ kiben ëggy rózsa diámánt⁴ wasyon, ëggy smaragd, ëggy gyöngyszëm, két rubint rózsa.

Más násfa, ëggy rózsa diámánt ëggy lëán,⁵ három gyöngyszëm, ëggy smaragd, két rubint, gyöngyës levë-gövel.⁶

Harmad⁷ násfa, ëggy saffil,⁸ ëggy jáczinkt,⁹ három rózsa gyöngy, két rózsa rubint, ëggy lëán és ëggy férfió az násfában, gyöngyës lewegövel.

Nakara valo gyewngyeth ewthwenkethewt

Egh Aran Nyakba wethew kwes kyben hath Balaz wasyon, hath saffyl, egh Jachynkth ewthwenketh gyewngh sem, egh Aran figew raytha, kyben egh Balaz wasyon. keeth Rubynth, egh ewregh Saffyl, keth gyewngh sem, egh ewregh ametisth, ket kysseb ametisth

Egh aran keresth kyben Negh Rubynt egh dyamant wasyon,

Egh kys Aran Lanch.

Egh aran gywreth kyben egh saffyl wacion.

Egh aran gywreth kyben wasyon Rakoth dyamantal Maria

Harmad aran gywrew saffyl

Negyed aran gywrew kyben keth hegyes dyamanth wasyon.

Egh Rubintos aran gywrew

Egh smaragd gywrew

Egh Aran gywrew kyben egh emberfew wacion

Egh parta ew ewstl kyben Nyolch gyra,

Egh Mosdo kyben [Nyolchadfel] kylenczedfel gyra, Medenczeyben, esmeth, kylenczedfel gyra wacion,

Maas mosdo kyben Nyolchadfel gyra wasyon Medenczeiben, heth gyra wasyon.

Nyolch Thal. kyben Neghwen ewthel fel gyra wasyon, harmynch hath Nehezyk hyan.

Thyz Thanyr. Thyz gyra.

Hussonewth kalan, kynek Nyghe aranyas, kyben ewth gyra wasyon, Thyzenewth Nehezyk hyan.

Keth gyerthya tharto egh gyra

Egh ewregh selleg kyben harmad fel gyra,

Egh Aranyas kupa kyben ewth gyra agyon ||

* Olvasható törlés.

Nyakára való gyöngyöt ötvenkettőt.¹⁰

Éggy arany nyakbavető, köves,¹¹ kiben hat balaz¹² wasyon, hat saffil, éggy jáczinkt, ötvenkét gyöngyszem, éggy aran függő rajta, kiben éggy balaz wasyon, két rubint, éggy öreg¹³ saffil, két gyöngyszem, éggy öreg amétiszt, két kissebb amétiszt.

Éggy aran köraszt, kiben négy rubint, éggy diámánt wasyon.

Éggy kis aran láncz.

Éggy aran gyűrőt, kiben éggy saffil wasyon.

Éggy aran gyűrét,¹⁴ kiben wasyon rakott diámánttal Mária.¹⁵

Harmad aran gyűrő, saffil.

Negyed aran gyűrő, kiben két hegyes diámánt wasyon.

Éggy rubintos aran gyűrő.

Éggy smaragd gyűrő.

Éggy aran gyűrő, kiben éggy emberfő wasyon.

Éggy pártá-ő,¹⁶ ezüst, kiben nyolcz gíra.¹⁷

Éggy mosdó, kiben [nyolczadfel] * kilenczedfel gíra, medenczéiben esmét kilenczedfel gíra wasyon.

Más mosdó, kiben nyolczadfel gíra wasyon, medenczéiben hét gíra wasyon.

Nyolcz tál, kiben negyvenötödfél gíra wasyon, harminczhat nehezék¹⁸ hián.

Tíz tányír, tíz gíra.

Huszonöt kalán, kinek ngye¹⁰ aranyas, kiben öt gíra wasyon, tizenöt nehezék hián.

Két gyertyatartó, éggy gíra.

Éggy öreg selleg,²⁰ kiben harmadfel gíra.

Éggy aranyas kupa, kiben öt gíra wasyon

1 5 1 6
Maria d'bonijal adoth marchanak
Samunak Registroma:

Egh Natta kijben egh Vosa dijamant wagijon.
Egh Umaragd. egh gijrongh sum. keth Lubijns
Vosa

Maas Natta egh Vosa dijamant egh Wan. Garon
gijrongh sum. egh Umaragd keth Lubijns
gijrongh sum. egh Umaragd.

Garmad Natta egh daffijl. egh Larhijns keth
Garon Vosa gijrongh. keth Vosa Lubijns. egh
Lan. egh egh fessio d' Nattaban gijrongh sum
egh Umaragd.

Nakara eale gijrongh sum. egh Umaragd keth
Egh Lan Nijakba eale. egh keth keth
Balal wagijon. egh daffijl. egh Larhijns keth
eale. egh gijrongh sum. egh Lan fessio
Larhijns. keth Balal wagijon. keth
Lubijns. egh Umaragd daffijl. keth gijrongh
sum. egh Umaragd eale. keth keth eale.

Egh aran keth keth keth Nijal Lubijns egh
dijamant wagijon.

Egh keth Lan. Lan.

Egh aran gijrongh keth keth daffijl wagijon.

Egh aran gijrongh keth wagijon. keth
dijamant Maria

Garmad aran gijrongh daffijl

Nijal aran gijrongh keth keth gijrongh
dijamant wagijon.

Egh Lubijns aran gijrongh

Egh Umaragd gijrongh

Egh Lan gijrongh keth keth eale wagijon

Egh partano eale keth keth Nijal gijrongh.

Egh Moser keth keth keth keth gijrongh.
Medungh keth keth keth keth gijrongh wagijon.

Maas Moser keth keth keth gijrongh wagijon.
Medungh keth keth gijrongh wagijon.

Nijal, eale. keth keth eale keth gijrongh
wagijon. Garmant keth keth keth gijrongh.

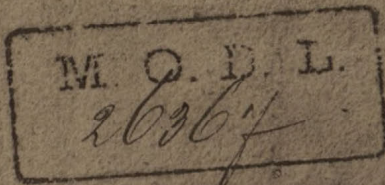
Egh eale. egh gijrongh.

Garmant keth keth keth keth aranias
keth eale gijrongh wagijon. egh eale
keth keth gijrongh.

Egh gijrongh keth eale egh gijrongh

Egh Umaragd keth keth keth keth gijrongh.

Egh Aranias keth keth eale gijrongh wagijon.

Maas aramijas kupa chjibunkets Njebuk
 hjan. hach oira.
 harnad kupa. hachodft Njebjickhjan.
 hach oira.
 Njebid kupa ewet oira chjibunkets Njebuk
 ewetid kupa Njeb oira. chjibunkets
 Njebuk hjan.
 hachod kupa. Njeb oira chjibunkets Njebuk
 Eot ewet oirerungies partja.
 Eot oirerungies hach Njebid.
 Eot oirerungies fjelgure
 hach ewet Majet
 Eot oirerungies fjelgure
 Njeb oirerungies partja.
 Njeb aramijas Majet.
 Eot ewet atlat oirerungies Zoknija
 Eot Zidurjes Barson oirerungies Zoknija
 Eot ewet aramijas atlat Zoknija
 fjelgurel pramjett.
 Eot Zewet chabid Zoknija.
 Eot kuck kamoka Zoknija.
 Eot okarlas Zoknija
 Eot darga Zoknija post
 Eot Zewet aramijas Njebid duka.
 Maas Zewet aramijas Njebid belitt
 Eot Zewet aramijas Zewet duka.
 Eot kuck aramijas Barson. ewetk dett
 Zewetgijet belitt
 Eot ewet atlat duka pramjett
 belitt
 Eot ewet aramijas Barson krenstje
 Maas ewet aramijas Barson krenstje
 Eot Zewet aramijas krenstje.
 Eot agjban. Eot atlat Marnar. ewet hjan
 Eot ewet Marnar
 Eot chabid fowal chjinderellie
 Eot chabid ewet
 Eot ewet aramijas Barson paplan.
 Eot ewet
 Eot ewet aramijas Barson krenstje

Maas agjban. Eot atlat Marnar. ewet hjan.
 Eot ewet Marnar.
 Eot ewet
 Eot chabid fowal
 Eot chabid ewet
 Eot paplan kuck fowal chjinderellie
 aramijas ewet krenstje
 Eot ewet hjan. kamoka
 Eot aramijas atlat chjinderellie paplan.
 Eot kuck agjban chjibunkets hjan
 chjibunkets atlat
 chjibunkets krenstje
 harnjett Njebid aramijas chabid
 ewet aramijas chabid : —

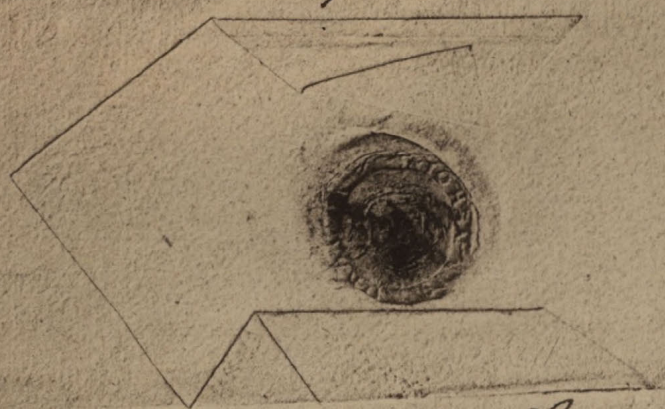
Njeb olas post Zoknija
 darga krenstje

Njeb Zewet Zoknija
 pramjett

Njeb pramjett duka

Njeb ewet krenstje

Eot aramijas krenstje

Johannes Dr. Hoff
 m. J. 18

² Maas aranyas kupa Thyzenketh
Nehezek hyan. hath gyra.

Harmad kupa, hathod fel Nehezyk
hyan. hath gyra.

Negyed kupa ewth gyra Thyzenketh
Nehezek

Ewthed kupa Negh gyra, Thyzen-
keth Nehezek hyan.

Hathod kupa, Negh gyra thyzenket
Nehezek

Egh ewregh gyewngyes partha.

Egh gyewngyes Hay Nyomtato.

Egh gyewngyes fylthew

Harom ewregh Maych

Egh gyewngyes fykethew

Negh gyewngies parta.

Negh aranyas Maych.

Egh weres atlacz gyewngies zoknya

Egh zederyes Barson gyewngies
zoknya

Egh weres aranyas atlacz zoknya
fekethywel peremezeth.

Egh zewld Thabyd zoknya,

Egh keek kamoka zoknya,

Egh skarlát zoknya

Egh sarga zoknya pozto

Egh zewld aranyas Nwsth suba,

Maas zewld aranyas Nussal Beleth

Egh zewld aranyas Hewlgh suba.

Egh keek aranyas Barson, emel-
kedeth Hewlgyel Beleth

Egh weres atlacz suba pegywetel
Beleth

Egh weres aranyas Barson kewnthes

Maas weres aranyas Barson kewn-
thes

Egh zewldh, aranyas, kwnthes.

Egh agyban. egh atlacz Matracz
testh zyn

Egh weles Matracz

Keth Thafota fewal Thyndewklew

Keth Thafota wankos

Egh weres aranyas Barson paplan.

Egh derekal

Más aranyas kupa, kiben tizenkét
nehezék hián hat gíra.

Harmad kupa, hatodfel nehezík
hián hat gíra.

Negyed kupa, öt gíra, tizenkét
nehezék.

Ötöd kupa, négy gíra, tizenkét ne-
hezék hián.

Hatod kupa, négy gíra, tizenkét ne-
hezék.

Ěggy öreg gyöngyös pártá.

Ěggy gyöngyös hajnyomtató.²¹

Ěggy gyöngyös fíltő.²²

Három öreg majcz.²³

Ěggy gyöngyös fíkető.²⁴

Négy gyöngyös pártá.

Négy aranyas majcz.

Ěggy vörös atlacz gyöngyös szoknya.

Ěggy szédérjés bárson gyöngyös
szoknya.

Ěggy vörös aranyas atlacz szoknya,
feketével pőrémézett.²⁵

Ěggy zöld tábid²⁶ szoknya.

Ěggy kék kamoka²⁷ szoknya.

Ěggy skárlát szoknya.

Ěggy sárga szoknya, posztó.

Ěggy zöld, aranyas nyuszt suba.

Más zöld aranyas, nyuszzsal²⁸ bél-
lett.²⁹

Ěggy zöld aranyas hölgy suba.³⁰

Ěggy kék aranyas bárson, emelkē-
dett hölgygyel béllött.³¹

Ěggy vörös atlacz suba, pēgyvet-
tel³² béllött.

Ěggy vörös aranyas bárson köntēs.

Más vörös aranyas bárson köntēs.

Ěggy zöld aranyas köntēs.

Ěggy ágyban: ěggy atlacz mátrác, z,
testszín.

Ěggy velez³³ mátrác.

Két tafota³⁴ főal,³⁵ tindöklő.

Két tafota vánkös.

Ěggy vörös aranyas bárson paplan.

Ěggy dērékal.

Egh weres aranyas Barson kwn-
thes ||

³ Maas agyban, Egh atlaez Matracz
violazyn.

Egh weles Matracz.

Egh derekal

Egh Thafota fewal

Keth Thafota wankos

Egh paplan keek futabol chenalth

Aranyas wankos kethew

Keeth derekal hyo, kamoka

Keeth aranyas atlaez Thewzeth
paplan.

Ez keeth agyhoz Tyzenketh le-
pedew

Thyzenketh abroz

Thyzenketh kezkenew

Harmynch Nyolch aranyas chahol

Ewmaganakys aranyas chahol: —

Negh olaz pozto zoknya saarga
leanynak

Negh zewld zoknya purgamal

Negh pegywethmal suba

Negh wy zewnyegh

Keeth aranyas fewfedel

Johannes Dragffy

manu propria

Égy vörös aranyas bárson köntös.

Más ágyban: égyg atlaez mátrác,
violaszín.

Égyg velez mátrác.

Égyg dërékal.

Égyg tafota főal.

Két tafota vánkös.

Égyg paplan, kék futából ³⁶ csénált.

Aranyas vánkös-kétő. ³⁷

Két dërékal-hío, ³⁸ kamoka.

Két aranyas atlaez tözött ³⁹ paplan.

Ez két ágyhoz tizënkét lepödö.

Tizënkét abrosz.

Tizënkét keszkenö.

Harmincznyolcz aranyas esáhol. ⁴⁰

Ömagának is aranyas esáhol.

Négy olasz posztó szoknya, sárga,
lëánynak.

Négy zöld szoknya, purgamál. ⁴¹

Négy pëgyvetmál ⁴² suba.

Négy új szőnyeg.

Két aranyas főfedél. ⁴³

Johannes Drágffy

manu propria.

Jegyzetek. *

1. *marha*, itt am. kincs, ékszer, értékes tárgy, ingó jószág. A szónak egyik általános régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Vö. «A vár piaczára ezüstöt, aranyt, Sok nagy becsü *marhát* máglyába kihordat» (ARANY: Szondi két apródja).

2. *rëgistrom*, a latin *registrum*-nak még alig elváltozott alakja. Belőle később, a mássalhangzóban dissimilatióval (*r*: *l*), a magánhangzóban hasonulással (*ë* h. *a*), *lajstrom* lett.

3. *násfa*, itt am. nyakék. Jelentett fülbevalót és homlokdiszt is, ha függő vagy lelógó ékítményeik voltak.

4. *diámánt*, a *gyémánt*-nak eredetibb alakja. (Vö. olasz *diamante*, német *diamant*.)

5. *lëán*, am. női alakot ábrázoló zománcczos kép. (Vö. alább: *ëgyg lëán és ëgyg férjó az násfában*.)

6. *levëgő*, am. rezgő a násfákon, hajtükön. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *harmad*, am. harmadik. (Vö. fönt 109. l.)

8. *saffil*, a *zafir* szónak egyik régi változata. Előfordúl *safil*, *safill*, *sáfily*, *saffir* és *saffirom* alakokkal is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

9. *jáczinkt*, a *jáczint* szónak egy anorganikus *k* hanggal megtoldott alakja, mely

* E jegyzeteink tárgyi része — a ruhákra, ékszerekre stb. vonatkozólag — SZENDREI JÁNOS archaeologusunk szíves fölvilágosításai nyomán készült.

egyebüttl is előfordul a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ugyanolyan hangtoldás, mint a régi íróknál többször előforduló *terempt* a közönséges *teremt* helyett. A régi írók azonban nem a vörös zirkont, hanem a kékes ibolyaszínű zafírt nevezték így (l. SCHMIDT SÁNDOR: *A drágakövek* I. 284).

10. *gyöngyöt ötvenkettőt*. Itt, valamint alább is nehányszor tárgyalakot használ a lajstrom írója, nyilván az *ad* igét gondolván hozzá az illető drágasághoz (nyakára való gyöngyöt ötvenkettőt adtam vagy adtunk).

11. *köves*, am. drágaköves. Közönséges e jelentése a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

12. *balaz*, egy drágakő faj, világosabb rózsavörös színű rubint. Vö. közép-latin *balascus*, carbunculus, cuius rubor et fulgor dilutiores sunt (DU CANGE); *balasius* am. karfunkelstein (DIEFENBACH: *Novum Glossarium*); francia *balais*, *rubis-balais*; olasz *balascio*. PESTI GÁBORNÁL *balassa*, másutt *balast* (Századok 1873. évf. 63. l., egy 1580-iki lajstromban), *rubint valas* (RADVÁNSZKY: *Magy. családélet és háztart.* II. 27) és *Balázs rubint* (uo. II. 123) alakban fordul elő. A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri. (Vö. BALLAGI ALADÁR: *Kecskeméti W. Főter Ötöskönyve*, Budapest, 1884. 139. 168. l. és SCHMIDT SÁNDOR: id. munk. II. 188.)

13. *öreg saffil*, am. nagy saffil. Az *öreg* szónak ez az eredetibb jelentése; a nép még ma is mond' ilyeneket: *öreg szemű szilva* nagy szemű, *öreg harang* nagy harang, *öreg ujj* nagy ujj, *öreg betű*, nagy betű stb.

14. *gyűrű*, a *gyűrű* szó változtatott régi alakjainak egyike (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az *é: ű* viszonyára l. fönt 17. l. Minthogy a lajstrom többi helyein mindenütt *gyűrű* alak áll (*gyűrű*), az sem lehetetlen, hogy itt a *w* csak feledésből maradt ki.

15. *rakott diámmántal Mária*, am. Máriakép rakott gyémánttal.

16. *párta-ő*, am. párta-öv: itt félkörű ív, pánt, lányok fej-éke. Az *ő* az *öv* szónak nem ritka régi alakja. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

17. *gíra*, az aranynak és ezüstnek régi súlymértéke. Tulajdonképp a márkának régi magyar elnevezése. BELHÁZY JÁNOS nyomozásai szerint a XVI. században divatozó úgynevezett magyar v. budai *gíra* (mert volt erdélyi v. szepesi *gíra* is) mai mértékünkben kifejezve 245-585 grammot tett.

Itt a *gíra* szó után a *vagyon* 'van' szót kell hozzágondolni, a mely a következő mondatokban már ki van téve. Tehát *kiben nyolcz gíra vagyon*, am. a mely nyolcz gíráat tesz, nyolcz gíráat nyom.

18. *nehézík*, am. *nehézék*, a *gíra* 48-ad része.

19. *kinek négye*, am. a melyeknek négye, a melyek közül négy.

20. *selleg*, am. serleg. Olyan hangváltás, mint pl. *pallag* e h. *parlag*, *solló* e h. *sarló* némely vidéken.

21. *hajnyomtató*. A haj leszorítására szolgált, néha aranyból vagy ezüsből, drágakövekkel. A *pártá*-tól abban különbözik, hogy míg ez a fej elejére jött, mint egy diadém, addig a *hajnyomtató* a fej tetején hátrább volt föltéve. Ezt lányok és asszonyok is viselték, míg a párta csupán a hajadonok ékessége volt. (Innen *pártában maradni* am. vén leány maradni.) A hajnyomtatóhoz volt erősítve rendszerint a fátyol is, mely a régi magyar női viseletet oly festőivé tette. Több fönmaradt viseletképen látható.

22. *filtő*, am. fül-tű. Nagyon ritkán fordul elő. (A *Nyelvtört. Szótár* nem is ismeri.) Minthogy itt a fejkességek között van föl-sorolva, jelentheti a párta és a fejkötő között álló azon női ékességet, mely a XV. században Olaszországból terjedt el hazánkba. Ennek két nyúlványa a fül tövéig lenyúlt s rendesen gyönggyel volt gazdagon ékítve. Jelentheti azonban azon ötvösművet is, mely óriási fülbevalóhoz hasonlítható s melynek legrégibb példányai hazánkban a keszthelyi népvándorlaskori leletekben fordulnak elő, de a Balkán-félszigeten s hazánk szerb népe között ma is el van terjedve. E *filtők* nagy terjedelmük és súlyuknál fogva nem voltak a fül czimpáján fűrt lyukba akaszthatók, mint a fülbevalók, hanem a fül tövében magára a fültőre erősítették.

23. *majcz*. Közönséges régi szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Jelentette az arany vagy ezüst fonalból szőtt szalagot vagy paszománt.

24. *fikető*, am. főkötő. A népnyelvben ma is élő változat. (Vö. fönt 14. l.)

25. *péremézett*, am. prémezett, szegélyezett. A *pérem* régi, könnyebb kiejtésű alakja a mássalhangzó-csoporttal kezdődő idegen *prém* szónak.

26. *tábid*, másképp *tábit*. Egy posztószerű szövet neve. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *kamoka*, am. *kamuka*. Szintén szövetnem.

28. *nyuszzsal*, am. *nyusztal*. A régi nyelvben a *nyuszt* szónak *nyusz* változata is előkerül (l. *Nyelvtört. Szót.*); ennek *-vel* ragos alakja a *nyuszzsal*.

29. *béllött*, am. bélelt. Közönséges régi alak. A ma is általános *béllés* (e h. *bél-él-és*) főnévvel együtt olyan denominalis képzésű alak, mint a régi *beszélleni* (e h. *beszéd-le-ni* azaz 'beszédelni'), *ebélleni* (e h. *ebéd-le-ni*) ebédelni.

30. *hölgy suba*, am. *suba* a hölgymenyét bőréből.

31. *emelkedett hölgygyel béllött*, am. hölgymenyét bőrrel domborúan, vastagon bélelt.

32. *pégyvet*. Állatfaj, melynek bőrét béllésnek, prémnek használják. PÁPAI PÁRIZ szótára szerint am. *mus Ponticus, sciurus Gaetulicus; hermelin*. Közönségesebb alakjai: *petymet* és *pégymet* (l. *Nyelvtört. Szót.*).

33. *velez*. A posztó egy könnyű fajtája. Olasz eredetű szó. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 117.; SCHUCHARDT HUGÓ, *Magy.*

Nyelvőr XXII. 85. és hozzá ugyanott 135. l.)

34. *tafota*, szövetnem.

35. *fóal*, am. vánkös (tulajdonkép a 'fő alja').

36. *futa*, szövetnem,

37. *vánkös-kötő*, am. vánkös-kötő. Vö. *fikötő* főkötő, föntebb.

38. *děrékal-hío*, am. derekalj-héj. A *hío* (héj, haj) feltűnő alak s ha nem tollhiba, a *héj*, *híj* szónak teljesebb véghangzós alakja volna, minthogy *-ú -ü* képzőt itt nem lehet fölvennünk.

39. *tőzött*, am. tűzött, varrott.

40. *csáhol*. Szláv eredetű szó, inget jelent. Vö. lengy. *czechel*, *czehlo* ing, orosz *čecholü* (MIKLOSICH: *Etymologisches Wörterbuch*). A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri.

41. *purgamál*, szövetnem. Előfordul többször egy 1539-iki kelengye-lajstromban is (l. *Régi Magy. Nyelvmélekek* IIb. 34, 35).

42. *pégyvetmál*. A *mál* am. mell. Közönséges szó a régi nyelvben; előfordul a *pégyvetmál*-hoz hasonló következő összetételekben is: *farkas-mál*, *hiúz-mál*, *hölgy-mál*, *nyúl-mál*, *nyuszt-mál*, *róka-mál* (l. *Nyelvtört. Szót.*).

43. *főfedél*, am. főfedő.

E nyelvmélekünk mindedig kiadatlan volt s nem is volt említés róla az irodalomban.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A Jordánszky-Codex és töredékei.

Második nagyobb bibliafordításunk a XVI. század második tizedéből, 1516. és 1519-ből való JORDÁNSZKY-CODEXben maradt fenn. E codexet három darabban fedezték föl. Fő része a klarissza-apácák nagyszombati kolostorának eltörlése után 1782-ben Fába Mátyásnak, az esztergomi érseki káptalan akkori jegyzőjének birtokába jutott, ki 1820-ban *Jordánszky Elek* fölszentelt püspöknek ajándékozta. Ez utóbbi tulajdonosától kapta nevét is. Legelső hírt azonban csak 1833-ban találunk róla az irodalomban Gyurikovics Györgytől, a *Tudományos Gyűjtemény* XII. kötete 102. lapján. Később *Jankovich Miklós* a codex elejéből még két levélnek jutott birtokába, a mely részt róla JANKOVICH-TÖREDÉKnek nevezünk. E töredék Nagyszombat városára vonatkozó régi magyar levelek közül került napfényre. Végre 1880-ban *Csemez József* győri főigazgatósági tollvivő, jelenleg budapesti tanárnak birtokában Szombathy, Ignácz fölfedezte nyelvemlékünknek harmadik részét is, a CSEMEZ-TÖREDÉKET melyet, miután a Jordánszky-Codexhez való tartozását a Nemzeti Múzeum tudósai megállapították, a törzs-codexnek új tulajdonosa, Simor János esztergomi érsek megvett s a Jordánszky-Codexszel egybekötöttetett. Tehát a törzs-codex (a tulajdonképeni Jordánszky Codex) s a Csemez-Töredék jelenleg az *esztergomi főszékesegyház könyvtárának* tulajdona. A Jankovich-Töredéket a *Nemzeti Múzeum* őrzi (198. Fol. Hung. jelzet alatt).

E codex egyike legfontosabb s terjedelemre nézve legnagyobb nyelvemlekeinknek. Ívrét (folio) alakú, két hasábos, színes czifrázatokkal díszített, több helyen csonka papiros-codex s a két töredéssel együtt elejétől végig egy kéz írása. Készülése évét a következő két helyből tudjuk meg. A Bírák könyve végén ugyanis ezt olvassuk: «*Ez az óoh törveeinek heeted kenyweenek veeghezety, myneere my ydwesseghüinkre zykezeegh, zent dorottya azon napyan, ezer ewth zaaz tyzen kylencz eztendewben 1: — 5: — 1: — 9 —*».¹ A másik Szent János evangélioma végén így szól: «*Adwenthnak else zerdayan Azon eztendöben, mykoron Cristus zyle(te)setül foghwan yrnanak Ezer ewth zaz tyzen hatod*

¹ Olvasd: Ez az ó törvénynek hétéd könyvének végezeti, minére mi idvésségünkre szikség. Szent Dorottya asszon napján ezer ötszáz tizenkilencz esztendőben.

esztendőben».¹ Tehát az ó-szövetségi rész leírása 1519. február 6-án, a négy evangéliumé 1516. december 3-án végződött.

Codexünk nem teljes bibliafordítás, s hogy a fordító nem is szándékozott a biblia teljes fordítását adni, kitűnik amaz érdekes megjegyzésekből, melyekkel a munka nehézségeiről panaszkodik. Így pl. Mózes II. könyvének 25. része után mindjárt a 28. rész fordítása következik s a 25. r. végén a fordító ezt a megjegyzést teszi: *«Etth keth kapitwlom hean vagyon, my modon es my zerrel montha wr ysten zerzeny az nagyab tabernaculomoth, awagy az ysten Satorath es egyhazath mynden zerzamaual hozya tartozowai es benne valokkal, kynek ertelme es magyarssaga semykeppen en elmeenbe nem ffer, de eegyebtiül sem erthetöm.»*²

Fordítójának sokáig a XV. század második felében élt híres és szentéletű Bátori László budaszentlőrinczi pálos szerzetest tartották, a kiről Gyengyesi Gergely pálos főperjelnek 1525-ben készült pálos krónikájában az van följegyezve, hogy az egész bibliát (*totam Bibliam*) magyarra fordította. Azonban e nézet nem egyéb pusztá gyanításnál, a minek erejét veszi az a föntebb megjegyzett körülmény is, hogy fordítónknak éppen nem volt szándéka a teljes bibliát lefordítani.

A Jordánszky-Codex és töredékei azonban, mint nyelvemlékeinknek legnagyobb része, szintén csak másolat. Kétségtelenül annak mutatják igazításai és íráshibái.

Orthographiája egyike a legkövetkezetesebbeknek, a mi csak növeli fontosságát. Sajátságaiából megemlítjük a következőket. Az *ö* hangot alul-fölül vonásos *ó*-val, *ew*-vel vagy *ü*-vel (illetőleg *"w*-vel) jelöli. A fölül két vonással ellátott *ü*-vel különben rendszerint az *ü* hangot fejezi ki. E két vonást használja a jés hangok kifejezésére is; a *ij*, *li*, *ni*, *ti* tehát *gy*, *ly*, *ny*, *ty* hangokat jelentenek a Jordánszky-Codexben. E hangok azonban a mai írásmóddal írva is előfordulnak. A két vonásnak valószínűleg hiányjel az eredeti jelentése s a jés hangoknál természetesen a két vonással írt *ij* elhagyását jelenti. Azonban más betűk kihagyását is e jellel pótolja codexünk, pl. a *w*-ét e szóban: *ewre"lee* e h. *ewrewlee* azaz örüle; *a'*, *e'* e helyett *az*, *ez* stb. A *ü* betűnél is sokszor egy elül olvasandó *e* pótlását jelenti a két vonáska, minthogy kissé balra esik a kiírt betűtől. Ennélfogva a *hü*, *hük* stb. 3. személyű névmások *ö*-vel is olvashatók, a minthogy olykor valóban *ew*-vel írva is előfordulnak. A codex egyéb orthographiai sajátosságai: hogy szereti a szókezdő *f*-et megkettőztetni; *ffyayt* fiait stb., hogy az *i* hangot rendszerint *y*-nal s a 3. személyű névmást kezdő *h*-val (*hü*, *hük* ő, ők stb.) írja. Ez utóbbi írásmód pusztá orthographiai különösség, tehát a *h*-nak e szóban semmi etymologiai fontossága nincs, a mi kitűnik ama körülményből, hogy a *g* és *t* betűk után is akárhányszor fölösen veti oda írónk a *h*-t.

¹ Olvasd: Ádvéntnek első szördáján, azon esztendőben, mikoron Krisztus születésétől fogván írának ezér ötszáz tizénhatod esztendőben.

² Olvasd: Ett (am. itt) két kapitulum heán vagyon: mi módon és mi szerrel mon(d)ta úr Isten szerzeni az nagyobb tábérnákulomot awagy az Isten sátorát és egyházát mindén szérszámával, hozjá tartozóval és benne valókkal, — kinek értelme és magyarssága semmiképpen én elmémbe nem fér, de egyébtől sem érthetöm.

Megemlítjük még, hogy codexünben a *cz* betű a *cz* és *cs* hangot egyaránt jelenti.

Nyelvéről mindenekelőtt megjegyezzük, hogy az Érdy-Codexével általában azonos sajátosságokat mutat. (Vö. alább, XXV. fejez.) Fő nevezetessége — a miben az Érdy-Codexszel megegyezik — az eredeti hosszú magánhangzók megőrzése némely szókban és alakokban. Ilyen hosszú magánhangzós szóalakok: 1) az elbeszélő múlt alanyi ragozása 3. személye: *teree* ,téré' vagy ,téré' am. *tére*, *allaa* ,állá' v. ,állá' álla; 2) a befejezett jelennek tárgyas ragozása 3. személyű alakja: *nyelte* ,nyelté' v. ,nyelté' nyelte; 3) az alanyi ragozása föltétes mód, valamint a tárgyas ragozása felszólító mód 3. személye: *allanaa* ,állanâ' v. ,állanâ' állana, *celnee* ,elné' v. ,elné' élne; *vessee* ,vessé' v. ,vessé' vesse; 4) a névszók 3. személyű személyragos alakja: *vyzce* ,vizé' v. ,vizé' vize, *bennee* ,benné' benne, s végül 5) egyéb viszonyragos és tőalakok, mint pl. *yghce* ige (vö. *igét*, *igével* stb.), *ydee* ide (vö. *idēbb*), *gyakortaa* gyakorta (vö. *gyakortābb*) stb. E kettős magánhangzók közül azonban az *ee* nem látszik valamennyi esetben minden kétségen kívül hosszú *é* vagy *é* hangzónak; nem lehetetlen, hogy — főképp némely szótövekben — egyszerűen az élesebben megkülönböztethető s az *é*-hez ejtésben igen közel álló zárt *ē*-t akarja vele a codexíró kifejezni. Ez alak pl. *egyetembe* (a kiadás 86a. lapján) minden valószínűség szerint zárt *ē*-vel s nem *é*-vel olvasandó: ,*ēgyetēmbē*'.¹ E kérdés egyébiránt még nincsen teljesen tisztázva.

Említésre méltó a codexnek néhány újabbszerű ejtést mutató alakja; így állandóan *vóna*, e h. *volna*, *herre*, *fērre*, *ēlederre*, ezek helyett: *helyre*, *fēlre*, *eledelre* stb.

Végül megemlítendő még az Érdy-Codexszel közös ama szórendi sajátága, mely szerint az igekötőt egyszerű kijelentő mondatban is utána veti az igének. Pl. *esének le* az földre, *szálla le* József Egyiptomba stb. ezek helyett: *lesének*, *leszálla* stb.² E sajátág ma is megtalálható a székelységben.

Nyelvjárására nézve, az Érdy-Codexszel egyetemben, mind nyelv-sajátságait mind tájszavait illetőleg a mai alsódrávai nyelvjárással mutat meglepő egyezéseket.³

Szemelvényül az ó-szövetség legelső fejezetet adjuk, (a Jankovich-Töredékből), hasonlóan pedig a díszes 40. lapot mutatjuk be (Jordánszky-rész).

¹ Hogy zárt *ē*-t a hasonló ejtésű, bár rövidebb hangzású *é*-vel nem nehéz egynek tekinteni, összetévesztteni, bizonyítják mai példák is, mikor a félművelt nép fia e hangot *é*-vel jelöli. (L. Magy. Nyelvőr XII. 233.)

² L. SIMONYI Fordul elő cz. cikkében, Magy. Nyelvőr XIII. 350.

³ L. HEVESS KORNÉL fejtegetéseit, Magy. Nyelvőr XXIII. 400—404. és 458—463. l., továbbá VOLF GYÖRGY észrevételét a kiadás előszavában, XIV. l.

1. A Genesis könyvének első fejezete.

(Jordánszky-Codex 1—2. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

Genesis kenywe.

1] Kezdetben teremthe Isten mennyet es feldet,

2] ez feld kedeglen vala yres es hew, es setetseghek valanak ez vylagnak zyneen. Es vrnak hw zent lelke vyseltetykvala az vyzeken,

3] Es monda vr Isten: legén vylagossagh, es len vylagossagh.

4] Lataa vr ysten az vylagossagot hoğ yo vona, es el valazta az vylagossagot az setetsegghwl.

5] Az vylagossagot nevezee nappalnak, es az setetet eeynek. Ezenkezen bel telven estwe es holwal, leen eg természet zerent valo nap:

6] Monda esmeg Isten: Legén eresseg az vyzek kezet es valazya el az vyzeket egmasthanwl.

7] Teremte azért Isten eressegeth es el valazta egmasthanwl az vyzeket, kyk valanak az eresseghek felette, azokthwl kyk valanak az eressegnek alatta: ezek azonkeppen bel telwen,

A szöveg eredeti kiejtése.

Gënezis kënyve.

1. Kezdetben terëmté Isten mënyyet és földet.

2. Ez föld kedéglén vala ires és héú és sëtétségék valának ez világnak szinén, és Úrnak ú szent lélke viseltetik vala az vizekén.

3. És monda úr Isten: Légyén világosság. És lén világosság.

4. Látá úr Isten az világossagot hogy jó vóna és elválasztá az világossagot az sëtétségtől.

5. Az világossagot nevezé nappalnak és az sëtétét éjnek. Ezënkëzben beltelvén estve és holval, lén eggy természet szërént való nap.

6. Monda ësmég Isten: Légyën erësség az vizek këzëtt és válaszja el az vizeket eggymastól.

7. Terëmté azért Isten erësségét és elválasztá eggymastól az vizeket, kik valának az erësségnek fëlette, azoktól, kik valának az erësségnek alatta. Ezëk azonképpen beltelvén,

A Vulgata szerint.

1. In principio creavit Deus cælum et terram.

2. Terra autem erat inanis et vacua, et tenebræ erant super faciem abyssi: et Spiritus Dei ferebatur super aquas.

3. Dixitque Deus: Fiat lux. Et facta est lux.

4. Et vidit Deus lucem quod esset bona: Et divisit lucem a tenebris.

5. Appellavitque lucem diem, et tenebras Noctem: Factumque est vespere et mane, dies unus.

6. Dixit quoque Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum: et dividat aquas ab aquis.

7. Et fecit Deus firmamentum, divisitque aquas quæ erant sub firmamento, ab his quæ erant super firmamentum. Et factum est ita.

* A verseket fél rekeszbe tett számokkal különböztetjük meg. Az eredetiben folytatólág és számozás nélkül állanak.

8] neweze Isten az eresseghet menynek. Ezenkezben esmég bel telwen estwe es holwal, leen mas nap:

9] Monda esmeg Isten: Gywlílenek égbe az vyzek kyk az egnek alatta vannak ég helre, es leegeen zaraz.

10] Mykoron azonkeppen leth vona, neweze Isten az zarazth feldnek es az vyzeknek gwlékőzetyt newezee thenghernek. Es lata Isten hoé yo vona.

11] Es monda: Nemz'en az feld zeldellő fyvet, es magh teneezőöt hw neme zerent, es gymölcz teremthő fflat,

12] es kymynd hw magaban tathwan magot hw zemelyeze'nt, Es lata Isten hoé yo vona.

13] Ezenkezben len estwe es holwan, es teleek harmad nap.

14] Monda esmeg Isten: Leégenek vylagosoyto allatok az eghnek magassagan es valazyak el égmathwl az napot es eyeth: Es leégenek yeéekre ydőkire es napokra es eztendőkire,

15] hoé feenílenek az eghnek magassagan, es vylagosohak ez feldeth. Es azonkeppen bel teleek.

8. Nevezé Isten az erésségét mennynek. Ezänküzben esmég beltelvén estve és holval, lén más nap.

9. Monda esmég Isten: Gyűljenek egybe az vizek, kik az égnek alatta vannak, egy helyre és légyen száraz. Mikoron azonképpen lett vóna,

10. Nevezé Isten az szárazt földnek és az vizeknek gyilekőzetit nevezé tengérnek. És látá Isten, hogy jó vóna.

11. És monda: Némzjén az föld zeldellő fivet és magtenyészőt ű néme szérént és gymölczsteremtő fát,

12. És ki-mind ű magában tartván magot ű személye szérént. És látá Isten, hogy jó vóna.

13. Ezänküzben lén estve és holval és telék harmad nap.

14. Monda esmég Isten: Légyenek világosojtó állatok az égnek magasságán és válaszják el éggymástúl az napot és éjet, és légyenek jegyekre, időkre és napokra és esztendőkire:

15. Hogy fényljenek az égnek magasságán es világosóhák ez feldet. És azonképpen beltelék.

8. Vocavitque Deus firmamentum, Cælum: et factum est vespere et mane, dies secundus.

9. Dixit vero Deus: Congregentur aquæ, quæ sub cælo sunt, in locum unum: et appareat arida. Et factum est ita.

10. Et vocavit Deus aridam, Terram, congregationesque aquarum appellavit Maria. Et vidit Deus quod esset bonum.

11. Et ait: Germinet terra herbam virentem et facientem semen, et lignum pomiferum faciens fructum iuxta genus suum, cuius semen in semetipso sit super terram. Et factum est ita.

12. Et protulit terra herbam virentem, et facientem semen iuxta genus suum, lignumque faciens fructum, et habens unumquodque sementem secundum speciem suam. Et vidit Deus quod esset bonum.

13. Et factum est vespere et mane, dies tertius.

14. Dixit autem Deus: Fiant luminaria in firmamento cæli, et dividant diem ac noctem, et sint in signa et tempora, et dies et annos:

15. Ut luceant in firmamento cæli, et illuminent terram. Et factum est ita.

16] Teremthe azért Isten két vylagosoytokat: nagyobath, hoǵ elette lenne az napnak, Es kyssebet hoǵ elette lenne az eynek, es czyllagokat,

17] es vetee hǵket egneke meelseghere hoǵ vylagosoytanának ez felden

18] es ygazgathnak az napoth es eyeth es el oztanak eǵmasthan az vylagossagot es setetsseghet, Es lata Isten hoǵ yo vona

19] es esthve holval bel telwen, len negyed nap.

20] Monda esmeg Isten: nemzyenek az vyzek czwzo mazo es repese eelő állatokat ez felden eghnek alatta

21] Es teremthe Isten ||² Nagy Cetthalakath es mynden eelő es yngodozo állatokath, kyket nemzeenek az vyzek hǵ zemelyek zerenth es mynden repese állatokat hǵ nemek zerenth, Es lataa ysten, hogy yo vona,

22] Es megh aldaa hǵket mondvan nevekōgyetōk es zaporoggyatok, Es tōlczetek be ah tenghernek vyzeyth, Az eghy madarak es sokasswllyanak megh ez felden.

23] Azonkezben len esthve es hollal es teleek ȳtōd nap.

24] Monda esmegh ysten, teremczen

16. Terēnte azért Isten két világo-sojtókat: nagyobb, hogy élte lenne az napnak, és kisebb, hogy élte lenne az éjnek, és csillagokat.

17. És veté űket égneke mel(y)ségére, hogy világosojtánának ez földön,

18. És igazgatná az napot és éjet és elosztaná eǵymástul az világosságot és sötétséget. És látá Isten, hogy jó vóna.

19. És estve, holval beltelvén, len negyed nap.

20. Monda ősmeg Isten: Nēmzjenek az vizek csúszó-mászó és rēpésé élő állatokat ez földön, égneke alatta.

21. És terēnte Isten nagy czet-halakat és minden élő és ingodozó állatokat, kiket nēmzének az vizek ű személyek szerént és minden rēpésé állatokat ű nēmek szerént. És látá Isten, hogy jó vóna.

22. És megáldá űket, mondván: Nēvekōdjetōk és szaporodjatok és tōlt-sétēk bé a(t) tengernek vizeit: az égi madarak és sokassúljanak még ez földön.

23. Azonközben len estve és hollal és telék ȳtōd nap.

24. Monda ősmeg Isten: Terēmtsēn

16. Fecitque Deus duo luminaria magna: luminare maius, ut præssset diei: et luminare minus, ut præssset nocti: et stellas.

17. Et posuit eas in firmamento cæli, ut lucerent super terram,

18. Et præssset diei ac nocti, et dividerent lucem ac tenebras. Et vidit Deus quod esset bonum.

19. Et factum est vespere et mane, dies quartus.

20. Dixit etiam Deus: Producant aquæ reptile animæ viventis, et volatile super terram sub firmamento cæli.

21. Creavitque Deus cete grandia, et omnem animam viventem atque motabilem, quam produxerant aquæ in species suas, et omne volatile secundum genus suum. Et vidit Deus quod esset bonum.

22. Benedixitque eis, dicens: Crescite, et multiplicamini, et replete aquas maris: avesque multiplicentur super terram.

23. Et factum est vespere et mane, dies quintus.

24. Dixit quoque Deus: Producat terra animam viventem in genere suo,

az feld eeő lelket hű nemzeesse zerenth, barmokath czwzokat es feldy vadakath bestyeketh, hű zynek zeme-lyek zerenth. Es mynd azonkeppen leen,

25] es teremthe ysten feldy bestyeketh es vadakat hű természetek zerenth es barmokath. Es lataa ysten hogy yo vona

26] es monda: Tegyűnk emberth my kepűnkre es hasonlatossaghynkra, es vralkoggyeek tenghery halakon, es eghy madarakon es mynd tellyes feldy vad bestyeken, es mynden czwzo allatokon kyk ez felden yngadoznak

27] Es teremte ysten emberth hű zyneere es hasonlatossagara, wr ystennek zyneere teremtee hűtet, ffyrffyat es azzonyallatoth

28] Es megh aldaa hűket ysten es monda: Nevekőgyetek es sokaswlyatok es telczeetek be ez feldet, es hayczaatok alaatok hűteth, es wralkoggyatok tenghery halakon es eghy madarakon es kezenseghes lelkes allatokon kyk mynd yngadoznak ez felden.

29] Monda esmeg ysten: yme tynektek attam mynden fyweketh kyk magot teremthnek ez felden es mynd kezenseghes ffakath kyk hűmagokban

az feld élő lélkét ű nemzéssé szerént, barmokat, csúszókat és földi vadakat, bēstyéket, ű színēk, szēmēlyēk szerént. És mind azonképpen lēn.

25. És teremte Isten földi bēstyéket és vadakat ű természetēk szerént és barmokat. És látá Isten, hogy jó vóna,

26. És monda: Tegyűnk embērt mi képűnkre és hasonlatosságinkra, és uralkodjēk tengēri halakon és ēgi madarakon és mind tellyes földi vad bēstyēkēn és mindēn csúszó állatokon, kik ez földēn ingadoznak.

27. És teremte Isten embērt ű színēre és hasonlatosságára: űr Istennek színēre teremté űtet, fīrfiat és asszonyállatot.

28. És mēgáldá űket Isten és monda: Nēvekōdjetōk és sokassúljatok és tēltsētēk bē ez földēt és hajtsátok alátok űtet és uralkodjatok tengēri halakon és ēgi madarakon és kēzēnsēgēs lēlkēs állatokon, kik mind ingadoznak ez földēn.

29. Monda ēsmēg Isten: Ímé tinēktek adtam mindēn fiveket, kik magot teremtnēk ez földēn, és mind kēzēnsēgēs fákat, kik űmagokban magot

iumenta, et reptilia, et bestias terræ secundum species suas. Factumque est ita.

25. Et fecit Deus bestias terræ iuxta species suas, et iumenta et omne reptile terræ in genere suo. Et vidit Deus quod esset bonum,

26. Et ait: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram: et præsit piscibus maris, et volatilibus cæli, et bestiis, universæque terræ, omnique reptili quod movetur in terra.

27. Et creavit Deus hominem ad imaginem suam: ad imaginem Dei creavit illum, masculum et feminam creavit eos.

28. Benedixitque illis Deus, et ait: Crescite, et multiplicamini, et replete terram, et subiicite eam, et dominamini piscibus maris, et volatilibus cæli, et universis animantibus, quæ moventur super terram.

29. Dixitque Deus: Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen

magot tarthnak h^w teneesseeghekre, hogy tynektek legyenek eelederre

30] es mynd ez feldy lelkes allatoknak es mynden eghy madaraknak, es myndeneknek kyk ez felden yngadoznak, kykben mynd eelő lelek vagyon, hogy legyen myth eenyök. Es mynd azonképpen leen,

31] es megh lataa ysten mynd azokat kyketh teremteth vona, es mynd yghen yok valanak, es azonkezben esthwe es hollal be telwen, hatod nap leen.

tartnak ű tenyességükre, hogy tinéktek légyenek élelderre:

30. És mind ez földi lélkés állatoknak és minden égi madaraknak és mindéneknek, kik ez földön ingadoznak, kikben mind élő lélek vagyon, hogy légyen mit enniök. És mind azonképpen lén.

31. És meglátá Isten mind azokat, kiket teremtett vóna, és mind igen jók valának. És azonközben estve és hollal bételvén, hatod nap lén.

super terram, et universa ligna quae habent in semetipsis sementem generis sui, ut sint vobis in escam:

30. Et cunctis animantibus terrae, omnique volucris caeli, et universis quae moventur in terra, et in quibus est anima vivens, ut habeant ad vescendum. Et factum est ita.

31. Viditque Deus cuncta quae fecerat: et erant valde bona. Et factum est vespere et mane, dies sextus.

Jegyzetek.

(2. v.) *kedéglen*, am. pediglen. (Vö. *kedég*.)

héú, am. hiú. Hosszú *é*-jéről l. a HB. *hén* alakjánál (fönt 66. l.).

viseltetik vala, am. vitetik vala, jár vala. A *ferebatur* fordítása.

(4. v.) *vóna*, am. volna (l. bevez.).

(5. v.) *holval*, am. reggel. Közönséges régi szó. Töve *hol*- megmaradt a mai *holnap* 'cras' szóban.

(6. v.) *válaszja*, am. válaszsza. Az *-aszt -eszt* végű igéknek általános eredetibb alakja, mely a fölszólító mód jelét (*j*) még fölmutatja.

(7. v.) *ezék azonképpen beltelvén*, am. ez így beteljesedvén, ez így megtörténvén.

(11. v.) *nēmzjēn*, am. nemzzen. A fölszólító módban ilyen hangtorlatos alakok közönségesek a régi nyelvben. (Vö. alább *fényljenek*, 15. v.)

gyümölcsteremtő, am. gyümölcstermő. A *teremt* igét *terem* értelemben alább magában is megtaláljuk, s a régi nyelvben ezzel a jelentéssel is általános volt (l. *Nyelv-*

tört. Szót.). — E versben valamint a következők elején a codexbeli fordítás hézagot mutat, a miben a két vers hasonló tartalmánál fogva pusztá másolói hibát, átugrást kell látnunk.

(12. v.) A másolói ugrás következtében e vers a latin *habens unumquodque sementem* kifejezés fordításával kezdődik.

ki-mind, am. mindegyik. (Vö. fönt 180. l.)

ű személye szērēnt. A Vulgatának *secundum speciem suam* kifejezése van vele hibásan fordítva, e h. ő neme szerint, ő faja szerint. A fordító ugyanis a *species* szónak 'alak, külső' jelentését vette, ezt pedig a régiek a *személy* szóval fejezték ki, pl. «Az angyal azon *személyben* [am. azon alakban] fráter Bérnáldnak jelenék» (Ehrenfeld-Codex 18.) stb. A szövegben egyszersmind íráshiba is van: *zemelye zeřent* e h. *zemelye zereřnt*.

(13. v.) *holwan*, íráshiba *holwal* helyett.

(14. v.) *világosojtó állatok*, am. világítók, világító testek, luminaria.

(17. v.) *mélységére v. mélségére*. Hogy

l-lel vagy ly-lyel ejtette-e az író, biztosan nem lehet megállapítani.

(20. v.) *röpésé*, am. repeső, repülő. Codexünkben főnévileg használva is gyakori szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). ARANY is él vele az ódon nyelvezetű *Buda Halálá*-ban, „madár-értelemmel: «Nem tudom, Odinnak asztalához ül-e, Kit felakasztottak magas ösztörűre, Sátorom elébe, törvény szava nélkül, Ronda repesőknek utálatos étkül» (III. é.).

(21. v.) *ingadozó állatok*, am. mozgó állatok. Az *ingadoz* igének általában ez volt a régiéknél a jelentése. Az eredetiben tulajdonkép *ingadozó* áll, de minden valószínűség szerint pusztán íráshibából. (Alább pl. rendszeren *ingadoz*.)

22. a(t) *tengérnek*. Nyilván a főnév kezdő mássalhangzójának megkettőzésére utal a névelőnek *ah* írása: *at tengér*. A népnyelv ma is így ejti a névelőt hasonló helyzetben.

sokassúljanak még, am. sokasodjanak meg. A *sokasul* igét a Jordánszky-Codex rendszeren kettős *s*-sel írja s azért valószínűleg *sokassul*-nak olvasandó. Ép így írják a régiek többször a *sokasság* szót is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

(23. v.) *hollal*, am. *holval*; ugyanolyan hangváltozás, mint pl. *hallal*, a *hal* főnévnek *-vel* ragos alakja, az eredeti *hal-val* helyett stb. Valószínűleg nem is egyéb a *holval* második szótágja, mint a *-vel* rag. (Vö. *nappal*, *éj-jel*.)

(24. v.) *ű nemzésse szerént*, am. ő

neme szerint. Itt ismét a *genus* szót fordítja helytelenül a magyar biblia szerzője. A személyrag előtt az *s* megkettőztetése ma is megvan a népnyelvben, pl. *másssa*, *tojásssa* stb.

běstye, am. vadállat, bestia. Nem is egyéb, mint e latin szónak magyarosodott alakja. (Vö. fönt 106. l.)

ű színék, személyék szerént. A latinban csak *secundum species suas*. E hely világosan mutatja, hogy a *species*-t külsőnek, alaknak gondolta fordítónk, mert két ilyen jelentésű synonymummal is fordítja itt: *szín* és *személy* (régí jelentésében, vö. föntebb).

(62. v.) *tëgyünk embért*, am. alkosunk, teremtsünk. A *tesz* igének változatos használatai közt ilyen jelentése is volt a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

hasonlatosságinkra. Többes alak (am. hasonlatosságainkra) az egyes számú *hasonlatosságunkra* helyett.

(28. v.) *lëlkës állat*, am. állat. Közönséges régi kifejezés. Hasonló jelentéssel előfordul az egyszerű *lëlkës* szó is (vö. fönt 105. l.).

(29. v.) *terëmt*, am. terem. (Vö. fönt, *gyimölcterëmtö*.)

tenyësség, am. tenyészesség. Kiejtés szerinti írásmód. (Vö. *egësség* e h. *egëzség*.)

ëlederre, am. eledelre. Hosszú *ë*-vel olvasandó, mert még nyomtatványokban is (PÁZMÁNYNÁL, ZVONARICSNÁL) *ëdelel*-t találunk. Az *lr:rr* változásról l. bevez.

2. A hasonmás szövege.

(Jordánszky-Codex 40. l.)

[Minthogy a lefényképezésre legalkalmasabb 40. lap mondat közepén kezdődik, előre bocsátjuk, mindjárt a kiejtésre való átírással, a codex előbbi lapjának e hely értelméhez szükséges néhány sorát. Meg kell jegyeznünk, hogy e szöveg az Exodusnak nem teljes és nem pontos fordítása, hanem csupán rövid kivonata a könyv 36—40. fejezeteinek. A Vulgata szövegét tehát nem lehet e részszel szembe állítanunk.* A 39. lapnak e sorai a következők:]

Mindönt megszerzének azért Bezéleel és Óliáb mind az több¹ bölcssekkel, kiknek úr Isten bölcsességét és értelmet adott vala, kik² mind szikségösök valának az szánktuáriomnak éppületire³ és ékösségére, kiket mind úr Isten parancsolt vala Mojsésnek. Kik mikoron naponkéd⁴ mükálkodnának,⁵ az népek kedég minden réggel, hollal nagy sokakat⁶ ||

* A lap második hasábjában közepén a *Leviticus* 1. fejezete kezdődik, a mely ismét rendes fordítás.

A hasonmás betűszerinti olvasása.

⁴⁰ Vyznek vala kyk mynd wr ystennek tyztösseeghere es aldozattyara kellemetések valának, mynek okaerth az mesterek kezereyteteenek yewnye moyseshez mondwan, tebbet hoz wgy mond, az neep, honnem mynt zykseegh vona, hagyaa azért moyses megh kyaytany, hogy senki tebet ne hozyon az sanctuariomnak eppwletye myerth, hogy eelegh vona ymaran kyt hordot-tanak vona, es megh zőneenek Myn-dent megh zerzeenek azerth tellyes zywel nagy bölzen es nagy kylemb kylemb czodakeppen: mynd kowacz myŵ zereneth, myndtakacz myŵ zereneth mygh nem myndent teckelletes kezŵ-lettre hoznanak, mykeppen megh pa-ranczolta vala moysesnek wr ysten: myndent wgy teenek az yzrael fŵyay semy fogyathkozast nem tŵnek benne vala kyk megh valának hagywa. Az papy rwhakath es megh zerzeek kykben aaron es az hŵ fŵyay zolgal-nának wr ystennek elette mykeppen megh vala paranczolta kyketh myko-ron megh latta vona moyses be tellye-sedween ottan megh aldaa hŵketh. Esmegh zola wr ysten moysesnek modwan. Az elsew honabba, es az ho-napnak elsew napyan allassad fŵel az en Satoromath, es helyhessed hŵ bele az aranyas zekrenth: es vony velomot hŵ elette: es oda zerez-wen az aranyas aztalth, zerezd rea mynd kyk megh vannak paranczol-wan, Az aranyas gyertatartok hŵ ze-wethnekywel, es az aranyas oltarth kyn aldozny kel wr ystennek elette, az Sanctuariom előth, Es veegy zenth kenetōth, kywel kend meg mynd az Sator tellyessegghel mynden ezkö-zeewel az aldozatnak oltarath myn-den edeenywel hogy megh zentōltes-

Eredeti kiejtése.

visznek vala, kik mind űr Isten-nek tisztösségére es áldozatjára kellemetések valának, minek okáért az mesterek készerejtetének jőnie ⁷ Mojséshez, mondván: Tēbbet hoz, úgy-mond, az nép, honnem ⁸ mint szikség vóna. Hagyá azért Mojsés megkiáj-tani, ⁹ hogy sēnki tebbet nē hozjon az szánktuáriomnak éppūletire, ¹⁰ miért-hogy ¹¹ élég vóna immáran, kit hordot-tanak vóna; es megszőnének. Min-dēnt megszőrzének azért tellyes szívvel nagy bölcsen es nagy kilēmb-kilēmb csoda képpen, mind ko-vácsmū ¹² szērēnt mind takácsmū szē-rēnt, mīgnēm mindēnt tēkēlletēs kē-szūletre hoznának. ¹³ Miképpen meg-parancsolta vala Mojsésnek űr Isten, mindēnt úgy tēnek az, Izraēl fiai, sēm-mi fogyathkozást nēm tōnek benne, valakik ¹⁴ megvalának hagywa. Az papi ruhákat es megszőrzék, kikben Áron es az ű fiai szolgál-nának űr Istennek elētte, miképpen még vala parancsolva. Kiket miko-ron meglátta vóna Mojsés bētellye-sēdvēn, ottan ¹⁵ megáldá űket. Esmég ¹⁶ szóla űr Isten Mojsésnek, mondván: Az első hónapba ¹⁷ es az hó-napnak első napján állassad fēl az én sátoromat es helyhēssed ¹⁸ ű belé az aranyas szekrēnt, es vonj vélomot ¹⁹ ű elētte, es oda szērēz-vēn ²⁰ az aranyas asztalt, szērēzd rēá ²¹ mind, kik még vannak parancsol-ván: az aranyas gyērtatartót ²² ű szēvétnekivel ²³ es az aranyas oltárt, kin áldozni kell űr Istennek elētte, az szánktuáriom előtt. És végy szent kenetōt, kivel kend még mind az sator tellyességgel mindēn eszkö-zével, az áldozatnak oltárát min-dēn edényvel, hogy megszentöltes-

Nyznek vala kyt mynd wz ystemek
 hystessere es aldozatnak kellemes
 ek valanak mynd skertis az mesterek
 kezei kezeinek kezei moyseshez mond
 van esbet hoz vony mond az neep hon
 nem mynt zyksemt vona hagnat azet
 moyses megz krayam hogn senty tebet
 ne hozon az santuariomnak epvlece
 myent hogn etlegz vona ymaran kyt
 hordottanak vona ek megz zonecek
 Myndent megz zerecek azertz tellyes
 zivel nagy bolgen es nagy kytent kyt
 ent goda kepen mynd kowacz nyw zere
 ntz mynd tatacz nyw zere ntz mynt n
 em myndent tekeleces kezelece hoz
 uanaz mlyepen megz parangolva vala
 moysesnek wz ysten myndent wgy te
 nek az yzrael ffray semz fogatkozast
 nem kinek beme vala kyt megz va
 lanak faggywa az papy wghatuz es
 megz zerecek kytben aaron es az h
 ffray zolghalmanak wz ystemek elekte
 mlyepen megz vala parangolwa kyt
 kett mlyoron megz katta vona moyses
 de tellyesfweon ottan megz aldaa
 gylota Usment zola wz ysten moyses
 nek modwan az elser honabba es az
 honapnak elser napyan allasad ffez
 az en katoromaz es helyhesed gw bele
 az aanyas zekentz es vony velomot
 gw elotte es oda zerezen az aranyas
 azaltz zereze rea mynd kyt megz va
 nuak parangolwan az aranyas gyei
 tatazt hly zerezt nekwel es az ara
 nyas olantz kyn aldozmy kel wz ysten
 nek elekte az sanduatiom elotz es
 vogy zent kenetoz kytel fond meg
 mynd az kator tellyessagfel mynden
 zyksewel az aldozatnak olantz m
 ynden edemwel hogn megz zentolte
 stnek es myndent zent olay kenetel
 zentol megz hogn zentssagesek leeg
 yenek es gyezt aaron es az hly ffr
 ay az zentz gytas nytanak elaybe
 es eleeb megz fzeztwen vize ogy
 testz fel hlyota zentz wghatuz

Lomy zolghalmanak emekem es az hly papy
 kenetoz mynd zereke gyzalatos kagyon
 es wgy cyeen moyses mynt megz parangolwa
 gw nek wz ysten es mlyoron myndent te
 keellessagfel megz zerezttenek vona zent
 zere ntz ottan setet kod be bamlaa az sator
 es wz ystemek dycsege zalla gw rea
 es nem megz vala moyses myent fagy az
 setet kod myndent be fogott vona es wz
 ystemek fellegete vota ogy yelen vona ha
 mlyoron az kod ffez faul vala gw zola
 akoron oda meemet vala az yzrael ffray
 ha kedegz mynten folpte aal vala
 vgyan ottan azon helyen lakoznak vala
 Aappal azet korontek setet kod fogt
 ya vala be az katorz es cyeel fenest
 gytz mynd az yzrael ffray kepeynek
 katasakra vala gw lakoznak vala
 etz veentzetek el moysesnek masod k
 emwe kyt exodosnak nevezetk ymar
 el kezdek moysesnek harmad
 elser Capitulom

Lapit liber leuiticus
 ymaran ceta el kezdek moy
 sesnek harmad kenywe kyt pap
 sagynak es aldozatnak met
 fofagazol zool es dezeel
 Hozyan hywa azet wz ysten
 moyses es berdele gw vele
 az zentz katorba mondwan
 zool az yzrael ffraynak es
 mongvad azt gwnekyl wa
 ta meely ember aldozatot a
 kaland teemv wz ystemek gw batmay
 bol hymat es zepetent aldozveek es w
 gye az gytas aytoya elaybe wz ystem
 ek megz engfzelecefe es vesse ogy az
 gylhanak fezece gw kezeek es keelme
 es tezen es gw bimeynek baganathara fo
 gyalatos es gyzalatos es ogy le vaggia
 az harmat es aaron papnak ffray ffez
 veegnek az aldozatnak vezeben es az ol
 tannak kross kytel gntozk meel olar
 vgyan ottan az ayton betel vagon es m
 nywzwan az aldozat az tagat konchra
 vaggatlyak es az olaron nagy zentek

senek, Es myndent zent olay kenet-
tel zentöl megh, hogy zenthseghesek
leegyenek, Es gyeycz aaront es az
hű ffayth az zenth egyház aytanak
eleybe es eleeb megh ferezthwen vyzbe
ötöztesth ffl hűketh zenth rwhak-
ban, | Hogy zolgallyanak ennekem:
Es az hű papy keneteesök mynd
erekke haznalatos leegyen Es wgy
theen moyses mynth megh paranczola
hű neky wr ysten, Es mykoron myn-
denek teekeelletessegghel megh zerez-
tettenek vona rend zerenth, Ottan se-
teth köd be bamlaa az sátort es
wr ystennek dyczöseghe zalla hű
rea. Es nem mehet vala moyses,
myerth hogy az seteth köd myndent
be fogoth vona es wr ystennek felség-
hes vota, oth yelen vona, Ha mykoron
az köd ffl zaal vala hű rola akko-
ron oda meennek vala az yzrael
ffay Ha kedeegh myghlen fölötte
aal vala. vgyan ottan azon helyen la-
koznak vala. Nappal azért koronkeed
seteth kod foghya vala be az Satorth.
Es eeyel feness thyz mynd az yzrael
ffay neepeynek latasokra, vala hol
lakoznak vala.

eth veegheztesyk el moysesnek ma-
sod kenywe ky exodosnak newesztetyk
ymar Eth el kezdetyk Mo-
ysesnek harmad kenyvee

Elsew Capitulum

Incipit liber leuiticus ymaran eeth
el kezdetyk moysesnek harmad ken-
we ky papsaghnak, es aldozathnak
meltosagarol zool, es bezeel.

Hozyaa hywa azerth wr ysten mo-
ysesth, es bezeelle hű vele az zenth
Satorba mondwan. zool az yzrael ffay-

senek. És mindent szent olajkenet-
tel szentölj még, hogy szentségések
légyenek. És gyéjts' Áront és az
ű fiait az szent egyház ajtának²⁵
eleibe, és elébb megfērésztvén vízbe,
ötöztesd²⁶ fél űket szent ruhák-
ban, hogy szolgáljanak én nékém,
és az ű papi kenetésök²⁷ mind
érökké használatos²⁸ légyen. És úgy
tén Mojsés, mint megparancsolá
ű néki űr Isten. És mikoron min-
dénék tēkēlētēsségghel mēgszērēz-
tettenek²⁹ vóna rēnd szērēnt,³⁰ ottan
sētēt köd bēbámlá³¹ az sātort és
űr Istennek dicsősége szállá ű
rēá. És nēm mēhet vala Mojsés,
miērthogy az sētēt köd mindēnt
bēfogott vóna és űr Istennek felsé-
gēs vōta³² ott jelēn vóna. Ha miko-
ron az köd fēlszáll vala ű rōla, akko-
ron oda mēnnenk vala az Izraēl
fiai. Ha kedēg mīglēn³³ fōlōtte
áll vala, ugyanottan azon helyēn³⁴
lakoznak vala. Nappal azért koron-
kēd sētēt köd fogja vala bē az sātort
és ējjel fēnyēs tīz mind az Izraēl
fiai népēnek látásokra,³⁵ valahol
lakoznak vala.

Ētt³⁶ végēztetik el Mojsēsnek másod
kēnyve, ki Exodosnak³⁷ neveztetik.

Immár ētt elkezdetik Mojsēsnek
harmad kēnyve

Első capitulum.³⁸

Incipit liber Leviticus. Immáran ētt
elkezdetik Mojsēsnek harmad kēnyve,
ki papságnak és áldozatnak mēltősá-
gáról szōl és beszēll.

1. Hozjá hívá azért űr Isten Moj-
sēst és beszēlle ű vele az szent sá-
torba, mondván:

A Leviticus első hét verse a Vulgata szerint.

1. Vocavit autem Moysen, et locutus est ei Dominus de tabernaculo tes-
timonii, dicens:

nak es mongyad azth hűnekyk, Vala meely ember aldozatot akarand teeny wr ystennek hű barmaybol, hymõth es zepletelent aldozyeek, Es vygye az egyház aytoya eleybe, wr ystennek megh enghezteleesere. Es vesse oth az hostyanak feyeere hű kezeeth es keellemetes lezen es hű byneynek boczanattyara foganatos es haznalatos, Es oth le vaghya az barmoth, es aaron papnak ffyay ffil veeznek az aldozathnak veereben. es az oltarnak köröss körwl öntözyk, meel oltar vgyan ottan az ayton belöl vagon, es meg nywzwan. az aldozatot. az tagoth koncra. vaghdallyak, es az oltaron nagy zeneth

2. Szólj az Izraël fiainak és mondjad azt ű nekik: Valamelly embër aldozatot akarand tenni űr Istennek ű barmaiból,

3. Hímõt és szeplételent aldozjék és vigye az egyház ajtója eleibe űr Istennek megengesztelésére,

4. És vesse ott az hostyának³⁹ fejére ű kezét és küllemetës lézën és ű bineinek bocsánatjára foganatos és használatos.

5. És ott lévágja az barmot, és Áron papnak fiai félvésznek az aldozatnak véreben⁴⁰ és az oltárnak köröskörül öntözik, mëlly oltár ugyanottan az ajtón belöl vagon.

6. És megnyúzván az aldozatot, az tagot koncra vagdalják

7. És az oltáron nagy szenet⁴¹ *Edig a hasonmás szövege. A vers befejezése: rakván és⁴² az megkonczolt tagot szépen réá szërëzjék.*

2. Loquere filiis Israel, et dices ad eos: Homo, qui obtulerit ex vobis hostiam Domino de pecoribus, id est, de bobus et ovibus offerens victimas,

3. Si holocaustum fuerit eius oblatio, ac de armento; masculum immaculatum offeret ad ostium tabernaculi testimonii, ad placandum sibi Dominum:

4. Ponetque manum super caput hostiæ, et acceptabilis erit, atque in expiationem eius proficiens.

5. Immolabitque vitulum coram Domino, et offerent filii Aaron sacerdotes sanguinem eius, fundentes per altaris circuitum, quod est ante ostium tabernaculi.

6. Detractaque pelle hostiæ, artus in frusta concident.

7. Et subiicient in altare ignem, strue lignorum ante composita.

Jegyzetek.

1. *az több*, am. a többi. *Több, több* általános rövidebb alak a régi nyelvben a mai *többi* helyett (l. *Nyelvtört. Szót.*).

2. *kik*, itt am. a mik, a mely dolgok.

3. *éppületire*, am. fölépítésére. Az *-et* képző itt, mint a Bécsi és Müncheni Codexben, a mai *-ás -és* használatának felel meg. A kettős *p* az *ép* szóban régen közönséges volt. Ma is így ejtjük az *éppen*-t e h. *épen*.

4. *naponkéd*, am. naponként. Az *-nként* ragnak régi alakja *-nkéd* volt. (L. SIMONYI: *A magy. névragozás* 45. l.)

5. *műkálkodnának*, am. munkálkodnának. *Múka* a *munka* szónak közönséges régi mellékalakja (l. *Nyelvtört. Szót.*).

6. *sokakat*. Itt dologra vonatkozik: nagyon sokat, nagyon sok ajándékot. Ma csak személyről szoktuk a több. számú alakot használni.

7. *készérettetének jönie*, am. kény-szerítettének, kénytelenek voltak jönni, illetőleg mai kifejezésünk szerint: menni (Mózeshez). A személyragos infinitivus e használatmódjáról vö. fönt 106. l.

8. *honnem*, am. *hogynem*. A *gyn*: *nn* hasonulás szintén újabb fokú fejlődés (vö. *vóna*, *herre*, l. a bevez.). A *hogynem mint* kötőszóról l. fönt 106. l.

9. *hagyá megkiáltani*, am. kikiáltatta. A Vulgata szószerinti fordítása. A *kiált* szintén már továbbfejlődött alak a mai irodalmi *kiált*-tal szemben.

10. *éppületire*. Az eredetiben *eppületye*; az *r* tollhibából kimaradt.

11. *miérthogy*, am. *minthogy*. Általános régi kötőszó. Mai maradványa a népies *merthogy*, pl. Petőfinéla Nézek, nézek kifelé cz. költeményben: «Sétifkáltam így én is valaha, Merthogy voltam, voltam én is katoná». (Vö. SIMONYI: *Magy. költészek* III. 239.)

12. *kovácsmű*. Az eredetinek *myű* alakja az itt álló két kifejezésben bizonyára *mű*-nek olvasandó s nem *miv*-nek, mert a *w* betűn kettős ékezet látható. A *kovácsmű*, *takácsmű* szókban a *mű* nem mai jelentésével áll, hanem mesterséget jelent (vö. *Nyelvtört. Szót.*); tehát *kovácsmű szerént* am. *kovácsmesterség szerint*.

13. *mígnem mindent tékélletes készületre hoznának*, am. *mígnem* mindent tökéletes elkészüléshez juttattak, *mígnem* mindent teljesen elkészítették.

14. *valakik*, am. a mik csak.

15. *ottan*, am. *legott*, *mindjárt*. Régi nyelvünkben általános a szónak e használata (l. *Nyelvtört. Szót.*).

16. *ésmég* Az *ismét* szónak általános régi eredetibb alakja.

17. *hónapba*. Az eredetiben kiejtés szerinti írásmóddal *honapba*.

18. *helyhessed*, am. *helyezzed*. A régen közönséges *helyhét* igének fölszóllító alakja. Képzésére nézve ugyanolyan mint a szintén elavult *sebhét*, *sebez*.

19. *vélom*, a latin *velum* magyarosodott alakja; itt am. *kárpit*.

20. 21. *oda szérézvén, szérézd réá*. A *szerez* ige mindkét kifejezésben azt teszi: állít, helyez, tesz. A Vulgátában a megfelelő hely (Exod. XL. 4) így hangzik: «Et illata mensa, pones super eam, quæ rite præcepta sunt». A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri igeünknek ily használatát.

22. *gyertyatartót*. A codexben a szó végén az ismeretes másolóhiábával *k* áll *t* helyett. A codex másolója ugyanis az eredetijében levő szóvégi *t-t* *c*-nek nézte s mint ilyent a betű latinosa jelentéséhez képest *k*-val helyettesítette.

23. *szévétnekivel*, am. *szóvétnel*keivel, azaz gyertyáival, fáklyáival. A régi nyelvben közönséges szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma jóformán csak képes kifejezésekben használjuk: az ész világító szóvétnelke stb.

24. *gyéjts*, e h. *gyéjtsd*, azaz *gyűjtsd*. Az *é* és *ű* viszonyáról l. fönt 17. l. A fölszóllító mód *d* ragjának hiányáról vö. 166. l.

25. *ajtának*, e h. *ajta-d-nak*, ma: *ajtájának*. A régi nyelvben nem ritka az előbbi (*j* nélküli) alaknak ilyen összevonása, különösen az *ajtó* szóban. (L. SZINNYEI: *A birtokos személyragozásról. Magyar Nyelvőr* XVII. 151.)

26. *öltöztessd*, am. *öltöztess*, olyan újszerű hangkopással, mint *vóna* e h. *volna* (vö. bevez.).

27. *az ű papi kenetésök*, am. az ő papi fölkenetésük, fölkenésük. Érdekes a *kenetés* főnév, a mennyiben az *-ds* és képzőnek a szenvedő tőalakhoz való függesztését újabban többször hibáztatták, *fogadlds-t* ajánlva pl. *fogadtatás* helyett, stb.

28. *használatos*, am. *hasznos*. Régen ez volt a *használatos* szó értelme, valamint a *használat* szó is hasznót jelentett. (Vö. fönt 159. l.)

29. *mégszéréztettenek*. Itt nem a mai *megszerez*, *beszerez* értelemmel áll, hanem azt teszi: elvégeztettek. A Vulgátában (Exod. LX. 31): *postquam omnia perfecta sunt*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

30. *rënd szerént*, itt am. *sorra*, *sorban*, egymásután.

31. *bébámlá*, am. befődé, opernit. A *bá-mol* kihalt ige, mely a régi nyelvben sem szerfölött gyakori s csupán *be-* és *el-* ige-kötőkkel fordul elő.

32. *jélségös vóta*, am. *felséges volta*. (Vö. föntebb *vóna volna*, *ötöztet* öltöztet.)

33. *ha kedég míglen*, am. a *míg* pedig. A *ha míglen* a mai *míg*-nek felel meg, mint pl. a *haki*, *hami* a mai *a ki*, *a mi*-nek. Föltűnő a *pedig* kötőszó szórendje.

34. *azon helyén*. Ugyanazt jelenti mint az előbbi kifejezés (*ugyanottan*), v. i. ugyanazon helyen. Az *azon* névmásnak tudvalevőleg *ugyanaz*, *ugyanazon* volt a szokot-

tabb jelentése régi nyelvünkben. E használat maradványa: *azon módon*, tulajdonkép am. ugyanazon módon.

35. *Izraél fiai népének látásokra*. Ertelemszerinti szerkesztés *népének látására* helyett.

36. *ött*, am. *itt*. E nyiltabb magánhangzós alak gyakori a codexek korában (l. *Nyelvtört. Szót.*) s pontosabban felel meg a mélyhangú *ott*-nak mint a mai *itt* ejtés.

37. *Exodusnak*, am. Exodusnak. Olyan magyaros változat, mint pl. *plébános* a latin *plebanus* helyett.

38. *kapitulom*, am. capitulum. (Vö. *templom* a latin *templum*-ból.) Ugyane latin szónak más fejlődésű alakja a *káptalan* szó, melynek nyilván a *-talan* végű melléknevek hatása alatt lett ilyen ejtése.

39. *hostya*, am. a latin *hostia*. Itt, valamint a régi nyelvben általában, nemcsak alakilag, hanem jelentése szerint is meg-
egyezik latin másával, a mennyiben áldo-

zatot jelent. Később az *ostya* alak fejlődött ki és csak a kovásztalan vékony lepénykét (német *oblate*) értjük rajta.

40. *fölvésznek az áldozatnak vérében*, am. fölvésznek az áldozatnak véréből. A *-ben* rag itt a határozatlan tárgynak kifejezésére szolgál, vagyis partitívusi jelentése van, a mi a régi nyelvben általános volt (l. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 79. s köv. ll.).

41. *szenet*, am. tüzet. A régi nyelvben a *szén* szónak 'tűz' az általánosabb jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

42. A régi nyelvben előfordul olykor, hogy a *-ván -vén* igenév határozott igének van tekintve s hozzá a tulajdonképeni állitmány és kötőszóval kapcsolódik. Félművelt emberek beszédjében, kik a már elavult *-vén -vén* alaknak jelentésével nincsenek tisztában, ma is sokszor hallunk ilyen kifejezés-módot.

Kiadás. A Jordánszky-Codexet a Jankovich- és Csemez-Töredékekkel együtt, részletes bevezetéssel s egy lap hasonmásával VOLF GYÖRGY tette közzé a *Régi Magy. Nyelvemlékek* V. kötetében, melynek főrészét tulajdonkép még TOLDY FERENCZ nyomatta ki (l. fönt 43—44. l.). — Mutatványokat mai helyesírással és néhány nyelvi magyarázattal TOLDY FERENCZ adott belőle, *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 137—145. — Hasonmást látni még belőle HORVÁT ISTVÁN idézendő ismertetése mellett és BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténet* ében, I. köt.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Ó és Új Testamentomi Bibliai Töredékek 1516—1519-dikből, Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. III. 113—117. — TOLDY FERENCZ fönt id. munk. II. 87. és 104—106. — VOLF GYÖRGY: *Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása.* (Érteke ések a nyelv- és széptudományok köréből VII. k. X. sz.) — CSONTOSI JÁNOS *A Jordánszky-codex győri töredéke* [Csemez-Töredék], *Magy. Könyvszemle* 1880. évf. 136—156. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 28. l. A Jordánszky-Codex s a Jankovich-Töredék rövid ismertetése. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. nyelv* (Budapest, 1889.) I. 181—182. — VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL: *A Jordánszky- és Erdy-codex, Magy. Nyelvőr* XXIII. köt.

HUSZADIK FEJEZET.

A Mátyás király halálára való emlékdal és a Gyöngyösi-Codex.

Egy becses költői maradványunkat, a *Mátyás király halálára való emlékdalt* — mely minden valószínűség szerint közvetlenül a nagy király halála után 1490-ben, vagy nem sokkal későbbben keletkezhetett — a XVI. század első negyedéből való Gyöngyösi Codex tartotta fenn.

Ez egy kis negyedréti alakú papiros-codex. Magyar része négy ismeretlen kéz munkája. Kora pontosan nem tudható, Volf György szerint azonban a XVI. század első negyedéből származik. Tartalma imádságok, melyeket egy Szent Lászlóról való ének s a Mátyás király halálára szerzett s alább bemutatott emlékdal előz meg, s egy Szent Lélekről szóló ének zár be. Előbb a *gyöngyösi Ferencz-rendi kolostor* könyvtáráé volt — innen neve — s először Horvát István ismertette 1836-ban a *Tudományos Gyűjtemény* IX. kötetében (107—110. l.). Jelenleg az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod.* 8-r. 3. sz. alatt).

Orthographiájának említésre méltó sajátága, hogy minden mellékjegy alkalmazása nélkül kizárólag a latin abécze betűit használja.

A *Mátyás király halálára való emlékdal*, melyet e codexből (4. l.) mutatványúl és hasonmásban is adunk, egyike amaz alkalmi verseknek, melyek Mátyás korában úgy látszik divatban voltak,¹ azonban jelen alakjában néhány évtizeddel későbbi följegyzésű.

A Mátyás király halálára való emlékdal.

(Gyöngyösi-Codex 4. l.)

*A dal betűszerinti szövege.*²

1] Ne hay walo yo mathyas kyal
sok orzagokath the byral
Nagy dichereththe Akoron walaly
ellensegednek ellenne allal

A dal eredeti kiejtése.

1. Néhai való jó Mátyás király!
Sok országokat tő bírál,
Nagy dícsérettel akkoron valál,
Ellenségédnek ellenne állál.

¹ Ilyen pl. a *Mátyást mostan választotta* kezdetű utczai ének is, melynek szövegét SZÉKELY ISTVÁN XVI. századi krónikáiról őrizte meg számunkra. (L. *Régi Magy. Költők Tára* I. 23.)

* Az eredetiben, mint a hasonmásban látható, a vers nincs sorokra törve, a versszakok azonban mindig új sorral kezdődnek. Átirásunkban a szögletes rekesz olvasható törlést jelent.

- 2] hatalmassagodath yelenthed
 bechnek hog warosath the meg
 vened
 ekes sereged oth felethed
 kyraly zeked benne helheztheted
- 3] Nemeth orzagoth mykorth kewa-
 nyad
 zenth koronához walazthad
 ees nagh sok rezre hassogatad
 magyary wraknak tyztwl mynd el
 oztad
- 4] Akoron the lel oly igen draga
 theged kewanya che praga
 meg herwadoz oth zep zeld aga
 nem kelemethes neky wiraga
- 5] Terekechtwl nerel ayandokokath
 ne puztyhanad orzagokath
 ne kerengethned bassayokath
 ne fenegedned w chazarokath
- 6] Igekezel wala sok orzagokra,
 ees nag hathalmas warosogra
 az vizen alo welencere
 ees benne walo [bwlh] belch ola-
 sokra
- 7] Magyar orzagnak fenes thykere
 laga *
 ees rethenetes baynaka
 numuroltaknak kies haylaka
 nagh ekessegnek ees the walal oka
- 8] Nagh ekessege thyztessegnek
 nagh batorsaga felelmeneknek
 otalmazoya magar nepeknek
 rettenethes lel az lengeleghnek
- 9] Kyralok kezeth lel the hatalmas
 ees nagh igeknek dyadalmas
 neped kezeth nagh byzodalmas
 legh wristennel Imar nugodalmas
2. Hatalmasságotat jelentéd,
 Bécsnek hogy városát tē megvén-
 néd,
 Ékes seregéd ott féletéd,
 Királyi székéd benne helyheztetéd.
3. Némétországot mikort kívánád,
 Szent koronához választád,
 És nagy sok részre hassogatád,
 Magyarai uraknak tisztül mind el-
 osztád.
4. Akkoron tē léel oly igen drága,
 Tégéd kívána cse Prága.
 Mēghervadozott szép zēld ága,
 Nēm küllemetēs néki virága.
5. Tērēkēktől nyerél ajándokokat,
 Nē pusztítánád országokat,
 Nē kerēngētnéd bassájokat,
 Nē fenyegetnéd ű császárokat.
6. Igyekēzél wala sok országokra,
 És nagy hatalmas városokra,
 Az vizēn álló Velēncére
 És benne való bēlcs olaszokra.
7. Magyarországnak fényēs tikere,
 világa
 És rēttenetēs bajnaka,
 Nyumuróltaknak kies hajlaka,
 Nagy ékēsségnek és tē valál oka.
8. Nagy ékēssége tisztēsségēnknek,
 Nagy bátorsága felelmēnknek,
 Ótalmazója magyar népēknek,
 Rēttenetēs léel az lengyelēknek.
9. Királyok kēzētől tē hatalmas
 És nagy igyeknek diadalmas,
 Néped kēzētől nagy bizodalmas.
 Légy űr Istennél immár nyúgodal-
 mas.

Jegyzetek.

(1. vsz.) *nēhai való*. Minthogy a *walo* szó utólag van beszúrva, a szokatlan ki-fejezést úgy magyarázhatjuk, hogy az eredeti *nēhai jó Mátyás király* kifejezést *nēha való jó Mátyás király*-ra akarta az író vál-

toztatni, a már leírt *nēhai* (*ne hay*) szóból azonban elfeledte az utolsó betűt kitörölni. A *való* szónak ugyanis csak határozószó mellett volna helye.

«*dlicherethte*». A szó vége már el-

² E négy betű az eredetiben a *thykere* szó fölé van írva s valószínűleg *vilaga* azaz 'világa' helyett áll, a mi ki is adná a következő sorokkal a hiányzó rímet.

fakült; az utolsó *e* után még bizonyosan egy *l* bétű állott, tehát am. dicsérettel.

«*walaly*», am. valál. Az *y* fölösség, a mi nem ritka a régiek írásában.

ellenne állál, am. ellenállál. A birtokosragnak kitétele az *ellen* szón e kifejezésben szokásos volt a régieknél (I. Régi Magy. Költők Tára I. 304).

(2. vsz.) *Bécsnek hogy városát tē megvännéd*, am. hogy Bécsnek városát megvetted. Érdekes a *hogy* kötőszónak inversiója, a mi igazolja újabb költőinknek ebbeli szabadságát.

felethed. E helyet TOLDY *feledéd*-nek olvassa (A magy. nemz. irod. története 3. kiad. I. 202), SZILÁDY ellenben *féletéd*-nek, a mi azt teszi: félelmet okoztál neki. Mi ez utóbbi olvasást tartottuk valószínűbbnek.

helyhēztetéd, am. helyezéd. A *helyhēztet* ige tehát itt voltaképen ugyanazt teszi mint az egyszerű *helyhez*. A két azonos jelentésű alaknak teljes analogiája a mai *kettőz* és *kettőztet*.

(3. vsz.) «*kewanyád*», am. kívánád. A következő versszakban is *kewanya* am. kívána. Mindkét helyen valószínűleg egyszerű *n*-et kell olvasnunk (vö. fönt *walaly* am. valál), mert különben nem fordul elő ez ige *ny*-es alakkal.

szent koronához választád, am. a szent koronához csatolád. (Vö. Régi Magy. Költők Tára I. 305.)

hasogatád, am. hasogatád. A *hasad* ige és származékai a régi nyelvben nagyon gyakran kettős *ss*-sel fordulnak elő (I. Nyelvtört. Szót.).

tisztül mind elosztád. A régi nyelvben közönséges szólás: *tisztül adni* vkinek vmely várost vagy országot. Pl. az Érdy-Codexből való szemelvényünkben (I. XXV.

fej.) olvashatjuk: «Az országot *add tisztül* eggy régi ösinek» (a codex 496. lapján). «Királné asszon Warkoch Tamásnak *add Váradot tisztól*» (I. Nyelvtört. Szót.). A kifejezés értelme: rábízta az illető város vagy ország kormányzását. Az énekünkben előforduló *tisztül elosztani* ezen a szóláson alapszik s azt teszi, hogy a széthasogatott Német-országot egyes magyar urak mint kormányzók közt szétosztotta.

(4. vsz.) *lél*, am. levél, lettél. Párja a ma is használt *lőn* régi *lén* alakjának. (Vö. fönt 11. l.)

cse. Így írtuk át annak jeléül, hogy a szó csak e két hangból állt, a mint egyéb-iránt ma is csak írásban van meg a *h* a ragtalan *cseh* alakban.

(5. vsz.) *ne pusztítanád*, am. hogy ne pusztítanád. (Vö. *kérlek, ne beszélj* e h. *kérlek, hogy ne beszélj*.)

kerēngetnéd, am. üldöznéd. Közönséges régi ige. (I. Nyelvtört. Szót.)

(6. vsz.) *igyekēzēl vala sok orszá-gokra*, am. törekszel vala sok ország után. A régi nyelvben igen szokásos kifejezésmód igénknek e *-ra* ragos vonzata. (I. Nyelvtört. Szót.)

(7. vsz.) *nyumuróltaknak*, am. nyomorultaknak. E zártabb ejtése más emlékekben ismeretlen.

hajlaka, am. hajléka. A *hajloka* alaknak változata (vö. *ajándék: ajándok* stb.), második szótagjában nyitabb hanggal.

(8. vsz.) *tisztességēnknek*, am. tisztességünknek. (Az *ē—ü* viszonyáról l. fönt 17. 18. l.) Az eredetiben a birtokosragnak *k*-ja tollhibából kimaradt.

(9. vsz.) *nagy igyeknek diadalmas*, t. i. levél. A *-nek* rag használata itt szokatlan. Am. nagy ügyekben diadalmas.

Kiadások. A Gyöngyösi Codexet teljesen VOLF GYÖRGY adta ki, rövid bevezetéssel, *Nyelvemléktár* II. k. — A Szt. Lászlóról és Mátyásról szóló énekeket kiadta DÖBRENTÉI GÁBOR, *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. köt. 6. és 5. l. (az előbbi Döbrentei Mária-éneknek tartotta), és SZILÁDY ÁRON, egy harmadik verses darabbal együtt, bő jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. 22. és 29. l.; a Mátyásról szóló éneket közli TOLDY FERENCZ is, alábbi munk. II. k. 202. l. — Az első lap hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, a Mátyásról szóló emlékdalé pedig a *Régi Magy. Nyelvemlékek* II. kötetében.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Szent Brigida Imádságai Gyöngyösön* stb., *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. IX. 107—110. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 98. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 31. l.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Kesserő Mihály és Krisztina békelevele 1523-ból.

Egy érdekes békelevelet mutatunk be e fejezetben, melyben KESSERŐ MIHÁLY boszniai püspök és huga KRISZTINA egy pörük után, Verbőczy István helytartó s több főúr és nemes jelenlétében, kibékülésüket fejezik ki. A békelevelet 1824-ben Paulányi József, udvari kanczelláriai fogalmazó, fedezte föl s jelenleg — mint a hasonmáson látható lebélyegzések is mutatják — a *Nemzeti Múzeum* tulajdona.

A nyelvemlék tulajdonkép három részből áll: a latin bevezetésből s a két megbékélő testvér magyar békenyilatkozatából, melyeket Verbőczy helytartó sajátkezű írásával láttamoz és megerősít.

Ime a nyelvileg is becses emlék betűszerinti szövege és olvasása.

A békelevél betűszerinti szövege.

Forma verborum Reconciliacionis Reuerendi domini Michælis Kesserew Episcopi Boznensis ac Generose domine Cristine Sororis sue carnalis. In Nyarasapath coram Egregijs Stephano de Werbewecz locumtenente ac Magistro Nicolao de mylethynecz prothonotario personalis presencie Regie Maiestatis, necnon Michaelae Kenderesy de Gyal Gregorio pesthyeny de marthonos regio consiliario Ladislao was de Gyalw comite comitatus Zolnokexterioris. Johanne doczy de Zeg. Gregorio de mykola. petro de Ibran, Lazaro poka de Isthwanhaza Jowachyn de Zenthlewrynez ac multis alijs Nobilibus Secundo die festi Beati martini Episcopi et confessoris Anno 1. 5. 2. 3. facte, et primo forma verborum domine Cristine.

Forma Verborum domine Cristine

A latin bevezető rész mai orthographiával.

Forma verborum reconciliationis reverendi domini Michaelis Kesserő episcopi Bosnensis¹ ac generosæ dominæ Christinæ sororis suæ carnalis, in Nyáras-Apát,² coram egregiis Stephano de Verbőcz locumtenente ac magistro Nicolao de Miletincz protonotario personalis præsentie regie maiestatis, necnon Michaelae Kendőresy de Gyál,³ Gregorio Pőstyéni de Martonos regio consiliario, Ladislao Vas de Gyalu comite comitatus Szolnok exterioris,⁴ Johanne Dőczy de Szég, Gregorio de Mikola, Petro de Ibrány, Lazaro Póka de Istvánháza, Joachim de Szentlőrincz, ac multis alijs nobilibus, secundo die festi beati Martini episcopi et confessoris, anno 1523. factæ. Et primo forma verborum dominæ Christinæ.

Forma verborum dominæ Christinæ.

Forma verborum domini Episcopi

o hwegom Bijsonyaba. nem thwodom olath. Myerth en the neted wogh
fogattam wolha. az mynth the elwode atthak woltz, Merty semmij
Bijfegem rea nem woltz, hogh en the neted hithemre fogattam
wolha. Azertz en ees kerlek thegedet mynth yo alsonjomoth ees yo
hwegomoth, hogh ha mij farasagoo ees kerlesged ez dolog mynth
wolthien ream exethe ne nehezal. merty az mynth en mywelthgem az
en Bijfegem olthabmanan mywelthgem, Innen thowa eweremestz
Lutflak mynth Jerehuns atthamfijath ees hwegomath,

Id verborum qui supra in testimonio pmissore. 182

Jo wram Ees io Bathyam, az My nemew per, ees Indolath awagh zook My kewzewttewnk, wronk ew fewlsege elewth woltanak, azokerth erthem hogh The kegelmednek en ream nehezsege wagyon, Een az mykeppen Egyebekthwl erthethem wala, az keppen kenyergewthem wala wronknak ew felsegenek, hogh the kegyelmed felewl Een nekem therwenth thethethne, de mosthan Eerthem, hogh the kegyelmed en nekem kewtheles nem wolth, mynth en elewmbe atthak wala, Azerth kerem kegyelmedeth, mynth yo wramath, Ees io Bathyamath, hogh ennekem meg Bochassad az myth ebbewl en Ream nehezethel, ees Laas engemeth Jo zerethethwel, Merth en mynden yomath The kegyelmedthewl warom mynth Jo wramthol ees yo Bathyamthol.

Lecta per Me Werbewezium Locumtenentem || Forma Verborum domini Episcopi

Jo hwgom Byzonyaba. nem thwdom okath. Myerth en the neked wgh fogattam volna, az mynth the elewdbe atthak wolth, Merth semmy zyksegem rea nem wolth, hogh en the neked hythemre fogattam volna, Azerth en ees kerlek thegedeth mynth yo azzonyomoth ees yo hwgomoth, hogh ha my faradsagod ees kewlseged ez dolog myath wolth, en ream erethe ne nehezel'. merth az myth en mywelthem az en Thyztessegem olthalmaban mywelthem, Innen thowa Ewremesth Lathlak mynth zerelmes athyamfyath ees hwgomath,

Idem Werbewczy qui supra. In Testimonium promissorum. m. p.

A magyar rész eredeti kiejtése.

Jó uram és jó bátyám! Az minémő pör és indólat⁵ avagy szok mi közöttönk uronk ő fölsége előtt voltak, azokért értém, hogy tő kegyelmednek⁶ én réám nehézsége⁷ vagyon. Én, az miképpen egyebektől⁸ értettem vala, azképpen kenyérgöttem⁹ vala uronknak ő fölségének,¹⁰ hogy tő kegyelmed felől én nekém törvént tétetne¹¹; de mostan értém, hogy tő kegyelmed én nekém köteles¹² nem volt, mint én előmbe adták vala. Azért kérem kegyelmedet mint jó uramat és jó bátyámat, hogy én nekém megbocsássad,¹³ az mit ebből én réám nehezéltél,¹⁴ és láss engemet jó szeretetvel, mert én minden jómat tő kegyelmedtől várom mint jó uramtól és jó bátyámtól.

Lecta per me Verbőczyum locumtenentem. Forma verborum domini episcopi

Jó hugom! Bizonyába¹⁵ nem tudom okát, miért én tő nekéd úgy fogadtam volna,¹⁶ az mint tő elődbe adták volt. Mert sémmit szikségem réá nem volt, hogy én tő nekéd hitémre fogadtam volna. Azért én és kerlek tégedet mint jó asszonyomot és jó hugomot, hogy hami fáradságod és költségöd ez dolog miatt volt, én réám érte ne nehezélj. Mert az mit én míveltem, az én tisztességem oltalmában míveltem. Innen tova¹⁷ örömet látlak mint szerelmes atyámfiát és hugomat.

Idem Verbőczy, qui supra, in testimonium promissorum, manu propria.

Jegyzetek.

1. *episcopi Bosnensis*. A XIII. században alapított *boszniai püspökség* a régebbi eredetű *szerémi püspökséggel* 1773 óta a *diakovári* (szerém-boszniai) püspökségben van egyesítve.

2. *Nyáras-Apát*. Régen helység volt Pest megyében. Előfordul *Nyarasapathy*-nak írva is. Ma pusztá, Czegléd mellett, s neve *Nyársapát*. (L. CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarorsz. történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I. 32.)

3. *Gyál*. A Hunyadiak korában még szintén helység; ma pusztá, Soroksár mellett. (L. ugyanott 28. l.)

4. *Szolnok exterior*, am. Külső-Szolnok megye.

5. *indólat*, am. harag, fölindulás. A szónak e jelentését őrzi ma is az *indulatos* melléknév.

6. *tē kegyelmednek*. A régi nyelvben a *kegyelmed* czímezést mindig a névmással (*te*) kapcsolva használták, a mint harmadik személyről ma is csak így mondjuk *ő kegyelme*, *ő kelme* stb.

7. *nehézség*, am. neheztelés, harag. A régi nyelvben szokásos ilyen jelentéssel (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *egyebektől*, am. másoktól.

9. *könyörgöttem*, am. könyörögtem. Hasonló tövű igéknél ma a múlt alakokat a segédhangzóval bővült *könyörög*-tőalakból képezzük. Némely vidéken a régies ejtés ma is divatozik, pl. Egerben: *csavargottak* csavargottak, *vásárlottam* vásároltam stb. (l. *Magy. Nyelvőr* XVIII. 23).

10. *uronknak ő felségének*. Ma *urunk* *ő felségének*. A mai nyelvszokás ugyanis az egész kifejezést mintegy önálló szót ragozza. (Vö. *Mondattani búvárlatok* 19, 20. l.)

11. *törvént tétetne*, am. ítéletet mondana, igazságot szolgáltatna. A régi nyelv-

ben szokásos szólásmód, épúgy mint a belőle származó összetett főnév is: *törvénytétel* am. ítélet. (L. *Nyelvtört. Szót.*).

12. *köteles*, am. lekötöztetett, adós, tartozó. A szót ma is hasonló értelemben használjuk; a különbség jóformán csak annyi, hogy személyre vonatkoztatva (köteles vki iránt) ma már nem alkalmazzuk, míg a régieknél közönséges volt az ilyen kifejezőmód, mint pl. *szüleinkhez kötelesek vagyunk* stb. (l. *Nyelvtört. Szót.*).

13. *mēgbocsássad*. Érdekes a *te kegyelmed* czímezés után a második személyű igealak használata, a mi a régi nyelvnek általános eredeti sajátja. Kezdetben ugyanis magasabb személyekkel szemben is a 2. személyű alakokat, a tegezést szokták volt alkalmazni. Ennek maradványa, hogy a *felséged*, *méltóságod*, *nagyságod* stb. megszólításokon mind a 2. szem. birtokosrag van alkalmazva. A régiek azonban e megszólító kifejezések mellett az ige is megtartották 2. szem. alakban, holott ma a nyelvtani egyeztetés győzött s e szók mellé minthogy grammatikailag tulajdonkép harmadik személyű elvont fogalmak, az ige is harmadik személyű alakkal alkalmazzuk: *engedje meg méltóságod* stb.

14. *nehezéltél*, am. a mit rossz néven vettél, a miért nehezteltél. (Vö. fönt 180. l.)

15. *bizonyádba*, am. bizonyosan. Általános régi alak (l. *Nyelvtört. Szót.*).

16. *úgy fogadtam volna*, am. olyan fogadást tettem volna, olyan kötelezettséget vállaltam volna. Hogy a dolog tulajdonképpen miben állt, a békelevélből nem lehet megtudni.

17. *innen tova*, am. innentől, ettől fogva, ezentúl. Általános régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

Kiadások. E békelevél már három ízben is közölve volt. Először a fölfedező, PAULÁNYI JÓZSEF tette közzé 1824-ben a *Magyar Kurír* melléklapjának, a *Kedveskedő*-nek 18. számában. Másodsor HORVÁT ISTVÁN közölte és ismertette, hasonmással, *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. X. k. 106—108. l. Harmadsor DÖBRENTAI GÁBOR adta ki rövid ismeretessé, *Régi Magy. Nyelvmélekek* IIb. 17—19. l.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

A Weszprémi-Codex.

Kis nyolczadrét alakú, végén csonka papiros-codex. Két kéz írása, leírói azonban ismeretlenek. Kora is csak általánosságban határozható meg, a mennyiben a XVI. század első negyedéből származhatik. Klarissza-apácák számára készült s tartalma: Krisztus kínszenvedéséről való prédikáció és Szent Bonaventura könyve az élet tökéletességéről. Ez utóbbi rész azonban csonkán maradt. Első ismertetője, Horvát István irodalmi régiségeink szorgalmas bűvárának, *Weszprémi István* egykori debreczeni orvosnak emlékezetére szentelte s innen viseli nevét. Jelenleg Winkler Mihály, néhai pécsi kanonok,¹ ajándékából az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 8.* jelzet alatt).

Megemlítjük, hogy 115. lapján egykori birtokosának neve is föl van jegyezve, ekképen: *Az Somodi nenem kónue ez.* A 108. és 109. lapok között pedig egy hosszában összehajtott csik papiros áll bevarrva, a melynek egyik belső oldalán újabb írással s egymás alá helyezett betűkkel a következő szavak olvashatók: *siuem lolköm Viragom czinigem*, azaz: szivem, lelkem, virágom, czinegém; a másikon pedig: *araniom gombom agom leuelem*, azaz: aranyom, gombom, ágom, levelem.

Horvát István a codex második részének, Szent Bonaventura értekezésének latin eredetijére is rámutatott,² s minthogy erről a *Nyelvemléktár* kiadásában nincs említés, jónak láttuk rövid szemelvényünket épen e részből venni, hogy a szöveget eredetijével is szembeállíthassuk s hogy a fordítás iránt a figyelmet fölkeltsük.

E szemelvény a codex 117—119. lapjairól való.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Bodog kyth the, taneytaz, vram es
az the, tervenyedrel meg taneytandod
ewteth Senkyth bewchnek nem ytelek

Az eredeti kiejtés.

Bódog, kit tē tanējtasz, Uram, és
az tē tērvényēdrél mēgtanējtandod
őtet. Sēnkit bōcsnek nēm ítélék

A latin eredeti.

Beatus homo quem tu erudieris Domine et de lege tua docueris eum:
Neminem censeri sapientem fateor, nisi eum solum, quem Spiritus sancti

¹ Kiról a Winkler-Codex kapta nevét (l. fönt 29. l.).

² S. BONAVENTURAE Opera. (Lugduni, 1668.) VII. k. 631—639. l. Az értekezés czíme: *S. Bonaventurae Eximii Ecclesiae Doctoris Opusculum de perfectione vitae ad sorores.*

lenny hanem chak azth akyth zenth, leleknek, malaztya meg taneytand: Mert dauid profeta byzonsagh tewen: chak az byzony bodog chak az, byzonsaggal, bwlch kynek elmeyet lelkeh vr isten meg taneytya: Mert chak vrnak teruentye vagyon zeplew, nekwl, chak az meg enzhetheten: chak az thereytwen lelkeketh ydwessegre Ez teruennnek ew tanusaga awagy thaneytasa nem chak kywel, bethvben, ||¹¹⁸ keresendew de Inkab aheytatos, elmenek, kyansaganak myatta: kyuanando, kedyg lelekben es yozagban, tudnya, illik hogy az belél taneychon ky chak ew maga tugya kyuel az theruennnek kemensegeth belsew edessegre valtoztatny: Meg taneyth kedyg vr istennek teruentye: myth kellyen tenny: myth kelyen el, tauoztatny, myt hynny: myt ymadny myt kyuanany: myt feelny: Taneyth Zeplew telennek es megh, enzhethethlennek, lenny: taneyt fogadasokat meg tartani: thet byneket meg syrathny: taneyt ez vylagiakat es testieketh meg vtalni Taneytya myndaz, telyes, zyuet: telyes lelket: telyes, elmet, chak Iesus cristusban, thereyteni, Ez tanusagnak hasonlasara ||¹¹⁹ Mynden ez vylagi bewlchesseg, kabasag, es balgatagsag:

lenni, hanem csak azt, a kit Szentléleknek malasztja megtanéjtand. Mert Dávid proféta bizonság tévén,¹ csak az bizony² bódog, csak az bizonyossággal³ bölcs, kinek elméjét, lélekét úr Isten megtanéjtja. Mert csak Úrnak törvénye vagyon szeplő nélkül, csak az megérizhetetlen,⁴ csak az téréjtvén⁵ lélekét idvösségre. Ez törvénnek ő tanúsága⁶ avagy tanéjtása nemcsak kívül, bétűben keresendő, de inkább áhéjtatos elmének kívánságának miatta. Kívánandó kedig lélekben és jószágban,⁷ tudnia illik hogy az belél tanéjtsen, ki csak ő maga tudja kívül az törvénnek kemenségét belső édességre változtatni. Megtanéjt kedég úr Istennek törvénye, mit kelljen tenni, mit kelljen eltávoztatni, mit hinni, mit imádni, mit kívánni, mit félni. Tanéjt szeplőtelennek és megérizhetetlennek lenni. Tanéjt fogadásokat megtartani, tett bűneket megsíratni. Tanéjt ez világiakat és testieket megutálni. Tanéjtja mind az teljes szívet, teljes lélkét, teljes elmét csak Jezus Krisztusban téréjteni. Ez tanúságnak hasonlására⁸ minden ez világi bölcsesség kábaság és balgatagság.

docuerit vnctio. Ille enim, teste Dauid Propheta, solus vere beatus est, solus vere sapiens, cuius mentem Dominus erudierit. Lex enim Domini sola est immaculata, sola irreprehensibilis, sola conuertens animas ad salutem. Huius autem legis doctrina sive eruditio, non foris tantum quaerenda est in litera: sed potius deuotae mentis affectum. Est autem desideranda in spiritu, et virtute, vt ille videlicet intus doceat, qui solus novit exteriorum legis asperitatem in interiorem dulcedinem commutare. Docet autem lex Domini quid agendum, quid fugiendum, quid credendum, quid orandum, quid desiderandum, quid timendum. Docet immaculatum esse et irreprehensibilem. Docet seruare promissa, deflere commissa. Docet mundana contemnere, carnalia respuere. Docet enim cor totum animam totam, mentem totam in solum conuertere. Iesum Christum. Ad huius doctrinae comparationem, omnis mundana sapientia est

Mondya zenth bernard: Mondya valaky, akarya, en nem mondom bewlch-nekh: mykoron nem feeli istent sem, zerethy.

Mondja Szent Bérnár: Mondja, valaki akarja, én nem mondom bölesnek, mikoron nem féli Istent, sem szereti.

stulta et fatua. Bernardus: Dicat quicunque vult, ego non dicam sapientem, dum non timebit Deum, neque diligit.

Jegyzetek.

1. *Dávid próféta bizonság tévén*, am. Dávid próféta bizonyossága szerint. A szerkezethez hasonló a ma is használatos *úgy szólván, négy nap múlva* (régén *múlván*) stb. kifejezések. A *-rán -rén*-nek tárgyrag nélküli névszóval való kapcsolatáról l. fönt 104. 106. l. (ez *mondván, szája felnyitván*).

2. *bizony*, am. valóban. A szónak ez eredeti jelentése a mai használatban legtöbbször alig érezhető.

3. *bizonyossággal*, am. valósággal, valóban. A *bizony* szó iménti jelentésének származéka (vö. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak 'testimonium' jelentéssel használjuk.

4. *mégörizhetetlen*, am. megőrizhetetlen. Az eredetiben itt és a következő lapon világosan *meg enzhetetlen*, illetőleg *megh enzhetethlen* áll, a mire VOLF GYÖRGY a figyelmet külön is fölhívja. HORVÁT ISTVÁN olvasása szerint *megerizhetetlen*. Minthogy *enzhetetlen* szót sehol másutt nem találunk, a két alakot valóban alig tarthatjuk egyének mint az *erizhetetlen* másolói elferdíté-

sének. A latinban ugyanis *irreprehensibilis* áll, a mi feddhetetlent jelent; fordítónk azonban a *reprehendo* igének 'visszatart' (rossz útról) jelentését vévén alapúl, megőrizhetetlennek fordíthatta.

5. *téréjtvén*, am. térítvén. A latin *convertens* participiumnak hibás határozói alakkal való fordítása.

6. *tanúság*. A latin *doctrina* szó van vele fordítva s a régieknél a *tanuság* szónak e jelentése általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*), holott ma ily értelemmel *tanulmány*-ot, *tudomány*-t vagy *tanulmány*-t mondunk, míg a *tanuság* csak 'testimonium'-ot jelent.

7. *jóságban*, am. in virtute. A szó régen ilyen jelentéssel is általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *hasonlására*, am. hasonlítására, összehasonlítására. Az egész kifejezés az eredetiből kivehetőleg azt teszi: ezen tanuláshoz (tudományhoz) hasonlítva, ezen tudományhoz képest.

Kiadás. A Weszprémi-Codexet, rövid bevezetéssel, kiadta VOLF GYÖRGY, *Nyelvemléktár* II. k. — Egy lapnyi hasonmást adott belőle HORVÁT ISTVÁN, alábbi ismertetése mellett.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A Magyar Nyelv régi Maradványairól, Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. VIII. 21—25. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 97. — MUNKÁCSI BERNÁT: *Nyelvemlék-tanulmányok. I. A Weszprémi codex hosszú mássalhangzói, Magy. Nyelvőr* IX. 97. és a Simonyi-féle *Tanulmányok az Egyetemi Magy. Nyelvtani Társ. köréből* (Budapest, 1880.) 1—6. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 30. l.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

A Vitkovics-Codex.

E nyelvi tekintetben igen becses és pontos orthographiájánál fogva is figyelemre méltó nyelvemlékünk egy kis nyolczadrét alakú, belül hézagos és hátul csonka papiros-codex, mely elejétől végig egy kéztől származik. Ismeretlen írója valószínűleg klarissza apácza volt, a ki azonban íráshibáinak természetéből ítélve a codexnek egyszerűen csak másolója. Készülése éve 1525, mely a codex 103. lapján számokkal van följegyezve. Tartalma: új szerzetesek regulája és imádságok. Fölfedezte *Vitkovics Mihály* Egerben 1803-ban, s róla viseli nevét. Jelenleg a *Nemzeti Múzeum* tulajdona, a hol «Sz. Bonaventura szerz. új regulája. 1525. Vitkovics» fölirattal, *Duod. Hung.* 8. jelzet alatt őrzik. Mostani kötött állapotában a codex eredeti levelei össze vannak zavarva.¹ Az eredeti sorrendet azon másolat alapján lehetett megállapítani, melyet róla Vitkovics még 1804-ben Révai Miklós számára készíttetett s mely ugyancsak a Nemzeti Múzeumban őriztetik (*Quart. Hung.* 470. alatt).

A codex 72. és 73. lapja közötti hézagba az újabban fölfedezett, 12 lapnyi *Miskolczi Töredék* teljesen beleillik, a mely vele egy kéz írása is lévén, nem lehet egyéb mint a codexünknek egy különvált töredéke.²

Orthographiájának nevezetesebb sajátosságai, hogy a *cs* hangot, mint föntebb már több codexben találtuk, *z* alakú betűvel, az *ö*-t alul vonásos *o*-val, a *j* és hangokat pedig a betűk fölé jobbra helyezett kihagyó jellel (*g'*, *l'*, *n'*, *t'*) jelöli. E jelet azonban, mely itt nyilván az *y*-t pótolja, egyéb betűk után is használja codexirónk a *j* hang pótlására, pl. *nap'a* napja, *pelda'a* példája stb. S ugyane jellel különbözteti meg az *ü* hangot is az *u*-t jelentő *u*, *v*-től: *u'*, *v'*.³ Sajátsága még e codex orthographiájának, hogy a *j* hangot sokszor *yh* kapcsolattal fejezi ki, pl. *vyh* új (1. l.), *ayhtatossagra* ájtatosságra (4. l.), s hogy az *o* és *u'*, *v'* betűket (az *ö* és *ü* hangok jeleit) sokszor az egyszerű *o* és *u*, *v* helyett is használja, pl. *iöt* am. jót (3. l.), *tu'dn'a* tudnia v. tudnya (8. l.) stb.

¹ A hasonmásban bemutatott lap is például, mely a codexnek eredetileg s a VOLF kiadásában is harmadik lapja, a mostani bekötés szerint a 12. oldalon található fel.

² Vö. fönt 35. l.

³ A *Nyelvemléktár*-ban e betűk egyöntetűség kedvéért az általános *ű*, *ű* jegyekkel vannak átírva, épúgy mint az *o*-t is *ő* helyettesíti.

Nyelvének kiemelendő sajátsága a több helyen mutatkozó régieség;* ilyen régies ejtésű alakok pl. *mo* ma, *hot* hat (sex), *vok* vak stb. Megemlítjük az ilyen többes számú 3. személyű alakokat is, mint *allonac* állanak *haytonac* hajtanak, *kyaltonac* kiáltanak stb., továbbá a főnévi igenévnek palóczos jés ejtését, mint: *fog'atkozn'i*, *fogyatkoznyi* fogyatkozni, *imatkozn'i* imádkozni stb., s végül a Bécsi, Münchener és Apor-Codexből ismert ily féle formákat, mint *előtő*, *előttő* előtte, *fölötő*, *fölöttő* fölötté stb. (Vö. fönt 112. l.)

Mutatványt a codex elején levő *Új szerzeteseknek regulája* című részből adunk az 1—6. lapokról, a 3. lap hasonmásával.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnac neube kezdetic vyh
zerzeteseknec Regulaia

Zent pal apastal a Romaiaknac irya
vala eg' kon'venec tizenketöd rezeben
az vyh zerzeteseknec monduan Epö-
letec meg, erzekensekteknek vyh vol-
taban, hog' meg bizon'nythassatoc,
mu' legen istennec, io kellemetes es
tökéletes akaratta, hog' akyc e világ-
ban a bu'nne myatta valanac vndo-
koc es sötetese, mostan az zerzetben
helheztetuen a vegig valo penitencia-
nac myata meg vyh ||² ihtassanac
hog' világosok leg'enec, hog' mondas-
sec oroloc, Nemikoron sötetec valatoc,
mostan keg'eg vrban világosoc vattoc.
[azert] vg' iaryatoc ment világossagnac
fyai Azert akyc akarnac lelkekben es
elkölökben meg epihtetn'i ig'ekez'enec
ez ala valo irasokhoz eleteket zobn'a
etc.

A z i m a l a g r o l C I

Miert vrone iesus az zent ewange-
liomban azt mong'a, hog' zu'ksec men-
denkoron imatkozn'i es soha meg nem
fog'atkozn'i Annac okaert enlelkeg'el
v'dodet el költened auag' imalag||³ban,
auag' iras oluasasban, auag' io gondo-
latban, auag' zolgalat ban, Mert az

A szöveg eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik új szerzetesök-
nek¹ regulája.

Szent Pál apastal a rómaiaknak írja
vala eggy könyvének tizenkettöd részé-
ben az új szerzeteseknek, mondván:
Épöljete meg² érzékenységtéknek új
voltában, hogy megbizonyíthassátok,³
mi⁴ légyen Istennek jó, kellemetes⁵ és
tökéletes⁶ akaratja, hogy a kik e világ-
ban a bűnnek miatta valának undo-
kok és sötétések,⁷ mostan az szerzetben
helyheztetvén, a végig való pénitén-
ciának miatta megújíttassanak,
hogy világosok legyenek, hogy mondas-
sék ő rólok: Nemikoron⁸ sötéték valá-
tok, mostan kegyég⁹ Úrban világosok
vattok. Úgy járjatok, mént világosság-
nak fiai. Azért a kik akarnak lelkekben
és elkölesökben¹⁰ megépijtetni,¹¹
igyekezzenek ez alá való¹² irásokhoz
életeket szobnia.¹³

Az imádságról. (Capitulum primum.)

Miert¹⁴ uronk Jézus az szent éván-
gyéliomban azt mondja, hogy szükség
mëndénkoron imádkozni és soha meg
nem fogyatkozni, annak okáért öncsel-
kédjél¹⁵ üdödet elköltened avagy¹⁶
imádságban, avagy irás-olvasásban,
avagy jó gondolatban, avagy szolgálat-

* VOLF György megjegyzése szerint «nyelvére és orthographiájára nézve majd-
nem ép oly régi mint az 1466-ból való Münchener Codex» (l. *Nyelvemléktár* VIII. köt.
XXXV. l.)

meg nem zonic imatkozni, ki meg nem zonic iot lelekedni, Az imatsagban kegeg' g'akorlatoson es kesedelmesen meg marag', zu'uednec melseges aihatatossagaua, es alazatosagaua, Mert a maga meg alazonac imalaga, a bolnec mondasa zerent, az eget által hatta, Valamit kegeg' imatsagokban kerendez, meg n'eresnec bizodal-maval keryed, Mert vg' mond a meg lölhatatlan bizonsag. valamit imalag-tokban kerendetec, hig'etec ||⁴ mert vezitec es meg lezen tinektec A te imalagod leg'en, nag'sagos zeretben meg erösihtetet, Mert vg' mond zent gergel' doctor, hog' az tökelleles imalagnac haznalatta, zeretnec magassa A te imalagod toaba leg'en, kesedelmes, zemermes, igaz, g'akorlatos, es siralmas, Es miert az imatsag semi nem eg'eb, hanem neminemö elmenec fel emelesenec istenhez küldese, Annac okaert minec elöto imadkozn'i kezdez, zerez'ed temagadat, belölualo ayhtatossagra, ha akarz, iu'tn'i az isteni kostonasra, auag' edessegre, Mert zent gergel' tanö bizön ||⁵saga zerent, az imatsag az zu'uee nem az ayakake, Mert isten nem az kön'örgönc zauara ig'ekezie, de az imatkozónac zu'uet nezi, Es azert mong'a vala az böl salomon, fyam az imatsagnac elöto, meg zerez'ed lelketet, es ne akar' olannac lenned, a mel embör istent keserti, Az imatkozó kegeg'akor mondatie istent keserten'i. mikoron zu'uenec seminemö zerzese-nelkü'l meg'en az zozerent valo imat-sagra, es ottogel isteni edesseget ker, de lac alig auag' soha meg nem n'er-heti, mert ez ilen, nem mondatie ayhtatos imatkozónac, de incab, ||⁶ ayhtatlannac, es igeknec vगतोयाना, Azert ha az imatsagban haznaln'i akarz. elözor zu'uedet, ayhtatossagra zerez'ed, Mert ez ilen zerzesről mondatie, az

ban. Mert az még nem szönik imádkozni, ki még nem szönik jót cselekedni. Az imádságban kegyég gyakorlatoson¹⁷ és késedelmesen¹⁸ megmaradj szüvednek mélységös ájtatosságával és aláztatosságával, mert a maga-megalázónak imádsága, a bölcsnek mondása szerént, az eget általhatja. Valamit kegyég imádságokban kérendesz, megnyérésnek bizodal-mával kérjed. Mert úgy mond a megcsolhatatlan bizonság: Valamit imádságokban kérendetek, higgyetek, mert vészitek¹⁹ és meglészen ti nékték. A te imádságod légyen nagyságös²⁰ szeretetben megerösihtetett. Mert úgy mond Szent Gergely doktor, hogy az tökelleles imádságnak használatja szeretetnek magassa. A te imádságod továbbá²¹ légyen késedelmes, szemérmös, igaz, gyakorlatos²² és siralmas.²³ És miert az imádságsëmmi-nëm egyéb,²⁴ hanëm neminemö elmének fëlemelésének Istenhez küldése, annak okáért minek elöttö imádkozni kezdesz, szerzjed te magadat belöl való ájtatossagra,²⁶ ha akarsz jutnyi az isteni kostonasra avagy edëssëgre.²⁷ Mert Szent Gergely tanöbizonsága szerént az imádság az szüvé, nëm az ajakaké,²⁸ mert Isten nëm az kön'yörgöne szavára igyekëzik²⁹ de az imádkozónak szüvét nézi. És azért mondja vala az bölcs Salomon: Fiam, az imádságnak elöttö megszerzjed lëlkëdet,³⁰ és në akarj ollyannak lënnëd, a mëlly embör Istent késerti. Az imádkzó kegyég akkor mondatik Istent késertenyi, mikoron szüvének sëmmi-nëmö szerzése nélkül³¹ mégyen az szó szerént való imádságra³² és ottogyël³³ isteni edëssëget kér, de csak alig avagy sohamëg nëm nyerheti, mert ez illyetën nëm mondatik ájtatos imádkozónak, de inkább ájtatlannak³⁴ és igëknek ugatójának. Azért ha az imádságban használnyi akarsz,³⁵ elöször szüvedet ájta-

ban: auag' iza oluasaiban auag'
io gondolatban auag' zolgalat
ban. Mert az meg nem zom: i:
matkozni, ki meg nem zom: i:
lelekedni. Az imatagban kegy
fakorlatoson es kesedelmesen
meg marag' zuvednet melle:
ges ahtatossagaualeg alazatos:
sagaualeg ehet amaga meg a:
lazonat imalaga a bolnet mon:
dasa zerent: az eget altal hattu.
Valamit kegy imatagban ke:
rende: meg neresnet byodalma:
val kegyed. Mert vy mond a meg
lphatatlan byonlag. Valamit i:
malagotokban kerendeter: gygeter

profétának myatta, Vram mindenható isten az ő zu'uknec zerzeset halgata meg a te föled. Azert oluastatic az zent attac eleteben, Valami nemoknec akaronc leletetni az imatsagban, Annac elofo, ol'anoknac zerezu'e meg ma-konkat

tosságra szeréjzed. Mert ez ilyen szerzésről mondatik az prófétának miatta: Uram, mindenható Isten, az ő szívöknek szerzését hallgatá még a te föled!³⁶ Azért olvastatik az szent attvák³⁷ életében: Valaminömöknek akaronk leletetni az imádságban, annak előttö olyanoknak szeréjzük még magonkat.³⁸

Jegyzetek.

1. *új szerzetések*, am. novitiások.
2. *épöljetek meg*, am. erősödjetek meg, újuljatok meg. A régi nyelv az *épül*, *meg-épül* igéket általában ezzel a jelentéssel használta. A mai „edificatur” jelentéssel igen ritkán fordulnak elő.
3. *mégbizonyíjthassátok*, am. megbizonyíthassátok. Az *-ít* képző az eredetiben itt és általában *-yht* v. *-iht*-vel van írva, a mit valószínűleg *-ijt*-nek vagy *-ijt*-nek kell olvasni. Ez az *-ijt* ejtés az eredetibb *-ejt*, *-ajt*-ből könnyen megmagyarázható.
4. «*mu'*». Bizonyára tollhiba *mi* helyett.
5. *köllemetés*, am. tetsző (Istennek tetsző akarata). A régi nyelvben általános szavunknak e jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).
6. *tökéltetés*. Itt am. eltökélt, határozott. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)
7. *sötétések*. A köznyelvi ejtés szerint *sötétések* volna; nyelvemlékünk azonban alább a mélyhangú *vildagos* szó többesét is így írja: *világosok* e h. *világosak*.
8. *némikoron*, am. egykor, valamikor. Közönséges régi szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Előreszét, a *némi*-t ma is használjuk, a *né-mely*, *né-ha*, *né-hol* szókkal együtt. (Vö. a *né-ki*-ről, fönt 149. l.)
9. *kegyég*, am. pedig. Vö. *kedég* és *kegyig*, fönt 120. és 140. l.
10. *elköles*. Az *erkölcs* szónak általános régi eredetibb alakja, a melyből a mai *r*-es ejtismód dissimilatio útján állt elő, épúgy mint a hogyan a régi *mél föld*-ből *mér föld* lett. (Vö. Kúnos Ignác: *A mássalhangzók dissimilatiója a magyarban*, *Magy. Nyelvőr* XI. 492.)
11. *mégépijtenyi*, am. megújíttatni. A *mégépi* igét ilyen jelentéssel is használták őseink (l. *Nyelvtört. Szót.*). Vö. föntebb *épöljetek meg*.
12. *alá való*, am. alábbi. Ma csak át-

vitt értelemben beszélünk *alávaló* dologról, *alávalóság*-ról.

13. *szobnia* vagy *szobnya*, am. szabni.
14. *miért*, am. mert, mivel. (Vö. fönt 105 l.)
15. *éncselkedjél*, am. iparkodjál, törekedjél. Régen ez volt az *éncselkedik* ige általános jelentése. E mellett még leselkedést, leskelődést is jelentett (l. *Nyelvtört. Szót.*) s ez utóbbiból fejlődött ki a mai használata.
16. *avagy* — *avagy*, am. vagy — vagy. Ma így párosan nem használjuk.
17. *gyakorlatoson*, itt am. állandóan. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*).
18. *késedelmesen*, am. huzamosan, sokáig tartóan. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)
19. *vészíték*, am. elveszitek, elnyeritek.
20. *nagyságos*, am. nagy, igen nagy. *A-ságos*, *-séges* képzővel bővült melléknevek általában ilyen fokozó értelműek a régi nyelvben.
21. *toábbá*, am. továbbá. Vö. *haláládal* halálalál HB.
22. *gyakorlatos*, am. „gyakori”, vagy mint föntebb (l. *gyakorlatoson*) „állandó”. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)
23. *síralmas*, am. panaszos, siránkozó stb. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)
24. *sëmmi nëm egyéb*, am. semmi egyéb, nem egyéb.
25. *nëminëmö*. E szó itt nem az *elmé*-re, hanem az egész *elme-fölemelés* kifejezésre vonatkozik. A hely értelme tehát: bizonyos elme-fölemelésnek Istenhez küldése.
26. *szeréjzed tē magadat ájtatos-ságra*, am. indítsd magadat ájtatosságra. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)
27. *édëssëgre*, am. gyönyörűsëgre, élvezetre. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)
28. *ajakaké*, am. ajkaké.
29. *nëm az könyörgönék szavára igyekëzik*, am. nem szavára ügyel a kö-

nyörgőnek (hanem szívét nézi). Az *ügye-kézik* (*ügyekézik*) egyébiránt ugyanazon tö-nek hajtása, mint az *ügyel*.

30. *mégszerezjed lelkedet*, am. indítsd föl lelkedet. Vö. föntebb *szerezjed te ma-gadat ájtatosságra*.

31. *szüvének sëmminëmő szerzése nélkül*, szüvének minden megindítása (hozzá készítése) nélkül. A *semmi, senki* ta-gadó névmásoknak ilyen használata ma is megvan nyelvünkben, pl. *semmi nélkül kez-dett hozzá e h. minden nélkül stb.* (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIII. 245—248. és XXI. 315.)

32. *szó szerént való imádság*, am. pusztán szóval való imádkozás.

33. *ottogyél*, am. legott, azonnal. Az *ott* szónak ma már nem használt régi vál-tozata, mely *ottogyol*, *ottogyal* és *ottogyon*,

ottogyan stb. alakokkal is előfordul (l. *Nyelv-tört. Szót.*).

34. *ájtatlannak*. Az *ájtatos* szó ellen-tété. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Ma alig használ-juk; inkább azt mondjuk *áhitatlan* vagy *nem ájtatos*.

35. *az imádságban használnyi akarsz*, am. ha azt akarod, hogy imád-ságodnak haszna, sikere legyen. (Vö. *Nyelv-tört. Szót.*)

36. *föled*, am. füled. A *fül*-nek ilyen alakja is előfordul többször a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

37. *attyák*. Bizonyára így kell olvas-nunk az *att'ac* alakot. Vö. *attya* stb. az Ehrenfeld-Codexben, fönt 102. l.

38. *makonkat*. Iráshiba *magonkat* helyett.

Kiadás. A Vitkovics-Codex egyetlen kiadása VOLF GYÖRGYTŐL való, ismertető bevezetéssel, *Nyelvmléktár* VII. k. — Egy lapnyi hasonmást adott belőle HORVÁT ISTVÁN, alábbi ismertetése mellett.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Az új Szerzeteseknek Regulájuk 1525-dik évből Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. XI. 91—93. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 91. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvtárállításhoz* (Budapest, 1882.) 29. l.

Jerelmes magdala affoy, fogh ty oda fozhjad nem
mentsem, azt semmij, ydegensége ne megfjad
merth emberis fanylys keresken nem latok
maladnal, de tegnap meg yram fogh oka waghyan
nyrt ty oda Lyndwaba most nem megfjad
Egy ydew jarkaban meg lertes, ahyrt kerlet
fogy ty Jerelmes affijamffya, fogh lbbawl ne
meg magadnak walamij, nesz gondolatjok
es lbbawl ne wallyad, merth fnywenzem
Lywamialat lartija, wolna es nyrewlfolnak
eleg ydew dolgot, ja fala es ydew wolna
ty azt erthet fogh ty mofafoz bizstul, fogh
azak is magad fnywenz fogh annak walamij
fejta waghyan, ahyrt a kamaf neq nija kar
ne wally, ty a hy dolgot, nem erthet
wor ysthen fanyty meg ty derelmes magdalan
nag ydew lbbawl, nyntes lbbawl wally
Lany nem fnywenz 9 September 1525

Thurzo Elek

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Thurzó Elek szerelmes levele 1525-ből.

Az *Országos Levéltárnak* egy harmadik (O. L. D. 24774. alatti) ereklyéjét mutatjuk be e fejezetben, THURZÓ ELEK tárnokmesternek jegyeséhez, Székely Magdolnához írt levelét, melyet főképen érzelmes hangja tesz érdekessé.

A rövidke levél betűszerinti szövege és eredeti kiejtése a következő.

A levél betűszerinti szövege.

Zerelmes magdalena azon, hogy en oda hozzyad nem menthem, ezt semmy, ydegenségre ne wegnyed merth emberth sennyth eremesben nem lathok naladnal, de tegnap megh yram hogh oka waghyon myrth en oda Lyndwaba most nem mehetek kyth ydew jartaban megh erthes, azyrth kerlek azon en zerelmes athyammiffya, hogy ebbewl ne weg magadnak walamy, nehez gondolathodt es eghebre ne wellyed, merth zywenzerinth kywannalak lathnya, volna es myrewl solunk eleg ylless dolgoghrol, ha hele es ydew volna En azt erthem, hogh ky morhahoz byzstal, hogh czak the magad thwdnad hogh annak walamy heya waghyon, azert a rawass nep mya karth ne wally, en a thy dolgothokath nem erthem wr ysthen tarczoz megh en serethew magdálnam nagh yo egességben, mynketh ell sse welegh Datum nemethwywarba 9 septembris 1525. Thurzo Elek.

Eredeti kiejtése.

Szerelmes Magdalena asszony,¹ hogy én oda hozjad nem mentem, ezt semmi idegénségre ne végyed,² mert emberth senkit eremesben³ nem látok náladnál. De tegnap megíram, hogy oka vagy, miért⁴ én oda Lindvába most nem mehetek, kit idő jártában⁵ megértesz. Azírt kérek azon,⁶ én szerelmes atyámfia,⁷ hogy ebből ne végy magadnak valami nehéz gondolatot⁸ és egyébre ne velyed, mert szívem szerint⁹ kívánnalak látnia. Volna és miről szóljunk elég illyes dolgokról, ha helye és idő volna. Én azt értém, hogyki morhához bízta,¹⁰ hogy csak te magad tudnád, hogy annak valami héja vagy. Azért a ravasz nép miá kárt¹¹ ne vallj. Én a ti dolgotokat nem értém. Úr Isten tartson még, én szerető Magdálnám, nagy jó egességben. Minket el ne feledj. Datum Németújvárbá 9. septembris, 1525. Thurzó Elek.

Jegyzetek.

1. *asszony*. E szót a régiek hajadonokra is alkalmazták, a minek maradványa egyébként maga a *kisasszony* szólítás is.

2. *idegénségre ne végyed*, am. idegenségnek ne véljed.

3. *eremesben*, e. h. *eremestben*, am. örömestebb(en).

4. *mírt*, am. mért, miért.

5. *idő jártában*, am. idővel, idő folytán, idő multával.

6. *kérlek azon*. Régen általános raghasználat; ma: *arra kérlek*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *atyámfia*. E szó itt a szokásos álta-

lánosítással van használva, a mennyiben nőre vonatkozik.

8. *nehéz gondolatot*, am. aggasztó, rossz gondolatot.

9. *szivem szérínt*, am. szivemből. Az eredetiben, úgylátszik a kiejtést követve, *zykzenzerínt* áll; az első betűt pedig előbb s-nek írta a levélíró.

10. *hogyki morhához bíztál*, am. a mely jószágban bíztál. A *hogyki*-ről vö. fönt 109. l.

11. *«karth»*. Két utolsó betűje el van mosódva.

Repertorium. Ez eddig kiadatlan nyelvenlékről csupán egy helyen van rövid említés: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓNAK *Az Országos Levéltár oklevél-kiállítása* cz. cikkében, *Magy. Könyvszemle* 1882. évf. 126. l. — Thurzó Elekről l. NAGY IVÁN: *Magyarország családai* XI. 201. 204.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Az Érdy-Codex.

A legnagyobb magyar legendagyűjtemény s egyszersmind a legterjedelmesebb régi magyar kézirat a nyelvi szempontból nagybecsű ÉRDY-CODEX. Egy középszerű folió alakú papiros-codex ez, legnagyobb részt apró folyó írással, kisebb részben, a darabok és fejezetek czímeiben s az episztolákban és evangéliumi szakaszokban, rideg betűkkel két hasábosan írva. (L. a hasonmást.) Az egészet egy kéz munkájának tarthatni s leírója egy ismeretlen karthauzi szerzetes volt, ki a végsor vallomása szerint 1527-ben Szent Kelemen napján vagyis november 23-án fejezte be. Ez évszám még kétszer kerül elő, az 515. és 605. lapokon, tehát a codex utolsó negyed részében, s minthogy a *Prologus* a munka egyik okául a *pestifera luteriana heresis*-t vagyis a reformációt említi, ez pedig hazánkban csak 1520 után kezdett terjedni: ennél fogva a codex írásának kezdetét ez éven túlra, s az utolsó rész készülését az időtartamát véve alapul, legalább is 1524-re kell tennünk, ámbár szerzetes lévén a leírója, ki az ily munkához bőséges idővel rendelkezett, nem lehetetlen, hogy az egész kézirat az 1526. és 1527. évek alatt készült. A nyelvemlék érdekét emeli ama körülmény is, hogy ez az egyetlen irodalmi emlék, a mely a magyar néma barátoktól fennmaradt. Tartalma tulajdonképp prédikációk az egész évre, azonban egy részében az egyházi év kilenczven főbb szentjének legendáit is magában foglalja s nem csekély érdeket nyer az által is, hogy a magyar egyházban különösen tisztelt szentek legendáit, Szent István és Szent László királyokét, Szent Imre hercegét, Szent Erzsébetét, Szent Gellértét stb. elbeszéli.

Codexünk legnagyobb részt Temesvári Pelbárt, XV. századi híres egyházi író * latin munkáinak alapján készült, azonban néhány máshonnan beiktatott compilatiót leszámítva, egészében véve már szintén csak másolat.

Készülése helyét valamint régi birtokosait és viszontagságait nem ismerjük. Csak annyit tudunk, hogy e század elején a nagyszombati érseki papnevelő intézet könyvtáraé volt. Innen 1814-ben Stipsics Ferencz apátkanonok följárása folytán a *Nemzeti Múzeum* könyvtárának birtokába jutott, a hol *Quart. Hung. 358.* jelzet alatt «Nagyszombati kézirat» czímmel őrzik. Nevét Toldy Ferencz adta, ki legelső ismertetőjéről, *Érdy Jánosról*, *Érdy-Codexnek* nevezte el.

Orthographiája valamint nyelve is nagy részt megegyezik a Jordánszky-

* Vö. fönt 28. l.

Codexével, ámbár mindkét tekintetben vannak közöttük jellemző különbségek. Az *ö* hangot általában csak fölül vonásos *ó*-val jelöli ugyan, de a rideg írásban, jobban megtekintve, az alsó vonáskát is megtalálhatjuk, mint a Jordánszky-Codexben. Használja rá *e* mellett, mint codex-rokona, az *ew* kapcsolatot is. A fölül balra két vonással ellátott *''w* itt már csak *ü* hangot jelent. A jés hangokat ugyanúgy jelöli mint a Jordánszky-Codex, azzal a különbséggel, hogy itt a két vonásos *jj*, *ll* stb. ritkább a *gy*, *ly*-féle írásmódnál. A két vonás különben az Érdy-Codexben is általánosabb értékű kihagyó jel, így pl. *hoz''* am. *hozy* vagyis *hozz* hozz; *yar''* am. *yary* járj stb. Az *f* kettőztetése gyakori az Érdy-Codexben is, ellenben az *ő* névmásnak kezdő *h*-val való írása itt már nem fordul elő.

Nyelvében is vannak, mint említettük, kisebb jellemző eltérések. A fő sajátságokra nézve azonban, különösen a hosszú magánhangzók megőrzésében megegyezik a Jordánszky-Codexszel (l. fönt XIX. fejezet).

Hogy a codex kétféle írását bemutathassuk, a 140. lapnak adjuk hasonmását. Tulajdonképi szöveg-szemelvényünk azonban a Szent István legendának kezdő része, a codex 495—498. lapjairól.

1. Részlet a Szent István legendából.

(Érdy-Codex 495—498. 1.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Wr Iesus Cristus zyletetynek wtanna oly mynt zaaz heyen ezer ez-tendő felee yrwan mykoron teeb orzagok kózt wgy mynt ez orzagh Croni-cayaban talallyok az Seyttyay magarok Constantinapolt es eegheez görógh orzagot ffeel dwltaak volna es ez wylagon zertezerenth kerezttynseegben es sok pwztasagot tóttenek volna myeert ewk poganok valanak. Vala azon ydó-nek wtanna egy hatalmas Capitan feyedelem kynek Taxon vala newe es mynd eegheez alfföldet raacz orzagot mynd gherek orzaghygh hodoltattya vala Es lakasa vala taxon óreeny az alfföldön. Ez feyedelemnek ydó yartaban leenek keth ffay: Geyssa es Myhaal'. Ez Myhal feyedelemnek leenek esmegh keth ffay: eegy newezee kopaz lazlonak az masodykat Vazwlnak. kopazlazlonak ydó yartaban leenek harom ffay Andras Bela es leunte. Belatwl leenzent lazlo lengel orzagban, kyról

A szöveg eredeti kiejtése.

Úr Jézus Krisztus sziletetinek¹ utánna ollymint² száz héján ezer esztendő felé írván, mikoron több országok között, úgymint ez ország krónikájában találjok, az szittyai³ magyarok Konstantinápolyt és⁴ egész⁵ Görögországot földúlták volna, és ez világon szerte szérént⁶ kérésztynségben és sok pusztaságot tóttenek⁷ volna, miért ők pogánok valának: vala azon időnek utánna egy hatalmas kapitán fejedelem, kinek Takson⁸ vala neve és mind egész alföldet, Rácországot mind Görögorszáig hódoltatja vala, és lakása vala Takson-Örény⁹ az alföldön. Ez fejedelemnek idő jártában lének két fiai: Gëjsa¹⁰ és Mihály. Ez Mihály fejedelemnek lének esmég két fiai: egyyiket¹¹ nevezé Kopasz Lászlónak, az másodikat Vazulnak. Kopasz Lászlónak idő jártában lének három fiai: András, Béla és Levente. Belátúl lén Szent László Lengyelországban, kiról

nylwabban vagyon meg yrwan zent lazlo kyal eeleteebe.

Taxonnak az elssew fíyatwl kynek vala newe Geyssa, azon ydóben mykoron Cristus zyletetynek wtanna yrnanak kylenz zaaz hathwan kylenz ez tendóben wr istennek kywalt keeppen valo malaztlyabol zyleteek zent Isthwan kyal, zent Isthwan kyraltly teeb fíyay kózót zyleteek az eedes zyz zent ymre herczegh, kynek zentsseeges eeleteet ha isten egheesseegben hagyán az ew zent ynnepe napyan megh hall yok nylwabban. Mastan emléközzywnk az ew zent attyanak meltosagus zent eeleteról. Mykoron azért Bodogssagus zent Isthwan kyal fíeel serdült emberkoraban ywtot volna gyoropodyk vala mynt meenyből adatot nemes magzat, zent ayandeek, mynd wr istennek mynt embereknek latasara yo elkóchben Iamborsagban zent malaztban, isteny feelelemben es zeretben es myndennek wtanna zentsseeghes eeletben. leelkeet eeltetween ayo'tatus ymachagokkal, elmeeyet meennyey gondolatokkal ez vylaghy testye eeleteetzent beyttel vygyazással es zarandok yarással: fellette kylenben honnem az mastany wrak feyedelme es nemessek ||⁴⁹⁶ Mykoron azért wr isten az kyralysagban megh erőssóytotte volna ottan pokolbely sathan wtanna erede hogy el eytenee mert nehezze tarttya vala hogy az ew zent eerdemeenek myatta ez orzagot kezeeből ky zalasztotta volna. Vala azertazydóben Somogyssagban egy pogán hatalmas herczek, kynek kwppan vala newe az reeghy kopaz zyrynd feyedelemnek maradéka, ky meegh zent Isthwan attyanak eelteeben es erőssen wralkodyk vala mynd egheez Somogysagban es zalassagban. Mykoron zent Isthwan kyralnak attya Geyssa ky mwlty volna tamada fíeel ez gonoz kegyetlen

nyilvábban¹² vagyon megírván Szent László király életében.

Taksonnak az első fiátul, kinek vala neve Gęjsa, azon időben, mikoron Krisztus szíletetinek utánna írnanak kilencz száz hatvankilencz esztendőben,¹³ úr Istennek kiváltképpen való malasztjából szíleték Szent István királ. Szent István királtul több fiai között szíleték az édes szíz Szent Imre¹⁴ herczeg, kinek szentségös életét, ha Isten egészségben hagyand,¹⁵ az ő szent innepe napján meghalljok nyilvábban. Mastan emléközjünk az ő szent atyjának méltóságos szent életéről. Mikoron azért bódogságos Szent István királ félserdült embér koraban jutott volna, gyoropodik vala mint mennyből adatott némés magzat, szent ajándék, mind úr Istennek mind embéréknek látására jó elkócsben,¹⁶ jámborságban, szent malasztban, isteni felelemben es szeretetben es mindennek utánna szentségös életben, lélkét éltetvén ájojtatus¹⁷ imádságokkal, elméjét mennyei gondolatokkal, ez világi testi életét szent bęjttel, vigyázással¹⁸ es szarándokjárással,¹⁹ fellette kilémben,²⁰ honnem az mastani urak, fejedelme es némessék. Mikoron azért úr Isten az királságban megerössójtotte volna, ottan pokolbéli sátán utánna erede, hogy elejtené,²¹ mert nehezzé tartja vala,²² hogy az ő szent érdémének miatta ez orzagot kezéből kiszalasztotta volna. Vala azért az időben Somogyságban²³ egy pogán hatalmas herczeg,²⁴ kinek Kuppán vala neve, az régi Kopasz Szirind fejedelemnek maradéka, ki még Szent István atyjának életében es erőssen uralkodik vala mind egész Somogyságban es Szalaságban.²⁵ Mikoron Szent István királnak atyja, Gęjsa kimúlt volna, amada fél²⁵ ez gonosz kegyetlen

herczegh. Akarwan zent Isthwan kyrál gonossaag zerent maganak veenny, az zent kyralt meg ólly ez mynd ez egheez orzagnak wrasagaban esny Zent Isthwan kyrál halwan az gonoz zandekot egyben hywaa az magyary wrakat es dychóseeges zenth Marthon pyspeknek seghódelmeeteerwen ky zalla kwppan herczeg ellen Es tewee hadnaggya Vencellinus newó wrat ky yewt vala hozyaa neemeth orzagbol. Es mykoron nagy erőss ytkózetót tótteneek volna wristennek yrgalmassagabol, adateek az dyadalom zent Isthwan kyrálnak Es azon hadban Vencellinus hadnagy meg ólee kwppan herczegót, kyeert nagy sok ayandekot es tyztósseegót veen az zent kyraltwl. Es az gonoz hytetlen Somogy hyspant vagataa neeggyee Zent Isthwan kyrál Eggyk rezeet kyldes yztragomy kappwra. Az masodykat Wesprymee az harmadykat el ffeel Gyórree, az Negyedyketh el bee erdelben, myeert mynd egheez orzagnak ellessege volt.

Masod hada zent Isthwan kyrálnak leen Erdely waydawal, kynek Gywla vala newe kynek leanyatwl valo vala zent Isthwan kyrál, kynek Sarolth vala newe Gyeysanak felessege. Mykoron azertyrnanakezerketh eztendőben zent Isthwan kyrál nyomoteek erdely vayda ellen es mykoron meg gyezte volna fogaa meg Gywlaat mynd azzon felesseghewel es keth ffaywal, kydee be magyar orzagba foghwa mert annak elette gyakortaa valo yzenettel es yrsal yntótte vala ewtet hogy lenne kereztyyennee es zenneek meg ez orzaagh haborgatasatwl. Desohareean nem haytataa, hanem az hytetlenseegból Nagy erószak es wgy mynt akarattyá ellen mynt ew hozyaa tartozowal ky haytaa es megh kereztyóltetee. Annak wtanna Iamborwl eelween wgy tartaa mynt yo

herczég, akarván Szent István királ [anyját]²⁶ gonosság szörént magának venni, az zent királt megölni és mind ez egész orzágnak uraságában esni.²⁷ Szent István királ hallván az gonosz szándékot, eggyben hívá az magyari urakat, és dicsőséges Szent Márton pispéknek segódelmét kérvén, kiszállá²⁸ Kuppán herczég ellen és tévé hadnagygyá Vencellinus nevő urat, ki jött vala hozjá Némétországából. És mikoron nagy erőss²⁹ itközetót tótteneek volna úr Istennek irlgalmasságából, adatek az diadalom Szent István királnak. És azon hadban³⁰ Vencellinus hadnagy megölé Kuppán herczegót, kiért nagy sok ajándékot és tisztósseget³¹ vén az zent királtúl. És az gonosz hitetlen Somogy hispánt³² vágatá négygyé Szent István királ. Eggyik részét kildé izztragomi³³ kappúra, az másodikat Veszprimé,³⁴ az harmadikat el-fél³⁵ Györé, az negyediket el-bé³⁵ Erdélben, miért mind ez egész orzágnak ellensége volt.

Másod hada Szent István királnak len erdéli vajdával, kinek Gyula vala neve, kinek léányátúl való vala Szent István királ, kinek Sarolt³⁶ vala neve, Gyéjsának felesége. Mikoron azért írának ezérket esztendőben, Szent István királ nyomoték³⁷ erdéli vajda ellen, és mikoron meggyézte volna, fogá még Gyulát mind asszon-feleségével³⁸ és két fiaival, kide³⁹ bé Magyarországba fogva, mert annak élte gyakortá⁴⁰ való izenettel és írással intótte vala őtet, hogy lenne kérésztýenné és szénnék még⁴¹ ez ország háborgatásátúl.⁴² De soha réá nem hajthatá,⁴³ hanem az hitetlenségből nagy erőszak és úgymint⁴⁴ akarattja ellen, mint ő hozjá tartozóval,⁴⁵ kihajtá és megkérésztóltetee. Annak utánna jámborúl élven, úgy tartá mint jó

attyaat es holtok wtan ffeyeer varat nagy tyztösseeggel temetette el. Es erdensegh az ydótwl foghwa magyar orzaghoz halgatot mynd ez ydeyglen.

Harmad yeleshada leen zent Isthwan kyrálnak az Bologarok es olahok ellen hawas el földében, kykkel annewal erősebben vyaskodeek mygh erősebb helyen lakoznak vala, kyknek feyedel-mók kean vala. De mykoron meg gyezte vala ewket nagy mondhatatlan keenchót es kazdagssagot nyere es az orzagot adaa tyztwl ég reeghy ósynek kynek zoltan vala newe. Es haza yewe az zent kyrál nagy nyeresseeggel magyar orzagban. Az Zoltan feyedelem kedeegh hawas el földében nagy erekes leen es hatalmas kytwl zarmazanak az Zoltanok es ez orzagtwel zakadwan nagysok nyomorwsaggal fyzeteek meg az yo teetelt Zent Isthwan kedeeg az nagy nyeresseegből nagy sok zent egyházakat es kalastromokat rakattata ez orzagban wr istennek azzonywnk zyz marianak Es az meennyey dychóseeges zentóknek tyztösseegőkre, kyket kylemb kylemb varasokkal valalokkal es kywl belöl valo zeepseegőkkel meg erőssóythween kyket az mastany Iobaghwrak es Nemessek ffeel eeghetnek el pwztoythnak es magoknak foglalnak, kyknek bozzw alloya az teremteu wr isten.

Enneel sokkal tób hadakozasy voltanak bodog zent kyrálnak ez zegheen orzagnak otalma mellet kyket ha mynd megyrnank ydó sem zenwednee. Annak okaert keesalkoggywnk arrol ew zent newe dycheeretyre meely zorgalmas lett legyen myndew azzon felesseegewel keslawal zent egyházaknak gond vyseleeseeben. Wgy olwastatykrolok az orzagh Cronicayaban hogy myndden eztendóben el yaryaak vala ez orzagok meg latogatwan neezőgethween myndden zent egyházakat kykben

atyját es holtok után Fejérváratt⁴⁶ nagy tisztösséggel temetteté el. Es Erdenség⁴⁷ ez időtől fogva Magyarországhoz hallgatott⁴⁸ mind ez ideiglen.

Harmad jelés hada lén Szent István királnak az bologárok⁴⁹ es oláhok ellen Havaselföldében,⁵⁰ kikkel annéval⁵¹ erősebben viaskodék, míg⁵² erősebb helyen lakoznak vala, kiknek fejedel-mók Kéán vala. De mikoron meggyézte vala őket, nagy mondhatatlan kéncsöt es kazdagságot nyere es az országot adá tisztül éggy régi ősinek, kinek Zoltán vala neve. Es haza jöve az szent királ nagy nyereséggel Magyarországbán. Az Zoltán fejedelem kedég Havaselföldében nagy érdekös⁵³ lén es hatalmas, kitül származának az Zoltánok, es ez országtúl elszakadván, nagy sok nyomorúsággal fizetek még az jótételt. Szent István kedég az nagy nyereségből nagy sok szentégházakat es kalastromokat⁵⁴ rakattata ez országban úr Istennek, asszonyunk Szűz Máriának es az mēnyei dicsőségös szentőknek tisztösségőkre, kiket kilēmb-kilēmb várasokkal, valálokkal⁵⁵ es kívül-belöl való szépségőkkel mégerössójtván, kiket az mastani jobbágyurak es nēmēssék félégetnek, elpusztójtnek es magoknak foglalnak, kiknek bosszú-állója az teremteő úr Isten.

Ennél sokkal több hadakozási voltanak bódog szent királnak ez szegén országnak otalma mellett,⁵⁶ kiket ha mynd megírnánk idő sēm szenvedné.⁵⁷ Annak okáért késálkodjunk⁵⁸ arról ő szent neve dicséretire, mēlly szorgalmas lett légyen mind ő asszon-feleségével, Kēslával,⁵⁹ szentégházaknak gondviselésében. Úgy olvastatik rólok az ország krónikájában, hogy mindēn esztendóben eljárják vala⁶⁰ ez országot,⁶¹ meglátogatván, nézőgetvén mindēn szentégházakat, kikben

kywl belöl ha my fogyatkozaast lattan-
nak addeeg onnan el nem mentenek
mygh zerewel meg nem eepőytettek.
Azonkeppen kesla keralne azzon myse
mondo rwhakat olthaar ótőzetőket
kerezhóketeseegyebeegyhaazbelyrw-
hakat ||⁴⁹⁷ Megh neezóghetween megh
wyogat vala Towabbaaegyhaazneepék-
ről es feyedelmekről az zent kyrálnak
oly nagy gongya vala hogy ennen maga
meg latogatta ewket visitalta exami-
nalta ha yol eel awagy gonozwl, ha
anyazent egyházhoz laat, ha vygyaz
az zeegehen népön ha pastorssagaat
zerewel vysely akar papok voltanak
awagy Calastromban lakozo barátok,
ha kyt latot hallot reesthnek twnyanak
lenny meg feddötte Corrigalta, ha kyt
latot hallot zent eeletwnek lenny azt
lelke zerent zerette es eelt tanacha-
wal. Es ersekkeepyspekkeeeemelte zen-
tölte ewketh, mynt olwastatyk hogy
zent Martonbol az apathwr zerzetből
yztragomy ersekkee valazta valazta
eegy zent eeletw fratert kynek Sebes-
tyen vala newe, Calachay ersekkee
frater Astricosth, pecy pyspekkee
frater Maurosth eellyen zent atyákat
kyk nem pwztoytottal mynt az mas-
tanyak kyk gonossagra nem költötték
az zent egyhaaz yozagaat mynt az mas-
tanyak, kyk el nem reekkentötték
Cristusnak rezeet yozagaat mynt az
mastanyak. kyk sem hasarttra, sem
torkossagra, sem draga rwhazatokra
nem veltőghettek az zent alamysnaak
mynt az mastanyak: Annak okaert my-
nemew Iamborsagban es zent eeletben
eeltenek az reeghyek nylwan vallya
anya zent egyház. Vyzon ellen az mas-
tany orzaglo es egyház byro feyedelmek-
kel pokol nem menyorzagh telyk
bel. Merth zent Gergel doctor mon-
dasa zerent annee halarra meltok
mene sok zamtalan gonoz törweent

kívül-belöl ha mi fogyatkozást láttanak,
addég onnan el nem mentenek, míg
szérével⁶³ még nem éppőjtették.⁶³
Azonképpen Késla kerralné asszon
misemondó ruhákat, oltár-ötőzetőket,⁶⁴
keresztőket és egyéb egyházbéli ru-
hákat megnézőgetvén megújogat⁶⁵
vala. Továbbá egyházi népekről és
fejedelmekről⁶⁶ az zent királnak oly
nagy gondja vala, hogy ennen maga
meglátogatta őket, vizitálta, egzami-
nált, ha jól él⁶⁷ avagy gonoszúl, ha
anyaszentegyházhoz lát,⁶⁸ ha vigyáz
az szégén népön,⁶⁹ ha pásztorságát
szérével viseli, akár papok voltanak
avagy kalastromban lakozó barátok.
Ha kit látott, hallott réstnek, tunyának
lenni, megfeddötte, korrigálta; ha kit
látott, hallott zent életűnek lenni, azt
lelke szérént⁷⁰ szerette és élt tanácsá-
val, és érsékké, pispékké emelte, szen-
tölte őket, mint olvastatik, hogy Szent-
mártonból, az apátúr-szerzetből⁷¹
isztragomi érsékké választa⁷² eggy
szent életű frátert, kinek Sebestyén
vala neve, kalacsai érsékké fráter
Asztrikost,⁷³ pécsi pispékké fráter
Maurost,⁷⁴ — ellyen⁷⁵ zent atyákat,
kik nem pusztították⁷⁶ mint az mas-
taniak; kik gonosságra nem költötték
az szentegyház jószágát mint az mas-
taniak; kik el nem rékkentötték⁷⁷
Krisztusnak részét, jószágát mint az
mastaniak; kik sem hásártra⁷⁸ sem
torkosságra sem drága ruházatokra
nem vesztőgették az zent alamisnát⁷⁹
mint az mastaniak. Annak okáért mi-
nemő jámborságban és zent életben
éltének az régiek, nyilván vallya anya-
szentegyház. Viszon-ellen⁸⁰ az mas-
tani országlo és egyházbíró fejedelmek-
kel⁸¹ pokol, nem mennyország telik
bel! Mert Szent Gergel doktor mon-
dása szérént anné halarra méltók,
menné⁸² sok számtalan gonosz törvént,

hamyssagot es förtelmes peldaat holtok wtan hattanak.

Towabbaa meely nagy yrgalmas zywó volt bodogságus zent Isthwan kiral nylwan meg ysmertettetyk kyról wgy olwastatyk hogy mynden koron ew kyal aranyas erzeenye tellyes volt aran foryntal es peenzel, soha oly zeghen hozyaa nem ywhetót awagy chak latot volna wton elmwlly ees, hogy he won el bochatta volna. Eegy eeyel ke deegh ffeel kele es meene kózykben az zeegenyeknek egysakcho peenzel, hogy az zeeghenyek azt lattaak volna reea rohananak es myndpeenzeet el ragado zaak | Mynd zeep kyal ewz zakalaat ky zagkataak, hogy mykoron azt zenwette volna az isten embóre es Cristus Iesusnak vyteze nem aloytaa tyztó letlenségre es bozzwsagra. De nagy eremmel es halaa adassal az eedes teremtó wr istennek zent zyleye keepe eleyben meene es terdre esween monda nagy ffeel zowal essyrassal. Omeennyey dychoseeghnek kyalne azzonya es ennekem : yme kyt te kyalryaa tetteel az te vytezyd mynemew tyztóseeggel ylle teek. Ha ellenseegem tótte volna rayttam haat te zent seghedelmeddel meg allanaam bozzwmat. De ezt kyanom ennekem az erek bodogsagban meg fyzethny Idwezeytenknek mondasa zere nt. Ty feyetóknék egy nay zaala sem veez el: hogy ezenkeppen ymachagaat el veegezte volna az zent kyal zyweeb en meg vygaztaltateek azzonywnk mariatwl es nag halaa adassal hazaban meene.

Ymaran lassok meg mykeppen az angyal zent Coronawal meg koronaztateek. Az ydőben mykoron Geyssa meg holt volna neegyed eztendőre kelween kyldee be Calachay erseket Romaban wr papához, kynek Astricus awagy Anastasius lesthaa vala newe

hamissagot es förtelmes példát holtok után hattanak.

Továbbá mēly nagy irgalmas szívó volt bódogságus Szent István királ, nyilván megismertettetik. Kiról úgy olvastatik, hogy mindēnkoron ő királi aranyas erszēnye tellyes volt aran forinttal es pénzzel; soha oly szēgēn hozjá nēm jūhetött,⁸³ avagy csak látott volna úton elmūlni⁸⁴ es, hogy hévon⁸⁵ elbocsátta⁸⁶ volna. Eegy éjjel kedēg félkele es mēne közikben⁸⁷ az szēgēnyēknék eegy sakcsó⁸⁸ pénzzel. Hogy az szēgēnyēk azt látták volna, réa rohanának es mind pénzét elragadozák, mind szép királi ősz szakállát kiszagaták. Hogy mikoron azt szenvedte volna az Isten embóre es Krisztus Jézusnak vitēze, nēm alojtotta tisztó letlenségre⁸⁹ es bosszúságra, de nagy ērēmmel es háláadással az édes teremtó úr Istennek szent szilēje képe eleiben mēne es térdre esvén, monda nagy fēlszóval es sírással: «Ó mēnnyei dicsóségnek királné asszonya es én nekēm!⁹⁰ Ímé, kit tē királylyá tettél, az tē vitēzid minēmő tisztósséggel illeték. Ha ellenségēm tótte volna rajtam, hát tē szent segedelmeddel megállanám bosszúmat. De ezt kívánom én nekēm az ērēk bódogságban megfizetni,⁹¹ Idvözējtenknek⁹² mondása szērēnt: Ti fejetóknék eegy hajszaa sēm vész el.» Hogy ezenképpen imádságát elvégezte volna, az szent királ szivében megvígasztaltaték asszonyunk Máriától es nagy háláadással házában mēne.

Immáran lássok még, miképpen az angyal szent koronával megkoronáztaték. Az időben, mikoron Gējsa megholt volna, nēgyed⁹³ esztendőre kelvén⁹⁴ kildé bé kalacsai ērsēket Rómában úr pápához,⁹⁵ kinek Asztrikus avagy Anasztázius Lestá⁹⁶ vala neve,

hogy ez wyonnan valo kereztyeneknek magyar orzagban kyldene papay aldosth hogy a' mynem w zent egyházakat rakattatot volna zentölhetneek megh, es eég kyraly koronaat kywel zentöltethnek ffeel az kyralysagra mert meegh chak valasztatus volna. Azon ydóben masfelől Myska ees lengel kyral wr istennek malazttyabol kereztyennee lett **vala**. Es wgyan azert az az kyraly meltosagnak Coronazattyaert kyldót **vala** be wr papahoz, kynek ymaran megh zerzette **vala** az zent Coronayaat. Es meel napon ky akarnaa kyldene az lengyel kyralnak kówetyt, Azon eeyel istennek zent angyala meg yeleneek wr papanak almaban mondan. Az Coronaat kyt zórzótteel honapy napon ysmertlen neepnek kówety ywnekhoz yad kyk Coronaat keernek az ew feyedelmőknek atyay aldossal Es kethseeghneel kyl azoknak aggyad, mert ewtet ylety az ew nagy eerdemes voltanak myatta. Es azonkeppen Astricus ersek masod napon ||
⁴⁹⁸ Wr papahoz bel ywthwan es az kówethseegót megh yelenthween, myndden volta keeppen: Hogy azt hallotta volna wr papa nagy erembe leen raytta es myndent megh enghede nagy atyay zeretettel Es az angyaly coronat neky adaa. Annak felette eég aran kerezttót hogy zent kyral előtt hordoznaak, az zent egyházakat kedeege mynt akarnaa wgy zentöltetnee. Es monda: yollehet en zent apostol helyót leegyek, De meltan Cristus Iesusnak apostola ky myat enny neepet haytot megh az wr isten. Annak wtanna Astricus ersek nagy eremmel haza yewe zent kyralhoz es az lengel orzagbely kyralnak mas Coronaat zerezte. Mynemew zent eeletben eeltleegyen kedeege dychóseeges zent Isthwan kyral mynd holtyk ky yelenthety ygheeról ygheere kywe.

hogy ez újonnan való kérésztýéneknek Magyarországbán kildene pápai áldomást,⁹⁷ hogy am minémő szentégyházakat rakattatott volna,⁹⁸ szentöltetnék még,⁹⁹ és égy királi koronát, kivel szentöltetnék fél az királságra, mert még csak választatus¹⁰⁰ volna. Azon időben másfelől Miska és, lengyel királ, úr Istennek malasztjából kérésztýénné lett **vala**, és ugyanazért, az az királi méltóságnak koronázatjáért kildőtt **vala** bé úr pápához, kinek immáran megszerzette **vala**¹⁰¹ az szent koronáját. És mēlly napon ki akarná kildeni¹⁰² az lengyel királnak követit, azon éjjel Istennek szent angyala megjelenék úr pápának álmában, mondván: «Az koronát,¹⁰³ kit szőrzöttél, hónapi napon ismeretlen népnek követi júnek¹⁰⁴ hozjád, kik koronát kérnek az ő fejedelmőknek atyai áldomással, és kétségnél kil¹⁰⁵ azoknak adjad, mert ötet illeti az ő nagy érdemés voltának miatta.» És azonképpen Asztrikus érsék másod napon úr pápához beljutván és az követséget megjeléntvén¹⁰⁶ minden volta képpen,¹⁰⁷ hogy azt hallotta volna úr pápa, nagy érembe lén rajta¹⁰⁸ és mindēnt megengede nagy atyai szeretettel és az angyali¹⁰⁹ koronát néki adá, annak felētte¹¹⁰ égy aran kérésztót, hogy szent királ előtt hordozná, az szentégyházakat kedég mint akarná, úgy szentöltetné. És monda: «Jőllēhet én szent apostol helyōtt légyek,¹¹¹ de mēltan Krisztus Jézusnak apostola, ki miatt enni népet hajtott még¹¹² az úr Isten.» Annak utánna Asztrikus érsék nagy érēmmel haza jōve szent királhoz és az lengyelországbeli királnak más koronát szerzete. Minémő szent életben élt légyēn kedég dicsőséges Szent István királ mind holtig, kijelēnteti ígērl-ígēre kivē.¹¹³

Azt latt yok hall yok hogy meegh sem yob. Sem ollyam magyar orzagban nem tamadot kyben anne yrgalmassaagh es ygassagh lett volna, kyknek myatta meeltan eerdemlee az zent meennyey Confessorssagot ez vylaghy es meennyey zent Coronaat, es mynd egheez kereztt yenseegben valo dycheeretes ffil magaztatasth.

Azt látjok, halljok, hogy még sém jobb sém olyan ¹¹⁴ Magyarországbán nem támadott, ¹¹⁵ kiben anné irgalmasság és igasság lett volna, kiknek miatta ¹¹⁶ méltán érdemlé az szent mennyei konfesszorságot, ez világi és mennyei szent koronát és mind egész kereszttyénségben való dicséretes fölmagaszatást. ¹¹⁷

Jegyzetek.

1. *születetinek*, am. születetinek, születésének. (Vö. fönt 113. l.)

2. *ollymint*, am. mintegy, körülbelül. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

3. *szittyai*, am. scythiai. Magának a *Scythia* országnévnek a magyarban eredet szerint a *szittyá* szó felel meg, bár nem az országot, hanem a népet jelenti. (Vö. fönt 163. l.)

4. *es*, *ees*. Az Érdy-Codexnek föltűnő sajátága, hogy a mai *és* kötőszót következetesen egyszerű *es*-nek, az *is*-t ellenben *ees*-nek írja. Amazt *es*-nek, ezt *és*-nek (vagy szintén *es*-nek?) kell olvasnunk. Az *es* eme régi *es* ejtéséből származott a mai *s* változat. (Vö. SIMONYI: *A magy. kötőszók* I. 5.)

5. *egheez*, am. egész. Általában így van írva e codexben. Első szótagjában talán csak zárt *ē*-t akar az *ee* jelenteni, bár a hosszú magánhangzó a rokonnyelvi alakokból könnyen meg volna magyarázható. (L. BUDENZ: *Magyar-Ugor Összeh. Szót.* 767.)

6. *szërte-szërént*, am. szerte-széjjel, mindenfelé. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

7. *pusztaságot töttenek*, am. pusztítást tettek, vittek véghez. Előfordul másutt is a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *Taxon*, olv. Takson. Valamint az *s* betűt általában *š*-nek ejtette a régiek olaszos latin olvasása, épűgy az *x* is *ks*-nek s nem *ksz*-nek hangzott. (Vö. *voks* szavazat, a latin *vox*.)

9. *taxon óreeny*. Régi oklevelekben előfordul egy *Ewryn*, *Ewren*, *Ewrem* helység, a mai Űröm (l. CSÁNKI: *Magyarorsz. tört. földrajza a Hunyadiak korában*, I. 16). Ez azonban Budától északnyugatra fekszik, tehát alig lehet azonos a codex *óreeny*-ével,

a mely az alföldön volt. Inkább a Czegléd közelében fekvő Örkény-re kell tehát gondolnunk.

10. *Gęjsa* v. *Gyęjsa*. A codex orthographiája szerint így kell e nevet olvasnunk. Annyi mint *Géza*. (E név eredeti hangzásáról hosszabb vita folyt a *Turul*-ban KARÁCSONYI JÁNOS és NAGY GÉZA között, VII. k. 36—39. l. IX. 121—122. l. X. 38—42. és 42—48. l.)

11. *ęgyiket*. A codexben tollhibából csak *ęgyk* áll.

12. *nyilvábban*, am. világosabban, bővebben. Az alak nem más mint a *nyilván* középfoka, s a *csúnyán*—*csúnyábban*, *ritkán*—*ritkábban* stb. melléknevek analógiájára keletkezett. (Vö. *Szómagyarázatok* 20. és 35. l.)

13. *mikoron írának kilenczszáz hatvankilencz esztendőben*, am. mikor 969-et írtak. Általános régi kifejezősmód.

14. *édēs szíz Szent Imre*. Az *édes* szó itt akként van használva, mint az *édes fiam*, *édes barátom* stb. kifejezésekben.

15. *hagyan*, az eredetiben tollhiba *haggyand* helyett.

16. *elkőcsben*, am. erkölcsben. Vö. fönt *elkölcs*, 235. l.

17. *ájojtatus*, am. ájtatos. Vö. *ájojtatos*, fönt 160. l.

18. *viggázás*, am. virrasztás. A szónak ez volt régen az általánosabb jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

19. *zarándokjárás* v. *szarándokjárás*, am. zarándoklás. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

20. *kilēmben*, am. különben, különbül.

21. *elejtené*, am. megejtse, legyőzze kísértésben.

22. *nehézzé tartja vala*, tulajdonképp

am. neheznek tartotta, v. i. neheztelt, haragudott érte. A *-vá -vé* ragnak e használata gyakori a régi nyelvben. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 318.) Ma is megmaradt e kifejezésben: *bolondd tartani vkit.*

23. *Somogyság* és alább *Szalaság*. Érdekes gyűjtő alakok Somogy megye, Zala megye értelemmel.

24. *herczég*, am. vezér. A régi nyelvben általában *'vezér, dux'* volt e szó jelentése. Ma rendszerint csak az uralkodó családok tagjait illetjük vele, latinra azonban most is *dux*-szal fordítjuk. (Vö. francia *duc, archiduc.*)

25. *támada fél*, am. föllázadt.

26. *anyját*. TOLDY szerint ez oda pótlandó a ragtalan *kyral* szó után.

27. *egész országnak uraságában esni*, am. az egész ország uraságába (birtokába) jutni. A *-ben* ragról *be* helyett l. fönt 185. l.

28. *kiszállta K. ellen*, am. Kuppán ellen ment, megtámadta Kuppánt. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

29. *eröss*. A szóvégi kettős ss nem lehet pusztá orthographiai fölösleg, mert a népnyelv ragos alakokban ma is így ejti: *erössen, erőssék* stb. (Vö. föntebb *erössen uralodik vala.*)

30. *hadban*, am. harcban, hadjáratban. A *had*-nak e jelentése általános a régi nyelvben. Vö. alább: *másod hada Szent István királynak*, azaz második hadjárata stb.

31. *tisztösségöt*, am. megtisztelést.

32. *hiszpánt*, am. ispánt, azaz főispánt. A szó kezdő *h*-val HELTAINál is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

33. *isztragomi*, am. esztergomi. *Isztragom* volt e városnévnek régi ejtése.

34. *Veszprimé, Györé*, am. Veszprémbé, Györbe. Az egyszerű *-é* lativusragot látjuk rajtuk, a melyet ma csak a *föl-é, bel-é* stb. határozószók őriztek meg. A régi nyelvben még a városneveken is általános használatban volt. Mai nyoma a *-be* raggal továbbragozott *Szöged-é-be*, am. Szegedre.

35. *el-fél, el-bé*. Az efféle páros ige-kötők ismeretes sajátosságai régi nyelvünknek.

36. *Sarolt*, am. Sarolta.

37. *nyomoték*, am. ment, a kihalt *nyomotik* 'lép, megy' igéből, mely főkép a Jordánszky- és Érdy-Codexben fordul elő. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

38. *asszon-feleség*, am. feleség. A

régieknél szokásos kifejezésmód. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

39. *kidé*, am. küldé. A régi nyelvben az *l* nélküli *kíd* és *küd* alakokkal többször találkozunk (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az utóbbi a népnyelvben ma is közönséges ejtésmód.

40. *gyakortá*, am. gyakorta. Egyike az Érdy-Codex eredeti hosszú hangzós alakjainak. Vö. *gyakortább*, fönt, 140. l.

41. *szénnék még*, am. szünnék meg. Az *é:ű* hangfejlődésről l. fönt, 17. l.

42. *háborgatásátúl*. A *szűnik* ige mellett a *-től* rag a régi nyelvben általános vonzat (l. *Nyelvtört. Szót.*), bár a mai főnévi igeneves szerkezet is használatban volt: *'szűnjék meg az országot háborgatni'*.

43. *réd nem hajthatá*, am. rá nem bírhatta, rá nem kényszeríthette.

44. *úgy mint*, am. mintegy. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

45. *mint ő hozzá tartozóval*, am. mint hozzátartozójával, mint rokonával. A kifejezéshez bizonyára a *bánik* ígét gondolta hozzá az író, mert e *-vel* ragos szó kéri a mondat szerkezetből.

46. *Fejérvárat*, am. Székesfehérvárott.

47. *Erdénség*. Hangváltozást (*l:n*) mutat e helyett *Erdélség*; képzésére nézve a föntebbi *Somogyság, Szalaság* párja.

48. *Magyarországhoz hallgatott*, am. Magyarországhoz tartozott. A régi nyelvben közönséges volt a *hallgat* igének ilyen használata (l. *Nyelvtört. Szót.*). A fölfogás ugyanaz benne, mint a hasonló jelentésű és eredetű német *gehören, angehören* igékben.

49. *bologárok*, am. bolgárok. Hasonló bővebb alakjai még az Érdy-Codexnek: *kalmár, palogár* polgár. Mindkettő a Jordánszky-Codexben is így található.

50. *Havaselföldében*, am. Havasalföldön v. i. Oláhországban. (Vö. fönt, 108. l.)

51. *annéval*, am. annyival, annál. Az *n*-es alakra vö. fönt 114. l.

52. *míg*. E kötőszónak a mai nyelvhasználat szerint a *mennyivel* (vagy *minél, mennyel*) felel meg. A codexek azonban az *annyival* kifejezés párjául többször használják. (L. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 97.)

53. *erékés*, am. örökös.

54. *kalastromokat*, am. klastromokat. Vö. föntebb *bologár* bolgár.

55. *valálokkal*. A *valál* itt a *ráros* szó

synonymumaként van használva. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt 8. l.)

56. *ótalma mellett*, am. oltalma érdekében.

57. *idő sém szenvedné*, am. az idő sem engedné.

58. *késálgodjunk arról*, am. gondolkozunk arról. A *késálgodik* rendszerint küzdést, harcolást jelent a régiségben (vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt 8. l.); e helyen azonban átvitelesen az elmében való meghányást-vetést, gondolkodást fejezi ki.

59. *Késlával*, am. Gizellával.

60. *eljárják vala*, am. bejárták.

61. *«országok»*, másolói hiba *orzagot* helyett; az eredetiben levő *t*-nek *c*-vel (am. *k*) való összetévesztése.

62. *szérével*, am. rendje és módja szerint. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

63. *éppöjtették*, am. építették. A kettős *pp*-ről l. fönt 220. l.

64. *oltár-ötözet*, am. oltárterítő. A *Nyelvtört. Szótár* csupán HELTAIBÓL ismeri. Az *ötözet* (öltözet) alakra vö. fönt *ötöztet*, 221. l.

65. *mégújogat*, am. megújítgat. Olyan alak mint a mai nyelvben *tisztogat*, *hasogat* stb. ezek helyett *tisztítgat*, *hasítgat*.

66. *egyházi népekről és fejedelmekről*, am. papokról és papi fejedelmekről, egyháznagyokról.

67. *ha jól él*, am. jól él-e? A *ha* mint függő kérdés kötőszava a régi nyelvben általános volt. (Vö. SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 133. s. köv. II.)

68. *anyaszentegyházhoz lát*, am. az anyaszentegyházra gondolja van. A régi nyelvben a *vmihez lát* kifejezés ilyen jelentéssel közönséges (l. *Nyelvtört. Szót.*).

69. *vigyáz az szegén népon*, ma: vigyáz a szegény népre. Így írja MOLNÁR ALBERT is: «Erősen vigyáz azon, hogy valakihez miképpen férhessen» (l. *Nyelvtört. Szót.*). Olyan vonzateltérés a maitól, mint föntebb kérlek azon (238. l.).

70. *lélke szérént*, am. lelkéből. Vö. *szírem* szerint, fönt 238. l.

71. *apátúr-szerzet*, am. Benedek-rend, nyilván a szerzet apátságairól nevezve így. Érdekes az összetételben az *apátúr* szó is, a mely tulajdonképen am. *apátúr*.

72. *választa*, am. kiválasztott, kiszemelt; ma: érsekké tett, érsekké nevezett ki. (Vö. ILOSVAIMÁL: «Király ötlet fejéhez választá és tizenkét lóra néki hópénzt adata» Régi

Magy. Költ. Tára IV. 246.) Az eredeti en a *valasztá* tollhibából meg van ismételve.

73. *Asztrikos*, am. *Asztrik*. A latin *Astricus* alak magyaros ejtése. Alább *Asztrikus*. (Eredeti neve *Radla*, a mint a csehek nevezik is.) Mindkét helyen kalocsai érseknek van mondva; azonban HORVÁT MIHÁLY fejtegetése szerint esztergomi érsek volt (l. *Századok* 1868. évf.).

74. *Mauros*, am. a latin *Maurus* név. Ugyanolyan magyaros változat, mint az előbbi.

75. *ellyen*, am. ilyen. A mai alakhoz úgy viszonylik, mint a föntebb már magyarázott *ett* az *itt*-hez (l. 222. l.).

76. *«puztoytottal»*, tollhiba *puztoytottak* (am. pusztították) helyett.

77. *elrékkent*, am. elsikkaszt. A *rékkent* kihalt szó, melynek egyik jelentése 'elrejtteni' volt, innen aztán eltüntetés, elsikkasztást is értettek rajta. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Ma csak alapszava, a *rekken* ige él ez egy kifejezésben: *rekkenő hőség*.

78. *hásárt v. házsárt*, am. játék (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma e magyaros alakkal csak a *házsártos* származékban van meg, a mely czivakodót, megférhetetlen embert jelent, a szenvedélyes játékosok között gyakori czivakodásról. A szó különben nem egyéb mint a véletlent, szerencsét stb. jelentő franczia *hasard*, a mit a *hasard*-játék (szerencse-játék) kifejezésben mi is használunk. A régi nyelvben még ez eredeti jelentéssel is megtaláljuk, pl. «een rwhaymon hasartok vetenek» super vestem meam miserunt *sortem* (Kulcsár-Codex 41).

79. *«alamysnaak»*, másolói hiba *alamysnaat* helyett, mint föntebb *orzagok*.

80. *viszon-ellen*, am. ellenkezőleg. Csupán az Érdy-Codexből ismert kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

81. *országgló és egyházbíró fejedelmek*, am. a most kormányzó egyháznagyok. *Egyházbíró* olyan kifejezés, mint a szintén elavult *világbíró* (azaz: világ ura). Érdekes a codexírónak rájuk mért erős feddő szava.

82. *menné*, am. mennyi. Vö. fönt, 114. l.

83. *jühetött*, am. jöhetett. (A *jön* ige nek ily *ü* hangzós alakjairól vö. fönt 193 l.)

84. *úton elmülni*, am. az úton (maga mellett) elhaladni, menni. Az ige nek e régi jelentéséről l. fönt 68. l.

85. *hévon* (vagy *héuon*, *héuon*?), am.

üresen, üres kézzel. A *hiu* melléknév -n ragos alakja; ugyanaz mint a HB. *héc*-ja (l. fönt 66. l.). A rés olvasást támogatja MOLNÁR ALBERT-nek *hivon* határozó alakja; a *héuon* (*héuon*) ejtést pedig a codexekben előforduló *hiuan* (vö. *szomorú*: *szomorúan*).

86. *elbocsátta*, am. elbocsátotta. (Vö. fönt 113. l.)

87. *közikben*, am. közükbe, közibük, közējük. Az egész kifejezés tehát am. „a szegények közé”.

88. *sakcsó* v. *zsakcsó*, am. zacskó. Eredetibb alakja a mai szónak, épúgy mint *szökse* (tulajdonkép *szököső*) eredetibb a közönségesebb *szöcské*-nél.

89. *alojtotta tisztületlenségre*, am. vélte tisztületlenségnek. Az *alojt* a régi *alít*, vél, gondol' igének teljesebb alakja. Ez az *alít* ma csak némely nyelvjárásokban él még (l. SZINNYEI: *Magy. Tájszót.*). Mellette a -re ragos határozó olyan vonzat, mint föntebb Thurzó levelében *idegénségre né vegyed* (l. 238. l.), vagy mint ma is: *nem tudom mire vélni*. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 135.)

90. *én nekém*, t. i. királyi asszonyom.

91. *kívánom . . . megfizetni*. Ma nagyon is elterjedt idegenszerűség: *kérem elküldeni* stb.

92. *Idvözéténknek*, am. Üdvözítőnknek. Az *i*: *ü*, *é*: *ö* és *é*: *ő* hangfejlődésről l. az I. r. 2. fejez.

93. *negyed*. Rendszerint nyílt *e*-vel mondja a mai nyelvszokás. A codex írása azonban (*neegyed*) a zárt *é*-s olvasást javallja.

94. *negyed esztendőre kelvén*, am. a negyedik esztendőben (mintegy: fölkelvén a negyedik esztendőre). E kifejezőmód általános régi nyelvsajátság: *reggelre kelve*, *holnapra kelvén*, *nyárra kelvén* stb.; sőt tovább terjedő analógiával azt is mondták, a mi voltaképen már logikátlanság: *estvére kelve*, *éjtszakára kelve*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

95. *úr pápához*. Mai szórenddel: a pápa úrhoz. Az *úr* szó használata ilyen név mellett már szintén elavult. (Vö. *szent Péter urot*, a HBeszédben, fönt 69. l.)

96. *Asztricus awagy Anastasius lesthaa*. Az első esztergomi érsek *Asztrik* és *Anasztáz* nevek alatt szerepel; ez utóbbi szerzetesi neve volt. (Vö. föntebb *Asztrikos-nál*.) KARÁCSONYI JÁNOS történettudós szerint *Asztrik* és *Anasztáz* két külön személy lett volna: *Anasztáz* (eredeti nevén *Radla*)

esztergomi, *Asztrik* kalocsai érsek (l. *Századok* 1892. évf.). A *Lesta* (*Léstá* v. *Lésztá*?) nevet TOLDY az *Anastasius* «ómagyar formájának» tartja (*A magy. nemz. irod. története*, 3. kiad. II. 167).

97. *pápai áldomást*, am. pápai áldást. Ma az *áldomás* szót csak a szerencsekiválatok kifejezésével járó lakoma vagy ivás kifejezésére használjuk.

98. *szentégházakat rakattatott volna*, am. templomokat építtetett.

99. *szentöltetnék meg*. Hibás egyeztetés e h. *szentöltetnének meg*.

100. *választatus*, am. választásos, választott (de föl nem szentelt, meg nem koronázott).

101. *megszérzette vala*, t. i. a pápa, am. megkészítette, elkészítette.

102. *ki akarná kildeni*, am. el akarta küldeni. Az eredetiben *kyldene* íráshiba *kyl-deny* 'kildeni' helyett.

103. *az koronát*. Érdekes és egészen az élő beszéd közvetlenségét tükröző mondatfűzés, hogy a *koronát* tárgyhoz tartozó állítmány (*azoknak adjad*) csak több mondat beékelése után következik.

104. *jűnek* v. *jűnnék*, am. jönnek, jönnek. Vö. föntebb *jűhetött*.

105. *kétségnél kil*, am. kétség nélkül. A *nélkül* névűtő eredetéről l. fönt 93. l.

106. *az követségöt megjeléntvén*, am. előadván, kijelentvén a követség célját.

107. *minden volta képpen*, am. részletesen, teljesen.

108. *nagy örömben lén rajta*, am. nagy örömben lón rajta, nagyon örült rajta.

109. *angyali koronát*, mert az angyal intelmére adta a magyar király követének.

110. *annak fölette*, am. azon fölül (tulajdonkép: a fölött).

111. *jölléhet én szent apostol helyött légyek*. A hangsúly az alanyon van: jóllehet én vagyok a szent apostol helyett (a szent apostol helyettese).

112. *hajtott meg*, am. térített meg, meghódított. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

113. *kivé*. A *ki* igeikötőnek, illetőleg határozószónak eredeti teljesebb alakja, melyet csak az Érdy- és Jordánszky-Codex őrzött meg. (*Kivé*: *ki* olyan rövidülés mint *belé*: *be*.) A *kivé* e helyen fölösnek látszik, mint-hogy az állítmányban (*kijelenteti*) már megvan. Az egész mondat egyébként romlott szövegre vall.

114. «*ollyam*», am. olyan. Kiejtés szerinti írás a következő szó *m*-je miatt.

115. *támadott*. A régi nyelvben igen gyakori a *támad* szónak ilyen használata. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

116. *kiknek miatta*, t. i. az irgalmas-ság és igazság miatt.

117. *főlmagasztalás*, am. dicsőítés, magasztalás. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

2. A hasonmás szövege.

(Érdy-Codex 140. l.)

Betűszerinti olvasása.

Eeth el kezdetyk eztendenketh walo zentek yllew ynnepenek ewangelio-ma:

Elezer egyhaznak zenthsege nap-yarol.

1] Az ydőben Be menween Jesus yaar wala Jerycoban

2] Es yme egy Zakeus new ember: ky vala az nylwan valo byneseknek feyedelmek: kazdag es vala ew

3] es eenczelkődyk vala Jesusth lathathni ky vona: es nem leheth vala az sok neeptől merth ew allapattyaban kysded vala:

4] Es előve syethween haga fíel egy Bacoleza ffara, hogy onnan lathathnaa ewtet: mert mellőle keel vala el menny:

5] Es mikoron az herre ywtot vona: fíel tekeenthween Jesus lataa ewteth es monda ewneky. Zakhee hamar zaal le: mert ez may napon az the hazadnaal kel ennekem lakoznom:

6] Es syethwen le zalla es hazahoz fogadaa ewtet nagy eremmel.

7] Es mikoron mynd azth lathnaak zwggodnak vala raytta mondwan: merth az bynes emberhez terth vona:

8] Előve alwan azert Zakeos monda Jesusnak. Wram ym mynden yoza-gomnak hasonffeleeth zeghenyeknek adom: es ha kyt megh karosoytottam neegy keppen adom megh:

9] Monda Jesus ottan ewneky: Mert ez may napon ydwesseg adatot ez haznak: myert ew ees Abrahamnak fíya leegyen:

Eredeti kiejtése.

Étt elkezetik esztendénkét¹ való szentek illő innepének² evangélioma.

Eléször egyháznak szentsége napjáról.

1] Az időben béménvén Jézus jár vala Jërikóban.

2] És íme eggy Zakëus nevű embër, ki vala az nyilván való bínësëknék³ fejëdelmëk, kazdag és⁴ vala ő,

3] És ëncselködik vala Jézust lát-hatni, ki vóna, és nëm lehet vala az sok néptől, mert ő áliapatjában⁵ kis-ded vala.

4] És elővé sietvén⁶, hága fël eggy bakoleza-fára,⁷ hogy onnan láthatná ötet, mert mellőle kell vala elmënni.

5] És mikoron az herre jutott vóna, fëltekéntvén Jézus, látá ötet és monda ő néki: Zakhëë,⁸ hamar szállj lë, mert ez mái napon az të házadnál kell én nekëm lakoznom.⁹

6] És sietvén lëszállá és házához fogadá ötet nagy ërëmmel.

7] És mikoron mind azt látnák, zúggódnak vala¹⁰ rajta, mondván, mert¹¹ az bínës embërhöz tért vóna.

8] Elővé állván azért Zakëos,¹² monda Jézusnak: Uram, ím mindën jószágomnak hasonfelét¹³ szëgënyëk-nek adom; és ha kít mëgkárosojtot-tam, négyképpen¹⁴ adom mëg.

9] Monda Jézus ottan ő néki: Mert ez mái napon idvësség adatott ez ház-nak, miërt ő és Ábrahamnak fia légyën.

10] Mert wgyan es keresghethny yewt embernek fflya: es ydwezeyteny az ollyant ky el vezeth vala.

Ez may zenth ewangeliomot yrtta megh Bodogsagos zenth Lucacz ewangelista kenyweenek tyzen kylenezed reezeben, kyben wr Istennek seghedseeghewel három nemes tanwsagwnk leezen lelkwnek ydwessee gheere. Elssew lezen Anyazenth egyhaznak zentölendew meltosagarol: kynek nylwabban valo ysmeretyre megh kel twdnwnk hanykeppen magyaráztatyk az zenth egyhaz: Kyre reea felelween doctoroknak mondasok zerent. Ewthkeppen valo egyhazat találwnk zenth egyhazban: [kyth] kynek okaat es fundamentomaat tallallyon bölcz eggyik kenyweenek nyolczad reezeeben prouerbiurum VIII. hol otth wgy vagyon megh yrwan: Az Isteny bölczesseeg hazat zerzee ennen maganak es heet ozlopokat vaga ky ew alaya, Doctoroknak magyaráztatyok zerent. Ez nemes haaz awagy egyhaz ewt reezre oztatyk awagy veetetyk, Elssew mondatyk: mynd az meennyey kezenseeghes eeghek: masod wralkodoo meennyey dyczőseeghnek haza. Harmad vytezkodó anyazent egyhaaznak haza. Nee gyed: kereztyen embery leleknek hajloka: Ewtód: az edes

10] Mert ugyanés keresgetni jött embérnek Fia és idvözéjteni az ollyant, ki elveszett vala.

Ez mái szent évángéliomot írta meg bódogságos Szent Lukács évángélista, kényvének tizénkilenczed részében, kiben úr Istennek segítségével három némés tanúságunk lészén lélkünknek idvösségére. Első lészén anyaszentégyháznak szentölendő méltóságáról. Kinek nyilvánban való ismeretire még kell tudnunk, hanyképpen magyaráztatik az szentégyház. Kire réá felelvén, doktoroknak mondasok szerént ötképpen való égyházat találunk szentégyházban. Kinek okát és fundamentomát találjuk¹⁵ bölcs eggyik kényvének nyolczad részében (Proverbiorum VIII.),¹⁶ holott úgy vagyon megírván: Az isteni bölcsesség házat szerzé ennen magának és hét oszlopokat vága ki ő alája. Doktoroknak magyarázatjuk szerént ez némés ház awagy égyház öt részre osztatik awagy vétetik. Első mondatik mind az mēnyei kezēnségēs egek; másod uralkodó mēnyei dicsőségnek háza; harmad vitézködő anyaszentégyháznak háza; négyed kérésztyén embéri léléknek hajloka; ötöd az édēs

[Eddig a 140. l. szövege. A mondat befejezése: szeplételen szíz anya Máriának tiszta méhének bódogságos hajloka.]

Az evángéliomi szakasz (Lukács XIX. 1—10) a Vulgata szerint.

1. Et ingressus perambulabat Jericho.
2. Et ecce vir nomine Zachæus: et hic princeps erat publicanorum, et ipse dives:
3. Et quærebat videre Jesum, quis esset: et non poterat præ turba, quia statura pusillus erat.
4. Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum ut videret eum: quia inde erat transiturus.

5. Et cum venisset ad locum, suspiciens Jesus vidit illum: et dixit ad eum: Zachæe festinans descende: quia hodie in domo tua oportet me manere.

6. Et festinans descendit, et excepit illum gaudens.

7. Et cum viderent omnes, murmurabant, dicentes quod ad hominem peccatorem divertisset.

8. Stans autem Zachæus, dixit ad Dominum: Ecce dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: et si quid aliquem defraudavi, reddo quadruplum.

9. Ait Jesus ad eum: Quia hodie salus domui huic facta est: eo quod et ipse filius sit Abrahæ.

10. Venit enim Filius hominis quærere et salvum facere quod perierat.

Jegyzetek.

1. *esztendénként*, am. esztendönként. Az *-nként* rag egyik régi változata *-nkét*; rendszeren *-nkéd*. (Vö. fönt 220. l.)

2. *illő innep*, am. megüendő, megtartandó ünnep. A mai *ünnepet ülni* kifejezés igéje régen *illen*i és *üllen*i alakban volt járatos, sőt eredetibb *idlen*i, *üden*i változatait is megtaláljuk még, a melyeknek *id-*, *üd-* töve az *ünnep* szó előtagjával azonos. Ezt ugyanis a régiek *idnep*-nek és *üdnep*-nek (azaz **id-nap*) mondták. Az *ünnepet ülni* tehát nem a mai *ülni* 'sedere' igével van dolgunk.

3. *nyilvánvaló bínésék*, a *publiká-nusok* fordítása.

4. «*es*». E helyen a rendes írásmódtól eltérőleg egyszerűen *es*-nek írja codexünk az *is* kötőszót, azonban valószínűleg itt is *és*-nek (*ees*) olvasandó.

5. *ő állapotjában*, am. természetben, alkataban. Az *állapot* szónak egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Alakja úgy viszonylik a maihoz mint *nyugat* a *nyugot*-hoz.

6. *elővé sietvén*, am. elősietvén. Az *elő* szónak általános régi teljesebb alakja; *előve*-nek is olvashatjuk. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Azonos vele a HBeszédnek *eleve* szava, bár jelentésük különbözik.

7. *bakolcza-fa*. A latin *sycomorus* (vad fügefá) fordítása. Másutt nem kerül elő. Valószínűleg összefügg a régieknél gyakrabban előforduló *barkócza-fá*-val, a mely berkenyét jelentett (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. «*Zakhee*». Nem egyéb mint a latin *Zachæe* vocativus alak.

9. *lakoznom*, am. maradnom, tartózkodnom. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

10. *zúggódnak vala*, am. zúgolódtak. A régi *zúggódik* igének (l. fönt 140. l.) hosszú *gg*-vel ejtett alakja, a mely ejtésmód a *zúg* igen általában gyakori volt (l. *Nyelvtört. Szót.*).

11. *mert*. A latin *quod*-nak hibás fordítása.

12. *Zakëos*. Vö. fönt *Asztrikos*, *Mauros*, 249. l.

13. *hasonfelét*, am. felét, fele részét. A régieknél közönséges kifejezésmód (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az összetétel olyan mint a mai *hasonmás* szóé.

14. *négyképpen*, am. négyszeresen.

15. «*talallyon*». Bizonyára am. *találjok*. A szóvégi *k* helyett levő *n* emlékeztet a Jordánszky-codex *vagyon*, *leszen* alakjaira, ezek helyett *vagyok*, *leszek* (l. fönt VOLF kiadásának előszavát, XV. l.).

16. Helyesen IX. fej. 1. vers.

Kiadások. Az Érdy-Codexnek egyetlen teljes kiadása VOLF Györgytől való, behatár bevezetéssel, *Nyelvemléktár* IV. és V. k. — Kisebb-nagyobb részleteket kiadott belőle TOLDY FERENCZ következő műveiben: *Magyarországi Szent Erzsébet legendája*. (Pest, Szent-István Társulat, 1857.) Az Erzsébet-legenda betű szerinti kiadása (l. fönt 45. l.). *Magyar*

szentek legendái a carthausi névtelenről (Pest, Szent-István-Társ., 1859.). Sz. István, Sz. László stb. magyar szentek legendái (I. ugyanott). *Immaculata. A régi magy. anyaszent-egyház hét szent beszédében* (Pest, Szent-István-Társ., 1855.). Három szent beszéd codexünk-ből (I. fönt 44. l.). Ezeken kívül *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* (Pest, 1855.) cz. kiadványában közli a codexünkben levő prózai Katalin-legendát (I. ugyanott), s *A magy. nemz. irod. történetében* (3. kiad. Pest, 1862.) Sz. István legendáját a róla való szent beszéd nélkül (II. k. 160—174. l.) s a Remete Sz. Pál testének Magyarországra hozataláról szóló beszédet (II. k. 175—185. l.), mindkettőt mai helyesírással s rövid nyelvi jegyzetekkel. — A Sz. István legendát a beszéddel együtt kiadta ERDY JÁNOS is *Szent István első magy. király életirata Hartvik regensburgi püspök szerint* (Pest, 1854.) cz. munkájában; a Sz. László legendát pedig a *Tudománytár* I. kötetében megjelent ismertetése mellett, 217—234. l. a legenda kezdetének hasonmásával. — A codexben található verses részleteket kiadta és magyarázta SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 204. és 219. l.

Repertorium. LUCZENBACHER [ÉRDY] JÁNOS: *A' nagyszombati codex, 1490—1527.*, *Tudománytár* I. k. (1834.) 216—234. l. — MÁTRAY GÁBORTÓL ismertetés, *Magy. Academiai Értesítő* 1850. évf. 189. s köv. II. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 93. — SZIGETHY ISTVÁN: *Az Érdy-codex némely hangtani sajátosságai*, *Nyelvtud. Közlem.* XV. 55—73. — KALAUZ az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett *Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 31. l. — BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.) I. 20—21. A codex legendáiról. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. nyelv* (Budapest, 1889.) I. 181—182. — VEINSTEIN HEVESS KORNÉL: *A Jordánszky-és Érdy-codex*, *Magy. Nyelvőr* XXIII. köt.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Drágffy János végrendelete, 1526-ból.

Ugyanazon *Drágffy Jánostól*, kitől fentebb (XVIII. fej.) egy kelengyelajstromot láttunk, az *Országos Levéltár* még egy ereklyének őrzi egykorú másolatát (24323. sz. alatt). Ez Drágffy Jánosnak Mohács mezején, a gyászos veszedelem előtt két nappal, 1526. évi augusztus 27-ikén kelt *végrendelete* melynek egy teljesebb változata már a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi folyamában, majd 1873-ban a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmezőben is megjelent (l. a repertoriumban). Drágffy János, mint a fentebbi emlékhöz való bevezetésben már említettük, 1526-ban országbíró volt. Ő vitte a mohácsi csatában az ország nagy zászlaját s a végrendelkezés utáni harmad napon «hazánk dísze, virága» között «nemzeti nagylétünk nagy temetője» őt is eltemette.

Az érdekes emlék, melynek teljes hasonmását is adjuk, betűszerinti szövegében és eredeti kiejtése szerint itt következik.

A végrendelet betűszerinti szövege.

Drágffy Janos testamentom Leuele-
nek massa

Drágffy Janos Belthewkj keosze-
seo solnok warmegyenek es karazna-
nak eorewke walo Ispanya, keoseonete-
met es magam ayanlasat Irom nek-
teok mint Jo leanyomnak es Jo sol-
gaymnak, Tuggyatok Jo Lyanyom
homonnay katalin, es Jo solgaym,
Berendi Dauit komam, es Jo opmester
vraym, Banhazi pal, Darochi estwan,
vay Mihaly, Mayadi Janos, Buryan
pal, kaplyan Imreh, tyes Jo demeter
es Rumi ferencz, hazaymat ty Reatok
Byztam, mynemw testamentomokat
en hazammal Erdewd waraban ty
eleottetek twttem wala, wduóssegnak

Eredeti kiejtése.

Drágffy János testámöntomlevelé-
nek mássa.

Drágffy János béltöki,¹ Középső
Szolnok vármegyének és Karaszná-
nak² öröké³ való ispánja,⁴ köszöneté-
met és magam ajánlását írom néktök
mint jó leányomnak és jó szolgálím-
nak. Tudjátok jó lyányom, Homonnay
Katalin,⁵ és jó szolgálím, Bérendi
Dávit⁶ komám és jó opmester⁷ uraim,
Bánházi Pál, Daróczy Éstván, Vay
Mihály, Majádi János, Burián Pál,
Kaplyan⁸ Imreh,⁹ ti és jó Dēmētēr és
Rumi Ferencz — házaimat ti réátok
bíztam — minēmű testámöntomokat
én házamnál Erdőd várában ti
előttetek töttem vala, üdvösségnek

dolgában Egy kewes helyen nem techyk Ennekem, mellyeket reowide-den eleo samlalok,

Az espitalyra nagy gondot viselyetek az segenyek benne meg ne ehezzenek, az olah falut gywrwst es az Erdewdi kylenechedet vamat az espitalnak hagyom. hykofalwat es mindszentben sakachyban walo Reseymet, az Erdodi desmat hagyom az Erdewdi plebanos-^{aghoz.}nak. Az misek az soltarok Erdewdeon Belthewkewn meg ne fogyatkosanak, vgy mint az zent anna azzony miseye, es az Concepcio Mariae mindennap mondassanak, penteken az humiliauit, sombaton az egredimini el ne hagyattassanak az Isteni solgalatok meg ne aloggyanak, mert az En lelkemnek wdweossege ezekből Lesen,

Towabba Jo Leanyom homonnaj Katalyn azzony, Jo komam Dauit vram es Jo opmesterim kyk az testamentom tetelben en velem Jelen voltatok mykor Irtam, meg emlekezzetek minde-nekről es Jol esetekbe vegyetek mychoda az en akaratom. Feleségemnek az mit hattam az Erdewdeon twt Testamentomomban Uraságában hagyom, kis Lyanyomnak soffinak hagyom maramarosbely Josagomat, Farkas fyamnak hagyom Erdeod warat, Andrasnak kwwarat, Gasparnak Boldisarnak hagyom szalaban kanisaj lazlo attyamfya Josagat myndenestwl fogwan. Jol tuggyatok mykeppen volt az Contractus keoztwnk, mely Contractus Lewel nallatok vagyon, En elvegeztem az en attyam fyawal hugommal Dragffy Marya asonnyal mynden dolgot Jo vegre. Gaspar fyamates be bochyattam az kanisaj Josag[ra]ba. Boldisartes vtanna bochyassatok, Solyomkwtmichket sentlazart pachyalt videkes-teól Chehit tartomanyostwl hagyom

dolgában egy kevés helyen nem tetszik én nekém, mellyeket rövideden előszámlállok.

Az éspítályra¹⁰ nagy gondot viseljetek, az szegények benne még ne éhezzenek. Az oláh falút, Gyűrűst¹¹ és az erdödi kilenczedet,¹² vámot az éspítálynak hagyom. Hikófalvát¹³ és Mindszentben, Szakácsiban való részeimet, az erdödi dézsmát hagyom az erdödi plébános-nak (-sághoz).¹⁴ Az misék, az zsolttárok Erdődön,¹⁵ Béltökön még ne¹⁶ fogyatkozzanak, úgymint az Szent Anna asszony miséje¹⁶ és az *Conceptio Mariae*¹⁷ mindennap mondassanak, péntéken az *Humiliavit*,¹⁸ szombaton az *Egredimini*¹⁸ el ne hagyattassanak, az isteni szolgálatok még ne alodjanak,¹⁹ mert az én lelkemnek üdvössége ezekből leszén.

Továbbá jó leányom, Homonnaj Katalin asszony, jó komám, Dávit uram és jó opmestërim, kik az testámentomtetelben én velem jelen voltatok, mikor irtam, megemlékezzetek mindenekről és jól esztékbe vegyéték, micsoda az én akaratom. Feleségemnek az mit hattam²⁰ az Erdődön tött testámentomban, uraságában hagyom.²¹ Kis lyányomnak, Zsófinak²² hagyom Máramarosbeli jószágomat. Farkas fiamnak hagyom Erdöd várát, Andrásnak Kővárat. Gáspárnak, Boldizsárnak hagyom Szalában Kanizsay László attyámfia jószágát mindenestül fogván. Jól tudjátok, miképpen volt az kontraktus köztünk, mely kontraktuslevél nallatok vagyon. Én elvégeztem az én attyámfiával, hugommal Drágffy Mária asszonynyal minden dolgot jó végre. Gáspár fiamat és bébocsáttam²³ az kanizsai jószágba, Boldizsárt és utánna bocsássátok. Solyomköt, Mieskét, Szentlázárt, Paczalt²⁴ vidékestől, Csehit²⁵ tartományostól²⁶ hagyom

magdalanának es ferencznek, valamelyket magdalena serety azt vegye |

Solyomkwnkes Jol tuggyatok minden Eredetyt es fundamentomat Lewelees az kwwarj tarhazomban wagyon az nagy fekete sekrenben mykeppen az en kegyelmes vram Layos kyraly ű felsége adata prini Imrehnek Nadrespan vramnak az en varamat Debreó varat mind tartomanyostwl vgy mint Cherebe, Nadrespan vramnal tyzezer foryntba wagjon Debreó vara, En nallam Somlyokű vysontagkepen tyzezer foryntba wagyon, Ennek dolga bekesegben hagyattatot,

Az erdewdi testamentomomban hatam wala magdalanának tizezer forintot de Jol tudom hogj az penz naponkent el kel, nem tudom magdalena Leanyom myg El, azert azmint el rendeltem Igi akarom hogy legyen,

Annak vtanna koma Dauit Vram, mykor en valek erdelyben Retteg neweó varosban, az en attyamfyaywal, vgy mynt erdely vaydawal, sepesi geörgel, Somy Gasparral, es apafj miklossal az atcarual, [kendi gallal,] akkor tes Jelen valal velwnk, tudod myt vegeztwnk, mely dolgokrwl most ennekem nem zűkseg emlekezmem, vayda vramat minden szűksegtekben meg talallyatok, Semminodon twlle el ne Idegenűllyetek, ez mynden gondotokra sorgalmatos gondot vysel, es tj nektek oltalmul hagyom az en attyam fyat vayda Vramat.

Ez testamentom lewelet Irtam az en Jambor attyamfyay előtt, kyket eleó samlalok, Varadi pwpók eleót, kinek prini ferencz newe, Deshajz peter eleot, Nadasdi Matyas, Nadasdi balas, Ramochja marton, pestesi ferencz Sarmasagi Myklos, Berendi gyeorgy elót Irtam, Az vr Istenert kerlek es az zwz maryaert az w fyayrt az

Magdalanának és Ferencznek. Valamellyiket Magdalena szereti, azt vegye.

Sólyomkönek és jól tudjátok minden eredetit és fundaméntomat — levele és az kövári tárházomban ²⁷ wagyon az nagy fekete szekrénben — miképpen az én kegyelmes uram, Lajos király ű felsége adata Prini Imrehnek, nádréspán uramnak az én váramat, Debró várát mind tartományostúl, úgymint cserébe. Nádréspán uramnál tízezer forintba wagyon Debró vára, én nállam Sólyomkö ²⁸ viszontagképpen tízezer forintba wagyon. Ennek dolga békeségben hagyattatott.

Az erdődi tésztáméntomomban hatam wala Magdalanának tízezer forintot; de jól tudom, hogy az pénz naponként ²⁹ elkél; nem tudom, Magdalena leányom míg ³⁰ él, azért az mint ³¹ elrendéltem, így akarom hogy légyen.

Annak utánna koma Dávit uram, mikor én valék Erdélyben Retteg nevő városban az én attyámfiaival, úgymint erdélyi vajdával, Szepesi Györggyel, Somi Gáspárral és Apafi Miklóssal, az atkárival ³² [Kendi Gállal], akkor tē és ³³ jelen valál velünk. Tudod, mit végéztünk, mēlly dolgokrúl most én nekēm nēm szűkség emlékeznēm. Vajda uramat minden szűkségtekben mēgtaláljátok, sēmmi módon túlle el nē idegēnűljetēk. Ez ³⁴ minden gondotokra szorgalma'os gondot visel, és ti néktek oltalmúl hagyom az én attyámfiát, vajda uramat.

Ez tésztáméntomlevelet irtam az en jámbor attyámfiai előtt, kiket előszámlálók: váradi püspök előtt, kinek Prini Ferencz neve, Dészházi Péter előtt, Nádasdi Mátyás, Nádasdi Balázs, Ramocsa Márton, Pestesi Ferencz, Sarmasági Miklós, Berendi György előtt irtam. Az úr Istenért kérek és az Szűz Máriáért, az ű fiáért, az

Christusirt ebben egyebet ne tegyetek, es ez Lewelnek massat mindyarast vayda vramnak kwlgetek erdelybe,

Ez testamentom Lewel keolt mohacz meseyen sent Janos nyaka vagasa napyanak eleotte walo hetfeon, az felsege taborabol Layos kyalryebol, mykor Irnanak ennye eztendewben ezer eot saz huzon hat.

Krisztusirt: ebben egyebet ne tegyetek és ez levélnek mássát mindjáraást vajda uramnak küldjétek Erdélybe.

Ez tēstāmēntomlevél költ Mohács mezején, Szent János nyaka vágása napjának³⁵ előtte való hétfőn, az felsege taborából, Lajos királyéból, mikor írának ennyé esztendőben: ezer öt-száz huszonhat.

Jegyzetek.

1. *Drágffy János béltöki*, mai szokás szerint: béltéki D. J.

2. *Középső - Szolnok vármegyének és Karaszánának*, am. Közép-Szolnok és Kraszna megyének. Régen két külön vármegye, ma Szilágy megye név alatt egyesítvék.

3. *öröké v. örökké*. Az előbbi ejtés szintén fölvehető s az alak olyan mint *sokból soká*.

4. *ispánja*, am. főispánja. (Vö. fönt *hispan*, 248. l.)

5. *jó lyányom Homonnay Katalin*. Itt valamint az alábbi megszólításban is nyilván nejét, homonnai Drugeth Katalint (l. NAGY IVÁN: *Magyarország családai* III. 380) illeti e kedveskedő névvel, mint a hogy legjobb embereit szolgálának nevezi.

6. *Dávit*, am. Dávid. Következétesen t-vel írva, tehát bizonyára így is ejtették. Epen olyan szövegi hangkeményedés, mint *reszket, viszket* a régi *reszke, viszke* helyett.

7. *opmestër*, am. udvarmester, hofmeister. Gyakoribb régi változata: *hopmester*. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

8. *Kaplyan*. E tulajdonnév azonos a ma is meglevő *Kapjon* (régebben *Kaplyon* és *Kaplyan*) helynévvel. (Vö. CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történ. földrajza a Hunyadiak korában* I. 477.)

9. *Imreh*. Az Imre névnek régi teljesebb alakja. (Vö. német *Emerich*.)

10. *éspitály*, am. kórház.

11. *Gyűrűs*. Az Erdőtől (Szatmár m.) délkeletre fekvő helység (l. CSÁNKI DEZSŐ id. munk. I. 476). Írták hasonló alakban a Bihar megyei Győröst is (l. ugyanott 109. l.). A Drágffyak birtokviszonyait l. ugyanott I. 493. 570. 597. és 632. l.

12. *kilenczed*, a jobbágytelekhez tartozó szántóföldek terményeinek kilenczed része, mely a földes urat illette. Az 1848-iki törvényhozás megszüntette.

13. *hykofalvat*, olv. Hikófalvát? A *Tud. Gyűjt.*-beli változat *Chrisofalvát*, a *Protestáns Figyelmező*-beli meg *Chisófalvát* ír. Ugyanitt *Szakácsiban való helyett szakaszban való áll. Szakácsi* ma is meglevő helység, Tasnádtól keletre. (Vö. CSÁNKI id. m. I. 563.) — A *részeimet* szó után e szavak: az *Erdődi desmat* a sor fölé van-nak besúrva.

14. *plebanosnak*. E szónak utolsó szótagja fölé *aghoz* van jegyezve, tehát javítást jelent erre: *plebanosaghoz* azaz *plébánossághoz*.

15. *Erdewdeon . . . ne*. Ezekben, valamint még alább is, minden különös jelentőség nélkül áll az alul horgos *e* betű.

16. *Szent Anna asszony miséje*. Tulajdonképp Anna napjára, július 26-ára szóló mise. Drágffy János azonban úglát-sz k alapítványt tett, hogy e mise mint fogadalmi mise mindennap mondassék, ha t. i. valami ünnep nem gátolja.

17. *Conceptio Mariae*, december 8-iki mise. Mindennapi elmondatását ugyanúgy kell magyaráznunk mint az előbbi miséét.

18. *Humiliavit, Egredimini*. Mind a kettő szintén bizonyos misét jelent. Am azt Krisztus szenvedéséről vagy öt sebééről nagybőjt valamelyik péntekén, ezt Krisztus töviskoronájának emlékeztetere a hamvazó szerdát követő pénteken szokták mondani. Drágffy azonban ezeket is mint fogadalmi miséket minden héten, pénteken illetőleg szombaton, elmondadni kívánja. A misék nevei: *Humiliavit* és *Egredimini* nem egye-

bek mint úgynevezett *introitus*-aiknak (mise-kezet) első szavai. Amannak *introitus*a Sz. Pálnak a filippiekhez írt leveléből (II. fej. 8. v.), ez az Énekek énekéből (III. f. 11. v.) való.

19. *még ne alodjanak*, am. meg ne szünjenek. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

20. *hattam*, am. *hagytam*. Ma is így a népnyelvben.

21. *uraságában hagyom*, am. birtokában hagyom. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

22. *Zsófinak*. A végrendelet tanúsága szerint Drágffy Jánosnak két lánya: *Zsófia* és *Magdolna* s négy fia volt: *Farkas*, *András*, *Gáspár* és *Boldizsár*. (NAGY IVÁN csak három gyermekét ismeri: Zsófiát, Magdolnát és Gáspárt, l. *Magyarorsz. családai* III. 380.) Alább említett huga pedig, *Drágffy Mária* asszony nyilván nem más, mint a kinek kelengyéről ugyanő a XVIII. fejezetben tárgyalt lajstromot készítette.

23. *bébocsáttam*, am. bebocsátottam, azaz behelyeztem, betettem. Az alakra nézve vö. fönt 113. l.

24. *Pacsal*. Így kell olvasnunk, bár a *chy* a testamentom más helyein *cs* hangot jelent. Ma is meglevő helységek ugyanis *Kis-* és *Nagy-Pacsal* (l. CSÁNKI id. m. I. 562).

25. *Csehi*, ma Szilágy-Cseh (l. CSÁNKI id. munk. I. 549).

26. *tartományostúl*, am. határostul, a hozzá tartozó földterülettel. (Vö. fönt 102. l. és *Nyelvtört. Szót.*)

27. *tárház*, am. kamara, kincstár, készlettár. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

28. «*Somlyokú*», az eredetiben tollhiba *Solyomkú* (Sólyomkő) helyett, a mint a többi helyeken mindenütt írva van. *Sólyomkő* régen vár volt Biharban (l. CSÁNKI id. munk. I. 595).

29. *naponként*, am. napok folytán.

30. *míg*, am. meddig. Ma a *míg* szót így, kérdő névmásul már nem használjuk. Régen még gyakran megtalálni e használatában (l. *Nyelvtört. Szót.*).

31. *azmint*, am. a mint. (Vö. fönt 5. l. és *Mondattani bírálatok* 51. s köv. ll.)

32. «*atcarival*» (így!), valószínűleg am. atkárival (*Atkár* Heves megyei helység). A teljesebb változatban mindkét közlő *akkori* *urral* kifejezést közöl.

33. «*tes*», olv. *té* és v. *tés*, am. te is.

34. *ez*, az eredetiben elmosódott betűk. Hogy e betűknek kellett ott állni, a *Prot. Függy*-beli változathoz állapíthatjuk meg.

35. *Szent János nyaka vágása napja*, am. Szent János fővétele napja, vagyis augusztus 29-ike. E nap 1526-ban szerdára esvén, a végrendelet kelte augusztus 27-ike volt.

Repertorium. Drágffy János végrendeletének e mása eddig kiadatlan volt. A bevezetésben említett teljesebb változatot kiadta Br. MEDNYÁNSZKY, *Tudom. Gyűjtem.* 1818. évf. VIII. 24. s köv. ll. és RÉVÉSZ IMRE, *Magy. Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* IV. (1873.) évf. 94—97. l. E két változat csupán egyes kifejezésekben és szóalakokban különbözik egymástól. Mindkettőt mai helyesírással adják közlik.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

A Kazinczy-Codex.

A magyar széppróza történetére nézve igen becses emlékünknél a KAZINCZY-CODEX. Egy kis nyolczadrét alakú papiros-codex ez, fő részeiben három ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes másolata s valószínűleg klarissza-apácák számára készült. Az első kéz írása, mint az 1., 38., 58. és 136. lap arabs évszáma mutatja, 1526-ból, a másodiké a 166. lapon levő évszám szerint, 1527-ből,¹ a harmadiké a 202. lapnak szóval való följegyzése szerint 1541-ből származik. A Kazinczy-Codex tehát a leghosszabb időközben írt codexünk. A harmadik kéz írása, mely a könyvünkben ismertetett nyelvtörténeti korszakon már kívül esik, a 173. lappal veszi kezdetét. A 166—170. lapokon levő tízparancsolatot még későbbi, de legfeljebb XVII. századi kéz írta. Tartalmát prédikációk, erkölctanító példák és legendák teszik. Szépprózai szempontból nevezetes részei: *Szent Bárlám élete*, melynek bevezető részéből vesszük szemelvényünket is, és *Szent Elek legendája*. Fölfedezte Vitkovics Mihály Egerben, régebben pedig valamely pozsonyi apáczakolostoré volt. Jelenleg, Jankovich Miklós gyűjteményének megvétele óta a *Nemzeti Múzeum* könyvtárának tulajdona, hol *Duod. Hung. 22.* jelzet alatt őrzik. Nevét Toldy Ferencz adta, ki *Kazinczy Ferenczről* a régi magyar irodalom körüli érdemeiért nevezte el.

Szemelvényünket a *Szent Bárlám élete* című legendának kezdetéből vesszük, a mely egy ind mythoson, a buddhizmusnak fő legendáján² alapul.

E szemelvény a codexnek 1526-ban készült részéből, a 83—89. lapokról való, hasonmásunk pedig épen a legenda kezdetét, a codex 83. lapját mutatja be.

¹ A *Könyvkiállítási Kalauz*-ban sajtóhibából 1529 áll.

² L. bővebben BEÖTHY ZSOLTNAK és HORVÁTH CYRILLNEK a repertoriumban idézett műveiben.

Vornak neuuebe kezdetik az ze-
nth barlaamnak elethe kerom
azert en ky eze irtam mind az
okat kyk ez kon uecket olvasandok
hogy zeretettel olvasak mert igon zep
Az zenth barlaam: kynek
elefet az tyztollettos dam-
ascenus ianos doctor: zerette-
tel ozue zedoggette: es megh-
irtha: az zenth iosaath ky-
ralth: ysteny malazth v ben-
ne cellek koduen: az possan-
sagnak allapattarol: az kgr-
oztien hytre terube imellet-
ten: kепен: Mikoron kgronse-
gos india: kgroztien barabk-
kal tellies uona: feltamada
eg neminemog battalmas kyr-
al: kynek neuueuala auennix:
ky az kgroztienogeth: ielosten

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnak neuebe kezdetik az zenth barlaamnak elethe kerom azert en ky ezt irtam mind azokat kyk ez konuec ket oluasandok hog zeretettel oluasak mert igon zep

Az zenth barlaam: kynek eletet az tyztolletos damascenus Janos doctor: zereztettel ozue' zedogette: es megh irtha: az zenth iosafath kyralth: isteny malazth v benne cellekoduen: az pogansagnak allapattarol: az korosztien hytre terithe imelletten kepen: Mikoron kozonsagos india: korosztien barátokkal tellies uona: feltamada eg neminemö hattaalmas kyral: kynek neue' uala auennir: ky az korosztienoketh: ielosben ||⁸⁴ az barátokath: igon haborgattyauala Törtenekekiglen: hog az kyralnak eg neminemö barattya: ky az v uduaraba első uala: isteny malaztbol az kyrali palotát el hága: es baratta lon Melletth mikoron az kyral megh hallot uona: az nag haragnak miatta dihoskodny kezdé: es vteth az puztanak belsoibe szorgalmatossagal megh keresetete: Mikoron megh talaltak uona nehezen: eleben uitete: latuan kegiglen alaualo ruhaua feel ototzteth: ky annakelte zokot uala drága ruhakba iarnia: es az sok bojtoknak miatta megh heruatnak leny: ky annak elöte sok kencokkel: es draga etkekkel zokot uala elnie Monda neky O balgatagh es eluezot elmeyo: mi ||⁸⁵ okaiert ualtoztattad az tyztossegot zydalmassagra: es te magad germokoknak iatekul zorzoled: kynek az monda: Ha ennek okat keuanod entulem meghertenod: az te ellensegidet tauol toled el tauoztasad Az kyral kegegh meghkerduen: hog kyk uonanak az v ellensegy

Eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik az Szent Bárlámnak élete. Kérom azért én, ki ezt irtam, mind azokat, kik ez könyvecskét olvasandók, hogy szeretettel¹ olvassák, mert igön szép.

Az Szent Bárlám, kinek életét az tisztölletös² Damaszcénus János doktor szeretettel³ öszveszedögette⁴ és megírta, az Szent Jósafát királyt, isteni malaszt ú⁵ benne cselekedvén,⁶ az pogányságnak állapotjáról az körösztien hitre téríté imeltyeténképen.⁷ Mikoron közönségös⁸ India körösztien barátokkal tellyes vóna, feltamada⁹ egy néminemö¹⁰ hatalmas király, kinek neve vala Avënnir, ki az körösztienöket, jelösben¹¹ az barátokat igön haborgatja vala. Történek kegiglen,¹² hogy az királynak egy néminemö barátja, ki az ú udvarába első vala, isteni malasztból az királyi palotát elhagyá és barátta lön. Melylyet¹³ mikoron az király meghallott vóna, az nagy haragnak miatta dihoskodni kezdé és ütö az pusztának belsöibe¹⁴ szorgalmatossággal megkeresetete. Mikoron megtalálták vóna nehezen, eleben vitete.¹⁵ Látván kegiglen alávaló¹⁶ ruhával felötöztet,¹⁷ ki annak elötte szokott vala drága¹⁸ ruhákba járnia, és az sok bojtoknak miatta meghervadtnak¹⁹ lennie, ki annak elötte sok kencsökkal és drága étkékkal szokott vala élnie, monda néki: „Ó balgatag és elveszött elméjő! Mi okáért²⁰ változtattad az tisztösségöt szidalmasságra²¹ és te magad gyermeköknek játéku szörzötted?²² Kinek az monda: «Ha ennek okát kívánod én tülem megértenöd, az te ellenségidet távol tőled eltávoztasad.» Az király kegeg²³ megkérdvén, hogy kik vónának az ú ellenségi,

Monda amaz: Az haragh es az keuan-sagh: mert ezok bantiak megh: hogh az bizonsagh megh ne esmertethes-segh: ielon legenek kegek az monda-soknak hallassara: az böcse-segh: es az igassagh: kynek monda az kyal Legon ug amynt mondad: Tehat az monda Az balgatagok: azokat mellek uannak megh utalliak: ol-minth nem uonanak: Azokat kegig-len mellek nincek: igeköznek hozyaiok ölelnie: ualaky azerth m||⁸⁶egh nem kostolanga azoknak edösssegit: mellek uannak: nem tanul-hattia megh azoknak byzonsagit: mel-lyek nincek Ennek utana: sokat zoła az kyalnak elöte: urunknak embörre' leteleröl: es az hitrol: Tehat monda neky az kyal: ha teneköd elezteb feel nem fogattamuona: hog az haragut el tauoztatnam: az te testödet ingen maid tyzre uettetnem: keelfel azert hamar: es fusel az en zömeim-nek elöle: hog tegöd touaba ne las-salak: es gonozul el ne' uezesselek Az istenek emböre kegiglen: nagh zomurusagal mene' el az kyalnak elöle: ezert hog martiromsagit nem zenuedhete Ezönközbe miko-ron az kyalnak magzatya nem uona: zillettetetek vneky eg igön zeep firfiw magzat: kyt iosafat||⁸⁷nak neuez-tete Ozue' guituen kegek az kyal örömeben: nag sok nepet: hog az zyletöt germökert: az istenöknek aldoznak: ötuen egbe nezö böce-kes hiuata hozya: hog minth lene Jouendöbe az v magzatianak dolga: zeretettel megh tudakoznak: es vneky megh ielöntenek Sokan azert közölök mondak az germököt iqen-döben nagnak lenny: hatalmassag-ban: es kazdagsagban: de egk ky az tobinel böcebb uala: az kyalnak imezt felele Ez germök ky teneköd

monda amaz: «Az haragh es az kíván-ság. Mert ezök bántják még,²⁴ hogy az bizonság²⁵ még ne esmertethessék. Jelön légyenek kegyék²⁶ az mondások-nak hallására²⁷ az böcsesség és az igasság.» Kinek monda az király: „Légyön úgy, a mint mondad.” Tehát az monda: «Az balgatagok azokat, müllyek vannak,²⁸ megutálják, olly-mint²⁹ nem vónának; azokat kegig-len, müllyek nincsek,³⁰ igyeköznek hozójok ölelnie. Valaki azért még nem kostolandja azoknak edösségit, müllyek vannak, nem tanulhatja még azoknak bizonságit, müllyek nincsek.» Ennek utánna sokat szóla az király-nak előtte Urunknak embörre' létele-röl és az hitről. Tehát monda néki az király: „Ha te neköd eleztebb fél nem fogadtam vóna,³¹ hogy az haragut³² eltávoztatnám, az te testödet ingyén-majd³³ tízre vettetném. Kélj fél³⁴ azért hamar és fuss el az én szömeim-nek előle, hogy tegöd továbbá ne lás-salak és gonoszúl el ne vessesselek.”³⁵ Az Istennek emböre kegiglen nagy szomurúsággal mene el az királynak előle, ezért hogy³⁶ mártiromsagit nem szenvedhete. Ezönközbe, miko-ron az királynak magzatja nem vóna, szillettetetek³⁷ ü néki eggy igön szép firfiú magzat, kit Jósafátnak nevez-tete. Öszvegyűjtven kegyék az király örömeben nagy sok népét, hogy az sziletött gyermekért az istenöknek aldoznának, ötven egbe néző böcse-ket³⁸ és hivata hozjá, hogy, mint lenne jövendőbe az ü magzatjának dolga, szeretettel megtudakoznák³⁹ és ü néki megjelöntének. Sokan azért közölök mondak az gyermeköt jöven-döben nagnak lenni hatalmasságban és kazdagságban. De eggy, ki az töb-binél böcsebb vala, az királynak imezt felele: „Ez gyermek, ki te neköd

zillettetetöt O kyal: nem lezon
 az te orzagodba kyal: de ez te
 orzagodnal hassonhatatlan iobba:
 mert az koroztien hitnek: mellet
 te haborgac: ez germok iövendőbe
 tyztölloie lezon: ezt kegiglen ez
 böc v magatul nem monda: hanem
 isteny ihles||⁸⁸ból Haluan kegek
 ezt az kyal: igon megh retten'e
 raitha: az uarasban maganak eg
 igon zeep palotat rakattata: es az
 germokot az palotaba be helyoztete:
 zorze kegek v melle nomos ifyakkat
 zolgalatra: es parancola vnekyk:
 hog az germok eloth se korsagot: se
 uensagot: se halalt: se kegiglen ze-
 gensagot ne emlotenenek: se egebet
 ualamit: ky vneky ualamy zomoru-
 sagoth hozhatna: de mindonket
 gonprusegossoket mondananak: v
 elotte: hog az v elmeie gonprusegok-
 ben foglaltatuan: semyt az iqen-
 dokrol ne gondolhatna Ez yfyak
 kozol kegeglen haa ualamelliknek
 tortenik uala megh korulnia: az
 kyal azt onnetan ottan ky uitety
 uala: es mas ifyat allatuala helebe
 Parancola touaba az kyal: hog ez
 gel||⁸⁹rmoknek elotte: ualamy emleko-
 zetot urunk Cristosrol ne tennenek

szillettetetött, ó király, nem lézön
 az tē országodba király, de az tē
 országodnál hassonhatatlan⁴⁰ jobba,
 mert az körösztien hitnek, mely-
 lyet tē háborgatsz, ez gyermek
 jövődöbe tisztölloje lézön.» Ezt
 kegiglen ez böcs ű magátul nem
 monda, hanem isteni ihlésből.⁴¹ Hall-
 ván kegyék ezt az király, igön meg-
 réttene rajta.⁴² Az várasban magának
 eggy igön szép palotát rakattata és az
 gyermeköt az palotába bēhelyözteté.
 Szörze⁴³ kegyék ű mellé nömös ifia-
 kat szolgálatra és parancsolá ű nekik,
 hogy az gyermek előtt sē korságot, sē
 vénségöt, sē halált, sē kegiglen szē-
 génységöt nē emlötenének,⁴⁴ sē egye-
 bet valamit, ki ű néki valami szomo-
 rúságot hozhatna; de mindönöket
 gyönyörűségössöket mondanának ű
 elötte, hogy az ű elmēje gyönyörösé-
 gökben foglaltatván,⁴⁵ sēmmit az jö-
 vendökröl nē gondolhatna. Ez ifiak
 közzöl kegeglen⁴⁶ ha⁴⁷ valamellyik-
 nek történik vala megkörülnia,⁴⁸ az
 király azt onnetan⁴⁹ ottan⁵⁰ kiviteti
 vala és más ifiat állat vala⁵¹ helyébe.
 Parancsolá továbbá az király, hogy ez
 gyermeknek elötte valami emléköz-
 töt⁵² Urunk Krisztosról nē tēnnének.

Jegyzetek.

1. «zeretettel». A mellékjegyes *l'* betű
 codexünkben igen sokszor csak egyszerű *l*
 hangot jelent, épúgy mint a *g* fölött is nem
 egyszer minden jelentőség nélkül áll a vo-
 nás (*g*).

2. *tisztölletös*, am. tiszteletes. Alább is
 (a 87. lap végén) *tisztölloje*. Codexünkben a
 mássalhangzók fölös megkettözése nem ritka
 ugyan (pl. alább *zeretettel* am. szeretettel,
hattal mas hatalmas), mindazonáltal e szó-
 kat hosszú *ll*-el is olvashatjuk, a mennyi-
 ben az *-l* képzős igék némely vidéken ma
 is általánosak ilyen ejtés móddal (l. pl. *Má-
 tyusföld nyelvjárása* 45, 46. l.).

3. *szeretettel*, am. szorgalommal. Nyil-
 ván ilyen értelemmel áll itt e szó, a mint
 a *szeretetes* és *szerelmes* melléknevek is
 tudvalevőleg szorgalmast, gondost is jelen-
 tettek a régiéknél. (L. *Nyelvtört. Szót.*; a
szeretet szónak ilyen használatára azonban
 nem idéz példát e szótárunk.)

4. «*gzue*», am. össze, össze. Az *e* betű
 után látható mellékjegy a magánhangzó
 hosszúságát jelenthetné, ha ugyane jelet
 az *l*, sőt az *n* betű után is minden jelentő-
 ség nélkül nem használná codexünk. Ilyen
 e' van még alább a következőkben: *neue*
 neve, *emborre* embörré, *mene* el' mene elstb

5. «*ú*» ü. ö. VOLF szerint a kiadásában használt *ſ* betűnek az eredetiben alul-fölül vonásos *v* felel meg (l. előszó, V. l.); szemelvényünk szövege azonban az eredetiben mindenütt egyszerű fölül vonásos *v* betűt mutat. (Olvasásunknak egyéb eltérései a kiadásban bizonyára toll- vagy sajtóhibák lesznek.)

6. «*cellekeduen*», am. cselekedvén. A kettős *ll*-ről ugyanazt mondhatjuk mint föntebb (2. jegyz.), bár a *cselekedvén* olvasást az igének származása támogatná (vö. BUDENZ: *Magyar-Ugor Összehas. Szót.* 363. és 375. l.).

7. *ímellyeténképpen*, am. imlyeténképpen. Vö. *ilyen* ilyen, *ett* itt, fönt 249. l.

8. *közönségös India*, am. egész India. A régi nyelvben a *közönséges* szó ilyen jelentéssel is gyakori (l. *Nyelvtört. Szót.*).

9. *feltámadu*, am. támadott, született, lett. Vö. fönt *támad*, 251. l.

10. *eggy néminemő*, am. egy bizonyos (l. *Nyelvtört. Szót.*).

11. *jelősben*, am. főképpen, különösen. Tulajdonkép: jelesebben.

12. *kegyglen*, am. pedig, pediglen. A változatos *pedig* kötőszónak egyik alakja, melyet a codex helyesírása szerint valószínűleg *g*-vel s nem *gy*-vel (*kegyiglen*) kell olvasnunk. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* I. 134—138. l.)

13. *mellyet*, ma: a mit (illetőleg magyarosan: ezt).

14. *belsőibe*, am. belseiben, belsejében. A nominativusi *belső* alaknak elhatalmazása a rendes *belseiben* helyett. (Vö. a mai nap mind jobban terjedő *üllői*, *brassói* stb.-féle mellékneveket a régies *üllei*, *brassai* ejtés helyett.)

15. *elében viteté*, am. maga elé viteté, maga elé rendelé.

16. *alávaló*, am. hitvány, közönséges. A szónak egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak erkölcsi értelemben használjuk.

17. *felőtöztet*, am. felöltöztet. Rövidebb többl. való igenévi alak. (Vö. *kárhoztak* e h. *kárhozottak*, fönt 106. l.) A *feel* igekötő kettős *ee*-jének az eredetiben alig lehet jelentősége.

18. «*drága*», olv. drága. (Vö. 1. jegyz.)

19. *mëghërvadt*, am. sápadt, megfogyott. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

20. *mi okájért*, am. mi okáért, mi okból. A két magánhangzó között a *j* csak hiatustöltő. (Vö. *lélkéjént* 'lelkeént', fönt 141. l.)

21. *szidalmasságra*, am. szégyenre, gyalázatra. Közönséges szó, főképp codexeinkben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

22. *játékúl szörzötted*, am. játékká, játék tárgyává tetted.

23. *kegég*. Egyik alakja a *pedig* kötőszónak. (Vö. fönt 12. jegyz.)

24. *bántják mëg*, am. meggátolják, megakadályozzák. A *megbánt* igének egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

25. *bizonság*, v. *bizonyság*, am. igazság (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak 'testimonium' értelemmel használjuk.

26. *kegyék*. Szintén a *pedig*-nek egyik régi változata. (Vö. *kegég*, 23. jegyz.)

27. *hallássára*, am. hallására. Vö. *mása* a mai ejtésben is, e h. *mása* (l. fönt 156. l.).

28. *azokat, mëllyek vannak*. Latinos többesszám, e h. 'azt, a mi van'.

29. *olymint*, am. mintha (l. *Nyelvtört. Szót.*).

30. *nincsek*, am. nincsenek. Így alább is s előfordul másutt is a régi nyelvben, pl. «*Nincheck* el tytkolva az mi nyomoruynk» (BEYTHE ISTVÁN: *Epistolák* 241. l.). Nem egyéb mint a *nincs* szónak egyszerű többeseképzővel ellátott alakja (vö. *kincs* — *kincsek*).

31. *fëlfogad*, am. megfogad, megígér. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

32. *haragut*, am. haragot. Régies tövégi hangzó. Vö. *Ádámút*, *paradisumút* a HBeszédben.

33. *inggyën-majd*, am. azonnal, egyszeribe. Kihalt régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

34. *këlj fël* v. *kelj fël*. Az előbbi olvasást az orthographia, de főképp a ma is meglevő *kël* ejtés s némely régi íróinknak *këlsz*, *këlmi* stb. alakjai támogatják (l. *Nyelvtört. Szót.*).

35. *elveszesselek*, am. elpusztítsalak, elveszítselek. A régi *elveszet* műveltető igének fölszólító alakja. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Nagybányán, Szatmár megyében az *elveszítse* stb. helyett hasonló műveltető alakkal ma is azt mondják: *elvesztesse*.

36. *ezért hogy*, am. azért hogy.

37. *születettetéék*, am. születék, szüle-

tett. (A műveltető képző fölös ismétléséről vö. fönt 103. l.)

38. *égbe néző böcsek* (azaz bölcsek), am. csillagjósok, astrologusok. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

39. *szeretettel megtudakoznák*, am. szorgosan kikutatnák. A *szeretettel* kifejezésről l. fönt 3. jegyz. A *megtudakoznák* nem a ma is használatos, intransitív jelentésű *tudakozik* ige, hanem a régi *tudakoz*, *megtudakoz*, a mely ugyanazt teszi, mint a mai *tudakol*, *megtudakol*.

40. *hassonhatatlan*. Bizonyára ebből: *hasonlhatatlan*, a mi hasonlíthatatlant jelent, a régi átható értelmű *hasonl* (hasonlóvá tesz, hasonlónak tart) igéből. Csupán a Gömör-Codexben fordul elő még ez alak. A kettős *ss* a *hasonl* igében, de főkép a vele egy töből eredő *hasad* szóban nem volt ritka. (l. *Nyelvtört. Szót.*)

41. *ihlésből*. Ma *ihletből*. A kihalt régi *ihl*, *ihel*, 'inspiro' igenek származékai. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

42. *mégröttene rajta*, am. megrettent miatta. Régies határozó-használat. A nép ma is mondja: *félek rajta*, *hogy* stb.

43. *szörze*, am. szerze, azaz rende (l. fönt 120. l.).

44. *emlőtenének*, am. emlétenének. Az *említ* ige régi teljesebb *emléjt* alakjának *emlőjt* változatából. *Emlőjt* és *emlöt* épügy viszonylanak egymáshoz mint *emléjt* és *emlét*.

45. *gyönyörőségökben foglaltatván*, am. gyönyörűségeken elfoglalva.

46. *kegéglen* v. *kegyéglen*, am. pediglen, pedig. (Vö. fönt 12. jegyz.)

47. «*haa*», am. ha. A kettős *aa*-nak itt annyival kevésbé lehet etymologiai jelentősége, minthogy a szó a codexben sor végén áll, a hol a másoló barátok sokszor egyszerűen helykitöltés végett kettőztették meg betűiket.

48. *történik vala megkórúlnia*, am. meg talált betegedni, véletlenül megbetegedett. *Megkórul* a régi *kór* 'beteg' melléknévből am. megbetegül, megbetegedik. (Vö. fönt 140. l.)

49. *onnétan*, am. onnét, onnan. Az *onnét*-nak olyan megtoldott alakja, mint *ottan* az *ott*-nak, *úgyan*, *hogyan* az *úgy*, *hogy*-nak. (Vö. fönt 132. l., továbbá *onaton* 103. l.)

50. *ottan*, am. legott. (l. fönt 221. l.)

51. *állat vala*, am. állít vala, állított. Az *áll* igenek egyszerű műveltető alakja, mely a mai *állít* értelmében közönséges szava volt régi nyelvünknek. Vö. «*Állata* őrzeni négy alabárdost» (ARANY: *Tetemre hívás*).

52. *valami emléközetöt né ténne-nek*, am. semmi említést ne tegyenek. *Emléközet* itt 'emlékezés, megemlékezés', tehát mai kifejezésünk szerint 'említés, megemlítés' értelemmel áll. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

Kiadás. A Kazinczy-Codexet kiadta VOLF GYÖRGY, ismertető bevezetéssel, *Nyelv-emléktár* VI. köt. — Első lapjának hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Prédikációk és Legendák 1526. és 1527-dik évből*, *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. XII. köt. 77—79. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 92. — MUNKÁCSI BERNÁT: *Nyelvemlék-tanulmányok*. II. *A Kazinczy-codex* hosszú mássalhangzói, *Magy. Nyelvőr* IX. 149. és *Tanulmányok az Egyet. Magy. Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zs.) 7—15. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 30. l. — BEÜTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.) I. 3. és 28—35. l. Bárlám és Jozafát legendájáról. — HORVÁT CYRILL: *Nemz. irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.) 77—86 l. Ugyanazon legendáról.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

A verses Katalin-Legenda és az Érsekújvári Codex.

Régi elbeszélő költészetünknek egyik igen nevezetes maradványa a KATALIN-LEGENDA, melyet a terjedelmes és képekkel s cifrázott kezdőbetűkkel diszített ÉRSEKÚJVÁRI CODEX tartott fenn számunkra. E nyelvemlékünk egy közepszerű folió alakú papiros-codex. Terjedelemre nézve csupán az Érdy- és Jordánszky-Codexek állanak előtte. Lapjai nagyobb részt két hasúbosak, csekélyebb részben osztatlanok. Három kéz írása. Legnagyobb részét, mintegy hét tizedét s a festett képeket Sövényházi Márta Domonkos-rendi apáczka készítette, ki a Thewrewk-Codexen is dolgozott s codexünknek úgyszólván szerkesztője volt; másik két leírója ismeretlen, de valószínűleg ugyanolyan rendű apácák s ugyanazon kolostor tagjai voltak. Festett képei, bár rajz és festés dolgában igen kezdetlegesek, műtörténeti becsesl bírnak.

Codexünk az 1529., 1530. és 1531. években készült akként, hogy leírói egymást föl váltva dolgoztak rajta. Az 1530. év, valamint Sövényházi Márta neve a 310. lapon van kitéve: *«Ez yrasnak wege wagon vr fyw zyletethnek wtanna ezer oth zaz Harmynecz eztendewben wyz kerest octawayan sewenhazy soror marta keze myath es dyczertessek az wr istennek az ew aldot zenth nowe amen»*.^{*} Minthogy vízkereszt oktavája jan. 13-ikára esik, e megjegyzés pedig a 310. lapon áll, világos, hogy a codex írásához már legalább is a megelőző 1529. évben kellett apáczáinknak hozzá fogniuk. Az 1531. év az 544. lapon van szintén szavakkal följegyezve.

A codex tartalma: evangéliomi szakaszok, vallásos elmélkedések és tanítások, szentbeszéddek és legendák. Ez utóbbiak közül legnevezetesebb *Szent Katalin verses legendája*. Azonban codexünk is, mint nyelvemlékeink legnagyobb része, másolat. Kiténik ez törléseiből, igazításaiból és íráshibáiból. Másolójának egyik sajátsága — a mit a codex nyelvének vizsgálatában sohasem szabad felednünk — hogy a sorok végét, csak hogy beteljenek, fölös betűkkel, az utolsó betűk, főkép magánhangzók megkettőztetésével, a következő sor első mássalhangzójának előleges kitételével vagy egy *h* odatoldásával töltik ki. Innen van a sok hosszú magánhangzós, illetőleg kettős *ee*-vel *aa*-val stb. írt szóalak az

^{*} Olv.: Ez írásnak vége vagyon Úrfü sziletetnek utánna ezörötszáz harmincz esztendőben Vízkérészt oktaváján, Sövényházi szoror Márta keze miatt, és dicsértessék az úr Istennek az ő áldott szent neve. Ámmén.

Érsekújvári Codexben. A codex tartalma különböző könyvekből van kompilálva. Hogy azonban e kompiláció Sövényházi Mártától és társaitól ered-e, vagy maguk is már egy könyvben találták a többféle anyagot, azt nem lehet eldönteni. A könyvnek fő forrásai Temesvári Pelbárt művei és a *Gesta Romanorum* című középkori latin regés könyv.¹

A codex régebbi viszontagságai ismeretlenek, csupán annyit tudunk, hogy a XVI. és XVII. században folyton apácák bírták és használták. Fölfedezője Czech János, ki a róla elnevezett Czech-Codexszel együtt az *érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában* 1833-ban fődözte fel. Nevét fölfedezése helyéről viseli. Jelenleg a *M. T. Akadémia* könyvtáráé, a hol *M. Cod. ívrét* 81. sz. jelzet alatt őrzik.

Orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *ö*-t rendszerint alul vonásos *o*-val, az *ü*-t pedig hol puszta, hol fölül egy vonásos *w*-vel, Sövényházi Márta pedig *ŷ*-forma betűvel jelöli. Az *ö* hang jelen azonban néha az alsó vonáson kívül még fölül is két veesztöt látni (így pl. szemelvényünkben *ewlnŷk* ölnők, *dyczŷwlvén* di-csöülvén), a melyek, mint a Jordánszky- és Érdy-Codexben is, voltaképen hiányjelek s példáinkban bizonyára az *e* betű kihagyását (vö. *eo*, l. fönt 20. 21. l.) jelentik. Hogy e felső vonáskák kihagyó jelül szolgálnak, mutatja ugyancsak szemelvényünkben az *igyöl* szónak *ygyöl* írása is, a melyben az *ö* betű nem lehet tollhiba s inkább azon *j* hang kihagyására utalhat, a melyet még Molnár Albertnél is megtalálunk (*igyjol*), s a melyből kifolyólag a szót az *igy* és *jöl* határozók összetételének tarthatjuk. Ezen kívül meg kell még említenünk — mert Volf Györgynek figyelmét egészen elkerülte — hogy az Érsekújvári Codex számos helyen a fölül pontos *e* betűt is használja (l. pl. a hasonmáson az *ely* élj, *énés* én is stb. szókat), a melynek nyilván vagy hosszú *é* vagy zárt *ë* lehet a jelentése.²

Nyelvének jellemző sajátága a számos hosszú (az írásban kettőztetett) magánhangzó. Ezek egy része az Érdy- és Jordánszky-Codex alakjaival egyezik, más része azonban, mint Volf György kimutatta, puszta sorkitöltő betűkettőzésben leli magyarázatát. Megemlíthető sajátága még a több. 3. személyű birtokosragnak *-uk* *-ük* alakja is, a miben Volf György a codex másolójának dunántúli eredetére következtet.

Szemelvényül a nevezetes Katalin-Legenda befejező verseit adjuk (a codex 517—520. lapjairól) az 519. lap hasonmásával.

¹ Mellékesen megjegyezzük, hogy codexünkben már a törökökre is van egy hely vonatkozás, az 571. lapon, a hol ezt olvashatjuk: «*Ez yllyen nyomorwasagh leezen clewzer az Ismaeelnek fyjay myat az az ez atkozot hytetlen tprkpk myat kyk ez wylagon feleutwe el hatalmaznak*».

² Sem ez az *e*, sem a föntebb említett *ö* betű nincs feltüntetve Volfnak kiadásában s az előszó sem emlékszik meg róluk.

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

az Czazar ||⁵¹⁷ Ezen megh Haragweek,
 Es zekyben fel ylthepeek,
 Sentencyat zolghaltata,
 Es az zywzre az halalt íg adaa mond-
 uan

Sentencia

Een ky vagyok maxencyws
 ghonozokat, ky megh kénöz
 Ez zeles wylaghnak wra,
 Es yghassaghnak adoya,
 Imyl' Senthencyat adok
 Ez leánra, halalt adok
 mert romaban, my ezth zewrzewk,
 Es yo wegghel megh tewkellewk,
 hogy ky ystenynket nem hine,
 awagy ewket nem thyzthelne,
 haath azt sok kennal kenzanok,
 Es ewt halallaal megh ewlnők,
 Dee ez leany ezt el hatta,
 Es Crysthwt Istennek wallotta,
 az my hythewnket meg mewette,
 Istenynket nem tyzthölte,
 azert waros kywel eel ky wygyek,
 ees ő neky nyakat vagyak,
 Es az latrok mennye, ezth hallak,
 az zyzet ewk ottan el raghadak,
 es Mykoron wyzyk wala,
 zebden ezt enekly wala,

Regnum mundi et omnem ornatum
 seculi contempsi propter amorem do-
 mini mei Ihu xpi Quem uidi quem
 amau in quem credidi et dilexi &
 Ez wylagoth mynd kenczével,
 meg wtaltam tellyessegwel,
 Czak een edees yegyesemert,
 az en edes leswsomerth,
 kyt een lathek Es zerethek,
 ky newéérth nagy kent wallek,
 hogy ew ezt enekly wala,
 ewth sok nép kewety wala,
 az azzonyok syrnak wala,

Eredeti kiejtése.

Az császár ezen megharagvék¹
 És székiben féliltepék,²
 Szenténcziát szolgáltatata
 És az szűzre az halált így adá, mond-
 ván:

«Én, ki vagyok Makszenczius,
 Gonoszokat ki megkénöz,³
 Ez szélös világnak ura
 És igasságnak adója,
 Ímily szenténcziát adok.
 Ez léányra halált adok,
 Mert Rómában mi ezt szörzők⁴
 És jó véggel⁵ megtökéllők,⁶
 Hogy ki isteninket nem hinné,
 Avagy őket nem tisztelné,
 Hát azt sok kénnal kénzanók
 És öt halállal megölnők.
 De ez léány ezt elbatta⁷
 És Krisztust Istennek vallotta,
 Az mi hitünket megmevette,⁸
 Isteninket nem tisztölte.
 Azért város kívül⁹ el-kivigyék
 És ő néki nyakát vágják.»
 És az latrok¹⁰ mennyé¹¹ ezt hallák,
 Az szizetők ottan elragadák.
 És mikoron viszik vala,
 Szépden¹² ezt énekli vala:

«Ez világot mind kéncsével
 Megutáltam tellyességgel,
 Csak én édés jegysemért,
 Az én édés Jézusomért,
 Kit én láték és szereték,
 Ki nevéért nagy ként vallék.»¹³
 Hogy ő ezt énekli vala,
 Őt sok nép követi vala.
 Az asszonyok sírnak vala,

* Az eredetiben a versek, mint a hasonmás is mutatja, folytatólag vannak írva.
 Közben a latin helyek az eredeti latin legendából származhatnak.

az zyzek bankodnak wala,
 kit katheryna meg lathwan,
 nekyk ygy bezelle mondwan,
 Dragalatos nemes zizek,
 Es kegyelmes azzony neepék,
 een kenomath syraastokal,
 keerlek hog' megh ne banczatok,
 Inkab welem wygagyathok,
 mert Istenemet yol lathom
 ym engem hyw ygyöl [lathom] hallom,
 de syryathok maghathokon,
 Es leendew fyathokon,
 hog' kyk pogausaighban laktok,
 nagy kaar ha benne meg halthok,
 mert zegenyek mynd el weztek,
 Es mynd pokolra sylyetthek,
 ees mykort oda ywtot wolna,
 hol az nyak wagho heel wolna,
 Oth az nyak waghonak zolla,
 Es ew neky yly zot monda,
 kyt az sok neep ygyol halla,
 kerlek theged yo baratom,
 mert ymmar az en edes wramath yol
 laathom,
 hogy egy kewessee wary engemeth,
 hogy ||⁵¹⁸ Imagyam mar wramath,
 kyt hogy az hoher meg halla,
 neky arra ydewt hagyta,
 katernyna nagy ekessen, lee terdeplek,
 Es ylyen kepen remenkewdek,

Oratio agonista yginis
 katherine &

O decus et Salus credencium O Spes
 et gloria virginum Ihu bone gracias
 tibi ago qui intra collegium ancilla-
 rum tuarum dignatus es me connume-
 rare

Oh ennekem en ydwessegem,
 Es en byzony edessegem,
 Oh zyzeknek nag' remenye,
 Es ew nekyk dyczoseghek,
 Oh ennekem nag' ekewssek,
 Vram yesws the nagy felsegh,
 fewldnek meane erewseghe,
 en lelkemnek edewsseghe,

Az szizek bánkódnak wala.
 Kit Käterina meglátván,
 Nékik így beszélle, mondván:
 «Drágalátos nemes szizek
 És kegyelmes asszonynépek!
 Én kénomat sirástokkal,
 Kérlek, hogy még ne bántsátok,
 Inkább vélem vígadjatok.
 Mert Istenemet jól látom.
 Ím engem hív, ígyöl¹⁴ [látom] hallom.
 De sírjatok magatokon
 És leendő fiatokon,
 Hogykik pogányságban laktok,
 Nagy kár, ha benne meghaltok.
 Mert, szegények, mind elveszték
 És mind pokolra sillyedtek.»
 És mikort oda jutott volna,
 Hol az nyakvágó hely¹⁵ volna,
 Ott az nyakvágónak¹⁶ szólla
 És ő néki illy szót monda,
 Kit az sok nép ígyöl halla:
 «Kérlek téged, jó barátom,
 Mert immár az én édös Uramat jól
 látom,

Hogy éggy kevésse várj engemet,
 Hogy imádjám már Uramat.»
 Kit hogy az hóhér meghallá.
 Néki arra időt hagyta.
 Käterina nagy ékessen létérdéplék
 És ilyenképpen reménködék:¹⁷

«Oh én nekem én idvésségem
 És én bizony édösségem!
 Oh szizeknek nagy reménye
 És ő nékik dicsőségek!
 Oh én nekem nagy ékösség,
 Uram Jézus, te nagy felség,
 Földnek, mennynek erőssége,
 Én lelkemnek édössége!

errewl neked halat adok,
 hogy mastan te zolghalo leanyod wa-
 gyok,

Es thegedet azon kerlek,
 hog' azok kyk en ertem teged kernek,
 zewksegewkben es nyawalyaokban,
 akar hol oth ez wylagban,
 ewketh wram meg halghassad,
 es ammyt keernek o nekyk meg agyad,
 Ehsegh tewlek el tawozyek,
 Es halal oth ne wralkogyek,
 Es nalok legén mynden bewseeagh,

Expecto pro te gladium xpe rex
 bone Thu paradiso meum da spiritum
 Et fac nnam meam agentibus memo-
 riam &

Oh en edes wram yesws,
 Immar erthed ym meg halok,
 zent newederth halalt wallok,
 Immar vram thegewd nezek,
 azert teghed azon kerlek,
 hogy az en lelkemet hozyad weegyed,
 Es Mennyorzaghban helheztessed,
 nekewd wram hala legyen,
 lelkem veled menyben legyen,
 Theged ylleth nagy ewseeg,
 Es tewkellethes nagy ekessegh,
 Mennyorzaghban nagy dyczewsegh,
 eennekbely nagy ydwesseegh,
 Es wylaghy nagy feenesseegh,
 Jozaaghbely nagy tyztosseegh,
 Neked legyen hatalmassag,
 ez wylagban nagy kyralsagh,
 Nekewd legyen nagy dyczeret,
 Es weegh nekwl walo eelet,
 Nekewd legion mynden yozag,
 fewlden mennyen mynden orzagh,
 Es Menye az zyz mynt ezt monda,
 magat Crystwsnak ayanla,
 hogy lelket hozya fogadna,
 Es kéréséth neky megh halghathnaa,
 az eeghbowl yly zo ||⁵¹⁹ Mondathek,
 Es yly feleleth adathek mondwan

Veni electa mea Speciosa mea ecce
 tibi beatitudinis ianua apperitur ecce

Erről néked hálát adok,
 Hogy mastan té szolgáló leányod va-
 gyok,

És tégedet azon kérlek,
 Hogy azok, kik én értem téged kérnek
 Szükségökben és nyavalyáokban¹⁸
 Akárhölott¹⁹ ez világban,
 Őket, Uram, meghallgassad
 És ammit kérnek, ő nékik megadjad.
 Éhség tőlök eltávozzék
 És halál ott ne uralkodjék
 És nállok légyen minden bőség.

Oh én édes uram, Jézus,
 Immár érted im meghalok,
 Szent nevedért halált vallok.
 Immár, Uram, tégöd nézlek.
 Azért téged azon kérlek,
 Hogy az én lelkemet hozjád végyed
 És mennyországban helyhëztessed.
 Néköd, Uram, hála légyen,
 Lelkém véled mennyben légyen!
 Tégöd illet nagy erősség
 És tökéletes nagy ékesség,
 Mennyországban nagy dicsőség,
 Énekbéli nagy idvésség,
 Ez világi nagy fényesség,
 Jóságbéli nagy tisztosság.²⁰
 Néköd légyen hatalmasság,
 Ez világban nagy királyság!
 Néköd légyen nagy dicséret
 És vég nélkül való élet!
 Néköd légyön minden jószág,
 Földön, mennyen minden ország!
 És mennyé az szíz mint ezt monda,²¹
 Magát Krisztusnak ajánlá,
 Hogy lelkét hozjá fogadná
 És kérését néki meghallgatná:
 Az égből illy szó mondaték
 És illy felelet adaték, mondván:

Mondattek: Es vly fele-
letg adatgek, mondvan
Veni electa mea Specu-
osa mea ecce tibi bñti-
dinis ianua aperitur ec-
ce quietis eterne mansi-
o tibi parata adventu
turam expectat 20

Jeny een hozzam en va-
lastottam, nekend nagy
po mungolmat alkotta.
Jenyel immar En
zeep vegvesem, ammyt
kerel mynd megh tezem.
merck kys engemet tge
orted keernek. Egheseghot
tenlem weznek. Es kvett
tgez pmasagot. Annak aa-
dok bodoggsaaghot, halaalo
dett nagy vrsaagot, nekend
adom memporzaagot. Je-
wel ely Es legy velem, zy
netlen velem vpgagyrie
ghezelen meg vyle nekend
mar **M**emporzaggy. Es
thegedet waar zent harom
saggy. **J**enyel mar en edene
zemem vplagha, ne laggy
munkadat kypaban, laaggya
teneked telhesgedet, es enes
megh fuzethem zolgalaaggy
dat. Es vptezseggedet. **R**ay-
tad vpgad mynd mempor-
zaggyes benne walo nagy
lok vpozaggy, ezt meg halwa
az zyz zola, az nyak wago
nak. Es vgyen monda.

Virgo ad Spiculatoro
Jo barátom een kez wa-
gyok, mert maar vramert
ym meg halok, ha kenel fe-
vem el wegetend vradnak
zawat tegetend, azomba
nyakat le kaptak. Es a nyak
wagho hoggy ezt latga. Egy
waghassal wgy legyentgee.
hoggy ez vplaggybol kys we-
ggyezee, holot keetg zoda ve-
lenek, eler mert hoggy fe-
pet wewek, weer nem pa-
ra en nyakabol, de they fo-
lya derekabol, az fuzeseggy
nek vgyere. **K**yben labe
mynd mygh celemas zo-
da megh entg ez lewon. hoggy
membol angvalok zallanak.
Es o nekgy emmet zolgala-
nak, hoggy en testet el fel
wewek. Es synay hoggye
re el fel wewek, sy oda
oly mezze wala, hoggy kyz
napp menew feeld wala.
holoth nagy sok zodal lez-
nek. **K**erok eghesegget wez-
nek, lelke kgygh mempor-
zaggyban, oly nagy dpczy
seghben. Es bodoghsaggyban
wagyon hoggy nem wgy
hoggy meg mondhatgyok.
waggy kgyghen meg pr-
hatnok, de csak meg sem
gondolhatgyok, mygh ne
zemunkel megh latgyok.

quietis eterne mansio tibi parata ad-
wentum tuum expectat &

Jewy een hozyam en ualaztottam,
nekewd nagy yo nywgomlat alkottam,
Jewyel ymmar En zeep jegyesem,
ammyt kerel mynd megh tezem,
merth kyk engemet the erted keernek,
Seghetseghet tewlem weznek,
Es kyert thez ymadsagot,
Annak aadok bodoghsaaghot,
halaalodert nagy wysaagot,
neked adom mennyorzaagot,
Jewel ély Es legy welem, zynetlen
welem wygagy, ueghezetlen
meg nylt nekeud, mar Mennyorzagh,
Es Thegedet waar zent haromsagh,
Jewyel mar en edeus zemem wylagha,
nem hagiom mwnkadat hyaban,
laatham teneked tehetsegedet,
es énés megh fyzethem zolgalathodat,

Es wytézségedeth,

Raytad wygad mynd mennyorzagh,
es benne walo nagy sok yozagh,
ezt meg halwan az zyz zola,
az nyak wagonak Es ygyen monda:

Virgo ad Spiculatore m

Jo barathom een kez wag yok,
mert maar vramert ym meg halok,
ha kewl feyem el wehetewd
wradnak zawat tehetewd,
azomba nyakat le hayta,
Es a niak wagho hogy ezt latha,
Egy waghassal wgy legyenthe, ²⁴
hogy ez wylagból ky weghezee,
holot keeth czoda yelenek,
elew mert hogy feyet wéwék,
weer nem yara ew nyakabol,
de they folya derekabol,
az zyzeseghnek jegyere,
kyben lakek mynd mygh eele,
mas czoda megh énth ez lewn,
hogy menyből angyalok zallanak,
Es o neky ennyet zolgalaanak,
hogy ew testet el fel wéwék,
Es synay heggyere el fel wywek,

«Jőj én hozjám, én választottam,
Neköd nagy jó nyugolmat alkottam.
Jőj el immár, én szép jegyesem,
Ammit kérél, mind megteszöm.
Mert kik engemet té érted kérnek,
Segétségét tőlem vésznek;
És kiért téssz imádságot,²²
Annak adok²³ bódogságot,
Halálodért nagy újságot;²⁴
Nekéd adom mennyországot.
Jövel, élj és légy vélem színetlen,
Vélem vígadj végezetlen.²⁵
Mégnyilt neköd már mennyország
És tégedet vár Szent Háromság.
Jőj el már, én édös szemem világa,
Ném hagyom munkádat hiában!
Látám té nekéd téhetségedet
És én és megfizetém szolgálatodat és
vitézségedet.

Rajtad vígad mind mennyország
És benne való nagy sok jószág.»
Ezt meghallván, az szíz szóla
Az nyakvágónak és így monda:

«Jó barátom, én kész vagyok,
Mert már Uramért im meghalok.
Ha köll, fejem elvéhetöd,
Uradnak szavát téhetöd.»
Azomba²⁶ nyakát lehajtá
És az nyakvágó hogy ezt látá,
Éggy vágással úgy legyénté,²⁷
Hogy ez világból kivégezé.
Holott két csoda jelének.
Elő, mert hogy fejet vevék,
Vér nem jára²⁸ ő nyakából,
De tej folya derékából
Az szizességnek jegyére,²⁹
Kiben lakék³⁰ mind, míg éle.
Más csoda mégént ez lön,
Hogy mennyből angyalok szállának
És ő néki ennyét³¹ szolgálának,
Hogy ő testét el-félvévék
És Sinai heggyére el félvivék,

ky oda oly meze wala,
 hogy hwz napy menew feeld wala,
 holoth nagy sok czodak leeznek,
 Korok eghessegeth weeznek,
 lelke kegygh menyorzagiban,
 oly nagy dyczoseghben Es bodogh-
 sagiban, wagyon

hogy nem wgy hogy meg mondhat-
 wagy kegyglen meg yrhathok, [nok,
 de csak meg sem gondolhatywk,
 mygh nem zemwnkel megh lattywk, ||

⁵²⁰ Hogy kegygh oda mehessunk,
 az zyznek ygy remenkegiunk

O felix katerine exora dominum tu
 virginum regina da premia diuina Re-
 gisque solium &

Bodogh zyww Katerina,
 kynek thestet tartya syna,
 Imadd ertwkw theremthenket,
 Es nyeryed ydwessegwnket,
 nyeryeed mynden kewanathonkat,
 ygaz yozagiban ayeythatwnkath,
 hogy the weled dyczöwlnen,
 wygadhasunk mynd ewreke,

kyt engegien mynekwnk atya fyw
 zent lelök egy örök elo ysten mynd
 örökwel örökke amen Weghe wagyon
 amen

Ki oda olly messzé wala,
 Hogy hús nap menő feld ⁸² wala.
 Holott nagy sok csodák lésznek, ⁸³
 Kórok egességét vésznek, ⁸³
 Lélke kegyig mennyországban
 Olly nagy dicsőségben és bódogságban
 wagyon,

Hogy nem úgy, hogy megmondhatnók,
 Vagy kegyiglen megírhatnók,
 De csak még sem gondolhatjuk, ⁸⁴
 Mígnem szemünkkel meglátjuk.
 Hogy kegyig oda mehessünk,
 Az szíznak így reménkedjünk:

Bódog szűz Katerina,
 Kinek testét tartja Sina,
 Imádd értünk teremtenket
 És nyerjed idvességünket,
 Nyerjed minden kívánságonkat,
 Igaz jószágban ájéjtatunkat,
 Hogy te véled dicsőülvén, ⁸⁵
 Vigadhasunk mind örökké!

Kit engédjen minékünk Atya, Fiú,
 Szent Lélök egy örök élő Isten mind
 örököül örökké. ⁸⁶ Ámmén.

Vége wagyon. Ámmén.

Jegyzetek.

1. *ezén megharagvék*. Maxentius császár hasztalan kínoztatja, hiába veti börtönbe Szent Katalint, törhetetlen marad: keresztény hitét el nem hagyja s nevére nem akar lenni. Erre vonatkozó végső kijelentése miatt haragszik meg a császár annyira, hogy kimondja rá a halálos ítéletet. — Az -n ragos határozó a *haragszik* ige mellett általános régi sajáttság. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 188.)

2. *féliltepék*, am. fölült (királyi székébe). *Iltepik* vagy *ültepik* az *ül* ige nék kihalt régi származéka, melylyel főképp a co-dexekben találkozunk.

3. *megh kénozt*, „megkénozt” megkínozt (l. bevez.).

4. *szörzök*, am. elrendeltük. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

5. *jó véggel*, am. jó czéllal. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) A *vég* szónak e régi használatát őrzik ma is a *mi végre*, *mi végből*, *mi végett* kifejezések.

6. *megtökéllők*, am. elrendeltük. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *elhatta*, am. elhagyta. Ma is általános ejtésmód a népnél. A szó jelentése itt: nem gondolt, nem törődött vele. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

8. *mégmevette*, am. megnevelte. *Mevet* a *nevet* ige nék közönséges régi alakja.

9. *város kívül*, am. a városon kívül. Vö. ma is *rendkívül* e h. *renden kívül*; «a

nagy világon e kívül» (VÖRÖSMARTY) e h. ezen kívül.

10. *latrok*. A *lator* szó itt katona, poroszló értelemmel áll.

11. *mennye*, am. mihelyt, a mint. Kihalt régi kötőszó. (L. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 63.)

12. *szépdén*, am. szépen. Képzésére nézve olyan mint *lassu-dén*, *édes-dén*.

13. *ként vallék*. A „habeo” jelentésű *vall* ige van e kifejezésben, mint a mai *szégyent vall*, *kudarczot vall*, *kárt vall* szókban is. Ép így alább *halált vallok*. (Vö. fönt 105. l.)

14. *igyól*, am. jól. Valószínűleg az *igy* és *jól* szók összeolvadása, a mint régi használatban a szótárak magyarázata sejteti. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt bevez.)

15. *nyakvágó hely*, am. vesztőhely.

16. *nyakvágónak*, am. hóhérnak.

17. *reménködék*, am. könyörgött, esdekelt. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

18. *nyavalyásokban*, am. nyavalyájokban, nyavalyájukban. A birtokosragnak eredetibb alakja (vö. SZINNYEI: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 150).

19. *akárholott*, am. akárhol. Vö. *holott* am. *hol*, fönt 105. l.

20. *jószágbéli nagy tisztosság*. A *jószág* szónak itt hatalom vagy erény a jelentése. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

21. *mennye... mint ezt mondá*. A *mennye* mellett a hasonló jelentésű *mint* kötőszó pongyola fogalmazásból vagy másolói hibából áll.

22. *téssz imádságot*, am. imádkozol. Vö. *prédikációt tón* az Ehrenfeld-Codexben, am. prédikált (l. fönt 106. l.).

23. *aadok*, olv. „adok” v. „adok”. Bár az *ad* igének hosszú hangzós ejtése a 3. szem. alakban (*ád*) ma is megvan, sőt a

népnyelv néhol még a 2. személyt is *áccz* (ádsz)-nak ejti, régi íróinknál pedig más alakokban is előfordul e hosszú hangzó: codexünk e helyét még sem lehet föltétlenül *ádok*-nak olvasni, mert a kettős *aa* — mint a hasonló mutatója — sor végén fordul elő. (Vö. bevez.)

24. *wysaagot*. *Ujságot*-nak olvastuk, bár nem lehetetlen, hogy tollhiba *wygsaagot* v. *wygasaagot* (vígságot, vigaságot) helyett.

25. *vélem vígadaj végezetlen*. Érdekes példája a legendában különben nem ritka alliterációnak.

26. *azomba*, tulajdonképp azonban, am. azalatt. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *legyénté*, tulajdonképp am. legyinté. Azonban míg ma gyöngédebb ütést (meglegyintés) jelent, régen általában csak ütés, vágás volt az értelme. Még GVADÁNYI is azt írja pl.: „Tsákánnyal *legygyentek* egy jót tarkójára” (Rontó Pál.)

28. *jára*, am. jött, folyt. Vö. „mezeytelen labakkal *jaruan* romabol”, am. jövéen Rómából (Domonkos-Codex 120).

29. *az szüzességnek jegyére*, am. a szüzesség jelére, jeléül.

30. *kiben lakéle*, am. a melyben (t. i. szüzességben) volt.

31. *ennyét*, am. ennyit. (Vö. fönt 102. és 113. l.)

32. *húsz napi mēnő fēld*, am. húsz napi járó föld.

33. *lésznek, vésznek*. Rövid *ē*-vel is olvashatók: *lésznek, vésznek*, épúgy mint négy sorral fölfebb a *weewek wēwék*-nek v. *wēwék*-nek is olvasható.

34. *mēg sēm gondolhatjuk*, am. el sem gondolhatjuk, el sem képzelhetjük.

35. *dicsoülvén*, am. megdicsőülvén.

36. *örökül örökké*, am. öröktől (fogva) örökké. (Vö. fönt 106. l.)

Kiadás. Az Érsekújvári-Codexet egész teljességében, ismertető bevezetéssel VOLF GYÖRGY adta ki, *Nyelvemléktár* IX. és X. köt. — A verses *Katalin-Legendát* mai helyesírással, nyelvjegyzetekkel s az első sorok hasonmásával kiadta TOLDY FERENCZ, *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* stb. című kiadványában (l. fönt 44. l.), és SZILÁDY ÁRON, bő jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 31. s köv. ll. (jegyz. 306. s köv. ll.). — A Krisztus kínszenvedéséről szóló részeket mai helyesírással, nyelvjegyzetekkel s a 19. lap kezdőbetűjének és néhány lap képeinek hasonmásával közli TOLDY FERENCZ, *Régi Magy. Passió rajzokkal* stb. című munkájában (l. fönt 44. l.). — Négy kisebb verses részletét magyarázatokkal kiadta SZILÁDY ÁRON, id. munk. I. köt. 195. és 219. ll. (XLV. XLVI.

XLVIII. és LXIV. sz. a.) — Kisebb (prózai és verses) szemelvényeket adott belőle még TOLDY is, *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 185. és 206. l. — A codex utolsó darabját, az Orsolya-legendát, eredeti és mai helyesírással, néhány nyelvi magyarázattal s a codex tartalmának rövid ismertetésével kiadta SZABÓKY ADOLF, *Viertes Programm der städtischen Ober-Realschule in Pest, für das Schul-Jahr 1857/58.*, 5—18. l. — Szöveg- és képhasonmások láthatók belőle BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* is I. köt. 114. 115. és 117. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 94. — B. J.: *A Katalin-legenda 2508—13. soraiban levő kép*, *Egyet. Philol. Közl.* IX. 218. — HORVÁT CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformáció koráig* (Budapest, 1891.) 86. s köv. ll. A Katalin-Legenda bő fejtegetése.

SZÓJE GYZÉK.

Abraam Ábrahám 53
achszin asszony 69
ád, ádsz ad, adsz 273
adó 153
affélött 148
ágas 86
agg ige 107
agg síg aggság 5
agler 82
ágy 81
ágyfedél 81
ágyfél 81
ágylep 79, 82
áhítatlan 236
ajakak ajkak 235
ajállani 184
ájojtatos ájtatos 160
ájojtatosság ájtatosság 160
ájojtatus ájtatos 247
ajtának ajtajának 221
ájtatlan 236
ajtó kül ajtón kívül 93
ajtóu ajtó 79
akárhólot 273
a ki, a mi eredete 5
akó 90
alamizsnávala alamizsná-
 val 93
alattok alva 181
alá való „alábbi” 235, „hit-
 vány” 264
alázatos alázatosan 93
áldomás 250
alett ség alattság 5
álggyü ágyú 147
Alinca (Alincza) 185
alít vmire 250
alkalmasint 93
alkalom 69
alkó alkú (melléknév) 150
alkoszik 139
alkot 69, 201

alkú 150
alkuszik 139, 201
állapat állapot 253
állat főnév 6, 105, 106, 132,
 170, 217
állat ige 265
állkapeza 86
állonak állanak 233
álltetem 86
álmu l. álom
alodtokban alva 181
alojt vmire 250
álom 7, 60
aloszik alszik 181
aloszok alszom 113
aloszon alszik 113
álság 179
alszik iktelenül 113
által 101
alt(at) 60
aluggyék aludjék 60
aluszsz alszol 113
alut altat 60
Anasztáz 250
angyalokot angyalokat 69
angyél angyal 57, 166
angyéli esés 166
angyélkut angyalokat 57, 69
annak féllette 250
anne, annéjat annyi, annyit
 114
annéval annyival 248
annéval — míg 248
annye annyi 102
apátúr 249
apátúr-szérzet 249
apol 181
apolgat 181
apró-csepi apró-cseprő 193
aranyas aranyos 84
aranyas fedél 84
arany fonál 84

arany pártá 84
aranyas pártá 84
arany tő 84
aratás 89
arató 89
arkangyél arkangyal 57, 69
arczáját arczát 110
árnyíkház 91
árpa 89
arra azért 154
áspiskiggyó 103
asz főnév 89
asszony 238
asszonnya aszonya 163
asszony-embér 185
asszony-feleség 248
asszonyi állat 5
asszonyokot asszonyokat 102
 104
asszonnyonk asszonyunk 163
asszu asszu 202
Aszérus 119
aszjú asszu 113
asztag 89
Asztrik, Asztrikos, Asztrikus
 249, 250
aszú 202
átall 67
«athval» 79
Atkár helynév 259
attól annál 140
attya atya 102, 236
attyám atyám 194
atyámfia 238
atyámfiám atyámfia 104
avagy — avagy 235
az azon 153
azanná, azannya 102
azannéban 109
az égyéb 123, 192
az hogy a hogyan 105
az ki a ki 5, 66

az mi a mi 5
 az mint a mint 2, 59
 aznak annak 68
 azomba 273
 azon ugyanaz 181, 221
 azról, arról 68
 azonban 273
 azonként 129
 azon módon 150
 azon szerént 150
 az több a többi 220

bab 90
babhively 90
bagoly-borsó 90
bakoleza-fa 253
bakter 123
balassa 207
balast 207
balaz 207
Balázs-rubint 207
bálván, bálvány 23
bámol 221
barát 57, 64
barátjo barátja 7
barázda 89
barkóca-fa 253
báró Eötvös Eötvös báró 153
baromi lélkés 102
bátoron bátran 163
bazaliskos basiliscus 103
be igekötő 104, 149
béad 180
bébmól 221
bébocsáttam bebocsátottam
 193, 259
belém stb. 5, 57
belénd 88
bel igekötő (be) 104, 109
beljött bejött 149
béllés 208
béllés ruha 84
béllött 208
belőlem stb. 5, 57
belrekeszt berekeszt 104
belseiben 264
belsőibe 264
beltelik betelik 216
belüle belőle 7
bennék bennük 18
bennem stb. 57
benneteket 71

bennett bent 181
bennetük benneteket 71
«bereth» 82
bérlagyöngy 84
Bérndld Bernát 201
börök, bérük bürök 88
bese 7
beste bestia 106
bestye bestia 217
beszélteni beszélni 184, 208
betegül ige 201
beteltyesedik 119
betű 121
bévség bőség 201
bévségös bőséges 201
bévségös ua. uo.
bíbor «bereth» 82
bínes bünös 167
bínös bünös 181
bíniut bünt 67, 75
bírság 61, 70
bírságnop bírságnap 55, 61,
 70
bírságnop jutva 70
bizalmas 166
bízik vmihez 238
bizodalmas 166
bizonság, bizonytság 264
bizony 140, 170, 231
bizonydba 228
bizonyssággal 231
bocsát „megbocsát” 128,
 „küld” 107
bódog 69
bódogságus boldogságos 166
bolcsó búcsú 69
boldog 69
Boldogasszony szigete 182
bologár bolgár 248
boszniai püspökség 228
boudug boldog 69
boudug ua. uo.
bököd 132
bolcseség 149
bötő betű 121
brassói brassai 264
brátim barátaim 57
búcsú 69
bulcsássá bocsássá 69
bulcsó búcsú 69
bulcsú ua. uo.
búza-fő 89
buzdul 110

chármúl hármúl, három-
 szor 56, 60, 70
choltát holtát 56, 67
chomuv hamú 56, 64
completa, completorium 192
Conceptio Mariae, mise 258
cságaté cságattyú 86
csáhol 208
csaja 114
csajra 114
császárlat 114
cse cseh 225
csecsemő 76
Csehi helynév 259
cselekedik cselekedik 264
csénd 14
csep 90
csepé csepű 90
csepés csepűs 90
csepesz 83
cséphadaró 90
csepsz l. csepesz
cserek 85
cserge 85
csérget 159
csicser-borsó 90
csillag csillog 16
csitthenedik 93
csitthenet 93
csitthenet 93
csoroszlya-vas 89
csönd 14
csöppenet 159
csörget 159
csuda 151
csudálatosság 101, 106
csudálatos csudálatos 120
csudáltus csudálatos 75, 76
csurgaté „eresz” 86
czékla 88
czibil czivil 123
czimerlet 114
czinterem czinterem 93

Dávit Dávid 258
de 127, 163
dög dög 154
de maga 102
dérékal-hío? derekalj-héj
 208
diamánt gyémánt 206
dicsér 106, 120
dicső 113

- dicsőül* ige 273
dicsővek dicsők 113
dicsővéjt dicsőít 113
dühösködik dühösködik 18
diktálnok diktálnak 7
dinnye 88
dobgya dobja 201
dohos 185
dohosság 185
doktor 159, 201
dolgát tartja 148
dög 154
dülekedik 154

ebélni ebédelni 208
ebéllő ház 108
edény 120
édés 193, 247
édésden 273
édés inek hymnus 180
édéskedik 139
édéskédtet 139
édesség 235
édességös 193
éfélikor 149
égbe néző böcs 265
égé égő 18
egész 247
eggy egy 54
eggyél egyszer 70
eggyembe 150
eggyetlenben 106
eggy idén egyszer 148
eggyik 70, 93, 181
eggy mindén 120
eggy néminémő 264
eggy néminémű 194
eggy szál 89
eggy szár 89
eggyül l. *eggyél*
eggyütt 159
Egredimini, mise 258
egy l. *eggy*
egyéb 194, 228
egyebütt 159
egyéb valaki ragozása 104
egyetembe 211
egyház 94
egyházbíró fejedelm 249
egyházi fejedelm 249
egyházi nép 249
egyeng 79
éh ,belső rész' 108

ehnyét, ehnyit enyhít 104, 192
éhség éhség 92
éjtszakára kelre v. kelvén 250
eke 89
ekeszarr 89
eketartó 89
e kívül 93
él ige 65
elaggott 107
elbámol 221
el-bé 248
elbocsátta elbocsátotta 250
elé, elébb elő, előbb 14
élé élő 18
életben vitet 264
eledel 65
éledel éledel 217
élederre éledelre 211
előfánttetem 120
élég: elég 4
elégedni vmin 150
eleibe elejébe 103
elejt 247
előléll, előléll előtalál 153
elenyeszt 139
eleség 65
éleszt l. *ülészje*
elélt előtt 18
eleve 64, 253
«elezteb», «eleztebe» 109
el-fel 248
elhagy 272
elhatta elhagyta 192, 272
elhulltanak elhulltak 121
elíg alig 103
eljár 249
eljut 181
el-kimegy 180
elköcs erkölcs 247
elköles erkölcs 235
ellenn ellen 102
ellenedül 225
éllyen ilyen 249
elnell 147
elmetvé elmetszé 114
elmúlni 68, 121, 249
élnie 65
élnyi élni 7
elnyugszik Urban 192
elő ,első' 121, 148, 192
elő igekötő 253
elődlomkor 149
előtől 102

előlépik előlép 181
előllől előlél 102
előrészt 121
előszó 121
elő takszó koron 192
előttjáró előljáró 197
elővé, előre 253
elrökkent 249
elromt elront 109
elterjeszt 201
éltés 76
éltet életet 76
éltetik ,tápláltatik' 107
eltökél 104
öltözet öltözet 139
elő 108
elv 108
elvégez 160
elveszt elveszít, elveszt 264
elveszt 264
elvesztesse 264
elvöl 108
embér, nőről 185
embéri emberei 105
embéri állat 148
embér ság emberség 5
émdül eendel 66
emészhet emészthet 184
émik 76
emléjt említ 265
emléjtet 180
emlékzél emlékezzél 166
Emlékzünk régiekről 10
emlékőzet 265
emlet 76
emlét említ 265
émli-ik 76
említ 265
emlő 76
emlőjt említ 265
emlőt említ 265
én én 127
énaponkéd 148
éncselkedik incselkedik 235
éng ing 83
engede engede 12, 56
engesztel 121
engváll ingváll 83
enné ennyi 114
ennék ennek 58
ennek utánna 101
ennye ennyi 273
ény iny 16
épp ép 220

éppen épen 220
 éppőjt épít 249
 éppület fölépítés 220
 épül 235
 érdelm érdem 104, 107
 Erdély 108
 érdem 104, 107
 érdemet vesz 148
 Erdénség Erdélyiség 248
 ere 7
 eré erő 14
 ered 151
 ereével erejével 194
 értékös örökös 248
 érdem öröm 250
 érdemesbenam. érdemestben 238
 ereszt 121, 128
 eresztvény 119
 erkölcs 235, 247
 erősöltetik erősítettik 132
 erőss, erőssék, erőssen erős
 stb. 19, 109, 132, 248
 erősségő 119
 erőssől erőszül 132
 érsek 8
 értelm értelēm 113
 és 121, 247
 és 61, 121, 247
 esés 166
 esik, esd' 151
 esik vmibe 248
 esköszik esküszik 194
 esmég ismét 221
 és mert etenim 132
 és nüm, sem' 61
 éspitály ispotály 258
 essik esik 181
 estvére kelve v. kelvén 250
 észik eszik 194
 esztén osztón 90
 esztendénkét esztendőnként
 253
 esztendőében esztendejében
 192
 esztendőre kelve v. kelvén 250
 ett itt 222
 évad 6
 évángéliom evángélium 159
 «Ewrem, Ewren, Ewryn» 247
 Exodos Exodus 222
 éz íz 16, 18
 ezé ez 92
 ezenne, ezenné, ezennyé 102
 ezen szérént 151

ezérjőfiv 88
 ezérlő 114
 ezért hogy 264
 ézetlen izetlen 18
 ezképpen 108
 fa, fá 56
 fájdalom fájdalom 192
 fájdalom 107
 falun 129
 farkas-mál 208
 «faselth»? 83
 fászkodás fohászkodás 192
 fátyal fátyol 83
 fedelmség fejedelmség 132
 fedéz 14
 fegyverkedik 103
 fegyverkezik 103
 feinek fejének 104
 fejér fedél 84
 fejér féfedél fehér főfedél 84
 fejér gyengy 85
 Fejérvárat Fehérvárt 248
 féjjel fölül 147
 fekélycar 154
 fekélycar fogotta 154
 fekennéjek feküdnék 192
 fekenném feküdném 192
 feket fektet 104
 fékötő főkötő 84
 fekö fekvő 104
 fekszen fekszik 113
 fektet 104
 fél l. föl
 fél főnév 61, 64
 föld föld 17
 föld kívül földön kívül 93
 fele jelzőül 67
 felebarát 64
 feledelmes 166
 feledéve feledé 58
 félek rajta 265
 félél fölül 93
 felelé felele 12, 56
 felelött felelt 92
 félelm félelēm 102
 félet 225
 félöttünk fölöttünk 18
 fél felé 185
 fél félre 185
 félfogad 264
 félhité félhitű 18
 félhitű 18

féliltepik 272
 félindétja magát 184
 félkel, félkél 264
 féllyöl, féllyül felül 147
 féllyöl mondott 147
 félmagasztat 119
 félmagasztatás 119, 251
 felöl 104
 félőtötet felöltözöttet 264
 félzóval 149
 feltámad 105, 248, 264
 fene 102
 fene gyerek 102
 fenye fenýű 154
 fényés 119
 ferdő 91
 feredni, feredő 91
 Ferencz Dóczy Dóczy Fe-
 rencz 197
 Ferenczének Ferencznek 92
 férjő férfiú 206
 férre félre 211
 fertézettség 192
 fesétek festék 110
 fész 61, 68, 79
 fészek uo.
 feszültetik feszítettik 170
 «feze» HB. l. fész
 fiadot fiadat 102
 fiaid fiaivá 66, 127
 fiájé fiáé 123
 fial 79
 fíkető, fíkető főkötő 14, 207
 fil fül 7
 filto fül-tű 207
 fiot fiat 76
 fíris 84
 fiv fű 88
 fizetem valék fizetem vala
 113
 fog 154
 fogad tárgy nélkül 197, 228
 fogadás, fogadtatás 221
 foghagyma 88
 foglal 201
 fogotta fogta 154
 fokhagyma 88
 fondl 8
 forbát 81
 fordéjt fordít 166
 fordét fordít 16, 18
 fordól fordúl 93, 101, 149
 fordólt farkas 101
 fordúl l. fordól

fő „lábfej” 85
 főal 208
 fődöz 14
 főfédél 208
 főjjel fölül 147
 főkötő 14
 föl fül 236
 föl igekötő 149
 földő földje 113
 főtelen 90
 francia 163
 Franciaország 163
 „fuselth”? 83
 futa 208
 futamás 104
 futamik 104
 futat futás 113
 futtam futottam 113
 függelmes? 166
 fül 7
 fürdik 91
 fürisztje? füröszt 75, 76

gabona 89
 gádor 119
 gárnátus 85
 gátor 119
 gazdagság 5
 Géjsa Géza 247
 gelyrafü 89
 gereblye 90
 gerég dinnye görög d. 88
 gerjeszt 123, 149
 gérta 90
 gérndátus 85
 Géza 247
 gilva 89
 gíra 207
 gírla 90
 golyóbis 65
 golyóbis 65
 gomba 89
 gördőlet 114
 gyagdos gyakdos 202
 gyak 201
 gyakor 139
 gyakorlatos 235
 gyakorlatoson 235
 gyakortá gyakorta 140, 211
 248
 gyakortább 140
 Gyal helynév 228
 gyalkos gyilkos 104

gyappanik 6
 gye de 66, 120
 Gyéjsa Géza 247
 gyéjts gyűjtsd 221
 gyékér gyökér 88
 gyémánt 206
 gyémölcs, gyémölcs gyü-
 möles 65
 gyéngy gyöngy 84
 gyézedelem győzedelem 167
 gyicsér dicsér 106, 120
 gyikény gyékény 82
 gyilkos 104
 gyilőség gyűlölség 109
 gyimölcs gyümölcs 54
 gyimölcs túl gyümölcsétől
 53, 57, 66
 gyimölcsiktől gyümölcsök-
 től 54, 65
 gyimölcs túl gyümölestől 57
 gyimölcsteremtő gyümölcs-
 termő 216
 gyínnye dinnye 120
 gyió dió 120
 gyíró gyűrű 84
 gyógyít gyógyít 171
 gyógyul gyógyul 171
 gyolkos gyilkos 104
 gyöngyellik 202
 gyöngyölik 202
 gyönyörőség gyönyörűség
 265
 Győre Györbe 248
 győztes 76
 gyűjön jöjjön 193
 gyűlhődség 102
 gyűlhőzsés 102
 gyűlhőszik 102
 gyűlhőzés 102
 gyűlhőzik 102
 gyűlhőzség 102, 105
 gyűlekéztek gyűlekézettek
 106
 gyümölcs 54
 gyün, gyünne jön, jönne 193
 gyűrű gyűrű 207
 gyűrő gyűrű 207
 Gyűrűs helynév 258
 gyütt jött 193
 ha 153, 249, 265
 há hová 192
 háboró háború 179
 háburú háború 163

habus habos 86
 had 248
 hadlára hallá 58, 66
 hadlára choltát 67
 hadnák hagynák 150
 hadút 7
 hagy 149, 221
 hagyma 88
 hajkétel hajkötél 84
 hajlaka hajléka 225
 hajlek 225
 hajlok 225
 hajnyomtató 207
 hajt 248
 hajtnak hajtának 233
 haki 221
 hal piscis 7
 halad 8
 halál 8
 halálal halálával 57, 66
 halálnak halálnak 66
 halált vall 273
 halálut halált 57, 67
 hallad halad 8
 hallanája hallaná 159
 hallása hallása 264
 hallgat vmihez 248
 hallik 69
 halm halom 79
 halom 79
 hami 221
 ha míglen 221
 hamis 88
 hamú l. chomuv
 hamza 150
 hanem 127
 háporja 88
 háportya 89
 haragszik vmin 272
 haragut haragot 264
 harmad harmadik 109, 206
 harmatoz 202
 háromszér háromszor 180
 három három 86
 hasad 265
 hasaló(?) fiv 88
 hasard-játék 249
 hásárt 249
 hasogat 249
 hasonfele vminek 253
 hasonl 265
 hasonlás 231
 hasonlhatatlan 265
 hasonmás 253

hassad *hasad* 225, 265
hassonl 265
hassogat *hasogat* 225
hassonhatatlan 265
használ 236
használat 159, 221
használatos 221
hát 109
hatsz tennéd *tehetsz* 113
hattam *hagytam* 258
Havasalföld 108
Havaselföld 108
Havaselfölde 248
Havaselve 108
ház 91, 108
házodot *házadat* 65
házóá *házává* 65
házsárt 249
házsártos 249
hébe-hóba 6
hében-hóban 6
hég 17
hég *gyek elvől* 108
Hegymagas l. *Higymugos*
hēj 208
helyez 70
helyhēt 221
helyhēz 225
helyhēzje *helyezze* 53, 59, 70
helyhēztet 225
helyi *helyei* 109
hēón 61, 66
herczég 248
herre *helyre* 140, 211
hēt *hēt* 119
héú *hiú* 216
hēuon, *hēuon* 249
héuság *hiúság* 66
hēvon 249
hí 113
Hídelve 108
hiedelēm *enyhülés* 167
higgyek, *higgyek* 60
higy *hegy* 23, 68
higyholm *hegyhalom* 23
higy *fülbevaló* 79, 84
hij 208
himlet 114
hímlik 109
hímlő 93, 109, 114
hímt *hint* 93, 109
hío ? *hēj* 208
hír 154
hírhöszik 105

hírhövek 105
hírhüszik 105
hírhüvők 105
hírtelenkēdet 120
hispán *ispán* 248
hisz *ekinek* 154
hisz *határozószó* 139
hízen 139
hites 59
hitödöt *hitedet* 106
hitves 59
hiú 65
hiuan 250
hiún 61
hiúz-mál 208
hív *vmivé* 119
hivalkodás 166
hivolkodás *hivalkodás* 166
hivon 250
hodnēm 106
hodnēm *mint* 106
hodu-útu l. *hadút*
hog 225
hogyan *hog* 265
hogyha 109, 194
hogyhana 93, 102
hogyki a *ki* 109, 238
hog *mikoron* a *mikor* 109
hogynēm 106, 193
hogynēm *mint* 106
hol 82, 197
hold 89
holdnap *hónap* 194
hollal 217
holmi 82
holnap *cras* 216
holnap *hónap* 194
holnapra *kelve* 250
holott, *ahol* 105, *midőn* 179
holtomiglan 102
holval 216, 217
«homny» ? 82
homus *hamis* 70, 88
hon *hol* 82
honmi ? 82
honnég *honnan* 147
honnēm *hogynem* 221
hopmestēr 258
horoguvék *haraguvék* 58
hort 79
hosszá 139
hosszú 113
hostya *ostya* 170, 222
hoszjú *hosszú* 113

hot *hat* 233
hotolm *hatalom* 59
hozjá *hozzá* *stb.* 113
hozjá *tartó* 150
hozjá *tartozó* 248
hoztat *hozat* 147
hoztatik *hozattatik* 147
hozzá *nógat* 148
hozzá *tart* 150
hölgy *hermelus* 208
hölgy-mál 208
hős *ifjú* 105
höseség 149
hugy *hog* 67
húgy *csillag* 107
hugyan *hogyan* 67
Humiliavit, *mise* 258
husszú *hosszú* 92
húsvét 180
húsvétet *tész* 180
húztal 201
«Hykofalwa» 258

idé *ide* 104, 211
idé *idő* 148, *óra* 181
idebb 104
idegenségre *vesz* 238
ideit *idejét* 104
idén 14
idleni 253
idnep *ünne* 179, 253
idő 14
idő *jártában* 238
idvösség *üdvösség* 201
idvöz *üdvöz* 112, 201
idvözéjté *üdvözítő* 250
idvözíté *üdvözítő* 135
idvösség *üdvösség* 201
idvöz *üdvöz* 201
iggy *eggy* 14, 54, 55
igē *ige* 211
igy *ügy* 225
igyekēzik *vmihez* 160, i.
vmire 225, 235
ígyen *így* 147
igyjól 267
igyól 267, 273
ih 108, 166
iharfa 69
ihász 69
ihél 265
ihl 265
ihlés 265

- ihlet 265
 ihtat 71
 «ihus» rövidítés 159
 ijedet 132
 ijedetős 132
 iktat 59, 71
 ildetüitül üldözésétől 59, 61, 69
 ildöz üldöz 69
 ileszje éleszsze 53, 59, 65, 71
 illatozni 194
 illeni ,megülni' 253
 illet 150
 illik 121
 illő innep 253
 Illyés Illés 128
 iltepek 272
 imád 56, 60, 68, 148, 180
 181
 imádá, imáda ,imáda' 181
 imádkozik 60
 íme, ímé 104
 imögvdll ingváll 83
 imellyetén imilyen 264
 imlet 75, 76
 immáran immár 103
 Imreh Imre 258
 imt int 109
 incselködik 23
 indolat indulat 228
 indóltatott indíttatott 109
 indulatos 228
 ének ének 180
 énekljen énekeljen 180
 ing 83
 ingadoz 217
 ingyén-majd 264
 ingyén sém 147
 inkább 69
 innen tova 228
 innep ünnep 179
 intet 61
 intéüinek intésének 56, 59, 67
 iny 16
 ír ,fest' 108, 120
 írás ,festmény' 108
 írása írása 156
 írat ,festmény' 120
 irgalom 69
 ír vala alak 113
 írván, írvád stb. 114
 írván vagyon írva van 180
 ír volt alak 113
 is 61, 253
 isa 61, 64
 isémüküt ösünket 58, 64
 ismég ismét 147
 ismét 147
 ispán 258
 istén isten 56
 istenadta 154
 istenént 93
 istennél istennél 127
 isten túl istentől 57
 iszamat 166
 iszop iszap 79
 Isztragom Esztergom 248
 ital 120
 «iv», olv. ü 53, 64
 üveg üveg 81
 ivöltet üvöltés 127
 íz 16, 56
 izetlen 18
 Izsák 53, 54, 55
 jáczinkt jáczint 206
 Jánus János 159
 jár 273
 járatos 76
 járól járúl 163
 járov járó 56, 68
 jártas 76
 járúl vmire 163
 járulat 160
 jáspiskijó áspiskigyó 103.
 játékúl szöröz 264
 java, jelzőül 67
 jég 5, 16
 jegy 273
 jegyese jegyese 163
 jegyzettettvén jegyeztet-
 vén 103
 jegyzvén jegyezvén 103
 jelénnen 106
 jelenségést 108
 jelénvolta 193
 jelösbén 264
 jó ,jobb', dexter 71, 106
 jobb jobb 19
 jochtotnia iktatnia 59, 71
 jog 132, 171
 jógút gyógyít 172
 jogl- ige 121
 jógúl gyógyúl 172
 joh 108, 166
 jóm, jód stb. 132
 jonh 108, 166
 jonkább inkább 69
 jorgossun 69
 jorgot 61, 69
 jószág 231, 273
 jó tétemény 193
 jov, jorben jó, jóban 70
 jov felől jobb felől 71
 jön 180
 jöttö jötte 149
 jövel 105
 juh belső rész 108
 juharfa 69
 juhász 69
 jut 194
 jutandana 93
 jutva 53
 júhetött jöhetett 249
 jűnek, jűnnék jönnék 250
 jűnnének jönnének 193
 jűttek jöttek 193
 Kabaricza 85
 kajált kiált 127
 kalapács 86
 kalastrom klastrom 248
 kalomár kalmár 248
 kamoka 207
 kámza 85
 kanapé 82
 kanonok-rend 193
 kapitulum capitulum 222
 Kapjon helynév 258
 Kaplyan, Kaplyon uo.
 káptalan 222
 kapúja kül kapuján kívül
 103
 kápuszta 88
 Karaszna Kraszna 258
 kárhoztakot kárhozottakat
 104, 106
 kárhoztatik 139
 kar chorus 193
 karim karjaim 113
 káromlja káromolja 141
 kárpit 82
 kárt vall 105
 katona 94
 kazdag gazdag 151
 kéássátuk kiáltsátok 54, 70
 kéáltsátuk kiáltsátok 54, 70
 köbél köből 90
 kedég pedig 120
 kedéglen pedig 216

- kedig* pedig 140
kedigen pedig 139
kegég pedig 264
kegíglén pedig 265
kegíglén pedig 264
kegyég pedig 235
kegyéglén pedig 265
kegyék pedig 264
kegyelm kegyelem 150
kegyelmed 228
kegyés kegyelm 150
kegyidni 60
kegyig pedig 140
kegyíglén pedig 264
kegyilméhel kegyelmével 58, 60, 70
kegyilmét kegyelmét 60, 68
kegyígygyén HB. 60, 61
kék 88
kel 250
kél kel 264
kelet kilit 91
kéll 'tetszik' 105
kéllemetés 235
kélletik 140
keménységés, *keménységés* 102
kémény 91
kémény kegyetlen 104
kéményös, *kéményös* 91
keménység 149
kéncs kincs 150
kendör 90
kenetés 221
kénszerít 120
kéntes köntös 82
ként vall 273
kényéklő könyöklő 81
kényörgöttem könyörögtem 228
kényszerít 120, 220
kénytelenít 139
kepe 89
képest 93
*képírá*s 108
képíró 108
király király 135
kérd, *kérdez* kérd, *kérdez* 127
*keréng*et 225
kérlek azon 238
kérrel 201
kérubin 166
késa 8
késádkodik 249
késedelmes 235
késedelmesen 235
késénté 84
késénté akasztalóu 84
késentyő 84
kesereg keserég 16
késértet kísértet 163
keserül 201
keserűv keserű 56, 67
keservében 67
keserves 67
Késle Gizella 249
késsentyő 84
készehétik készítsétek 128
készöréjt kényszerít 120, 220
készörít no.
készületre hoz 221
kételen kénytelen 180
kételenéjt kénytelenít 139
kétöz kötöz 18
Kétjóukizi 17
kettöz 225
kettőztet 225
kéván kíván 192
kéve 89
kézen kéz által 149
kéz köz 17
kéz 4, 16, 17, 197
kéz l. *kéz*
kezdőtüitül kezdetétől 75, 76
kéztt között 18
kézzéltek közülük 10, 11
ki névmás 66, 104, 105, 139, 197, 207, 220, 273
kiájt kiált 221
kiált 127
kiáltonak kiáltanak 233
kibuzdól 110
kül küld 248
kiellen 94
kiküld kiküld, elküld 250
kiki mind 180
küld küld 14, 250
*kilém*ben különben 247
kilenczed 258
kilit 91
kiliut? 91
kilömb-kilömb képpen 160
ki mind 180, 216
kinyér kenyér 170
kinzotujátul kinzátától 56, 59
kiöntetik kiöntetik 180
királ király 19
királyesa 113
kisál 8
kisádkodik 6, 8
kisasszony 238
kísértet 163
kis ház 91
kis répa 88
kiszáll 248
kiszármazik 110
kiterjeszt 105
kivádnatos 201
kivé ki 250
kivél v. *kivél* kívül 18, 93, 140, 272
kives köves 83
kivül, *kivül* 19
kiz köz 17
Kizép-Korompa 17
kódís koldus 70, 88
kohnya konyha 104, 192
koltog 6
kompléta l. *completa*
konkoly 90
konty 83
konyha 104, 192
kór 140, 265
kórság 140
kóró 89
koronként 6
kosár 90
koszoró koszorú 84
koszoróu koszorú 83
kótog 6
kovácsmü 221
köbél köből 90
kőfal 90
köldb 86
köles 89
kölü 90
kölyü 90
könnyhullatra 202
könnyűebb könnyebb 150
könyő könyv 123
könyöklő 181
környöl körül 147
környölő 151
környölt 151
környül körül 147
környült 151
körösztfá keresztfa 201
kösöntyü 84
kötél 106
köteles 106, 228

kötelesség 106
kötelez 106
kötés 150
kötez ? 150
köves 83, 207
köz 17
közép közép 17
Középső Szolnok vármegye
 258
közikben közibük 250
közönségés, egész 264
közönségős l. *közönségős*
közükön l. *küzükön*
közzé közé 128
közöl közül 128
Kraszna megye 258
kudarczot vall 105
kupa 81
kuppal? *kupa* 81
kútfő 23
küd küld 248
kües köves 83
küeshegy köveshegy 23
kül névutó am. kívül 93
külömben különben, más-
képen 194
külömb és külömb 120
külömb-külömb 120
külömb-külömbféle 120
külömbözet 120
külömféle 120
külyü 90
küsded kisdéd 106, 112, 123
küzdtenek küzdtek 121
küzükön közükön 15, 55, 70

lábaihoz lábaihoz 92
laboda 88
lajstrom 206
lakadalom 166
lakik 273
lakodalomnak lakodalomnak
 113
lakodalom 113, 166
laknák laknék 93
lakozik lakozik 93
lakozik 253
lakoznák lakoznék 108
lánga lángja 106
lapát 90
lapis lapos 70, 88
lapis sás 88
lasnak 82

lássok lássuk 159
lassudan 273
látjátuk látjátok 53
látjuk látjuk 135
lator 273
lát vmihez 249
lazsnak 82
lén, lény 206
lebeg lebeg 16
lector l. *lektor*
legottan hogy 194
legyént 273
legyint 273
lējessén lehessen 75, 76
lektor 194, 197
lél lel 76, 102, 181
lél levél, lettél 225
lélah 82
lélék: lélkém 4
léletkezés 132
léletzik 132
lélhetnéink lelhetnénk 76
lélik ért lélekért 57
lélke szerint 249
lélkéjét lelke szerint 141
lélkés 102, 103, 105, 106
lélkés állat 217
léllah 82
lélniük lelniük 201
lemezvas 89
len 90
lén lön 18, 225
lencse 90
lepédő 85
lépik lép 181
Lésza, Lészta 250
leszállatta leszállva 114
lészén 19
lésznek lesznek 273
lett, történt 76
«leubezes» 93
«leuzat» 93, 135
lécalt 128
levégő 206
levék, levél stb 11.
levél, van, szokott lenni 6
levél l. *levél*
levének 11
«lewsag» 93, 134
«leuzat» 93, 135
likett 89
líl lel 181
lilium lilium 88
líliki ért lelkeért 57

Lindva Lëndva 14
lolja 6
lolu 6
lolva 6
lopus lapos 79
lőu ló 79
lóuakol loakol 23
lovagló 149
lovakaró 89
lovakol loakol 23
lők levék 10, 11
lököd 132
löl lel 102
lön, lőnek 11
lőtt, történt 76
lűköt 90
lűköt 89
lyány, feleségről 258

mag 89
maga kötőszó 102
magamot magamat 102
magasság 5, 113
magaszt 119
magasztal 119
magasztat 119
magveté magvető 89
magvető uo.
magyar magyar 150
magyer magyar 193
májcz 207
majdan 139
mák 90
mál 208
malaszt 57
maradé, maradé marada
 12, 56
maraszt 119
marasztal 119
marha 139, 206
marjúl 154
mármor 120
mártírom 163
mártíromság 163
márvány 120
másja mása 156
másod másod 109
másja mása 156
mast most 159, 202
mastan most 159
mátrász mátráz 82
mátráz uo.
Mátyás 170

- Mauros* 249
meddő 120
mednek mennek 102
medosi 119
még kötszó 150
még főnév 67
még míg 102
mégagg 107
mégaluszik 259
mégapol 181
mégbánt 264
mégbizonyíjt 132
mégbizonyíjt 235
mégduzzad 179
mégé 68
mégelnyét megenyhít 104
mégenyesztelés 121
«megenzhetetlen»? 231
mégépíjtenyi 235
mégépít 235
mégépöl 235
mégépül 235
mégérizhetetlen 231
megerősöltetett megerősítetett 132
mégeskünek megesküvének 194
mégeskünek megesküvének 194
mégfoglal 127
mégfordól 149
mégfordúl, visszafordúl 104
méggerjeszt 123
méggondol 273
méggyakdos 201
méggyúlad szerelében 192
mégahagy 181
mégahajt 250
mégaharagszik vmin 272
mégahat 102
mégahervadt 264
méghevőlt 120
mégihí 123
mégihóni meghívni 123
mégihárhövék, *mégihárhüvék* 105
mégihír, *mégifest* 108
mégijelenik 109
mégijelent 103, 250
mégijön, visszajön 104
mégikénozt megkínozt 272
mégikésérül 201
mégikésért megkísért 132
mégikészül 194
mégikíajt 221
mégikórul 265
mégikéletézik 132
mégiklen míg(ken) 102
mégikmet megnevet 272
mégikmostatik 139
mégiknem önött 70
mégiknyomod 132
mégiknyugot 201
mégikógyam megoldjam 128
mégikolvas 123
mégikörizhetetlen 231
mégikrétten rajta 265
mégiksemméjt 121
mégiksemmít 121
mégiksereglik 149
mégiksérül 140
mégiksetéssől 109
mégiksokassúl megsokasodik 217
mégikszabadojt megszabadít 106
mégikszénik megszűnik 248
mégikszéröz, *elintéz* 197, *elvégez* 221, *fölindí* 236, *elkészít* 250
mégikszérözödik 197
mégikszérözödtet 197
mégikszolgál 193
mégikszűnik vmitől 248
mégiktántorodik 180
mégiktart, *visszatart* 104, *megfog* 181
mégiktillott 67
mégiktökéll 272
mégiktudakol 265
mégiktudakoz 265
mégiktudakozik 193
mégikúogat 249
mégikútál 120
mégikvanal 114
mégikvéresejt megvéresít 110
mégikvész, *elfoglal* 123
mégikvigaszt 154
mégikvigaszt 140
mégikvilágoséjt megvilágosít 127
mégikvilágosóltatik megvilágosóltatik 132
mégiky 17
mégikyn 19
mégikföld mérföld 235
mégiklét 148
mégiky, *ami* 127, 264, *mégiky* 159
mégikyik 70
mégikség mélység 216
mégikto vminek 120, *m. vmi-vel* 101
mégiky 1. *mégiky*
mégikyik 1. *mégikyik*
mégikyiség 216
mégikyisést mélységesen 93
mégikmind 16, 65, 166
mégikmünd, *mündenk* 148
mégikmendek (nyílt *e-vel*) *mindenek* 127
mégikmündénstől fogván 103
mégikmündénnmö mindennemű 105, 148
mégikmündék 156
mégikmündéklevél 156
mégikmündéjt mennyit 114
mégikmündé menj 103
mégikmenné mennyi 249
mégikmennyé kötszó 273
mégikmennyi 70
mégikmennyén, *mennyben* 129
mégikmennyi 56
mégikmennyország 69
mégikmünd föld 273
mégikmünd mint 109
mégikmente, *kimente* 70
mégikmentől 121
mégikmenyeköz menyeköz 79
mégikmér mer (audet) 19
mégikmera 135
mégikmeraz 135
mégikmerazúl 135
mégikmérce 90
mégikmérés mérészség 149
mégikmért miért 57, 66, 147
mégikmért 1. *miért*
mégikmerthogy 221
mégikmértékletlen 148
mégikmész 109
mégikmetélt 83
mégikmetélt ruha 83
mégikmet nevet 272
mégikméz 4
mégikmezé mező 89
mégikmeztelen meztelen 160, 201
mégikmeztelen meztelen 201
mégikmiá miatt 69, 180

miám miattam 69
miatt 69, 101, 120, 121, 127
miátt miatt 101
midén midőn 140
mideném 114
midőn eredete 102
mié mivé 127
miért 57, 66, 105, 235
miérthogy 221
míg 248, 259
mígé meg- 55, 67
mígen míg 103
mígé szokosztja megsza-
 kasztja 67
míglén 102
miképpen ha 194
mikor 139
mikoron, *mikoronn* 19, 102
mikort 139
miloszt, *milosztben* malaszt,
 malasztban 57, 64
múltó méltó 151
mind 16, 65, 106, 119, 170
mindaddig 119
mindeddig 119
mindén 148, 160, 180
mindenéstől fogván 103
mindenőtt mindenütt 132
mindéntök mindenitek 193
mindenütt 132
minden volta képpen 250
mind mind 106
mindőn mindenki 160
miném 114, 180
minemde 114
minemő 108
minemü 108
minő 108
mint 'minél' 140, 194,
 'mintha' 201
mint . . . attól . . . minél-
 annál 140
mi okáért 264
mi 'miért', 'mi célból'
 154, 181
mirt miért 238
Miskolcz 69
Miskoucz l. *Miskolcz*
mi olv. *mü* 53, 64
mi végből 272
mi végett 272
mi végre 272
mi velkedet 103
miveltelen mák 90

mivelt mák 90
mo ma 233
mogyoró 88
mond 103, 127, 147
monda 65
monddsi mondásai 166
mondju mondj 92
mondnak mondanak 103,
 194
mondanak mondanak 179
mondonk mondunk 92
mondotta 65
mondta 65
 «*mongyu*» mondj 92
monnak mondanak 103,
 127, 194
monnál 114, 127
monta mondta 153
monyaró mogyoró 88
monyaró-hagyma 88
morha marha 238
mostatik 139
mög 67
mugának magának 68
múka munka 220
múkállodik munkálkodik
 220
múlchotja múlhatja 59, 68,
 121
múlni 68
munda monda 65
munda néki élnie 65
mondó mondá 58, 66
 «*munhi uruzagbele*» HB. 69
munka 220
musja mosza 75
mü mi 64
mü 221
münköt minket 65
müvelkedet 132

nád 88
naddlyfiv 88
nádréspán nádorispán 197
nagy búsan 103
nagy elig 103
nagy le (bocsátotta) 103
nagy sok 148
nagyságus nagyságos 166,
 235
nákiül nélkül 139
ndlándl 121
ndlkül nélkül 93

nám 154
napi napjai 113
napitok napjaitok 113
naponkéd naponként 220
naponként 6, 259
násfa 206
né hogy ne 225
negyed negyedik 109
néggyed negyed 250
negyedés fejedelm 114
negyedik 71
negyedlő 114
negyed napi negyed napos
 192
négyképpen 253
néha 235
néhai való 224
nehéz gondolat 238
nehezék 207
nehezél neheztel 180, 228
nehezik l. *nehezék*
nehézség 228
nehezül 201
nehezült 201
nehézzé tart 247
néhol 235
nekem nekem stb. 19
néki neki 65
néki 'eiús' 159
né-ki 149, 180
nékil nélkül 140
nélkül 93, 163
nem e h. nem 127
nem non 55, 75
némber 120
némberi 120
némelly 149, 184, 235
nemez 82
némi 101, 149, 235
némikoron 235
némikort 139
némileg 101
néminemő néminemü 108,
 235
némünemü néminemü 193
némzés 217
némzésse nemzése 217
némzet síg nemzetség 5
némzjen nemzzen 216
nétalántán 132
nígy négy 207
nincsek nincsenek 264
nop nap 14
nöm nem 66

- nu no 148
 nügát nógat 148
 nüm nem 55, 66, 75
 nyakrágó 273
 nyakrágó hely 273
 Nyáras-Apát, Nyáras-Apáti 228
 nyárra kelvén 250
 Nyárs-Apát 228
 nyavalya 140
 nyavalyákban nyavalyá-
 jukban 273
 nyer 19
 nyér nyer 19
 nyérésejért nyéréseért 160
 nyertes 76
 nyílváiban 247
 nyílva nyilván 93
 nyílván 109, 247
 nyílvánvaló 109
 nyílvánvaló bínés 253
 nyomod 132
 nyomorólt nyomorúlt 92
 nyomorúság 193
 nyomotik 248
 nyugalom 69
 nyugaszt 119
 nyugasztal 119
 nyugat 69
 nyugoggyék nyugodjék 60
 nyugolm nyugalom 69
 nyugoszik nyugszik 201
 nyugoszt 166
 nyugot nyugat 69
 nyugot ige 201
 nyugszik 201
 nyugulmáb-lí nyugalmába
 57, 60, 69
 Nyulak szigete 182
 nyúl-mál 208
 nyimurólt nyomorúlt 225
 nyusz nyuszt 208
 nyuszt-mál 208
 nyüst 83

 ochszin asszony 69
 odjun adjon 53
 odutt adatott 69
 odutta adta 57, 65
 odvar udvar 151
 óhajt 150
 okájért okáért 264
 okos ügy 180

 oldja 54
 ollyha 149
 ollymint 202, 247, 264
 ollyu oly 92
 oltár-ötözet 249
 onnajt onnan 181
 onnaton onnat, onnan 103,
 139, 149
 onnéjett onnan 181
 onnejt onnan 181
 onnétan onnan 265
 onszol unszol 92
 opmester 258
 órák 194
 «orchon» 83, 84
 orczatakaró 83
 orczon? 83, 84
 oroszlánca 113
 orrus orros 86
 ország 70
 országlván országlván 113
 orton? 83, 84
 ostya 170
 osz 1. asz
 ótalma mellett 249
 ótalm 104, 249
 «othrolyal»? 148
 ottan, legott? 221, 265
 ottoqyal 148, 236
 ottoqyan 236
 ottoqyél 236
 ottoqyol 236
 ottoqyon 236
 «othtolyal»? 148
 ordonia oldania 69
 «orga» 54
 oz az 55, 66
 ozchuz ahhoz 56, 57, 68
 ozuk azok 53
 ozut azt 67, 75

 ő öv 207
 öcs, nőről 193
 öcsémasszony 193
 ő felsége 193
 ő kégyelme 228
 ő kelme 228
 öket őket 120
 ölfa 23
 ölnéjék ölnék 179
 öltözet 119
 ő méltósága 193
 ön 127

 ő nagysága 193
 önön önnön 185
 önmaga 127
 önn 127
 önön önnön 185
 ömött 70
 önnön 185
 ördög ördög 167
 ördögös 67
 öreg 207
 öregb öregebb 120
 öregbek maiores 121
 őrizeti őrizete 140
 Örkeny helynév 247
 öröké 106, 258
 örökké 106, 258
 örököl 106
 örököl öröké 106
 örököül örökké 273
 örömet 93
 örülvel örülve 93
 ős, ő 65
 ősi 65
 ősmér 140
 össző össze 140
 ő szentsége 193
 őstön 90
 össze össze 167, 193, 263
 őt 55
 ötlík 180
 öltöztet öltöztet 221
 őtt önt 179, 180
 ötvény 179
 ötvös 179
 övé 70
 őz üz 104
 özön özön 167

 Pacsal helynév 259
 pádiméntom 120
 págyiméntom pádiméntom
 120
 pahár pohár 81
 palánta 91
 palánk 91
 palást-szél 83
 Pál fordulása 103
 Pál Kenézy 147
 pallag parlag 207
 palló padló 108
 palogár polgár 248
 palota 91
 panis supersubstantialis 129

- papa* papja 113
paplon paplan 85
pár (hagyma) 88
paradicsom 65
paradisum paradicsom 65
paradisumut paradicsom-
 mot 65
paraj 88
párna 82
párnahaj 82
párta 84, 207
pártában marad 207
párta-ő pártá-öv 207
pasztinák 88
patika 91
pattanté pattantyú 86
pattantyú 86, 147
pedig 120, 139, 140, 216,
 235, 264, 265
pégymet 208
pégyvet 208
pégyvetmál 208
pénce pincze 91
pénczetorok 91
peneténce penitencia 106,
 127
pérém prém 207
pérmézett prémezett 207
perimis (?) kő 120
pérsai 119
Petur am. *Pétör* 10
pétymet 208
pikönhog 103
pikönhok 103
píllag pillog 16
pincze 91
pírgamálé 90
pirít 140
Piroska 192
pítvar 91
plánk palánk 91
plánta palánta 91
plébános 132
pocsnó? 83
polyva 89
porga 90
poréjt pirít 140
porojtás 140
posztóu posztó 80
prédikáló fráter 108
prédikátor-szérzet 193
prém 207
prépost-szérzet 193
priorissa 184
Priska Piroska 192
prosecchio 147
protomártír Szent István 153
pszálmos psalmus 132
publikánus 253
pukul pokol 55
pur por 14, 55
purgamál 208
purgamálé 90
puszta 94
pusztaságot tesz 247

rakattat 250
réá hajt 248
redelt? 84
réggelre kelve v. *kelvén* 250
régistrom lajstrom 206
réjo ri 113
rékken 249
rékkenő hőség 249
reménködik 273
reménylje remélje 140
réndkívül 93, 272
rénd szerént 221
répa 88
répél röpül 93
répésé repeső 217
répöső 217
rér 79
részét részt 57, 67, 70
részint 93
reszke reszket 258
reték 88
rezes 84
rézszest 109
ri 113
rochtonk rajtunk 75
róka-mál 208
rokolya 83
rokon 121
rokonb rokonabb 121
romlik 109
romt ront 109
ros rozs 89
rósa 88
rozs 89
rózsa 88
rózsállik 202
rózsavíz 88
rubén v. *rubin* 85
rubint valas 207
ruha 82, 83
rütet 114

s kötészó 247
Sabác 147
safíl 206, 207
saffír 206
saffírom 206
safíl 206
safill 85, 206
sáfily 85, 206
safol v. *sáfol* 85
sakesó zacskó 250
sámél zsámoly 185
sámél-szék 185
sámély zsámoly 185
sarkantyú 86
saru 85
Sarolt Sarolta 248
sás 88
sátor 82
«scepüsi» szeptüsi, szeptösi 10
sebessen sebesen 109
sebt vész 148
sebhüszlik 171
sebhüszlik 171
sel hét 221
sebi sebei 109
segéd 69, 171
segédség 171
segél 166
segell 166, 172
segélleni 184
segéltetik segítettetik 172
selleg serleg 207
sém 61
sëmméjt 121
sëmmi 66, 105, 236
sëmmié sëmmivé 66
sëmmiéjt 121
sëmmi nélkül 236
sëmmi nem egyéb 235
sëmminémő 236
sëmmitőszék 121
sénki 105, 127, 236
senki, nyílt *e*-vel 127
sëpré seprő 90
sér főnév és ige 140
sér sír, sepulcrum 193, 194
sérelm 139
sérés 103
sérszik 140
sétét sötét 17, 127
sététék 'sötétség' 127
Sibán hó 123
sietetés 150
sietetesség 150

- sír* főnév 193, 194
síradalmas 166
síralmas 235
sítét sötét 17
sítit sötét 17
Siván hó 123
süveg süveg 83
skapulár 192
soha 105
sohha soha 159
soká 139, 258
sokakat 220
sokaság 192
sokasság sokaság 192
sokassúl sokasúl 217
sokon 'drágán' 180
sokság 192, 193
solló sarló 207
Sólyomkö 259
Somogyság 248
sonha soha 105, 159
soporlah, *soporlach* 84, 85
soporlath? 84
sorkanté sarkantyú 86
sög söt 147
sömmi semmi 66
sötét 17
sötétesek sötétesek 235
strumlottak ostromoltak 148
sum som 79
süveg 83
Szabács ejtése 147
szabadéch szabadíts 113
szabadíts 113, 128
szabadóch szabadíts 113, 128
szabadójt szabadít 106
szája *félnyitván* száját föl
nyitva 104
szája kedvént 93
Szakácsi helynév 258
szakállos, *szakálos* 148
szalad főnév 89
Szalaság 248
szallad szalad 8
szalma 89
szalú 79
szádmán 147
szamártnü (v)isk 88
szádnkivetés számkivetés 166
szántó 89
szántóföld 154
szántóvas 89
szapora fir 88
szapu 90
szardndokjárdás 247
szébb 4, 121
szébb szebb 19, 193
szed 19
széd szed 19
szedett-vedett 193
szégin, *szegíny* szegény 70
szégyénház 91
szégyent vall 105
szekérnye 85
székés 166
székés angyal 166
szél margo 90
szélé szőlő 18
szélösségő 121
szellet 132
szém 64
szembeötlík 180
szémdég, *szém* *dége* 154
szémély 216, 217
szémercsék 89
szémfédelecs 193
szém-lésütre 104
szémrevetés 140
szén 222
szénik szűnik 18
szént szent 69
Szent Anna asszony miséje
258
szenteltessek szenteltessek
meg 128
széntü szentjei 70
Szent János nyakavágása
napja 259
szenved 180, 249
szényeg szőnyeg 82
szép 4
szépb szebb 4, 121
szépdén 273
szépségü 102
szér 135
széráfin 166
szerelem 60, 194
szerelem 194
szerelemes 193
szerelemest 193
szerelemnü szerelem 60
szérént szerint 16, 18
szertetés 148
szeregettel 'szorgalommal'
263, 265
szertő 153, 185
szérével 249
széréz 'elhatároz' 103, 'ren-
del' 120, 140, 180, 'szerez,
készít' 180, 'állít, helyez,
tesz' 221, 'indít, fölindít'
235
szérént 16, 18, 93
szérnye szörnyű 18
szérrel vagyon 135
szérte 105
szértelen 149
szérte-szérént 247
szérzés 121, 197
szérzi magát 103
szérzjónk szerezzünk 180
szérvés szövés 84
szévétnek 221
szédalmasság 264
szülé szülő 154
szülém anyám szülő anyám
154
születet születés 247
születtetetik 264
szín 217
színövek színűek 119
színről *színre* színről-színre
135
szír szürke 79
szíré szerű 89
szittyá 163
szittyai 247
szívem szerint 238
szíz szüz 14
szízesség szüzesség 273
szó szerént való 236
szob szab
szoba 91
szobodúchcha szabadítsa 59,
60
zokosztja szakasztja 53
szoktanak szoktak 121
szólani szólani 184
szolgálatonak szolgálatnak
92
Szolnok 69
Szolnok exterior 228
szolosma szolozsma 193, 194
szoméh szomjú 202
szoméhozik szomjuhozik 202
szorgost 147
Szounuk, *Szounok* Szolnok
69
szózatot vész 149
szöcske 250
Szögédébe Szegedre 248
szökcse 250

szőléség szelidség 101
szőlő 18
szónetlen szünetlen 148
szónik szünik 148
szőré szérű 89
szőrnnyű 18
szőröz, vmivé tesz 264, rendel 265, elrendel 272 (vö. szerez)
szövetnek 221
szűkös szűkös 140
szűkös 140
születet születés 113, 166
szülék születik 69
szümtükkel szemetekkel 57, 64
szűré szérű 89
szürke 79
szűz ségnek szüzességnek 5, 75, 76

*ta, *te 109
tábit 208
tabir ruha, tábir ruha 85
tábit 208
tafota 208
tagid tagjaid 113
tahát tehát 109, 179, 185
tájatt tájt 147
takácsmú 221
Taksony 247
talám talán 139
talántál 132
támad 251
tanács 150
tanácsai tanácsai 166
tanács tanács 121
tanácsot tesz 179
tanéjt, tanéjt tanít 18
tanét tanít 16, 18
taníjon tanítson 148
tanóhon tanítson 59
tanóljok tanuljuk 159
tántorodandonak tántoro-
dandanak 179
tanulság 231
tanúság 231
taplón tapló 89
tar tarka 79
tárház 259
tarka 79
társóság, társosság társaság 193

tart 181, t. vmivé 140, 247
tartanájdik tartanak 179
tartomány 102, 259
távól távol 132
«Taxon» Takson 247
«Taxon óreeny» 247
tē, te 127
tēbb több, többi 220
tē hát 169
tēhát 109
tē kégyelmed 228
tēkélletés tökéletes 221
tél 7, 16
tēmēlcz tömlőcz 91
temet 70
tēmēlcz tömlőcz 91
templom 94
tén tön 18, 154
tenyesség 1. tenyészég
tenyészég 217
tēpértē tēpörtü 89
tērd-hajtvá 104
tēredelēm tēredelem 167
tēréjt tērit 166, 231
terēm 79, 91
terēmt teremt 207
terēmt 216, 217
terēmtēének teremtőjének 192
terēmtēttekēt 104
term terēm (főnév) 79
tērümtēve teremtője 67
tērümtēve teremté 58
tērvēnt tēsz 228
tēs te is 259
tesben testben 139
testi lēlkēs 103
tēs 103, 106, 119, 217, 228, 247, 273
tēszen tesz 103
tēszi teszi 103
tētēlm 104
tetem 120
tétem 104
tétemény 193
tetemēs 120
tetētēs 105
teteti magát 150
tetik 150
tető 150
tetszik 150
tettētēs 105
tikēr tükör 167

tikszó 192
tiloggyál 60
*tiloszik 60
tilovék 60
tilt 60
tilutóá tiltá 58, 60, 66
tilut tiltott 60, 67
tīmūczēbelől tömlőczéből 54, 57
tiszt 148
tisztēs 101
tisztēség 193
tisztogat 249
tisztölētös tiszteletes 263
tisztöllő tisztelő 263
tisztől szērēz 140
tisztösség 248, 273
tisztulathely 148
tisztül ad, tisztül eloszt 225
titkus titkos 166
tiv olv. tü 53, 64
tizēnēgygēzēr szűz napja 197
todbbá továbbá 235
topló tapló 89
torkollik 202
torma 88
torony 90
torsa 88
tozsa 88
tōu tó 79
tova 109
todbbá, többé 104
tō tü 15
tōbbát 151
tōbbōjt 151
tōbbül többször 70
tōk 88
tōkēl, tōkēll 104, 150
tōkēletēs 104, 235
tōkēletlen 104
tōkēllētēs 150
tōkēllētēs (tanács) 150
tōllētől tōle 121
tōmlőcz 57
tōnek tevének 194
tōr 181
tōr: tōrik 69
tōrek 89
tōrlējt 120, 149
tōrlēt 149
tōrlōjt 120 149
tōrtēnik 265
tōrvēnyttēl 228

- tötenek legyenek tettek le-
 gyen 194
 tövis 88
 töviskes 88
 tűzött tűzött 208
 tudakol 265
 tudakoz 265
 tudakozik 265
 tudástokra 194
 tudhatjuk tudhatjuk 76
 tudnia mert 119
 tudni mert 119
 tudnya mert 119
 tudom valék tudom vala 93
 tudván van tudva van 132
 túl 109
 tulajdon 127, 149
 túlbelől 149
 túlfelől 149
 tupló tapló 89
 turchukat torkukat 67
 tü ti 53, 64, 201
 tű acus 15
 tü bennetük ti benneteket 71
 tűmetjük temetjük 53, 70
 tűvisk 88

 udvar 90
 ugar 89
 ugrurka-dinnye 88
 úgyan úgy 132, 139, 265
 ugyanazon 149
 úgy hogy úgy a hogyan 76
 úgymint 248
 úgymond 103
 új hagyás 180
 új szerzetés 235
 úgy oly 67
 unszol 92
 úr 69, 250
 uradalom 166
 uraság 70, 248, uraságában
 esik 248, uraságában hagy
 vminek 259
 úr isten 69
 urodalom 166
 úromk urunk 58, 68
 úromkhoz urunkhoz 57,
 58, 70
 urozás orzás 139
 úr pápa 69
 urunknak ő felségének 228
 urus orvos 171
 urusság orvosság 171
 urusság ország 70
 urusságbelé országba 57
 urvos orvos 171
 útja útja 113, 128
 után, utánnam stb. 102

 ü ő 63, 179
 üdleni 253
 üdnap ünnep 253
 üdő idő 112
 üdvöz 112, 201
 ügyekézik 236
 ügyel 236
 üldöz 69
 üldöztö üldözte 7
 ülleni 253
 üllői üllei 264
 ültepek 272
 ünnep 179, 253
 ünnepet ül 253
 ünütt, ünüttei 61, 70
 ürdüing ördög 15, 53, 55, 67
 Üröm helynév 247
 üt öt 70
 üveg 81
 üvt öt 70
 üz 104

 vadlani vallani 67
 vad más 90
 vadnak vannak 102, 109
 vagyonk vagyunk 92
 valaki 160, 221
 valaki egyéb valaki más 194
 valál főnév 8, 114, 248
 valamelly a mely 181
 valamellyik 93
 valamennyen valamennyien
 127
 valami 105, 159
 valaminek felőle vmi felől
 104
 valaminek miatta vmi miatt
 101
 valamivel össze 193
 válaszja válaszsza 216
 választ 225, 249
 választatus 250
 válik 150
 vall 'bir' 8, 67, 105, 106,
 273
 való 224
 valókat valókat 147
 váltóg váltóg 18
 váltóg uo.
 váltó megváltó 201
 canal 114, 135
 canalat 114, 135
 canalatus 114
 vánkás vánkós 82
 vánkós uo.
 vánkóskötő vánkóskötő 208
 vár 90
 váras város 16, 102
 várasa városa 101
 váras szerte 105
 várfok 91
 várgya várja 201
 város 16, 102
 város kívül városon kívül
 272
 varrott csepez 83
 vég 272
 végzés 160
 végy (?) völgy 197
 vegyest 93
 véka 90
 véle vele 19
 vélekédni 150
 vélem, véled stb. 64
 vélem össze 167
 veletekkel veletek 121
 velez 208
 völdl 8
 vélom velum 193, 221
 vél emire 250
 vémbi, vénbi vénebbjei 179
 Venecce Velence 106
 venerék 114
 verem 68
 vérenglő 132
 verés hagyma 88
 véresül véresül 93
 verjek verjük 18
 vermüt vermet 55, 68
 verő 86
 verem verem 68
 vértével vértével 103
 vesz 148, 149, 235, 238
 veszédelm 'vesztegetés' 179
 veszédelmben vesztelemben
 106
 veszéj(d) veszítsd 154
 vesznek vesznek 273
 Veszprimé Veszprimbe 248

veszteg 149
 vesztegl vesztegel 113
 vesztegség 149
 vet 19
 vét vet 19
 vét vétel 180
 veternye 193
 vétés 'seges' 89, 'hányás' 184
 vétet főnév 129
 vetére veté 58
 «vetez» ? 150
 vetőmag 153
 vetted vetetted 132
 vérek vevék 273
 vi 113
 viadalt tart 147
 vidék 119
 vidla villa 66
 vigaság, vigasság 192
 vigaszik 154
 vigaszt 140
 vigasztal 140
 vigasztás 140
 vígság 192
 vigyázás 247
 víka véka 90
 víjel 84
 világ 127
 világbelé világba 68
 világbíró 249
 világént 93

világosító állat 216
 világosok világosak 235
 világoslat 132
 világosltatik világosíttatik
 132
 világot mid 180
 villa 66, 90
 villámodat 132
 vimád imád 56, 68, 93
 vimádjomukimádjunk 58, 70
 vimádjonok érte 69
 viola 88
 víonának vívnának 113
 víovdn vívván 113
 viseltetik 216
 viszket viszket 258
 viszom-ellen 249
 vitéz 94
 viu vív 113
 víz iz ? 56, 67
 vízi lencse 90
 vízkór 140
 vízkórság 140
 vízőzön vízőzön 167
 vogymuk vagyunk 58, 64
 vok vak 233
 voks vox 247
 vola vala 12, 65
 Volál helynév 8
 volov való 56, 65
 vóna volna 211

vongy vongyad vonj, von-
 jad 201
 vonott vont 92
 vóta volta 221
 völgy 197
 vőn, vőnek veve, vevének
 148
 «xpc» 136
 «xps» 159
 zab 89
 zafir 206
 Zakëos Zachaeus 253
 zálag zálog 156
 zálagosság 156
 zanolt 88
 zanut 88
 zápona 82
 zárandokjárás 247
 zöld zöld 14, 17
 zele 7
 zöndölés 179
 zúgg zúg 253
 zuggódik 253
 zúgódás 140
 zúgódik 140
 zsakcsó zacskó 250
 zsámoly 185
 zsenge 89
 zsolozsma 193, 194

Nyelvtani Mutató.

Birtokos személyragok alakjai:

Egy. 3. szem. -a -e mai -ja -je helyett
 67, 103, 106, 113, 192, 194 | -i mai -e v.
 -je h. 103, 104, 140 | -á -é v. -á -é mai -a
 -e, -ja -je h. 163, 211 | összevont alak: ajtá-
 nak e h. ajtajának 221.

Több. 1. sz. -muk -mük 7, 58 | -omk 58,
 68 | -onk -enk -önk 6, 18, 65, 166, 225 | -ank
 -enk a göcseji nyelvjárásban 6.

Több. 2. sz. -tük mai -ték -tök h. 64.

Több. 3. sz. -ok -ök mai -juk -jük h. 273 |
 -uk -ük az Érs. Cod.-ben 267 | -ik mai -uk
 -ük, -juk -jük h. 70, 93.

Több birtokot jelentők: -im mai -jaim
 -jeim, -aim -eim h. 113 | -id mai -jaid -jeid,
 -aid -eid h. 113 | -i mai -jai -jei, -ai -ei h.

70, 105, 108, 113, 166 | -ii, ma -jei 70 | -ink,
 ma -aink 217.

Hangtani jelenségek:

1) Magánhangzók fejlődésének főbb irányai
 13. s köv. ll. | a : o fejlődés 7, 16, 233,
 e : ë 16, e helyett ö : földő, ülö, stb. 7, 112,
 233, ë : e 15, ë : i 16, ë : ö 15, ë : ő : ü 17,
 é : é 16, é : ë 4, é : i 15, 16, 71, é : ő 15,
 é : ő : ü 17, i : ë 15, i : ö : ő 17, i : ü 15,
 i : ü 15, o : a 15, o : i 70, 88, o : u 16,
 ó : ú 15, 16, ö : ü 16, ő : ü 15, 16, u : i 70,
 88, u : o 15, 264, ü : ö 15.

Eredeti hosszú hangzók 56, 211.

Magánhangzó-megnyúlás: ös : ő 64.

Ízés 7, 15, 16, 173.

Özés 14, 157, 167, 168, 183, 198. Labiali-
zálás 14, 15, 112, 167.

Hangrendi változás: 206 (2. j.), *lakozák*
e h. *lakozék*, *lakoznák* e h. *lakoznék* 93, 108,
merjülés am. *marjulás* 154.

Magánhangzó-kiesés: *aluszik*: *alszik* stb. 70.

Kettőshangzók 76, 79.

Zártabb hangzók 15, 55, 74, 79, 86, 92,
104 (64. j.), 233.

Nyiltabb hangzók 16, 92.

2) Mássalhangzók:

ch hang a HB.-ben 56, 67, a KTör.-ben 74.

Anorganikus hangok: *k* 206, *l* 69, *p* 207.

Hangtorlat a fölszól. módban 180, 216.

Hiatusöltő *h* 58, 70, *j* 123, 141, 160, 264.

Mássalhangzó megnyújtása: *mássa*, *írassa*
stb. 156, 217, 264; *-l* igeképző megnyúj-
tása 263.

Mássalhangzó-rövidülés *ll*: *l* 8.

Assimilatio: *dl*: *ll* 108, 208; *gyn*: *nn*
221; *gyt*: *tt* 192, 258, 272; *lr*: *rr* 211; *lyr*: *rr*
140, 211; *rl*: *ll* 207; pótlónyújtás a névelőn:
an nagy (e h. *az nagy*) 120, *at tengő* 217.

Mássalhangzó-kiesés: *d* rag elveszése a
fölszól. módban 166, 221; *j* kiesése 166; *l*
kiesése 265; *t* kiesése: *tesben* *testben* 139,
emészhet 184, *eremesben* 238; *v* kiesése
66, 235.

Mássalhangzó-változások: *d*: *gy* 66, 107,
120, 140; *d*: *t* 258; *gyn*: *dn* 102, 106,
109, 150; *h*: *j* (*lőjessén*) 76; *j*: *gy* 201;
ll: *dl* 66; *l*: *n* 248; *l*: *r* dissimilatio 235;
m: *n* 93, 109, 166; *n*: *ny* pl. *élnyi* élni
7, 233; *r*: *l* dissimilatio 201, 206; *s*: *cs*
65; *v*: *b* 123.

Helyesírás: általában tárgyalva
17—21; *e* és *é* a Bécsi és Münch. Codexben
4; *g* a nyomtatványokban 4; *h* fölös hasz-
nálata 141.

Egyes nyelvmélekek helyesírásáról l. az
illető szemelvények bevezetéseit. A Krisztina-
Legenda helyesírását l. 37.

Igealakok használata: *ír vala*
68; *ír volt* 113 | latinos módhasználat 180, 181 |
-andó *-endő* igenév használata 180 | főnévi
igenév használata 65, 105, 106, 197, 201,
220, 235, 250, 265 | *-ván* *-vén* határozó
igenév használata 104, 106, 123, 132, 180,
201, 222, 231.

Igeképzők: *-ag* ma *-og* pl. *pillag*
pillog 16; *-amodik* *-émédik* mozzanatos
képző 66; *-chot*, ma *-hat* 59; *-éjt*, *-éjt*, ma *-ít*
18, 106, 132, 265; *-él*, ma *-ül* 17, 93; *-ént*,
ma *-int* 18; *-ét*, ma *-ít* 16, 18; *-h* denom.

képző 70; *-hat* képző eredete 113, alakja a
HB.-ben 59; *-höz* denom. képző 70;
-íjt, ma *-ít* 235; *-ik* mint a passivum kép-
zője 69; *-ít* 16, 18, 60, 106, 132, 235, 265;
-int 18; *-l* megkettőztetve (*-ll*) 263; *-ojt*
-ójt 60, 106, 132; *-őjt* *-őjt* 106, 132, 265;
-ól *-öl* am. *-ül* *-ül* 15, 19, 93, 113; *-tat*
képző 59; *-tot* ma *-tat* 59; *-újt* ma *-ít* 60;
-ül *-ül* uo.; műveltető képző megkettő-
zése 103, 264.

Igeköötő 66, 67, 128, 180, 248.

Igeragozás: *-ik* megőrzése a föltét.
módban 58 | *-ik* rag h. *-ék* 192 | *ikes* igeik
a Bécsi és Münch. Codexben 113 | *-muk*
-mük mai *-nk* h. 7, 58 | *-onk* *-enk* *-önk* mai
-unk *-ünk* h. 16, 17, 18, 58, 92 | *-nok* ma
-nak 69, 75 | *-va* *-ve* 3. szem. rag *-ja* *-je*
h. 58 | tárgyas ragozás *j* hangja 53, 75 |
-jok *-jék* *-jök*, ma *-juk* *-jük* 16, 18, 135,
159 | *-ok* ma *-uk* 159 | fölszól. m. *j* hang-
jának megőrzése 59, 113, 166 | tárgyas
fölszól. mód 3. személye hosszú hangzóval
211 | fölszól. m. *-d* személyragjának ki-
esése 166, 221 | *-aszt* *-eszt* végű igeik föl-
szól. módja 216 | *-ít* végű igeik fölszól. módja
18, 59, 113, 148 | föltétes m. teljesebb
alakjai: *-nája*, ma *-ná* stb. 18, 159, 179,
180, *-ná* *-né* v. *-ná* *-né* 3. szem. alak 211 |
föltét. m. 3. szem. *-nák* e h. *-nék* 93, 108 |
elbeszélő alak 3. személye hosszú hangzó-
val *engedé* stb. 12, 56, 181, 211; *-ák* raggal
e h. *-ék* 93; teljesebb tárgyas elbesz. ala-
kok: *vetéve* *veté* 58, 64; összevont tárgyas
elbeszélő alakok *mundó* stb. 58 | teljesebb
egy. 3. szem. múlt alak: *vonott* *vont* stb.
92; teljesebb több. 3. szem. múlt alak:
szoktanak 121; tárgyas múlt 3. személye
hosszú hangzóval 211; *-t* végű igeik össze-
vont múltja: *futtam* 113, 132, 193, 259 |
-and *-end* és *-ánd* *-énd* 19 | *jutandana* 93 |
ír volt 113 | *tudom valék* *tudom vala* 93,
fizetem valék *fizetem vala* 113, *tötnenek*
légynenek *tettek* *legyen* 194.

Jelentéstanitűnemények: *-sá-*
gos *-ségés*, *-ságú* *-ségü* melléknevek jelentése
102, 235; *-ó* *-ő* igenév jelentése 153. Egyes
szók jelentésbeli fejlődésére nézve vö. szó-
jegyzék.

Kiegészítő latinos használata: *kí*
nevezetetik *Örzsébet* 184; kiegészítő egyez-
tetése 68.

Kötőszók: l. a szójegyzékben.

Névelő hiánya: 66, 110, 127, 128, 180
(26. v.).

Névragok (alakjaik és használatuk):

-á mai -vá h. 127 | -al am. -val 57 | -balól
-belől ma -ból -ból 4, 57, 93, 110 | -be 4,
57, 185 | -bél ma -böl 18 | -bél -béli 4, 57 |
-belől ma -ból 4, 57, 93 | -ben 57, 64, 70,
109, 148, 185, 192, 222, 247, 248 | -ból -ból
4, 15, 57, 93 | -bül -bül 15 | -chuz ma -hoz
57 | -é lativus rag 65, 248 | -ég, mai -ig 18 |
-él helyhat. rag, ma -öl (ül) 93 | -ént: -int
16, 18, 93, 141 | -ért 4, 57, 66 | -hel am.
-vel 57, 70 | -hoz 57, 92, 160 | -huz, ma
-hoz 92 | -iglan -iglen 102 | -ként 129 | -n,
-nn 102, 129, 149, 150, 180, 238, 272 | -n
nyomósító rag 103, 132, 139, 149, 265 |
-nál -nél 127 | -nél am. -nél 127 | -nek 4,
57, 75, 119, 120, 154 | -nkéd 148, 220 | -nként
148, 220, 253 | -nkét 253 | -nok, ma -nak
75 | -ól -öl am. -ül -ül 19, 93, 113, 132 |
-ra, -re 163, 225, 238, 250 | -rél am. -ről
11, 18 | -ról -ról 11 | -rul -rül 15 | -szer
illeszkedés nélkül 113, 180 | -t időhat. 139 |
-t módhat. 93 | -tt helyhat. 248 | -tél ma
től 18 | -tól -tól 4, 57, 60, 120, 121, 192,
248 | -tül -tül 57, 65, 192, 248 | -ül -ül 19,
60, 70, 93, 113, 119 | -vá -vé 66, 119, 127,
140, 247 | -vala am. -val 93 | -val -vel 57,
64, 66, 70, 93, 101 | | husvét szó ragozása
180 | ragismétlődés 121, 163 | Zakhee latinos
vocativus 253 | lat. accusativus a magyar-
ban nominativusul használva 65.

Névszóképzők: -alom -elém 59,
113 | -at -et 56, 59, 69, 113, 120, 163, 220 |
-csa -cse 113 | -d számnévképző 109 | -dik
számnévképző 109 | -etű ma -et főnévk.
56, 59, 69 | -ik a sorszámnévekben 70 |
leg-gel képzett felsőfok 102 | -nia végű
főnévi igenév 105, 106, 197, 220, 235, 265 |
-nyi főnévi igenév e h. -ni 7, 233 | -nyi
melléknévképző 113 | -ó -ő igenévképző 56,
59, 67, 113 | -ó -ő melléknévképző am. -ü
-ű 15, 19, 113 | -olm ma -alom 59 | -otu ma
-at főnévk. 56, 59 | -s képző kettőzése 109,
132 | -ság -ség 5, 75, 79, 86, 113 | -ságu

-ségü 5, 113 | -ségő -am. -ségü 5, 113 | -síg
am. -ság -ség 5, 79 | -t, am. -at -et 67, 76 |
-talan -telen 149 | -té am. -tyú -tyü 86 | -tt
melléknévi igenév személyragozva: éhez-
ted éhezve stb. 114 | tyú -tyü 86 | -ú -ü
melléknévképző 15, 113 | -va -ve határozó
igenév személyragozása: írvám stb. 114 |
-vala, -vel, am. -va -ve 93 | -ván -vén 104,
106, 123, 180, 201, 220, 231.

Névutók használata: által 120; kí-
vül, kül 93, 103, 272; mellett 148, 249;
miá 180; miatt 120, 121, 127; nélkül 93,
104, 163, 250; szerint, szerint 238, 249.
Névutók személyragos alakokkal -nek ragú
főnév mellett: vminek miatta 101, vminek
felőle 104.

Személyes névmás mint vissza-
ható 104.

Szóegyeztetés: 68, 105 (91. j.),
222 (35. j.), 228.

Szórend: 166; vezetéknev a keresz-
ténv után 147, 197; előnév a név után
258; protomártír Szent István 153; gróf
Károlyi e h. Károlyi gróf 153; mind szó-
rendje 61; igekötő szórendje 109, 185, 211;
ha szórendje 153; hogy inversiója 225;
is szórendje 68, 132; pedig szórendje 221;
sem szórendje 107, 140; következményes
mondat előre vetve 107.

Szótvövek: teljesebb tövek 56, 57 |
tővégi magánhangzó megőrzése 92, 113 |
hosszú véghangzós tövek 56, 211 | é hangzós
tövek 4, 19 | hangvesztő tövek: 113, kényér-
göttem könyörögtem 228, jegyzvén jegyez-
vén 103, reménylje 140, káromlja káro-
molja 141, inekljen énekeljen 180, ajkak
ajkak 235 | és tövek 56, 64 | fokképző mel-
lett rövidebb tő: öregb 120, rokonb 121 |
-tok -tők -tők rag járulása a rövidebb
tőhöz 64, 139, 140 | többesképző járulása
a rövidebb tőhöz 69.

Visszahozó névmás eredete 5, 105.

Nyelvemlékek Lajstroma.

Anonymus, l. Névtelen Jegyző.

Apor-Codex 26, 111.

Apostolok Méltósága, l. Könyvecske a szent
apostoloknak méltóságáról.

Aranka-Codex, l. Teleki-Codex.

Babonás lóorvoslás 40.

Bagonyai ráolvasások 27, 152.

Batthyány-Codex 37.

Bécsi Codex 26, 111.

Beriszló Péter éneke 41.

- Beszterczei Szójegyzék 25, 78.
 Birk-Codex 26, 136.
 Bod-Codex 38.
 Bodó Ferencz végrendelete 41.
 Budapesti Glosszák 26.
 Cantio Petri Berizlo, I. Berizló Péter éneke.
 Cornides-Codex 31.
 Csemez-Töredék 32, 209.
 Csizió a XV. sz. második feléből 26.
 Csizió a XVI. sz. elejéről 40.
 Czech-Codex 31, 198.
 Debreczeni Codex 33.
 Dóczy Ferencz kötelezvénye 41, 196.
 Domonkos-Codex 32.
 Döbrentei-Codex 30, 173.
 Drágffy János levele Károlyi Istvánhoz 41.
 Drágffy János végrendelete 42, 255.
 Drágffy Mária kelengye-lajstroma 41, 203.
 Ehrenfeld-Codex 25, 92.
 Ének a kereszthez 39.
 Érdy-Codex 35, 239.
 Érsekújvári Codex 35, 266.
 Feledy Lesták levele Serédy Gáspárhoz 42.
 Festetich-Codex 28.
 Geszthy László éneke 41.
 Gömör-Codex 31.
 Göttweigi Töredék 29.
 Gyöngyösi Codex 39, 223.
 Guary-Codex 37, 157.
 Halotti Beszéd 24, 51.
 Horvát-Codex 34.
 Jankovich-Töredék 32, 209.
 Jordánszky-Codex 32, 209.
 Kazinczy-Codex 35, 260.
 Kesserő Mihály és huga békelevele 41, 226.
 Keszthelyi Codex 34.
 Kolozsvári polgárok lajstroma 1453-ból 25.
 Königsbergi Töredék 24, 73.
 Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról 34.
 Köszöntő 1485-ből 26.
 Krisztina-Legenda 37.
 Kriza-Codex 36.
 Kulcsár-Codex 36.
 Landorfeyrwar el wezesse 42.
 Lányi-Codex 32.
 Laus Sancti Nicolai Pontificis 42.
 Lobkowitz-Codex 31.
 Magyar följegyzések 1517-ből 41.
 Magyar levél 1525-ből 42.
 Magyar levél 1528-ból 42.
 Magyar naptár és lapszéli jegyzetek
 Batthyány Boldizsár miséskönyvében 27.
 Magyar szitkozódás 1458-ból 26.
 Margit-Legenda 30, 182.
 Mátészalkai Zalka László glosszái 27.
 Miskolczi Codex, I. Miskolczi Töredék.
 Miskolczi Töredék 35.
 Münchener Codex 26, 111.
 Nádor-Codex 30, 168.
 Nagyszombati Codex 30.
 Németújvári Glosszák 26, 134.
 Névtelen Jegyző 24.
 Nyirkállai Tamás glosszái és egy verses jogi szabálya 27.
 Orvosi jegyzet a XVI. sz. elejéről 40.
 Orvosi rendelvény mellbaj ellen 28.
 Peer-Codex 38, 161.
 Peer-Codex csiziója, I. Csizió a XVI. sz. elejéről.
 Példák Könyve 30.
 Piry-hártya 28.
 Pozsonyi Codex 33.
 Puthnoky Imre levele Rákóczy Ferenczhez 42.
 Ráolvasások 1516-ból 41.
 Sándor-Codex 39.
 Schlägli Glosszák 25.
 Schlägli Szójegyzék 25, 86.
 Simor-Codex 38.
 Siralomének Both János veszedelmén 27.
 Szabács Viadala 26, 142.
 Szegedi Balázs jegyzetei 40.
 Szent Krisztina élete, I. Krisztina-Legenda.
 Szent Margit élete, I. Margit-Legenda.
 Teleki-Codex 35.
 Temesvári Pelbárt glosszái 28.
 Thewrewk-Codex 36.
 Thurzó Elek szerelmes levele 42, 237.
 Tihanyi Codex 36.
 Váradi Regestrom 24.
 Vér András menedéklevele 27, 155.
 Vér András záloglevele 39.
 Virágének 1505-ből 40.
 Virginia-Codex 38.
 Vitkovics-Codex 35, 232.
 Weszprémi-Codex 39, 229.
 Winkler-Codex 29.
 Zalkay László levele Bánffy Ferenczhez 40.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

Nyelvelmékeinkről általában.

	Lap
I. fejezet. A nyelvelmékek fontossága a nyelvbúvárlatra nézve. Teendők tanulmányozásuk terén	3
II. fejezet. Nyelvelmékeink olvasása	10
III. fejezet. Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig	22
a) Nyelvelmékeink kereszténységünk első két századából	23
b) Nyelvelmékeink a XIII. és XIV. századból	24
c) XV. századi nyelvelmékek	25
d) XVI. századi írott nyelvelmékek a könyvnyomtatás elterjedéseig:	
a) XVI. századi codexeink	29
β) Egyéb emlékeink a XVI. sz. első harmadából	39
Nyelvelmék-kiadások	43
Repertorium	46

MÁSODIK RÉSZ.

Szemelvények régi nyelvelmékeinkből.

I. fejezet. Legrégibb nyelvelmékünk. A Halotti Beszéd	51
II. fejezet. Legrégibb verses maradványunk. A Königsbergi Töredék	73
III. fejezet. Szótárirodalmunk legelső zsengéi:	
1. A Besztercezi Szójegyzék	78
2. A Schlägli Szójegyzék	86
IV. fejezet. A legrégibb magyar könyv. Az Ehrenfeld-Codex	92
V. fejezet. A legrégibb magyar biblia maradványai. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex	111
VI. fejezet. A Németújvári Glosszák	134
VII. fejezet. A Birk-Codex	136
VIII. fejezet. Szabács Viadala	142
IX. fejezet. Legrégibb ráolvasásaink. A Bagonyai Ráolvasások	152
X. fejezet. A legrégibb magyar nyugtatvány. Vér András menedéklevele	155
XI. fejezet. A Guary-Codex	157
XII. fejezet. Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához és a Peer-Codex	161
XIII. fejezet. A Nádor-Codex	168
XIV. fejezet. A Döbrentei-Codex	173
XV. fejezet. A Margit-Legenda	182
XVI. fejezet. Dóczy Ferencz kötelezvénye 1511-ből	196
XVII. fejezet. A Czech-Codex	198
XVIII. fejezet. Drágffy Mária kelengye-lajstroma, 1516-ból	203

	Lap
XIX. fejezet. A Jordánszky-Codex és töredékei	209
XX. fejezet. A Mátyás király halálára való emlékdal és a Gyöngyösi Codex	223
XXI. fejezet. Kesserő Mihály és Krisztina békelevele 1523-ból	226
XXII. fejezet. A Weszprémi-Codex	229
XXIII. fejezet. A Vitkovics-Codex	232
XXIV. fejezet. Thurzó Elek szerelmes levele 1525-ből	237
XXV. fejezet. Az Erdy-Codex	239
XXVI. fejezet. Drágffy János végrendelete 1526-ból	255
XXVII. fejezet. A Kazinczy-Codex	260
XXVIII. fejezet. A verses Katalin-Legenda és az Érsekújvári Codex	266
Szójegyzék	275
Nyelvtani mutató	291
Nyelvemlékek lajstroma	293

SAJTÓHIBÁK.

27. l. fölülr. 9. sorban *nemzeti* *Pest* szavak a 12. s. elejéhez olvasandók.

10. s. *Stylinárium*dában h. olv. *Stylianárium*dában

11. s. *Szavak* h. olv. *Szovak*.

63. l. alulr. 6. s. <i>miseria'</i>	h. olv. <i>misericordia(m)</i> .
76a. l. jegyz. 9. s. <i>kimerénec</i>	« « <i>kimenénec</i> .
81b. l. jegyzet címszavában <i>ágyfél</i>	« « <i>ágyfél</i> .
84a. l. jegyzet címszavában <i>félfédél</i>	« « <i>félfédél</i> .
106. l. 115. jegyz. <i>nemt erwük</i>	« « <i>nem terwük</i> .
132. l. az 1. vers jegyzetében <i>mégkesért</i>	« « <i>mégkésért</i> .
132b. l. 14. v. jegyz. <i>vallok</i>	« « <i>vall'ok</i> .
alulr. 4. s. <i>mëglöletezëm</i>	« « <i>mëglöletëzem</i> .
139b. l. 17. jegyz. <i>edëskëdtet</i>	« « <i>edëskëdtet</i> .
<i>edëskëdik</i>	« « <i>edëskëdik</i> .
158a. l. alulr. 8. s. <i>tauoztatá-</i>	« « <i>tauoztata-</i> .
160. alulr. 4. s. <i>Emlëkbeszédek</i>	« « <i>Elmëlkedések</i> .
223. l. fölülr. 2. s. Gyöngyösi-Codex	« « <i>Gyöngyösi Codex</i> .
235a. l. fölülr. 5. s. <i>leleteth'i</i>	« « <i>leleteth'i</i> .
6. s. <i>zerezu'c</i>	« « <i>zerez'u'c</i> .
266 l. fölülr. 17. s. <i>kerest</i>	« « <i>kerezt</i> .

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.